

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. Köt. — 1. Szám.

EMLÉKBESZÉD
PETZVAL OTTÓ

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA

FELETT.

KONDOR GUSZTÁV

LEV. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1889. OKTÓBER HÓ 28-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1889.

EMLÉKBESZÉDEK

A

M. T. AKADÉMIA TAGJAI FÖLÖTT.

SZERKESZTI

A FŐTITKÁR.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1889.

HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.

T A R T A L O M.

- I. Szám. Emlékbeszéd FÁBIÁN GÁBOR r. t. felett. ZICHY ANTAL r. tagtól.
- II. > Emlékbeszéd TANÁRKY GEDEON l. t. felett. TÓTH LŐRINCZ r. tagtól.
- III. > Emlékbeszéd Dr. ZLAMÁL VILMOS l. t. felett. GALGÓCZY KÁROLY l. tagtól.
- IV. > Emlékbeszéd FLEISCHER LEBERECHE HENRIK k. t. felett. GOLDZIER Ignác l. tagtól.
- V. > Emlékbeszéd HORNYIK JÁNOS l. t. felett. SZILÁGYI SÁNDOR r. tagtól.
- VI. > Emlékbeszéd REICHARDT HENRIK VILMOS k. t. felett. KÁNITZ Ágost l. tagtól.
- VII. > Emlékbeszéd BOISSIER PÉTER EDMUND k. t. felett. HAYNALD LAJOS t. tagtól.
- VIII. > Emlékbeszéd GREGUSS ÁGOST r. t. felett. BÁNÓCZI JÓZSEF l. tagtól.
- IX. > Emlékbeszéd GROTE ARTHUR k. t. felett. Dr. DUKA TIVADAR l. tagtól.
- X. > Emlékbeszéd dr. Muraközi RÓZSAY JÓZSEF l. t. felett. Dr. BATIZEALVY SÁMUEL l. tagtól.
-

PETZVAL OTTÓ

EMLÉKEZETE.

KONDOR GUSZTÁV L. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEÉMIA 1889. OKTÓBER 28. TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Boldogult, nagy érdemű tagtársunknak, felejtethetlen tanáromnak, később kedves tanártársamnak, oly sokoldalú hatással és tudományossággal folytatott életű férfinak emléket igyekezem föleleveníteni.

A tanár, az író életének e rövid vázlata legyen örökbecsű érdemeinek csekély elismerése.

*

Petzval Ottó 1809-dik évi januárius hó 6-án, Szepes vármegye Béla városában született polgári szülőktől; atyja szegény orgonista vala, ki gondos nevelésben részesítette. A derék orgonistának három fia volt; közülök a legidősbik, József, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a bécsi tudomány-egyetem nyugalmazott tanára, született 1807-dik évi januárius hó 6-án, két év múlva Ottó, ismét két év múlva született a harmadik fia 1811. évi januárius 6-án, miért is a köznép a három testvért tréfából a «három-király testvéreknek» nevezte.

Atyja 1815-dik évben Kézsmárkra költözött, hol ugyanazon minőségben négy éven át működött. Ez idő alatt járt Ottó az elemi iskolába.

Az 1819-dik évben atyját Lőcsére helyezték át; itt látogatta Ottó a hat osztályú, az ú. n. nagy gymnasiumot.

Ezután az ifjút, szép tehetsége és szorgalma miatt, atyja Kassára küldötte, hol a lyceumi tanfolyamot kitünő sikerrel végezte.

Előbb az orvosi pályára akart lépni, de nemsokára belátta, hogy erre nem alkalmas. József testvérbátyja tanácsára, ki ekkor már oklevés mérnök és Pest városánál mint mérnök volt alkalmazva, a mérnöki pályát választotta.

1828-dik évben a 19 éves ifjú a pesti tudomány-egyetemmel kapcsolatban volt mérnöki intézetbe lépett, abba az intézetbe, mely a bölcséleti kar kiegészítő részét képezte, melynek tanítási rendjét külön utasítás szabályozta s melyen a tanulók a gyakorlati mértan-, vízműtan-, erőműtan- és mezzei gazdaságtanból kiállott szigorlatok és kimutatott két évi gyakorlat után mérnöki oklevelet kaptak.

Ottó e mérnöki tanfolyamot jó sikerrel bevégezvén, a tanév végén kiállott kitünő vizsgálatok következtében mindannyiszor 80 forintnyi jutalmat kapott, miáltal, mint monddotta «helyes és gondnélküli állapotba jutott».

Tanulótársai közül szorgalommal párosult szép eszével kitünvén, correpetitorrá neveztetett ki. A mérnöki tanulókat a mérnöki tudományokban mint correpetitor tanította. Tanító képessége, a matematikában való jártassága több éven át valódi áldás volt a mérnöki intézetbe hiányos matematikai ismeretekkel lépő tanulóknak.

Ez idő tartama alatt, az 1835-dik évben, hat napi időközben kötelező négy mérnöki szigorlatot kitünő eredménnyel állotta ki, és két évi mérnöki gyakorlatot kimutatván, mérnöki oklevelet nyert.

Több mint hét évi correpetitori állása, mely életének legszebb része volt, nemcsak a megélhetés föltételeit biztosította, hanem jövő hivatásának határozott irányát is megadta. Ez az időszak volt reá nézve a tanárképzés. Tanári képesítését részint önnön erejével, részint József testvérbátyja vezetésével szerezte meg magának.

Nemcsak a tiszta matematikát, hanem az alkalmazottat

is, nevezetesen: a gyakorlati mértant, erőműtant, vízműtant és mezői gazdaságtant is tanította.

Időközben testvérbátyja, József, 1833-dik évben a szépművészetek és bölcelet doktorává avattatott, és 1835-dik évben a kir. tudomány-egyetemhez a felsőbb matematika tanárává neveztetett ki, a mérnöki intézeten pedig a gyakorlati mértan tanszékének helyettesítésével is megbízott.

Azonban meglepő tanítási módszere, a matematikában való feltűnő jártassága, nemkülönben Ettingshausen Andrásnak, a bécsi tudomány-egyetemen a természettan jeles tanárának hathatós pártfogása következtében 1837-dik évben a bécsi tudomány-egyetemhez a felsőbb matematika tanárává neveztetett ki.

Igy a pesti kir. tudomány-egyetemen a felsőbb matematika, a mérnöki intézeten a gyakorlati mértan tanszéke megüresedvén, Ottó az utóbbira 1837-dik évben pályázat útján, mint egyedüli pályázó, helyettes tanárnak neveztetett ki. Az előbbi tanszékre 1839-dik évben is pályázat lévén hirdetve, a bécsi tudomány-egyetemtől pecsét alatt leküldött pályakérdéseket szerencsésen megfejtette és a felsőbb matematika tanszékére neveztetett ki.

1839-dik évben a matematika- és természettanból, 1840-dik évben a bölcelet- és történelemből a szigorlatokat jó sikerrel letévén, a szépművészetek és bölcelet doktorává avattatott fel.

184³/₄., 184⁴/₅. és 184⁵/₆-dik tanévekben a magy kir. tudomány-egyetem bölcelettudományi karának dékánja volt.

A szabadságharcz alatt egyedül tudományának élt. A szabadságharcz után az akkori kormány állásában meghagyván, 185¹/₂-dik tanévben a felsőbb matematika rendes tanárává újból kinevezte, ezenkívül a mérnöki intézeten a gyakorlati mértan és vízműtan tanításával helyettes tanári minőségben alkalmazta.

Most kezdett neve újra és fokonyként emelkedni. Itt nyílt meg a tágas tér előtte, melyen mind önnön, mind számos tanítványának és követőjének tökéletesítésére élete fogytáig szakadatlanul fáradozott.

Mint tanár, magas céljának teljesen megfelelt; köteles-

ségének tartotta, csak annyit tanítani, a mennyinek megtanulására a középszerű tehetség is képes, s az ismereteket tanítványaival minél tisztább, értelmesebb módon, jól megválasztott talpraeső szavakkal közölni. A szükséges ismeretek megszerzésére és rendbeszedésére nagy gondot fordított. Előadásait 1848-dik évig latin, azután magyar, majd német és 1860-dik évtől kezdve végig ismét magyar nyelven tartotta. Öröm volt előadásait hallgatni, öröm volt kikérdezésein jelen lenni. Legtöbb tanítványa úgy vált el tőle mint barátja, mint közhasznú terjesztője a tőle nyert ismereteknek, mint tudós művelője és előmozdítója a helyesen tanított tudományoknak.

*

Irodalmi munkássága az 1848-dik évben kezdődött, számos tankönyve jelent meg könyomatban, nevezetesen:

«Egyensúly és moztan. Pest, 1848.»

«Scientia Mathematica Elementaris. Pestini, 1848.»

«Egyenes vonalú háromszögtan. Gömbháromszögtan.»

«Felsőbb mennyiségtan I. rész. Külzeléki hánylat. II. rész. Egészleti hánylat.»

«Vízérő- és vízépítészettan.»

«Mechanikának elvei.»

«Vízmoztan és ennek alkalmazása a malmokra.»

«Vízépítészettan.»

«Vízérő- és vízépítészettan (Hydraulika és Hydrotechnika). Pest 1850.»

«Gyakorlati mértan. Pest, 1850.»

«Populaere Mechanik. Pest, 1852.»

Ezek hasznavehetőségüknél fogva mind elkeltek. Ámbár a sebesen haladó matematikai munkák közt ma már többé helyet nehezen foglalhatnak, a maguk idejében még is meg voltak érdemeik, és már csak azért is becsülnünk kell, mivel Petzval tanítványai közül sokan matematikai ismereteiket az ő munkáival kezdték.

Az 1850-dik évben a magy. kir. tudomány-egyetemen eleddig fennálló mérnöki intézetet a böleseleti kartól elválasztották, és az a pesti kir. József-ipartanodával egyesítve, 1851 $\frac{1}{2}$ -dik

tanévben mint technikai intézet kezdette meg működését. Petzval ezen az intézeten is helyettes tanári minőségben volt alkalmazva, s ott az 1857 $\frac{7}{8}$ -dik tanévig tanított, a mikor az intézet új szervezés alá került.

Az ötvenes évtizedben szomorú idők jártak. A Magyar Tudományos Akadémia csak a heti kis és összes üléseit tarthatta; a nagy gyűlések megtartása akadályokba ütközött, minélfogva az új tagok választása és a jutalmak odaítélése is elmaradt. Az így lefolyt 11 év alatt az Akadémia közel 80 taggal fogyott meg, hol a szellem képviselőjét, hol a szorgalom férfiát, jeles írókat, hazafiakat, jellemeket vesztette el, és hézagaik betöltetlenül maradtak. Végre győzött a hazaszeretet, és létrehozta, a mit annyi idő óta, annyi óhajással várt: az Akadémia nagy gyűlését megtarthatta.

Az 1858-dik évben tartott nagy gyűlésen a tagoknak új erővel való szaporítására sok jeles tudóst vett fel kebelébe, kik közül még most is többen az Akadémia díszét, fényét képezik. Ez alkalommal az Akadémia Petzval Ottót is tudományossága és irodalmi munkássága következtében ugyanegy napon (decz. 15-én) levelező és nyomban reá rendes tagnak választotta, és még ezenkívül az 1852—1857-dik évkörben megjelent matematikai munkák közül a nagy jutalmat «Elemi mennyiségtan felgymnasiumok és reáliskolák használatára. Pest, 1856» című munkájának ítélte oda, mint olyan munkának, mely rendszeres és választékos tartalmánál és szabatos tárgyalásánál fogva az évkör munkái közt elsőséget érdemelt.

Ezen időközben megjelentek még:

«A mértan elemei, némi alkalmazással a gyakorlati mértanra. Pest, 1856.»

«Elemente der Mathematik für Obergymnasien und Realschulen. Pest 1856 »

«Elemente der Geometrie nebst einiger Anwendung auf practische Geometrie 1856.»

«Ebene und sphaerische Trigonometrie für Gymnasien und Realschulen. Pest, 1857.»

«Stereometrie für Gymnasien und Realschulen. Pest, 1858.»

«Analytische Geometrie auf der Ebene und im Raume für Gymnasien und Realschulen. Pest, 1858.» című munkái is.

Az 186⁰/₁-dik tanévre a magy. kir. tudomány-egyetemből-cseleti kara ismét dékánjának választotta meg. Dékáni szé-kének elfoglalásakor, hivatkozva a magy. kir. udvari kan-czellária rendeletére, a magyar tanárok éljenzése, a többiek óvása mellett a kari ülést magyar nyelven nyitotta meg, és a tanácskozásokat magyar nyelven vezette. A bölcséleti kar még a következő 186¹/₂. és 186²/₃-dik tanévekre is dékán-jának választotta.

Az 1865-dik évben, a midőn a Magyar Tudományos Aka-démia saját palotájában tartotta első ünnepélyes ülését, az 1858—1863. évkörben megjelent matematikai munkák kö-zül a nagy jutalom felét:

«Erő és géptan. Technikai intézetek, gyakorló mérnö-kök és magántanulók számára. Két kötet. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Pest, 1861.» című munkájának ítélte oda, mint olyan munkának, mely dús tartalma- és rendszeres tárgyalásával a pályamunkák legjelesebbjei közé tartozott.

Még e című munkái is megjelentek:

«Géptan, a reáltanodák, felgymnásiumok és magántanulók számára. Pest 1862.»

«Felsőbb mennyiségtan. Két rész. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Pest 1867—68.»

Több mint egy évtizeden át a gőzkazánok és gőzgépek vizsgáló bizottságának szakértő tagja volt; vizsgálta a gépé-szeket, mozdonyvezetőket és kazánfűtőket, s őket érvényes bizonyítványokkal látta el. Ezek számára ily című könyve jelent meg:

«Kézikönyv a mezei gazdák, gépészek, mozdonyvezetők és fűtők számára. Bécs 1869.»

1869-dik évi márczius hó 8-án a magyar tudományos Akadémia matematikai és természettudományi osztály ülésén «Egy ujonnan fölfedezett forgatási mozdítóról» értekezett. Érte-kezésében a kérdéses mozdítót leírta, szerkezetét bemutatta, a rólok szóló matematikai képleteket felállította és megmu-tatta, hogy a forgatási mozdító egyaránt jó sikerrel alkal-mazható, álló gőzgépeknél, hajógépeknél, de különösen csavar-

gépeknél Értekezése nyomtatásban nem jelent meg, minthogy az új gőzmozdító mintájának elkészítése egyéb akadályok miatt el nem készülhetett.

Petzval Ottó nemcsak a matematikával, a mérnöki szakokkal, hanem szenvedélylyel foglalkozott még a csillagászzattal is. Tanítványa volt Tittelnek, akadémiánk rendes tagjának, az egyetemi sz. Gellérthegy-i csillagászati observatorium magas műveltségű igazgatójának, a magy. kir. tudomány-egyetemen a csillagászat tanárának. Petzval magasztalója volt a korán elhunyt mély tudományosságának, ki tanulmányait a külföldön tökéletesbítvén a többi között Gaussnak, Göttinga fényének, a nagy mesternek tanítványa volt. Petzval csillagászati ismeretei következtében 1872-dik évtől kezdve egy évtizednél tovább a magy. kir. tudomány-egyetemen a csillagászat tanárát helyettesítette. Ezen idő alatt egy csillagászati tankönyvet is írt e cím alatt:

«A csillagászat elemei, különös tekintettel a földrajzra, tanárjelöltek és magántanulók számára. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Budapest 1875.»

A magy. kir. tudomány-egyetem bölcséleti karánál fennállott gymnasiumi tanárképző intézetben a gymnasiumi és reáliskolai tanárképző intézetek egyesítéseig, 1873-dik évig mint tanár működött.

Előbb a gymnasium, később 1873-dik évtől kezdve a középtanodai tanárvizsgáló bizottságnak 1883-dik évig tagja volt.

A magy. kir. tudomány-egyetem bölcséleti kara 1877-dik évben Petzval Ottónak 40 éves gazdag eredményű tanári és írói működése évfordulóján, ünnepies ülésen, hervadhatatlan érdemeit jegyzőkönyvében megörökitette és ezt neki tisztelet jelül kézhez szolgáltatta. Ez alkalommal a kir. Józsefmű-egyetemnek, és a magyar tudományos Akadémia harmadik osztályának küldöttsége is üdvözölte. Mind a bölcséleti kar, mind a jubiláris hálás tanítványai ünnepélyeket rendeztek. Ő Felsége, 40 évi tanári működése körében a tudomány és tanügy terén szerzett érdemei elismerésül, a harmadik osztályú vaskorona-rendet adományozta neki.

Hat évvel ezután a szaktudományának oly jeles és fárads-

hatatlan művelője, ki alaposan és világosan fejtegető tankönyveiben és szóbeli előadásaival a matematikai ismeretek alapját megvetette számos tanítványánál, a tanári pályán 46 éven át folytatott kiváló működése után, előhaladt kora következtében, a maga kérte és kiérdemelte nyugalomba 1883-dik évben januárius hó 12-én helyeztetett. Ezt azonban az érdemesült aggastyán csak rövid ideig élvezte, mert halála, agylágyulás következtében, még ugyanazon évi augusztus hó 28-án bekövetkezett.

Azok közé tartozott Petzval, kik csendes körökben, minden kétkedés nélkül hivatásuknak megfelelő, a közjóra munkálkodnak.

A délelőtti idejét részint íróasztalánál, részint tanítással, a délutáni idejét pedig többnyire a szabadban töltötte. Fején nagy karimájú, alacsony, puha kalappal, kezében az elmaradhatatlan vastag bottal rándult ki a budai kies hegyekbe. Fiatal korában szenvedélylyel fogdosta és gyűjtötte a pilléket. Szép pille-gyűjteményére büszke volt, és csak kedves tanítványainak szerette azt mutogatni. Később haladottabb kora nem engedte meg a hegymászást; naponként estefelé a városligetet, a rákosmezőt kereste fel, gyönyörködve a természetben. Ezen életmódja volt részben oka annak, hogy soha fekvő beteg nem volt, soha orvosi tanácsra nem szorult, és a tanári pályán 46 évig megszakítás nélkül működött.

A ki tanításban fárad, tudja ennek súlyos terheit, tudja azt: mennyi polgári érdem rejlik az így eltöltött 74 évben.

Petzval Ottó elhunyt már, de élnek tanítványai és tisztelői; élnek oktatásai és munkái!

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

	Lap.
I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mórr. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Dománovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Erkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Bainfner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsy Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusztnián l. tagtól.....	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tarkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tarkányi B. J. arczképével)....	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. Joannovics György t. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól.....	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. Vadnai Károly r. tagtól.....	" 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. Szabó Károly r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól.....	" 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábián Gábor r. t. felett. Zichy Antal t. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	" 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól.....	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. Goldziher Ignác r. tagtól.....	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól.....	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. Kanitz Ágost l. tagtól.....	" 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. Haynald Lajos t. tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. Bánóczy József l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. Duka Tivadar l. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. Batizfalvy Sámuel l. tagtól.....	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHŰNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. Köt. — 2. Szám.

EMLÉKBESZÉD
ÖKRÖSS BÁLINT

A M. TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT.

TÓTH LŐRINCZ

R. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1889. NOVEMBER HÓ 23-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1889.

ÖKRÖSS BÁLINT

EMLÉKEZETE.

TÓTH LŐRINCZ R. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA 1889. NOVEMBER 23.
TARTOTT ÜLÉSÉN.)

A jogtudomány egyik kitünő tősgyökeres magyar művelőjének s a nemzeti codifikáció egyik legbuzgóbb s leg-hivatottabb munkásának, Ökröss Bálint kir. közjegyzőnek, a budapesti közjegyzői kamara elnökének, s ez érdemeiért, a legmagasabb elismerés jeléül, kinevezett kir. tanácsosnak emlékezetét akarom ma a M. T. Akadémia kebelében megújítani, ama művelt és lelkes társaság szives figyelmére számítva, mely a néhai jeles és saját szakában kimagasló férfiút, épen a jogtudomány terén szerzett érdemei jntalmául, tagjai sorába iktatta. A mélyen tisztelt Akadémia leggyakrabban engem szokott megtisztelni azzal a feladattal, hogy elhúnyt jogásztagjainak érdemeit emlékbeszédekkel méltassam, s én e megtisztelő bizalomnak annál örömelebb engedtem mindenkor, akár a mérleget tartó komoly istennő temploma főpapjainak fényesebb, akár szerényebb munkásainak egyszerübb ravatalára kellett meghoznom az elismerés koszorúját, mert szerettem és szükségesnek tartottam az Akadémiában időnkint hangoztatni a társadalmi tudományok s különösen a jogtudomány nagy jelentőségét, s a jelen esetben annál szivesebben teszem ezt, mert a magyar jogirodalom e lelkiismeretes s alapos munkásával az alkotmány

visszaállítása után első (1867-diki) magyar igazságügyi minisztériumban, a magas szellemű s törekvésű Horvát Boldizsár vezetése alatt, együtt dolgoztam s így alkalmam volt őt közelebbről ismerni; és mert különös rokonszenv s nagyra-becsülés melegíti lelkemet oly férfiú emlékének felújításánál, ki a szerénység s komoly férfiasság mintaképe, minden hűhótól, a nagyzási hóbort minden jelenségétől irtózott, s csendben, visszavonulva, de annál hasznosabban működött a hazai tudomány s codifikáció javára. Szükséges ily szerény és komoly munkások érdemeit méltányolva felemlíteni oly szerény és komoly helyen, minő a Tudományos Akadémia, főleg e korban, mely folytonos és kimeríthetetlen jubileumokban, diszlakomákban, fáklyás zenékben, czifra bandériumokban, hódoló feliratokban tetszeleg magának, s a hizelkedés tömjénét pazarul égeti már nemcsak a valóban kitűnők, hanem az igen is középszerűek, sőt nem lehetetlen, hogy olykor a zajtűtő s rikitó színekbe öltöző nagyképű törpék bálványai előtt is. Tuczat számra, majdnem egy éjen át nőnek fel a gombaszerű nagyságok, s a gúnyosan mosolygó közönség nem győzi olvasni a parádék leírását, melyek Budapesten és Piripócsen évenként annyiszor adnak kedves alkalmat fenhangzó áldomásokra, bombasztos feliratokra s durrogó pezsgőfogyasztásra. Ki kell mondanom ez alkalommal, egy szerény de hasznos munkás emlékénel, hogy ily áramlat közepett annál szükségesbnek tartom a hazafiúi s irodalmi érdemek csendes, komoly méltatását e helyen, az Akadémiában, melynek helyeslése és megemlékezése a tudományok szerény buvárainak legmegfelelőbb jutalma. És ily beteg viszonyok közt, a nemzeti fényűző s kérkedő szokások ily áramlatában, sokszorosan jól esik e zajtalanúl méltányló, komolyan férfias körben kiemelni egy csendes, de fáradhatatlan hazai munkás érdemeit, ki maholnap teljesen felejtve lenne már, noha sokkal több jót s hasznosat alkotott a humbugok egynémely parádés hőségénél.

S még egyet kell előre bocsátanom. Ökröss Bálint jogtudós és codicator volt s a tudomány és műveltség egyéb ágaiban csak kisebb jelentőségű dilettans. Mint jogtudós, törvénytudományi író s codicator lett tagja e gyülekezetnek

Sokszor kell hallanunk az exact tudományok tiszteletre méltó művelői egy némelyikének részéről, — nem itt az Akadémiában, mert itt kölcsönös tisztelet s méltányosság uralkodik a különféle tudományágak bajnokai közt — de világszerte, oly véleményeket, melyekben a társadalmi tudományok s különösen a jogtudomány magas szemöldű lenézése s fitymálása jelentkezik, mintegy megtorlásul az előbbi idők még sértőbb s butább felfogására, midőn, ellenkezőleg, épen a juristák s államtudósok viseltettek arisztokratikus gögös és nevetséges lenézéssel a polgári s demokrata természetű reáltudományok s ezek munkásai iránt, midőn a természettudósokat boszorkánymestereknek, a vegyészeket méregkeverőknek, a mérnököket ködmetszőknek nevezték, kivévn talán csak az orvosokat, kikre drága egészségek gondozását bízták hypocondriás aggodalommal. Távol legyen mindnyájunktól ily korlátolt egyoldalúság a tudományok e pantheonában. Senki sem viseltethetik mélyebb tisztelettel a tudomány amaz ága iránt, mely újabb meg újabb felfedezéseivel a természettudomány, vegytan, mechanika terén az emberi nem anyagi szükségéinek kielégítésére, jólétének, kényelmének s élvezeteinek emelésére a legnagyobb befolyással van, mely a világrészeket összekötő s a népeket egymáshoz rohamosan közelhozó gőzhajót s a gőzerővel és most már villanyerővel is hajtott vasúti mozdonyt, a távirót, telefont, mikrofont s fonográfot stb. egymásután feltalálta; az életet megvédeni, hosszabbítani segít, gyógyíthatatlanoknak tartott kórokat meggyógyít, fájdalom és veszélyes következtetések nélkül amputál, az erekbe új vért önt; a szűkségnek s a fényűzésnek szolgáló anyagok s kelmék tartóságát s szépségét végtelenig fokozza, a mosolygó ég, a hajnal s estalkony, a szivárvány, a diszkertek s hímes rétek ragyogó színeit a selyemre, gyapjúra s pamutra varázsolja, s e bűvös szövetekkel borítja az oltárokat, a termék falait, a házi bútorokat s az emberi testet, — mely tunnelleket épít a folyók, tengerszorosok s bércztömegek, s távsürgönyöket vezet a sok száz mértföldnyi mederben zúgó oczeán alatt, s ki nem említené az emberiség elsőrangú jöltetői közt egy Fulton, egy Newton, egy Edison nevét? —

De a mélyen tisztelt természettudósok s matematikusok se felejtsek, hogy mind eme nagy, csodaszerű eredmények biztos fejlődése s megvédése, a nagy elmék által létrehozott jóléti s kényelmi tényezők csak az ezeket őrző s biztosító, a tulajdon szentségét védő bölcs törvények s jól berendezett állam védelme alatt virágozhatnak, s hogy így egyenrangú tényezők a tudományok sokoldalú világában azok a tudományok s ezek mély belátású művelői is, melyek a jogot s az azt biztosító államot tárgyazzák, s a kik a codifikatió rendkívüli körülménetét s bölcseséget igénylő munkájával foglalkoznak, s a szabályozott, rendezett szabadságot biztosító törvényeket megalkotják. A nagy természettudós, a villámhárító feltalálója s egyszersmind bölcs államférfi és törvényhozó, Franklin Benjamin emlékére írt gyönyörű epigramm szerint e nagy ember «eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis». Csak az e versben kifejezett két ágú működés egyesítése elégítheti ki az emberiség összes szükségait. «Eripuit coelo fulmen» ez a természettudomány; — eripuit sceptrum tyrannis, ez a jog, mely a tudományt megvédi s áldásait biztosítja. Mert: a zsarnokok ellenében kivívott alkotmányos, törvényes szabadságot élvező embert is megütheti a mennykő, ha ezt a tudomány az égtől el nem ragadja s nem korlátozza; de ellenben, ha a villámtól a tudomány által megmentett embert zsarnoki kéz féktelenül sújthatja alkotmányos szabadság s jó törvények hiányában, ez sokszor maga fogja óhajtani, hogy inkább üsse meg a mennykő.

Az emberi természet lényének és szükségének nem lehet csak egy úton s egy irányban megfelelni, s ha az ide szükséges tényezőket kimeríteni akarjuk, nem elég, ha kizárólag csak az anyagi jólétre, a külső tökélyre vezető törekvésnek szolgálunk a természettudományok, különösen a gazdaság- s orvostudomány által; szükséges a belső tökélyt, az erkölcsi és szellemi magasb műveltséget, az eszményt is szolgálunk az ész- és erkölcsstan, a történet vezető s lelkesítő tanúságai s a költészet nemesítő, kedély és szívtápláló nectárja által, és szükséges mind ezek biztosítására s védelmére az összhangzatos társadalmi rendet, a békét és szabadságot megteremtő s megvédő jog és ennek megfelelő

segédeszközei, a társadalmi s politikai tudományok művelése is.

Helyén levőnek tartottam ezt újra fölemlíteni, hogy Ökröss Bálint, a mélyen gondolkodó jogász s codicator érdemeinek méltánylásához a kellő alapot megadjam.

* * *

Ökröss Bálint Debreczenben, e patriarchális ősmagyar, kálvinista városban született 1829. év február 13-kán egyszerű, de jómódú földmivelő szüléktől, becsületes, komoly, puritán erkölcsű utódaiktól ama régi «cziviseknek», kik városuk ügyeit minden időben, a legnagyobb vészek s válságok, török és német hatalmak sokoldalú nyomásai közt, köztudomásra oly bölcsen kormányozták, hogy e bölcsesség s eszélyesség, e szilárd kitartás s ernyedetlen éberség és erélyesség a középkori legjobban vezetett köztársaságoknak is becsületére vált volna. Születése helyén, az ős collegiumban kezdte meg s folytatta kitűnő szorgalommal tanulmányait. Debreczeni diákéletéből különösen két tanára felől szokott nyilatkozni nagy szeretettel s lelkesedéssel. Egyike ezeknek Csécsy Imre, a természettudomány tanára s a M. T. Akad. lev. tagja, a másik Péczeli József, a nagynevű történetíró s a M. T. Akad. rendes tagja.

A sikerrel folytatott többoldalú tanulmányokat az 1848-ban kitört szabadságharcz szakította félbe, a midőn ő is, ki mindenkor híven teljesítette mindennemű kötelességeit, jeles és kitűnő debreczeni togátusból délczeg honvéd lett, készségesen szállott társaival a közlekedés útjára, beállt a Károlyi huszárokhoz önkéntesnek s ez ezred zászlója alatt, mint altiszt, vett részt a Haynau vezérelte osztrák főhadssereg elleni 1849-diki nyári hadjárat több ütközetében, egészen a világosi tragikus fegyverletételig.

A dicső jelenetekben s hősieis önfeláldozásban oly gazdag szabadságharcz lezajlása után, melyre ráillik, hogy «*victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni*» — midőn a bőszen harag hullámai egy kissé már csillapultak, az egy ideig szünetelő s idegen helyeken tartózkodó exhonvéd, a besorozást szerencsésen kikerülve, buzgón folytatta jogi kiképzését, és

pedig szerény anyagi helyzetének könnyítése céljából, egyidejűleg nevelői tisztet viselve az Uray családnál. Azután kiképeztetésének folytatása végett Pestre jött s az egyetemre beiratkozott.

Egyetemi tanulmányai befejezése után, hogy jogi ismereteit gyakorlatilag érvényesítse s önerejéből, bármi szerényen, megélhessen, törvénykezési kisebb hivatalokat vállalt, előbb a pesti országos törvényszéknél, majd Székesfehérvárott, s utóbb Szolnokon ; majd pedig közjegyzővé neveztetett ki Szentésre, mely hivatalát azonban csak mintegy háromnegyed évig viselte, mert a magyar törvények visszaállításával a közjegyzői bármily hasznos, de osztrák eredete miatt akkor gyűlölt, nem törvényes úton behozott s nem is jól megcsinált intézmény eltöröltetett. Itteni bár rövid gyakorlatának azonban későbbben igen jó hasznát vette, midőn a napról napra jobban érzett életszükség által követt közjegyzői hivatalok alkotmányos törvény útján lett felállítása s szervezése után fővárosi egyik közjegyzővé neveztetett.

Pestre tévén lakását, hová irodalomért s művészetért égő vágyai folyton vonzották, itt a várákozás, a reménykedés éveiben, mint egy nem igen dúsan jövedelmező köz- és váltó ügyvédi iroda főnöke s váltójegyző, az ő vonzó, tanulságos és szellemes társalgásával s jobb jövőbe vetett rendíthetetlen bizalmával, egy hazafias érzelmű, eszményekért rajongó, nemes becsvágygyal telt fiatal társaskör tagja, mondhatni elnöke volt. Mint e kör egyik tagjától s Ökröss egyik bensőbb barátjától, Tihanyi Béla úrtól, a magy. földhitelintézet jogtanácsosától nyert s hálával fogadott följegyzések után tudom, számosan voltak akkor hasonló helyzetben, kik épen e miatt szorosabban csatlakoztak egymáshoz, várva a jobb sorsot, mit számukra a jövő rejtegetett. A jó remény lovagjai kedélyes társalgásban cserélték ki eszméiket. A társaság egyik központja Ökröss Bálint volt, a többi társnál valamivel korosabb, komolyabb s előrelátóbb, de komolysága, férfiasága mellett ép, egészséges, vidám kedélyű, a ki szerette a nem sértő jóízű tréfát. A társalgás kiterjedt mindenre, a mi az akkori viszonyok közt elmélkedés és megfigyelés tárgyául

kinálkozott, politikában és irodalomban; legtöbbnyire azonban a bizonytalan jövő s az 1861. év őszével, rövid derű után, a nemzetre ismét bekövetkezett borús korszak foglalkoztatta az elméket, mely igen leverő hatással volt az 1860-diki hajnal sugáraiban újongva fürdött, s a rögtöni befelegzés folytán egyszerre ismét elsötétült kedélyekre. Ökröss Bálint, tapasztaltabb az elcsüggedő társaknál s mélyebben tekintő a jövő fejlemények titkaiba, jobban megtartotta nyugodt, vidám kedélyét, mint a többiek, kiterjesztett erős karral mutatott a közeledő hajnalhasadásra, s a csüggedők számára mindig voltak vigasztaló, fölemelő szavai, mondván: «ernyedetlenül dolgozni és tanulni kell, hogyha majd újra felvirrad — a mi soká nem késhetik — mindnyájan készen foglalhassuk el s becsülettel tölthessük be a minket megillető helyet a haza s nemzet szolgálatában». És ő valóban úgy is tett, s előmintául szolgált a többieknek. A komoly munka s folytonos tanulmányozás lett életfeladata. Az időt, a munka emberének e kincstökéjét, óraszámra beosztotta magának, terveket csinált a jövőre, éjjel nappal dolgozott. A mit ügyvédi teendői igénybe nem vettek idejéből, azt egészen tanulásra, buvárlásra fordította, s ha belefáradt a jogi tanulmányokba, az irodalmi munkálkodásba, szórakozásul ecsetjét vette a kezébe, mert csinosan rajzolt és festett: majd ismét gordonkáját ragadta ölébe s Beethoven vagy Mozárt-féle klasszikus zeneművek harmoniájával derítette fel fáradt elméjét. A mi másnak foglalkozás, részint kenyérkereset eszköze volt, nála az nemes szórakozásszámba ment. Egyetlenegy percet sem töltött haszontalanul, sokszor a nappalt éjjel is pótolta. Idegen nyelvek ismerésének hiányát érezvén az ősmagyar Debreczen született s a kálvinista kollégium növendéke, egyszerre két nyelvben, a németben és francziában tökéletesítette magát, s ezenkívül leczkéket vett a festésben és zenében is. Természetes, hogy a jó barátok társasága nagyon szerette s tisztelte Bálintot, mint ő is szerette a jó embereket s a jó társaság kedélyességének fűszerét. Szerették őt főleg ama kiváló nemes tulajdonáért, mely oly ritka a «genus irritabile» név alatt ismert ideges faj soraiban, hogy soha senkit nem sértett, senki felől bántólag, irigyen,

sebző gúnynyal nem nyilatkozott. «Ha jót nem mondhatok felebarátomról — szokta mondani — akkor inkább hallgatok.»

Különös, választott szakmájának, a jogtudománynak művelésén kívül, a szépirodalom s művészet voltak, alapjában eszményies irányú lelkének legszebb s legnemesebb foglalkozásai. Mind a kettőről mindenkor lelkesedéssel, elragadtatással beszélt, s legszívesebben kereste fel az írók és művészek társaságát, élő példa arra, hogy a száraznak tartott jogtudomány nem teszi hideggé a szellemet költői s művészi érdekek iránt s a komoly, erőskarú Themisz kultusza nem öli ki a meleg és termékeny fogékonyságot oly benyomásokra s élvezetekre, melyeket műzsák s gráciák fehér kezei s mosolygó ajkai nyújtanak.

Közelebbi ismerősei Pestre átköltözése után csakhamar észrevehették a magyar jogéletről ejtett nyilatkozataiból s mind nagyobb visszavonulása- s elzárkozottságából, hogy lelkében valamely komoly szándék érlelődik. Gondolkodónak, töprenkedőnek mutatkozott s megszokott társalgása idejét is, melyet előbb barátaival töltött, kezdte megrövidíteni. Tudták, hogy valamely munkán szorgalmasan, odaadással dolgozik, de annak tárgyát nem ismerték. Csak akkor mondta meg barátainak, de még mindig titoktartás pecsétje alatt, hogy a magyar magánjogot dolgozza fel, midőn a terjedelmes munkával elkészült. Az úgynevezett országbirói értekezlet által megállapított, s az országgyűlés által is elfogadásra ajánlott jogszabályok az ország legfőbb bírósága részéről követendő zsinórmértékül elfogadtatván, a jogászvilág nagy és súlyos hiányát érezte oly jogi kézi könyvnek, melyben az utóbbi időben keletkezett s érvénybe lépett jogszabályok kellően feldolgozva s rendszerbe foglalva adassanak elő. Ökröss Bálint helyes érzékkel s tapintattal értvén meg e közóhajtást, eleget kívánt tenni az égető szükségnek, és segíteni a tapasztalt hiányon. Megírta tehát 1861-ben *«Általános m. polgári magánjog az 1848-diki törvényhozás és az országbirói tanácskozmány módosításai nyomán»* című munkáját. Heckenast Gusztáv, az akkori idő első könyvkiadója, ki részint maga is képes volt megbírálni a neki felmutatott

munkák értékét, de jó kritikusokkal is vette magát körül, a ki e nehéz időkben nekem is, mint ezt hálásan fölemlíteni kötelességemnek tartom — mindenkor kész és a viszonyokhoz képest tisztességesen díjazó kiadóm volt — örömmel üdvözölte s kiadásra, illő tiszteletdíj mellett, szívesen elvállalta a hiánypótló munkát, mely csakhamar két külön nagyobb és kisebb kiadásban jelent meg, s azután még számos újabb kiadást ért.

Felbátorítva e siker által s ösztönöztetve a kiadó részéről is, ki a «magyar magánjoggal» jó üzletet csinált, 1863-ban befejezte második terjedelmes munkáját, az *«általános magyar törvénykezési eljárást»*. Ez újabb művével is teljes sikert aratott, s ez is, mint valódi szükségpótló s keresett mű, szintén több kiadást ért. Most már Ökröss Bálint neve nem csak a jogászvilág, hanem a nagy közönség előtt is általánosan ismertté vált, úgy hogy ezentúl gyakran fordultak hozzá fontos és kényes jogi kérdésekben, utasító vagy megnyugtató szakértői véleményének kikérése végett.

E két terjedelmes műve, írói hírnéven kívül, jelentékeny anyagi haszonnal is jutalmazá, úgy hogy annak jövedelméből a Rákos mezején, «a hol hajdan szebb élet volt», szerény nyaralót szerzett néhány hold földdel, melyen egész kis gazdaságot rendezett be, s vidáman danolgatta a «rákosi szántó» dalát s olvasgatta a tiburi költő halhatatlan ódáit. Az okos és hű munkást biztosan jutalmazó természetért s a mezei gazdaság gondjai s örömeiért egész életében, kora ifjúságától fogva haláláig, folytonosan rajongott, osztva Cícero véleményét, hogy «szabad emberhez nincs illőbb s méltóbb foglalkozás, mint a mezei gazdaság». S ez időben legkedvesebb élvezetei közé tartozott, ha jóbarátait kis birtokán saját terményeivel, saját kertje s fái gyümölcseivel megvendégelhette s velök egy-egy szép estalkonyt kedélyes és tanulságos társalgásban tölthetett.

«L'appetit vient en mangeant», mondják az elmés francziák, s Ökröss Bálint is a jogi szakirodalom művelésébe annyira belemélyedt, hogy annak gazdag és sokoldalú terén mindig újabb meg újabb tennivalót keresett. Így, fentebb említett terjedelmes munkái befejezése után alig tartva pihenőt,

átdolgozta Szlemenics Pál büntetőjogát, s commentárral látta el az akkor nálunk divó osztrák polgári törvénykönyvet. Mind a két tetemes¹ munka ismét Heckenast kiadásában jelent meg, ki Ökröss alapos és keresett dolgozatait mindenkor örömet juttatta a közönség elé. Mindegyik több kiadást ért, az újabb kiadások folyton bővítve lévén az időközben, tárgyára vonatkozólag keletkezett újabb törvények s rendeletekkel, s figyelemben tartván az időnkint kifejtett gyakorlatot.

E mellett becses kisebb értekezéseket, monografiákat irogatott a jogi szaklapokba. Majd később, 1866 január 1-től kezdve, ő maga alapított s indított meg Heckenast kiadásában, új jogtudományi szaklapot, a Dárday Sándor, majd Fayer László kitűnő szerkesztése alatt maig is virágzó «Jogtudományi Közlöny», mely, miután ahhoz a legjobb jogi szakírókat, a büntetőjogra s börtönügyre Löw Tóbiást, Bozóky Alajost, Friedmann Bernátot, Tauffer Emilt, Schnierer Aladárt, az egyházi s házassági jogra Renntmeister Antalt, a váltó- s kereskedelmi jogra Szeniczey Gusztávot, Degen Gusztávot, a jogtörténelemre Szilágyi Sándort, a nemzetgazdasági kérdésekre Kautz Gyulát, a statisztikára Hunfalvy Jánost s Konek Sándort; továbbá még Zsoldos Ignácot, Hegedüs Kandidot, Suhayda Jánost, Karvassy Ágostont, dr. Sággy Gyulát stb. nyerte meg dolgozó társakul, csakhamar nagy kedveltségre tett szert s azt maig is fentartotta. És méltán. Mert e derék szaklapnak, amaz években, midőn az alkotmányos igazságügyi kormány nagy buzgalommal, az újjászületés erélyével vette munkába, sorról sorra, az igazságügyi reformokat, törvényeket készített elő, s tett és alkotott, a mennyiben azt az első sorban rendezésre váró politikai s közjogi helyzet megengedte, sikerült a szellemi teremtmény s bíráló erőket a jogtudomány terén összpontosítani, s hasábjait a parlagon heverő természetnek termékenyítő csatornájául ajánlani fel. Nem szolgálai, hanem meggyőződésen alapuló nemes kötelességeül ismerte az akkori valóban szabadelvű igazságügyminiszter magasröptű

¹ Szlemenics Pál fenyítő törvénykönyve, Ökröss által feldolgozva s időről időre gazdagabb pótlékokkal ellátva, öt kiadást ért. Az 5-ik kiadás bevezetése XVI. első k. 368 l. 2-ik k. 212 l. Az osztrák áll. polg. törvénykönyv 2 kötet (VIII, 360 s 320 l.).

törekvéseit támogatni, a sötétség baglyaival s rosszakarat fulánkjaival szemközt védelmezni a nehéz küzdelemben, egyrészt a megszokott állapotok elfogúlt rabjai, másrészt a túlzók kicsapongó s alkudni nem tudó követelései ellenében az eszmék tisztázása s a tudományos nézetek terjesztése s fejlesztése által segíteni. Lelkiismeretesen regisztrálta s ismertetette a külföld tudományos mozzanatait, bírálta a hazai jogirodalmat, s közölte a nevezetesebb jogeseteket s tárgyalásokat. Későbbben kapcsolatba hozott a törvénykezési szabályrendeletek s a bírósági határozatok és kúriai döntvények gyűjtésével, s nem csak az elméleti tudományra, hanem a gyakorlati élet szükségére is kiváló gondot fordított. Nagy érdeme volt különösen a jogász-egyesületek létesítése körül is, s ez irányú törekvéseit a legszebb siker koronázta, minek jutalmául tekinthető, hogy a budapesti, kassai, nagyváradi ügyvédi egyletek hivatalos közegévé választatott. Irányelve volt kezdettől fogva a szabadelvű jogi haladás, előbb a szabadelvű igazságügyi kormány támogatása, azután, időnkint, az ellenkező áramlatok ellenében kifejtett bátor és következetes ellenzés útján; egyébiránt a tudomány terén egyoldalú pártállást nem ismert.

E tartalmas és nagybecsű szakközlönybe, míg azt szerkesztette, s azután is a megjelenés első éveiben, maga is sokat dolgozott, s különösen egy cikksorozata a «Codificatióról» méltó feltűnést keltett. Erre vonatkozva többször emlegette, hogy nagyobb kedvvel, de egyszersmind megfeszítettebb gondolkodással sohase dolgozott, mint e cikksorozaton, melyben a törvényhozás alapelveit 12 cikkben a valódi jogtudós mélységével ismerteti s fejtegeti. Miután a jog s állam fogalmait az ember személyiségéből s életcéljából bölcselkedve levezette, átmegy e fogalmak történeti kifejlésének ismertetésére, az egyes bölcselkedők erre vonatkozó különféle észjárása s a különböző idők s körülmények hatása alatt sokféleképen módosuló vélemények ismertetésére a legrégibb kortól kezdve a legújabb időkig, főbb pontjaikban körvonalozva. Elvonulnak előttünk hosszú sorban a görög bölcsek, Heraklitus, Architas, Socrates, Antisthenes, Aristipp, Epikúr, Plato és Aristoteles; majd a római Cicero, Gellius, Ulpian;

a középkori Aquino Tamás, Machiavelli, Luther, Hugo Grotius, Bacon, Hobbes, Spinoza, Puffendorf, Locke, Temple; azután Hume, Ferguson, Smith, Ádám, Leibnitz, Thomasius, Wolf, Montesquieu, Helvetius, Rousseau, Filangieri, Paine, Burke, Kant, Fichte, Krug, Hegel, Falk, Welcker, Rotteck, Warnkönig, Bentham, Ahrens, Stahl, Mohl, természetesen csak legfőbb pontjaikban érintve, s az eltérő fogalmak részletes bírálata nélkül. Átmegy azután a jogtörvények ismertetésére, megkülönböztetve ezeket a természeti és erkölcsi törvényektől. A következő s legérdekesebb czikkek azokról az anyagi s alaki elvekről és szabályokról szólnak, melyek szerint el kell járni a törvényhozás magasztos feladatában, s a törvények forrásairól, kellékeiről s hatályairól, és a törvényhozás módjairól elmélkednek. Míg egyes részekben itt-ott a német tudósok abstract modorával is találkozunk, többnyire mégis, főleg a törvényhozásról szóló utóbbi czikkekben a jobbféle francia s magyar író meleg, virágzó előadásával s nyelvével ragad meg. Kedvelt tárgya felhevíti, az idegen uralom által ránk erőltetett, a nemzeti érzelmeket sértő vakmerő octroyálások s ideiglenes kísérletek emlékezete elkeseríti, s író tollát a leglángolóbb ember és szabadságszeretet szelleme hatja át. Midőn például a nemzetben élő jogérzésről s jogszokásokról, és az ezeknek tartozott tiszteletéről szól; midőn a *Zu viel regieren* gonosz rendszerét megbélyegzi, midőn a laza, meddő cosmopolitizmus ellenében a nemzetiség szem elől soha nem téveszthető érdekeit hangoztatja, a nélkül, hogy chauvinizmusba tévedne, s az általános emberi érdekek és a nemzeti sajátságok közt ama bölcsek kiegyenlítési harmóniát tárgyalja, melynek fennállani kell, ha veszélyes túlságokba bukni nem akarunk.

Többek közt, a mindenbe szükség nélkül avatkozó törvényhozásról szólva így nyilatkozik: «Tenni és nem tenni! tenni ott, hol a jólét előmozdítása egyesekre, s az életviszonyok szabályozása a társadalomra nézve a közös erőt igénybe veszi; nem tenni ott, hol a személyi méltóság s az emberjogok az erőszak érintése alatt elmosódnának. A törvényhozás, mely e kettőt egyesíti, bizton megy nehéz feladatok elé; de szükséges, hogy e kettő közt kellő arány legyen, mert a végletek örvénybe vezetnek, a mindent felölelő munkásság

gyámkodóvá, a mindent engedő tétlenség hatalomtalanná tenné az államot; amaz kiskorúságba sülyesztené, az utóbbi fejtelenségre ragadná a polgárokat. A törvényhozás tevékenysége ott üdvös csak, hol egyesek erejét a cél nehézsége meghaladja. Az államnak az egyéni szabad mozgásba benyúlni, az egyesek helyett gondolkodni s cselekedni nem szabad. Az állam célja a népek életcéljainak nem teljes átvételében, hanem csak előmozdításában áll. Még a jóakarat is terhünkre van, ha tolakodik; a tukmált segély, hol szükség nincs reá, lealázólag hat az emberméltóságra. S még nyomasztóbb a gyámkodás, mely a nagykorúság jogaiba s a jogilag és erkölcsileg magasztos egyéni érzelmekbe ütközik.» Példákat hoz föl a végletekre, melyeket mindenkor óvatosan kerülni kell, s egyik például a jóakarataiban kegyetlen hagyatéki eljárást szabályozó törvényeket említi, élénk színekkel festve a kellemetlen érzelmeket, melyeket a gyászoló felekre a túlságos gyámkodás s avatkozás a veszteség sajgó fájdalomai közt kiélemtelenül alkalmaz. Általános szabályul állítja fel, hogy a törvények a nemzet szükségleteivel kellő arányban legyenek, és se több, se kevesebb ne tétessék, mint a mennyit a nemzet életviszonyainak czélszerű rendezése minden adott időben követel, hogy a törvényhozás felesleges munkássága, a szerfeletti casuistika, a tankönyvbe s nem a törvénykönyvbe való dolgok mellőztessenek. Hivatkozik a túlságosan sok, felesleges törvény és rendelet káros hatására, milyenek özönével az osztrák ideiglenesség alatt elárasztattunk, melyek nagy részben csak kísérletképen hozattak be *ideiglenesen*, s újra meg újra ideiglenesen. Senki se állíthatja, hogy e törvényeket s rendeleteket minden változataikban ismerte volna, a nagybőség kizárta az alapos ismeretet, a feleslegesség s ideiglenes kísérletezés lehetetlenné tette a bíróra nézve a teljes tájékozást, habozókká tette az ítéleteket, megtévesztette a perlekedőket a jogútak követésében, s megingatta a törvények iránti bizalmat s tiszteletet a népben. Kiemeli azonban, hogy az ellenkező is veszélyes hiba lehet; ha t. i. a törvényhozás nem fedezi a valódi szükségleteket s üres, meztelen pontokat hagy fel, melyeket bírói önkénynek kell pótolni. Szóval: minden alkalommal ajánlja, s igen bölcsen ajánlja a túlságok,

a végletek kikerülését, melyek kétségbeejtő helyzetbe sodorják a társadalmat.

A törvényhozás egy másik fontos feladatául tekinti, hogy a hosszadalmas és költséges perlekedés a lehetőség kikerültessék; a törvény jótékonyága első sorban a bajok megelőzésére, nem pedig azok orvoslására irányuljon, s a megelőző kiegyenlítés czélszerű módjaira lehető figyelem fordíttassék.

Legszebb s legmelegebben irt része e nagybecsű czikkeknak az, mely a cosmopolitizmust s a nemzetiséget, és az ezek közt szükséges arányt s harmóniát tárgyalja. A törvényhozás forrásai közt első helyen áll a nemzet öntudatában élő jog. A nemzeti irányt mellőzni sohasem szabad a törvényhozónak, de bölcsen egyeztetni kell azt az okszerű emberi haladás s a folytonosan fejlődő tudomány igényeivel, s kellő határt szabni úgy az igen is szűk egyéniségnek, vagyis önzésnek, mint az igen is tág és szétmálló világpolgári ábrándnak. E megszorítást a legszentebb érdek, a haza és nemzetiség érdeke követeli. A szabadság, egyenlőség, haladás, civilisatio nagy eszméi világpolgári nézetekre vezetnek; de a színtelen, testetlen cosmopolitizmus nem akarja belátni, hogy van valami, a mi az egyénnél több, az emberiség egyeteménél szűkebb: a hon, a nemzetiség, melyet a törvényhozásnak mellőzni sohasem szabad. Az emberiség ugyanis, melyet az emberi jogegyenlőségnek fogva egységesnek tekintünk, fajcsoportokra oszlik; égalj, életmód, nyelv, szokások fontos tényezőkül lépnek fel; s a csoportok közt elválasztó kerítések, határok állanak fel, melyek a sajátos nemzetiségeket képezik. Hol e tényezők közt eltérés van, eltérésnek kell lenni azok hatásai közt is. A nemzetiségek különbözősége különbözővé teszi a gondolkodást és cselekvésmódot; ezeknek jellege és iránya változó, tehát a jogérzet s a szokás is különféle. Ha ez így van, természetes, hogy az eredményeknek, a törvényeknek is a nemzeti különbségek szerint kell módosulni. Quis graecos reget latinis, latinos graecis moribus? A bölcs törvényhozás tehát mindig s mindenkor a nemzeti irányt kövesse, s oly törvény, mely ennek ellenére lép hatályba, a legszentebbet, a nemzetiséget, a nemzeti jogérzetet támadja meg.

Ha afféle (Bach-korszakbeli) idegen intézményeket akarnak erőszakolni a nemzetre, a szomorú eredmények kimaradhatatlanok; a nép daczczal és megvetéssel fordul el mind attól, a mi jogérzetével, jogszokásaival ellenkezik. De (s ismét itt van a bölcs mérséklet) e nemzeti irány nem zárja ki, hogy a nemzet régi szokásaihoz ragaszkodás feltétlen s' ridegen visszautasító legyen, mert a nemzet is halad, fejlődik s tökéletesedik. A régi jó szokásokat azonban lehetőleg fenn kell tartani; nem minden mozgás vezet előre: az erőszak sohasem ér óhajtott eredményt, de a tisztult jogérzet lassankint áthat a népbe, az előítéletek elenyésznek. A törvényhozás dolga, a múltnak tudatával s a jelennek élénk érzetével hasonlítani, egyeztetni, nyomozni, különböztetni s azután itélni és bölcsen alkotni. S itt lép előtérbe a *politika*, mint a törvényhozás további lényeges kelléke.

Úgy hiszem, e néhány kivonatos mutatványban is fel van tüntetve Ökröss Codificatióról írt czikkeinek magasabb bece.

Írt még a közlöny első évi s ezt követő évekbeli számaiban más beces, különösen jogtörténeti értekezéseket is, nevezetesen: az 1843/4-diki országgyűlésről, melyekben különösen az ott tárgyalt büntető törvényjavaslat kimerítő s tanulságos ismertetését adja; a Sanctio pragmaticáról kimerítőleg szóló 6 cikk, mely akkor épen időszerű volt; az 1792-iki budai koronázási ünnepély részletes leírása; értekezett továbbá a cholera idején kelt végrendeletekről, a megtartási jogról, a miniszteri felelősség, a szóbeliség s nyilvánosság, a közpolgári ügyekben való biztosítás, a főeskü, a területen-kivüliség stb. kérdéseiről; s ismertette a polgári törvénykezési rendtartást s annak vezéreszméit és indító okait.

A Jogtudományi Közlöny 1869-ben egyesült a dr. Dárday Sándor által szerkesztett «Jogtudományi Hetilap» című folyóirattal, ennek nagyobb s díszesebb alakját véve fel. Az egyesülés idejében mind a két lap szerkesztője titkári hivatalt viselvén Horváth Boldizsár igazságügyminisztériumában, az egyesülés főképen a miniszter felszólítására s tanácsára történt. Később Dárday Sándor társszerkesztő egymaga vitte

a derek lap vezetését, Ökröss azonban azontúl is hű munkatársa maradt a lapnak, bár abba, hivatalos teendői által nagyon el lévén foglalva, már kevesebbet írhatott.

* * *

1867-ben megalakult az alkotmányos magyar kormány. A szomorú korszak, mely a szabadelvű reformtörekvéseket egy időre újból elnémitotta, a gátok, melyek a nemzeti munkásságot igen szűk határok közé szorították, eltűntek, elsepertettek; tér nyílt az alkotmányos haladásnak, a nemzeti felelős kormány gépezete élénk mozgásnak indult; a codificatio előtérbe lépett, s a tetterők munkásságának jórésze ide irányult; és mi, kik egy jobb kor reményét kebleinkben ki-aludni sohasem engedtük, megfogya bár, de törve nem, jobb és szebb jövő küszöbére léptünk. Horvát Boldizsár az első, vagy Deák Ferencz 1848-diki minisztériumát is számítva, második magyar igazságügyminiszter (1867. febr. 13—1871. jún. 5.), kinek lánglelkét a legnemesebb törekvések, agyát a leggyökeresebb s az előrehaladt tudomány s külföldi előképek legmagasb színvonalán álló reformeszmék töltötték be, őszinte jó akarattal igyekezett a mondott eszmék megérlelése s kidolgozása végett a maga tárczája körül kitűnő erőket gyűjteni munkás koszorúba. A körültekintő miniszter, felismervén Ökrössben, ennek eddigi munkálkodása nyomán, a képzett szakember ritka tehetségét és szorgalmát, s különösen a codicatorban megkívántató tulajdonokat, meghívta őt, a már akkor ismert s úgy széles tudománya, mint nemes és tiszta jellemeért közbecsülésben részesülő jogtudóst, titkári minőségben, minisztériumába, s ott törvényelőkészítési teendőkkel bízta meg, s nemsokára osztálytanácsossá léptette elő, hol oly erőkkel mint Szilágyi Dezső, a mostani fényes tehetségű igazságügyminister, ki már akkor tarsolyában hordozá, mint Napoleon a jó káplárról szokta mondani, a biztos marsallbotot; Csemegi Károlylyal, a későbbi államtitkárral s a büntető törvénykönyv nagytudományu alkotójával, és Suhayda Jánossal, későbbi kúriai bíróval s termékeny jogi commentátorral együtt munkálkodott. Ott voltak még Horvát tanácsában csoportosítva, az említetteken kívül, Szabó Miklós

államtitkár, most a kir. kúria igen tisztelt elnöke, Halmossy Endre a telekkönyvi, Csillagh László s Tauffer Emil a börtönügyi reformok szenvedélyes bűvárlói, s több, bár irodalommal nem foglalkozó, de nagytehetségű segédmunkás, kik a miniszter nagy reformeszméit kifejtteni, megvitatni s formulázni segítettek; s ezek során a szerény, soha előtérbe nem tolakodó, de fáradhatatlanul munkás, alapos gondolkozásával és szabatos, precíz s e mellett az újabb codificatorok egy-némelyikének erőltetett, homályos, magyartalan nyelvétől anynyira elütő tösgyökeres magyar nyelvével a codificatióra különösen hivatott, jellemére nézve pedig állhatatos, kitartó, a felvállalt munkát vallásos lelkiismeretességgel, s ha kell, egészségét is feláldozó szorgalommal teljesítő, puritán Ökröss Bálint.

A Horvát Boldizsár minisztersége alatt megjelent s életbe lépett ideiglenes perrendtartás (1868: 54-ik t.-cz.) formulázása, úgy a minisztérium kebelében, mint az országgyűlési bizottság tanácskozásai fonalán, melynek foruma elé a munkálat vitetett, főképen s majdnem kizárólag Ökröss Bálint munkája. Ő készítette annak jeles megokolását is. Míddőn a javaslat, bár Ökrössnek nem tetsző módosításokkal, törvénynyé lett: a következő évben feldolgozta s nagyobb (456 lapra menő) munkába foglalva, összehasonlító és felvilágosító jegyzetekkel kísérve, Pfeiffer kiadásában közzé tette azt, e kitűnő commentárral szaporítván eddigi nagyszámú s nagybecsű gyakorlati munkái tömegét. A ki a szöveget kísérő magyarázó s összehasonlító jegyzetek s idézetek százakra menő számát s tanulságos tartalmát áttekinti: bámulni fogja szerzőnek csodás szorgalmát, és az összehasonlító jogtudományban alapos jártasságát.

Nagy zaj volt akkorában a többet és jobbat, de a létezett viszonyok közt lehetetlent követelők részéről ez ideiglenes polgári perrendtartás ellen, a melyet egyébiránt, úgy a mint az az eredeti szövegen véghezvitt módosításokkal, toldásokkal s kihagyásokkal életbe lépett, nem lehet Horvát Boldizsár s az ő tanácsosai és közegei, nevezetesen Ökröss Bálint művének tekinteni. Igen sokan találkoztak akkor, kik e rögtönzött, ideiglenes, csupán a legfelölőbb bajok orvoslá-

sát célzó munkával, többféle s gyakran ellentétes szempontokból, meglegedve nem voltak. Én magam sem, Ökröss Bálint sem, s főképen maga a miniszter sem. Mert oly jogász vágyainak, ki ha nem is elérhetetlen ideálok után kapkodott, de a művelt külföldön már is fennálló s üdvösen működő rendszereket ismerte, természetesen nem felelhetett meg oly törvénykezés, mely a szóbeliség, közvetlenség s teljes és egész nyilvánosság elveire nem volt alapítva. Jól tudtuk mindnyájan, kiknek elméjét avas obscuritások fellegei el nem homályosították, hogy az anyagi igazság kiderítésének legbiztosabb módja s eszköze a szóbeli és közvetlen eljárás, s a sötétben tenyésző visszaélések és furfangos rabulistica legbiztosabb kiirtója a teljes nyilvánosság éltető napfénye. Nekünk is felhajnallott annyira, hogy, a korán szavaival élve, szemünk a fehér fonalat meg tudja különböztetni a feketétől. De az aggálynak, hogy a túlszigorúan bírálók eszményeit akkor még meg nem közelíthettük, hogy a tudomány legmagasb színvonalán álló végleges perrendet nem rögtönözhattunk, hogy nevezetesen a szóbeliség s közvetlenség és teljes nyilvánosság hármasságát még meg nem nyithattuk, oka egyszerűen abban feküdt, hogy egy egészen új alapokra fektetett szerves egész először is több időt igényelt, mint a melylyel az új minisztérium egyhamar rendelkezhetett, de az ily gyökeres átalakításhoz nagyobb előkészület, több új tényező előre bocsátott életbeléptetése, több előzetes kérdés megoldása volt szükséges, melyek hiányában tökéletesb s az eszményt jobban megközelítő törvénykezési rendet ám próbáljon teremteni az, a ki, hogy az akkori országgyűlésen is már használt hasonlattal éljek, fehérvári bicskával akar Phidiás-szobrot faragni, vagy hogy még inkább találó hasonlatot használjak, szántatlan és műveletlen földbe akarna nemes magokat s veteményeket szórni és magát dús aratás hiú reményével kecsgetetni. Hogy magasabb színvonalon álló perrendtartást lehessen életbe léptetni: előre kelle bocsátatni, ha nem is épen rendszeres büntető s polgári törvénykönyvek elkészítésének, mert a szóbeliség rendszere e nélkül is meghozhatja és másutt is meghozta áldásos eredményeit, de legalább a törvénykezés s közigazgatás elválasztásának, a bíróságok s főleg az első

folyamodású bíróságok szervezésének, a bírói s ügyvédi tényezők gyökeres reformjának, a közjegyzőség perfogyasztó s a bíróságok nehéz feladatát tetemesen enyhítő intézménye életbe léptetésének stb. Mind ezt nem lehetett rögtönözve előteremteni: a törvénykezés észlelt bajai pedig oly égetők voltak, hogy azokat rögtön kellett orvosolni, s ha gyökeresen orvosolni azonnal nem lehetett, nem kellett-e legalább enyhíteni? Nem lett volna-e kötelességsértés a veszély nélkül további elhanyagolást nem tűrő sebeket minden orvoslás nélkül hagyni abból az okból, hogy a gyökeres nagy műtét, kellő műszerek hiányában, azonnal meg nem történhetett? Mi, az akkori viszonyok közt, úgy hittük, hogy az ideiglenes perrendtartással, mely minden lehető javítást életbe akart léptetni, a minek életbeléptetése az akkor meglevő elemekkel s tényezőkkel lehetséges volt, s mely a végleges perrendtartásra fentartott üdvös elemeket nemcsak ki nem zárta, sőt azoknak útát nyitott, még jó darabig megélhetünk, és pedig türethősen megélhetünk akkorig, míg a megyék s első folyamodású bíróságok rendezve lesznek, míg czélszerű, fokozatos szervezés útján oly bírói s ügyvédi kart képezhetünk, mely a szóbeli, közvetlen s nyilvános eljárásnak jobban megfelelhet, mint ez az akkoritól várható volt, vagy legalább az előkészítő téren némi előhaladó lépéseket tehetünk; mert aligha tagadhatná valaki, hogy korteskedés, nepotizmus, rokonság s komaság útján választott, politikai pártszellem s magánérdekek fészkéből kelt bíráink legnagyobb része nem volt alkalmas a gyors felfogást, a törvényekben nagy jártasságot s készséget, s magasb előadási, összegezési, ítéletrögtönzési képességet igénylő szóbeli eljárásra, s akkori kevésbé iskolázott s nem eléggé képzett ügyvédeink nagy része is méltó aggodalomra adott okot, hogy a rabulisticában, szószaporításban s féktelenkedésben korlátozhatatlan lesz, s mind a két tényező, bíró és ügyvéd, a különféle s egymást keresztül-kasul járó törvények és rendeletek tarka, homályos tömkelegében gyorsan eligazodni nem tud.

Az írásbeli, közvetett eljárásnak szóbeli s közvetlen eljárássá átváltoztatása nem csupán külső forma-változtatás: az a dolog lényegének, a törvénykezés alapelvének s legmé-

lyebbre ható gyökereinek teljes átváltoztatása. Az írásbeli eljárásnál, hol a bíró a felekkel nem érintkezik, fő dologgá lesz a formaság, mely gyakran megöli a valódi jogot; ellenben a szóbeli közvetlen eljárás célja, hogy az anyagi jog s igazság lehetőleg kideríttessék, s a formális jognak fel ne áldoztassék. Ez valódi élethalálharcz a két ellentétes rendszer, a formális és a valódi materiális jog uralma között. Ez utóbbi azt követeli, hogy a tárgyaló bíró folytonos, élénk érintkezésben legyen a felekkel, a védőkkel, a tanúkkal, korlátlanul intézhessen teljes felvilágosításra vezető kérdéseket azokhoz, s mindaddig meg ne szűnjék az ügy földerítéséhez szükséges anyagot gyűjteni, míg ítéletével tisztába nem jön. Ez a közvetlenség, mely egyedül szóbeli eljárásnál lehetséges. Ez kizárja az ügynevezett eventualitás elméletét, s a balvéleményt, hogy: «quod non est in actis, non est in mundo»; kizárja azt, hogy a főlebbviteli bíróságoknál új bizonyítékok ne hozathassanak elő; célja egyedül: kideríteni a valót, az igazat, s e célból félretenni minden pedans tekintetet az üres formákra, melyekről előbb az állítattott, hogy «dant esse rei»; szerinte a felsőbb bíró feladata nem az, hogy megítélje, vajjon az alsóbb bírónak az acták szerint igaza van-e vagy nincs, hanem, hogy megítélje: vajjon a perlekedő félnek egyáltalában s valóban igaza van-e vagy nincs? Ily, az előbbiekkal ellentétes elvek érvényre emelése lévén a feladat, midőn a szóbeliség s közvetlenség rendszerét akarjuk életbe léptetni: könnyű átlátni, hogy ehhez célszerű előkészületek, s más tényezők kellenek, mint a mikkel az írásbeliség országa rendelkezett. Míg a bírakat a tömeg választotta, és pedig szigorú föltételek s kvalifikációk nélkül: addig nem lehettek oly bíráink, kiket a nehézkes formáktól fölmenteni, kikre a szóbeli eljárás szabad vezetését jó lelkiismerettel s az igazság kára nélkül bízni lehetett volna; míg derűre borúra, és kellő megpróbáltatás nélkül mindenki ügyvéddé lehetett: addig nem lehetett számítani oly jogvédekre, kikben a szóbeli eljárásnál megnyugodni lehetett volna, a mely mint említettem, magasabb tulajdonokat, mélyebb törvényismeretet, tiszta főt, logikát, világos nyelvet, előadásbeli ügyességet, rövideiséget, korrektséget föltételez, s általában sokkal többet követel bíró-

tól s ügyvédtől, mint az addig divott eljárás. Végre, bár a szóbeliség s közvetlenség rendszere, mint ezt a szervezett codexsel maig sem bíró Anglia s Franciaország példája is bizonyítja, mely utóbbi a szóbeliséget már a múlt század végén, a Napoleon-codexeket megelőzve, életbe léptette, nem múlhatatlanul föltételezi rendes codexek létezését: mégis méltán adhatott aggodalomra okot, hogy nemcsak világos, rendszeres anyagi törvénycodexeink nem léteztek, hanem a sokféle, zűrzavaros törvényromok s rendeletek oly chaosza uralkodott, melyből csak nagy nehézségekkel lehetett kilábolni; addig pedig, míg Ariadne fonala ennyire szükséges volt bíró s ügyvéd kezében, csakugyan alig lehetett a bírótól elvárni, hogy rögtönözve, előleges hozzászólásb fontolgatás s a tarka, zavaros elemek gondos kombinálása nélkül, alapos ítéletet hozhasson. És azután a nyelvkérdés, ezen örökölt kórállapota sokféle fajtól lakott hazánknak, melyeket egybegyűrni annak idejében, midőn az lehetséges, sőt könnyű lett volna, elmulasztották az ennek szükségét nem érző arisztokrata-ösök, az ország akkori urai: s melylyel ugyancsak meggyűlt a bajunk akkor, midőn az ősi arisztokrácia helyét demokrata-alkotmány foglalta el, s a szavazók többsége az ország jókora részében nem magyar fajú, midőn a nemzetiségi láz kiütött, s a nemzetiség fanatizmus tárgya lett, mint egykor a vallás, e kényes és veszélyes nyelvkérdésnek végleges megoldása előtt lehetett-e a szóbeli eljárást életbe léptetni a nélkül, hogy oly zűrzavarra ne adassék alkalom, mint a milyen Babel tornya építésénél lehetett? A bábéli zűrzavar pedig nem az a légkör, melyben az igazság, ez a tisztaság s világosság elemét kedvelő s a szenvedélyek tüzeiben meg nem élhető istenasszony jól érezheti magát.

Mindez akadályok s aggodalmak húsz év előtt, midőn az ideiglenes perrendtartás készült, egész súlylyal nehezedtek a véleményekre, s lehetetlenné tették még akkor az ideálok megközelítését. Ha tehát igazságtalan bírálói nem akarunk lenni Horvát Boldizsár miniszter akkori kényszer-eljárásának, a ki nemsokára azután alapvető törvényei által a bírói függetlenséget, s egyszersmind felelősséget megteremtette, a közigazgatást a törvénykezéstől elválasztotta, a bírósági s ügy-

védési reformok s a közjegyzőség felállításának s a polgári és büntető törvénykönyvek megalkotásának előkészületeit megkezdte, s utódainak a legbecsesebb anyagokat adta át: nem szabad felejtenuk az imént felhozott szempontokat. A törvénykezési reform tárgyában összehívott enquete nagy többségének véleménye az volt, hogy nem lehet az óhajtott szóbeliség rendszerét rögtön életbe léptetni az említett akadályok miatt, melyek mint megannyi torlaszok, gátolák még akkor a magasabb színvonal megközelítését.

Ma már, sőt évek óta, az említett nehézségek nagy része megszűnt, s méltán kezdtük a szóbeliség s közvetlenség minden művelt népnél divó rendszerének életbeléptetését, műveltségi reputázióink s hitelünk érdekében, ismételve sürgetni. E rendszernek, mely mellett több évi visszaesés s a bátoratlan conservatív irányzatnak a döntő körökben, s az országgyűlési jogi bizottságban is mutatkozó csüggesztő jelenségei után, végre az országgyűlés is határozottan nyilatkozott, melyet a jogászgyűlések, mint lényeges és elodázhatatlan reformot követeltek, melyet a kormányok évek óta ígérgettek, de komolyan s erőlesen fel nem öleltek. Ökröss Bálint egyik legbuzgóbb s legértelmesebb apostola volt. Akkoriban is bizonyynal nem rajta múlt, hogy az országgyűlési bizottság által revideált s a revisio közben keveset javított, sőt több pontjában megrontott munkát tökéletesebb nem lehetett. Azután pedig, hosszab ideig kihűlni látszott a meleg érdeklődés, mely a felelős nemzeti kormány felállítása utáni időben, a megindult szabad mozgalom első éveiben majdnem általános volt. A fennálló beteg rendszer hívei az intéző körökben évtizedekig gátolni tudták a szóbeliség életerős rendszerének behozatalát akkor is, midőn a szükséges előzmények nagy része már életbe lépett. Egyes hangok azonban folytonosan emelkedtek, s ezek leghatalmasabbjainak egyike volt az Ökröss Bálinté, ki a «törvénykezés reformját» ez alapon kidolgozta, s 1880-ban közrebocsátotta. Mint ő maga írja: «ott felejtve a missió helyén, a hová egykor, mint az első szóbeli perrend javaslatának előadója, állíttatott, folytonos egyenlőtlen harcban azokkal, kik a törvénykezés bajait egy-egy novellával vélték orvosolhatóknak, nem bátorítva még azoktól sem, kiket vele

a leszavazott ügy egy táborban egyesített, teljes elszigeteltségben, reménytelenül, de nyugodt resignációjával a jó katonának, ki a zászló becsületeért tarthatatlan posztión küzd és vérzik el»: így készítette el javaslatát.

Barátunk talán nagyon is sötét színben látta a dolgokat. A jogászgyűlések, a szaklapok s egyes jogi írók által folytonosan s erőlesen táplált mozgalom megtermette gyümölcseit. A képviselőház már 1880. ápril. 25-dikén tartott ülésében utasította az akkori igazságügyministert, hogy «a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság alapján életbe léptetendő polgári törvénykezési rendtartás elkészítésére, s a kir. tábla felosztására szükséges előmunkálatokat vegye foganatba.» S nagy és vigasztaló elégtételül szolgálhatott az ügy hű munkásának, Ökröss Bálintnak, hogy a nehéz út egyengetéséhez, mely utóbb is, bár jól tudom, hogy nem erős küzdelem nélkül, diadalra vezet, egész tehetségével járult. S ha a szóbeliség s közvetlenség életerős rendszere, a jelen erőyes igazságügyi kormány szárnya alatt, végre le fogja győzni a mai életterlen rendszer uralmát: Ökröss Bálint neve kétségkívül azok közt fog említettetni, kik mint úttörők legtöbbet tettek a szóbeliség rendszere ellen szegülő előitéletek s halfogalmak felvilágosítására, az üdvös rendszer előnyeinek feltüntetésére s a nagy reform elfogadtatásának lehetőségessé tételére.

Nem akarok itt bővebben bocsátkozni a hazai polgári törvénykezésre vonatkozó reformkísérletek történetébe, csak ki akartam emelni Ökrössnek e reformmunkálatok körüli érdemeit, melyeket a magyar jogélet történetének megírója, ha igazságos akar lenni, sohasem fog mellőzhetni.

A polgári törvénykezési perrendtartás első tervezete, mint említém, *ideiglenes* volt. Horvát Boldizsár ennek behozatala után azonnal munkába akarta venni, és pedig a szóbeliség s közvetlenség alapján, a *végleges* perrendtartást, s be sem várva az előbbi ideiglenes munkálat keresztül hatolását az országgyűlési tárgyalásokon, Ökrösst külföldre küldötte a szóbeliség rendszerének gyakorlati tanulmányozása czéljából. S ő kiment, figyelmesen, gondosan szemlélt, hasonlított, s komolyan fontolgatva gondolkodott a látottak és tapasztaltak felett. 1868. augusztus havában a bajor Pfalzba

utazott, hol a francia perrendtartás, némi javító átdolgozással volt hatályban és Zweibrückenben, a tartomány székhelyén, töltött néhány hetet. 1870. évi ápril és május havát pedig Genfben, Mannheimban, Hannoverben és Kölnben töltötte, az új genfi, bádeni, hannoveri s az ezeknek alapul szolgáló francia eljárás tanulmányozása végett. E tanulmányútjai s lelkiismeretes megfigyelései eredményéről terjedelmes jelentéseket tett a miniszterhez. Ez alapokon már 1870-ben elkészítette javaslatának első tervezetét, melynek átvizsgálására a miniszter 1871. január 13-ára enquetet hívott össze. A nagybizottság egy szűkebb albizottságra ruházta át a megbízást. A munkálkodás azonban hosszabb időre elpihent. Midőn Horvát Boldizsár miniszter visszalépett, vele együtt a gyökeresb igazságügyi reformok, s ezek során a szóbeliség ügye is hosszabb időre letűntek a napirendről. Okröss Bálint azonban még azon túl is, egész a közjegyzőségek felállításaig, a minisztériumban maradván, feladatlan kötelességének tartotta a megbízó miniszter által kitűzött szabadelvű irányban folytatni tovább is munkáját; újra át meg átdolgozta a gyorsan készült eredeti javaslatot, s elkészítette az általános indokolást és a részletes, szakaszonkénti indokolásnak is nagyobb részét. A munka azonban, az igazságügyminiszteri tárcza más kezekre jutásával, elvesztette hivatalos jellegét, s azt, 1880-ban, csak mint saját magán-munkáját, öntötte abba az alakba, melyben megjelent; de egyszersmind kötelességet vélt leróni, mint előszavában mondja, az igazságügyi minisztérium törvénykészítési osztályának volt tagja minőségében.

A hosszabb pihentetés és alapos átdolgozások után megjelent nagy munka, dolgozatainak legjelesbike, az ő saját költségén, nagy becséhez képest kevés figyelmet gerjesztve jelent meg e cím alatt: «A törvénykezés reformja, a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság alapján: javaslatul a polgári perrendtartáshoz.» E 408 lapra terjedő munka Ökröss Bálint nevét a magyar codificatio történetében örökké fenn fogja tartani. Két részre oszlik. Első része az alap- és vezérelveket foglalja magában, s tárgyalja a legnagyobb alaposággal, az összehasonlító tudomány gazdag készületével, s egyszersmind ékes és erélyes nyelven. E rész a bevezetésen

s végszón kívül 31 fejezetből áll, melyekben a hazai s külföldi törvénykezés ismertetése után, a perrend általános kélekeit felállítva, az írásbeli rendszer hátrányait s a szóbeliség előnyeit kristálytisztá világossággal fejtegetve, az utóbbi rendszer ellen általában s különösen hazai viszonyaink szempontjából emelt vádakát s nehézségeket erőlesen czáfolva, átmegy a törvénykezési tényezők hatáskörére, az ügyvédi képviselőre, az eljárásra s annak minden mozzanatára, az előkészítő periratok kérdésére, az egyesség megkísérlésére, a királyi ügyész szerepkörére, a szóbeli tárgyalásra s birói határozathozatalra, az eljárás egyszerűsített módjaira, a bizonyítékokra, azok szabad bírálatára, a fölebbezés, semmiségi panasz és visszahelyezés perorvoslataira s a végrehajtás módjaira, a bírósági szervezetre s hatóságra, mindenütt ismertetve s megvédve ellenvéleményekkel szemközt, a saját javaslatában elfogadott elveket s módozatokat, végre a javaslat rendszerének ismertetése s indoklására. A második rész pedig a formulázott polgári perrendtartási javaslatot tartalmazza, két könyvre s fejezetekre osztva. Itt minden egyes szakasznál gondosan idézi a külföldi (nevezetesen: német birodalmi, bajor, würtembergi, osztrák, genfi stb.) perrendtartások ama helyeit, melyekkel az illető szakasz egyezik, vagy melyekhez közel áll, a mivel igen jó szolgálatot tesz olvasóinak, kiknek nincs elég idejük az összehasonlító jogtudománynyal tüzetesebben foglalkodni. Teljes és rendszeres perrendtartást nyújt, a szóbeliség s közvetetlenség tiszta s hamisítatlan elveire fektetve azt. Messze vezetne itt a javaslat részletes ismertetésébe s méltánylásába, s más magyar jogtudósok hasonló tárgyú javaslataival való összehasonlításába bocsátkoznom, csak röviden jelzem, hogy Ökrössnek a valódi, az írásbeliség belefolyozott czafrangjaitól s a rendszert meghamisító reminiscenciáitól, melyeknek egyes elemei a németországi, különösen a hannoveri s badeni perrendekbe bőven fölvétettek, a lehetőségig megtisztított szóbeliség kell; a francia törvény rendszerét fogadja el, a szükséges javításokkal s módosításokkal; előkészítő iratokkal, melyek a felek közt, birói avatkozás nélkül, cseréltetnek ki, de a visszaélések ellenében szükséges korlátozással; előadó alkalmazása nélkül s az írásbeli nyilat-

kozatoknak csak segélyképeni megengedésével, úgy, hogy a bírói ítélet kizárólag a közvetlen, szóbeli előadásra alapíttassék; az ügyvédi segély szükségét s nélkülözhetlenségét állítja fel; a kir. ügyész meghallgatását nem zárja ki, de eltérőleg a francia rendszertől, erős korlátozásnak veti alá; felebbezhetőnek nyilvánít minden ügyet, a legkisebbet is, egy felebbezésnél többet azonban egy ügyben sem enged, s a másodfoku bírói ítéletét e szerint jogérvényesnek s végrehajthatónak mondja ki, s a tervezett semmitőszéket nem harmadik foknak, hanem egyedül a formasági kérdésekben határozó felülvizsgálati hatóságnak tekinti, s a semmiségi esetek közé a törvény téves magyarázatát, vagy helytelen alkalmazását, tekintettel jogviszonyaink még rendetlen állapotára, nem veszi fel. A bizonyítás tekintetében, a bizonyítás minden szokott módjait, s ezek során az esküt is, elfogadja; de a hannoveri rendszert, miszerint az eljárás két külön részre szakíttatik, melyek egyike a bizonyítást foglalja magában, s a bíró mindegyik perszakaszt külön ítélettel zárja be, nem helyesli; a bizonyítékok szabad méltatása s mérlegezése, a bírónak erre vonatkozó s meggyőződése függetlenségét biztosító souverain joga mellett hatalmas érvekkel lép fel.

Tudományos tekintetben legbecsesebbnek tartom az első rész ama fejezeteit, melyekben a nálunk még ma sem elég alaposan ismert szóbeli rendszer elveit s fényes előnyeit, az írásbeliség hátrányaival szemközt, összehasonlítva s bírálva oly kimerítőleg ismerteti, hogy abban minden olvasója, még a nem jogász is, tanulságot s élvezetet fog találni. Felhasználja művében mindazt a gazdag ismeretkincset, melyet a legjelesb német és francia írók: Bar. Endemann, Feuerbach, Mittermayer, Osterloh, Leonhardt, Bonnhard. Bähr, Plank, Wendt, Glaser, Schuster, Wetzel, s ismét: Montesquieu, Bellot, Boncenne, Bordeaux, Carré, Lavielle, Regnard, Beranger, Mayer, Seligmann, s a radikális angol Bentham e tárgyú nyilatkozataiból, a különféle, francia, genfi, belga, hannoveri, badeni, bajor, szász, északnémet perrendtartások javaslatai s ezek indokolásából, és tanulmányi útain szerzett tapasztalásaiból merített. Hazai jogirodalmunk munkásai közül, kiknek legjelesbjei nyilatkoztak időről időre a törvénykezés e legfőbb életkér-

dése felől, egysem fejtette ki s védelmezte a szóbeliség rendszerét több alapossággal, találóbb érvekkel, talpra esettebb czáfolatokkal, s egyszersmind melegebb színeket használva, a lelkesültség több ihletével, mint Ökröss Bálint. A mi előadási módját s nyelvezetét illeti, a feldolgozásban szerencsés, érdekébresztő, stíljé szabatos és választékos, fejtegetései világosak, helyenként megragadók a meggyőződés ereje s melegsége által; nemcsak tudós szakférfi olvashatja élvezettel, hanem minden művelt magyar, kit a törvénykezés ügye közelebbről vagy távolabbról érdekel.

E munka kiadása, melyet már a minisztériumból kilépése után, minden hivatalos bátorítás s támogatás nélkül, saját költségén s a természetével ellenkező reklám doboló és trombitáló eszközeinek minden alkalmazása nélkül, egész csendben eszközölt, tetemesb anyagi kárával járt s leverve hatott reá. Ezentúl már nem irt többé nagyobb jogi munkákat, s ha irt, inkább a szépirodalom mezején tett kísérleteket.

Idejét látta magára nézve, hogy levegőt változtasson, de nem úgy, mint számosan, kik nem nézik, hogy a levegő, melybe átlépnek, tisztább s lényüknek megfelelőbb-e, mint az előbbi, melyet elhagytak. A közjegyzői törvény (1874:35.) életbe lépte után, részint mivel tapasztalta, hogy a szellemét nagyon is megerőltető codificationális munkálatok idegrendszerét megtámadták, részint mivel korábban már egyszer viselt közjegyzői hivatalt, s a közjegyzőség tanulmányozására fordított lelkiismeretes törekvéseinek öntudata, s ama kiváló szerénysége mellett is benne élő önérzet, hogy személyes tulajdonainál fogva ez állás betöltésére magát elég alkalmasnak hitte, a minisztériumban viselt tanácsosi s így fényesebb állását egyik fővárosi közjegyzőséggel cserélte föl, s a lépcsőzetten nem feljebb kapaszkodva, hanem alább szállva, igen jól érezte magát, mert birt azon öntudattal, hogy az új, szerényebb pályán hasznos szolgálatokat tehet. Jól ismerte hivatását, mert Pauler miniszter a közjegyzői törvény tervének elkészítésével őt bizta meg, s a létrejött törvényben, melyet Perczel Béla miniszter terjesztett elő, Ökröss tervezéseinek érdemleges részéből igen sokat használtak föl.

1875-ben, a kir. közjegyzői intézmény most már törvényes, bár véleménye szerint nem kielégítő szervezése alkalmával, neveztetett ki budapesti VIII-dik kerületi kir. közjegyzővé, a már egykor Szentesen megkísérlett közjegyzői pályára lépve vissza, (elhagyva a minisztériumot, hol most már más hatalmak s részint más elvek is uralkodtak,) s e díszes és közhasznú hivatalát, melyet említett tulajdonainál, különösen szabatos, formulázásra s oklevélkészítésre alkalmas logikus eszénél s nyelvénél fogva kiválóan hivatva volt, folyó 1889. január 5-dikén bekövetkezett haláláig viselte. Ő felsége a király őt ez alkalommal, kiváló érdemei legmagasabb elismerésül, királyi tanácsossá is ki nevezte. A budapesti közjegyzői kamara pedig, az ország legelső közjegyzői testülete, melynek hatásköre a budapesti s pestvidéki törvényszékek területére terjed ki, első elnöke, Gorove Antal halála után, bizalmát benne összpontosítván, őt választotta elnökéül, s e díszes kiténtetést haláláig megtartotta.

A közjegyzői állás, helyesen megalkotva, egyike a legfontosabb s leghasznosabbaknak az államban. Felállítása egyik szükséges előzménye volt a törvénykezés gyökeres átalakításának, melynek bekövetkezését most már több bizalommal várjuk. A jogbiztossági állapotok javítására irányzott reformok közt kétségtől egyike lényeges tényező a közjegyzői intézmény, melynek teendői körébe tartoznak: a közokiratok szabatos szerkesztése s általában a magánjog terén szükséges jogbiztossági állami előintézkedések. Kézzel fogható ennek hatása a perek megelőzésére, kevesbitésére, a hitel emelésére, a népben a gyarló, hosszadalmas, költséges és bizonytalan igazságszolgáltatás által elgyengült jogérzet felélesztésére és szilárdítására, s így közvetve a társadalmi rend támogatására. Ökröss, ki előtt folytonosan egy egészséges és virágzó jogállapot eszményképe lebegett, nagy kedvvel s előszeretettel vállalkozott e feladat reá eső részének teljesítésére. Tudta, érezte, hogy erre nálunk, hol a jogrendszer ismételt változásai, s az átkos ideiglenességek, a jogérzet nagyobb megrendülését s a perek nagyobb mértékben elszaporodását eredményezték, mint bárhol, nagyobb szükség van, mint bármely nemzetnél, mely kedvezőbb viszonyok közt él. Elfogadta

tehát az előbbi állásához hasonlítva, szerényebb, s jövedelmezés tekintetében is a kiszabott szűkebb hatáskör mellett nem sokat ígérő hivatalt; bár eszménye a törvényben teljesen nem érvényesült. Utóda a budapesti ügyvédi kamara elnöki székében. Tokaji Nagy Lajos, a kamara közgyűlésében megemlékezve jeles elődének érdemeiről, így nyilatkozott felőle: «egyike volt a legmunkásabbaknak közöttünk, ki a törvény intentióit a gyakorlati jogéletben meghonosította s úgy az intézménynek, mint saját egyéniségének a köztisztelést kivívta, a kartársi kötelékben szívélyes barát s az intézmény érdekeinek mindig hű és kitartó zászlósa volt. Érdemei s egyéniségének emlékezete köztünk elvülhetetlen.»

A jeles jogi szakíró s codicator érdemeit a M. T. Akadémia is elismerte s méltányolta, midőn őt 1868-diki nagygyűlésén levelező tagjai sorába fölvette. Székfoglalóját «*A törvénykezés reformjai*» című becses értekezéssel, 1868. december 14-én tartotta. A rövid (18 lapnyi), de tartalmas és zamatos értekezésben a perek kevesbitésére vezető megelőző intézkedéseket ismerteti s ajánlja. A perlekedést kizárni nem lehet, de a perek számát kevesbiteni lehet czélszerű rendszabályokkal. A törvénykezés javítása multhatatlanul szükséges azokra az esetekre, midőn a vizsály kitör; de a kitörést megelőzni még eszélyesebb; a törvényhozás tehát ne tartsa elégnek gyógyszerek alkalmazását a már kifejlett betegségek orvoslására, hanem oda hasson, szabatos életrend által, hogy a kór be ne következék; menjen vissza a kút-főhöz, vizsgálja okait az okozatnak, s keletkezésében előzze meg a bajt. Ily megelőző rendszabályok: a jó ügyvédi rendtartás, mint Lavielle mondja a franczia polg. törvénykezési eljárás feletti tanulmányában «a legjobb békebirósági hivatal egy tiszteletre méltó ügyvéd irodája, továbbá világos, szabatos törvények, melyek a különböző értelmezéseket kizárják, a kiegészítés előleges megkísérlése, nem a per bírása által, a kit ettől a legfontosabb okok tiltanak el, hanem más erre rendelt kifogástalan közegek (békebiróságok) által, és pedig az eljárás megindítása előtt; — gondoskodás a szerződések, oklevelek, végrendeletek szabatos készítéséről, minden oly kóranyag mellőzésével, melyből a félreértés vagy rosszakrata

pereket fejleszt s e czélból hiteles helyekről és személyekről (közjegyzőkről) kiknek képessége s elfogulatlansága kezeskedjék a kötések szabályszerűségéről, az érdekek biztonságáról, s távol tartson minden bizonytalanságot s kétséget, mely veszélyezteteti a nem eléggé óvatos felek jogait s táplálja a perlekedés ingerét. «Minthogy azonban perek, bármily megelőző intézkedések daczára, mégis lesznek: előadását «a perlekedés legjobb módjairól és javításáról» folytatni ígérte; azonban ez ígérését csak sokkal későbbben s nem is az Akadémiában, hanem nagy munkájának kiadása által 1880-ban, de akkor azután úgy váltotta be, hogy e munka nem csak becses tartalmánál fogva a jogásznak, hanem szép nyelvénél s irányánál fogva az akadémikusnak is becsületére válik.

* * *

A tudós, művelt férfiú, mint magánember, a legszelídebb lelkületű, legemberségesebb emberek közé tartozott. Nem sértett soha senkit, gyöngéd és figyelmes volt mindenki irányában. Azonban, mint minden úgynevezett «öncsinálta» ember, ő is érezte s ismerte önbecsét, nem hallgatta el, sőt nyíltan és bátran kimondta önálló jogi s politikai véleményeit s hajlongásra, hizelgésre sohase alacsonyodott. A magára vállalt feladatokat mindig s minden irányban híven és becsületesen teljesítette; pontossága és lelkiismeretessége az őt ismerő körökben példabeszéd tárgyát képezte. A kötelességérzet ritka erőnye annyira ki volt fejlődve lelkületében és szokásaiban, hogy aprólékos dolgokat is, miket más számba se vesz, komoly figyelemben részesített, állítván: «hogy minden kicsiség is alkatrésze lévén az egésznek, az egész csak úgy válhatik tökéletessé, ha a kevésbbé fontos részek is teljes összhangzásban vannak az egészszel.» Komolyan nyájas, valódi ősmagyar természet. A vendégszeretet egyik fő vonása. Bálint napját, mely születése és névnapja volt egyszerre, rendesen megünnepelte egyszerű vendégséggel, maga köré gyűjtven barátai koszorúját. Ily ünnepély teljesen az ünnepelt gazda jellemének volt megfelelő. Előbbi években a gordonka (violoncello) négyes sohase maradt el, a későbbi időben. leánya halála után, csöndesebb, kevésbbé víg, de azért kedé-

lyes volt az ünnep, hol jóízű tréfák fűszereztek a szellemes társalgást.

A hatvanas években megnősülvén, megelégedett házas életet élt, mert ragaszkodó, hű élettársat nyert nejében. De családi élete még sem lehetett boldog, mert fiúgyermekait már kis korukban elvesztette, leányát pedig, kit fölnevelt s férjhez is adott, férjhezmenetelének már második évében eltemette. Ez egyetlen, fölnevelt gyermeke képezte az atyának szeme fényét, legszebb örömét. El is követett mindent, hogy egyetlen leányának megadja mindazon föltételeket és eszközöket, melyek boldogságra vezethetnek; gondos nevelésben részesítette, nyelvekre, rajzra, zenére oktattatta, s nagy volt öröme, midőn látta, hogy a leánynak apjára valló, sokoldalú szellemi tehetsége mindezt megbirja. De hová lettek e szép remények? — testi alkata gyenge volt, s már élete 20-dik évében elragadta a tüdővész férje és szülői kebeléről. E gyászos haláleset magával vitte a szerető apa legfőbb örömét s reményét. Panasz ugyan a világ előtt nem jött ajkaira, némán tűrt és szenvedett. Hogy azonban kínos szenvedések emésztették életét, bizonyítja az iratai közt talált, mély fájdalommal lehelő kis vers:

Halottak napja kél a sirok ormán
A temetőbe én is kimegyek,
Hol könyeit ontja annyi bánatos szív
Illő, hogy köztük én is ott legyek
Oly gyakran jártam itt.

Ébredjetek alvó kicsinyeim!
Csak addig, míg elsirom könyeim,
S aztán a vándorúton
Ismét tovább megyek stb.

Leánya elvesztése testi s lelki erejét megtörte. Ez idő óta roskadozni kezdett, s egészsége ama látható s mindenben érezhető hanyatlásnak indult, mely a haláltusában végződött. Élete elhidegült, fázni kezdett, mint annyi mások, az élet vége felé, a csapások dermesztő súlya alatt. Sejtette közel halálát, s ennek minden e korbéli följegyzé-

seiben, versteredékeiben kifejezést adott. — Igyekezett azonban magát fentartani, betegségét legyőzni, míg csak lehetett, s a múlt emlékeiből meríteni cseppeket, melyek a szívet nyugtatják, a kedélyt melegítik. A munkában keresett vigasztalást, vagy legalább némi feledést s enyhülést. Különösen pedig, közjegyzői komoly és súlyos teendői mellett, melyeket az utóbbi időkben inkább másokra bízott, szépirodalmi munkásságra is talált időt s vissza-visszatért a kertbe, melyet már fiatal korában, az ötvenes évek elején, sikeresen művelt, mint az akkori lapok, különösen a Császár Ferencz által szerkesztett «Családi kör» belső munkatársa, hová beszélyeket s novellákat írt vagy fordított. Szeretete a szépirodalom iránt utóbbi életéveiben ismét föléledt s oly erővel, hogy, noha terhes hivatalos dolgaitól csak kapkodnia kellett hozzá a perczekeket, megírta «*Czinka Panna*» című színművét, mely 1887-ben nyomtatásban is megjelent, miután előbb, 1886. december 28-dikán, a szerző jelenlétében, Kolozsvárt s több vidéki színpadon is előadatott. Egész történetirői gonddal s alapos kutatások után fogott a felföldi magyar nagy urak e páratlan tehetségű udvari hegedűsének, «kit sajóvölgyi lakhelyéről húsz-harmincz mértföld távolába hordott ünnepélyeihez a főnemesség», a kortársai által csodálva szeretett, számos költeményben dicsőített cigánynőnek életéből egy epizód színpadi feldolgozásához. Hogy biztos adatokat szerezzen céljára, lelkiismeretesen kutatott, levelezett, sőt Gömörmegyébe is elutazott, hol a XVIII-ik század elején született, s 1772-ben elhalt Czinka Panna egykor a Sajó partján, jóltevője s neveltetője, Lányi földes úr által számára épített házban, s nyári időben idylli sátor árnya alatt lakott férjével, a banda gordonkásával s gyermekeivel.

A színmű bevezetésében megírja hősnője életrajzát, a mennyire azt fenmaradt adatokból összeállíthatá, felmutatja a tiszteletére írt s a Czinka Panna emléke iránt szinte érdeklődő Székely József által magyarra fordított költeményeket; ismerteti külső alakját, elragadó művészi s zenészerzői, a sajtóságos cigányzenében korszakot alkotó tehetségét. A ma már világszerte ismert, a magyar kedélyre mindörökké villanyozva ható Rákóczy-nótát, melynek eredete felől ekkorig

nem tudtak tisztába jönni, melyet Szirmay Antal s utána többen Barna Mihály nevű cigánynak, Rákóczy udvari zenészének tulajdonítottak, Ökröss Bálint, helybeli traditio s hiteles jegyzetek alapján Czinka Panna szerzeményének állítja. «Ha semmi mást nem ír vala», ugymond, «mint ezt az egyet, a mi Rákóczynkat, ércznél maradandóbb emléket állított nevének s nemének. Az epochális kuruczenéket, helyesebben ábrándot, a múlt század hagyta örökül reánk, s ebből csinált később Ruzsicska indulót, melyet azután világszerte ismert alakjában Liszt Ferencz írt át. Mi bűvös alkotás! Minden emberi fül által megértett kifejezése a honfibúnak, a harci tűznek! Sebzett oroszlán hangja, melyben fájdalom szól s rettenetes harag».

Czinka Panna fenmaradt dalai, régiebbekkel váltakozva, szerepelnek a színműben, mely sajátos eredetiségével, zamatos magyar nyelvével, majd magasan szárnyaló lyrai, majd népies elemeket vegyítve, kétség kívül igen érdekes alkotás. Az idealizált szép cigányleányt, gyermekded fiatalsága egész bájában lépteti fel; az elkényeztetett, az ünnevelt, hizelgéssel körülvett, kora költői által Orfeának nevezett, művészetéért rajongó, költői természetű szép gyermeket hiuságának s nemesb hajlamainak küzdelmei közt állítja elő, ki, midőn grófnévá lehetne, végre is a vele egy fajú Miklóshoz, hű és kitartó fiatal szeretőjéhez ragaszkodik, s kedves Amati-féle hegedűjét tartja meg egyetlen kincseül. E habozó küzdelem, s végre az erény és művészi hajlam győzelme a nagyzási vágy s hiuság csábjai felett képezi a színműben a meglehetősen sovány drámai elemet. Bejátszanak a drámai bonyodalomba a Rákóczy szabadságharcz reminiscentiái; átzenegenek a Rákóczy-nóta lelket rázó dallamai, melyeknek harsogása mellett végzi be a múltban s jövőben élő, álmodozó Andor, a vén kurucz, elzüllött életét; a «Hajh Rákóczy» «Bercsényi» s egyéb ismert kuruczdalok, s Czinka Panna saját szebbnél szebb szerzeményei, a Cserebogár, A hűtlen szerető, Elmúlt az ősz, Vékony deszka kerítés stb. A dalszövegeket legnagyobb részben maga Ökröss Bálint írta, mert régibb szövegekből keveset használhatott, mint maga mondja, részint azért, mivel a dalok nagy részének nincs, talán nem is volt szövege,

részint mert a dalok szövegét a színmű tartalmával kellett összefüggésbe hoznia. «Szemérmesen jelennek meg» úgymond, «egyszerű régiségükben, a mai napság kultivált kintornák között. Aggódik, mint Aranynál a vén Toldy, midőn az udvarhoz készül, mondván: Oh én vén szakállam, hivatlan vendégem! tán meg is csufolnak itt az ifjak engem!» Ökröss itt egészen bele élte magát a kuruczvilág szellemébe, emlékezéseibe, s Czinka Pannáját, kedvenczét, nem is képzelhette ily régi dalok kísérete nélkül.

De legyen elég ennyi mai megemlékezésünk tárgyának e sajátságos, eredeti, minden mástól elütő kísérletéről.

Iratai közt találtatott még több tervezett színmű, nevezetesen: a CSERMÁK és LAVOTA neveit viselő színművek vázlata, s egy «*Szegény legény*» című megkezdett színmű töredéke. Látszik, hogy utolsó éveiben folyton költői alkotásokon járt az esze, s különös előszeretettel kutatta, maga is kedveléssel üdvén a zenét gordonkája húrjain, a régi nemzeti magyar zene hírneves művelőinek életét, jellemét s viselt dolgait. Sőt barátai emlékeznek, hogy a római korból merített kész drámája is volt a boldogútnak, mely azonban nem találtatott. Minthogy könyvtárát a debreczeni főiskolának, mint hálás fiú nevelő anyjának, hagyományozta: nem lehetetlen, hogy ez említett dráma, ha netalán már bekötve s többi könyvei közé elhelyezve volt, ezekkel együtt oda jutott; s kíváncsok, hogyha ott lenne, el ne vesszen s napfényre kerüljön. Ugyancsak hátrahagyott iratai során találtak özvegye s barátai több költeményt, csak félig-meddig kidolgozva, részint csak töredékekben s vázlatokban, melyek egynemelyike jeles költői tehetségre vall. E töredékek, majdnem kivétel nélkül, mely melancholiát lehellnek. Egyikben erőltetve mulatni akar. «Húzd még egyszer azt a nótát, adta czigánya, szaporán» így kiált fel, — ide azt a serleget, én, ha bűm van kaczagok, s a bűt, panaszt ez öbölbe temetem. Azért vagyok oly vig, mert sejtem, hogy nem sokáig kell már várnom a vég perczre. Mind csak az enyészet, a hervadás képei veszik körül. Egy másik töredékben panaszolja, hogy későn jó a múzsza látogatása, midőn az ősz már végét járja s a sárga levelek hullanak. A virágok szépe rég elhervadt már: mit

hozhatna a mûzsa a hideg, fagyos földről színest és illatot? Hullott virág, hervadt levél az enyészet jelei. Mennyit futottam előbb utánuk, s nem nyílt számomra egyetlen virág sem; leszedték mások, s a mit ott hagytak, az már hervadt volt. De jó lesz halott-koszorúnak, mely megilleti enyészeteimet. Csak azt ne felejtsetek elmondani rólam, hogy menynyire szerettem a virágot, melynek színe s illata van!» — Közben-közben azonban pompás humor is jelentkezik, s p. o. kitűnő szatirai éllel gyönyörködtet az a verse, melyben egy szegény vad poéta szomorú históriája adatik elő, a ki végre egy ütött-kopott színésznővel lép igen mulatságos szívfrigyre, s a gyermekek szaporodásával végre felcsap diurnistának. Egy másik szép töredékében, mely a szomorú években keletkezett, a lelkében élő Petőfi-kultusznak ad élénk kifejezést.

Rég pihensz már, Meddig várjunk
Lantod bûvös dallamára?
Énekelj bort és szerelmet,
Hogy mulassunk valahára.

A költő pedig felel:

Boldogok ti! a vulkánon
A kik örült tánczra keltek!
Dallanék bár, énekemre
Korcsok! többé nem figyeltek.
Mert a dalban villámai
Csattognának haragomnak.
stb.

Ökröss Bálint valóban két ember volt. Szigorú formák, s ezek szerint készült szerződések s végrendeletek prózai szerkesztője a piacon s az irodában; ősi dicsőségért, a jövő fényes álmoképeiért, virágok s csillagokért rajongó költői s idealista természet házi tűzhelyénél, szíve legbensőbb életében. Ama nélkül üres lett volna erszénye, kényelmetlen az élete, lehetetlenekké téve nemes kedvtelései: zene, kép és könyvtár, vendégszeretet, kert, virág és gyümölcs; e nélkül üres, sívár lett volna, gazdagság s bőség mellett is, kedélyélete. Külön-külön is egész ember lett volna: együttvéve összes tulajdonait, a tökéletest megközelítő ember volt.

Közeledjünk sírjához, melybe ez a nemes, valódi ős-

magyar egyéniség, méltó fájdalomkra, az emberi élet s munkásság végső határán még jóval innen, testben-lélekben megtörve, temetkezett.

Betegeskedése a hivatalos működéstől való végleges visszavonulás eszméjét s óhajtását már régebben érlelte nála. «Magányba térek», ezt találtam irott jegyzetei közt, «a küzdelem kifárasztott, pihennem majd oly jól esik. Nem is hagyom el többé. Sohasem volt éles könyököm; mit is keresnék itt? Csendesen fogok álmadozni arról, mi jobb lesz, ha többé nem leszek». S ha arra gondolt, mit tegyen majd visszavonultságában, mindenkor a mezei gazdálkodás s kertészkedés szándékában találta megnyugvását, melynek szépségéről s a független ember méltóságához illő magas értékéről sokszor és sokat beszélt; ez iránt érzett élénk kedvet, mondhatni szenvedélyt, s ezt tekintette irodalmi foglalkozással összekötve, munkás élete méltó betetőzésének. Birtokot keresett megvételre, de megelégedésére valót egyhamar nem talált; később pedig, midőn a betegség előhaladása testi erejét nagyobb mértékben elgyengítette, orvosa tanácsa szerint is, kénytelen volt lemondani kedvencz eszméjéről, melynek többé meg nem felelhetett. Hogy azonban mégis, bármi kis mérvben gazdálkodást folytathasson, Vác városában vett házat és szőlőt. Ott akarta leélni hátralevő éveit. Választott Tusculánumát csakugyan kedvencz tervei szerint kezdte átalakítani. Volt ott nagy, üveges verandája, melyet télire virágos házzá volt felszerelendő. «Itt, mondá jámbor ábrándozással, a virágok színpompája s illatárja között a gondolatok is élénkebb színezetűek, s az eszmék illatosabbak lesznek». Ott volt elhelyezendő kedvencz könyveit: Shaksperet, Vörösmartyt. Aranyt, Flammariont, hogy azoktól s virágaitól legyen környezve munka közben.

Szívesen mutogatta mindezt barátainak ott a helyszínen, gyermekdeden gyönyörködött kis kertjében, annak minden egyes fájában, bokrában, s fiatal növényében. Senki se tudta jobban, melegebben élvezni sajátját, kertének minden egyes virágszirmát, minden bimbóját s gyümölcsét, mint e komoly ember, ki élete végén teljesen átadta magát ez apró — sokak szemében gyermekesnek látszó — örömeknek.

Mindezt azonban — sajnos — csak a jövőt elébe festő képzeletében élvezhette, mert mire váczai kis fészke teljesen rendbe jött s elkészült, ő maga az örök nyugalom kertjének lett állandó lakója. Korunkban, midőn a nagy tömeg mindennek felett csak arra irányozza törekvését, hogy anyagi hasznot s nyereséget szerezzen, s e miatt kicsinyli s mellőzi az élet eszményiesb érdekeit: ő, a sokoldalú műveltséggel bíró férfiú, nem elégedett meg csupán azzal, a mit az anyagi jólét nyújt, hanem folyton, egész életén át nemes szomjat érzett a magasb értékű kincsek után, melyek az örökség s örökigaznak, ez elválhatlan ikertestvéreknek forrásaiból erednek.

Ne felejtjük el a szerény, de hasznos férfiú tiszteletre méltó nevét. Az egyszerű nép fia, tudományos munkássága nagy terjedelmét s egyszersmind magas belértékét tekintve, a jogtudomány arisztokratája lett, a szó legnemesb értelmében s ha a zajtalan munkásság eredményeit igazságosan méltányolva mérlegeljük, melyet ő mint jogtudományi író és codificator, évek hosszabb során s ernyedetlen szorgalommal kifejtett, e szerény s kitüntetést soha nem kereső ember, a nagyobbak, — jelleme tisztaságát és gyengédségét tekintve pedig, a legjobbak sorába fog mindenha számíttatni. Minden nemzedék tartozik teljesíteni saját, a sors és viszonyok által kiszabott kötelességét s bevégezni saját munkáját; ő híven s becsületesen teljesítette a maga részét.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Kónék Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. Dománovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly I. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. Apáthy István r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	" 10 kr.

VI. Emlébeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlébeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlébeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlébeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlébeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusstinián l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlébeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	Ara 30 kr.
II. Emlébeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlébeszéd Frankenburg Adol. l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlébeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)....	" 30 kr.
V. Emlébeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlébeszéd Pompéry János l. tag felett. Joannovics György t. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlébeszéd Gyárfás István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlébeszéd Kovács Pál l. tag felett. Vadnai Károly r. tagtól	" 10 kr.
IX. Emlébeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. Szabó Károly r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlébeszéd Korizmic László t. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlébeszéd Fábian Gábor r. t. felett. Zichy Antal t. tagtól	Ara 10 kr.
II. Emlébeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 40 kr.
III. Emlébeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlébeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. Goldziher Ignác l. tagtól	" 30 kr.
V. Emlébeszéd Hornyik János lev. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlébeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. Kanitz Agost l. tagtól	" 20 kr.
VII. Emlébeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. Haynald Lajos t. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlébeszéd Greguss Agost rendes tag felett. Bánóczi József l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlébeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. Duka Tivadar l. tagtól	" 10 kr.
X. Emlébeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. Batizfalvy Sámuel l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlébeszéd Petzval Ottó r. t. felett. Kondor Gusztáv l. tagtól	Ara 10 kr.
---	------------

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 3. SZÁM.

HUNFALVY JÁNOS
EMLÉKEZETE.

KELETI KÁROLY

R. TAGTÓL.

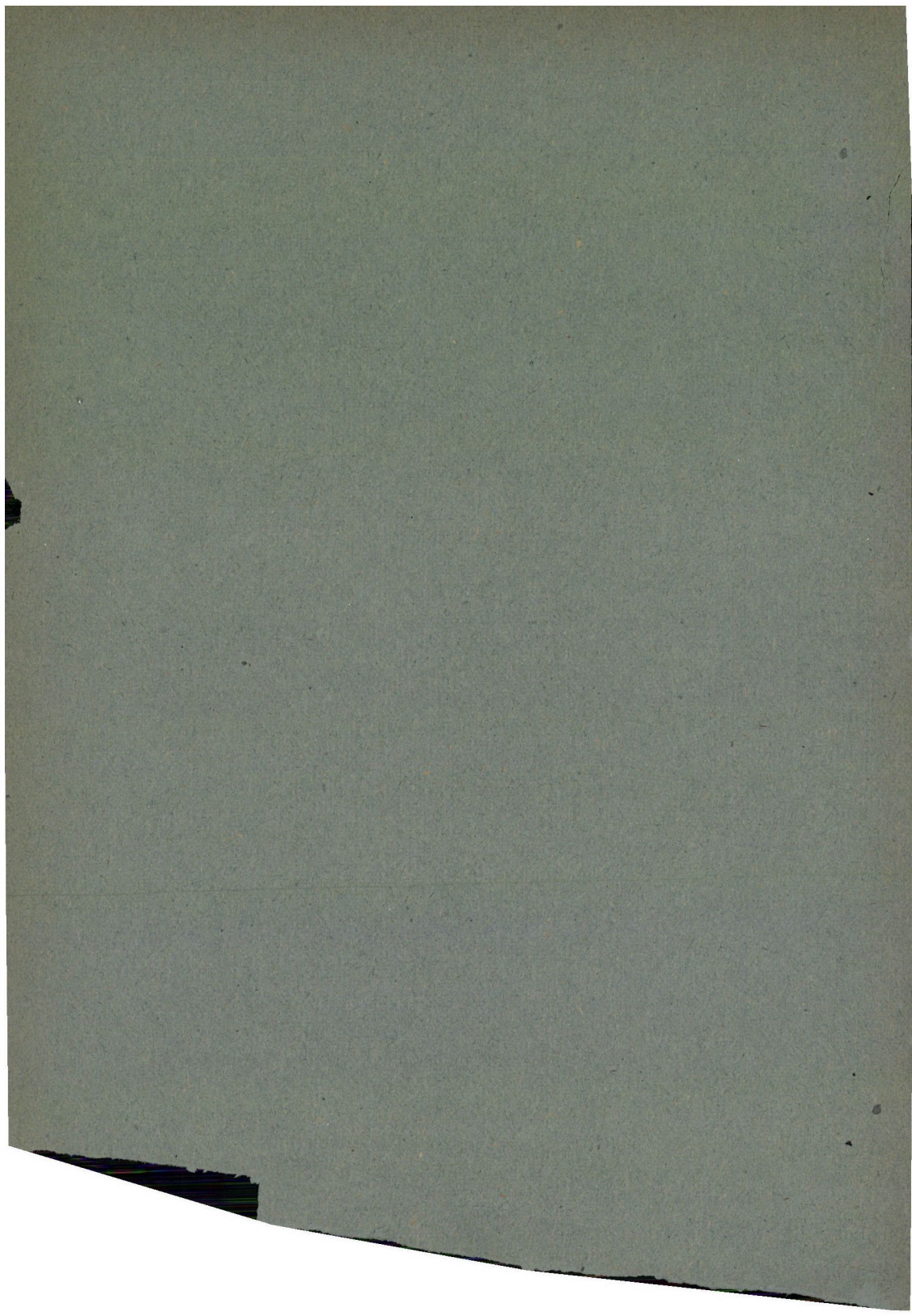
(FÖLÖLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1889. DECEMBER 16-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1890.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 3. SZÁM.

HUNFALVY JÁNOS
EMLÉKEZETE.

KELETI KÁROLY

R. TAGTÓL.

(FÖLÖLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1889. DECEMBER 16-ÁN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

HUNFALVY JÁNOS EMLÉKEZETE.

KELETI KÁROLY R. TAGTÓL.

(Fölolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1889 december 16-dikán tartott összes ülésén.)

Nagyérdekű kérdés és méltó a szellőztetésre, vajon egy elhunyt jeles férfiú emlékezetének megörökítésére hivatottabb-e a boldogúlthoz szoros, meleg viszonyban állott jó barát, vagy az illetőt csak távolabbról ismert, életét és tetteit merev tárgyilagossággal mérlegelő szakférfiú?

De ha emez bele mélyed tárgyába, ha iparkodik — mint föladata is — lelkébe hatolni a dicsőítendő férfiúnak, ha bármi szigorúan is bírálgatva tudományos működését, annak gazdagságáról és becséről meggyőződik, nem támad-e benne önkénytelenül rokonszenv s maradhat-e elfogulatlan, ha tárgya iránti érdekeltsége szeretetté fokozódik! És még is, úgy látom, előnyben van a jó barát, ki mind e rokonszenvet, becsülést és szeretetet már magával hozza, mert ez régóta lakozik szívében; kit ez érzelmei az elhunyt összes cselekményeinek és működésének csak annál behatóbb, annál mélyebb kutatására ösztönöznek; ki amazok erkölcsi rugóit, emezek kiindulási pontjait ismerve, igazságosabban tudhat mérlegelni. S így vagyok én; mert nekem Hunfalvy János több, mint egy negyed századon át hön szeretett, nagyra becsült, igazi barátom vala.

Ámde nem szükséges baráti érzelmekre hivatkoznom. A ki az elhunytat ismerte, a ki műveit olvasta, előadásait hallgatta, vagy vele a közéletben érintkezett: egyhangúan úgy fog nyilatkozni, hogy Hunfalvy János mint tudós és író, mint ha-

zafi és honpolgár, mint családfő és barát egyaránt jeles, kitünő, derék férfiú vala.

Szerény családi körből származva, a tudomány legfénylőbb magaslatára emelkedett. Egy szepesi kis helység szülöttje, fölvilágosodott bár, de mindössze egyszerű polgár fia, kiváló polczra emelkedett a közéletben; magánoktatással és nevelősködéssel küzködő ifjúból a magyar alma mater nagyfényű rectorává emelkedett.

És, jegyezzük meg, nem megyei aljegyzőségen kezdte, mint korabeli nagyjaink legnagyobb része, nem a hivatalnoki rangfokozat talán fénytelen, de biztos létráján kúszott föl a magyar társadalom legmagasabb rétegeibe. Hivatalt soha sem viselt, hanem tanárkodott; külső fényt és kitüntetést soha sem keresett, hanem ez fölkereste őt, mert komoly tudományos búvárlatai, ernyedetlen irodalmi tevékenysége, tántoríthatatlan hazafisága emelék őt azon polczra, melyen a hazai közönség s a külföldi tudományos világ egyaránt kimagasló, nemes alaknak tekintette.

Hunfalvy János irodalmi hagyatéka magában egy kis könyvtár. Midőn eredeti művein kívül, melyeket az országos statisztikai hivatal könyvtára híven megőriz, összeszedettem a nemzeti múzeum és a magyar tudományos akadémia könyvtáraiból azon folyóiratok köteteit, melyekben munkái megjelentek, hogy áttanulmányozás végett, budai lakásomba szállíttassam, egy kocsiderekat töltöttek meg.

Vissza kelle nyúlnom az *Athenaeum* 1841 és 42-diki évfolyamaihoz, melyekben az 1820-ban született, tehát alig huszonegy éves ifjunak első irodalmi szárnypróbálgatásai megjelentek. Ezek érzelgős és szívrendítő apró elbeszélések, németből és angolból fordítva. Nem is tárgyük s tartalmuk, hanem az lep meg, hogy a fiatal ember már annyi nyelvismerettel bírt, mert ugyancsak az *Athenaeum* vezet reá, hogy 1841-ben egy beszélyt írt, melynek meséjét Duc de Vicences *Mémoires sur Napoléon et premier empire*ből vette. Tehát már ekkor három idegen nyelvet bírt, nem is említve a klasszikai nyelvek ismeretét, miről a görög eredetiből fordított, bár sokkal később megjelent Theophrastus jellemrajzai is tanúskodnak.

Emez alapos és klasszikus műveltség kora megszerzése

íránt egyébiránt fölvilágosítást szolgáltat Hunfalvy Pál, az elhúnytnak közel tíz évvel idősebb, törhetetlen életerejében ma is mindnyájunk által tisztelt s szeretett tudósunk befolyása, ki íránt a boldogúlt egész életén át ritka kegyelettel viseltetett, valódi fiúi tisztelettel tekintvén föl reá végső napjaiig; hozzá, ki fiatalságának vezetője, úgy szólván nevelője volt. Magyarázza továbbá Hunfalvy János kora készültségét nevelési folyama, melyről báró Podmaniczky Frigyes is megemlékszik *Naplótöredékeiben*, mikor 1834 őszén Miskolczra történt átköltöztetését leírja. «E lehangolt helyzetem közepett — mondja Podmaniczky — nagy előnyökre szolgált Hunfalvy Jánosnak . . . társalgása s velünk való neveltetése. Édes anyánk igen szívesen beleegyezett abba, hogy Hunfalvy Pál nevelőnk testvéröccse, János, velünk lakjék s neveltessék Miskolczon. Mint rendkívül kitünő szorgalmú s előmenetelű tanuló s nálunknál sokkal érettebb s fejlettebb szellemi tehetségekkel fölruházott, a vele való folytonos érintkezés s együtt tanulás csak is jótékony befolyással lehetett mi reánk gyöngébbekre s a fejlettség sokkal alantasabb fokán állókra nézve.»

Egondos alapneveléshez járúlt azután az ifju és férfi rendszeres magántanulmánya, melyet egész életén át, mondhatni véglegellettéig, ernyedetlenül folytatott.

Mellözve szépirodalmi kísérleteit, melyekkel mint a legtöbb fiatal író úgy szólván csak kísérletképen foglalkozott, legott a tudományos bűvárlat terére látjuk őt átesapni. Kezdetől fogva a leírás és ismeretterjesztés mezején működik, s bár alapos philosophiai ismeretei is voltak, speculativ tanulmányokba soha sem merült, hanem dominiumai mindenha a történelem, a statisztika, meg a miben legmagasabbra emelkedett, a földrajz valának.

Első nagyobb irodalmi foglalkozása, melylyel nevét legelőbb tette ismeretessé, a *Család könyve* volt, melyet 1855-től 57-ig Greguss Ágost fiatalkori barátjával együtt szerkesztett s mely a művelt magyar közönség ismeretkörének tágitására erkölcsös, nemes irányzattal törekedett. Hasonló czélra, bár inkább a hazai történelmi ismeretek terjesztésére irányuló volt *Budapest és környéke* című, eredeti képekkel illusztrált vállalkása 1859-ben, melyekhez Rohbock rajzolta volt a képeket,

melyek igen szép aczélmetszetekben készültek az akkori legjelesebb művészekről. Ennek mintegy kiegészítő folytatása volt *Magyarország és Erdély eredeti képekben*; miből 1865-ben három kötet jelent meg, hasonló szép illusztrációkkal. Mindkét műhöz Hunfalvy János írta a hű történelmi és érdekes leíró cikkeket. De erre való hivatását eleve bebizonyította volt, hisz már 1851-ben látott napvilágot *Egyetemes történelem* című három kötetes nagy műve, mely 1862-ben új kiadást ért, míg időközben, 1862—65-ben, került ki sajtó alól *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*, mely szintén három kötetes nagy mű egyszerre élére állítá őt összes természettani és földrajzi íróink legjavának. E munka annak idején az akadémia nagy jutalmára is ajánltatott; de mert a bírálók nem tudtak megegyezni arra nézve, vajon mint földrajzi mű a II., avagy mint természettudományi a III. osztályba tartozik-e, be kellett érnie a Marczibányi-jutalommal.

De mennyi tanulmány s megannyi kisebb közlemény előzte meg e nagy műveit. Ezek egynémelyikére kitérni már azért is érdekes, mert bepillantani engednek Hunfalvy János tudományos belvilágába, ismeretszerző és terjesztő munkásságának chronologikus menetébe.

Korán kezdte, de legvégig folytatta is a külföld tudományos mozgalmainak kutatását s ebben látjuk azon késztültség megszerzését, melylyel később nagy földrajzi munkáinak megírásához foghatott. Ilyen egy tanulmányával már 1859-ben találkozunk a *Budapesti Szemlében*, melyben különösen a brit társulat s az angol földíráti társaság elnökeinek jelentéseivel foglalkozik. E kezdetből emelkedtek ki később azon méltán híressé vált évi jelentések, melyeket a csak ezután keletkezett magyar földrajzi társulat közgyűlésein angol példa után szokott volt bemutatni.

Szemlét tart (1859-ben) a magyar tudományos mozgalmak fölött is, de ezekkel korán sincs megelégedve. Még legtöbb munkásságot a történelem mezején tapasztal, de szerinte itt sem szabad beérnünk saját országunkéval, hanem «szükséges, hogy a világ egyetemes történelmét, sőt az egyes országok részletes történelmét is fölkaroljuk».

Helyes nézete volt tudományosságunk mikénti fejlesztése-

ről s e tekintetben érdekes, hogy már az ötvenes években azt kívánta az akkor még nagyon gyöngye lábán állt természettudományi társulattól, minek ez később, folytonos megerősödése korszakában, oly fényesen meg is felelt.

Tanulmányai igen tekintélyes részét a *Budapesti Szemlé*-ben tette közzé. Már a Csengery Antal szerkesztette első folyamban három nagy értekezésével találkozunk, melyekben a legújabb utazásokat Éjszak-Afrikában írja le s így a magyar irodalomban megelőzi a később Németországon oly terjedelmessé vált afrikai irodalmat.

Itt egész történetét adja az afrikai belföld kutatóinak és az elért eredményeknek, felsorolva valamennyi kiválóbb utazót s az általok szerzett földrajzi ismereteket föltüntetve.

Érdekes egy megjegyzése: «Itt egyszer mindenkorra megemlítem — úgymond — hogy a neveket, mennyiben a magyar betűkkel lehet, úgy írom a mint a belföldiek ejtik. Bolondságnak tartom az angolokat majmolni, kik semmi idegen nevet sem tudnak helyesen írni, vagy a franczia és német helyesírást az afrikai, ázsiai, amerikai stb. nevekben utánózni».

E tanulmányokhoz méltán sorakozik azután Hunfalvynak a magyar tudományos akadémia megbízásából teljesített azon munkája, hogy Magyar László délafrikai utazásait az 1849—1857-ki években sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta (1859).

Csak sokkal később, 1873 novemberben tarthatott Magyar László fölött emlékbeszédet is az akadémiában, melyben e kiváló férfiú viselt dolgait és törekvéseit igaz rokonszenvvel és kellő méltánnyal ismertette.

Az afrikai utazások később is folyvást érdekelték s midőn Sámi Lajos ezekről szóló könyve 1876-ban Ráth kiadásában megjelent, ismét ő ismertette méltó dicsérettel a *Budapesti Szemlé*-ben.

Jól tudta, hogy nemzetünknek elszigeteltségénél és szegénységénél fogva csak csekély része lehetett a fölfedezési útakban, s bár Reguly, Vámbéry, és — mint láttuk — Magyar László érdemeit e téren kellően méltatja, tudta, hogy az újkori földírat anyagának s adatainak gazdagításában az angol, orosz, német, franczia, meg olasz nemzetnek jut az oroszlánrész. De

hasznosítani kívánja számunkra is azok munkásságát; ezért mondja már 1866-ban: «Törekedjünk legalább az utazások és fölfedezések eredményeivel megismerkedni s a földíratot egész kiterjedésében irodalmunkba átültetni». Neki is indult legott s hosszabb cikksorozatokot közöl ugyan csak a *Budapesti Szemlében*, *A legújabb utazások és fölfedezések* címe alatt, melyekben éjszaki és déli Afrikát, az Ázsia szélét érő Arábiát, Ázsiában Japánt és népét ismerteti négy közleményben.

Még kisebb értekezéseiben és cikkeiben is bizonyos rendszert követett. Miután, mint láttuk, az afrikai utazásokat érdekes összeállításban bemutatva s a magyar közönséget folyvást a tudomány haladásának színvonalán tartva, ekkép Afrika geographiáját is közvetítette a magyar közönséggel, később a sarkvidéki utazások ismertetésével, — a sarkvidéken tett legújabb fölfedezéseket, nevezetesen az elveszett Franklin-expeditio kutatására történt angol-amerikai törekvéseket bemutatva, — ennek földíratát írta meg úgy szólván; 1864-ben Ausztráliát ismertette meg ugyanitt; felsorolva egyúttal az összes (természetesen külföldi) forrásokat, melyekből merített.

Jó darab ideig nem találkozunk azután Hunfalvy Jánossal a *Budapesti Szemlében*, hol tanulmányai legnagyobb részét közölte. Csak 1873-ban szól az róla, könyvismertetésképen dícsérően bírálva ugyanekkor megjelent *Ég és föld* című munkáját, mely az Akadémiától szintén a Marczibányi-jutalommal lón kitüntette.

De már ezután ismét ő nyúl a tollhoz és ismerteti (1873-ban) az előtte való évben megjelent Boccardo-féle földíratí munkát, melyet Dunyov, olasz hadseregbeli ezredes, fordított volt magyarra.

Egyik kedvelt tanulmánya volt az «erdők befolyásának kutatása az éghajlatra», mely tárggyal kétszer is lépett a tudományos Akadémia elé. Először 1864-ben, mikor is fölolvassása hosszan és élénken folyt vitatkozásokra szolgáltatott alkalmat; másod ízben 1873-ban, midőn a bajor Löffelholz-Colberg és dr. Ernst Ebermayer szakbavágó munkáit ismerteti s melyekből úgy tudományos tanulmány, mint az erdők iránti meleg rokonszenve fényesen kitűnik.

Sőt visszatér e tárgghoz, 1876-ban is, midőn «a folyóvi-

zek apadásáról s az erdők befolyásáról» értekezik, Wex Gusztáv könyvét ismertette. Ez már kezdete azon polemiának, melybe később a magyar folyószabályozás ügyében keveredett; míg már előbb is igen erőyes polemiát folytat Divalddal és Erdődyvel az *Erdészeti Lapok*ban 1865-ben, a miért ezek akadémiai előadását *Az erdők befolyásáról* megtámadták volt.

Időközben más téren is találkozunk munkásságával. 1861-ben alakult meg a Tudományos Akadémia statisztikai bizottsága, melynek Hunfalvy János kezdettől fogva tollvivője s az általa kiadott *Statisztikai Közlemények*nek szerkesztője volt 1869-ig, a mikor is én vettem át tőle e füzetek szerkesztését, melyek 1865-ben *Statisztikai és nemzetgazdasági közleményekké* váltak s új folyamban indultak volt meg.

E füzetekben is számos dolgozatát találjuk. Itt foglalkozott először összehasonlító statisztikával is, ismertetvén az 1862-diki állapot alapján *Az európai államok budgetjét*. Külön cikksorozatban pedig *Magyarország viszonyainak statisztikai vázlatát* közli, melyből 1867-ben önálló statisztikai munka vált: *Az osztrák birodalom rövid statisztikája, különös tekintettel a magyar államra*, mely munka, 1874-ben kibővítve, már alkotmányosabb cím alatt, mint *A magyar-osztrák monarchia rövid statisztikája* jelent meg. Ebben is ép oly modern nézeteket vall a statisztika terén, minőket a már 1868-ban, első statisztikai munkájának mintegy kiegészítőjeképp megjelent *Európa államainak rövid statisztikája* című munkájában tanúsított, melyet még mint a József-műegyetemen a statisztika, földrajz és történelem tanára írt volt.

Legértékesebb babérait azonban a földrajz terén nyerte. Hogy ebbeli érdemeit kellően méltányoljuk, vissza kell térnünk akadémiai taggá választásához.

A magyar tudományos akadémiában Hunfalvy János 1859-ben június 6-dikán foglalta el székét, a következő értekezéssel:

Strabón és Ptolomaiosz, Busching és Ritter K. nézetei a földíratról, vagyis a földírat tárgya és föladata.

Ő maga úgy fogja föl akadémiai taggá való megválasztását, hogy az Akadémia meg akarta tisztelni a geographiai tudomány meghonosítása körüli munkálkodásáért. E munkálko-

dásának mintegy programját adja ez értekezésében, melyben az eddig létezett földrajzi rendszereket bírálgatva, a merev politikai geographiát elítéli s azon nézetet vallja, mit Strabó után ismét elfelejtettek a geographiai írók, hogy tudniillik «a földíratban nem annyira az államok változó országlati határait, mint inkább a földterületek természeti határait kell ügyelni». Az országok természeti viszonyainak nagy befolyása az emberi nemnek s az egyes nemzeteknek fejlődésére és művelésére mind inkább elismertetett s ezzel nyerte a földírat igazi alapját és jelentőségét.

És valamint ez értekezésében Ritter hívének vallja magát Hunfalvy s az egyedül helyes, tudniillik az összehasonlító földíratrendszerét fogadja el, úgy ez időben fogamzott meg elméjében a terv *Magyarország természeti viszonyainak* leírására, melyet később oly méltán nagy hírűvé vált három kötetes munkájában meg is öltött; de itt az Akadémia előtt nyilvánította, mintegy ígéretképen, azon szándékát is, hogy az egész földre vonatkozó egyetemes földírat, valamint hazánkat különösen tárgyaló munkát fog szerkeszteni. És ez ígéretnek és fogadalomnak később, hosszú évek alatti tanulmány és munkásság után, kitünően meg is felelt.

A földrajz népszerűsítésében ugyanis valóságos apostoli szerepet vitt. Ő, a geographiának hazánkban nagymestere, első rangú tudományos művelője, épen nem tartotta rangján alól valónak, hogy iskolai könyveket írjon, még pedig külön-külön az elemi, azután a felső nép-, polgári, reál- és ipariskolák, végül a középiskolák számára.

Elemi földrajz előszavában nem tartja czélszerűnek, «hogy a földrajz tanítását rideg meghatározásokkal, és elvont fogalmak magyarázatával kezdjük. Helyesebb s a növendékekre nézve tanulságosabb a legelső tájékoztatást, a földrajz és térkép legelső elemeinek magyarázatát az iskola termének, udvarának, kertjének, azután az illető helység és határának ismertetésével összekapcsolni».

Ez alapon indul meg az elemi földrajzban Buda-Pest leírásával, az illető tanítóknak tanácsolván, hogy «saját helységét, ennek határát és környékét ismertesse meg részletesebben a növendékekkel».

E művénél régibb a *Kis földleírás*, melyet 1869-ben az országos magyar iparegyesület megbízásából írt volt meg s mely 1887-ben, miután szétiben használják, hatodik kiadásban is megjelent.

Ugyanily rendszerben halad a gymnasiumok számára írt földrajzában, melyet a legújabb miniszteri utasítások alapján készített, külön füzetben *Európa földrajzát* az első, a többi «világrészek» földrajzát a második osztály számára szerkesztvén. A középiskolák használatára szánt *Földrajza* már három kötetben készült. Az első kötetben a magyar királyság s a Földközi-tenger medenczéje foglaltatik; a másodikban: Európa a föntebbi részek nélkül; a harmadik az Európán kívüli földrészeket foglalja magában. Jelessége és hasznossága mellett tanúskodik, hogy az első kötet 1880-ig már öt kiadást ért, a második hármat, a harmadik kettőt.

Ily jeles kis műveket bizonyára csak az írhatott, ki az egyetemes földrajz nagy művét akkoriban részben már megírta, részben előkészítette volt.

E nagy munkának történelme van s az közel két évtized öntudatos, lankadatlan munkásságának eredménye. Az egyetemes földrajz kézikönyvének megírására még boldogult Eötvös, mint akkori akadémiai elnök, szólította volt föl. Mikor utóbb a budapesti tudományegyetemen a földrajz ny. r. tanárává lett, ebben újabb kötelezettséget látott a tankönyv megírásához, mert — maga mondja az első kötet előszavában — «úgy tartom, a tudományos irodalom ápolására első sorban a tudomány- és műegyetem tanárai vannak hivatva, s hogy köteleseégeiket csak félig teljesítik, ha tanulmányaik eredményét egyedül hallgatóikkal közlik; ... kell — úgymond — hogy a tudomány a nemzet közkincsévé váljék». Hunfalvy híven megfelelt e kötelességnek.

Irodalmi működésének gazdag eredményeit eddig is láttuk. Szaktevékenységének koronáját az *Egyetemes földrajz* képezi, mely bármely külföldi irodalomban első rangú helyet foglalna el.

De akármennyire volt következetes tanulmányaiban és terve kivitelében, a munka egyes köteteinek közrebocsátásában alig lehetett az. Már 1873-ban adta ki — mint láttuk — a ma-

gyar tudományos akadémia támogatásával *Ég és föld* című munkáját, melyet akkor maga is *Egyetemes földrajzának* első kötetéül kívánt tekintetni; később ezt csak mintegy bevezetésként tünteti föl, elhagyván a természettani földrajzt, melyet Elisée Reclusnak időközben megjelent s magyarra is fordított jeles műve egy időre nélkülözhetővé tett. E helyett első kötetként tényleg *Dél-Európa* jelent meg 1884-ben s magában foglalja a Balkáni, Apennini és Pirenéi félszigeteket. Már az első kötetben is az illető vidékek természeti viszonyainak leírása néha költői szépségű. Évekkel ezelőtt kissé száraz, de mindenütt világos stílusa, itt már irodalmilag leszűrődött, az olvasmány élvezetessé válik. Gazdag történelmi áttekintés előzi meg minden egyes népfaj és ország leírását s a munkát valóban tanulságossá, érdekessé teszi.

A második kötet 1886-ban jelent meg e külön cím alatt: *A magyar birodalom földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*. Ez Magyarországnak ez ideig legtökéletesebb, az országnak nem politikai beosztása, hanem természeti tagozata szerint készült hű leírása, monumentális mű, mely mindenha dícsérni fogja szerzőjét, ki mindenre tekintettel volt, mi művét érdekesebbé, vonzóbbá teheti. Igaza van, midőn előszavában mondja: «ha valahol, úgy bizonyára édes hazánkban az ethnographiai állapotoknak nagy jelentőségök van, ezeket tehát nagyobb részletességgel kellett tárgyalnom. Ámde se a tisztán geographiai, se az ethnographiai állapotokat történelmi háttér nélkül nem lehet fölmutatni, azért történelmi vázlatokat is kellett közbeszönnöm». Meg is tette híven mindenütt és oly egészet nyújtott, mely megegyezik a szerénykedését, hogy «minél szélesebbre terjesztettem ki tárgyalásom körét, annál inkább megeshetett rajtam, hogy sok becses geographiai adat kikerülte figyelmemet s hogy néhol csak szárazon soroltam fel az adatokat, a hol bővebb leírást és kifejtést kellett volna nyújtanom». Még legélesebb bírálója sem mondhatott volna Hunfalvy e nagy szabású könyvére erősebb kritikát s megnyughatik sírjában is; nem mondjuk könyvéről mit csak ő maga említhetett, «hogy az korán sem oly tökéletes, mint a minőt a közönség méltán várhatott volna tőlem».

Jeles munka marad az és csak végtelen sajnálkozással

kell tekintenünk, hogy eredeti terve szerint az egészet a tervezett terjedelemben be nem fejezhette. A harmadik kötet ugyanis, a már említett részeken kívül, a többi Európát, a negyedik Ázsiát és Ausztráliát, az ötödik Afrikát és Amerikát foglalta volna magában. Nagy részök meg van kéziratban, várva azon jelesünket, ki méltóan merhet az elhúnytak nyomaiba lépni. Mint értesültem, dr. Thierring Gusztáv, Hunfalvy jeles tanítványa, vállalkozott az elhunyt megbízásából e munkára; de a nagyobbra tervezett mű, a harmadik kötettel, fájdalom, némileg hézagosan fejeződik be.

És e tervszerű földrajzi munkásság mellett más téren sem pihen. Hunfalvy egész férfi; ő, ki a közügyek iránt sem érzéketlen, vallásfelekezete érdekeit is híven ápolgatja s a budai evangélikus egyháznak nem csak presbytere, de lelke, anyagi ügyeinek gondos ápolója, iskolaügyének lelkes támogatója volt. E mellett igazi demokrata, büszke polgári származására, az egyéni érdemeket az átöröklött nemesi prerogatívák elé helyezvén.

Ily nézetekkel köszönt be egy ízben, 1881-ben politikai értekezéssel a *Budapesti Szemlében*, *A választások után* czíme alatt. Ebben korholja a visszaéléseket a választók összeírása s a választások körül. Kárhoztatja a suffrage universel-t, mely szinte mindenütt csak a despotismusra vezetett; censust és bizonyos műveltségi fokot kíván s a választási képességet egyetlen egy paragraphusban kívánná megállapíttatni: «Activ és passiv választó képességgel a magyar korona területén csak az bír, a ki honos vagy honfűsített, olvasni írni tud s évenként legalább tíz forintnyi közvetlen állami adót fizet». Ez alól szerinte nem volna kivétel, se régi jog, se értelmiségi cím alatt. Javasolja a titkos szavazást, mely minden községben külön történnék az egész országban egy napon.

Újabban nemzetgazdasági kérdésekkel is mind sűrűbben foglalkozott. *A vámjövedelem és fogyasztási adók* czímén kimutatja a cukoradó visszatérítéséből Magyarországra háramló károsodást. Itt leginkább azon, akkor még fönnállott egyezmény ellen küzd, hogy a cukoradó-restitutio a közös vámjövedelemből fizettetett, mi azóta meg is szűnt.

Nemzetgazdasági ismereteit egyébiránt már régebben is

iparkodott érvényesíteni. Így 1866-ban az Akadémiába rendes taggá választatván, székfoglalót tart, melynek tárgya *Hazánk közlekedési eszközei*. Itt alapos vezérelveket sorol föl; nevezetesen azt mondja: Csak azon közlekedési rendszer helyes és természetsszerű, mely az adott földíratí körülményeknek megfelel; hogy közlekedési eszközeink rendszere csak úgy helyes és természetsszerű, ha Budapest a központja — a vasútak tervezése és építése mellett a vízi utak is tekintetbe veendőék — végül (a mi később teljeseedett is vissza-corrigálásaképen a Bécsben elhibázott rendszernek) mindenek előtt úgy a vízi, mint a vasútakra nézve azon fővonalakat kell megállapítanunk és létre hoznunk, melyek az ország és nemzet jól fölfogott érdekeinek leginkább megfelelnek s közlekedési eszközeink egész rendszerének valóságos alapvonalai. Ezt hangsúlyozván, csak a közvetlenül szükséges vonalak kiépítését sürgeti, mintegy előre jelezve a hetvenes évek válságát, mely miatt annyi terv oly sokáig kivitetlen maradt.

Széles ismereteit és helyes nézeteit hazánkról a külfölddel is iparkodott közvetíteni s a haza határain kívül is jó hangzású nevének egész súlyával hatni oda, hogy helyes fogalmakat nyerjenek egyes viszonyainkról. Így ismertette az *Ungarische Revue*-ben, e jeles folyóiratban, 1881-ben *Das Zoll- und Handelsbündniss Ungarns mit Oesterreich und das Quotenverhältniss*; némileg bővítve azon cikksorozatát, melylyel előbb magyarul már a *Budapesti Szemlé*-ben is találkoztunk.

Valódi hazafias tettet követett el azonban ily című cikkekével: *Die magyarischen Ortsnamen und Herr Professor Kiepert*. Ezt azon alkalomból írta, hogy Kiepert 1883-ban a német Schulvereinba lépven, néhány erdélyi szász denuntiáló cikke által fölbátorodva, díszokmányát, mint a magyar földrajzi társulat tagja, melyhez már tíz éve tartozott, visszaküldte s neve törlését kívánta. Itt Hunfalvy János gazdag földíratí és történelmi tudománya és a német szakirodalom tökéletes ismerete alapján maró gúnnyal és hő hazaszeretet sugallta eréllyel utasítja vissza a német tanár arrogáns észrevételeit, kimutatja a hírhedt német Gründlichkeit ezer tévedéseit, kimutatja, hogynemcsak Magyarországbán nem, de még a régi szász földön is, nem németek valának eredetileg a helynevek és győzelmesen

veri le a német Schulverein immár hálistennek ártalmatlanná vált, de akkoriban elég heves támadásait.

Ép oly meleg hazafiséggel írt cikke: *Die staatliche Selbstständigkeit Kroatiens*, melyben Starénak a horvátokról írt könyvében foglalt történelmi hamisítványait czáfolja és Bojnicsicesel, a *Kroatische Revue* szerkesztőjével, polemizál.

És ismét látjuk őt újra meg újra visszatérni a természethez: erdők és hegyek, völgyek és folyói, az időjárás mindenha nagyban érdekelték s gyakran foglalkozott velök alapos tudományú értekezésekben, mikor is mindannyiszor fölhasználta az összes haladó tudomány adatait anyagúl.

Így *Az éghajlat változásairól* értekezett a magyar orvosok és természetvizsgálóknak 1882-ben Debreczenben tartott vándorgyűlésén; miután e gyűlés megbízásából szerkesztette volt már 1866—67-ben *Gömör- és Kis-Hontvármegye leírását*.

Az új folyamú *Oesterr.-Ungar. Revue*be is dolgozott s 1886-iki évfolyamában egy cikkével is találkozunk, *Die Flussregulirungen in Ungarn*, melyben magyar cikkeiben tapasztalt élességétől eltérve, kellő tárgyilagossággal, bár nem szigorú kritika nélkül, ismerteti Magyarország eddigi folyamszabályozási tevékenységét, az 1830-iki Tisza-áradástól s a negyvenes évekbeli munkák kezdetétől 1885-ig.

Sokkal szigorúbban jár el ez ügy irányában 1888-ban a *Budapesti Szemlében*, *Folyóink szabályozása* czímén. De bár mennyire megtámadták érte szakkörökben, hol az elfogadott rendszertől nem akartak tágitani, nem tagadhatni meg Hunfalvy Jánostól, hogy tiszta, meleg hazafiúi s az ország boldogítása iránti hő vágya bírta e kifakadásokra.

Ugyanily czélból írta volt meg 1877-ben *A Duna budapesti szakaszának szabályozása* czímű művét. Ez az 1876-diki nagy aggodalmak után készült, mikor a fővárosi közgyűlés a szabályozási tervet megvizsgálását kívánta, de mert ennek nem volt sikere . . . «hogy a dolog tisztába hozassék s a közönség aggodalmai eloszlattassanak — úgymond — azért eltökéltem magamat e füzet szerkesztésére, melyben a szabályozás ügyét részletesen igyekeztem megismertetni . . . hadd lássa a fővárosi polgárság s az ügy iránt érdeklődő egész közönség, hogy mi és mikép történt».

A szabályozási munkák elfogadott rendszere ellen írt e cikkeiért sok kellemetlensége volt. De alapos természeti tanulmányaiból merített erős meggyőződését mindenütt őszintén és leplezetlenül hangoztatta. Nem riasztotta vissza tekintély s bár szakférfiúnak e téren magát soha sem vallotta s meggyőző indokok előtt megtudott hajolni, a más oldalon a nyegleséget és elbizakodottságot erősen ostorozta. Noha támadásai mindenikében nem is volt igaza, sőt később némileg enyhébben is ítelt, tagadhatatlanul érdemeül róvható föl, hogy ez ügyet az akták halmazából kikotorta, s folyóink szabályozásának ügyét a nyilvános discussio tárgyává tévén, a hivatott szakférfiakat indokolt nyilatkozatokra bírta s így bár közvetve, hozzájárult az érdekelt közönség megnyugtatóához.

Emelkedett, szép, egyúttal egyik utolsó enuntiatioja volt, de bő és tág tudományos ismeretéről és rendszeres egészökről tesz tanúságot azon nyílt levél, melyet a *Természettudományi Közlöny* szerkesztőjéhez intézett 1887-ben, válaszolva Lengyel Bélának *Társadalom és természettudomány* czíme alatt megjelent cikkére. Ebben némi félreértésekből Lengyel Hunfalvy egyetemi rektori beszédének némely mondására reflektálva, azt véli abból következtetni, hogy Hunfalvy társadalmunk erkölcsi sülyedését a természettudományok befolyásának hajlandó tulajdonítani s hogy a természettudományokat nem tartja alkalmasoknak a magasabb műveltség megszerzésében tényezőképközreműködésre. Ez ellen tiltakozik Hunfalvy s mintegy hitvallást tesz saját tudományos állásáról. «A földrajzot választottam szaktárgyamúl — úgymond — azért különböző tudományokkal kell, gyöngye tehetségemhez képest, foglalkoznom, nevezetesen egy felől a természettudományok fejlődését kell figyelemmel kísérem, s más felől a történelmi és társadalmi tudományokat sem hanyagolhatom el egészen, mert hiszen a földrajz e kétféle tudománykört mintegy összekapcsolja, mesgyéjüket áthidalja . . .»

És valóban e külön tudányszakokat senki sem foglalta össze oly harmonikusan, mint épen Hunfalvy János. Ezeknek szentelte megszakítás nélkül hosszú, munkás életét, ezek szolgálatában lett dicsővé közöttünk.

De midőn ennyit szólottam a tudósról és íróról, és még

sem meritettem ki összes tevékenységét, hol marad még az ember? azon ember, kire a klasszikai «vir integer» ráillik egész, legnemesebb értelmében.

Pedig itt sem a jó barát akar szólni csupán, hivatkozhatom mindazokra, kik életében ismerték, hogy Hunfalvy János nemes gondolkodású, puritán jellemű, megbízható jeles férfi vala.

Ha, mint helyesen mondják, útatáson ismerhetni meg leginkább az embert, én dicsekedhetem, hogy Hunfalvy Jánost alaposan ismertem; mert vele több ízben beúztam Európa nagy részét. Valahányszor, a magyar minisztérium főnnállása óta, statisztikai vagy geographiai nemzetközi kongresszus tartatott, mindannyiszor iparkodtam őt is Magyarország egyik képviselőjeül a kormánytól kinyerni. Így együtt voltunk 1869-ben Hollandiában a hágai statisztikai kongresszuson, 1872-ben Sz.-Pétervárott, hova megvittem volt királyi meghatalmazás következtében a meghívót, hogy a legközelebbi statisztikai kongresszus 1876-ban Buda-Pesten tartassék. 1885-ben pedig együtt voltunk Párisban és Londonban az «Institut international» megalakulásánál. Időközben Antwerpenben találkoztunk 1871-ben, hol ő az ott tartott nemzetközi geographiai kongresszuson Magyarország képviselője volt s midőn az üdvözlő polgármester szónoklatára minden nemzet képviselője saját nyelvén válaszolt, ő magyar szónoklatban fejezte ki nemzetünk tiszteletét a tudományok iránt.

Az utolsó francia-angol útra fiamat is elvittem volt világot látni, miután kevésel előbb letette volt az érettségi vizsgát. Hunfalvy iránta is valódi atyai jóakarattal viseltetett s a hosszú vasútazás alatt folyvást vizsgálgatta ismereteit; ezek alapján, mert a fiú jó deák volt, gymnasiumi oktatásunkra is akarván következtetni. Történelmi ismereteivel meg volt elégedve, de annál gyalóbbnak találta földrajzi készségét. Ennek magyarázata is kiderült tantervünk folytonos változtatásában, melynek következtében a gymnasiumot azon időben végzett növendékek egy egész évi földrajzi oktatástól elestek. Annál nagyobb tisztelettel és ismeretei iránti bámulattal csüngött az ifju tudós útítársunkon és hallgatta oktató mondásait, me-

lyek nyílt szemei lágy csillogása és szelíd modora mellett oly mélyen vésődtek a hallgató lelkébe. Svájczból utazva Franciaországba, a gyönyörű vidék szemlélete mellett, ez ország földrajzát magyarázgatá, az útmenti hegységeket, folyókat könyv nélkül mind megnevezte. Sőt midőn egy hídon átbogva, a vonat kis folyót szelt s a fiú némileg talán pajkosságból odaveté, vajon ennek a folyócskának megtudná-e Hunfalvy bácsi mondani a nevét? ez, kissé elgondolkozva azon, hogy merre járunk, egész szerényen monda, hogy ez aligha nem az Yonne egy mellékfolyója, a Cure, mit az utólagos térképi vizsgálat meg is erősített.

Mert, ha kisebb mértékben is mint Élisée Reclus, de legalább hazánkra vonatkozólag Hunfalvy is épen úgy nem csak könyvekből s mások leírásaiból iparkodott megismerni az országot. Beutazta azt minden irányban s a máramarosi hegyeket vagy a Kárpátok bérceit épen úgy megmászta, mint Erdély havasait; bejárta a sík alföldet és beutazta a dunántúli vidékeket, Balaton mentét, a Bakonyt, Vértesalját egyaránt tanulmányozván.

Már Hágában is kitüntetés tárgya volt Hunfalvy, Szt.-Pétervártt meg a nagyhírű Quetelet, az újabb statisztika nagymestere, egy egész estét szentelt kettőnknek. Mondhatom, hogy az ő dicsfénye sugaraiban melengettem magam is és hogy a külföld tudósai oly rokonszenvvel jöttek 1876-ban Magyarországra, bizalommal tekintvén tudományos működésünk elé, abban elismert tekintélyű nevének nem kis része volt.

Folytonos összeköttetésben a földrajz legkiválóbb képviselőivel külföldön, Hunfalvy János közöttök is nem csak egyenrangúnak, de egyik elsőnek tekintetett. Meg is örökölte nevét egyik legújabb sarkexpeditio, a legéjszakibb egyik tengeröblöt Hunfalvy nevére keresztelvén, úgy hogy azon távol vidékek újabb térképein hazánk egyik kitűnő fiának nevével saját országunk is megtiszteltetett.

Hasonló, bár kisebbszerű megtiszteltetésben részesíték egyebiránt polgártársai is még életében, a Hunfalvy János budai tusculumához vezető utat az ő nevére keresztelvén.

A budai vároldal keleti részén fekvő e kies kis villájában, hol annyi becses tudományos munkát írt, hol annyi közhasznú

ismeret terjesztéseért forgatá tollát, ott élt a természetnek és családjának. A ki nem látta szelíd mosolylyal virágai között járni, a ki meg nem figyelhetette mint társalog kedvencz méheivel, miként ringatja térdén meleg szeretettel unokáját, az nem ismerte Hunfalvyban az embert, melynek alapvonása, daczára gyakran pattogó, tüzes beszédjének, csupa szelídség és szívjóság vala a lágyságig.

Föllépésében nem volt semmi a világfi biztos modorából; szalonokban inkább kissé szögletes, a tudós némi félszege volt magaviseletében; de szerénysége mellett is férfias önérzete megóvta őt bármely, a társaság szokásaiba ütköző, ballépéstől; élénk társalgása pedig, főkép ha tudományos vagy irodalmi kérdések körül forgott, érdekessé, tiszteltté tette bármely körben.

És e tiszteletben nem volt hiánya a közéletben sem. Évek hosszú során át ő volt a főváros második kerületében a választási elnök s e tisztét is épen oly lelkiismeretes részrehajlatlansággal viselte, mint a hogy minden kötelességét teljesíté. Ha pedig e minőségében átnyújtotta a megválasztott országos képviselőnek a választási jegyzőkönyvet, azt többnyire oly beszéd kíséretében tette, mely bátran beillett volna programbeszédnek s oly hangon tevé, melyből kiérzett, hogy a választó közönség kötelességeket is ró képviselőjére, kit csak mandatáriusának tekint. De képviselő mandátumát ő maga, bár szülőföldje őt ilyenekkel több ízben megkínálta, sőt a főváros budai kerületeinek bármelyike is szívesen megválasztotta volna, soha sem fogadott el. Ő nem vonta ki magát semmi polgári kötelesség alól, de idegenkedett a szerinte meddő politikától és kiválóan csak tudományának élt, ezt a pályát azonban be is töltötte híven és teljesen.

A sors csapásait — hisz kit kímélnének meg ezek — nemes önmegadással tudta viselni. Midőn évekkel ezelőtt túlfeszített munka és főleg a rossziratú térképek nagyító üveggel való tanulmányozása közben szembajba esett és orvosai őt, a teljes megvakulástól való félelemben, minden írói munkától eltiltották, ő, ki egész életében könyveinek és íratainak szentelte minden idejét, egy panaszos hang nélkül ült naphosszat minden foglalkozás híján, de szemének s arcának nyájas és derült kifejezése egy perczre sem borúlt el.

Bizott és nem csatlakozott. Visszanyerte szemvilágát és mi újra visszanyertünk egy tevékeny tudóst.

Évekkel reá komolyabban feltettük a haláltól, mint mi: kor ez az imént, úgy szólván váratlanul, bekövetkezett. Akkor nagyfokú tüdőlob vetette a kórággyra, melyen, nejét már elvesztvén, egyetlen fia meg kicsi lévén, majdnem elhagyottan feküdt, távollakó rokonai, aggódó barátai csak is látogathatták. E nagy betegség utóbajait, már is előhaladott korában sokáig sínylette, de az ég megadta érnünk, hogy újra felülvén, nagyban tervezett, bár akkor alig kezdetben levő nagy földrajzi munkáját a bevékezéshez legalább közel vigye.

Nagyobb s talán végzetes hatással volt reá menyének, reményteljes fia általa is nagyon szeretett nejének, kora halála. E fiatal családdal töltötte volt estéit, unokáiban képzelte újra föltalálni saját ifjúságát. A Gleichenbergben betegen fekvő fiatal nő haldoklásának hírére oda sietett, az még megismerte a szerető apóst, de legott lehunyta szemét örökre.

Fiát és őt is ért, e kettős csapástól megtörtén tért haza. Kedélyvilága elkomorodott, régi derűtségét — mint fia mondja — többé vissza nem nyerte.

Múlt télen csak kisebb rendű meghüléséről értesültünk, baját komolyabbnak, épen aggasztónak senki sem tartotta. De midőn 1888 december 6-dikán kora reggel látogatására siettem, zokogó ápolónője csak már a halotti leplet vonta le meghidegült nemes arczáról.

Hogy mit vesztett Hunfalvy Jánosban a hazai tudomány, azt, bármi szeretettel iparkodtam is ecsetelni drága barátunk irodalmi tevékenységét, csak nagyon halvány képben mutathattam be. De, hogy mit nyert tudományos életünk munkásságával, azt örökre hirdetik nagybecsű művei és hivatva van bebizonyítani azon egész nemzedék, mely az ő tanárkodása mellett tudománya emlőin nevelkedett s az összes hazai művelt közönség, mely Hunfalvy János irodalmi hagyatékának örököse.

HUNFALVY JÁNOS IRODALMI MŰKÖDÉSÉNEK MÉLTATÁSA.

I. ÉLETRAJZI ADATOK S MŰVEIRŐL ÍRT BIRÁLATOK, KÖNYVISMERTETÉSEK.

1842.

1. *Hunfalvy János es Pál, előbb Hundsdorfer, névmagyarosítása.* «Pesti Hirlap» II. évf. Pest, 1842. 142.
2. *Nyilatkozás.* «Athenæum» 1842. II. félév 141. hasáb.

1851.

3. *Hunfalvy János: Egyetemes történelem.* I. kötet. Az ókor története, II. kötet. A középkor története. Sz. ismertetése. «Pesti Napló» II. évf. Pest, 1851. 478.

1852.

4. *Hunfalvy János: Egyetemes történelem* 3. kötet. Pest, 1851. Ismerteti *Schreiber László: «Emlékkönyv»*. II. köt. 1852. 273. lap.

1855—1857.

5. *P: Hunfalvy János «Egy kis útbaigazítása»-ra.* «Budapesti Hirlap» IV. évf. Pest, 1855. 682.
6. *Család könyve: I—III. évf.* Szerk. *Greguss Ágost és Hunfalvy János.* Pest, 1855—1857. Ismerteti *Sz-i «Pesti Napló»* VI. évf. Pest, 1855. 105 és 119. — az 1856. évf. 288. 483 s az 1857. évf. 52. 188. 265. 266.
- «Magyar Sajtó» I. évf. Pest, 1855. 7. 38. 75 és az 1856. évf. 36 és 153.

1856—1858.

7. Életrajza. *Ferenczy és Danielik: Magyar Írók. Életrajz-gyűjtemény.* Pest, 1856. 215 lap. II. az elsőt kiegészítő kötet. 205 lap.

1858.

8. A magyar tud. Akadémia levelező tagjává választja, I. «A m. tud. Akadémia Évkönyvei.» IX. köt. Budán, MDCCCLIX. 54. lap.

1860.

9. Az akadémia *statisztikai bizottságának előadója*, 1860. jun. 9-étől kezdve. «Statisztikai Közlemények». I. k. Pesten, MDCCCLXI. 292 l.

1861—1887.

10. *Munkálatainak összegyűjtött czínjegyzéke* «Magyar tud. Akadémia Almanachja» 1861 : 158. 1863 : 231. 1864 : 236. 1865 : 233. 1867 : 217. 1868 : 229. 1876 : 290. 1879 : 290. 1880 : 190. 1882 : 186. 1887 : 237.

1863.

11. *Hunfalvy János* : Egyetemes történelem. Második javított kiadás. Pest, 1862. «Ország» II. évfolyam, Pest, 1863. évf. 23.
12. Életrajza : *Wurzbach Const.* : Biographisches Lexikon. Wien, 1863. IX. Theil S. 432.
13. *Hunfalvy János* : A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. Pest, 1863. Ismerteti Greguss Gyula. «Ország» 1863. évf. 76.

1865.

14. A magyar tud. Akadémia *rendes tagjára* választotta. «A m. tud. Akad. Evkönyvei». XI. köt. V. Darab. Pest, MDCCCLXVI. 69. l.

1866.

15. *Physikalische Geographie der ungarischen Länder*. Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt. XVI. Jahrg. Wien, 1866. Verhandlung 23.

1867.

16. A magyar tud. Akadémiában a *történelmi osztály jegyzőjének* megválasztja. «Magyar tud. Akad. Értesítő» 1867. I. köt. 14. lap.

1868.

17. A magyar tud. Akadémia képviselőül küldi a *magyar helyszínrajzi osztály* szervezése érdekében tartandó bizottsági tárgyalásokra. «Magyar tud. Akad. Értesítő» II. köt. 200. lap.
18. A magy. tud. Akadémia *Statisztikai és nemzetgazdasági Közleményeinek szerkesztéséről lemond*. «Magyar tud. Akadémia Értesítője» III. köt. 10 lap.
19. *Hunfalvy János* : Kis földleírás. Pest, 1860. Ismerteti *Dr. Heinrich Gusztáv*. «Tanár-egyl. Közlöny» III. 1870. 191 lap.

1870.

20. A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása című munkája megnyeri a *Marczibányi jutalmat*. «Magyar tud. Akadémia Értesítő» IV. köt. Pest, 1870. 164. l.

1871.

21. Életrajza. *Egyetemes magyar Encyklopaedia*. Pest, 1871. X. köt. 300 lap.
22. A bécsi világtárlati orsz. bizottság tagjádul kijelöltetik. «Magyar tud. Akad. Értesítő». V. köt. Pest, 1871. 265. l.

1872.

23. Életrajza. «*Vasárnapi Ujság*» XIX. évf. Pest, 1872. 26. szám. — «*Magyarország és a Nagyvilág*» VIII. évf. Pest, 1872. 14. szám. «*Hazánk s a Külföld*» IX. évf. Pest, 1872. 40. szám.
24. A földrajz tanítását tárgyzó kérdései. Értekezések a történelmi tudományok köréből, II. köt. Pest, 1872. 1. szám 17—18. lap.
25. Az antwerpeni congressuson Murchison, az angol geographiai társaság elnöke helyett elnökölt. «Értekezések a történelmi tudományok köréből.» II. köt. Pest, 1872. 1. szám. 8. lap.
26. Hunfalvy János a geographusok 1871. antwerpeni nemzetközi congressusáról. «Magy. tud. Akad. Értesítő.» VI. köt. 9. lap.
27. Bemutatja dr. Wesselöwsky Károly munkáját «Árvamegye meteorológiai viszonyairól.» «Magyar tud. Akad. Értesítő.» VI. köt. 67—69. lap.

1873.

28. Hunfalvy János indítványa a magyar birodalom történeti térképére vonatkozólag. «Századok.» VII. évf. Pest, 1873. 76. lap.

1874.

29. Életrajza. *Protestans új képes naptár* 1874. 54. lap. Arczképpel.

1876.

30. A nemzetközi statisztikai kongressus Budapesten. Kilencz arczkép. Keleti Károly, Dr. Engel Ernő, Yvernés, Dr. Mayr C., Dr. Hunfalvy János, Dr. Berg T., Körösi József, Dr. Ficker Adolf, Dr. Konek Sándor. «Magyarország és a Nagyvilág» 1876. 39. sz.

1878.

31. Hunfalvy János elnöki szereplése a budapesti IX. nemzetközi congressuson. Congrès international de statistique. Compte rendu de la neuvième Session à Budapest. II. Partie: Travaux du congrès. Budapest, 1878. a 128 és köv. lp.

1881.

32. A bécsi cs. k. földrajzi társulat tiszteleti tagjává választotta. «Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien.» 1885. IV. lap.
33. Életrajza a Dr. Arendts által szerkesztett «Deutsche Rundschau

für Geographie und Statistik» Wien, 1881. III. évf. 194 és köv. lap. Arczképpel. Ugyanezen folyóiratban a dolgozótársak névjegyzékében is meg van nevezve.

1882.

34. Életrajza a *Magyar Lexikon* IX. kötetében (Budapest, 1882) 267. lap.

1886.

35. Életrajza és arczképe. «*Vasárnapi Ujság*» XXXIII. évf. Budapest, 1886. 18. szám, 281. lap. — Ugyanazon újságban *K. P.* (Király Pál) XXXV. évf. Budapest, 1888. 50. szám, 813. lap.

1889.

36. Életrajza. *Dr. Márki Sándortól* «Földrajzi Közlemények» XVII. köt. 2. füz. Budapest, 1889. 65—82. lap.

II. HUNFALVY JÁNOSNAK MAGYAR NYELVEN MEGJELENT ÖNÁLLÓ MŰVEI.

1851.

1. *Egyetemes történelem*. I—III. Pest, 1851. 3. köt. n. 8-r.
— ugyanaz *II. javított kiadásban*. I—III. Pest, 1862. 3. köt. n. 8-r.
VII+301, 240. 397. lap. Emich Gusztáv.

1855—1860.

2. *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. Rajzolta *Rohbock Lajos*. Történelmi és helyirati szöveggel. Darmstadt, 1855. Lange Gusztáv György. Pest, Lauffer és Stolp. I. szakasz. Magyarország. 2 köt. n. 8-r. 292 lap. 2 levél és 38 aczélmetszet, 427 lap, 2 levél és 111 aczélmetszet.

Az I. kötet tartalma: Buda és Pest. A két város legrégibb története. Elpusztíttatása a mongolok által. Nevezetei. Története. Zsigmondig és Zsigmond alatt. A budai törvénykönyv. Budapest történelme a török megszállásig, — a törökök alatt, — a törökök elűzésétől 1847-ig, — az 1848 és 49-iki években, — helyirata és lakossága. A lánczíd. Az alagút. A királyi vár Budán, Buda egyházai, — más nevezetes épületei, — fürdőhelyei. Ó-Buda. Sz. Margit szigete. Sz. Gellért hegye. Egyházak és más nevezetes épületek Pesten. Tudományos és művészeti intézetek és társulatok. Jótékonyági, egészségi s egyéb intézetek és társulatok. Budapest műipara és kereskedelme. Budapest környéke. Főth. Gödöllő. Besnyő. Aszód. Hatvan. Keresztúr és Pécel. Ócsa.

Kecskemét. Nagy-Kőrös. Czegléd. Abony és Szolnok. Csepel és Ráczkevi. Kalocsa. Promontor és Tétény. Érd vagy Hamsabég. Török-Bálint és Torbágy, Bicske és Alesúth, Zsámbék, Solymár, Csaba és a Pilisi hegy. Sz.-Endre. Vác. Visegrád és Nagy-Maros. Az Alföld és lakosai.

A II. kötet tartalma: Esztergom. Tata és Komárom. Nagy-Győr. Pannonhalma. Lébény. Mosony. Magyar-Óvár. Oroszvár. Pozsony és környéke. Nagyszombat. Csallóköz. A Vág völgye. A Nyitra völgye. A bányavárosok s a Garam völgye. Az Ipoly völgye. Eger és vidéke. Miskolcz és környéke. Torna, Szádellő. Lednicze. Baradla. Rosnyó. Krasznahorka. Dobsina. Szepesmegye. Eperjes és környéke. A Tisza völgye. Kassa és környéke. Az oláhok, szerbek, tótok, németek. Székesfejérvár és Veszprém. A Balaton és környéke. Zircz. Bakonybél. Pápa. Vas megyei képek. Soprony és környéke. Pécs és környéke. Mohácstól Mehádiaig. Füzetekben indult meg n. 4-r. és n. 8-r. alakban.

1857.

3. *Uti es vaddszati kalandok.* Pest, 1857. 8-r. 191 lap, 5 színezett képpel. Lauffer és Stolp.

Ezen cím alatt is: *A magyar ifjúság könyvtára* I. kötet.

4. *Ujabb utazások és kalandok.* Pest, 1859. I. kötet. 8-r. 192 lap 5 színezett képpel.

Ezen cím alatt is: *A magyar ifjúság könyvtára* II. kötet.

1859.

5. *Budapest és környéke.* Eredeti képekben rajzolta Rohbock Lajos. Aczélba metszették korunk legjelesebb művészei. A történelmi és helyirati szöveget írta Hunfalvy János. Pest, 1859. I. köt. n. 8-r. 243 lap, és 24 aczélmetszet. Lauffer és Stolp.

Tartalma mint a Magyarország és Erdély című munka I. kötetéé; az «Alföld és lakosai» helyett függelékül: A pesti és budai főbb utcák átnézete. Közhatóságok. Többféle kiegészítések. Kirándulások a budai hegyekbe. Régiségek Óbudán.

(Ugyanaz német szöveggel is megjelent.)

6. *A jelesebb magyar gazdák és gazdairók arcképcsarnoka. Molnár Józseftől.* Szövegét írta Hunfalvy János. Pest 18 . . 1. füzet. 8 kép és 16 lap. Ráth Mór.

Tartalma: Gróf Károlyi István, Lónyai Gábor, báró Vay Alajos, Korizmies László, Benkő Dániel, Hajnik János, Gyürky Antal, Peterdy Gábor.

1863—1865.

7. *Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata.* Pest, 1863. 1 füz. 8-r. 138 lap. Emich Gusztáv.

Különlenyomat az általa szerkesztett «*Statisztikai Közlemények*» IV. kötetéből.

8. *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása.* A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítette Hunfalvy János. I—III. Pest, 1863—1865. 3 köt. n. 8-r. VI+539, II+489, VI+744 lap. Emich Gusztáv.

1865.

9. *Magyar kézi atlasz*, mely 26 nagy földképen az egész földnek egyes részeit ábrázolja. Pest, 1865. 1. füzet Ívrét. Heckenast Gusztáv.

— ugyanaz *II. kiadásban.* Budapest, 1875. 1. füzet. Ívrét. Franklin-Társulat.

1867.

10. *Az osztrák birodalom rövid statisztikája*, különös tekintettel a magyar államra. Pest, 1867. 1 köt. n. 8-r. 215 lap. Emich Gusztáv.
11. *Magyarországi légtüneti észleletek* az 1864, 1865 és 1866. évekből. Olvastatott az 1867. november 4-iki akadémiai ülésben. Pest, 1867. 1. füzet. n. 8-r. 263—360 lap.

Ezen cím alatt is: «Mathematikai és természettudományi Közlemények» V. kötet 1867. 2. füzet VIII. szám. — Akadémia.

12. *Legújabb magyar atlasz.* Polgári, gymnasiumi és reáliskolák számára. Pest, (1867.) évjegy nélkül. 1. füzet. Ívrét 8 lap. Heckenast Gusztáv.
13. *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása.** A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik Rimaszombaton 1867-ben tartott nagygyűlése tagjainak emlékéül. Pest, 1867. 1 köt. n. 8-r. CX+360 lap, 3 arczkép, 2 térkép és 2 fametszettel. Emich Gusztáv.
14. *Hazánk közlekedési eszközeiről.* Olvastatott az 1866. november 19-ki ülésben. Pest, 1867. 1. füzet. 8-r. 55 lap.

Ezen cím alatt is: «Ertekezések a történelmi tudományok köréből». I. kötet. 1. szám.

1868.

15. *Európa államainak rövid statisztikája.* Pest, 1868. 1 köt. n. 8-r. 311. lap. Emich Gusztáv.

1869.

16. *Bányászat és ipar.* Pest, 1869. 1. füzet. 8-r. 28 lap.

Ezen cím alatt is: «Statisztikai előadások», melyek a föld-

* Gömör vm. jelen monographiáját Hunfalvy János csak szerkesztette; mivel azonban a 30 ívből álló műből 8 teljesen az ő műve, a többi fejezetek bizonyos részét pedig átdolgozta, azt önálló művei sorában kellett felemlítenünk.

mívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által szervezett statisztikai tanfolyamban tartattak. (V. füzet).

17. *Magyarország bányászata*. A bányakapitányságok 1863—1867. évi jelentései alapján összehasonlítva. Pest, 1869. 1 köt. n. 8-r. 175 lap.

Ezen cím alatt is: «Hivatalos statisztikai Közlemények» II. évfolyam 3. füzet.

18. *Kis földleírás*, elemi, ismétlő- és ipariskolák számára. Pest, 1869. 1 füz. 8-r. XVIII+76 lap. Athenæum.

1872.

19. *Jelentés az Antwerpenben 1871-ik évben augusztus 13—22-ig tartott nemzetközi geográfiai kongresszus munkálatairól*. Olvastatott az Akadémia 1872-dik január 8-iki ülésében. Budapest, 1872. 1 füz. 8-r. 31 lap. Akadémia.

Ezen cím alatt is: «Értekezések a történelmi tudományok köréből» I. kötet. 1867—1870. I. szám, ismét II. köt. 1872. I. szám.

1873.

20. *Jelentés az 1872. aug. hónapban Szent-Pétervárott tartott VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus tanácskozmányai- és határozatairól*. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter elé terjesztik Keleti Károly és Hunfalvy János. Pest, 1873. 1 füzet n. 8-r. 40 lap.

21. *Ég és föld*, vagyis csillagászati földrajz a szöveg közé nyomott 70 fametszettel. Pest, 1873. 1 köt. n. 8-r. XII+351 lap.

1874.

22. *A magyar-osztrák monarchia rövid statisztikája*. Budapest, 1874. 1 köt. n. 8-r. VII+288 lap. Athenæum.

23. *Elemi földrajz*. A népiskolák számára. Budapest, 1874. 1 füz. 8-r. 52 lap. Athenæum.

— ugyanaz *II. kiadás*. Budapest, 1876. 1 füz. 8° 52 lap. Athenæum.

24. *Kis földleírás*, polgári-, reál-, ipar- és felső népiskolák számára. Budapest, 1874. 1 füz. 8-r. 123 lap. Athenæum.

— ugyanaz *II. kiadás*. Budapest. 1 füz. 8-r.

— ugyanaz *III. javított kiadás*. Budapest, 1878. 1 füz. 8-r. 124 lap. Athenæum.

— ugyanaz *IV. javított kiadás*. Budapest, 1881. 1 füz. 8-r. 124 lap. Athenæum.

— ugyanaz *V. javított kiadás*. Budapest, 1884. 1 füz. 8-r. 135 lap. Athenæum.

— ugyanaz *VI. javított kiadás*. Budapest, 1887. 1 füz. 8-r. 129 lap. Athenæum.

1875.

25. *Magyarország és Erdély.* Jeles művészek által készített számos aczélmetszettel 1. és 2. füzet. Két-két aczélmetszettel. Darmstadt, 1875. Lange Gusztáv György. Budapest, 1875. Kókai Lajos. 2 füz. n. 8-r. 16 lap.
(Több füzet nem jelent meg.)
26. *Földrajzi jegyzetek.* Kivonat főleg tankönyvéből. Kézirat gyanánt az I. reálosztály számára. Temesvár, 1875. 1 füz. 16-r. 44 lap. Steger C.
27. *Földrajz a közepiskolák használatára.* I—IV. Budapest, 1875—76. 4 köt. 8-r. 149+1; 164+1.
— Az I. kötet: A magyar királyság és a földközi tenger medencéje. Az első osztály számára.
— ugyanaz II. kiadás. Budapest, 1875. 1 köt. 8-r. 149+1 lap. Athenæum.
— ugyanaz III. kiadás. Budapest, 187. 1 köt. 8-r. — lap. Athenæum.
— ugyanaz IV. javított kiadás. Budapest, 1878. 1 köt. 8-r. 139 lap. Athenæum.
— ugyanaz V. javított kiadás. Budapest, 1880. 1 köt. 8-r. 138+1 lap. Athenæum.
— A II. kötet. Európa. (A magyar királyságon s a déli félszigeteken kívül.) A második osztály számára. Budapest, 18—. 1 köt. 8-r. 154 lap. Athenæum.
— ugyanaz II. kiadás. Budapest, 1875. 1 köt. 8-r. 146 lap. Athenæum.
— ugyanaz III. javított kiadás. Budapest, 1880. 1 köt. 8-r. 143 lap.
— A III. kötet. (Ázsia, Afrika s a matematikai földrajz elemei.) A harmadik osztály számára. Budapest, 1875. 1 köt. n. 8-r. 127 lap. Athenæum.
— ugyanaz II. javított kiadás. Budapest, 1878. 1 köt. n. 8-r. 122 lap. Athenæum.
— A IV. kötet. (Ausztrália, Polynézia, Amerika s a felfedezések vázlata.) A negyedik osztály számára. Budapest, 1876. 1 köt. n. 8-r. 146 lap. Athenæum.
— ugyanaz II. javított kiadás. Budapest, 1880. 1 köt. n. 8-r. 143 lap. Athenæum.

1877.

28. *A Duna budapesti szakaszának szabályozása.* A budapesti Duna átnézeti térképével. Budapest, 1877. 1 füz. n. 8-r. 171 lap és 1 térkép. Franklin-Társulat.
29. *Baradla, az aggteleki barlang.* Lőcse, 1877. 1 füz. 8-r. 19 lap. Panonia-nyomda.
Lenyomat a «Gömör és Kishont leírása» című, Pesten, 1867. megjelent monographiából.

1882.

30. *Az éghajlat változóságáról.* Megnyitó előadás. Mondotta a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének természettudományi szakosztályában Debreczenben 1882. augusztus 24-én. Kiadja a m. orvosok és természetvizsgálók XXII. nagygyűlése. Debreczen, Budapest, 1882. 1 füz. n. 8-r. 33 lap. Kilián Frigyes bizománya.

1884.

31. *Egyetemes földrajz I. kötet.* Dél-Európa: Különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Budapest, 1884. 1 köt. n. 8-r. IV+767 lap. Athenæum.
 — ugyanaz *II. kötet.* A magyar birodalom földrajza. Különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Budapest, 1886. 1 köt. n. 8-n. VI+888 lap. Athenæum.
 — ugyanaz *III. kötet.* (Sajtó alatt) *

1887.

32. *Földrajz a gymnasiumok használatára.* A legújabb miniszteri utasítások nyomán. *I. kötet:* Európa földrajza. Az első osztály számára. Budapest, 1887. 1 füz. n. 8-r. 95 lap. Athenæum.
 — *II. kötet:* Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália földrajza. A második osztály számára. Budapest, 1887. 1 füz. n. 8-r. 96 lap. Athenæum.

1889.

33. *Dr. Hunfalvy János és Schneider János:* Földrajz. A polgári leányiskolák II. osztálya számára. A legújabb miniszteri tanítási terv nyomán. II. rész: Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália. Budapest, 1889. 1 füz. 8-r. 106 lap. Lampel-féle udvari könyvkereskedés.
 — ugyanaz. A polgári fiúiskolák II. osztálya számára. A legújabb miniszteri tanítási terv nyomán. I. rész: A magyar-osztrák monarchia földrajza. Budapest, 1888. 1 füzet 8-r. 4+87+1 lap. — II. rész: Európa és Ázsia földrajza. Az osztrák-magyar monarchia kivételével. Budapest, 1889. 1 füz. 8-r. 75 lap. Lampel-féle udvari könyvkereskedés.

* A mű eredetileg öt kötetre volt tervezve, a melyet az író négy év alatt akart befejezni; a teljes mű most három kötetből áll.

III. FOLYÓIRATOKBAN, HÍRLAPOKBAN STB. MAGYAR NYELVEN MEGJELENT CZIKKEI.

1840.

1. *Rhapsodiák*. Az írók mint kormányférfiak. «Athenæum». Pest, 1840.

1841.

2. *A forrás nemője*. Angol legenda. «Athenæum» 1841. I. félév. Pest, 1841. 392—398. 409—414. hasáb.*
3. *Napoleon bemenetele Moszkvába*. «Athenæum» 1841. Első félév. Pesten, 1841. 970—984. hasáb.
4. *Töredék egy nő naplójából*. «Athenæum» 1841. Első félév. Pesten, 1841. 1050. hasáb.

1842.

5. *Thukydides*. «Athenæum» 1842. I. félév. Pest, 1842. 593. 609. 625. 644. hasáb.
6. *A kísértetektől elragadott sírásó története*. Angol. «Athenæum» 1842. I. félév. Pest, 1842. 985. 1002. hasáb.
7. *A bűnbánó*. «Athenæum» 1842. II. félév. Pest, 1842. 507. 516. hasáb.

1846.

8. *Pestalozzi*. «Pesti divatlap» 1846. Pest, 1846. 2—4.

1848.

9. *Futólagos tekintet történelmünkre*. «Képes Ujság» Kassa, 1848. 18.

1851.

10. *Theofrasztos és jellemrajzai*. «Uj Magyar Muzeum» Pest, 1851—52. I. 758. lap és 1853. I. 97 és 154. lap.

1853.

11. *Az angol szabadságlevél, történeti bevezetéssel s magyarázatokkal*. «Uj Magyar Muzeum» 1853. Pest, 1853.

1854.

12. *Maár Bonifác*: Egyetemes történelem. I. köt. 1 rész. Győr, 1853. Ismértette *Hunfalvy János* «Uj Magyar Muzeum» 1854. I. 564.

* A cikk végén álló szerkesztői jegyzet bemutatja a szerzőt, mint olyant, a ki már előbb is dolgozó társa volt a folyóiratnak. Nyilván tőle jelentek meg az 1840. évfolyamban «Bölcs Lokmann meséi» s talán az előző évben a «Drezdai levelek» *Hunfalvi* aláírással.

13. *A polgári háború Sindban.* «Pesti Napló» V. évf. Pest, 1854. 178—180.
14. *Pálköri (Palkorics) Antal:* Magyarország története I. köt. Sárospatak, 1852—54. Ismertette *Hunfalvy János* «Pesti Napló» V. évf. Pest, 1854. 103.
15. *Szalay László:* Magyarország története IV. kötet. Ismertette *Hunfalvy János* «Pesti Napló» V. évf. Pest, 1854. 233.

1855.

16. *Egy kis útbaigazítás.* («Az északi sarkvidék» című czikke bírálatait illetőleg.) «Pesti Napló» VI. évf. Pest, 1855. I. 21.
17. *Család, Nevelés.* «Család Könyve» I. évf. Pest, 1855. 1—3. lap.
18. *Az északi sarkvidékek.* «Család Könyve» I. évf. Pest, 1865. 11 és 12. lap.
19. *Nőnevelésünk csak halálunkkal szakad meg.* «Család Könyve» I. évf. Pest, 1855. 41—43.
20. *A melegnek eloszlása földünkön.* «Család Könyve» I. évf. Pest, 1855. 46.
21. *Földünk delejessége.* 5 ábrával. «Család Könyve» I. évf. Pest, 1855. 124.
22. *Földünk mozgása.* 14 ábrával. «Család Könyve» I. évf. Pest, 1855. 190.
23. *Arago Ferencz életrajza.* Aczélmetszettel. «Család könyve» I. évf. Pest, 1855. 220.
24. *Tájékozás Földünkön.* 6 rajzzal. «Család Könyve» I. évf. Pest, 1855. 263.

1856.

25. *Bárá Humboldt Sándor életrajza.* Aczélmetszettel. «Család Könyve» II. évf. Pest, 1856. 1. lap.
26. *Ausztrália földrajza.* Térképpel. «Család Könyve» II. évf. Pest, 1856. 47. lap.
27. *Legújabb felfedezések Dél-Afrikában és a kafferek.* I. *Magyar László* utazásai. II. *Anderson és Livingstone* utazásai. III. *A kafferek.* Térkép és színezett képpel. «Család könyve» II. évf. Pest, 1856. 80—89. lap.
28. *A királyi várpalota Budán.* «Család Könyve» II. évfolyam. Pest, 1856. 173.
29. *A Dunajecz völgye.* Két rajzzal. «Család Könyve» II. évf. Pest, 1856. 231.
30. *Világosvár.* «Család Könyve» II. évf. Pest, 1856. 246.
31. *Földünk főkorszakai,* 12 rajzzal. «Család könyve» II. évf. Pest, 1856. 290. lap.
32. *Földtani tanulmányok* «Kelet Népe» II. évf. Bécs, 1856. 226. lap.
33. *Magyar László afrikai utazó életrajza.* «Magyar tud. Akadémia Értesítő» 1856. évf. 308. és 1857. évf. 116. 117 és 607. lap.

1857.

34. *Legújabb utazások északi Afrikában.* «Budapesti Szemle» I. köt. Pest, 1857. 14—33. és 191—214. lap.
 — ugyanott II. köt. Pest, 1858. 189—219. és 357—380. lap.
 — ugyanott III. köt. Pest, 1858. 445—473. lap.
 — ugyanott VIII. köt. Pest, 1860. 179—203. lap.
 — ugyanott IX. köt. Pest, 1860. 181—204. lap.
 35. *Trencsin.* «Család Könyve» III. évf. Pest, 1857. 97. lap.
 36. *Első Katalin orosz czárnő.* «Család Könyve» III. évfolyam. Pest, 1857. 303.
 37. *Nelson és a trafalgári csata.* Arczképpel. «Család könyve» III. évf. Pest, 1857. 449.
 38. *Földünk alakja és súlya.* 5 rajzzal. «Család könyve» III. évf. Pest, 1857. 540.
 39. *Sopron és környéke.* «Család Könyve» III. évf. Pest, 1857. 575.
 40. *Magyarhoni Természetbardt.* Szerkesztik és kiadják Nagy József és Láng Adolf Ferencz 1. 2. 3. füzet. Nyitra, 1856—1857. Ismer-teti Hunfalvy János «Pesti Napló» VIII. évf. Pest, 1857. 7. 36. 104.
 41. *Taiping-Vang, a sinai trónkövetelő ifjúsága.* «Pesti Napló» VIII. évf. Pest, 1857. 58. 59. 61. 63. 64. 70. 75. 93. 97. 105. 109.
 42. *A «Budapesti Szemle» és a «Magyar Sajtó» bírálója.* «Pesti Napló» VIII. évf. Pest, 1857. 239.

1858.

43. *Hatvani Mihály:* Történeti Zsebkönyv. 1859. Ismertette Hunfalvy János. «Pesti Napló» IX. évf. Pest, 1858. 248—249. lap.

1859.

44. *Egy pillantás a külföld tudományos mozgalmaira a közelebbi években.* «Budapesti Szemle» V. köt. Pest, 1859. 310—312. lap.
 45. *Strabon és Ptolomaios, Büsching és Ritter Károly nézetei a föld-iratról.* (Székf. ért.) «Budapesti Szemle» VI. köt. Pest, 1859. 219.
 — kivonatban közölve a «Magyar tud. Akadémia Értesítőjében» 1859. 812. lap.

1860.

46. *Az 1858. évi jan. 15. hazánk északnyugati megyeiben előfordult földrengés.* «A kir. Természettudományi Társulat Évkönyve» IV. köt. Pest, 1860. 182 és 183.
 47. *Az északi sarkvidékek.* «Budapesti Szemle» X. kötet. Pest, 1860. 136—159 és 319—372. lap.
 — ugyanott XI. köt. Pest, 1860. 13—71. lap.
 48. *A M. Tud. Akadémia.* «Sürgöny» I. évf. Pest, 1860. 4. 9. 15. 22. 23.
 — ugyanott II. évf. Pest, 1861. 7. 15. 21. 25. 33. 37. 42. 55. 60. 78. 82. 95. 101. 107. 112. 122. 123. 127. 135. 157.

1861.

49. *Gymnasiumaink állása.* 1852—53-tól 1858—59-ig. Olvastatott a m. tud. Akadémia 7-iki ülésében. «Statisztikai Közlemények» I. köt. Pest, 1861. 22—55. lap.
50. *Adalékok hazánk erdőségi viszonyai ismertetéséhez.* «Statisztikai Közlemények» II. köt. Pest, MDCCCLXXXI. 115. lap.

1862.

51. *Magyarország természettani viszonyainak leírásáról.* «Budapesti Szemle» XIV. Pest, 1862. 470. lap.
52. *A magyar korona területének bányászata 1861-ben.* «Statisztikai Közlemények» III. köt. II. füz. Pest, MDCCCLXII. 161. lap.
— ugyanott IV. köt. I. füz. Pest, 1862. 47. lap.
53. *Az európai államok budgetei.* «Statisztikai Közlemények» III. köt. Pest, 1862. 260—276. lap.
54. *Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata.* «Statisztikai Közlemények» IV. köt. Pest, 1862. 161—212. lap.
— ugyanott V. köt. Pest, 1863. 3—88. lap.

1863.

55. *Az erdélyi érczhegység alakzata és tagosulata.* «Ország» II. évf. Pest, 1863. 47—58. lap.
56. *A tiszaszabályozás következményei.* «Gazdasági Lapok» Pest, 1863. 17. szám.

1864.

57. *Dr. A. Schmidl: Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen.* Bécs, 1863. könyvének ismertetése. «Budapesti Szemle» XIX. köt. Pest, 1864. 279—300. lap.
58. *Ausztrália.* «Budapesti Szemle» XX. köt. Pest, 1864. 54—95 és 289—333. lap.
59. *Az erdők befolyásáról.* «Magyar Akad. Értesítő.» A philosophiai, törvény- és történett. osztályok közlönye. IV. köt. Pest, 1864—65. 416. lap.

1865.

60. *Magyarország hőmérséki viszonyai.* «Budapesti Szemle». Uj folyam II. köt. Pest, 1865. 242—250. lap.
61. *Magyarország esőzési viszonyai.* «Budapesti Szemle». Uj folyam II. köt. Pest, 1865. 454—460. lap.
62. *Hazánk esőzési viszonyai.* «Gazdasági Lapok.» Pest. 1865. 33. szám.
63. *Az erdők befolyásáról a klimára.* «Erdészeti Lapok.» IV. évf. Pozsony, 1865. 39—48. lap.
64. *Hunfalvy János észrevételei Erdődy Adolf válaszára az erdők ügyében.* «Erdészeti Lapok». IV. évf. Pozsony, 1865. 91. lap.

1866.

65. *A legújabb utazások és felfedezések.* I. Afrika, II. Déli Afrika, III. Éjszaki és Éjszaknyugati Afrika. «Budapesti Szemle.» Uj folyam. V. köt. Pest, 1866. 65—113. lap.
— ugyanott VI. köt. Pest, 1866. 3—53 és 278—298. lap.
66. *Magyarország bányászati viszonyai 1862—64-diki években.* «Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények.» II. kötet. Pest, MDCCCLXVI. 84—134. lap.
67. *A magyar birodalom erdőségeinek természeti viszonyai.* Mutatvány. «Erdészeti és Gazdászati Lapok.» V. Pest, 1866. 114—120 és 193—198. lap.
68. *Hazánk égéji viszonyairól.* A magyar orvosok és természetvizsgálók 1866. Pozsonyban tartott XI. nagygyűlésének Munkálatai. Pozsony, 1866. 94—102. lap.

1867.

69. *A népoktatás Poroszországban.* «Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények» IV. köt. Pest, 1867. 47—58. lap.
70. *Néhány észrevétel a népszámlálásról.* «Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények» IV. köt. Pest, 1867. 105—117. lap.

1868.

71. *Palgrave Gifford utazása Arábiában.* London, 1862—1863. Két kötet. Ismertetés, «Budapesti Szemle.» Uj folyam. X. köt. Pest, 1868. 177—207. lap.
72. *A népmecélésről.* A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlatai. Pest, 1868. 114—117. lap.

1869.

73. *Japán és népe.* «Budapesti Szemle.» Uj folyam XIII. köt. Pest, 1869. 174—204, 277—322.
— ugyanott. XIV. köt. Pest, 1869. 59—82; 129—160. lap.
— Kivonatban «Magyar tud. Akadémia Értesítője» III. köt. Pest, 1869. 9. lap.
74. *Magyarország bányászata.* A bányakapitányságok 1863—1867. évi jelentései alapján összehasonlítva. «Hivatalos statisztikai Közlemények» II. évf. 3 füz. Pest, 1869. 1—175. lap.

1870.

75. *Buda sz. kir. főcáros népességi viszonyai.* «Magyar tud. Akadémia Értesítője» IV. köt. Pest, 1870. 153—156. lap.

1872.

76. *A geographusok 1871. antwerpeni nemzetközi kongressusáról.* «Magyar tud. Akadémia Értesítője» VI. köt. Pest, 1872. 9. lap.
77. *Árva megye meteorológiai viszonyairól.* «Magyar tud. Akad. Értesítő» VI. köt. Pest, 1872. 67. lap.

1873.

78. *Az erdő befolyása a meteorológiai viszonyokra.** (Kivonat) «Magyar tud. Akad. Értesítő» VII. évf. 8. szám. Pest, 1873. 129—131. lap.
79. *Emlékbeszéd Magyar László l. t. fölött.* «Magyar tud. Akad. Értesítő» VII. köt. Pest, 1873. 198. lap.
80. *Boccardo Jeromos: A föld fokozatos meghódítása.* Fordította Dunyov István. Pest, 1872. Ismertetés. «Budapesti Szemle» II. köt. Pest, 1873. 208—213. lap.
81. *Az erdő befolyása az éghajlatra.* (Felolvasta a Magyar tud. Akad. 1873. május 19-én tartott ülésében,) «Budapesti Szemle.» Uj folyam II. köt. Pest, 1873. 323—355. lap.
82. *A földrajzi tudomány jelen állása.* «Földrajzi Közlemények» I. köt. Budapest, 1874. 26—49. lap.
83. *Az időkelet meghatározása.* «Ég és Föld» czimű munkájából. «Természettudományi Közlemények» V. köt. Pest, 1873. 18—21. lap.
84. *Az újév kezdete s a husvét idejének meghatározása.* Mutatvány. «Természet» VI. évf. Pest, 1873. 7. szám.
85. *Emlékezés Magyar Lászlóra.* «Vasárnapi Ujság» XX. évf. Pest, 1873. 48. szám.
86. *A magyar birodalom természettani viszonyainak vázlata.* Magyarország a bécsi 1873-diki közkiállításán. Budapest, 1873. 3—10. lap.
— Honismertető. Budapest, 1873. 3—10. lap.
87. *Magyar László.* (Olvastatott mint emlékbeszéd a Magyar tudományos Akadémia 1873. november 23-iki összes ülésében. «Budapesti Szemle» IV. köt. Budapest, 1874. 325—338. lap.
88. *Adalékok az Alföld erdősítéséhez.* «Természet» Budapest, 1874. 16—18. szám.
89. *Jelentések a földrajz körében 1873. tett munkálatokról.* «Földrajzi Közlemények» II. köt. I. füzet. Pest, 1874.

1875.

90. *Jelentés a földrajzi tudományok párizsi kongressusának tárgyalásairól.* «Földrajzi Közlemények» III. köt. Pest, 1875. 252—265. lap.
91. *Kirándulás Máramarosba.* «Magyarországi Kárpátgyelet Evkönyve». II. évf. 1875. Késmárk, 1875. 172—196. lap.

* Bajorországban tett észleleti tapasztalatok alapján.

1876.

92. *Sámi Lajos*: Déláfrikai utazások és fölfedezések, különös tekintettel *Magyar Lászlóra* (Budapest, 1876.) című munka ismeretése. «Budapesti Szemle» X. köt. Budapest, 1876. 436—442. lap.
93. *A folyóvizek apadásáról s az erdők befolyásáról*. «Budapesti Szemle» XI. köt. Budapest, 1876. 285—308. lap.
94. *Jelentések a földrajz körében 1875. tett munkálatokról*. «Földrajzi Közlemények» IV. köt. Budapest, 1876. 3—41. lap.
95. *Az amerikai tengerközi csatorna terveiről* (*Verebély E.* jelentése után). «Földrajzi Közlemények» IV. köt. Budapest, 1876. 286—296. lap.
96. *Beszéd*, melyet az 1875/76-ik tanév megnyitása alkalmával az egyetemi ifjusághoz intézett. Acta Reg. Scient. Univ. Ung. Budensis Anni MDCCCLXXV—LXXVI. Fasc. I. Budapest, 1876. 73—86. lap.

1877.

97. *Közép-Ázsiáról*. Egy szakasz *b. Richthofen* legújabb munkájából. «Földrajzi Közlemények» V. köt. Budapest, 1877. 297. lap.
98. *A föld lassú emelkedései és süllyedései*. «Természettudományi Közöny» IX. köt. Budapest, 1877. 217—229; 257—268. lap.
99. *A löszlerakódások északi Khindában* (*Richthofen F.* nyomán). «Természettudományi Közöny» IX. köt. Budapest, 1877. 411—423. 444—451. lap.

1878.

100. *Jelentések a földrajz körében 1877. tett munkálatokról*. «Földrajzi Közlemények» VI. köt. I. füz. Budapest, 1878.

1879.

101. *A külföldi szakértők jelentései a hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatokról*. «Földrajzi Közlemények» VII. köt. Budapest, 1879. 380—384. lap.
102. *Jelentés az 1878-diki földrajzi fölfedezésekről és munkálatokról*. «Földrajzi Közlemények» VII. köt. I. füz. Budapest, 1879. 1—17. l.
103. *Különböző föld-, nép- és vízrajzi czikkek*. «Nemzeti Hírlap» VI. évf. Budapest, 1879.

1880.

104. *Reclus nagy munkája a földről*. «Budapesti Szemle» XXIV. köt. Budapest, 1880. 177—195. lap.

1881.

105. *Néhány szó a szabad kereskedés meg védelemrendszereiről*. «Budapesti Szemle» XXVI. köt. Budapest, 1881. 28—47. lap.

106. *A választások után.* «Budapesti Szemle» XXVII. köt. Budapest, 1881. 411—423. lap.
107. *Vízi utaink, különösen a Duna.* Lanfrancini *Enea* munkája után. «Földrajzi Közlemények» IX. köt. I. füz. Budapest, 1881.
108. *Előleges jelentés a Velenczében volt III. nemzetközi földrajzi kongressusról.* «Földrajzi Közlemények» IX. köt. Budapest, 1881. 265—267. lap.
109. *Jelentés a földrajz körében 1880-ban tett munkálatokról.* «Földrajzi Közlemények» IX. köt. II. füz. Budapest, 1881. 33 lap.
110. *Az oczeáni áramok okairól.* «Természettud. Közlöny» XIII. köt. Budapest, 1881. 278. lap.
111. *A Pannónia medencze földárja és a Duna felső folyása.* «Természettudományi Közlöny» XIII. köt. Budapest, 1881. 395. lap.

1882.

112. *A vámjövedelem és fogyasztási adók.* «Budapesti Szemle» XXIX. köt. Budapest, 1882. 22—38. lap.
113. *Még egyszer a vámjövedelemről és fogyasztási adókról.* «Budapesti Szemle» XXIX. köt. Budapest, 1882. 502—506. lap.
114. *Emberfajta, nemzet és nemzetiség.* «Földrajzi Közlemények» X. köt. Budapest, 1882. 1—13. lap.
115. *Czifrálkodás és ruházkodás.* «Földrajzi Közlemények» X. köt. Budapest, 1882. 97—114. lap.
116. *Jelentés a földrajz körében 1881. tett munkálatokról.* «Földrajzi Közlemények» X. köt. Budapest, 1882. 49. lap.

1883.

117. *Bolgár ország.* «Nemzetgazdasági Szemle» VII. évf. Budapest, 1883. 33—51. lap.
118. *Az éghajlat változásáról.* A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. aug. 23-tól aug. 27-ik Debreczenben tartott XXII. vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Budapest, 1883. 165—180. lap.

1885.

119. *Az Alföld folyóiról.* «Budapesti Szemle» XLIV. köt. Budapest, 1885. 54—82. lap.
120. *Jelentés a földrajz körében 1884. tett munkálatokról.* «Földrajzi Közlemények» XIII. köt. Budapest, 1885. 49—69. lap.

1886.

121. *Az erdőpusztítások és folyószabályozások.* Értekezés. A magyar orvosok és természetvizsgálók Buziáson és Temesvárott tartott XXIII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Budapest, 1886.
- említve «Természettudományi Közlöny» XVIII. köt. Budapest, 1876. 405 lap.

1887.

122. *Boskovich Roger (Józsefről)*. Felolvasatott a Magyar tudományos Akadémia 1887. évi február 28-án tartott összes ülésében. «Buda-pesti Szemle» L. köt. Budapest, 1887. 153—158. lap.
- Említve a «Természettudományi Közlöny» XIX. köt. Budapest, 1887. 186. lap. (Kivonat).
123. *A kanadai tartományok szövetsége*. Felolvasatott a magyar földrajzi társaság 1886. nov. 11. tartott ülésén. «Földrajzi Közlemények» XV. köt. Budapest, 1887. 29. lap.
124. *Jelentés a földrajz körében 1886. tett munkálatokról*. «Földrajzi Közlemények» XV. köt. Budapest, 1887. 89—126. lap.
125. *Társadalom és természettudomány*. Nyílt levél a «Természettudományi Közlöny» szerkesztőségéhez. «Természettudományi Közlöny» XIX. köt. Budapest, 1887. 434—436. lap.
126. Beszéd, melylyel a budapesti kir. tudomány-egyetemen rektori székét 1887. szeptember 1-jén elfoglalta. Acta Reg. Scient. Univ. Hung. Budapestinensis Anni MDCCCLXXXII—LXXXVIII. Fasc. I. Budapest, 1887. 29—45. lap.

1888.

127. *Folyóink szabályozása*. «Buda-pesti Szemle» LIV. köt. Budapest, 1888. 321—337. lap.

IV. NÉMET NYELVEN MEGJELENT ÖNÁLLÓ MUNKÁI.

1855.

1. *Ungarn und Siebenbürgen in malerischen Original-Ansichten ihrer interessantesten Gegenden, Paläste und sonstigen Baudenkmäler alter und neuer Zeit, nach der Natur aufgenommen von Ludwig Rohbock*. I. Section: Ungarn in 2 Bänden, II. Section: Siebenbürgen in 1 Band. Darmstadt, 1855. Lange G. G. Pest, 1855. Lauffer und Stolp 3 köt. n. 8-r.

1859.

2. *Pesth und Ofen nebst Umgegend*. Dargestellt in malerischen Originalansichten nach der Natur aufgenommen von Ludwig Rohbock, in Stahl gestochen von den ausgezeichnetsten Künstlern unserer Zeit. Mit historisch-topographischem Text von Johann Hunfalvy. Pesth, 1859. 1 köt. n. 8-r. 396 lap. Lauffer & Stolp.
3. *Magyar Ladislaus Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857*. Aus dem ungarischen von Johann Hunfalvy. I. Band. Pest und Leipzig, 1859. 1 köt. n. 8-r. XII+450 lap. 1 térképpel és 8 rajzzal. Lauffer és Stolp.

(82)

V. NÉMET NYELVEN MEGJELENT CZIKKEI.

1848.

1. *Politikai czikkek a pozsonyi német ujságban.*

1854—1860.

2. *Magyar irodalmi czikkek a «Pester Lloyd»-ban.*

1856— . . .

3. *Földtani czikkek* Petermann «Geographische Mittheilungen» című folyóiratában.

1857—1858.

4. *Magyar irodalmi czikkek a prágai «Kritische Blätter»-ben.*

1861.

5. *Magyar László utazásai déli Afrikában* németül Lipcsében Brockhaus «Gegenwart» című folyóiratában.

1864.

6. *Das ungarische Tiefland und die Mittel zur Abwendung des zeitweiligen Misswachses.* «Oesterreichische Revue» II. Jahrgang II. Band. Wien, 1864. Seite 69—108.

1867.

7. *Die Theiss.* «Oesterreichische Revue» V. Jahrgang. Wien, 1867. Seite 38—76.

1873.

8. *Die natürliche Verhältnisse des ungarischen Reiches.* «Ungarn auf der Wiener Weltausstellung» 1873. Budapest, 1873. Seite 1—10.

1875.

9. *Ausflug in die Máramaros.* «Magyarországi Kárpátégylet Évkönyve» II. évf. Késmárk, 1875. 173—197. lap.

1879.

10. *Jelentés a földrajz körében valóm unkálkodásról hazánkban.* «Literarische Berichte. 1879.
11. *Különböző föld-, nép- és vízrajzi czikkek a «Pester Lloyd»-ban.*

1881.

12. *Das Zoll- und Handelsbündniss mit Oesterreich und das Quotenverhältniss.* «Ungarische Revue.» Budapest, 1881. Seite 289—318.

1883.

13. *Die magyarischen Ortsnamen und Herr Prof. Kiepert.* «Ungarische Revue» III. Jahrgang. Budapest, 1883. Seite 405—428.

1884.

14. *Die staatliche Selbständigkeit Kroatiens.* «Ungarische Revue» IV. Jahrgang. Budapest, 1884. Seite 153—173.

1886.

15. *Die Flussregulirung in Ungarn.* «Oesterreichisch-Ungarische Revue.» Neue Folge V. Band. V. Heft. Wien, 1886. Seite 21—37.
 16. *Krassó, Szörény, Kroatien und Slavonien* s több kisebb czikk az «Allgemeine Encyclopædie» cz. vállalatban. Leipzig, Brockhaus.

VI. FRANCZIA NYELVEN MEGJELENT ÖNÁLLÓ MUNKÁJA.

1874.

1. *Quelques remarques sur les méthodes graphiques et géographiques. Mémoire rédigé en vue du IX-ème congrès international de statistique.* Budapest, 1874. 1 füz. n. 8-r. 11. lap.

VII. FRANCZIA NYELVEN MEGJELENT ÉRTEKEZÉSEI.

1873.

1. *Géographie physique.* Charles Keleti: Hongrie. Exposé géographique et statistique a l'occasion de l'exposition universelle de Vienne de 1873. Traduit par Frédéric Schwidland.* Pest, 1873. 1—13. lap.

1876.

2. *Rapport sur la statistique des bains et eaux minerales.* Lasd: Congrès international de statistique a Budapest. Neuvième Session du 29 août au 11. septembre 1876. Budapest, 1876. III. Session: Hygiène publique. Budapest, 1876. 215—223. lap.

VIII. HUNFALVY JÁNOS ÁLTAL FORDÍTOTT MŰVEK.

1856.

1. *Székdcs József:* Igénýtelen Nézetei, németül «Unmassgebliche Ansichten» cím alatt az iskolaügyről szóló cikkel megtoldva. Pest, 1856. 1 kötet. 8-r.

* Szerző neve a fejezetnél nincs kitéve.

1876.

2. *Récy Gyula*: A Duna Budapesten. Jelentés gróf *Andrássy Gyula* ő nagyméltóságához. Angolból fordította *Hunfalvy János*. Budapest, 1876. 1 füz. n. 8-r. 43 lap és VII tábla. Franklin-Társulat.

1879—1880.

3. *Reclus, Élisée*: A föld. — A földgömb életjelenségeinek leírása. Az eredeti IV. kiadás után fordította *Király Pál* és *Révész Samu*. Az eredetivel összehasonlította *Hunfalvy János*. I. II. köt. Budapest, 1879—1880. 2 köt. n. 8-r. XII+640. lap és 25 műlap; 671 lap és 29 műlap. Királyi Magyar Természettudományi Társulat.

1880.

4. *Theophrastus jellemrajzai*. A görög eredetiből fordította *Hunfalvy János*. Budapest, 1880. 1 füz. 16-r. 46 lap.
Ezen cím alatt is «Olesó Könyvtár» 107. szám. Franklin Társulat.

1881.

5. *Schneider képes atlasz*. A természettudományi földrajz kézi atlasza, iskolai és házi használatra. Claudius V., Leutemann H., Mützel G., és Seidel K. F. közreműködésével kiadta dr. Schneider Oszkár. Magyarra fordították *Gönczy Pál* és *Hunfalvy János*. Budapest, 1881. 1 füz. 4-r. 15 tábla. Franklin-Társulat.
— Ugyanaz. II. kiadásban. Budapest, 1882. 1 füz. 4-r. 15 tábla. Franklin-Társulat.

XI. HUNFALVY JÁNOS ÁLTAL SZERKESZTETT MŰVEK.

1855—1857.

1. *Család Könyve*. Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok. Szerkesztik *Greguss Ágost* és *Hunfalvy János*. I. évfolyam. Pest, 1855. 1—10 füzet n. 4-r. 334 lap, 10 aczélmetszettel és 1 kőnyomatú képpel. Heckenast Gusztáv.
— ugyanaz II. évfolyam. Pest, 1856. 1—10 füz. n. 4-r. 316 lap 6 aczélmetszettel, 4 színes könyomattal és 1 térképpel. Heckenast Gusztáv.
— ugyanaz III. évfolyam. Pest, 1858. 1 köt. n. 8-r. 699 lap, 3 aczélmetszettel, 3 színnyomattal és 2 könyomattal. Lauffer és Stolp.

1857.

2. *Magyar László Délafrikai levelei és Naplótöredékei.* A m. Akad. megbízásából kiadta — » — Pest, 1857.

1859.

3. *Magyar László Délafrikai utazásai 1849–1857. években.* A magyar tudom. Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette és jegyetekkel ellátta Hunfalvy János. Első kötet. Pest, 1859. n. 8-r. XVI+467. lap, 1 földképpel s 8 köriratú táblával.

1861–1864.

4. *Statisztikai Közlemények.* A hazai állapotok ismeretének előmozdítására kiadja a Magyar Tudom. Akadémia statisztikai bizottsága. Szerk. *Hunfalvy János.* I—VI. köt. Pesten, MDCCCLXI—LXIV. 6 köt. 8-r. 316, 316, 318, 318, 316, 318 lap.

1865–1868.

5. *Statisztikai és nemzetgazdasági Közlemények.* A hazai állapotok ismeretének előmozdítására kiadja a Magyar Tudományos Akadémia statisztikai bizottsága. Szerkeszti *Hunfalvy János.* I—V. köt. Pesten, MDCCCLXV—LXVIII. 5 köt. 8-r. 334 lap s térkép; 318 lap; 310 lap, 254 lap és stat. táblák; 320 lap.

A VI—VIII. kötet *Keleti Károly* szerkesztése alatt jelent meg Pesten, 1870—1872. években.

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendvich Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haymald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	„ 10 kr.

VII.	Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	Ára 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	" 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy</i> <i>Jusztinián</i> l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II.	Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	" 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arcképével)	" 30 kr.
V.	Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	" 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
IX.	Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Fábian Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 kr.
III.	Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	" 30 kr.
V.	Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kamitz Ágost</i> l. tagtól	" 20 kr.
VII.	Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	" 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczy</i> <i>József</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	" 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 4. SZÁM.

TÓTH ÁGOSTON
EMLÉKEZETE.

HOLLÁN ERNŐ

T. TAGTÓL.

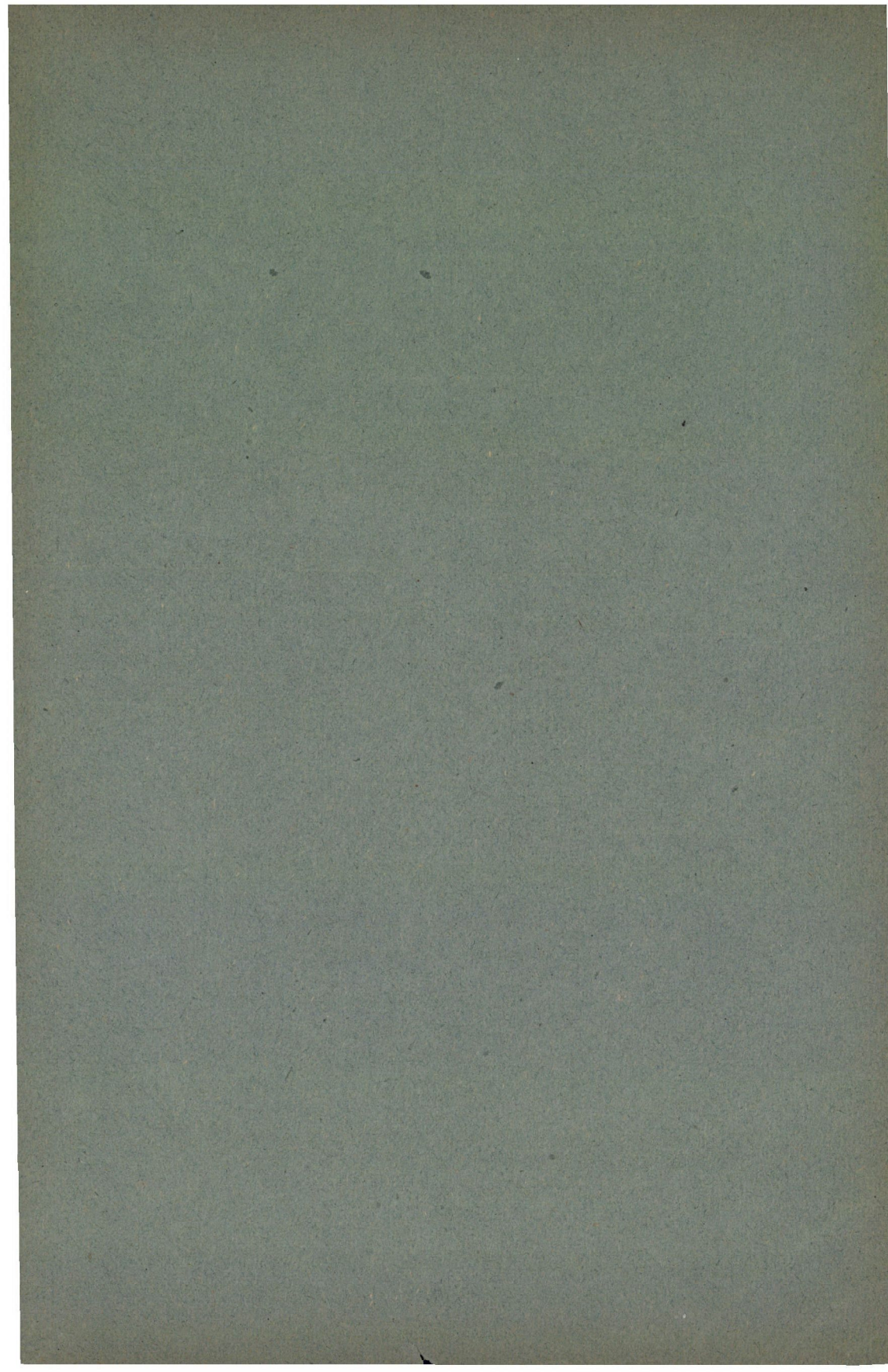
(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA 1890. JANUÁR HÓ 27-IKÉN
TARTOTT ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

TÓTH ÁGOSTON EMLÉKEZETE.

HOLLÁN ERNŐ T. TAGTÓL.

(Olvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1890. január 27-dikén tartott összes ülésén.)

Tekintetes Akadémia! Múlt évi ünnepies közülésünk inkább mint valaha, a szomorú visszaemlékezések napja, nemzeti irodalmunk gyász-ünnepé volt. A főtitkári jelentés nem kevesebb, mint tizennégy jeles férfúnak nevét sorolta fel, köztök multunk nem egy kiváló alakját, kiket a halál gyors egymásutánban ragadott ki sorainkból. Megdöbbenően hosszú sora a súlyos csapásoknak, melyekkel a bal végzet nemzeti közéletünk romjain pusztított. És mégis, mintha ennyi áldozat sem lett volna elég, a gyász és fájdalom, melyet emlékezetük ünneplése felújított, még jó szerint le sem csillapodott; alig hogy a nagy veszteségek emlékének szentelt beszédek elhangzottak, június elején már ismét a gyászlobogó lengett Akadémiánk homlokzatán, jelezve az újabb veszteséget, melyet *Felső-Szopori Tóth Ágoston szab. áll. honvéd-czredes, nyug. miniszteri osztály-tanácsos, magyar akadémiai lev. tag* halálával szenvedtünk.

Elköltözött tagtársunk emlékezetére a tek. Akadémia a mai napot szentelte; a III. osztály megtisztelő bizalmából nekem jutott a feladat, hogy kegyeletének ez alkalommal tolmácsa legyek. Nem minden habozás nélkül fogtam ehhez, hisz a kör, melyre Tóth Ágostonnak tudományos munkássága, írói működése leginkább kiterjedt, messze esik tőlem. Az önhittség vádja nélkül nem tehettem volna, hogy e téren szer-

zett érdemeinek méltatására hivatottnak tekintsem magamat. Csakis a jó barát szeretetével emlékezhetem meg azért róla, ki mint katona fiatalabb éveiben pályatársam, később a közlekedési minisztérium felállításakor, az alakulás nehézségeinek leküzdésében bízgó munkatársam volt.

Feladatomhoz e kívül az Ügyrendnek azon intézkedéséből merítettem több felbátorítást, mely szerint az Akadémia kivétel nélkül, emlék-beszéddel tiszteli meg minden elhunyt tagjának emlékezetét, és nem tesz különbséget a szerzett érdemek mértékére nézve, egyaránt méltányolván azokat, akár a kiemelkedő tehetség és kitartó szorgalom fényében ragyogjanak, akár csak egyszerű, de kötelességüket híven teljesített munkásokat illessenek meg.

Egykori dicső elnökünk gr. Dessewffy Emilnek vélekedése szerint «korunkban minden irodalomnak, s így a miénknek is, nagy írókon és tudósokon kívül, mindenkinek felett minél több tiszta jellemekre és férfiakra van szüksége» «Nemzetek élete és fenmaradása» úgymond, «nem egyedül a tudománynak, nemcsak a művelődés fénymázának terjedésétől van föltételezve. Egészséges fejlődésüket az időben, és következőleg fenmaradásukat is, a művelődés menetének csupán azon minősége biztosíthatja, mely a tudás terjedését, a keresztény polgárosodásnak nagy elveivel karöltve eszközölvén, a nemzeti szellem nemesítését, az erkölcsi méltóság, becs és érték magasabb fokára emelését megvalósítja» . . . «És azért a fájdalom», így folytatja, «mely bennünket a szellemi életet visszatükröző irodalmi téren ért, akkor lehet legsajgóbb, midőn látjuk, hogy művelődésünk ernyedetlen munkásai között, kik sorainkban hiányzanak, nem csupán jeles írókat, hanem hazafiakat, jellemeket és férfiakat veszítettünk, kiknek lelke előtt ama magasabb szellemi s erkölcsi czélok lebegtek.»*

A közélet munkásai közül keveseknek adatott meg az, hogy alkotásaikkal nagyobb nyomokat hagyjanak maguk után, hogy nagy dolgokat műveljenek, s ez értelemben nagyokká

* A Magyar Tudományos Akadémia és Nemzetiségünk feladatai. Gr. Dessewffy Emil. Pest, 1866. Ráth Mór kiadása. 6. l.

lehessenek. Ellenben meg van mindenkiben a képesség arra törekedni, hogy a számára kijutott hivatást legjobb tehetsége szerint becsülettel betöltse. Még látszatra kisebbszerű dolgokban is, kitelik mindenkitől, hogy következetes legyen, hogy azon körben, melyhez nyilvános működésénél fogva tartozik, kötelességéhez hű maradjon, s a kik ily tulajdonokkal bírnak, bármi lett legyen hivatásuk az életben, bizonyosak lehetnek a felől, hogy kortársaik s utódaik, az önkényszerű szabad elismerést tőlök megtagadni nem fogják.

A férfiú, kinek életét és munkásságát e diszes helyen felidezni hivatva vagyok, gyakori sors-változásokon, sok zaklató viszonyokon ment keresztül. Félreismerhetlen hivatása és szép tehetségei daczára, életének nagy részét súlyos anyagi gondok terhe alatt, gyakran a megélhetésre szükséges eszközök megszerzésével volt kénytelen eltölteni. De sem a sors csapásai, sem a többszörös mellőztetés keserőségei őt meg nem tántorították, mintha csak növelték volna buzgalmát és tevékenységét, mintha épen magán- és közéletének szenvedéseiből merített volna újabb erőt; jó és zord időben a magyar műveltség fejlesztésének, a nemzet irodalmi és tudományos törekvéseinek egyaránt buzgó munkása volt. Szívvel lélekkel csüngött a nemzeti haladás ügyein, soha elveit meg nem tagadta, hű maradt önmagához, és semmi sem bírta őt visszatartani vagy megakadályozni abban, hogy kötelességét mindvégig hiven ne teljesítse. — Leghelyesebben vélek azért eljárni, ha jelen alkalommal azon álláspontra helyezkedem, melyről, mint tevék mások, elhunyt tagtársunk felé, nemcsak a szakirodalomban szerzett érdemeiért, de egész férfias jellemeért és nemes hazafiságáért fordítom a tek. Akadémia megtisztelő elismerését.

*

*

*

Tóth Ágoston 1812. márczius havában, Somogy megye Marczali községében született. Apja, József, elébb a Széchenyi grófi családnak, később herczeg Eszterháznak volt uradalmi ügyésze. Anyja kőszegi Mártony Johanna, vas megyei előkelő család ivadéka, kinek őse Kőszeg várának a törökök elleni megvédésében, a vitéz Jurisics oldalán szerzett érdemeiért

nyert nemességet. Gyermekkorát, első ifjúságát Sopronban tölté; első oktatását szülőinek gondos felügyelete alatt nyéré. Nagybátyja, anyjának testvére, mint ezredes a hadmérnöki karnak egyik kiváló tagja, a család előtt nagy tiszteletben állott, s úgy látszik, ennek példája indította a szüléket arra, hogy legidősb figyermekeket ugyanazon pályára neveltessék, s a bécsi hadmérnöki Akadémiára küldjék, hova Tóth, gymnáziumi tanulmányainak befejezése után, 14 éves korában lépett be.

Tudományos képzettségének, sokoldalú műveltségének az a kitünő nevelés szolgál magyarázatául, melyet ezen intézetben nyert. Egy századon át sok jeles tábornok és derék tiszt került ki abból, s a hadmérnöki tisztek, kik ott nevelkedtek, a hadseregben kiváló állást foglaltak el. A várépítés művészete, melyre képeztettek, minthogy fejlődési folyamatát immár két száz évvel ezelőtt jó szerint befejezte, a többi hadi tudományokat jóval megelőzte. A matematika változhatatlan törvényeire támaszkodván, e tudomány menten maradt sok tévedésektől, melyeknek más katonai tudomány-ágak ki voltak téve, az alapelvek, melyeket még akkortájt megállapított, a legújabb időkig érvényben maradtak, s a hadmérnöki tisztek, hosszú időn át, a hadi tudományok tulajdonképeni képviselőiül tekintettek.

Kezdetben ugyan a várépítések csupán szabad művészet gyanánt üzték mesterségüket. Megfelelt azon kor szellemének, hogy a ki legtöbb jutalmat ígér, annak szolgálatába szegődjenek. Nevezetesen Ausztriában, az erődítés tudománya, még csak a XVIII. század elején, Eugen herczeg kezdeményezése folytán vétetett rendszeres művelés alá, s így keletkezett VI. Károlynak mérnöki iskolája, mely azután később katonai intézetté alakíttatott át, hogy benne hadi mérnökök képeztessenek, kik állandóan az állam szolgálatában megmaradjanak. És hogy azontúl a hadi mérnökök tudománya milyen becsben tartatott, mutatja egyfelől az anyagi áldozatok nagy mérve, melyeket e célra szenteltek, másfelől a szellemi súly, melyet e tudomány fejlesztésére helyeztek.

Az Akadémiába való fölvételre nem a rang és születés, nem is hathatós pártfogók ajánlatai nyújtottak előnyt;

a tudománynak szentelt intézet kapui csakis a valódi képesség előtt nyíltak meg. A hadmérnöki kar féltékenyen örködött tisztjeinek kiképzése felett, a mellett gondosan került a tudománynak csupán egyoldalú művelését. — Az akadémia növendékei pl. sikeresen közreműködtek a bánáti mocsarak kiszáritásánál, a bécs-újhelyi csatorna előállításánál, a múlt századi jelesebb útépitéseknél. Sokan közülök mint kitűnő erődítések, mint jeles hadvezérek és csapat-vezetők tüntették ki magokat, mások a katonai irodalomban mint írók és tudósok, főképen a hadmérnöki tudomány elmélete körül szereztek nagy érdemeket.*

Egyébiránt az intézetnek eredeti szervezete, a benne követett tanulmányi rendszer, a jelen század közepéig alig ment át lényegesebb változásokon, s a régi alapon állott még akkor is, midőn Tóth Ágoston oda belépett, ki mint jeles tanuló, méltán arra számíthatott, hogy a hadmérnöki karba fölfog vétetni. E végből még egy évig a magasabb tanfolyamban kellett volna visszamaradnia. Azonban ifju lelkének hevétől felbuzdítva, miután szüleinek beleegyezését is kinyerte, inkább a sorhadhoz kívánczozott, mert a lengyel forradalom leveretése után, a háborúra való kilátást biztosra vette, s így 1831-ben mint zászlós-tiszt a gr. Kinsky stejer gyalog ezredhez, majd csere útján, a 34. sz. Benczur nevét viselő magyar gyalog ezredhez osztatott be.

De a mire kilátásait alapítá, hogy a háború ki fog törni, nem történt meg; a béke tovább tartott, századánál pedig a változatosságot nélkülöző helyőrségi élet őt ki nem elégíté. Rendes foglalkozása kevesebb szellemi erőt követelt, mint a mennyi felett rendelkezhetett. Az akkori csapat-élet mindennapi eseményei ép oly kevésbé bírtak benne érdeklődést költetni, a mint nem nyújthatott neki kellő szellemi kielégítést az a kör, a melylyel hivatásánál fogva állandóan érintkeznie kellett. Nem csoda tehát, ha felhasznált minden kínálkozó alkalmat arra, hogy hajlamának és tehetségeinek inkább

* Gedenkblatt zur Feier des hundertjährigen Bestehen's der k. k. Ingenieur- (technischen Militair-) Akademie. Vom k. k. Kriegs-Archiv. Östr. Milit. Zeitschrift. Wien, 1878.

megfelelő állást keressen. — 1834-ben dandár-segédtsíztte lett. Később ezredének Bécsben állomásozó granátos-osztályához vezényeltetett, s ez által közelebb jutott a célhoz, mely után mindenképp törekedett, mert több módja volt és jó alkalmak kínálkoztak annak kieszközlésére, hogy szolgálattételre a vezérkarhoz osztassék be.

Jeles képességeit ezen újabb alkalmazásában csakhamar felismerték. Mint kitűnő rajzoló, mire már kora ifjúságában kiváló hajlamainak meglepő jeleit adá, legott a rajz-osztályba rendeltetett. Midőn később értésére esett, hogy katonai terepfelvételre Magyarországra fog küldetni, buzgalmának egész erélyével újabb tanulmányokra adta magát. — A földtani társulatnál tartott egyik jeles előadásából idézem saját szavait annak jellemzésére, hogy ismereteinek bővítése céljából, az önképzésnek minő útját választotta. «Ösztönszerűleg érezvén», úgymond, «hogy az anyagnak az idomra befolyással kell lennie, mindenképp a tereptan tanulmányozásához fogtam, de csakhamar éreztem, hogy mennyire hiányos volt katonai neveltetésem, mert oly tárgyakra bukkantam, melyekről soha nem is hallottam. A gneisz, a bazalt, a dolomit tulajdonságai, annál kevésbé voltak ismeretesek előttem, mert az anyagokat sem ismertem, a melyek azoknak alkatrészeit képezik. Ekképen a föld- és tereptan visszavezettek az ásványtanra, ez ismét a vegyészetre, s így kerülő utakon voltam kénytelen kipótolni az űrt, melyet a katonai oktatás bennem hátrahagyott.»*

Némi szorgalommal, úgy vélekedett Tóth, két év alatt sokat lehet elvégezni, hisz még csak ennyi idő múlva kellett terep-fölvételre mennie, és csakugyan talált időt arra, hogy szolgálati teendői mellett eljárasson a műegyetemre, meghallgatni Pasqualatit a chemiából, Hauer előadásait a geológiai intézetben, Hörnes magyarázatait az ásványtani gyűjteményben. Ellátogatott azután még Endlicher és Baumgartner előadásaira a botanikából és fizikából, és részt vett a Haydingertől alakított természettudományi társulat összejöveteleiben.

* L. A magyar földtani társulat közleményei. 1872.

Ritka erélyességre, bámulatos kitartásra mutat, hogy az alig 28 éves daliás granátos tiszt, lemondva a székváros csábító élveiről és sokféle szórakozásairól, ezek helyett az iskola padjait keresse fel, meghallgatni tudós tanárok előadásait, csupán a tudásvágytól ösztönözve, s azon nemesebb törekvéstől buzdítva, hogy újabb kiküldetéséhez alaposan előkészülve, annak minél tökéletesebben megfelelhessen. Feladatának derekasan meg is felelt, és miután munkáját előljáróinak nagy meglegedésére befejezte, mint századparancsnok ismét csapat-szolgálatra vonult be saját ezredéhez.

1848 elején Lembergben találkozunk vele. A 34-ik ezred, melyhez tartozott, augusztus havában Magyarországra, nevezetesen a Hurbán zavargásai miatt veszélyeztetett bányavárosokba küldetett. Október elején, midőn Jellaicsics főparancsnokká lett, Tóth az ezredében viselt századosi állásáról lemondván, Selmecezen át a fővárosba sietett, a hol értésére esett, hogy áthelyezése a 10. honvéd-zászlóaljhoz immár augusztus havában megtörtént, október 1-vel pedig a 31-ik honvéd-zászlóaljhoz őrnagygyá neveztetett ki. — Elérkezett ezzel pályafutásának legjelentékenyebb forduló-pontjához, mely egész jövőendő sorsára elhatározó befolyással volt.

A 31. honvéd-zászlóalj Tasnádon alakult, s azon feladattal bízott meg, hogy Szolnokmegyében és Kővár vidékén, a közrend elleni háborgásokat féken tartsa. Deczember közepe táján, Bemnek Erdélybe érkezésekor Tóth alezredessé léptetett elő, Kolozsvár bevétele után pedig e város katonai parancsnoksága ruházottatott rá, s ez állásában saját csapatjának kiegészítésén és fölszerelésén kívül teendőihez tartozott, hogy a tovább nyomuló sereg élelmezési, fegyverzeti és ruházati szükségleteinek után-pótlásáról gondoskodjék. — Február végén kinevezetett ezredessé, és hasonló minőségben mint volt Kolozsvárt, most Beszterczére küldetett.

Megtörtént azután, hogy Bemnek egynémely intézkedései, a melyektől tartani lehetett, hogy következményeikben nagyobb zavarokat idéznek elé, a jó viszonyt közte és Tóth között megbontották. Nevezetesen a só árának önhatalmulag elrendelt leszállítása, a székelyek elhirtelenkedett telepítése

miatt, a mihez még hozzájárultak, a lengyel legionáriusok rakoncátlanságai, a két parancsnok közt komoly surlódások keletkeztek, s ezek Tóth állását tarthatatlanná tévék. Megvált azért június havában az erdélyi seregtől, további szolgálatait a hadügyminiszter rendelkezésére bocsátván, s azon időpontban érkezett Debreczenbe, a mikor arról volt szó, hogy az ország déli részeiben elszórt külön működő haderők, Vetter parancsnoksága alatt, egységes vezetés alá állíttassanak. Tóth ehhez képest megbízott, hogy a 4. hadtest parancsnokságát Perczel Mórtól ideiglenesen vegye át, azután szabad választására hagyatott, vagy megtartani a hadtest-parancsnokságot, avagy Vetter oldala mellett, a vezérkari főnöki állást elvállalni. Tóth az utóbbira határozta el magát, s a hadtest-parancsnokságot Guyon vette át.

Július második felében, a hegyesi csata után, és miután Pétervárad a körülfoglalás alól fölmentetett, Vetter Tóth ezredest az aldunai vidékre küldé, az ottani állások s átkelési pontok meg szemlélése végett, mert szemei előtt lebegett már ekkor a visszavonulás eshetősége török földre, s azon aggály, nehogy az oroszok az arra vezető utakat elzárják. Tóth e megbízásában eljárván, miután feladatát befejezte, augusztus hó elején Lugosra érkezett; itt a dolgok komoly fordulata felől értesülvén, Aradra sietett, Leiningen hadosztályához csatlakozott, és vele együtt tette meg a végzetes menetet Világosra. — A fegyver-lerakás után bajtársainak sorsában osztozott; a katonai bíróság által kötélhalálra, kegyelem útján 18 évi várfogságra ítéltetett, ebből hét évet az olműtzi várban kitöltött, s az 1856. évi július havában kibocsátott amnestia folytán szabadlábba helyeztetett.*

Visszatérve hazájába, családi tűzhelyéhez sietett. Fölkereste jó anyját, szeretett hú nejét, kiktől a balsors oly hosszú időre elválasztotta. Boldog volt ezen egyesülés folytán, övéinek szeretetteljes körében. De a visszanyert szabadság, a boldog viszontlátás öröme nem volt hosszantartó. Kenyér és kereset nélkül, a kétes jövő képe tárult fel előtte, súlyos

* Tóth Agoston hagyatékában megőrzött saját naplószerű följegyzései után.

anyagi gondjaival. Mihez fogjon, mivé legyen? Leszorítva a pályáról, melyre neveltetett, melyen annyi sikerrel haladt elő, a közéletben minden út el volt előtte zárva. Előről kelle tehát kezdenie; erős lelkű férfiú létére nem soká habozott, s arra határozta el magát, hogy a mezőgazdasági téren keressen munkát, s ez által biztosítsa mindennapi kenyerét. Befolyásos barátjainak közbejöttével bejutott mint gazdasági gyakornok gróf Széchényi Istvánnak nagy-czenki uradalmaiba, melynek Hajnik János volt kezelő főtisztje. A gazdasági rendszer, mely akkortájt ezen uradalomban dívott, országszerte nagy hírben állott. Tanulmányozás, gyakorlati kiképzés végett, sok előkelő fiatal ember állott be oda, hasonló minőségben mint Tóth Ágoston, a nélkül, hogy szorgalomban és buzgóságban egyikök is fölülmúlta volna. Jól megtanulta, hisz egy régi fejérmegyei majoros gazda tanította rá, hogy mikép kelljen az ekeszarvát fogni, meg a vető-, eséplő-, kukoriczamorzsoló- és répaaprító-gépeket kezelni. Hajnik könyvtárában megtalálta a legújabb gazdasági könyveket, maga is szerzett be néhányat, és mind megannyit szorgalmasan tanulmányozta. Jó alkalmazkodása, kitünő használhatósága mellett elébb kis-czenki, majd Zalamegyében pölöskei ispánná lett.

Ez 59-ben történt, mikor a hosszú ideig elfojtott nemzeti szellem újra ébredezni kezdett. Mindenfelé gazdasági egyesületeket alakítottak, s ezek csakhamar a társadalmi élet központjaivá váltak. Zala-Egerszegen is alakult hasonló egyesület, befogadván a megyének összes intelligenciáját. E körben Tóth megismerkedett a vidékbeli befolyásosabb egyénnel, kiktől melegen felkaroltatott, s az októberi diploma kibocsátása után, midőn a megyei törvényhatóságok vissza állítottak, közakarattal megyei főmérnökké választatott. Csak-hogy biztos maradása ezen állásában sem lehetett. Hivatalában még jó szerint be sem rendezkedett, már 1861-ben más politikai áramlat kapott uralomra, nem kedvező a magyar törekvéseknek. A beállott új fordulatnak egyik legelső ténye a megyei törvényhatóságok felosztatásában nyilatkozott, minek folytán Tóth az egész tiszti karral együtt lemondott. Előbbeni helyére, Pölöskére többé vissza nem mehetett,

kénytelen volt azért más kereseti forrás után nézni, s e végből egy mezőgazdasági birtok kibérlésével tett újabb kísérletet.

De a szerencse itt sem kedvezett fáradozásainak. A Zala vizének áradásai elpusztították szorgalmának gyümölcseit, ismételt elemi csapások nagy károkat okoztak neki, másféle bajai is voltak, melyek minden reményét megghiúsították. — És mégis, bár minden ellene fordult, a szép siker, melyet mint bérlő, avatott okszerű eljárása mellett elért, felköltötte a szomszédos birtokosok és mezőgazdák figyelmét, kik a megyei gazdasági egyesület által Keszthelyen felállítandó mintagazdaságot kezeire akarták bízni. A feléje fordult bizalomnak engedve, ezt az állást el is fogadta, működését az intézetben mint tanár és igazgató tényleg megkezdé, végzetes sorsánál fogva azonban, mely őt minden eddigi állásaiból oly hirtelen egymás után kiforgatta, mintha most sem fejezte volna be szélsőyes játékát, még egy utolsó nevezetes fordultnak kelle beállania, hogy annak utána pályafutásának nyugvópontjához érhesen.

* * *

Tóth a koronázási ünnepély alkalmából felrándult Budára, s ekkor jó barátjai figyelmeztették, hogy az újonnan szervezett közlekedési minisztériumban külön topográfiai osztály fog felállíttatni, s benne egy főmérnöki állás rendszeresíttetni. Szép kilátása lehetett, ha ezt az állást elnyeri. Nem is késett vele, hanem legott a mint haza ért, benyújtotta folyamodványát. És mily nagy lehetett öröme, midőn néhány napra reá gróf Mikó Imre közlekedési miniszter, ki őt még Erdélyből, különösen pedig kolozsvári működéséből jól ismeré, szokott leereszkedésével magán levélben értesíté, hogy kérelmének a legszívesebben kész helyt adni. Örvendetes meglepetés, valódi megváltás volt ez Tóthra nézve, nem csak azért, hogy annyi keserves hányattatások után valahára a lelkét emésztő anyagi gondoktól megszabadul, de mert új világ, új működési tér nyílt meg előtte, melyen előszereteténel, speciális szakismereteinél fogva leginkább otthonosnak és képesítettnek érezte magát arra, hogy

e szép hivatásnak s a benne helyezett bizalomnak megfelelhessen.

Ő, ki hét évi szolgálata alatt a vezérkarnál, majdnem kizárólag a térképezés körül alkalmaztatott, s e szakmában kitűnő jártassággal bírt, úgyszólván, önmagának volt visszaadva, midőn 1867. évi július 23-án miniszteri főmérnökké kineveztetvén, a topográfiai osztály[?] szervezésével bízott meg. E megbízást magasabb szempontból ítélte meg, s azon hévvel karolta fel, melyet a hazaszeretet s a tudomány iránti buzgóság élesztett benne, mely hév, jellemének alapvonásakép, minden cselekedeteiben nyilatkozott. Csakhogy újabb feladatának határait és körvonalait még ekkor teljesen áttekinteni nem lehetett. Az új államnak megfelelő organismusa még nem volt. Az új helyzet, a kor fokozott igényei, részint új intézmények alkotását, részint pedig a régiek kor- és célszerű átalakítását követelték. Hogy mi legyen a topográfiai osztálynak tulajdonképeni célja és feladata, melyik az a ressort, a hova legjobban beleillenek, mennyire terjedjen hatás- és működési köre, mindezekre nézve a közügyek akkori állapotában egészen tiszta fogalmak nem léteztek.

Tóth, ki mindvégig a haladás elvének hódolt, s az új követelményeknek a tudomány legújabb vívmányai által akart volna megfelelni, oly intézetnek létesítésére törekedett, mely a versenyt más államok hasonló intézeteivel bátran megállhassa. Minden esetre kíváncsún mutatkozott, hogy mielőtt tervezetét az osztály szervezése iránt elkészíti, neki előbb alkalom nyújtassék, más ilynemű intézetek szervezésének és berendezésének megtekintésére. Ez értelemben államtitkári minőségemben javaslatot tettem miniszteremnek, mihez képest Tóth a külföldre küldetett oly meghagyással, hogy útját Párisig kiterjesztvén, a mellett a német intézeteket Münchenben, Karlsruheban és Stuttgartban szintén megtekintse, visszajövet pedig Berlint és Drezdát is útjába ejtse. — Utasítottatt egyúttal, hogy a marseillei kikötő terveit igyekezzék megszerezni, melyek szükség szerint a fiumei kikötő tervezeténél leendettek felhasználandók, utasítottatt továbbá, gróf Andrássy akkori miniszterelnök meghagyásából, adatok gyűjtésére a tekintetben, hogy a városi szabályozások körül

előforduló kisajátításoknál Párisban minő elvek szerint járnak el, a mi esetleg a magyar fővárosban követendő hasonló eljárásoknál tájékozásul szolgálhatott.

Tanulmány-útját a szükséges okmányokkal, s az illető kormányokhoz szóló ajánló-levelekkel ellátva, október hó utolsó napjaiban kezdé meg. Legelőbb Bécsben állapotodott meg, a hol néhány napig késett, és naponként ellátogatott Hauslab tábornokhoz, a híres geografushoz, kihez korábbi szolgálati idejéből barátságos viszonyban állván, tőle becses útmutatásokat nyert, melyek feladatának teljesítésében nagy hasznára voltak. Nevezett tábornok élénk érdeklődéssel viseltetett Tóth missiója iránt, gazdag gyűjteményéből megmutatta neki a legújabb térképeket, kijelölván azokon az előnyös és hátrányos tulajdonságokat, e közben tanulságos eszmecserét folytatott vele, és figyelmeztette Ziegler intézetére Winterthurban, kit azután útjában Tóth föl is keresett.

Münchenben, Stuttgartban és Karlsruheban, ajánló-leveleinek előmutatása mellett, nagy előzékenységre talált, megismerkedett az egyes topográfiai intézetek berendezésével, látta a legújabb munkálatokat, s általában annyi felvilágosítást nyert, a mennyit csak kívánhatott. Mivel pedig a szóban levő intézetek majd kivétel nélkül a katonai hatóságok alatt állanak, Tóth a katonai nevelő- és képző-intézeteket is meglátogatta, a hol a növendékek a katonai terep-fölvételben első oktatásukat nyerik. — Winterthurban Ziegler szívességből megismerkedett a svájci topográfiai munkálatok állapotával, a ki egyébiránt az ú. n. nivellement de précision-ra vonatkozólag is felette becses közleményeket bocsátott rendelkezésére. — Általában mindenütt, a hol megfordult, a megtekintett intézetek vezetőivel barátságos viszonyba lépett, és velök az összeköttetést, a felállítandó magyar intézet érdekében továbbra is fentartotta.

Párisban legkivált a fotografiának a mérnöki fölvételek körüli alkalmazása iránt érdeklődött, ezzel azonban czélt nem ért, s a kívánt felvilágosításokat még csak Berlinben Maydenbaumtól kaphatta meg. Kutatott továbbá a heliotypia után, sok szép munkát látott, de az eljárási módot illetőleg semmit sem bírt megtudni. — Brüsszelben egy magán-gyűjte-

ményben akadt sok érdekes tárgyra, s innét Berlinbe folytatta útját, a hol alkalmá volt megismerkedni a porosz vezérkar vezetése alatt álló topográfiai intézettel, annak berendezésével, és kitűnő munkálataival. És mert tudományos működésének szolgálatába szeretett volna állítani mindent, mi erre hasznos lehetett, berlini tartózkodása alatt tájékozást szerzett magának az európai nemzetközi fokmérés mibenléte felől, a mi neki tanulmányainak folytatásában újabb irányt szabott. — Karácsonyra Drezdán át Bécsbe érkezett. Újabb látogatása alkalmával Schönhubertől, a fotografia és galvanoplastika tárgyában szerzett hasznos információkat, azután ismét Hauslab tábornokot kereste fel, kívül tanulmány-útjának eredményeit közölvén, tőle ez alkalommal is sokat tanult, a minek saját beismerése szerint, később megjelent munkájának megírásánál vette legtöbb hasznát; s ezen utóbbi értekezletek, a Magyarországon felállítandó topográfiai intézetnek szervezésére is kiterjedtek.

Új év után, szép tapasztalásokban gazdagodva, értékes tárgyakkal és gyűjteményekkel megrakodva, visszatért Budára. Az anyag, melyet gyűjtött, a hivatalból teendő jelentés keretében, vagy egyszerű emlékiratban alig lett volna célszerűen vagy éppen kimerítően összefoglalható. Arra kérte fel tehát a minisztert, engedessék meg neki, hogy a mit látott és tapasztalt, külön könyvben írhasssa le. S a kért engedélyt megkapta nemcsak, de sőt tulajdonjogának fentartása mellett, a kiadási költségek fedezéséhez pénzbeli segélyben is részesült. Könyve megjelent Aigner és Rautmann kiadásában e címmel: «A helyszínrajz és földkép-készítés elmélete, történelme és jelen állása». Célja e könyvnek az volt, hogy a hazai közönséget a topográfiai intézet felállításának szükséges és hasznos voltáról meggyőzze. Tartalma öt részre oszlott, melyek elsejében szerző a topográfiának és chartográfiának történelmi fejlődését; a másodikban a helyszínrajz elméletét s a térképezésnek különböző módszereit ismerteté; a harmadikban többnemű, nevezetesen természettudományi, földtani, statisztikai és történelmi térképek sajátosságait fejtegeté. A negyedik fejezetben a topográfiának akkori állapotát Európa különböző államaiban, az egyes intézetek szervezetét, tanulmány-

útjának tulajdonképeni eredményeit írta le; végre az ötödik fejezetben, a magyar topográfiai intézet felállítására vonatkozó javaslatát s az addig folytatott tárgyalások eredményeit közölte.

Megjelenésekor e mű, szerzőjének emelkedett szempontjánál, bő tárgyismereténél és hazafias szelleménél fogva, rokon-szenves figyelmet ébresztett, és a szakkörökben buzdító méltánylásra talált. Mint minden műnek, mely alapelveket tárgyal, úgy e munkának is bizonyos tekintetben maradandó értéket lehet tulajdonítani, a mennyiben a nézetek változása, a fel-fogások módosulása, a mi kizárva nincs, mint a haladásnak közvetlen eredményei, nem az alapelvek értékét csökkentik, hanem inkább azt bizonyítják, hogy azoknak képviselői a haladást előmozdították, s a tudománynak ez által valódi szolgálatot tettek. — De a mint magyar tudományos könyvekkel máskor is megtörtént, a könyv-piacon Tóth könyvének sem volt nagyobb kelendősége; az előfizetési felhívás silány eredményre vezetett, mivel pedig a nyomtatási költségeket saját számlájára átvállalta, az előfizetésekből begyűlt összeget, a miniszteri segély mellett is, saját megtakarított filléreiből volt kénytelen kipótolni, csakhogy a kiadás költségeit fedezhesse. — Munkáját azonkívül németre is lefordította, de a bécsi kiadókat hiába kínálta meg vele, még ingyen sem akarták elfogadni, egyért azért, mert Németországban nem szívesen veszik meg az olyan tudományos munkákat, a melyek Ausztriában, hozzá még magyar szerzőtől irattak, azután meg nem is volt e könyv tudományos tankönyv, pedig kelendőségre csakis az ilyenek számíthatnak. Mikor végre, mindezekon fölül, a kiadás fejében még pótfizetésekre is került a sor, Tóth a készletben levő összes példányokat odaengedte ajándékképen a könyvárusnak, eltaszítván magától saját gyermekét, melyről többé tudni sem akart.

Csalódott reményében; meghiusult a hatás, melyre számított, maga sem hitte volna, hogy az eredmény ennyire elmaradjon várakozásai megett. Nem is lett volna csoda, ha elkeseredésében kedvét veszítve, irodalmi munkára többé nem vállalkozik. De nem így történt. Csüggedést nem ismerő buzgóságában újra tollat ragadott, és megírta jeles értekezé-

sét egy másik, bár rokon természetű, de kevésbbé ismeretes tárgyról, a mivel, úgy látszik, háladosabb feladatra vállalkozott.

1862-ben Bayer porosz tábornok kezdeményezése folytán létrejött, egyelőre csupán Közép-Európára, később az összes európai államokra kiterjedőleg, a közös megállapodás az iránt, hogy a sokféle ország-fölmérések önálló hálózatai egymással összekapcsoltsanak, miszerint a sok részből ez úton előállított összhangzó egész, a föld méreteinek újabb pontosabb kiszámításánál alapul lehessen venni. Megkívántatott ehhez, hogy minden államban, egységes tudományos elvekből kiindulva, az előhaladott technika által nyújtott legtekélyesebb eszközök felhasználásával, új mérések eszköztesse. — Mikor ez az indítvány megtétetett, monarchiánkban a katonai háromszögelés immár teljesen befejezve volt, és habár nem a legújabb módszerek után, nem is a legjobb műszerek segélyével készült, mégis elégséges lett volna, az országfölmérés általános szempontjából, különösen pedig a kataszter és katonai térképezés céljaira, de nem felelt meg a magasabb kor-igényeknek, nem különösen azon követelményeknek, melyek az európai fokmérés érdekében emeltettek. Teljesen új fölméréseket kellett tehát nálunk is tenni, s e munkálatok 1863-ban tényleg meg is kezdettek. A polygonális lánczolat, kezdve a monarchiának legészakibb országaitól, délre kiterjesztetett egész Dalmáciaig, innen Lissa, Lagosta és Pelagosa szigeteken át, Itália partjain az olasz hálózattal hozatott kapcsolatba, másrészt Albánián át folytatólag Corfu-ig vezetett, s itt ismét az olasz hálózattal kötöttet össze. *

Tóth, mint említém, már berlini útjában informálta magát a nemzetközi fokmérés. mibenléte felől. Alapos szakismereteinél, s azon meleg érdeklődésnél fogva, melyet ezen ügy iránt tanusított, bevásárltatott a Bécsben alakult külön bizottságba, később a magyar kormány képviselőjében, az első nemzetközi fokmérési congressusra is meghivatott. —

* Organ der Milit. wissenschaftlichen Vereine. B. XIX. 1879. (Oberst Ganahl). 363. I.

De még mielőtt mindez megtörtént, mielőtt tényleges közreműködését megkezdhetette, csupán berlini följegyzései után írta meg fentérintett értekezését, melylyel az új vállalatot a magyar tudományos körökkel megismertetni kívánta. Közölte azután Stoczek t. tagtársunkkal, a műegyetemnek az időben érdemes rektorával, s ennek felhívása folytán bemutatta az Akadémiának, mely e dolgozatnak kiadását elrendelvén, Tóth Ágostont, 1871. május 30-án addig megjelent két munkája alapján levelező tagjává választotta.

Megemlékezvén ezekben arról, hogy Tóth a külföldön szerzett tapasztalásait irodalmilag miképen értékesítette, vissza kell már most térnem arra, a mi tanulmányútjának tulajdonképeni célja volt, hogy annak, a mit látott és tapasztalt, a vezetésére bízott osztály szervezésénél minő s mennyi hasznát vette? Megjegyzendő e mellett, hogy mielőtt szervezési javaslatát elkészíthette, Tóthnak még egy küldetése volt Bécsben, részt veendő azon tanácskozásokon, melyek a katonai földrajzi intézet szervezése tárgyában tartattak. Ez az intézet már kezdetleg katonai és hadi célokra volt felállítva, rendeltetésének kitünő sikerrel megfelelt, annál fogva pedig, mert az újabb kiegyezési törvény értelmében, a közös hadseregnek egységes szervezete továbbra is fentartatott, a tanácskozmány oly megállapodásra jutott, hogy nevezett intézetnek több részekre elválasztása czélszerű nem lenne, s így továbbra is, minden változtatás nélkül, eredeti szervezete szerint a közös hadügyminiszternek kormányzati körében meghagyandó. — Ezen elvi megállapodás folytán lényegesen módosult az észme, mely Tóth szemei előtt lebegett, terve szűkebb határokra szorítkozott, s ő meglegedett volna, ha csak annyit érhet el, hogy a topográfia céljaira Magyarországon külön mérnöki kar szerveztessék, melynek személyzete kellően begyakorolva, a mérnöki tudománynak ezt az ágát méltóképen képviselje, munkáival az országos közcéloknak megfelelni képes legyen.

A miniszternek bemutatott javaslatában hasonló szempontokra támaszkodva, alaposan kifejtette azon előnyöket, melyek a topográfiai intézet létesítéséből, az ország-fölmérés általános hasznain kívül más gyakorlati irányokban is vár-

hatók, a mennyiben olyan szervezetet kívánt volna létrehozni, mely a közkormányzat igényein kívül, tudományos intézetek vagy magánosok kívánalmainak is megfeleljen, s a melynek munkálatai, nevezetesen vasut-építéseknel, más mérnöki műveleteknél, újabb tanulmányok folytatásánál czélszerűen felhasználhatók lennének. — A miniszter-tanács e tervezetet lényeges részeiben helybenhagyá, csupán egyetlen kérdés kivételével, mely megoldatlan maradt, s annálfogva némi nehézségeket képezett. A földrajzi és topográfiai osztályt ugyanis, a kataszterrel kellett volna szerves kapcsolatba hozni, mely utóbbi a pénzügyminiszter hatásköréhez tartozván, e két intézetnek végleges szervezése kölcsönösen egymástól függővé tétetett. Ehhez járult még az is, hogy a kívánt személyszaporítás a 69-ki költségvetésben fedezetet nem talált, s a megkezdett szervezés befejezését már csak ez oknál fogva is a következő évre kelle elhalasztani.

A topográfiai osztálynak végleges szervezése ily körülmények közt ezúttal is továbbra hasztatott. Volt egyébiránt Tóth Ágostonnak még egy másik hivatása, melynek betöltésénél, minthogy az előkészületek kevesebb nehézségekkel jártak, tettvágját könnyebben kielégítheté. 1869-ben felállított az új honvédség. Az új nemzeti intézménynek mindenek felett katonailag képzett, a haditudományokban jártas tisztekre volt szüksége, s ezeknek sorából Tóth ki nem maradhatott. Nehogy állásával a topográfiai intézetben felhagyni, alig megkezdett működését ismét félbeszakítani kénytelenítették, egyelőre csak a szabadságolt állományba kívánt belépni. Egyébiránt ez úton is talált elég módot arra, hogy ismereteit és bő tapasztalásait az új intézmény javára gyümölcsöztesse. — 1869. május 4-én kineveztetett ezredessé. Még ekkor a honvédség céljaira külön tiszt-képző intézet nem létezett. Ennek pótlására, a pesti tudomány-egyetemen külön katonai tanfolyam nyitattott. Tanáruul első sorban Tóth hivatott meg, utasíttatván a vallás- és közoktatási miniszter által, hogy a taneszközök beszerzését s a szükséges költségeket illetőleg, a bölcsészeti karral egyetértőleg, javaslatot dolgozzon ki. Tóth ezzel együtt, a hadtudományi előadásokra vonatkozó javaslatát is bemutatá, mely a vallás- és közoktatási, és a honvé-

delmi miniszter által helybenhagyatván, megengedettett, hogy a tanfolyam hallgatói, a honvédtiszti vizsgát is letehesék. E kedvezmény mellett várni lehetett, hogy az előadásokon minél többen részt vegyenek. A közzétett felhívásra 120-an jelentkeztek, tandíj fizetése nélkül, valósággal azonban csak 63-an íratták be magukat.

Előadási tárgyakul Tóth a hadászatot, a hadművészet történetét, a tereptan és térkép-olvasást választá, mihez a következő évben még a hadsereg-szervezés is járult. Az első nehézségek leküzdése után, a már teljesen kiegészített tanári személyzet nagy buzgósággal látott a munkához; Tóth az új tanfolyamot nagyobb szabásu buzdító beszéddel nyitá meg, és buzgón mint mindig, tanári minőségében, nemcsak az oktatást tartotta hivatásszerű feladatának, nem csupán arra szorítkozott, hogy ismereteit és tudományát élő szóval adja elő hallgatóinak, hanem kötelességérzetből azok közé sorakozott, kiktől a nemzet az irodalmi munkásságot első sorban megvárhatja. Megírta tehát jeles bírálatát Leer orosz vezérkari akadémiai tanár munkájáról, melyre honvéd-társainak figyelmét irányítani kívánta, továbbá egy másik értekezését, a hadsereg előléptetési viszonyairól, melyben már 30 év előtt szellőztetett nézeteit újból fölleleveníté. — Az országos rajztanoda ügyében működött bizottságban, a terep-fölvétel céljaira külön tanfolyam berendezését indítványozta, mely javaslata helyeslésre találván, elfogadtatott. A Ludovika Akadémia szervezésére vonatkozó nézeteit külön röpiratban ismertette.

Időközben, bár csekély számú személyzettel, s a legszerényebb eszközökre leszállítva, serényen folyt a munka a topográfiai osztályban. Több érdekes térkép készült benne, melyek részint a közigazgatás s a földrajzi oktatás használatára, részint a tereptan, s a katonai rajztanítás céljaira voltak szánva. Nevezetesen egy oro- s hydrográfiai térkép 1 : 500.000 mérték szerint nyolcz lap, azután egy átnézeti térkép két lap, egyelőre terep berajzolása nélkül, az út- és vasútvonalak nyilvántartására, ismét egy kisebb átnézeti térkép egy lap, mely a tervezendő út- és vasút-vonalak bejegyzésére szolgálati példány gyanánt volt használandó. E térképek a

mérn. s épít. egylet helyiségeiben kiállítottak s úgy a minisztériumban, valamint illetékes szakkörökben is általános elismerésre találtak, költség hiányában mégis ki nem adathattak.

E kívül Tóth Ágostonnak az a speciálitása, melyben leginkább remekelt, osztálya működésének az az iránya, melyen legnagyobb tökélyre vitte, az ú. n. domborművekben jutott kifejezésre. Azon nézetből indulva ki, hogy ott, hol a földrajzi oktatás még úgy szólván kezdetleges állapotban van, leginkább a látási érzékre kell hatni, még pedig olyan alakzatok által, a melyek iránt a szem legfogékonyabb, különös gondot fordított a plastikai képletek előállítására, mert az ilyen minták tereptani előadásoknál alig nélkülözhetők, a mennyiben a különféle alakzatokat csakis azok használata mellett lehet a tanulóval jól megértetni. S ugyanez áll a csata s ütközeti leírásokat illetőleg is, mert mivel a harczásat főképen a terep-alakzatokhoz alkalmazkodik, természetes, hogy hasonló leírásoknál a fő súly ez utóbbiakra fektetendő. Tóth annál fogva a topográfiai osztály egyik lényeges feladatát abban kereste, hogy a plastikai képletek hiányát, megfelelő domborművek készítése által pótolja, s ezen célját szüntelen szem előtt tartva, egész eljárásában szigorú rendszerhez tartotta magát. Jól tudta, hogy mielőtt nagyobb dologhoz foghatna, személyzetét előbb kisebb dolgozatokkal kell begyakoroltatnia, technikai ügyességeinek kifejlesztéséről gondoskodnia. Egyelőre tehát csupán egyszerűbb mintákat készíttetett, melyek a terep-oktatásnál taneszközökül szolgálnak. Azután több svájci csataképekre került a sor, s ezeket azért választá, mert a terep-alakzatok e csaták színhelyein igen határozott kifejezéssel bírnak, tovább á megérdekesek annál fogva, mert ezen emlékezetes harcokkal állott be a nagy fordulat, miszerint a gyalogság hosszas mellőztetéséből kiszabadulva, felküzdötte magát olyan szerepre, mely számára azontúl minden fegyvernemek közt az első helyet biztosította. E csataképek közt előfordult Moorgarten, Sempach, Murten, Lauffen, Grandson, Neffels és Zürich. Legérdekesebb Neffels a magashegyi, Grandson a Jura-formációk jellemzéseinél fogva.

Egy további lépést az előhaladásban az erdélyi medencze

s az aldunai vidék domborműve jelzett, a mivel a tanévek Tóth nézete szerint, be voltak fejezve, s a nyert tapasztalások után most már nagyobb művekhez is lehetett fogni. Ilyen volt Róma vidékének képletes előtűntetése, mely jellemző kráterei és vulkánikus alakzatainál fogva, tereptani tanulmányokra kiválóan alkalmas. E mintához fotolithográfiai úton előállított, s a földisme-i viszonyokat feltűntető színezett térkép volt mellékelve, mihez a kívánt adatokat Ponzi tanár olasz senator szolgáltatatta. A tereptani oktatás céljaira az osztályban kisebb munkák is készültek, nevezetesen a budai Sas- és Jánoshegy mintái, melyeknek fölméréseit Mihálik Gusztáv hadmérnöki őrnagy eszközölte, továbbá Pétervárad környékének egy részlete, melynek mérnöki fölvételét Tóth még főhadnagy korában végezte. Említésre méltó még a Mura folyam medrének változásait feltűntető felette érdekes minta, mihez az adatok, herczeg Eszterházy alsó-lendvai uradalmának levéltárában állítottak össze. Végre két apróbb dolgozathoz, nevezetesen Közép-Európának számos részletekkel ellátott kisebb méretű térképéhez, s az erdélyi medence mintájához, Steinhauser térképe után, a rajzokat Tóth sajátkezűleg készítette, még pedig oly grafikus tökélyvel, hogy nehéz volna meghatározni, vajjon szemének éles látóképességét, avagy a munkában való kitartását kelljen-e inkább megbámulni. Általában mindezek a domborművek, nemcsak a magassági viszonyok szabatos kitűntetésénél, a tájképek könnyű szemlélhetőségénél, de még inkább a részletek jellemző természet-hűségénél és meglepő pontosságánál fogva, a tökélynek magas fokán állottak.

Ezekén kívül meg kell még említenem a Világ-térképet, melyet Tóth, Mercator projectiója szerint készített, melybe a földtani viszonyokat Humboldt térképei után rajzolta, s a földrengések zonáit is bejegyezte. E térkép tudományos értékét, Szabó József tanár tagtársunk vélekedése szerint, csökkentette az a körülmény, hogy Humboldt nézetei azon időben immár meghaladott álláspontot képviseltek. — Ellenben Schenzl tagtársunk jó hasznát vette Magyarország kisebb méretű térképének, melybe Tóth a meteorologiai állomásokat az eső-járásokat, s az első izothermákat bejegyezte volt.

Hosszas szolgálatainak, buzgó fáradozásainak elisméréseül 1870. márczius 24-én, osztálytanácsosi ranggal és fizetéssel kineveztetett a helyszínrajzi osztály igazgatójává. Személyzete a belső teendőkön kívül külső munkálatokra is alkalmaztatott, nevezetesen a tokaj-szolnoki csatorna tervezésénél, a Dráva és Vág folyamok szabályozási előmunkálatainál. De az osztály szervezése sehogy sem mehetett előbbre; definitív alakot ölteni, a végleges szervezés stadiumába eljutni nem birt. Úgy gondolkodott elvégre Tóth, hogy lehetne tán osztálya sorsán lendíteni, ha valahogy módját ejthetné, hogy munkálatait külföldön bemutassa, mert ha ott illetékes szakkörökben elismerésre talál, annak az a jó hatása el nem maradhatna, hogy osztályát s annak munkálatait idehaza is jobban megbecsüljék. Gróf Mikó Imre, akkori közlekedési miniszter, méltányolva e törekvés jogosultságát, a cél elérésére készségesen segédkezet nyújtott, és megengedte, hogy a topográfiai osztály munkálatai, az antwerpeni geográfiai congressuson kiállíttassanak.

Bár a szállítási költségekre való tekintetből Tóth aránylag kevesebb tárgyat vihetett magával, a kiállításon mindamellett szép sikert aratott, domborművei érmet nyertek, s a nagy diplomával jutalmaztattak meg. Ugyan-e tárgyak két évvel később a bécsi világtárlaton hasonló kitüntetésben részesültek. Antwerpenben megismerkedett Kiepert-el és Fridericivel; szép sikerének elismeréseül, a belga antwerpeni geográfiai társulat tagjává választott, s a londoni geográfiai társulat részéről, kiállított domborműveinek megszerezhetése iránt megkerestetett. Antwerpenből visszatérve, 1871 elején Bécsben a magyar kormány képviselőjében, az európai nemzetközi fokmérési congressusra küldetett, melynek tagjai közt nagy tetszéssel fogadott fokmérési térképét szétoztotta. Ez volt az első nemzetközi congressus, mely hasonló célra tartatott, és Tóth Ágoston volt az első, az egyetlen magyar, ki benne részt vett. Kimerítő jelentései, melyeket 1871. augusztus 3-diki kelettel az antwerpeni congressusról, ismét szeptember 19-én a nemzetközi fokmérésről előterjesztett, a mellett, hogy tudományát és bő szakismeretét a legelőnyö-

sebb világításba helyezék, illetékes helyütt kiváló méltatásban részesültek.

Végig tekintve a nagy tevékenységen, melyet Tóth gyöngge támogatás mellett szerény működési körben kifejtett, bámulunk kell azon, miképen férhetett meg ennyi munka a fogytékos organismus szük keretében. De mintha tetterejét még ez sem merítette volna ki, mintha élénk szellemének, a hivatalos foglalkozás elégséges tápot nem nyújtott volna, tevékenységét azontúl a társadalmi térre is kiterjesztette, melyen nem kevésbé hű és buzgó munkásnak bizonyult. Az intézetek és társulatok egész sora az, a hol példájával a szunnyadó közérdekeltséget fölébreszteti, a magántevékenységet, a cselekvés terére buzdítani igyekezett. Székfoglalóját az Akadémiában 1871. december 11-én tartá meg, s ez alkalommal nyilvános fölhívást intézett Hunfalvy János elhunyt tagtársunkhoz, egy magyar geográfiai társulat létesítése iránt, melynek a megalakulás után Vámbéryvel együtt alelnökévé választatott. Szorgalmasan eljárta a geológiai társulat előadásaira, a hol osztályának újabb munkálatait mindannyiszor bemutatta. Tagja volt továbbá a magyar természettudományi társulatnak, a zalamegyei gazdasági egyesületnek, s a mint már a föntebbiekből tudjuk, az antwerpeni belga földtani társulatnak.

1872-ből fönmaradt egy kisebb dolgozata, érdekes földrajzi és történeti tanulmány Franciaország politikai hatáiról, föltüntetvén hét ábrán a különféle változásokat, melyek e határokon a legrégibb időktől kezdve a legújabb napokig előfordútlak. Magyarázó szövegében a luxemburgi kérdésre is kiterjeszkedett, nemkülönben a 22 elasz-lothringeni kerületekre, melyek az 1870/1-diki háború után Németországhoz csatoltattak. E munkáját az Akadémiának is bemutatta, a hol tetszéssel fogadtatván, kivált Ipolyi Arnold, nagyváradi püspök elhunyt tagtársunk által melegen fölkaroltatott. Az lett volna a szándék, hogy hasonló módra magyar atlasz állíttassék össze, előkészítő tanácskozások is tartattak ez érdemben, de, mert a térképek igen sok költségbe kerültek volna, az eszme gyakorlatilag értékesíthető nem volt, s a dolgozat, szerzőjének végintézkedéséhez képest, az Akadémia

birtokába jutott, és becses emlék gyanánt, irattárában őriztetik.

Ugyancsak 1872-ből való egy másik, a földtan és helyszínrajz kölesönös viszonyait tárgyzó, a magyar földtani társulat gyűlésén tartott, immár főntebb idézett értekezése. Utolsó dolgozatát «az Al-Dunáról, Új-Palánkától a Vaskapuig», 1873-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók XVI. nagy gyűlésén, a Herkules-fürdőben olvasta föl, s ezzel befejezte, érdemekben nem kevésbbé, mint küzdelmekben gazdag nyilvános pályafutását.

Még ugyanazon évben, 1873-ban, a topográfiai osztály a kataszterrel egyesítettet, s áttétezt a pénzügy-minisztérium szolgálati kötelékébe. A mennyiben az osztály ezen egyesítésből újabb lendületet nyerhetett, a tudomány érdekéből Tóthnak az ellen kifogása nem volt. Ellenben személyét illetőleg, a kataszternél consolidált viszonyokra talált, melyek közt részére megfelelő hely nem jutott. Ugyanez időtájt a Ludovika Akadémia is föllállítatott, és megszűntek ennek következtében a tudomány-egyetemen a katonai előadások, melyekre azontúl többé szükség nem volt. Az ilyképen megváltozott viszonyoknál fogva tehát, és tekintettel előhaladott korára, régi agybántalmai által is erősen megviselve, Tóth 1873. február havában nyugdíjba lépett, s távol a világ és városi élet zajától Gmundenbe vonúlt vissza. Nem azért, hogy tétlenségben töltse hátralevő napjait, hanem hogy folytassa a munkát, melynek egész élete szentelve volt. Gazdag irodalmi hagyatéka, a becses kéziratok nagy halmaza, tanuskodnak lankadatlan szorgalmáról. Szünóráiban ecsetjét is elővévé, fest számos arc- és genre-képeket, olaszországi útjára vonatkozó naplószerű följegyzéseit több mint 300 színezett illusztrációval ékesíté, s a mint később szeméi gyöngülni kezdtek, inkább a plasztikára adta magát, több jeles domborműveket, sok szép mellszobrokat hagyván hátra.

1884-ben ősszel Grácza költözött. Egy örökség folytán, mely nejének elhunyt nagybátyja után szállott reá, életmódjában több kényelmet engedhetett volna magának. De ez sem tartott soká. Munkás életének, 1889. június 9-én, agyszélhűdés következtében beállott hirtelen halál vetett véget.

«Egy élet elveszett fáradozásai», e fölírat olvasható hátramaradt naplójának borítékán, melyben kora ifjúságától kezdve végső napjaiig minden eseményt bámulatos pontossággal följegyzett. Mily szomorúan hangzik e fölírat, mennyire komor s elborúlt lehetett az ő lelki állapota, hogy visszatekintve befutott életpályájára, ily keserű panaszra fakadhasson! Sokat küzdött, áldozott és fáradozott az igaz. Többet vetett, mint aratott. Hány kiváló tehetséget láttunk már végkép letűnni a közélet színpadjáról, akár a magánélet körében szenvedett csapások, akár pedig azon keserűség vagy csüggedés folytán, melyet a közélet terén tapasztalt sikertelenség szokott maga után vonni. Tóth élete ezektől megkímélve nem volt. Kijutott neki elég a fájdalomkból és keserűségekből, melyek néha a legerősebb jellemeket is leverik. De ő egy pillanatra sem tért le az útról, melyet választott, hű maradt elveihez, és következetes minden cselekedeteiben. A míg testi ereje bírta, s a viszonyok kényszerűsége őt a közpályáról le nem szorította, egy pillanatra sem hagyta el a zászlót, melyhez szegődött.

Voltak pályatársai, kik nálánál több eredményt mutathattak föl, de nem volt köztök egy is, ki őt férfias jellemre, hazafias érzületben, vagy a lélek nemességében túlhaladta volna. Nem adatott meg neki, hogy becsületes munkássága után annyi sikert arathasson, mint a mennyit hazafias lelkülete elérni törekedett. De a ki életében annyit tett, a mennyit tehetsége és körülményei szerint tehetett, a ki e miatt már életében becsülésünket bírta, a ki a jó szolgálat kitartásában emlékezetes példát hagyott maga után, annak fáradozása el nem vészett, sőt méltó volt arra, hogy róla megemlékezvén, törekvéseinek kegyeletes elismeréssel adózzunk.

Földi maradványai, többször kifejezett óhajtásához képest, magyar földön, Sopronban takarítottak el. Sírja szüleinek és testvéreinek nyugalóhelye mellé került.

Legyen áldott emlékezete!

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Arkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. s tisz. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	„ 10 kr.

VII.	Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	Ára 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> I. tagtól	„ 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy</i> <i>Jusztinián</i> I. tagtól	„ 20 kr.

IV. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II.	Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Frankenburg Adolf I. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> I. tagtól	„ 20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	„ 30 kr.
V.	Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Pompéry János I. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Gyárfás István I. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Kovács Pál I. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
IX.	Emlékbeszéd Ladányi Gedeon I. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Korizmicz László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

V. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 40 kr.
III.	Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> I. tagtól	„ 30 kr.
V.	Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> I. tagtól	„ 20 kr.
VII.	Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	„ 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczy</i> <i>József</i> I. tagtól	„ 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> I. tagtól	„ 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> I. tagtól	„ 20 kr.

VI. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> I. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Ókröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
III.	Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 5. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
OPPOLZER TIVADAR

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÜLSŐ TAGJA
FELETT.

KONKOLY MIKLÓS

TISZT. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1887 október 31-én, benyújtatott
1890 február 11-én.)

Ára 15 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

OPPOLZER TIVADAR KÜLSŐ TAG EMLÉKEZETE.

KONKOLY T. MIKLÓS TISZT. TAGTÓL.

(Olvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1887. október 31-dikén tartott ülésén ; benyújtatott 1890. február 11-én.)

Oppolzer Tivadar született 1841. október 26-án, Prágában, hol atyja, a később világhírű orvos, akkoriban mint egyetemi tanár működött. Prágában csak első gyermekeveit töltötte el ; 1848-ban atyját a lipcei egyetemre hívták meg. Itt is csak két évet töltött, mert 1850-ben szülei Bécsbe költözködtek, hol azután egész halálukig maradtak.

A fiatal Oppolzer első tanítója Jahne Ferencz volt; ez ébresztette föl a benne alvó matematikai hajlamot. Gymnasiumi tanulmányait 1851-ben kezdte mint magántanuló, s a főgymnasium négy felső osztályát kitűnő sikerű érettségi vizsgával, az akkori bécsi piarista-gymnasiumban végezte be. Szülei óhajtására a bécsi egyetemen az orvosi facultást látogatta, de egyúttal csillagászatot és felsőbb mennyiségtant is tanult. Első csillagászati tárgyú értekezése az Astronomische Nachrichten 56-ik kötetében jelent meg, mikor még alig mult 20 éves. Ez értekezés tárgya az 1861-iki I. számú üstökös pályaszámítása volt, s ezt csakhamar több hasonló tárgyú értekezés követte. Atyja 1862-ben háza tetejére (Alserstrasse 25) egy magán-csillagdát építtetett fia számára. Oppolzer itt igen sok megfigyelést tett 7 hüvelykes Plössl-féle dyalitján, s tétetett később segédeivel és tanítványaival.

1863-ban a bécsi tud. akadémia irataiban megjelent tőle a 64. számú bolygó pályaszámítása ; 1864-ben, mikor még

alig volt 23 éves, egy igen kitünő, tisztán elméleti tárgyú munkát nyújtott be a bécsi akadémiának: «Über die Entwicklung von Differentialformeln zur Verbesserung einer Planeten- oder Kometenbahn.» Ugyanazon évben megjelent tőle a 73. számú Clythia bolygó pályája, s munkájában bebizonyítja a Pogsontól fölfedezett «Pseudo-Concordia» bolygó azonosságát a Freya bolygóval. E munkája a már elveszett Clythia újból fölfedezésére vezette őt, sőt később sikerült neki, ugyancsak e munkája alapján, a szintén elveszett Aegina és Erato bolygókat újból fölfedeznie.

Hogy Oppolzer mily lángeszű fiatal ember volt s mily rendkívül könnyen dolgozott, kitünik abból, hogy mintegy 56 nevezetesebb értekezést írt csillagászati tárgyakról orvosi pályára készültében, s hogy 1865. január 24-én, mondhatni, feltünést okozó sikerrel tette le orvosi szigorlatait, noha az orvosi pályára semmi kedve sem volt, és csak nagynevű atyja kedvéért végezte az orvosi tanfolyamot.

1866. márczius 7-én az elméleti csillagászat magántanára lett a bécsi egyetemen, s ettől fogva haláláig, tehát húsz évnél tovább működött ugyanott.

Munkálkodásának eredményét 1865-től 1870-ig részint a bécsi akadémiában, részint az Astronomische Nachrichtenben tette közzé.

1867-ben közölte Oppolzer jeles munkáját az üstökösök pályájának számításáról. Ő nem ismer kivételes esetet; tételei minden körülmények között alkalmazhatók. E munkáját később kibővítette, s tetemesen még egyszerűsítette is.

Egyik legjelesebb munkájának tekinthető az, melyben kimondja, hogy az üstökösök és hullócsillagok pályái között azonosságra lehet találni; s valóban két hullócsillagraj pályája s két üstökös pályája közt határozott kapcsolatot állapított meg.

1868-ban augusztus 18-án részt vett Oppolzer a teljes napfogyatkozás megfigyelésében Adenben, s egyúttal pontosan meghatározta Aden földrajzi szélességét és azimuthját. E megfigyeléseinek eredményeit is a bécsi akadémiában közölte.

1869. július 24-én a bécsi tudományos akadémia az alig

28 éves fiatal embert levelező-tagjává választotta, a mi Beesben a valódi ritkaságok közé sorozható. Hogy a bécsi tud. akadémia minden újból fölfedezett üstökös és bolygó előleges pálya-elemeiről körleveleket ad ki, az is Oppolzer érdeme.

1870 elején jelent meg nagyszabású munkája: «Lehrbuch zur Bahnbestimmung der Cometen- und Planeten», a mely igen rövid idő alatt rendkívül híressé vált, s ma nélkülözhetetlen tankönyvként ismeretes a szakkörökben. Minden lépten-nyomon az anyag új kezelésmódját, bővítéseket és egyszerűsítéseket találunk benne, melyeket a legnagyobb könnyedséggel terjeszt az olvasó elé. Különös figyelmet érdemel a bolygók és üstökösök pályájának 3, esetleg 4 helyből való meghatározásmódja, a mely rövidségével és éles körvonalozásával Gauss módszerét tetemesen fölülmúlja. El lehet mondani, hogy e tankönyv a kezdőt az üstökösök és bolygók pályaszámításába elméletileg és gyakorlatilag egyszerre bevezeti.

E nagyszerű munkájáért a bécsi egyetem Oppolzert 1870. november 25-én a csillagászat és felső geodésia rendkívüli tanárának nevezte ki.

A tevékeny tudós 1870-ben még egy rendkívül értékes munkát hozott a nyilvánosságra a bécsi akadémia iratai közt: «Über den Venusdurchgang des Jahres 1874.» E munkájában nemesak egy egészen új és sokkal pontosabb módszert nyújt a csillagászoknak a nap parallaxisa meghatározására, hanem azonfölül mind azon helyeket pontosan meghatározza, a melyek a tűnemény megfigyelésére legalkalmasabbak.

Az üstökösök pályaszámítása volt ez időben Oppolzer kedvelt tárgya. 1870-ben a Winnecke-féle üstökös pályaszámítását fejezte be s adta át a bécsi akadémiaának. Valamint legtöbb számításaiban, úgy ebben is tett újításokat, a melyben a háborgások megközelítő számítására egy igen egyszerű módszert gondolt ki, melynél az «excentricus anomáliát» mint független változót használja fel.

Oppolzert 1871-ben a leydeni egyetem a «Magister Matheseos et Doctor philosophiæ naturalis, honoris causa» czimmal tisztelte meg.

A nyugodni nem tudó tudós még ez évben egy új üstökös pályaszámítását fejezte be, a melyben az 1868-ban nyilvánosság elé bocsátott munkáját s módszerét rendkívül egyszerűsítette s megrövidítette, s ezzel a pályaszámítás legterhebb részét, úgyszólván, kiküszöbölte. Ezenkívül 1871-ben még az Aegina nevű kis bolygó pályaszámítását is befejezte, s ennél szintén egy új számításmodot ismertetett.

1872. május 18-dikán Oppolzer az európai fokmérés biztosává nevezték ki, s ő még azon a nyáron a Bregenz mellett fekvő Pfänder hegy földrajzi fekvését a legszigorubban meghatározta, s e fontos állomást összekötötte a schweizi fokmérési hálózattal, melynél Zürich volt a kiinduló pont.

A sok kitüntetéstől, a mely Oppolzer eddig is érte, az osztrák kormány sem akarván elmaradni, 1873-ban «kormánytanácsosi» czímmel és jelleggel ruházták fel, s egyúttal kinevezték a fokmérések igazgatójává. Ezzel kezdődik osztrák területen a fokmérés igazi fejlődése, mely ekkoráig csak tengett-pangott. Oppolzer megmutatta most azt is, hogy a fáradhatatlan munkásságú tudós mikép lehet egyúttal rendkívül erélyes rendező talentum, s mikép lehet, úgyszólván semmiből, oly eredményt elérni, a minőt Oppolzer az európai fokmérésnél Ausztria-Magyarországon elért. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy míg a megelőző tíz év lefolyása alatt (1863—1873), még az ő munkálatait is beleértve, összesen csak hat földrajzi hosszkülönbséget határoztak meg (ú. m.: Prága—Lipce, Bécs—Berlin, Bécs—Lipce, Bécs—Fiume, Bécs—Kremsmünster és Bregenz—Zürich), azalatt Oppolzer kineveztetése után, már három év alatt, a következő földrajzi hosszkülönbségek állapítottak meg, melyeknek száma az előbb említettekkel 52-re rúg:

Bécs—Póla 1873. (Oppolzer és Palisa.)

Kremsmünster—Póla 1873. (Palisa és Anton.)

Bécs—Páris 1873. (Oppolzer és Löwy.)

Bécs—Bregenz 1873. (Palisa és Tinter.)

Bécs—Krakkó 1874. (Schramm és Anton.)

Bécs—München 1874. (Oppolzer és Orff.)

Krakkó—Prága 1874. (Schramm és Anton.)

- Bécs—Prága 1874. (Schramm és Anton.)
 Bregenz—München 1874. (Oppolzer és Orff.)
 Bregenz—Páris 1874. (Oppolzer és Löwy.)
 Krakkó—Kremsmünster 1874. (Schramm és Gruber.)
 Prága—München 1874. (Orff és Anton.)
 Kremsmünster—Bregenz 1874. (Steeb és Gruber.)
 Prága—Kremsmünster 1874. (Anton és Schramm.)
 Póla—Bregenz 1874. (Steeb és Gruber.)
 Póla—Prága 1874. (Schramm és Gruber.)
 Bécs—München 1874. (Orff és Anton.)
 Bécs—Pádúa 1875. (Oppolzer és Lorenzoni.)
 Pécs—Milánó 1875. (Oppolzer és Celoria.)
 Bécs—München 1875. (Oppolzer és Orff.)
 Lemberg—Krakkó 1875. (Schramm és Nahlik.)
 Czernovitz—Bécs 1875. (Steeb és Kühnert.)
 Bécs—Lemberg 1875. (Anton és Nahlik.)
 Czernovitz—Krakkó 1875. (Schramm és Kühnert.)
 Varsó—Bécs 1875. (Anton és Sawitzki.)
 Laa-hegy—Töröksáncz 1875. (Steeb és Nahlik.)
 Lemberg—Czernovitz 1875. (Schramm és Kühnert.)
 Bécs—Pulkova 1875. (Anton és Sawitzki.)
 Bécs—München 1875. (Steeb és Orff.)
 Bécs—Strassburg 1875. (Schur és Steeb.)
 Jassy—Czernovitz 1875. (Capitaneanu és Kühnert.)
 Bécs—Lipce 1875. (Steeb és Weinek.)
 Bécs—München 1876. (Orff és Kühnert.)
 Bécs—München 1876. (Orff és Kühnert.)
 Ragusa—Póla 1876. (Palisa, Steeb és Nahlik.)
 Bécs—Greenwich 1876. (Kühnert és Anton, s Nahlik és Schramm.)
 Bécs—Berlin 1876. (Kühnert és Becker.)
 Berlin—Greenwich 1876. (Becker és Nahlik.)
 München—Greenwich 1876. (Orff, Nahlik és Kühnert.)
 Oppolzer azon fölül nem mulasztotta el a legtöbb állomáson még a földrajzi szélességi meghatározások, azimuth-mérések s nehézségi kísérletek tételét sem.

E munka valósággal bámulatra ragad mindenkit, a ki az efféle műveletek nehéz kivitelével s a telegráf-hivatalok-

kal való érintkezésekkel bővebben ismeretes, s meggondolja, hogy mind ezt körülbelül négy év alatt fejezte be.

Később Oppolzer, egy saját szerkezetű ingával, a bécsi cs. és kir. csillagda pinczehelyiségeiben a képzelhető legnagyobb gonddal ejtette meg ingakisérleteit, s azokat, ha a korai halál barátai köréből ki nem ragadja, Ó-Gyallán és Budapesten is folytatta volna segédkezesem mellett.

A hosszkülönbségek meghatározásához még végre hozzájárul az, a melyet Plantamourral együttesen Bécs és Genf között tettek.

Oppolzer egy igen ügyes műszert is talált fel a rémséges mennyiségű chronograph-szalagoknak leolvasására, s a két állomáson levő ingaórának elektromos úton való összehasonlítására. Ezeket nem csak hazájában, hanem a külföldön is a legszivesebben fogadták; Oroszországban, Romániában, Olaszországban és Bajorországban, s Franciaországban is használják, némi kis módosításokkal, Oppolzer műszereit.

Oppolzer az osztrák-magyar fokmérést, mely addig csak pangott, nemcsak hogy előmozdította, de rendkívüli eredményével úgyszólván az első helyre emelte. Eme rendkívüli eredmény jutalmául az európai fokmérés konferenciája 1874. szeptember 28-án az állandó bizottság tagjává nevezte ki.

Valóban nem csekély munka volt ily mesés rövid idő, alig két év lefolyása alatt, 15 földrajzi hosszkülönbség-meghatározást végleg befejezni s az eredményt ki is számítani.

1874. január 9-én a londoni kir. csillagász-társulat külső tagjának választotta; október hó 21-én pedig a francia becsületrend tisztjévé neveztetett ki. Ugyanazon év december havában Weiss tanár és Steeb lovag kíséretében Jassyba utazott a végre, hogy ott Venusnak a napkorong előtti átvonulását megfigyelhesse, s ez alkalommal a jassyi természetvizsgálótársulat levelező-tagjává választotta.

1875-ben Oppolzer meghívást kapott a gothai csillagda igazgatóságára, mely Hansen halálával megüresedett. A meghívást nem fogadta el s még ugyanazon év július 29-én a bécsi egyetemen a csillagászat rendes tanárává neveztetett ki.

1876. május 2-án Oppolzer a porosz «vörös sasrend»

III. osztályú keresztjét kapta. November 30-án pedig az orosz «Szt. Anna-rend» II. osztályú keresztjét, s 1877. márczius 15-én a bukaresti földrajzi társulat tiszteleti tagjának választotta meg.

Oppolzer irodalmi munkássága, practicus munkálatai mellett sem szenvedett csorbát, s ily sokféle munkásság közepett kezdte meg tankönyvének második kötetét, s azon fölül közzétette az: «Über einige Relationen zwischen den Combinationssummen der Quadrate der geraden und ungeraden Zahlen» című munkáját, s több rendbeli értekezést a berlini akadémiában, a melyek közül figyelemre méltó: «Neue Methode zur Bestimmung der Bahnelemente gleicher Wahrscheinlichkeit für einen kleinen Planeten», a melyről Löwy Mór, párisi csillagász hazánkfa, következőképen nyilatkozik a «Bulletin Astronomique» 1887. januári számában :

«M. Oppolzer en 1878, a publié un travail fort remarquable relatif à l'un des points les plus difficiles du problème de la détermination des orbites planétaires.

Il arrive souvent, comme on le sait, qu'une coïncidence de circonstances défavorables, un astéroïde découvert au prix de nombreuses veilles et de labeurs persévérants se dérobe de nouveau aux recherches des astronomes, et certains de ces astres sont même demeurés jusqu'à l'époque actuelle perdus parmi les constellations stellaires.

Pour retrouver l'astre disparu, il ne suffit pas de déterminer l'orbite la plus probable, mais il faut surtout indiquer la zone dans laquelle l'astéroïde doit être recherché dans les oppositions ultérieures. Mais pour ce calcul, on n'a le plus souvent qu'un fort petit nombre d'observations, et l'intervalle de temps qui les sépare, est ordinairement si court, que la courbe passant par les diverses positions est presque une ligne droite. Dans ce cas, le rapport linéaire entre les variations des éléments et les variations des observations connues n'existe pas. Une variation de quelques secondes d'arc dans les données provoque, dans la détermination des éléments elliptiques, des changements qui peuvent aller jusqu'à 30° et 40° et même au delà.

La solution de ce problème, d'après les méthodes ordinaires, devient alors impraticable.

Monsieur Oppolzer a complètement fait disparaître toutes ces difficultés et, par un simple changement de variables, résolu d'une manière très élégante ce problème si compliqué.

Voici, en quelques mots, sur quoi repose la théorie de Monsieur Oppolzer.

La distance d'un astéroïde à la Terre est dans l'opposition toujours plus faible que la distance de cet astre au Soleil. Une variation dans les positions géocentriques ne produira dès lors dans les lieux héliocentriques qu'une variation du même ordre et numériquement plus faible.

Les erreurs d'observations ne passent pas quelques secondes d'arc; on voit aisément que les variations qui en résultent pour les coordonnées héliocentriques ne seront pas plus considérables et pourront être calculées, au moyen des équations différentielles linéaires, avec toute l'exactitude désirable.

Monsieur Oppolzer, au lieu de prendre pour les constantes du problème les six éléments elliptiques, choisit les trois coordonnées héliocentriques pour un moment donné et les trois vitesses correspondantes. Mais, comme ces constantes ainsi choisies se déduisent à l'aide d'une simple interpolation des lieux héliocentriques, il est aisé de voir que la relation linéaire existe, dans ces conditions, entre la variation des observations et la variation correspondante des six éléments auxiliaires ainsi choisis.

C'est par ces conceptions si élevées que Monsieur Oppolzer a résolu un problème des plus difficiles et rendu à l'astronomie le service signalé.»

Oppolzer e munkájáért, a melylyel oly annyira megkönnyítette a csillagászati calculátorok sorsát, valóban megérdemlette francia collegájától az elismerő szavakat. De máshol is talált Oppolzer elismerésre. 1878. ápril 20-án «Románia csillaga» commandeur-keresztjét, s ugyanazon év június 3-án a III-dik osztályú vaskoronarend lovagkeresztjét kapta, sőt 1879. május 12-én a párisi Institut levelező-tag-

jává, a müncheni akadémia június 25-én szintén levelező-tagjává, s 1880. február 19-én a genfi Société de Physique et d'histoire naturelle tiszteleti tagjává választotta.

Kitünő munkájának «Lehrbuch zur Bahnbestimmung der Kometen und Planeten» második kötete 1880-ban jelent meg, mely most mint befejezett remekmű állott a tudományos világ előtt, mint páratlan műkines tanárok, mint kitünő tankönyv tanulók számára, s mint nélkülözhetetlen kézikönyv a csillagászati calculátorok munkájának megkönnyítésére. Ez a befejezett remekmű maga elég lett volna Oppolzer nevének a megörökítésére. A francziák, kik nem szívesen vesznek be idegen munkákat, s a jeles Brünow-féle «Sphärische Astronomie»-t, melyet Andrée francziára fordított, úgy átalakították, (itt ugyan a munka javára), hogy alig lehet ráismerni, Pasquier Ernő Oppolzer művét teljesen változás nélkül fordította francziára, s a következő szavakat szenteli neki a «Ciel et Terre» című folyóirat 1887-ik évi februári számában: «C'est surtout quand, en 1880 et 1882, parurent les deux gros in 4° dont se compose actuellement son immortel Traité qu'il excita l'admiration générale: non seulement on y trouvait réunis dans un ensemble harmonique un grand nombre de matériaux épars, mais cet ouvrage de longue haleine, aujourd'hui classique, apportait en outre de notables perfectionnements à la solution du problème, l'un des plus hardis que se soit posés l'intelligence humaine. En vérité, on ne sait même ce qu'il faut admirer le plus dans ce travail considérable: ou le professeur qui met l'ordre et la rigueur dans son exposition, ou le savant qui sait pousser les recherches theoriques jusqu'à leurs dernières limites, ou le praticien qui réduit les formules en tables, de manière à faciliter, dans la mesure du possible, la solution du problème à résoudre. A lui seul, le Traité des orbites aurait placé Oppolzer au premier rang parmi les astronomes du siècle.»

A következő 1881. év ismét egy szép eredménnyel tanúskodik Oppolzer fáradhatatlan munkásságáról. Az «Astronomische Gesellschaft» irataiban jelent meg egy érdekes és értékes műve: «Syzygientafeln für den Mond.»

Mind eme rendkívüli tevékenység jutalmául a bécsi tu-

dományos akadémia 1882. évi június 30-án rendes tagjául választotta Oppolzert, s ugyanazon évben Bruhns halálával üresedésbe jött az európai fokmérés titkári állása, melyre szintén Oppolzert választották meg, s 1883-ban a washingtoni «National Academy» külföldi tagjává nevezte ki, úgyszintén az «Astronomische Gesellschaft» bécsi nagy gyűlésén az igazgató tanács tagjává választották.

1884 márczius 23-án az olasz «Koronarend» commandurkeresztjét kapta, s a «Comité international des poids et mesures» tagjává választatott.

1884-ből több rendkívül jeles munkája származik: «Beitrag zur Ermittlung der Reduction auf den unendlich kleinen Schwingungsbogen», és az «Ermittlung der Störungswerthe durch Variation entsprechend gewählter Constanten», továbbá «Über die Kriterien des Vorhandenseins dreier Lösungen beim Kometenprobleme»; «Tafeln für den Planeten Concordia»; «Tafeln zur Berechnung der Mondesfinsternisse»; «die Länge des Siriusjahres und der Sothisperiode» s végre a Rómában tartott fokmérési conferentia nyolczadik ülésén felolvasott munkája: «Bericht über die Bestimmung der Schwere mit Hilfe verschiedener Apparate», a melyet a conferentia tagjai oly rendkívül érdekesnek találtak, hogy elhatározták francziául is lenyomatni.

A Normal-Aichungscommission 1885. márczius 22-én tagjává választotta Oppolzert; május 22-én az udvari tanácsosi címet és jelleget kapta, nemkülönben május 28-án a M. T. Akadémia külső tagjául választotta; augusztusban pedig az «Oesterreichische Gradmessungscommission» elnöke lett; október 26-án a «Leopoldinisch-Carolinische Akademie» Halleban választotta tagjául s végre október 31-én a «Comité international des poids et mesures» képviselője lett Ausztria részéről.

Oppolzer már több mint 20 éve dolgozott, bár többszöri megszakitással, egy nagy terjedelmű munkán, mely ezúttal érte el befejezését. A nagyszabású remekmű a «Canon der Finsternisse». Már rég érezte efféle munka nagy hiányát, mikor még néhány napfogyatkozás számítását végezte, és Píngre «l'art de vérifier les dates» című táblázatait rend-

kívül hézagosaknak találta. Ekkor támadt Oppolzer agyában az a merész gondolat, hogy minden fogyatkozásról, a mely a földről látható, nem csupán jegyzéket készítsen, de minden fogyatkozás elemeit pontosan ki is számítsa, úgy hogy minden szükséges adatot meg lehessen velök kapni. Ez valóban merész gondolat volt s igen sok másnak kivihetetlen lett volna. E nagy munkát csak olyan ember fejezhette be, a kinek óriási kitartása és vasakarata volt, a ki semmi munkától vissza nem rettent, s fáradságot nem ismert. A munkát azzal kezdődött, hogy a Hansen-féle ellipticus táblákat magán használatára más alakba öntötte, azokat hozzáférhetőbbekké s kényelmesebbekké tévén. Mindazonáltal csak hamar belátta, hogy eme táblázatok, egyszerűsítésök mellett, sem használhatók, mivel a munka végnélkül hosszú lenne, ha velök körülbelül 8000 fogyatkozást akarnánk kiszámítani. Ekkor elhatározta, hogy minden eddigi számítást eldob, s teremt egy új módszert, melynek segítségével mégis célhoz fog jutni. Hansen műveit újra átdolgozta, a pontosságot mindenütt egy tizedessel szaporította, s az egészet olyan alakba öntötte, melynek segítségével lehetővé vált a fogyatkozások elemeit nagyban, úgyszólván gyárilag, előállítani. — Ez volt a már említett «Syzygien-Tafeln für den Mond». — Ekkor Oppolzer több számolót alkalmazott *saját költségére* s megkezdte velök a nagy munkát. Természetesen, hogy ő nem fárasztotta magát e lélekölő munkával; ő a göröngyöket félrehárította, mindent rendbe hozott, úgy hogy csupán a gépies munka maradt hátra, a mit bár ki is elvégezhetett. Számoló segédei voltak: dr. Ginzl és dr. Mahler, kikhez később még hozzá vette dr. Schwartzot és dr. Strobelt. Ezeken kívül még mint önkéntesek működtek a tudomány és az ügy iránti tiszteletből, az akkor Bécsben időző dr. Wilhelm Mayer, továbbá dr. Anton, dr. Kühnert, báró Rühling (tengerész tiszt) és dr. báró Haerdtl, nem különben a fokmérés első assistense dr. Schramm Róbert.

Ezen urak segítségével Oppolzer létre hozta hihetetlen rövid idő alatt azt a merész munkát, mely a legtöbb tudós előtt lehetetlennek tűnt fel. A «Canon der Finsternisse» minden nap- és holdfogyatkozást tartalmaz, mely Krisztus

születése előtt 1207. évtől — Krisztus születése után 2163. évig történt, illetőleg történni fog.

Oppolzer a kész munkát 1886-ban adta át a bécsi akadémiának, s e tudós testület elhatározta azt egy külön kötetben lenyomatni, a mely az akadémia emlékiratainak 52-ik kötetét képezi.

Az óriás munkaerővel bíró tudósnak azonban nem volt a sorstól megengedve, hogy remek művének megjelenését megérhesse. A kitartó munkás mintha csak érezte volna a jövő sugallatát, mert a nyomdából jött kefe-lenyomatokat valóságos lázas gyorsasággal javította, s hogy e nagyszabású műve lehetőleg hibátlan legyen, naponként több órán át olvasta maga a correctura-iveket. Eme valóban lázas gyorsaságnak, a melylyel Oppolzer a correcturákat olvasta, köszönhető, hogy mégis, ha az egész mű befejezését nem érte is meg, de képes volt még az utolsó ív kefe-lenyomatát maga kijavítani.

Mint dr. Schramm Róbert tanár mondja, több mint tíz millió számból állott az eredeti számítás, s a számítási lapok 240 nagy folio kötetet képeznek.

1885. november 5-én a bécsi akadémiának egy új munkája vázlatát mutatta be: «Entwurf einer Mondtheorie» czimmel. E munkánál rendkívül nagy szolgálatot tett neki a már említett műve: «Ermittelung der Störungswerthe in den Coordinaten durch Variation entsprechend gewählter Constanten», melyet némely átalakítással a legnehezebb problémára alkalmazott ezúttal, t. i. a Hold mozgására.

Ez elméleti munkának értékét épen az említett Hold-elmélet árulta el, mert gyakorlati keresztülvitelének megkísérlésekor a benne felállított formulák kimutatták, hogy az ötödrangú tagok belevonásával a Hold csomópontjának mozgását egy 72-ed részre, a Holdperigæum mozgását pedig egy 85-öd részre pontosan adják. Látva e sikert, Oppolzer azonnal hozzá fogott néhány számoló segítségével a fejtegetésnek 8-ad rangú tagokkal számításához, a mely munkára természetesen több év kellett volna, s ennek befejezése már nem volt neki megengedve.

Hogy e szép munka mégis bizonyos befejezést érjen s

félbe ne szakadjon, Oppolzer özvegye Dr. Schramm Róbertet, (ki mindig férje oldala mellett dolgozott, s dicsekedhetik vele, hogy Oppolzer tanítványának mondhatja magát) elhatározta férje iránti kegyeletből megbizni a munka befejezésével.

1886-ban még egy igen fontos értekezése látott napvilágot: «Über die astronomische Refraction», a melyben a sugártörést szigorú s általánosan érvényes módon igen gyorsan összetartó sorokkal ábrázolja; ezenkívül 1886-ból még egy kis műve jelent meg: «Über einen Apparat zur absoluten Bestimmung der Schwingungszahl einer Stimmgabel.»

Nevezetes Oppolzer sokoldalúsága. Ez az utóbbi valóban oly tárgy, mely egy valódi mathematicustól, mint a minő Oppolzer volt, egészen távol esik, s mégis minden munkát, a mire rá adta magát, a legnagyobb könnyűséggel vitt keresztül.

Mikor 1885. november 16-tól 19-ig Bécsben egy bizottság ülésezett a normál hangvilla megállapítása végett, Oppolzer már készen volt egy új műszerrel, melyet ismert gyorsaságával készíttetett el az ott levő physicusok bámulatára, kik még időt sem találtak arra, hogy a dolgot átgondolják, Oppolzer már bemutatta nekik műszerét, mely oly pontos eredményt adott, hogy minden jelenlevő el volt tőle ragadtatva, mert az egyes rezgésnek még századrészét is elég pontossággal adta.

Oppolzer szigorúan tudományos munkáin kívül, még egész sor előadást lehetne említeni, melyet mindenfelé tartott s folyóiratokban közölt.

Oppolzer a határozott haladás embere volt, s különösen a Rómában tartott fokmérési conferentia, s a Washingtonban tartott meridián- és világidő-conferentia óta igen nagy pártolója lett az egységes világidő behozatalának, s e tárgyról több előadást és felolvasást is tartott.

Rendkívül kedélyes ember is volt Oppolzer; segített mindenkinek, a kin csak segíthetett. A tanulókat, ha hozzá fordultak, tanács nélkül nem bocsátotta el, s velők mindig a legkiméletesebben bánt. Az elkövetett hibákra a leggyengédebb módon tudta figyelmeztetni tanítványait s magát velők

a rajongásig megszerettette. Rendkívül gyorsan tudott számolni, s nem restelt egy kezdőnek munkáján órákig elszámolni, hogy segíthessen neki. Kitünő fejszámító volt, de nem volt barátja a fejszámításnak, a mit e sorok írója is sokszor hallott tőle a következő kifejezéssel: «Ich mag solche Spielereien nicht, die leicht auf Irrthum führen können», sőt, ha számítást csinált, az volt az első, hogy a képletet, mely szerint dolgozott, felírta, ha az igen egyszerű volt is.

Oppolzer igen szeretett tréfálni, s értette is a tréfát, de mindig meglátszott élénk szemein, hogy gondolatai a könnyű életeken túl valami magasztosabb tárgyhoz vannak bilineselve. Igen szeretett szakmájáról is beszélni, nem mint igen sokan, kik, ha hivatásukat betöltötték, örülnek, ha tudományos dolgról nem hallanak, de azért ő általános műveltséggel bírván, minden nemű társalgásban otthon volt. Oppolzer minden tekintetben nemes jellem volt, s nemcsak a hozzá legközelebb állókat pártfogolta, de a tanuláságnak ismert atyai barátja volt, s nem egy ifjút részesített a legkiméletesebb módon segélyben.

Oppolzer 1865-ben kelt egybe Markhofi Mautner Cölestinével, egy ismert bécsi nagyiparos leányával, kivel a legboldogabb házas életet élte, s ez valóban rendkívül nagy befolyással is volt, anyagi jóléte mellett, tudományos működésére. Csak is úgy lehet valakinek teljesen nyugodt kedélye, ha az otthona kellemes és nyugodt.

Oppolzer igen erős testalkotású, vas-egészségű volt; bírt is minden fáradsággal daczolni. Beteg soha sem volt, nem is kímélte magát soha. Midőn 1886. őszén Párisból hazatért a «Poids et mesures» conferentiáról, bádgyadtságról és fáradságról kezdett panaszkodni. Gyengélkedő állapotban elútazott Berlinbe a fokmérési conferentiára, hol még az a megtiszteltetés érte, hogy a fokmérési commissio alelnökévé választották meg; kimerülve s lázasan tért haza, de otthon még 14 napig ép oly erőlesen dolgozott mint azelőtt, míg a betegség ágyba nem döntötte. Nem bírt ágyban maradni, felkelt, hogy november 27-én egy ünnepi felolvasást tarthasson a nagynevű atyjától alapított «Verein zur Pflege kranker Studenten» czimű egyesületben. Az ünnepélyről haza térve, azonnal lefeküdt, s többé fel sem kelt. Gyógyíthatatlan szívgyulladás

1886. december 26-án ragadta ki barátai köréből, kik közé e sorok írója is számíthatta magát.

Dr. Suess Ede tanár a bécsi akadémia titkára a következő szavakkal búcsúztatta el őt az akadémiától, s e szavakat minden barátja, s a ki vele tudományos összeköttetésben és érintkezésben volt, magáévá teheti: «Mit Recht mag man staunen über die gewaltige Arbeitsleistung, welche in diesem kurzen Leben vollbracht worden ist. In einem wahren Siegeslaufe von Erfolg zu Erfolg schreitend, hat er schon in jungen Jahren gewusst seinen Namen mit ebenbürtigem Glanze neben dem seines grossen Vaters zu setzen, und indem er in der Vollkraft physischer Gesundheit und geistigen Schaffens plötzlich am zweiten Weihnachtstage des vergangenen Jahres uns entrissen wurde, da durfte man sich der Worte auf dem Grabe des unsterblichen Galilei erinnern: Vieles hat er uns gegeben, mehr hat er mit sich genommen!»

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	" 10 kr.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tandráky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> I. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haymald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól	" 10 kr.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 20 kr.

VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. <i>Vecsey Tamás</i> l. tagtól	Ára 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy Jusztinián</i> l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. <i>Dr. Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmiés László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Goldziher Ignác</i> l. tagtól	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	" 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. <i>Dr. Haynald Lajos</i> t. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. <i>Dr. Duka Tivadar</i> l. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. <i>Dr. Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 6. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
PAÚR IVÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA
FELETT.

HAMPEL JÓZSEF

L. TAGTÓL.

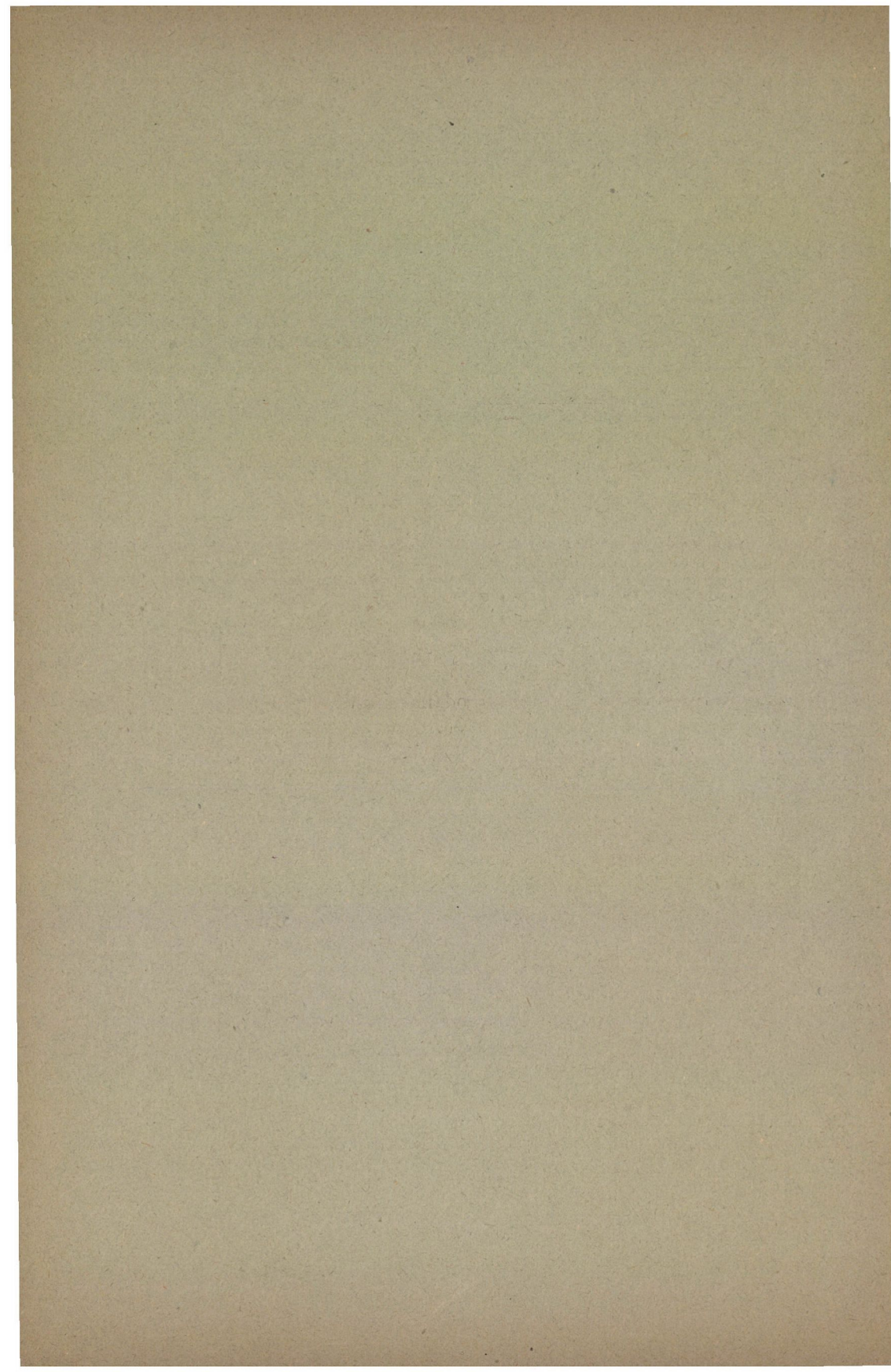
(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890 február hó 24-én tartott
összes ülésén.)

Ára 25 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

PAÚR IVÁN LEVELEZŐ TAG EMLÉKEZETE.

HAMPEL JÓZSEF L. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1890. február 24-én tartott összes ülésen.)

Hazánknak kevés oly boldog vidéke van, mint az a kies zug, melyet a Lajta és a Fertő határol.

A fajok szerencsés keverése, szorgalmas gazdáktól művelt gazdag talaj, apró városok sokasága, jó módú középosztály, főúri rend, melynek terjedelmes birtokain módos bérlők, mívelt gazdatisztek családai nyugodt, biztos létnek örvendő gyarapodnak, hozzá egy nagy birodalmi székváros közelsége; mind ezek a kedvező tényezők hosszú nemzedékek során oly kedvező társadalmi összességet teremtettek, melyre nagynevű emberek egész sora — korunkban Liszt és Hyrtl neve — elévülhetetlen fényt árasztottak.

Paúr Iván is, a nagy érdemű régiségtudós, kinek ezúttal emlékét ünnepeljük, e boldog vidékről való.

Oly családból származott, mely nemzedékek hosszú során át lakta Kis-Mártont, hazánk legszélét őrző ezen kedves kis városkát. Az ő őse volt a múlt század elején az a Paúr Mátyás, ki e város élén állott, mikor Károlyi tábornok ostromolta. Azóta a család több tagja az Eszterházyak szolgálatában állott, és Paúr Mátyás is, Iván édesatyja, a hercegi uradalom tiszteje volt, mikor 1806-ban június 21-ikén fia világra jött.

Bájos szülőföldjén tölté Iván kisdéd korát, majd mikor felserdült, elküldték Sopronba és Kőszegre, hogy ott végezze középiskoláit.

Pál herceg hű tisztje fiát apailag támogatta, és mi természetesebb, mint az, hogy Ivánt is ugyan arra a pályára neveljék, mely családjának eddig is oly nyugodalmas, gond nélküli életet biztosított.

A serdülő ifjú Pozsonyban ügyvédségre készült, és röviddel azután, hogy 1831-ben ügyvédi oklevele megvolt, 1832-ben a herceg szolgálatába lépett. Itt eleinte négy évig mint segéd, utóbb pedig 1842-ig mint a lékai és kőszegi uradalom ügyésze folytatta, úgy mint sok egyéb uradalmi tiszt, tevékeny de csöndes pályáját.

Derék, lelkiismeretes tiszt volt és híven teljesítette mindenkor kötelességét, de a gyakorlati élet aprólékos érdekei nem elégitették ki ideális vágyait. Fogékony lelkére korán hatottak a régi kor emlékei, erős, tartós hatással voltak fiatal képzeletére.

Már kis korában figyelmes szeme rajta csüng a régi templomok csúcsba futó ívein, elmereng a szószéken, melyről régi tradíció szerint Kapisztrán egykor a keresztyáratot hirdette: a benzések sopronyi temploma fakasztotta (lelkes életírója Bella Lajos szerint) burjánzó életre a magot, mely kisdéd korában hullott termékeny lelkébe.*

És mikor utóbb mint hercegi hivatalnok Sopron és Vas megye emlékekben gazdag vidékeit bejárta, bő tápot nyert régészkedési szenvedélye, és a mint ez rendesen megszőkott esni, szenvedélyével fölébredt gyűjtési kedve, és már ez időben keletkezett egyik régiséggyűjteménye, melynek válogatott régi fegyverek képezték főekességét.**

A harminczas években ily gyűjtési szenvedély ritka különczködés színében tűnt fel a kortársak előtt.

Ha egy-egy főúr, mint Wiczay vagy Marczibányi vagy egy-egy gazdagabb földbirtokos, mint Fejérváry, Kubinyi és Jankovich ily «szeszélynek» hódoltak, az ily úri passiót csak

* Bella Lajos, Paúr Iván 8. l. A becses életírásból sok adatot vettem által, a miért szerzőjének köszönettel tartozom. Egyúttal neki köszönöm és Kugler levéltárnok úrnak, hogy Paúr Iván hátrahagyott irományait és okmányait fölhasználhattam.

** E gyűjteménye utóbb 1848-ban a szabadságharcz idején elveszett.

úgy nézték a kortársak mint bármi más időtöltésre szánt sportot. Tudósok, a kik az ily gyűjtésektudományos fontosságát a közvéleménnyel meggyőzőleg megértethették volna, vajmi csekély számmal voltak, és a szerény tudósokra különben, vajmi kevésbé hallgatott a harminczas évek közönsége, legfőlebb sajnálattal tért fölöttük napirendjére. Azonban legkevésbé tudták azt megérteni Paúr akkori kortársai, hogy egy szerény állású uradalmi tisztnek legyenek oly hóbortos hajlamai, melyek annyira nem látszottak gyakorlati élethivatásával összhangban lenni. Paúr azonban sohse törődött azzal, hogy nemes passiójáról hogy vélekednek mások és így alighanem már azon időben annak tekintette őt a szűk látkörű megyei és városi lakosság, a minek később csúfolták t. i. különcznek.

Ha már e régészkedő hajlama miatt különcznek képzeltek, még inkább annak tartották, a mikor erős önállóságának és következetességének föláldozta eddigi életpályáját.

1842-ben történt, hogy fölöttes hatósága, akarata ellenére, más működési kört szemelt ki számára, melyre nem volt kedve. Ekkor a vasakarátú férfi inkább ott hagyta tíz év óta becsülettel megállott helyét, inkább lemondott egy biztos életpálya minden várandóságairól, mintsem hogy hajlamai ellen cselekedett volna.

S ekkor lemondván ügyészi állásáról, megtörte a békókat, melyek eddig lekötve tartották, és mint harminczhat éves férfiú végre megtehetette azt a tanulmányútját, melyre tudományszomjas lelke oly régóta vágyott.

Ott hagyja csöndes működésének eddigi színhelyét, a kis Köszeget, s világgá indul. Nagy ügygyel bajjal (a kor szokása szerint) megnyeri az úti engedélyt a megyétől, és mikor Bécsben is megengedték, hogy külföldre indulhasson, sok éven át megtakargatott filléreivel három hónapi útra ment. Megjárta Ausztriát, éjszaki Olaszországot és a Schweizot. Útjáról nem tett közzé úti rajzokat, mint sokan kortársai közül. Csak odavetett följegyzéseiből tudjuk, hogy ez útjában a középkori építményeken kívül leginkább az ókor emlékei vonzották s ezek közt is inkább az értelemhez mint a képzelemhez szóló föliratos monumentumok ragadták meg figyelmét. A római

epigraphia iránt, melynek ő nálunk egy évtizeddel utóbb hivatott előmunkása lőn, ez útján támadt először erősebb hajlama. Verona volt útjának egyik főpontja. Itt találta a római kor néhány nagyszerű alkotását és itt merülhetett belé először egy nagy föliratos emléktár kimeríthetetlen kincseibe. A veronai Museo Maffeiban száz meg száz római domborművet és föliratos kőemléket nézhetett meg, melyeket még a század elején élt híres epigraphus gyűjtött egybe. Messze földön ez a museo lapidario volt a leghíresebb gyűjtemény, melyhez foghatót az akkori időkben az Alpesen innen hiába keresett volna a tudnivágyó epigraphus. A nemzeti múzeum akkor még pályáiban volt, föliratos gyűjteménye, mely most a leg-gazdagabbak egyike, akkor alig ment túl a 40—50 darabon.

Útjából visszatérve, legelső gondjának kellett lennie, hogy megszakított életpályáját folytassa, hogy megteremtse magának további keresetét, s ezúttal előbb kedvelt szűkebb hazájában keresett alkalmazást. 1843-ban hiába folyamodott a magyaróvári főjegyzőségért, ellenben sikerült neki a következő évben a pozsonyi váltótörvényszékhez mint gyakornok bejutni, a honnan kilépve 1847-ben félévig a trencsényi választott bíróság segédtitkára lőn. Mind a két állásában a legszigorúbb kötelességérzés, pontosság és gyakorlati szakavatottság jellemezték. De ez időben is az archaologia volt kedvelt szakmája. Gyakran föl-föl rándult Bécsbe, a hol a császári régiség-gyűjteményeket látogatta előszeretettel, és a hol oly szak-könyvtárakat is talált, minőket hazánkban abban az időben hiába keresett volna.

Ugyanez évtizedben fűződött közötte és Varsányi János között az a szoros kötelék, mely később oly sok hasznot hajtott a hazai szaktudománynak.

Egyik hivatalnok, a másik mérnök volt, de barátságuk erős záloga az a közös hajlam volt, mely őket a régiség-tudomány felé vonzotta.

Sűrű levelezés köti össze a két lelkes bűvárt, és annál szorosabbá válik baráti viszonyuk, mennél inkább egymásra vannak utalva. Paár ez időben legtöbbnyire helyhez kötött életet folytat, Varsányi ellenben mint földmérő folyton járhat-kelhet. Az egyik inkább elméleti tudománynyal, a másik ása-

tásoknál, mérnöki fölvételeknél, a rajzolásnál szakjuk gyakorlati előmozdításával járult a közös vállalatokhoz. Majdnem két évtizedig tartott e szoros viszony az egymást kiegészítő két derék kutató között, és a szakirodalom valamint főnmaradt levelezések, melyet most nagy részben a sopronyi múzeum őriz, vállvetett működésök hangosan szóló tanulságos emlékeit őrzi.

1848-ban újra fordulat áll be életében. A nemzeti szabadságharcz megszakítja új pályáját. Ő is hazafias lelkesedéssel állott zászló alá. Ott volt mint nemzetőr a schwechati ütközetben, utóbb mint százados lépett be Görgey seregébe és Buda elfoglalása után őrnagyi rangot nyert.

A világsi katasztrófa után öt hónapig volt fogva. Mikor a fogságból kiszabadult, az osztrák seregben való kényszer-szolgálat várt reá; de a besorozást, nyilván kora miatt, szerencsésen kikerülte.

Sorsa azonban így sem volt rózsás; mert nemcsak folytonos fölügyelet alatt állott, de legnagyobb nehézségébe került becsülettel föntartani sanyargatott életét.

Életének e legszomorúbb korszakában az a tudomány volt legfőbb vigasza, mely eddig is szabad óráinak nemes szenvedélye volt. Ismereteit, melyeket évtizedeken át mint gyűjtő és dilettáns szerzett, most tömörítette és talpraesett dolgozatokban, melyek először ébresztették föl a tudományos körök figyelmét, földolgozta. Most először értesült arról a világ, hogy Paúr Ivánban az irodalomnak új régiségtudósa támadt, kinek híre csakhamar elterjedt, tisztelettel töltvén el a közvéleményt, mely az ötvenes években Érdy János neve mellett nem ismert jelentékenyebb szakembert az ókori régiségtan terén.

Irodalmi föllépése szerény, ismeri képességeit és egy ízben őszintén bevallja, hogy «a foliánsokban lapozás zselyeszékes kényelmei, legalább az archæologia körül, osztályrészüln csak a szobatudósokat illetik. Ezt tudom s nem irigylem, mert azok számába felolvadni, nyíltan bevallom, úgy mint készségem nincs elég, hajlamot sem érzek.»*

* Új M. Múzeum 1852. II. k. 481. l.

Ez időben Varsányi barátja társaságában földfuróval (bot helyett) leginkább a főváros környékét járja be, és az Új Magyar Múzeum 1852. folyamában kezdi az e kirándulásokon gyűjtött érdekes fölíratos anyagot kisebb-nagyobb cikkekben közzétenni, melyeket tudományos tárczacikkeknek lehet elnevezni. Mindegyik cikk komoly tartalommal bír, de szerző iparkodik könnyed formát választani, hogy a fölíratok, melyeket Cesare Cantù egy költői hasonlatban kavicsoknak nevez (ciottoli), élvezhető szellemi táplálék formáját öltsek.

Mindjárt első tárczája egy békásmegyeri hármás fölíratú araról hangulatos rajzot ad a régi Vindonianum = Bóros-jenő = Weindorfról, melynek neve a fölíratban fönmaradt. Kedélyesen fűszerezi szigorún specialis tárgyú magyarázatait általános emberi megjegyzésekkel és a fölíratmagyarázóknál néha divó szörszálhasogató túlhajtásoktól menten. Így, a mikor az oltár fölíratában előforduló araról van szó, ekkép szól: az ara s altare közti különböztetés, minthogy az csupán tudósan hangzó, de magában üres szavak sarkain forog, ne is foglaltasson bennünket. Ellenben nála némelykor néhány rövid mondatba egész történelmi látképek tömörülnek, melyekre a hangulatot találóan jelző kifejezések ritka bőséggel vannak rendelkezésére. Mi történt Aquincum rombadőlte után az óbudai síkságon? Elmondja nekünk Paúr költői nyelven: Aquincum* kényelmes fészkeről elrezzentettek a római sasok, szabályos útvonalokon már nem robognak fel s alá sem a fegyveres légiók, sem kereskedők nem hordják szét a polgárisodás s ipar olajágát. De üres nem marad a színpad. Mesés külsejű, harezos férfiak állják körül most itt a füstölgő üszköket, s a máglyán a honalapító Árpád hullái porlottak el, tort ülnek a harezfiak s az áldozatul elesett fehér lovak része alig, hogy elpárolgott a földről, már is fürge munkával elegyengeti e botrányos pogány-halmot a térítő sereg, és a megváltó Isten szűz anyjának szentelt Fehéregyház alapjait rakja le. Királyi kegy pártfogolva gazdagítja a mellette alapított zárda lakosait, de nem sokára ezeket is szent karénekek közt üldözi halomra a félholdat maga előtt hordó

* Új M. Múzeum 1852. II. k. 489. l.

török csorda; szentségtörő merény által istálló lesz a szent hely s hol ősapáinkról locsolták le ez új hazában legelőször az eredeti bűnfekélyt — a márvány medenczéből arab ménét itatja a tarfejű spahi. Rom lesz ismét minden, és tisztára sepri a tért a harcok vihara s Fehéregyház helyét ma sem leljük.

Máskor Tétényre rándul ki a buzgó régész¹ — és ott az ő jelenlétében bontanak föl antik sírokat, melyeknek ketteje régi feldöntött római fogadmányi emlékekből van rakva. Az egyik emlékirat 209-ből való és Severus Antoninus és Geta császároknak van szentelve, a másik azért érdekes, mert a Tétényen állomásozott első thrák lovassági csapat dupla ellátású katonája állította, míg a harmadikat házi istenének szentelte egy Titus Julianus nevezetű egyén, azért mert valami bajban nemtője óhaját teljesítette.

Ezúttal Paúr a római fogadmányi oltárokról értekezik tanulságosan.

Máskor czikkét² egy Sopron megyei római síremléknek szenteli, melyet 1853-ban a répceszemerei templom oldalfalában fedezett föl és irt le Nagy Imre tagtársunk. A két tudós már akkor is kölcsönösen segítette egymást és utóbb is nem egy tudományos vállalatban közösen munkálkodott.

Kevéssel utóbb³ a szerző négy aquincum-vidéki föliratos követ ismertet Kovácsi helységről. Minden kezdő epigraphusnak ajánlható e czikk elolvasása. Paúr mester abban, hogy mikép kell ily római föliratot olvasni és értelmezni. Figyelme kiterjed a fölirat irodalmára, legnagyobb szabatossággal ügyel a külső formára, magyarázza a tartalomból a mi abban figyelemre méltó és új, és kiemeli belőle mindazt a mivel olvasó körének ismereteit, de egyúttal a szaktudomány körét is bővíti. Mind ezt gonddal, de nem pedanteriával teszi és oly stilussal, hogy a laikus is élvezettel olvassa. Azok közül, a kik ő előtte vagy ő utána ilyféle római fölirattani kisebb czikkekkal a laikus közönséget oktatni, a szakértőket gyönyörködtetni kívánták,

¹ Új M. Múzeum 1852. II. k. 852—866. II.

² Új M. Múzeum 1854. I. k. 328—330. II.

³ Új M. Múzeum 1855. I. k. 218—224. II.

egy sem érte utól Paúrnak szárazságtól ment, eredeti, gyakran jóízű, humoros írásmódját. Fölösleges hangsúlyozni, hogy Paúr teljesen az ő korabeli epigraphikus irodalom színvonalán állott. Mint autodidacta forgatta Zell ismeretes fölíráttani kézikönyvét; nagy becsben állott előtte Katanchich és Schönewisner, és e belföldieken kívül, a hol szükségét látja, hivatkozik a külföldi híres szakférfiak műveire, Steinerre, Borghesire és Mommsenre.

E cikkei aránylag rövid idő alatt ismertté tették nevét, csak hogy sajnos: a tudós világ elismerése még néhány évig annyit sem használt a szegény volt honvédőrnagynak, hogy az intéző politikai körök a becsületes kenyérkereset után járót akár csak a legkisebb közhivatalra is méltónak ítélik, még ha oly messze állott is az a hivatalocska a politikától, mint a pesti akkor szervezőben volt új fogyasztási vámhivatal.

Sanyarú viszontagságai közepett sem akart az önérzetes férfi atyjának terhére lenni. Atyja halálával egy kis hagyaték szállott reá, és ekkor barátai tanácsára teljesen fölhagy a jogászai pályával, végleg megtelepedik Pesten, teljesen a tudós pályán marad, és mikor ezt teszi, valóban megindító lépésre szánja el magát. Az ötvenéves ember, lelkiismeretességében úgy vélekedik, hogy ő nem lehet igazi tudós, hogyha a tudományegyetem nem adja meg hozzá a sanctióját. Beiratkozik tehát Kiss Ferencznek, az archæologiai tanszék akkori helyettes tanárának előadásaira s egy félévben két órán át hetenkint hallgat tőle görög és római archæológiát s a következő semesterben antik érmészetet.

Csak mikor a tanár aláírása formailag is megadta a lehetőséget arra, hogy tudományos közállásra pályázzon, folyamodott a n. múzeumhoz, a hová vágyai régóta vonzották. Ezúttal tehát honvédőrnagyi érdemei már nem voltak útjában. A helytartótanács 1855-ik évi szeptember 24-ikén nagykegyesen 30 frt havi fizetéssel kinevezte díjnoknak, de úgy hogy a n. múzeum két osztályánál működjék, t. i. főlváltva a régiség- és könyvtárnál tartozott szolgáltatokat tenni. Ime a mi mai napság fiatal tudósok kezdő grádusa, akkoriban érdemes öregek méltó jutalmának látszott.

Paúr Iván itt végre hivatalos állásban megvetvén lábát,

még szorgalmasabban műveli szakmáját, mint eddig. A legközelebbi évek irodalmi munkásságának legtermékenyebb korát képezik.

A római világba vezet bennünket egy akadémiai értekezése, melyet 1856-ban, június 30-ikán egy dunabalparti római erőről a pesti határban fölolvastott és utóbb az Ak. Értesítőben közzétett.¹

Csinos bevezetés után, melyben a rómaiak gondoskodásáról szól a dunaparti limest illetőleg, ismerteti azt a kis erődöt, mely a barbárok területén a Duna balpartján, szemben a régi Aquincummal hivatva volt a rómaiak átkelését az egyik partról a másikra védeni. A helyet a Rákospataknak a Dunába ömlésénél az u. n. Vizatanyán oly jól választották, hogy az 1848-ik pesti partvédelem idejében a honvédek is e helyütt hányták föl védő sáncaikat. Ez alkalommal tünt elé a kis római erőd; Érdy János gondoskodott róla, a honvédek nemis rombolták szét, de széthányatták a falakat a hetvenes években a pestvárosi mérnökök, kik a Pest városi éjszaki védgátat a Duna és a Rákos pataka hosszában épen erre vezették. Erombolás után Paúr czikke és a hozzá mellékelte képek többszörös értékkel birnak.

Utóbb 1858-ban Ficker ismeretes értekezése adott Paurnak alkalmat, hogy Aquincumot a Budapesti Szemle² olvasó közönségének bemutassa. Ezúttal említi, hogy több más ügybaráttal tervbe vette Aquincum «felrajzának» (topographiájának) elkészítését; ez oly föladatnak bizonyult, melyet az azóta elmúlt három évtized sem fejezett be.

Az érdi, csurgói és vaskúti u. n. kúnhalmokról értekezik egyik kisebb cikkében³ és azt javasolja, hogy alakuljon egy hazai archæologiai társulat és ez vegye kezébe a kúnhalmok fölsátását. A boldogútnak ez óhaja húsz évvel utóbb teljesült: a hazai archæologiai társulat 1879-ben létrejött, maga Paúr Iván is örömmel üdvözölhette, dolgozhatott is ifjui erővel számára és az ő megbízásából, de a hazai

¹ Magyar Akad. Értesítő 1857-ről. 222—232. ll.

² Budapesti Szemle 1858. 277—279. ll.

³ Budapesti Szemle 1858. I. k. 275—276.

kúnhalmok rendszeres fölásása nem oly csekély föladat, mely egy társulat kizárólagos föadata lehetne; a hány megye van az országban, annyi társulat kell ahhoz és akkor is csak több nemzedék fogja a nagy czélt megközelíteni. *A soproni szőlők a kurucvilágban* * czím alatt néhány eredeti adatot közöl Paúr Sopron akkori történetéhez, a mikor a város legfontosabb jövedelmi forrását, a szőlőhegyet, a soproniak, mint királyukhoz híven ragaszkodó labanczok nagy önmegtagadással föláldozták. 1858-ban a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából közzétette Csányi János Magyar chronikáját. ** A krónika nemcsak helytörténeti érdekel bir Sopron múltjára az 1670—1704-ig terjedő mozgalmas években, de kiterjed általános érdekű hazai sőt európai eseményekre is, és már csak abból a szempontból is méltó a historicusok figyelmére, mert nagy eseményeknek mintegy visszatükrözése, egy vidéki kis város szűk körében élő értelmes polgári ember fölfogásában.

Paúr még 1834-ben ismerte az érdekes kéziratot, de sokat hányatott életében csak húsz esztendő múlva akadt ideje és alkalmja, hogy a nemz. múzeumban azt gondosan lemásolja. Élvezettel fogja mindenki azt a tömör, jóízű stilussal írt értekezést olvasni, melyet a krónika elé tett. Kellő világításba helyezi az író, összegyűjti a mit élete fonáláról meg birt tudni és találó módon, magából a munkából vett példákkal jellemzi a korrajzi mű becsét.

Paúr e munkájával is bebizonyítja, hogy a mit végzett, híven és gonddal, helyes ítéllettel és kellő írói tapintattal teljesíté. Mintát adott e publicatiójában arra, mikép kelljen ily esetekben körültekintő, értelmes kiadónak eljárnia.

Bock Ferencz egykori aacheni tudós kanonok kutatásai, a n. múzeumban, az esztergomi kincstárban és a budai várban őrzött koronakincs körül, melyeket hol külön díszkiadványokban, hol a bécsi központi műemlék-bizottság kiadványaiban

* M. Akad. Értesítő 1857. 289—300. ll. Olvastatott az Akadémia jún. 17-kén tartott ülésén.

** Magyar Történelmi Tár. V. köt. Pesten, 1858. 231. l.

tett közzé, hazai kutatóink figyelmét is nagymértékben fölbresztették. Paúr Iván, a ki ez időtájban Boeckkal többször találkozott, épen e behatás alatt sűrűbben foglalkozott hazai középkori műtárgyak tanulmányozásával és e részben is megelőzte fiatalabb kortársait, Ipolyi Arnoldot és Rómer Flórist, kik a hatvanas évektől kezdve, jelentékeny irodalmi műveikkel háttérbe szorították és némileg elfeledtették Paúr Iván érdemeit.

Paúr cikkei közül, melyek e sorba tartoznak, azok, melyeket 1857-ben a Magyar Évtapokban, utóbb a Török János szerkesztésében megjelent Hazánkban közzétett, még ma is figyelemre méltók és számba veendők. Érdekes cikkeket szentelt ez években Szent István király palástjának * és a Nagyváradon fönmaradt középkori emlékeknek; ** ez utóbbi cikkében helyesen egészítette ki Fogarassy cs. k. conservator hivatalos jelentését, mely szerint Nagyváradon a régi dicsőség minden nyoma elpusztult volna.

Mint e rövid áttekintésből látjuk, Paúr irodalmi működése ez években sokoldalú volt, átölelte a hazai archæologia legmesszebb eső köreit. Azonban előszeretétét mindig a római kor birta, melynek fönmaradt emlékeit állandó kitartással gyűjtötte. E gyűjteményét szívesen föltárta Mommsen előtt, mikor a híres tudós itt járt, hogy az általa megindított nagy római fölíratos munkához a pannoniai emlékeket gyűjtse.

Ismeretes, hogy e nagy vállalat az egész ókori világról a rómaiaktól maradt sokezer emléket volt hivatva egyesíteni. Ily óriási conceptiójú föladatban sok szakember kitartó szorgalmára volt szükség, és különös fontossággal birt, hogy a régi világ minden részében a helyi kutatók, kik legjobban ismerik az ő szűkebb körükben fönmaradt emlékeket, szakismereteikkel hozzájáruljanak a közös czélra.

Mommsen hálásan ismerte el, hogy azon számos adat, melyet ez időkbén Paúrtól nyert, jelentékeny segítségére volt pannoniai föladatában, dicséri Paúr szorgalmát és megbízhatóságát a fölíratok pontos leírásában és helyes értel-

* Magyar Évtapok 1857. I. köt. 21—25. ll.

** U. o. 31. l.

mezésében, és elismerésének nemcsak a porosz akadémia ülésén adott kifejezést, de jutalmul nagylelkű áldozatkészségeért, melylyel saját gyűjtése gyümölcseit a közös nagy tudományos vállalatnak átengedte, oly kitüntetésre ajánlotta, melyet csak igazi tudományos érdemekért szoktak a szakemberek megnyerni: kinevezte a római archaológiai intézet tagjává.

E kitüntetés megszerezte a n. múzeum ötvenéves szelvény diurnistájának a világ szaktudósai körében a rég megérdemlett elismerést, és mivel a külföld tekintélye előtt szívesen meg szoktunk hajolni, a következő esztendőben a M. Tudományos Akadémia is kifejezte Paúr szaktudománya iránt elismerését azzal, hogy megválasztotta tagjául.

Ugyancsak 1858. június havában megbízta őt az akadémiai érem- és levéltár kezelésével, de ezt a hivatalát nem látta el sokáig, mert még ugyanazon év szeptember 20-ikán kelt német levélben a gróf Széchenyi-család képviselője értesítette, hogy 930 frt évi fizetés és szabad szállás élvezetével, a grófi család levéltárnokának neveztetett ki.

Ez, akkoriban, tudós ember előtt oly fényes ajánlatnak látszhatott, minőt a központon még évek hosszú sora után sem remélhetett. Azért perczig sem habozott, és úgy vélekedett, hogy 52 éves embernek joga van ahhoz, hogy az élet viszontagságaitól menten biztos kikötőbe vonuljon, a hol kedve szerint élhetett szeretett történeti szakmájának.

Vidékre vonulása az első három évben nem szakította meg azt az irodalmi tevékenységét, melynek köszönhetette, hogy az akkori folyóiratok szerkesztői oly sűrűn ostromolták cikkeikért. Nem volt azokban az években előkelőbb irodalmi vállalat, melyben nem lett volna része, mert szívesen közölték cikkeit, mert mindig volt tudományos magjok és a legkomolyabb tárgyat is élvezhető iránylyal tudta előadni.

Mikor a M. Tudományos Akadémia arch. bizottságát szervezte, Paúr Iván kezdettől fogva tagja lón, és mikor megindult e bizottság nagyfontosságú vállalata: az Arch. Közlemények, mindjárt e folyóirat első kötetében közreműködött, kiadván eddigi gyűjtéseinek dús eredménye gyanánt egy becses epigraphikus közleményét.

Paúr sem előbb sem utóbb soha oly jelentékeny számú

római fölíratot nem közölt. Mindegyik ily fölíratos emlék a régibb nemzedék mesterei szemében egy-egy féltékenyen őrzött kincs volt. Mikor Paúr, Toldy ismételt unszolására, föltárta készletét és egyszerre huszonöt ily féltékenyen őrzött gyöngyöt hullajtott ki belőle,* ez maga oly tény volt mely akkoriban Paúr nevét a legtiszteltebb epigraphusok sorába emelte.

A legtöbb fölíratot itt a fővárosban és annak közvetlen szomszédságában gyűjtötte össze. Köztök vannak a Diana fürdőbeli emlékek és a rákospalotai kövek, melyek a gróf Károlyiak parkját ékítik Fóthon. Ez a három rákospalotai fogadalmi emlék a Dunáninnen vidékről, melyet barbárok birtak és a hol a rómaiaknak soha jelentékenyebb telepjök nem volt, fontos helyrajzi jelentőséggel birt. A margitszigeti római köveket középkori romok közt lelte, a budaváriakat, újlakiakat, tétényieket és törökbálintiakat legtöbbször magán házakban kutatta föl, — egészben huszonegy származik Pannonia ezen részéből, csak négy felső Pannoniából, Szombathelyről, Gyimótfalváról és Sopronból. Körülbelül a fele e fölíratoknak sírkövekről való, a többi fölíratok közt legtöbb az isteneknek fölajánlott áldozati oltár, nevezetesen van Jupiternek, Junónak s a kettőnek együtt szóló oltár és van Herculesnek, Liberának, Silvanusnak és Nemesisnek szóló.

Nyilvános épületről, közfürdőről való az az emlékkő, melyet egyik óbudai, Flórián-útczai pinczének építésénél találtak, 1849-ben. A fölírat arról szól, hogy 268-ban Kr. u. az Ó-Budán székelte II. legio nagyobb fürdőépület, melyet sokáig pusztulni engedtek, újra fölépült és Paúr helyesen úgy vélekedett, hogy a szóban lévő fürdőépület ugyanaz, melynek alépitményét a múlt században 1776-ban ugyancsak a Flórián-téren földerítették.

Igaza van Paúr Ivánnak abban is, hogy a fölírat által nyújtott adatot az egész aquincumi helyrajz egy igen fontos mozzanatának tartja, mert biztos támpontot nyújt annak megítélésére, hogy merre terült el a város katonai része, a mit e nevezetes fölírat nélkül kevésbé biztosan tudnánk.

* Arch. Közl. I. k. 1859. 217—228. ll.

Az aquincumi helyrajz szempontjából az a két fölírat is különösebb érdekű (XII. és XIII. szám), melyre akkor bukkant Paúr társával Varsányival, mikor 1855-ben és illetve 1857-ben a híres Fejéregyház nyomát kutatván az óbudai Papföldet bolygatták és ott középkori templom helyett antik alfütési épületre akadtak. Ennek romjaiból hoztak tehát elő egy antik arat, melyet az aquincumi colonia egyik seviralis ædilise L. Seranus Sfrontinus a Kr. utáni harmadik század elején az ő házi istenének szentelt. A téglá sem érdek nélküli, melyet ugyanott 1857-ben találtak, mert a rajta lévő bélyeg fig(lina) sab(in) magánember műhelyéből való. Mind a két adat tehát arra vall, a mire egyébiránt azóta sok egyéb támpontot is nyertünk, hogy az óbudai síkság azon részén, mely a szentendrei vasúti vonaltól keletre esett s a hol közel tíz év óta folynak a főváros szakszerű ásatásai, római colonia volt, t. i. Aquincumnak nem katonai, hanem önkormányzattal bíró polgári része.

Látni való, hogy Paúr Iván 1869-iki fölíratgyűjteményében sok érdekes adat rejtett. Kár hogy ő az ily antik fölíratokat közlő szakemberek föladatát legszűkebb értelemben fogta föl; beéri, hogy pusztán odaállítja a szöveget, a mi magában ugyan nagy érdem, de csak a szakértők legkisebb körére teszi hasznavehetővé a becses anyagot. Fölfogásom szerint a szöveget lehetőség szerint kiegészítve és teljes olvasással kellene közölni és a közlőnek rögtön legjobb tudomása szerint arra is kell utalni, hogy mily irányban bír a közlött fölírat fontossággal.

Ezek azonban egyéni nézetek, és éppen nem lep meg, hogy az ötvenes évek kutatói más nézeteket vallottak és különösen Paúrnál többször tapasztaljuk, hogy ő csak tárczacikkokban értékesíti tudományos vívmányait, a mikor tudósoknak ír, akkor lehetőleg óvakodik attól, hogy azokból a szükségesesen fölül valamit eláruljon.

1858-tól kezdve Sopron állandó tartózkodási helye. Itteni hivatalában első dolga természetesen az volt, hogy a reábízott levéltárt alaposan áttanulmányozza, a mi néhány esztendei munkáját vette igénybe. Azután is mindig foglalkozott véle és legkisebb részletét úgy ismerte, hogy senki

hiába nem fordult hozzá segítségért, ha szaktanulmányaira ott volt valami föltalálható adat. Ugyanazon években készült akadémiai székfoglalójára. Atys mythosára gyűjtötte az adatokat, melyekkel egy oroszvári domborművet kívánt kellő világításba helyezni. Szabad idejének java részét itt is tudományos utazásokra fordította. Legtöbbször régi barátja és ügytársa Varsányi János kíséretében járta be a Dunántúl jó részét, leginkább Tolna és Baranya megyéket. Gyűjtöttek is számos római fölíratot, melyeket azonban Paúr csak akkor akart közzé tenni, hogyha számuk ismét eléri a huszonötöt.

A huszonötös számot azonban sohse tudta teljessé tenni, mert volt egy buzgó vetélytársa: Römer, a ki még nálánál is szorgalmasabb volt, és az öreg Paúr nem csekély bosszankodására minduntalan közzétette leleteit és köztök sok olyat is, melyet hű másolatban Paúr megőrzött jegyzőkönyvében.

Igy történt, hogy az Archaeologiai Közleményekben Paúrnak 1861-ben közzétett XXV. fölíratos czikkét soha sem követte a második huszonötös sorozat közlése. Néhány napilapnak még Pesten tartózkodása idejében munkatársa volt. A Magyar-Sajtónak azután is hű munkatársa maradt, midőn Sopronba ment lakni, de mikor egyik czikkét a félénk Hajnik megnyirbálta, ezt zokon vette és áttért ismét a Pesti Naplóhoz. Kevéssel utóbb, mikor barátja Török János megalapította a Hazánkat, e vállalatban igen jelentékeny része volt Paúrnak. A Hazánk hat hetes füzetekben megjelenő, kemoly irányú folyóirat volt, melyben az ötvenes évek legkiválóbb hazai tudósait tömörítette a buzgó szerkesztő.

Horváth Mihály (Hatvani álnév alatt), Szalay László, Dánielik munkálatai mellett Paúr czikkei is, melyeket a hazai történelem egyes szakaszairól és középkori műemlékekről írt, jelentékenyen emelték a folyóirat színvonalát. A hazai műtörténetre különösen azon újítás volt termékenyítő hatással, hogy a folyóirat nemcsak leírásokban, hanem képekben is közzé tette hazai emlékeinket, melyek az akkori időkhöz képest megállották helyöket, és Paúr első műtörténeti cikke * bevezetésében helyesen jelzi a haladást, midőn

* Hazánk I. k. 1858. I. 227. I.

mondja: «Hazai ilynemű emlékeink is még nagy részben ismeretlenek és ha igen, úgy más nyelvű műarchaeologiai közlönyök voltak azoknak eddig is terjesztői, mit igaz, részben a költséggel járó illusztrációk menthetnek.» A Hazánk programjában e mentségről önkényt lemondott, midőn a hazai műemlékeknek önálló rovatot nyitott és azt lelkiismeretesen be is tölti.

Paúr Iván tehát tervszerűen indítja meg ezúttal hazai műemlékeink közzétételét és versenyre kíván szállani avval a hatalmas központi műemlék-bizottsággal Bécsben, mely az ötvenes évek óta az ő Közleményeiben és Évkönyveiben elismerésre méltó buzgósággal és jó magyar hazafiaktól, Ipolyitól, Henszlmanntól, Paúr Ivántól és másoktól támogatva, a világgal megismertette hazánk középkori műkincseit.

Hazánkfiái a bécsi bizottság német kiadványait nem egy becses közleménynyel gazdagították; írtak németül és méltóan képviselték szakmájukat; becsületet szereztek hazai tudományunknak és fölvilágosították a világot arról, a mit akkor Európában még nem igen tudtak, hogy hazánk művészete a középkorban lépést tartott az általános művészeti áramlatokkal.

Másrészt 1858 előtt a Pákh-féle Vasárnapi Ujságon kívül jóformán nemis volt más módjuk méltóképen közzétenni képes mellékleteket igénylő tudományos dolgozataikat. Fontos és korszerű haladás volt tehát, hogy Török János új folyóiratában a hazai műtörténet méltó és állandó képviselését programjába fölvette, és így a csak néhány évvel később megindult Arch. Közlemények gazdagon illusztrált köteteinek mintegy útát mutatott.

Helyesen cselekedett a szerkesztő abban is, hogy az új programpont keresztülvitelét éppen Paúr Ivánra bízta. A szakörök ugyan addig Paúrt leginkább mint a római fölírtos emlékek hivatott magyarázóját ismerték, a közönség pedig mint oly hirlapírót, a ki zamatos nyelven tudja előadni mondani valóját: Hazánkbeli cikksorozata a római epigraphust és napi tárczaírókat már új oldalról mutatja be, ért ő a hazai műtörténethez is. Egymás után közli a híres Újlakiak sírköveit, a Capistrán-emlékeket, a Nádasdy-kelyhet — ezekkel gazda-

gította a Hazánk első kötetét. A másodikban meg esztergomi műemlékeket közöl és méltat, mert ugyanakkor tette közzé Török János az esztergomi primásról szóló köteteit és Paúr ebben is hű munkatársa volt; itt is ott is érdekesebb képeket és czikkeket találunk, melyek Bock ismert kanonoknak az esztergomi múkincsekről írt híres tanulmányai után is figyelemre méltók voltak.

Ekkor magyarázza Paúr Vitéz János esztergomi sírkövét közli Zalka László esztergomi érsek czímerét, értekezik Esztergomban őrzött miniatur festményekről és bemutatja, szintén sikerült rajz kíséretében, az esztergomi eskükeresztet.

Megengedem, hogy mai nap, a mikor egy egész nemzedéknek módjában volt a hazai műtörténetet és műtudományt európai magaslatra emelni, Paúr Ivánnak «Hazánk»-beli fejtegetései és magyarázatai elhagyott színvonalon állóknak tűnhetnek föl előttünk. Megengedem azt is, hogy Paúr a magyar műtudományban nem volt tulajdonképen az első úttörő, ez érdem kétségtelenül Heszlmannt illeti, de Heszlmann az ötvenes években nem élt a hazában és nem írt a hazai közönségnek, és így Paúr Iván, midőn Ipolyi Arnold néhány évvel utána hazai műtörténeti tanulmányaival föllépett, teljes joggal mondhatta, hogy e későbbi sikerekhez ő egyengette az utat.

Ő is segítette megalapítani az új tudományt és a hazai műemlékek értelmes és szakszerű leírásaival hozzájárult e tudomány sajátos műnyelvének megteremtéséhez. Másik érdeme, hogy nemcsak annak az egy-két embernek nyújtott élvezhető olvasmányt, a ki akkor a szakközönséget képviselte, de közvetlen, egyéni, zamatos, lelkes stilusával, a művelt közönség érdeklődését is föl birta ébresztetni a hazai műemlékek iránt, sőt a mikor tárgya arra méltó, a mikor a szent koronáról, a szent István palástjáról vagy az eskükeresztről ír, föl is melegszik; nyelve ilyenkor az ihlet magaslatára emelkedik és a hazafias fájdalom éveinek hangulatához híven kitör belőle az a szent tűz, mely az akkori hazafiakban elnyomva titkon forrott. Lelkesedése ilyenkor nem éri be a prózai formákkal, de költőiségre száll föl, így midőn a királyi

eskükeresztről írva, e verssel fejezi be nemes előadását: Nincs szentebb ereklyéd, térdre előtted Magyar.*

A szépen megindult műtörténeti cikksorozatnak hamar vége szakadt: két évfolyam bevégezése után megszűnt a Hazánk.

Ekkor, 1860-ban, megindította a fáradhatatlan szerkesztő, Török János, Hirnökét és elvállalta a Szent István-társulat kiadásában megjelenő M. Tud. Encyclopædiát. Mind a két vállalatban ismét hű munkatársa maradt Paúr Iván; a Hirnökben tárczákat, az Encyclopædiában régészeti érdekű cikkeket közölt. Így Sopronba való költözésének első éveiben még megvolt az az erős érdeklődése az irodalom s az írói pálya iránt, melyet benne a központ közel egy évtizeden át ébren tartott.

* * *

Paúr, mint a Széchenyi család levéltárnoka, igen hamar szorosabb érintkezésbe jött a családnak Sopronban és Nagy-Czenken lakó tagjaival és életének legdicsőbb nyereségeül tekintette, hogy a «legnagyobb magyar»-ral lehetett személyes, bizalmas viszonyban. A hazában Széchenyinek alig volt buzgóbb bámulója, őszintébb tisztelője mint Paúr és Török, és azért kevés ember volt az országban, kikre a nagy Széchenyi elhúnyta közvetlenebb, súlyosabb csapás volt, mint Paúr Ivánra.

A nagy halott után nehéz és felelős munka várt reá. Ő reá bízta a család Széchenyi összes irományainak és levelezésének rendezését. A családnak ezután is holtá napjáig rendíthetetlenül hű embere volt, a ki ezért a nagy Széchenyi özvegyének valamint fiainak föltétlen bizalmára mindig méltó volt.

A hatvanas években több fontos irodalmi vállalatban vett részt. Munkatársa volt Rómernek és Ráthnak a győri történelmi és régészeti füzetekben és közreműködött azon szövetkezetben, melyet néhány dunántúli történettudós

* Hazánk 1860. II. k. 431. l.

1863-ban megindított, az ott létező gazdag levéltári anyag közzétételére.

Az akkori részvevők jó része még ma is Akadémiánk díszeti közé tartozik, csak kettő: Ráth Károly és Paúr Iván nincs többé az élők között.

A szövetkezet már röviddel ezután saját költségén indította meg a Hazai okmánytárt, melyből 1865-ben két vas-kötet jelent meg.

A hatvanas évek közepén országszerte új életre ébredt a politikai élet, a politika Paúrt is kirántotta csöndes tudománya köréből. Inter arma silent musæ. Nyolcz esztendeig majdnem teljesen szünetelt írói tolla. A köztisztelt férfiú nem vonhatta ki magát a politikai pártalakulás vesződségeiből, nagy része volt a sopronmegyei Deákpárt tömörülésében, sőt magas kora daczára a megyei közigazgatásban is, szerény de befolyásos hatáskört foglalt el, négy éven át (1867—1871), az akkor egymást követő főispánok oldala mellett teljesítvén titkári teendőket.

Ez években megyszerzte ismert politikai egyéniség tekintélyét vívta ki magának, és jól esett neki, hogy a midőn a kormány «tudományos érdemei» jutalmául megadta neki az akkor még igen nagy becsű királyi tanácsosi czímet, ugyanakkor a gyakorlati politika s a megyei élet terén tanúsított hivatottságát elismerte a közvélemény az által, hogy a kertesi kerület egyhangúlag beválasztotta a megyei bizottságba (1872. januárius 3-ikán). Azonban a politikai és administratív téren való működés nem elégíthette ki az eszményibb ambícióktól eltelt férfi lelkét, és a sok piszok és kellemetlenség is, melyet e téren tapasztalt, hozzá járult, hogy kedvelt szakmájához ismét visszatért. Egy más körülmény is újabban lánggra lobbantotta a már-már elaludt kutatási vágyát. A hetvenes évek elején építették Győrtől Ebenfurt felé azt a vasutat, mely szélteben átszeli egész Sopronmegyét s ekkor a megye részéről ő volt az ily ásatásoknál rendszeren előkerülő régiségleletnek leghivatottabb ellenőrzője. El is járt hivatásában lelkiismeretesen; sem fáradságot sem költséget nem kimélve. Eljárásáról 1873-ban adott jelentést az alispánnak s ugyanez alkalommal írta meg azt a csinos czikkét «egy piperéző

római nő sírja»-ról, melyben oly ügyesen tudta eltalálni azt a modort s azt a hangot, melyet a laikus közönség ily régészeti leletek méltatásában kedvel. Ettől kezdve legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítette a megyei archæologus hivatását. Járt, kelt, gyűjtött, ásatott, semmiféle emlék nem kerülte el figyelmét és a megye minden részében voltak buzgó munkatársai, a kik gyűjteményét gyarapítani segítettek. Ekkortájt nyilván még azt a szándékot táplálta, hogy a megye monographiájához összegyűjti majd az emlékszerű anyagot és később meg is írja. Utóbbira már nem jutott ideje; áldjuk a gondviselést, hogy legalább az anyagot oly híven összehordta.

Más irányban is új munkásságra ébred. A hetvenes években sőt még a nyolczvanas évek legelején is szorgalmas munkatársa a Sopron című helyi lapnak; 1880-ig majdnem minden évben közöl e lapban régészeti és történeti kisebb-nagyobb cikkeket, melyekben bámuljuk az öreg úr fiatalos rugékonyságát és gyakran jó humorát, bár ekkor már fokról-fokra türhetlenebbé vált a baja, melynek végre áldozatul esett.

E cikkek jó részben régi soproni helytörténeti mozzanatokot tárgyalnak, néha a város régibb XVII. és XVIII. századbéli híresebb embereinek életrajzát is adja. Nemes cél lebegett ezzel szeme előtt, hatni kívánt a magyarosodó városnak akkor még kevés történeti érzékkel bíró lakosságára, a multa irányzott pillantásaival Sopron városi kortársainak figyelmét a mindennapi közönséges érdekkörtől más eszményibb törekvésű régibb elődeik viselt dolgaira akarta fordítani.

Értekezéseit néha élő szóval is elmondta az irodalmi körben, hol ő Frankenburg mellett mint tekintélyes irodalmi multtal bíró akadémikus egyik társadalmi központ volt.

Azonban ez a kör nem sokáig virágzott. A soproni társadalom nem az a talaj, melyben ily hazafias szellemű, eszményi célokra törő mozgalom a korábbi évtizedekben könnyen elismerésre találhatott volna.

Az öreg urat nagyon elkedvetlenítette polgártársai magatartása. Bántotta, hogy buzdító szavai nem képesek azt a visszhangot kelteni, melyet remélt, és csak az vigasztalta, hogy

mégis akadt a fiatalabb nemzedékben néhány buzgó követője a ki körülvette, tudományos vállalataiban támogatta és buzgó áhitattal csüngött a mester ajakán.

E buzgók csapatja, néhány távoli barátjával folytatott levelezés és az a szeretetteljes melegség, melyet a vidék előkelő családjai körében talált, enyhítették az örökösen beteges agglegény keserveit és mérsékelték keserűségét, melylyel múltját és jelenét örökös elégületlen önbírálattal tekintette.

Gyakran megsajnálta, hogy élte derekán a fővárost odahagyta és önmagát szaktársai köréből száműzte, lemondván egyúttal azokról a segédeszközökről, melyek nélkül a vidéken dolgozó kutató nem maradhat meg tudománya magaslatán. Meghitt barátai előtt nem egyszer panaszlá el azt a keserűségét, melyet érzett a miatt, hogy irodalmi munkásságát nem oly erővel folytatta, mint az ötvenes években megkezdte, és a szigorú bíró önítélete úgy szólt: hogy nem végzett annyit, a mennyit tehetségeinél fogva a haza tőle megvárhatott.

Azonban vénebb korának e szomorú alaphangja még sem ölte el benne a munkaerőt, sőt ellenkezőleg majdnem utolsó lehelletéig önmagával való elégületlensége volt az a serkentő ösztön, mely folytonos tevékenységre bírta oly korban, a mikor közönséges halandók megpihennek és nemes otiumra fordítják fönmaradt éveiket.

Még a hetvenes években Sopronmegye archæologiai egyedíratára határozta el magát és elismerésre méltó szorgalommal gyűjté hozzá a tudományos anyagot. Fönmaradt gyűjteménye mutatja, hogy minő lelkiismeretességgel készült e föladatára. Nem csak római fölíratos emlékeket gyűjtött, a megyében fönmaradt őskori emlékek egész körére is kiterjeszté figyelmét, sőt a római koron innen, a közép- és újkori hazai emlékek gazdag sorozata mutatja, hogy tudományos látköre és ízlése nem állott meg korábbi évei kedvelt szakkörénél, hanem a kitűzött föladat tágabb tere, melyet maga elé tűzött, tudományos műveltségének kizsákbülésén alapúlt.

Innen van, hogy a kutató, Paúr gyűjteményében minden korra talál jellemző emlékeket. Sokat egyik-másik kiállítás-

ról, hová tárgyait elküldte, már ismer a tudományos világ. Ezek sorából csak egyet emelek ki e helyütt, az ikvatoroki híres kelyhet, melyet az 1884-ik évi ötvöskiállításán láttak először hazai szakköreink. Hazánkban ez a legrégebb keresztény kehely; valószínűleg szent István korán túlmegyén és alighanem német mester műve, mert gombján ott van a mester neve is CVNDPALD fecit.

A gyűjtemény legérdekesebb középkori tárgyai közé tartozott annak idején egy XIV. századbeli csinos elefántesont diptychon, nyolcz jelenettel Krisztus életéből. Egyfelől Krisztus kíntása, alatta a kereszthordás, alul az angyali üdvözlés és a pásztorok jelenetei voltak kifaragva, míg a második táblát a keresztfá és föltámadás, ezek alatt a három király üdvözlése és Jézus templomi bemutatásának jelenete ékítették.

Az újabb korbeli műtárgyak sorából előszeretettel gyűjté Paúr az agyagművességre tartozókat, kezdve a magyar jelzésű bélyeges tégláktól a legdíszesebb mázas festésű cserépkorsókig, minők Vas és Sopronmegyékben, kivált a XVI. és XVII. századokból itt-ott még fönn maradtak.

Természetes, hogy agyagművekben különösen római gyűjteménye volt igen gazdag, mert igen helyesen úgy ítélte, hogy a római téglák, kivált hogyha a római hadsereg valamely csapata reányomta bélyegét, fontos helyrajzi útbaigazításokat nyújthatnak. Sőt hazánkban, hol a rómaiság oly kevés kimagasló rommaradványt hagyott, jó formán épületek gyér alapjaira, sőt igen gyakran téglákra és cserepekre vagyunk utalva azon munkásságunkban, mely a római világnak színterét Pannoniában meg akarja állapítani. Mint az irodalomban, úgy az ő gyűjteményében is a római kor emlékei birtak Paúrra mindig legtöbb vonzóerővel.

Az utóbbi évtizedek óta azonban ősrégészeti problémák is vonzották, és ezentúl őstemetőket ép oly buzgón kutatótt, mint római sírokat.

1885-ben sikerült reá vennem őt, a ki akkor már az irodalomtól teljesen visszavonúlt, hogy ásatásairól az Arch. Értesítőben adjon hírt. Így történt azután, hogy a hőveji bronzkori halomban megejtett ásatásáról részletes jelentést írt, mely többszörös becseslél, jellemző eredményéért

és mert a mintaszerűen véghezvitt kutatásról példaszerű, szabatos leírást adott. A pogánykor legvégéről való egy más sirlelete, melyet ugyanazon évben írt le e czímen: Lovagok temetője Csornacsatáron. Azért lovagok temetője, mert a lovastúl való temetés érdekes példája és talán mint Paúr Iván kimutatni igyekszik, pogány besenyők sírhalma volt a X—XI. századból, mire az analogiák is utalnak.

Legérdekesebb ásatása az volt, melyet a régi Scarabantia keltakori temetőjében ejtett meg 1885-ben. Ásatásáról terjedelmes jelentést közölt az 1886. évi Arch. Értesítőben, s ez egyúttal utolsó archæologiai műve volt, méltó befejezése irodalmi pályafutásának.

Ez ásatás alatt egy izben a hely színén megfordulván, alkalmam volt bámulni az öreg úr mozgékonyágát és kitartását, melylyel daczolva a rossz idő kellemetlenségeivel, szokott pontosságával és lelkiismeretességével napokon keresztül saját maga vezette a nehéz ásatást. Ekkor tisztelettel tettem el e ritka férfi iránt, kinek lényében a félszázadon át gyűjtött érett tapasztalás oly összhangzatosan egyesült lángbuzgalmú nemes eszményiséggel.

Megnyílt előttem lelkének magas röpte, melyet soproni polgártársainak törpe nemzedéke oly kevéssé tudott megérteni. Kicsinyes rágalmakkal, értelmetlen ráfogásokkal keserítették életét, melynek java részét a tudománynak szentelte. Különcznek és kevélynek híresztelték az öreg urat, mert nem úgy élt mint ők, mert nem haszontalan csevegőkkel fecsérelte el drága idejét, de tartózkodott tőlök és csak rokonlelkű, magasabb röptű társakkal szeretett érintkezni.

A városi polgársághoz való viszonya legutóbbi éveiben annyira elkeseredett, hogy akkor is mikor nagylelkűen arra szánta el magát, hogy régiség-gyűjteményével megveti egy nyilvános múzeum alapját: az egyesületet, melynek azt tulajdonúl hagyta, Sopron városa kizárásával alapította.

A sopronmegyei múzeum alapítása volt utolsó nagy tette, mely emlékét a megyében meg fogja örökíteni. Mikor fényes gyűlekezet előtt huszonöt évi szorgalmas gyűjtésének gyümölcsét az őt jellemző szerénységgel «térden állva» közczélra följánlotta, ekkor nem volt szem, mely örömtől ne

ragyogott volna és nem volt ajak, melyen meg ne harsant volna a lelkes éljen. Megválasztották a nemes adakozót tiszteletbeli elnöknek, és elhatározták, hogy gyűjteménye mindekor az ő nevében lesz a megyei múzeumban fölállítva.

Es ő, a szerény munkás aggastyán, ezután mit tesz? Nem nyugszik meg a méltán ért elismerés babérjain, de mintha nemes tette fokozta volna fiatalos rugékonyságát — ezután is nap-nap után folytatja, most már a megyei múzeum érdekében, tudományos kutatásait; maga mellé vesz egy-egy fiatal munkatársat és bejárja vele a közelebbi és távolabbi környéket és szüntelenül gyarapítja az új társulat gyűjteményeit.

Munkás volt és szorgalmas addig a perczig, a midőn fogyatkozó életereje szünni kezdett és 1888. július havában ágyba kényszerült, a honnan többé már föl nem kelt, a hol végső kimerülés következtében csöndesen, minden küzdelem nélkül, ugyanez évi deczember 17-ikén végkimerülésben elszenderült.

PAÚR IVÁN

FONTOSABB ARCHAEOLOGIAI ÉS TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEI.

1838. Szombathelyi sarcophag, Honművész, 4 rajzzal.

1852. Melyik a pottendorfi «Cynosura» első kiadása? Magyar Hirlap 904. szám.

— Egy lap archæologiai tárczámból fametszettel (Békás megyeri római fölírtos emlékek. Új M. Múzeum 1852.)

— Még egy lap archæologiai tárczámból (Tétényi emlékek, keresztén római sírok. Új M. Múzeum 1852.)

1853. Aly Ripám levele Csúthy Pálhoz. Budapesti Hirlap 1853. 15. sz.

1853. Mátyás királynak egy nevezetes oklevele. (Új M. Múzeum 1853.)

— A Septimiusok sírköve a jáki templom tornyában. Budapesti Hirlap 153. sz.

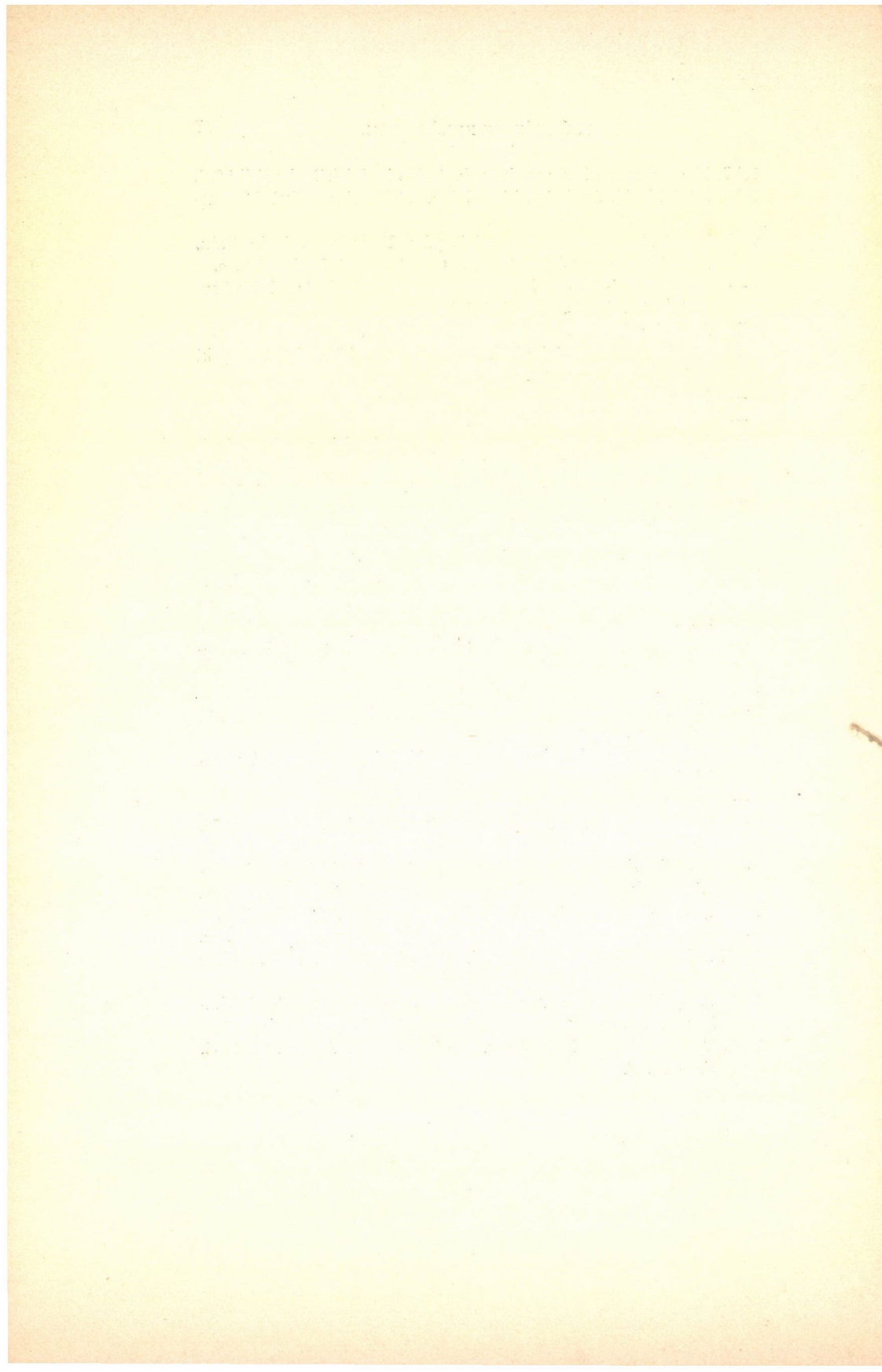
1854. Ismét egy lap arch. tárczámból (Egy répczemelléki római emlék (Új M. Múzeum 1854. I.)

1854. Zwei römische Ziegel-Denkmäler aus Steinamanger (Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wiss. phil.-hist. Classe XIV. Bd. 1854.)

1854. Seidl. Beiträge zu einer Chronik der arch. Funde (ismerteti P. I. Pesti Napló 1854. 33. sz.)
- 1853., 1854. Czikkek a P. Naplóban és a bécsi M. Sajtóban (1855.) Lásd alább.
1855. Kachelmann. Gesch. der ungar. Bergstädte, ismertette P. I. (P. Napló I. 129. és 130. sz.)
- Archæologiai tárczámból IV. (Kovácsii emlékek. Új M. Múzeum 1855.)
 - Egy elsüllyedt falu harangja. (P. Napló 1855. I. 20. sz.)
1856. Adalék a protestáns ügy történetéhez az 1655-iki országgyűlésen (Új m. Múzeum 1856.)
- A főthi kert archæologiai érdekességei. (Magyar Sajtó 1856. 29. sz.)
 - A légkövekről (Család Könyve VII. és VIII. 222. s. kk. II.).
1857. A daruvári felirat magyarázata (Új M. Múzeum 1857.)
- Egy Duna-balparti római erőd a pesti határban (M. Ak. Értesítő 1857.)
1857. A soproni szőlők veszedelme a kuruczvilágban u. o. 1857.
- Szent István király palástja. (Magyar Évtapok 1857. 25. lap.)
 - A nagyváradi közigazgatási terület conservatorának hivatalos jelentése, 30. l. — Irodalmi Panoráma I., II., III., IV. czikk u. o. 61—70. ll.
1858. A horvát nemzet legkorábbi viszonyai az Arpádokhoz. (Hazánk I.)
- Egy Árpádkori bűnvádi ítélet külföldi jogforrásokkal párhuzamban (u. o.).
 - Levéltári adat a királyi igriczekről (ú. o.)
 - Csányi János krónikája (1670—1704.) bevezetéssel és okmányos függeléssel. Pest, 1858. (M. tört. Tár. V. köt.)
1859. Magyar régiségek: A Nádasdy-kehely 39. l.; az Ujlakiak sírköve 227. l. A két utolsó Ujlaki és Capistrói János fráter 399. ll. (u. o.) Vitéz János sírköve; Zalkai László címere. Egy festett kezdőbetű egy Bakacs-gradualéból (Hazánk II.)
- Archæologiai visszapillantások: A királyeskü keresztje 427—431. ll.; Vitéz János sírköve 71—78. ll.; Szalkán (Zalkay) László címere 193—195. ll.; Egy festett kezdőbetű egy Bakacs-gradualéból 187—193. ll.; a Szelepcsényi-féle kereszt; Lippay bibornok címere. (Magyarország Primásai Török Jánostól II. 1859.)
 - Huszonöt kiadatlan pannoniai latin fölírat (Archæologiai Közlemények I. 1859.)
1864. XI. Innocent pápa bullája, melylyel néhai kalocsai érsek Széchenyi Pál, egykori pécsi püspöki székében 1678. évben megerősítettett; kiadva a Széchenyi grófok nemzetiségi levéltárában őrzött eredeti után, körre rajzolt hasonmással, a nagyeczeni parochialis templom felszenteltetése alkalmából. Pest, 1864. 4°.
Budapesti Hírlap 1853. 55. l. A török világból.
Mátyás király billikoma Rácz-Almásán. Modrovich Ignác birtokában.

- (Pesti Napló 1853. 1049. sz. szept. 8. tárczájában). A velenceiek ajándékozták Mátyás királynak, utóbb Battyáni Ferencz és 1852. gr. Battyáni Károly ingóságainak árverezésekor Modrovichhoz jutott.
- Üvegtölcseralakú, talapzata aranyozott ezüst.
1853. folyamban Pesti Napló. Szerk. Török János.
- 1137. sz. Garády. Adatok a magyarhoni ág. vall. egyházak hajdani létszámáról.
1854. 1315. sz. A népirodalomhoz. Garády.
- 1325. sz. Történelmi sorok. 1661-ből való magyar budai rabok.
 - 1405. sz. Történelmi sorok. Montecuculi a győri védbástyák újtója.
 - 1416. Der Fund von Lengerich im Königreich Hannover. Goldschmuck und römische Münzen. Beschrieben von. Fr. Hahn. 1854. Paúr Iván.
 - 1433. és 1435. sz. Történelmi sorok. A rábaközi billikom. Eszterházán őrzött 1670-ről április 20-ikáról datált egy láb magas ezüst billikomról tesz említést és ez alkalommal a Rábaközről hoz föl érdekes adatokat.
- Magyar Sajtó 1855. 6. szám. Történelmi sorok. A hegykői templom kelyhe a XV. századból. Hegykő nevérol — az ottani templomban őrzött kehelyről, mely fölirata szerint — az oltár lábába befalazott római emlékkőről — Johannes de Nymlé volt ; a XV. század legelejéről egy egész okmány 1414-ből, melyben Nymlé neve előfordul és a harang 1547-ből való fölirattal.
- 16. szám 1855. Történelmi sorok. Egy jellemvonás Jurisics Miklós életrajzához. Kőszeg városának ispitályt épített.
 - 32. szám 1855. Történelmi sorok. (Szobieszki Jánosra és az 1684—99-ik évi török háborúra vonatkozó részletek.)
 - 42. szám 1855. Történelmi sorok. Párhuzamok Szalonta (Hajdu) városa pecsété és egy fiórenczi festész csinja között.
 - 50. szám 1855. Adalék a büi keresztes lovagrendi birtokok körül.
 - 59. szám. Történelmi sorok. Huszain pasa, mint Erdély békebirája.
 - 77. szám. Két római téglá cursiv felirattal Szombathelyről. I. 78. számban, II. 128. A főthi kert archæologiai érdekességei.
1853. Bay de Kenezeo. Nem mind pogány, a mi pogányúl hangzik. Hic fuit Bay de Kenezeo 1582. A jáki apátság temploma egyik tornyában (P. Napló 941. sz.)
1855. Dák (erdélyi) polgáremlék Angliában (P. Napló I. 67.)
1856. Magyar Sajtó 96. sz. Levéltári adatok a constancai egyházi zsinat alatt Zsigmond király udvari kíséretében volt magyarokról.
- Három római téglá cursiv feliratának véleményezett olvasása (Magyar Sajtó 297. szám.)
1857. Pesti Napló. Egy lengyel diplomata észrevételei négy korona-kérő ellen. 295. l.

1857. Magyar Sajtó. Nemzet- és nyelvtörténeti adalék Moldvából 58. l.
1858. Pesti Napló. Az Anjou királyi ház történeti emlékei Magyarországon. 28., 29., 30. szám.
1865. Hazai okmánytár I. kötet. Kiadják: Nagy Imre, Paúr Iván. Ráth Károly és Véghelyi Dezső Győrött. 1865. II. kötet u. o.
- 1868. Az istituto di corrispondenza archeologica Rómában. Győri tört. és rég. füzetek IV. köt.
1870. Arch. levél. Arch. Értesítő III. köt. 103. l.
1871. Történet-archeologiai séták városunkban és környékén; a nyéki sarkophág. (Sopron 39. sz.)
- Bauer János soproni polgár. (Sopron 1. sz.)
- Vitnyéd helységéről. (Sopron 25. és 44. sz.)
1873. Jelentés a győr-ebenfurti vaspálya-építkezési munkálatoknál felfedezett római kőkoporsókról; megjelent a «Sopron» című lapban; onnan átvéve az Arch. Ért. VII. kötet 258—261. l.
1873. Egy piperező római nő sírja; megjelent németül az «Oedenburger Nachrichten» című soproni lapban; onnan fordításban átvette az Arch. Ért. VII. köt. 149—155. l.
1876. Az utolsó boszorkány Sopron vármegyében. (Sopron, 1876. 34. sz.)
1877. A rossz szomszéd török pasa és a jó szomszéd török pasa. (Sopron 26., 28. sz.)
- Kisfaludy Boldizsár francia huszárnagy levele anyjához. (Sopron, 1877. 42. sz.)
1878. Preiner Mátyás soproni polgármester 1680. Sopron 13. sz.
- Kalecsák Péter soproni városplébániai káplán (1652—1676.) Sopron 51. sz.
1879. A soproni kereskedők veszedelme Tökölyi Imre hadaival szemközt 1683-dik évben. (Sopron. 1879. 98. sz.)
- Régészeti lelet Szárazvámon. Sopron 43. sz.
- Levéltári adatok a magyar főurak neveléséhez. (Sopron, 1879. 52., 53. szám.)
- Gróf Draskovits Miklós és neje gr. Nádasdi Krisztina instruktója fíjok nevelője számára 1679. ápr. 26. Tömörd. Sopron 53. sz.
1880. A városi emlékjelek és a városház Sopronban. Sopron 92. sz.
- Csorna határában teljesített régészeti kutatásról. Sopron 12. sz.
1883. A kisczenki remete. (Századok XVII. kötet 1883. az okt. füzet 101—104. ll.)
1885. A nyéki sarcophag. Arch. Ért. 1885. 85—90. l. A hőveji őshalom u. o. 225—231. l.; Lovagok temetője Csornacsatáron.
1886. A soproni «bécsi domb» vaskori temetője. Arch. Ért. 1886. 97—114. ll.

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I.	Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V.	Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI.	Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX.	Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X.	Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

I.	Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II.	Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III.	Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V.	Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendvich Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haymald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX.	Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X.	Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

I.	Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V.	Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 20 kr.

VIII.	Emlékbeszéd	Vandrák A. l. t. felett.	<i>Vecsey Tamás</i> l. tagtól	Ára 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd	Konek Sándor r. tag felett.	<i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	" 10 kr.
X.	Emlékbeszéd	Kruesz Krizosztom r. tag felett.	<i>Hollósy Juszinián</i> l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd	Zsoldos Ignác r. tag felett.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II.	Emlékbeszéd	Benfey Tivadar k. t. felett.	<i>Budenz József</i> r. tagtól	" 10 kr.
III.	Emlékbeszéd	Frankenburg Adolf l. t. felett.	<i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 20 kr.
IV.	Emlékbeszéd	Tarkányi Béla József t. t. felett.	<i>Szvorényi József</i> t. tagtól (Tarkányi B. J. arczképevel)	" 30 kr.
V.	Emlékbeszéd	Dr. Henle Jakab k. tag felett.	<i>Dr. Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	" 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd	Pompéry János l. tag felett.	<i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd	Gyárfás István l. tag felett.	<i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd	Kovács Pál l. tag felett.	<i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
IX.	Emlékbeszéd	Ladányi Gedeon l. tag felett.	<i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
X.	Emlékbeszéd	Korizmic László t. tag felett.	<i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd	Fábián Gábor r. tag felett.	<i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd	Tanárky Gedeon lev. tag felett.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 kr.
III.	Emlékbeszéd	Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett.	<i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd	Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett.	<i>Goldziher Ignéz</i> l. tagtól	" 30 kr.
V.	Emlékbeszéd	Hornik János lev. tag felett.	<i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 kr.
VI.	Emlékbeszéd	Reichardt Henrik Vilmos felett.	<i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	" 20 kr.
VII.	Emlékbeszéd	Boissier Péter Edmund k. tag felett.	<i>Dr. Haynald Lajos</i> t. tagtól	" 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd	Greguss Ágost rendes tag felett.	<i>Bánóczy József</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd	Grote Arthur külső tag felett.	<i>Dr. Duka Tivadar</i> l. tagtól	" 10 kr.
X.	Emlékbeszéd	Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett.	<i>Dr. Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd	Petzval Ottó r. tag felett.	<i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd	Ökröss Bálint lev. tag felett.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
III.	Emlékbeszéd	Hunfalvy János r. tag felett.	<i>Keleti Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
IV.	Emlékbeszéd	Tóth Ágoston rendes tag felett.	<i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	" 20 kr.
V.	Emlékbeszéd	Oppolzer Tivadar külső tag felett.	<i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	" 15 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 7. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
PAUER JÁNOS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA
FELETT.

Dr CZOBOR BÉLA

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. évi április hó 28-án tartott
összes ülésén.)

(Arczképpel.)

Ára 60 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

274

James F. H. H. H.

EMLÉKBESZÉD

PAUER JÁNOS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA LEVELEZŐ TAGJA
FELETT.

Dr CZOBOR BÉLA

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. évi április hó 28-án tartott
összes ülésén.)

(ARCZKÉPPEL.)

BUDAPEST.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

PAUER JÁNOS LÉVELEZŐ TAG EMLÉKEZETE.

CZOBOR BÉLA L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. április 28-án tartott összes ülésén.)

Akadémiánk alapszabályaiban kegyeletes megemlékezést rendel elhunyt tagjai fölött, hogy tudományos életünk fejlődésére tényezőkép közreműködött munkásainak érdemeit, irodalmi hatását nagy vonásokban feltüntetve, a maga részéről is letegye az elköltözöttek ravatalára elismerése koszorúját.

Valahányszor ezen emelvényt gyászlepel borítja, s az emlékezet szövetnekét mellette meggyújtva, elhalt tagjaink szellemét magunk elé idézzük: méltó okunk van a könyezésre, mert ismét kidőlt sorainkból egy munkás kéz, pihenni tért egy tevékeny elme, minőkre e hazának nagy szüksége van. A ki — bárcsak porszemmel is — hozzájárult kulturális fejlődésünk nagyfontosságú kiépítéséhez, méltán megérdemli hálánkat, kegyeletünk őszinte adóját.

A hálás emlékezet lerovásánál azonban óvakodnunk kell minden túlzástól. Nagy tévedés, sőt helytelen eljárás kész kerettel állni elő s abba illeszteni be a kegyeletünk tárgyát képező alakot, mert ily ferde eljárás mellett gyakran meg-esik, hogy a nagy keretbe foglalt egyéniség veszít jelentőségéből s érdemei méltatása helyett kicsinylés jut neki osztályrészül; avagy — a mi még gyakoribb eset — a nagyszabású keret erőszakolt kitöltésénél az alakot fosztjuk meg egyénisége ismert körvonalaitól. A keret ki lesz töltve: de az alakra nem ismerünk reá, a mit az elköltözöttnek emléke irányában köteles kegyelettel összeegyeztetni még kevésbbé tudnék.

Tek. Akadémia! Tudományos életünk közterén, társulatainkban, egyesületeinkben mindenütt megférnek a tehetségek különböző fokozatai egymás mellett, sőt közös célra törekvő munkásságukban egymást kölcsönösen ki is egészítik. A lángelme körül a szorgalmas kezek egész csoportja nyer alkalmazást és működési teret; a nagyobb tehetségek mellett a szerényebbek is becsülésre számíthatnak, ha képességek összes talentumaival vesznek részt hazánk szellemi emelkedésének nagy munkájában. Akadémiánk félszázadot meghaladó tevékenységében oly képet tár elénk, melynek egy célra — a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése- és terjesztésére — törekvő összhangzatos benyomása, körvonalalaiban és színhatásában, működő tagjainak tehetségétől és szorgalmától függ. Mint az elemekből szerkesztett mozaik, színeinek változata- és intensivitásával a szerint és ott köti le figyelmünket, hol a körvonallakká csoportosult kockák rajzában nyilvánuló mesteri vonások jelentkeznek, s mintegy kiemelkednek a háttérül szolgáló alaptól. A kép által előidézett benyomás akkor tetszetős, ha minden kocka saját helyén van és azt teljesen kitölti. A kiknek működése, egy emberöltőn át teljesített munkája csak egy kockával járult e kép teljessé tételéhez és hatása emeléséhez: a mikor e kocka a keretből kihull, kegyelettel akkor bánunk el vele, ha nem tüntetjük föl nagyobbnak az úrt, melyet hátrahagyott s értéke szerint — vonatkozással teljesített feladataira — méltányoljuk.

Ma, midőn a Tek. Akadémia II. osztálya bizalmából e helyre lépve, Akadémiánk egyik elhalt levelező tagja, néhai *Pauer János* székesfehérvári püspök fölött emlékbeszédet mondok, feladatokat könnyűnek nem merem mondani. A nehézség oka nem érdemei hiányában rejlik, mert közéletünk terén kimagasló állást töltött be, irodalmi munkásságának gyökerei pedig félszázadnál mélyebbre hatoltak, első nagyobb művét a m. kir. Tud. Egyetem már jóval négy évtized előtt koszorúzta meg, a toll meg halálakor hullott ki kezéből: hanem a nehézség okát azon személyes viszonyban látom és érzem, melyben a boldogulttal gyermekségem éveitől kezdve állottam.

Elmondhatom, hogy szemei előtt nőttem föl, első buz-

dításai melegét éreztem, egyházi és tudományos pályámra kiható tanulmányaimban neki sokat köszönök, a ki növekedéskoromban számomra megnyitotta a magasabb kiművelés kapuit, az egyetemet; életem további folyásában lépten-nyomon jóságával tetezván, fokozta szívem mélyen érzett háláját.

Méltán aggódok tehát, ha vajjon a hála- és kegyelet-érzése nem fogja-e túlzásokra ragadni gondolataimat és tollamat most, midőn egy ily tekintélyes testület megbízásából és nevében szólani kitüntetésnek tartom.

I.

Pauer János* nevelésére jótékony befolyást gyakorolt azon körülmény, hogy *Simonyi Pál* székesfehérvári nagyprépost a tehetséges szerény modorú ifjút megszeretvén, felkarolta. Az atyja halálával korán félárvaságra jutott gyermeket özvegy édes anyja — kevés vagyonszámból — nem lett volna képes tudományos pályára előkészíttetni, valaminthogy már öcscsét iparosnak kényszerült adni, ha a nemeslelkű pártfogó saját oldala mellé nem emeli s jótékonyága teljében nem részesíti.

A középkori szerzetes és világi iskolák maradványának tekinthető egyházi praelatusaink, kanonokjaink azon dicséretes szokása, — kár, hogy vidékenként immár eltűnedezni látszik, — melynélfogva tehetséges ifjakat, néha hármásával is, gyámolító pártfogásukba véve, iskoláztatásuk alatt minden szükségessel elláttak. A székesegyházak mellett levő káptalanokban hajdan — a mikor a tridenti zsinat előtt általán még papnevelő-intézeteink nem voltak — így nevelkedtek az ifjak papjelöltekké és papokká, így szerezték meg magoknak a választott pályához megkívántatott ismereteket. A nemeslelkű pártfogó, az anyagi ellátás, lakás és élelem kiszolgáltatásán kívül kiterjeszté figyelmét az ifjak szellemi fejlődésének egyengetésére is, mely iskolai tanulmányaik ellenőrzéséből s az ön-

* Született 1814-ben, augusztus elsején Ráczkevéen (Pestm.) polgári szülőktől. Atyja György, anyja Vecsey Juliánna volt.

képzés irányításának gondot és vesződséget igénylő munkájából állott.

Mai árvaházaink és tápintézeteink ingyenes helyei, ámbar sokatérő jótéteményt képeznek a szerencsés gyámoltakra, az ily pártfogók közvetlen istápolásánál mégis jóval jelentéktelenebbek. Hiányzik belőlök a közvetlen, mondhatni atyai irányító szellem befolyása és áldása, melyet egy-két növendékkel a nevelő sokkal intensívebben képes éreztetni, mint az intézeti különféle hajlamú és természetű ifjak egész rajával.

Simonyi prépost kimagasló egyéni tulajdonainál és ritka műveltségénél fogva a vezető, irányító nemes szerepre születni látszott. A kalazanti sz. József szabályait követő piaristák — mint századunk derekáig magyarul jellemzőn nevezni szokták: «Kegyes Oskolák-rende» — adták meg neveléséhez az alapot, kik közé, életét és munkásságát a tanítás és nevelés kettős feladatára avatandó, zsenge korában már belépett. A II. József császár reform-eszméivel kapcsolatban eltörült szerzetes-rendek tagjai, áldozárok és fogadalmukkal lekötött növendékek egy nagyobb része a világi papság kötelékébe kérte fölvetelét. Köztük volt Simonyi is, a ki több éven át működött a piarista-rendben, a nélkül, hogy fölszentelték volna.

Milassin Miklós, Székesfehérvár második püspöke fölvette őt egyházmegyéje növendékei közé, s hogy magasabb kiművelésére neki tért engedjen, Rómába, a «Collegium Germanico-Hungaricum» küldte, honnét tanulmányai végétével a hit- és egyházjog-tudori kettős koszorúval tért vissza egyenest püspöke mellé, titkári minőségben. Kiváló személyi tulajdonai gyors emelkedést biztosítottak neki pályáján. Pár év múlva a székesfehérvári papnevelde első igazgatója, majd 1806-ban kanonokká és tizennégy év múltán nagypréposttá lőn.

Ily férfiú oldala mellé helyezte a Gondviselés Pauer, a kit a classikus és modern irodalom termékeivel pártfogója megismertetvén, irodalmi zsengek készítésére serkenté. — Simonyi prépostnak buzdításait a zircz-czistercezi hazafias érzelmű rend tagjai, kik már ez időtájt a székesfehérvári gymnasiumot tanerőkkel ellátták, sokszorosan visszhangozták. A pré-

post könyvtárából Kisfaludy, Vörösmarty, Dugonics, Gvadányi munkái, valamint a Tudományos Gyűjteménynek havonként megjelenő füzetei és a hazai hírlapok kedvelt olvasmányait képezték. Tanárai közül leghálásabban *Szegh Pálra* emlékezett vissza, a ki a szónoklati osztályban nemcsak buzdítója, de ritka jó, tapintatos bánásmódja által, egyik irányítója is volt.

Van egy korszak életünkben, melyre mindnyájan nagy örömmel emlékezünk vissza. A gyermekkorból az ifjúéba való átmenet ez, melyben a fejlődéssel lépést tartó képzetek lelkünknek rokonszenvét, előszeretétét a költészet felé irányítják. Nemcsak a classicus költők magasán szárnyaló dalait, hanem a köznapi tehetségek termékeit is egyenlő mohósággal siet élvezni kora ezen szakában az ifjú, sőt mintegy hivatást érez a lant húrjainak megpengetésére is.

Alig van közöttünk valaki, a ki ezt ifjú korában el ne követte volna; alig olyan, a ki szívesen ne emlékeznék reá.

Pauer Simonyi prépost buzdítására többször hozzáült a verseléshez, sőt az útmutatója véleménye szerint sikerültebbeknek látszó termékeket a *«Társalkodó»*-ba be is küldötte. Az a bibelődés, melylyel irodalmi első vezetője őt kitüntette, sokkal nagyobb ösztönzésül szolgált a kezdőnek, mint talán a szerénysége érzetében alig remélt siker, hogy költeményei közül egyiket-másikat kinyomatva lássa.

Gymnáziumi tanulmányainak befejeztével 1833-ban, ifjú életének folyásában némi fordulat áll be. Simonyi prépost házáat, mely neki második családi tűzhelyévé lőn, hol a korán sírba szállott atya szeretetének elvesztését enyhítő jótétemények sugari könyűit felszárították, el kellett hagynia. Végzett tanulmányai már teljesen kimerítették a programmot, melylyel Székesfehérvár városának tanintézetei akkortájt ifjainak szolgálhattak. A hat osztályból álló gymnázium csarnokai-ból a magasabb művelődésre, a tudományos pályákra készülők ifjak az egyetemi bölcsészeti tanfolyamokat keresték föl. Pauer is — nyilván pártfogójának segélyezése mellett, kinek atyai hajlékát igen, de kegyeit el nem veszíté, — a fővárosba sietett, hol magát a kir. egyetem hallgatói közé fölvétette.

Tanulmányai közben fönnmaradt idejét ekkor is kitar-tással önképzésére fordítá, a mi egyrésztől tudományos és köl-

tészeti tartalmú kötetek szorgalmas olvasásából, kivonatok és jegyzetek szerkesztéséből, másrésről pedig irodalmi dolgozatok, köztük alkalmi versek készítéséből állott. Ez utóbbiak némelyikét közölte is *Galvácsyval*, a «Hazai s Külföldi Tudósítások» szerkesztőjével, a «Hasznos mulatságokban» leendő kiadás céljából. Ugyanekkor a classicus termékek iránt érzett előszeretete Horatius ódái felé terelik figyelmét s azok közül néhányát — mint maga említi feljegyzéseiben — «vitézi versekben» magyarra fordít.

Bölcsészeti tanulmányait befejezván, az életpálya választása, a mi ifjainknak mai napság annyi tünődést, habozást és kapkodást szokott okozni, őt nem hozza zavarba. A szülői háiban nyert első nevelése, jótevőjének, Simonyi nagyprépostnak irányító szelleme már rég elhatározássá érlelték szelíd lelkében a választást, melylyel jövője pályáján haladni kívánt. *Horváth János* székesfehérvári püspök (a híres hahóti apát és szónok) a jelentkező ifjút 1834-ben fölvette egyházmegyéje papjelöltjei közé. A bécsi Pazmaneum és a pesti központi papnevelésben két-két hely levén a székesfehérvári egyházmegye növendékei részére, Pauer fölvétele oly rossz időben történt, hogy a helyek betöltve levén, a jeles előképzettséggel bíró ifjút magasabb kiképzetés céljából egyetemre küldeni, lehetetlen volt. Így történt, hogy a püspöki székváros papnevelő-intézetében kellett hallgatnia a hittudományoknak mind a négy évi folyamát.

Ha talán az egyetemi tanulmányok színvonala felé vonzódni látszó ifjúnak eleinte fájón eshetett is a magasabb kiképzéstől való eleste, annál inkább fokozta tetterejét és sarkalta őt az önképzés munkájának folytatására.

A mit — lehet — kezdetben szerencsétlenségnek tartott, további emelkedésének és méltánylásának lön kútfejévé. A székesfehérvári papnevelde igazgatása már 1835-ben *Farkas Imre* kanonok kezeire lön bízva, a kit szelíd lelkületénél fogva haláláig «szelíd Farkas»-nak neveztek, ellentétben *Farkas Ferencz* kanonokkal, későbbi nagypréposttal, a kinek nyers, haragos modora miatt «vad» jelzöt adtak kortársai.

Az a bizalmas viszony, mely a papnevelő-intézet helyes és okos vezetője, igazgatója és a növendékek között létrejő,

leginkább hasonlít a szülő és gyermek, a jóakaró barát, méltányos nevelő és nyílt szívű tanítvány egymáshoz való viszonyához. A növendék belsejének teljes kiismerése az alap, melyre építenie szabad. A külsőséggel kendőzött, rejtélyeket ápoló szívek homokján minden jóakaratú építési terv romhalmazzá dül össze.

Pauert ily bizalmas természetű tanítványi viszony alapján ismerte föl jellemében, tehetségeiben és szorgalmában az intézet igazgatója. Rokonszépületük hozta és kapcsolta együvé őket. Tizenhét év után az igazgatóból lett püspöknek első teendője volt kedvelt tanítványát saját oldala mellé emelni s az egyházmegye kormányzatába — titkári minőségben — beavatni.

A hittudományi tanulmányok mellett, a székesfehérvári papnevelő intézet tagjai közül többen serényen foglalkoztak tudományos irányú önképzéssel és irodalmi kísérletekkel. Az a hagyományos szellem, mely hazafias lángra lobbantá 1814-ben a székesfehérvári kispapokat s irodalomtörténetileg nevezetes eseményt eredményezett — midőn *Berzsenyi* verseit a pesti növendékpapokhoz csatlakozva, saját költségükön kiadták — nem halt ki, hanem nemzedékről-nemzedékre szállott át örökség gyanánt. Pauer *Stein* epigrammáinak gyűjteményét* fordítgatá s e munkája mellett szorgalmasan olvasott, jegyzeteket és kivonatokat készíttetett.

A négy évi theologiai cursus után, 1838-ban augusztus hó 19-ikén püspöke, *szalai báró Barkóczy László* által áldozó pappá szenteltetvén, másnap sz. István király ünnepén tartá meg első miséjét, elvonultságra hajlandó természetét jellemzőleg, nem a püspöki székvárosban, hol e napon nagy ünnepély szokott tartatni, hanem egy félreeső faluban, Tökölén.

A fiatal levitának első működése tereül főpásztora Csákvárt jelölé ki, hova segédlelkészi minőségben küldetett. Ebben is szerencséje volt. Csákvár urai, az Eszterházy grófok mindenkor szívesen érintkeztek papjaikkal, kiket kastélyukban örömmel láttak, a mi — kivált a fiatalabb — papok kiműve-

* «Anthologia Epigrammatum Latinorum recentioris ævi» Bécs, 1816. 8 rét.

lésére nagy befolyással szokott lenni. Különben maga az esperes-plebános is, *Lezsó András*, kinek oldala mellett három évig működött, egy művelt, lelkes pap volt, a kinek dicséretére szolgálhat, hogy teljes harminczkilencz évig, egész halála napjáig — apáti és kanonoki czímmel kitüntetve — megmaradt plébániája hiveinek vezetőjekép. Pauer káplánkodási éveire a kötelmeivel kapcsolatos irodalmi munkásságnak néhány terméke esik. Ezen idő alatt fordította le *Parizek* több kiadást ért «Religion der Unmündigen» czímű munkáját, továbbá esperese oldalán tapasztalván a falusi iskoláknak hiányait, vidékenkint szomorú állapotát, 1840-ben «a falusi iskolákról» szóló értekezését írta meg, mely ugyanazon évben a «Jelenkor» melléklapjában a «Társalkodó»-ban* meg is jelent. Kiváló buzdításul szolgált egyik értekezésének («A népek vallása és erkölcsi neveltetéséről») főpásztora részéről nyilvánult elismerő méltánylata, a mit az egyházmegei hivatal által kitűzött kérdésre benyújtott dolgozat homlokára püspöke sajátkezüleg írt reá. Íme, sokszor egy ily csekélységnek látszó figyelem sokkal jobban esik a törekvő ifjúnak, mint az anyagi jutalom.

II.

A «*Religio és Nevelés*» czímű egyházi folyóiratot, melyhez függelékül, az «Egyházi Tudósítások» és különállón «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii» czímen melléklapok adtak ki, dr. *Szaniszló Ferencz* nagyváradi l. szert. apátkanonok, a pesti központi papnevelő intézet kormányzója alapította és saját szerkesztésében, mint kiadótulajdonos 1841-ben meg is indította. Feladatául tűzte ki a kath. hitélet emelésére czélzó értekezések, tanulmányok, egyházas irányú költemények közlése által hatni a magyar papság zömére, melynek e folyóirat immár negyvenkilencz év óta kedvelt közlönye.

A «*Religio és Nevelés*» alapítása a hazai hírlapirodalom terén többféle okból figyelemre méltó eseményt képezett.

* 27. és 28. szám.

Első helyen említhető azon körülmény, hogy e folyóiratban a magyar papság oly közlőnyt nyert, mely — alkalmas napisajtó hiányában — csaknem kizárólagos organuma volt a papságnak. A szerkesztő kiváló gondot fordított arra is, hogy a nem magyar ajkú, vagy a megszokottságból az egyház nyelvén olvasni szerető papoknak is juttasson szellemi tápot, a mit a «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii» közvetített.

Ha végig lapozzuk e vállalat első kötetét, a benne foglalt értekezések és költemények között találni fogunk a sikerültek mellett kísérleteket is, a min különben alig csodálkozhatni. A szerkesztő tapintattal csoportosítá vállalata köré az ismert nevű és a reményekre jogosító fiatalabb írókat. Köztük találjuk *Csajághy Sándort*, a későbbi csanádi püspököt, *Körmöczy Imrét*, a közügyek terén is élénk részt vett jeles tollú író († mint nagyvárad kanonok), *Hollók Imrét* a rozsnyói megyéből, *Szenczy Ferenczet* és *Szabó Imrét* (később mindkettő szombathelyi püspök), *Fogarassy Mihályt* a «jó és olvasó könyvkiadó (ma Szt.-István-)társulat» alapítóját, későbbi erdélyi püspököt, *Haas Mihályt* († mint szatmári püspök) *Szaniszló Józsefet*, *Sárkány Miklós* komáromi benzés professort (ma bakonybéli apát), *Somogyi Károlyt* († mint esztergomi kanonok), *Ballai Valér* benzést; továbbá *Egyed Antalt*, *Tárkányi Bélát* és *Sujánszky Antalt*, a kik költeményeikkel élénkitették e lapot.

E régi első gárdából ma már csak ketten élnek: *Sárkány Miklós* apát, a ritka emlékező tehetséggel megáldott aggasztán, a hazai benzésrend egyik érdemes tagja és *Sujánszky Antal* esztergomi kanonok egyházi költőink ez időszakbeli nestora.

Érdekes a vetélkedés, melylyel Egyed, Tárkányi és Sujánszky a zsoltárok fordításában a folyóirat hasábjain egymást fölülmulni töreksenek. Tárkányi nyitja meg a sorozatot,¹ Egyed Antal másodiknak érkezik a küzdő téren² Sujánszky csak egy év múlva jelentkezik fordításaival,³ holott

¹ V. ö. Religio és Nevelés 1841. I. félév 126, 175, 226, 415 lap.

² V. ö. u. o. II. félév 14, 29, 93, 239, 256, 335. lap.

³ U. o. 1842. I. félév 272, 191, 192. lap.

eredeti költeményeiből már az első évfolyamban sietett közölni.*

Szaniszló belátta, hogy e folyóiratnak — ámbár hetenkint csak egyszer, másfél íven jelent meg — technikai kezelését egy ember, a kit kötelességei másfelé is lekötve tartanak, sikerrel nem vezetheti. Alkalmas segítség után kellett néznie. Központi helyzete s azon körülmény, hogy neves munkatársakban nem szűkölködött, a választás munkáját igen megkönnyítette. *Somogyi Károly*, esztergom-főmegyei áldozárt vette maga mellé, a ki kiváló tehetségei daczára sem levén képes a hármas lap teendőinek megfelelni, csakhamar egy második segédszerkesztő alkalmazása is égető szükségé vált. Szaniszló választása *Pauer János* csákvári káplánra esett, a kit 1841. év őszén a szerkesztőségbe való belépésre fölszólított.

Pauer aligha gondolhatta előre, hogy a lelkeszkedés teréről, melybe esperese oldala mellett magát egészen beléléte, ily rövid idő alatt letérni legyen kénytelen. Még kevésbbé gondolhatta, hogy Szaniszlónak, a központi papnevelő intézet igazgatójának, a ki a keze alól kikerült tehetségekben kényekedve szerint válogathatott, figyelme és választása a csákvári káplán felé forduljon, a ki hittudományi tanulmányait nem a központban, de a vidék egyik szerény intézetében végezte. A megtiszteltetés tehát annál nagyobb volt, az elismerés és bizalom annál meglepőbb, melyet Pauer eddigi irodalmi dolgozataival volt képes maga iránt kelteni.

Az egyházmegye kötelékéből — habár csak időleges — elbocsátás oly munkakörbe, mely a megyei püspök közvetlen vezetése alatt nincsen, a főpásztor jogköréhez tartozik. Pauer méltán áldhatta érdemes püspökét, hogy a kitüntető meghívást nem kellett visszautasítania. Főpásztora 1841. évi október 6-ikáról kelt engedélyével Szaniszló oldala mellé rendeltetett, hol segédszerkesztői teendőit ugyanazon hó 15-ikén tényleg meg is kezdette. A megyés püspök dicséretére legyen mondvá, hogy fiatal papja képességét és szorgalmát ismerve, a főváros irodalmi köreibbe vezető útát előle el nem

* U. o. 1841. I. félév 536. lap. «Temetőben».

zárta. Hány tehetség, kiváló talentum marad parlagon, mert föl nem ismerik, vagy ha fölismerik is, az irányadó körökben kellőleg nem méltányolják; a helyett, hogy a szükséges segéd-eszközöket rendelkezésére bocsátanák, még kedvét is szegik.

Pauer új munkakörében csakhamar otthonosnak érezte magát. Az újabb irodalmi termékek szorgalmas olvasása által rövid idő alatt kellő ügyességet szerez a hirlapírói könnyedebb eszmemenet és nyelvezet elsajátításában. A folyóirat első kötetében nem találkozunk ugyan nevével, vagy neve kezdőbetűivel megjelölt cikkekkel, azonban — sajátkezűleg írt életrajzi jegyzeteiből — tudjuk, hogy a névtelenül megjelent cikkek írásában neki is jelentékeny része volt. Az első közlemény, névalírásával az 1842. évfolyam február 27-iki 9-ik számában,¹ látott napvilágot «Hunyadi János végórája» czímen. A két hasábra terjedő cikket *Bonfin* történeti munkája nyomán írta s így reá vall a történettudomány kedvelőjére, a ki már ekkor kútfő-tanulmányokkal foglalkozott.

Nem terjeszkedhetem ki megjelent cikkeinek méltatására, egyet azonban közülök még kiemelendőnek vélek, melyet latin nyelven a «Fasciculi Eccl. Literarii»-ban² ez évben indított meg. *Szvorényi Mihály* hátrahagyott kéziratának tanulmányozása közben kapott kedvet a magyar kath. pap-ság érdemeiről folytatólágosan írni «Merita Catholici Regni Hungariae Cleri» czím alatt, melynek közlése a következő évfolyamon át tartott.

Szaniszló oldala mellett Pauer mintegy két évet töltött, midőn az alapító a «Religio és Nevelés» szerkesztőségébe úgy látszik beléfáradva, fiatalabb erőnek adta át a lap vezetésének gondjait. Legalább erről tájékoz bennünket az 1843 junius 23-ikán kiadott 26. számban a «szerkesztői végszó», melyben a többi között a következők foglaltatnak: «Mikép sikerült harmadfél évi működésem által a tehetségem szerint szorgalmazott czélt elérni, mások ítéljék meg. Ember dolga elhinteni a magot, Isten malasztjáé csirába, növekedésbe s érlelésbe hozni azt. Egyébiránt ha jó szándékkal végezzük

¹ Religio és Nevelés, 1842. I. félév 135—137. lap.

² 1841. II. 341, 1842. I. 83, 226, 355, 1842. II. 397. lap.

munkánkat, nem hiusulhat reményünk, hogy Isten reá adandja áldását. — Engem is a fáradságok s a szerkesztőséggel együtt járó egyéb bajok közt pályám egész ideje alatt azon belső meggyőződés tartott fön s élesztett, hogy tehetéseimet az Isten országának terjesztésére, a keresztény hivek lelki épülésére, vigasztalására, oktatására legjobb szándékkal áldozván föl, a siker el nem maradhat».*

A szerkesztésbe való belefáradás egyik főoka — úgy látszik — a «Protestans egyházi és iskolai lap», mely *Török és Székács* szerkesztésében 1842. évi április 7-ikén indult meg, polemikus hangja volt. «Váratlan vala ennek már első számában — úgymond Szaniszló szerkesztői bucsuzójában — sőt programjában is jelentkező, s a katolikusokra nézve igen ingerlő, igen kihívó szelleme; de óvakodtunk egy számból megítélni a lapot, s békével vártuk a jövőndőt. Miután azonban ugyanazon kiméletlen szellem mutatkozott a következő számokban is, sőt az ötödikben a polemia is megkezdett; nem gondolhatánk egyebet, hanem hogy szándékosan vettetett előnkbe a keztyű. Mi, kik béketűrők kívánunk lenni mindig, de gyávák és szent hitünk elárulói nem lehetünk, fölveltük a keztyűt, megindítottuk a Szombathelyi leveleket és egyéb elleniratokat; sőt ezután alig volt számunk, mely többek közt czáfolatot is ne foglalt volna magában, melyre anyagot, alkalmat és okot mindig az ellenfél szolgáltatott».

Két oly szelid lelkű egyén, mint Szaniszló és Pauer a fegyverek csattogtatásától magukat távol tartani ohajtván, a «szombathelyi levelek» «—czy» jeggyel jelölt szerzője, kiben a későbbi püspököt *Szenczyt* véljük fölismerni, valamint a szerkesztőség harmadik tagja *Somogyi Károly* léptek polemikus czikkeikkel a küzdő térre.

A harcra kész két lap hévvel folytatott küzdelme az ügynek, valamint a «Religio és Nevelés»-nek csak előnyére, hasznára vált. Legalább nem színtelenedett el tartalma, hanem a polemia által fölvetett eszmék tárgyalása közben élénkké, érdekessé lön.

Szaniszló utódjául — illetékes helyen — Somogyit aján-

* U. o. 1843. I, félév, 535—536. lap.

lotta s már az 1843. évi május 21-ikén megjelent 21. szám homlokán következő szavakkal mutatta be: «Öt, a szerény s igénytelen férfiút, de «A törvények iránti engedelmességről» írt pályakoszorúzott munkájáról, továbbá a múlt évi latin egyházi folyóirat, s e lapokban megjelent többrendű tudományos értekezéseiről, majd harmadfél évi segédszerkesztői ügyességéről s egyéb szép tulajdonairól ismerettest a t. cz. olvasó közönség pártfogásába legbuzgóbban s bizodalmasabban ajánlom».¹

A szerkesztő személyében történt változás nem volt minden kihatás nélkül a folyóiraatra. A heti lapból hetenkint kétszer, csütörtökön és vasárnapon egy-egy iven megjelenő ujság lett, a mi által az előfizetők gyorsabb értesülést nyertek. A lap tartalmi beosztása sem maradt érintetlen. Az eddig függelék gyanánt külön megjelenő «Egyházi Tudósítások» anyaga a főlap állandó rovatába illesztetvén, e helyett az «Egyházi literaturai lap. Függelék a Religio és Neveléshez» czímmel indult meg, melyben a hazai és külföldi irodalom körében észlelhető mozgalmak, újabb könyvek bírálatai tájékozták a közönséget. Somogyi jónak látta a feladat megoldásához tüzetesen körülírt programmal fogni, melyet «Előfizetési hirdetés» czímmel, május 10-ikéről keltezve, terjesztett az olvasók elé.² Érdekesnek tartunk belőle néhány pontot ide iktatni, gondolatmenet, szellem és nyelvészet szempontjából egyaránt.

«E folyóirat tárgyai leendnek: Nemcsak vallási és erkölcsi, vagy ezekkel kapcsolatban levő, nevezetesen közegyház állományi kérdések; hanem általában minden a kath. igazságnak és jognak megismerésére és kivívására szolgáló közlések; minden, mi vallásilag fölvilágosít, megnyugtat és nemсит, s bármiképen alkalmas arra, hogy tévedésektől megóvjon, a hibás képzeteket földerítse, s az isteninek, mi igazság és élet az emberi tettekben valósultát könnyebbítse; tehát: valót kimutató fölvilágosítások, helyreigazítások, s netalán szükségeseknek látszható, *mindig a ker. szeretet szellemében*

¹ «Religio és Nevelés» 1843. I. félév 401—402. lap.

² V. ö. «Egyházi Tudósítások» 1843. I. félév. 21. szám.

írandó czáfolatok is. Nem különben vallásos elmélkedések, elbeszélések, szívképző történetek; épületes szokások, szertartások és ünnepélyek ismertetése; rövid életirások, főleg szentekéi; továbbá: szentirási helyek alkalmas magyarázata, bibliai életképek és jellemek, olvasási kalászatok, példabeszédek, erkölcsi mesék, ájtatos énekek s az egyházi és morális költészet egyéb nemei — úgyszintén minden, mi az embernek kiseddel korától fogva igaz keresztény vallásos szellembeni kiképeztetését s az öröklétrei neveltetését illeti: következőleg, mi a ker. kath. pásztorkodás, népnevelés és tanításmód, iskolák s nevelőintézetek stb. körébe vallásos és erkölcsi szempontból tartozik».

«Mélyen érezzük, mi nagy és fölséges a czél, melynek megközelítését földadatunkul választottuk; de jól ismerve erőnk s tehetségünk korlátoltságát, meg is fogunk mi elégedni, ha azt csak némely részben is elérni képesek leendünk,

íngerül szolgálándunk egyebeknek, hogy azt, mit mi jelenleg, nem önhittségünknek, hanem egyedül a körülmények hatalmának hódolva, nagyobb buzgalommal talán, hogynem tetterővel kezdünk, ők — a szerencsésebbek — kedvezőbb helyzetben, több tehetséggel és tárgyismerettel, nagyobb segédeszközök és közremunkálás birtokában folytathassák egykor, s ha Isten engedi, tökélyre is vihessék»

«Szándékunk tiszta, beszédünk őszinte, szívünk osztatlan. Azon valódi szeretet, mely Istent és embertársat, valást és hont egyetlen szorosan füzött kapcsolatba zár, azon szeretet lángja lobog keblünkben; s nem rajtunk fog mulni, hogy e jótékony lángot erőnkhez képest, honfitársainkban is élesztve, minél többekben s magasabbra gyujtsuk».*

Somogyinak e munkájában hű társa maradt Pauer egész 1844. évi szeptember 12-ikéig, a mikor megyés püspöke — mint alább látni fogjuk — a fővárosból visszahívta.

Míg a szerkesztőség tagja volt, több érdekes értekezéssel járult a lap anyagának gazdagításához. Kiemelendőnek vélem «Nevelő s tudományos intézeteink története s azok fejlődé-

* Egyházi literaturai lap. Függelék a Religio és Neveléshez. 1843. 1. szám. 2—3. lap.

sére a clerus befolyása» című értekezését, melyet még Szaniszló idejében kezdett közzétenni,¹ és Somogyi szerkesztése alatt fejezett be.²

E cikksorozat beható kutatás eredménye, melyet későbbi pályaművéhez — a miről alább leendő szó — nagy haszonnal dolgozhatott föl. Részletezésétől tartózkodom, mert említettem pályaművének testébe kibővítetten bele levén olvasztva ezen egész anyag, fölöslegesnek tartanám vele kétszer foglalkozni. Csak annyit jegyzek meg róla, hogy megjelenése után e cikket némi rövidítésekkel a «Pesther Tageblatt» 1843. évi 98—102. számában fordításban sietett adni.

E közben a polemikus hang a «Religio és Nevelés» hasábjain mind inkább élessé válik, átesap azon kényes kérdésekre is, melyeket személyes vonatkoztatások nélkül tárgyalni csaknem lehetetlenség. Ilyen pl. «A keresztény Tolerantiáról» szóló³ melylyel Jakabfalvay Andrásnak feleltek meg, vagy a «Polemia» című hat cikk,⁴ melyekben előbbinek, Hetényinek és másoknak adatik válasz.

A hullámok oly magasra tornyosultak, hogy Pauer tolerát is magokkal ragadták. Okot *Hetényi* cikke szolgáltatott rá, melynek első részére maga a szerkesztő, Somogyi Károly, másodikára pedig segédje Pauer felelt meg.

Hetényi János ugyanis a «Protestans egyházi és iskolai lap»-ban⁵) azt állította, miszerint sz. István királyunk a ker. hitre térítvén őseinket, *önálló és független magyar egyházat alapított*. Somogyi két cikkében apróra szétszedte a történeti alapot nélküli állításnak megkísérlett okadatolását. Hetényi feleletéből az ő hátrányára kitűnt, hogy előtanulmányok dolgában vajmi különböző fegyverekkel küzdenek. De ugyanekkor újabb themát vetett fel, midőn állítja, hogy a szent korona Rómából nem is kerülhetett, hanem azt «biborban született Constantin küldé első keresztény magyar feje-

¹ V. ö. «Religio és Nevelés» 1843. I. félév, 249, 289, 310, 329, 344, 372, 394. és 414. lap.

² U. o. 1843. II. félév, 25, 33, 41. és 49. lap.

³ U. o. 282. és 289. lap.

⁴ U. o. 297, 305, 313, 369, 377, és 385. lap.

⁵ 1843. 16. és 17. szám.

delmünknek Gejzának, Istvánunk atyjának a patriarchai keresztellett együtt» és pedig az «önálló egyház-kormány jeléül.»¹

Pauer felelete «Hazánk szent koronája és annak eredete» czímet visel, s a «Religio és Nevelés» négy számában² látott napvilágot. Hetényi emberére akadt. A chronologia rendelkezésre álló adataival erősen megleczkézteti ellenfelét, kimutatva, hogy Constantinus Porphyrogenetos már 36 éve a sírban volt, a mikor — Hetényi — általa Gejza vezérnek koronát és apostoli keresztet küldet. Nem tér ki a sz. korona alkatrészeinek vizsgálata elől sem. Bebizonyítja s meghatározza a római pápa által küldött részt, melyen latin feliratú apostolok képei láthatók zománczműben, valamint a byzanti császár, Dukas ajándékát, mely a mai szent koronának alsó korongját képezi.

Czikksorozatát történet-kútfői kritikával rekeszti be, melyben ellenfelének szemére lobbantja e téren tanúsított teljes tájékozatlanságát. A polemikus hang jellemzéseül álljanak itt zárszavai.

«Ezen, és még számos történeti adatok ellenében, miket ha fölhoznánk, messze ágaznék értekezésünk, állította föl H. úr «historiai új nézet»-ét, melynek megalapítására, vagy csak valószínűvé tételére csak egyetlen-egy okot, a mi megállhatna, nem volt képes fölhozni a történetből; sőt még azon írók is, kikre hivatkozik, mind ellenkezőt bizonyítanak; és mégis ő a «férfiás criticá»-t a «bírálati történet-nyomozás szövétnék»-ét emlegeti? — ő? és hogy előtte «mi sem drágább az igazságnál»; s fölsóhajtva mondja: «hogy az igaz tudomány, méltány és erény nemtője jelenjen meg minél több íróinknál és tanítsa meg őket az igazságot jobban szeretni önmagoknál.» Micsoda értelme van jelen szavaknak, H. úr által, ugyan az «új nézet»-et vitató cikkében fölhozva, nem értjük; mi legalább ama szavaknak sokkal fölségesb értelmet kívánunk tulajdonítani, mint hogy H. úr új nézetében azokat elmondani lehetne. Igenis igazságnak, szeplőtlen igazság-szeretetnek, nem pedig ily állításokat előidéző felekezeti

¹ U. o. 40. sz.

² V. ö. 1844. I. félév, 33, 42, 49, 57. lap.

szűkkebblúség- és előítéletnek kell az író tollát vezérelnie, ki főczélul tűzé ki magának: elvegyenlőségre vezetni a honfitársakat vallásos, erkölcsi, és nemzetiségi érzelmekben; és van-e valódi ker. honpolgár, ki ezen eszmét hő kebellet fölne karolná? ki annak minélelőbbi létesülését forrón ne óhajtaná? hogy egyek legyünk, mikép voltunk, úgy, mikép azt Űdvözítőnk tanítványainak ajánlotta. És ha H. úrnak csakugyan szándoka földeríteni ős egyházunk állását; és ha az emlegetett «igaz tudomány, méltány és erény nemtője,» nem léssen előtte csupa szójátékká alacsonyítva, meg fogja látni: melyik rész, mennyire tért el attól; s melyik rész van amaz egyház birtokában, melyben derék királyaink, az Istvánok, Lászlók, Lajosok és Hunyadyak, s melyben a most élő prot. családok ősei is voltak. És ha ezen ősegyház állása fejtegetését tiszta kebellet tüzendí ki viszonyegyesítési stádiumainak, a személyt nem válogató jövő kor szigorú, de igazságos ítéletét elkerülendi, s nem is fog oly alaptalan állításokba, s kigázolhatlan következtetésekbe bonyolulni, mint bonyolult hazánk szent koronájáról fölhozott historiai új nézetében; mert az igazság útja egyenes; — és midőn elvegyenlőségre vezetésről beszél, nem hint eszméket, melyek az úgy is sokfélekép megszaggatott hazában, a még többfelé szakadás szerencsétlen magvát rejtik kebelökben.»*

Pauernek ez értekezése méltó feltűnést keltett. Számos oldalról érkezett hozzá elismerő nyilatkozat, melyek a cikkheznek további működésére buzdítólag hatottak.

III.

A szerkesztőség kötelékéből kilépven, visszatér egyházmegyéjébe, hol püspöke, báró *Barkóczy László*, papnevelő intézetének lelki igazgatását és a hittudományok helyettes tanári székét bízta reá.

E nagyfontosságú állásban, melytől az egyházmegyei papság egész újabb nemzedékének lelkülete és így minősége függ, főpásztora az irodalom terén szerzett eddigi érdemeit.

* U. o. 60. lap.

elismerőleg méltánylandó, 1844. évi november 28-án szentszéke ülnökévé nevezi ki.

Újabb munkakörének elfoglaltsága mellett sem hagyja pihenni tollát, sőt minden szabad idejét szorgalmas irodalmi munkásságra fordítja.

A fővárosból történt eltávozás előtt mintegy két hóval (1844. évi július 27-ikén) a pesti kir. egyetem hittudományi kara a magyar kath. clerusnak az egyház, nevelés és oktatás körében, továbbá az írói, polgári és katonai tekintetben szerzett érdemeiről szóló pályakérdést tűzött ki, a beküldési határidőt 1846. évi augusztus hó 28-ára szabván.¹

Pauer méltán hivatottnak érezte magát a kitűzött pályakérdésre felelni, hisz — mint láttuk — már évek előtt, 1841-től kezdve hasonló tartalmú tanulmányaival, részint a «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii»-ban latin, részint pedig a «Religio és Nevelés» hasábjain magyar nyelven az olvasó közönség elé lépett, sőt többféle irányban figyelmet is keltett, a miről cikkeinek a német napi sajtó által való felkarolása is tanúskodik.

Szorgalmas munka árán elkészíté kilenczvenöt írott ívet meghaladó pályaművét a kitűzött időre, s azt bírálat végett az egyetemnél be is nyújtotta.

Mindössze 3 pályamű érkezett be. A Paueré «Recta tueri» jeligét viselt. A pályabírák — Sárkány Mihály apát és Szilasy János dékán — két pályaművet «nagybecsűeknek és jutalomra méltóknak» ítélték. Ez alapon a 800 frtos pályadíjat két részre osztották s 500 frtot a terjedelmesebb pályamű szerzője *Lányi Károly* esztergom-főmegyei áldozó pap, a 300 frtnyi kisebb díjat pedig Pauer János nyerte.²

A kir. egyetem hittudományi karának pályadíjával koszorúzott munkája «Az egyházi rend érdeme Magyarország

¹ A pályakérdés szövege: «Adassék elő hiteles kútfökből a magyar katholikus (világi és szerzetes) klerus jótekonny befolyása a ker. kath. anyaszentegyházra és az egész hazára nézve sz. István királytól kezdve mostanig. Különösen fejtessék ki: mit tett 1. egyházi 2. nevelési s oktatási 3. írói 4. polgári s katonai tekintetben?»

² A m. kir. tudomány-egyetem hittud. karának levéltárában őrizett kari ülés jegyzőkönyvéből, mely 1847. évi jan. 26-án tartatott. Az 1847. évi iratesomóban.

történetében az Árpádok időszakától korunkig» cím alatt 1847-ben jelent meg.¹ Az első füzetből, mely június első napjaiban látott napvilágot,² a «Religio és Nevelés» siet mutatványul adni három közleményt³ a következő címmel: «A kath. egyházi rend által az Árpádok korszakában tett egyházi alapítványok.» Majd gyorsan követi ezt a második és a harmadik vagyis befejező füzet, melylyel a munka teljessé lön.⁴

A harmincznégy nyomtatott ívre terjedő mű előszavából álljanak itt a következő részletek:

«Midőn a pesti királyi egyetem hittudományi kara a magyar kath. clerus érdemeiről szóló kérdést megfejtés végett kitűzte, korunk legkiáltóbb szükségeiből szakítá azt ki. Tapasztaljuk ugyanis, hogy a clerus sokféle oldalról támadtatik meg. — Tudja ugyan ő, mikép a vélemények vihara magától el szokott enyészni, de igazai védelmében fölszólalni mégis szent kötelessége, mert különben az volna ellene, és méltán, a legigazságosabb vád, ha ezt tenni elmulasztaná. A megtámadás legfőbb oka a javak birtoka. Midőn Borsod

¹ Teljes címe: «Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Árpádok időszakától korunkig. Jutalmazott pályamunka. Írta Pauer János, a székesfehérvári papnevelő-intézetben lelki-igazgató, hittudományi helyettes tanító és szentszéki ülnök. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betűivel. 1847. 8 r. XIV és 518 lap.

² V. ö. Egyházi literaturai lap, 1847. I. félv. 84. lap.

³ 1847. I. félv. 389, 397, 405. lap.

⁴ U. o. II. félv. 48. lap. *Lányi* munkája «Magyar katolikus clerus érdemeinek történet-igazolta emléke. A pesti t. hittud. kar Horváth-alapítványi jutalomkérdésében koszorúzott *első rangú pályamunka*. Írta Dr. Lányi Károly lyceumi r. tanár, magyar akadémiai lev. tag. Első korszak, Árpádok és vegyes házi királyok alatt 1000—1526. Posonyban 1848. Nyomatott Belnay örökösénél. 8 r. XVI és 198 lap. Második korszak. Protestans és Mozlim hittévesztés kora Austria Házi királyok alatt 1526-tól 1848-ig Posonyban, 1848. Wigand Károly Frigyesnél» (VIII és 174 lap.) címmel — mint látható — Paueré után *egy évvel* jelent meg. Már maga e körülmény egy évi időbeli előny mellett, biztosítá neki vetélytársa pályaművének használatát. Mindamellet, Lányi műve meg nem emésztett adathalmaznak látszik. Paueré ellenben kerekded egész, s a roppant anyag mellett is élvezhető olvasmányul kínálkozik.

országgyűlési követe,* ezen tárgyról országgyűlési tudósításait olvasá, a megye termében, mikép nyilvános lapok értesítenek, síri csend vala, s az eredmény az lett, hogy «alszik az most, és aludni fog még sok időig, de fel fog költetni országgyűlésről-országgyűlésre, és ha a kezdemény dicsősége e pontban Borsodé, a kivitel diadala az egész honé leend.» — Ha világ-eseményekből, a népek életében fölmerült hasonló lépések eredményeiből következtetéseket lehet húzni, ily dicsőséget hazánknak mi csak akkor tudnánk óhajtani, ha romlását szeretnők látni. — A kor szüksége kívánta tehát, hogy a clerus ellen gördített kíméletlen vádak irányában, ő maga kimutassa: mit tett ő hazai alkotmányunk hajnalától kezdve, nemcsak egyházi körében, hanem a nevelés és oktatás, polgárzat és irodalom, szóval hazánknak minden tekintetbeli jóllétére s fölvirágzására nézve. E kérdés roppant kiterjedése miatt, a magyar egyház dicső férfainak az egyház és polgárzat s a tudományok fölvirágoztatása s az egész nemzet érdekében tett fényes tettei, oly bőségben tűntek föl előttünk, hogy a legdicsőbb adatok tengerében mintegy elveszítve látók magunkat.»

Valóban az adathalmaz egész tengere tárul az olvasó szeméi elé, melynek kezelését a szerencsés csoportosítás tette lehetővé. Nagyon helyesen járt el a szerző, midőn művét a hazai történet három fő korszaka szerint osztotta be. Bevezetésül azonban a magyar egyház előkoráról, a keresztény hit terjedéséről hazánkban sz. István előtt, továbbá az első apostoli király erényeiről és hitbuzgalmáról, az általa alapított püspökségek- és egyéb egyházi intézetekről, valamint az utódai által létesített apátságokról értekezik.

Az emelkedett hang, a hazafias érzés, az ősök emléke iránt nyilvánuló kegyeletes hév, vetélkedve ömlenek el tollán, midőn így ír: «Századok gördültek az enyészet örvényébe, hogy az ős magyarok Ázsia kebeléből e földre kijöven, azt diadalmas fegyverrel meghódították. Ezen idők számtalan roppant változást idéztek elő; országok halomra dültek, népek és nemzetek, részint a minden rossz leggonoszabb méte-

* Palóczy László.

lye, a belvillongások által fölemésztetve, részint a kegyetlen hódítók öldöklő fegyvere által elpusztítva, polgári állásukat vagy végkép elvesztették, vagy egészen más alakot öltének. De nemzetünk századokon át is, daczára minden ellene tódult viharoknak, nemzeti független állását, polgári alkotmányát, keleti sajátos nyelvét mindeddig állhatatosan megtartotta. — Ha kevésbé visszatekintünk a magyar őseket e föld birtokában megelőzött rokonnépek viszontagságaira, azt találjuk, hogy a hunnuszok és avarok, ámbár népeket legigázó hódításaik által, a hatalom magas polczára emelkedtek, mindazáltal birodalmuk kevés idő múlva összeroskadott, és roskadásával őket eltemette; mert hiányzott, mi amaz ősnemzeteket a szomszéd népekkel összeolvasztotta, s mintegy testvérileg egybekötötte volna. Ők legyőzetének, országuk s hazájuk elpusztult, és velük elpusztulának ők magok is. — Ki mondja meg, nem ezen sors várakozik-e a mi nemzetünkre is, ha az a hullámzó népek viharai között, mielőtt a fölingerlett szomszéd nemzetek boszújának súlyát érezte volna, jókor ama köszálnál ki nem köt, hol fölhalálta a boldogító nemtőt, az egyházat, mely tanítása által a szilaj indulatból kivetkezteté, és a szomszéd népekkel közelebbi barátságos viszonyba hozá.»

«Dicsőségére válik az mindenkor nemzetünknek, hogy itt megtelepedése után egy század alig folyt le, már a ker. hitelfogadására hajlandónak mutatta magát, és kérdés, mit kell inkább csodálnunk, a hit-tanítók buzgalmát-e, vagy a magyar ősök jóra hajló nemes tulajdonait. Ők hadtudományi avatottság, és harczias lelkület által fölülmulván az ekkori népeket, legyőzték azokat: de midőn a pogányságból kivetkezének, és a keresztény hitet elfogadák, önnön magukon győzedelmeskedének.»*

A mű *első könyvében* az egyházi rend érdemeiről az árpád-házi királyok uralkodása alatt értekezik. Anyagát négy szakaszba csoportosítva, az elsőben azon hatásról szól, melyet az egyháziak saját hivatásuk körében értek el. Előadja a hitterjesztés nehéz munkája körül szerzett érdemeiket, a többi közt a patarénok és kúnok megtérítését és Julián működését

* U. o. 1—2. lap.

Nagy-Magyarországban. Majd áttér a nemzeti zsinatok és egyházi alapítványok tárgyalására, részletesen foglalkozván a corbai, szerémi püspökségek alapításával és az első magyar érsekek, püspökök és apátok alapítványaival. E czikk befejezéseül indokoltnak látja a következő conclusiót: «A koronás fejedelem, alkotmányos jogánál fogva adott javakat az egyházaknak; az adománylevelekben semmi tulajdoni jogot maga részére fön nem tartván, mint egyéb nemesi adományokban, hol magva szakadással visszaszáll a koronára a jószág; sőt az adott javaknak hováfordítása és célja az alapítványi levelekben világosan ki vagyon tűzve. Azokat t. i. a fejedelmek és más adakozók, az isteni tisztelet emelkedése végett, az egyháznak és szolgáltnak adták. Pedig az adakozó akaratjának, ha csak minden ily intézkedéseknek sírját jövőre megásni nem akarjuk, mindenkor szentnek kell lenni. Magános személyek adományához, valamint az egyháziak által az egyház javára pénzen vett jószágok békés birtokához is, a királyok helybenhagyása s megerősítése járult, s a felek közt a szerződések így kötettek meg, mint ennek a fölhozott esetekben már példáit láttuk. — Midőn akár egyházi, akár világi egyének az egyházaknak javakat adtak, azokat teljes joggal, elidegeníthetlen birtokul adták. Lehet-e tehát az egyházi javakat status-javaknak mondani, midőn azok mellett a sajátjog oly sok szempontból harszol. Miért érdemelne a törvényes igazság előtt több tekintetet a firól-fira szálló vérszerinti örökösödés, mint ama szellemi fonal, mely az egyház szolgálait hasonlókép szakadatlanul lépteti egymás soraiba. Ha a sajátjog szentsége itt megsértethetik, hol lészen a korlát, melyet lerontani ne lehessen. Azon vékony fal, melyet a törvénytudók a vagyon különféle nemei közti különböztetések által, a magán tulajdon védelmére, fölállítani igyekeznek, az egyház javai megsértése után, könnyen áttörhető. Míg tehát az adományozó által kitűzött cél betöltése lehetséges, addig, törvényes igazság szerint, az adományozó akaratjának is szentes sérthetetlennek kell lenni. Ez a törvényes igazság követelése.» *

* U. o. 72. lap.

A második szakaszban azon érdemeket tárja elénk, melyeket az egyháziak a nevelés körül szereztek; beszél a keresztény hitnek a népnevelésre való jótékony hatásáról általán, továbbá a földművelés, különféle kézi ipar-nemek és szépművészetek terén az egyházak által nyújtott oktatásról. Majd áttér az első iskolák méltatására, melyek e korszakban Európaszerte a püspökségek és kolostorok mellett virágoztak. A hazaiak közül felsorolja az esztergomi, zoborhegyi, fejérvári, csanádi és pécsi iskolákra vonatkozó nyomokat; nemkülönben a veszprémi, tapolczai és budai iskolák virágzására valló történeti adatokat.

A harmadik szakaszban mindenek előtt az egyháziak követségi küldetesei felől szól tüzetesen, melyre műve előszavában megjegyezni siet, hogy «a polgári érdemszerzés ezen fényes pályáján haladott nevezetes férfiak történetét, eddig előttünk senki sem tárgyalta.» — Valóban munkája első felének ez a része önálló kútfői tanulmányon alapuló sikerült kísérlet, melyvel akkori történetíróink előtt is méltán feltűnést kelthetett. Nem elégedett meg a krónikák és monographiák csoportosított adataival, hanem *Fejér* «Codex Diplomaticus»-át és egyéb rendelkezésre álló kútfőket is szorgalmasan forgatva, kiaknázta. Harmincznégy cikkben Astrik római követségétől kezdve a III. Endre király idejében és nevében hasonló küldetésekben szerepelt Márk szepesi kanonok működéseig, az olvasó elé tárja az egyháziaknak nehéz feladatait, melyekkel a kormányzás különféle viszontagságai között nem csekély érdemeket szereztek a haza érdekeinek híu szolgálatában.

Ugyanezen szakaszban mutatja be az egyház tevékeny buzgalmát az ország megerősítésére czélzó várak építése körül, valamint a jobbágyoknak nyújtott s a belélet fejlődésére nem csekély befolyást gyakorolt kiváltságoknak a szenvedő emberiség gyámolítására alapított kórházaknak stb. létesítésében.

A negyedik szakaszt, a szellemi művelődés betetőzéseül tekinthető irodalmi érdemek méltánylására szenteli, erőteljes vonásokkal domborítva ki az egyháziaknak e téren viselt vezérszerepét. A mennyiben az Árpádok korszakából reánk maradt gyér adatok engedik, bemutatja az ekkor szerepelt írók- és

tudósokat, főlemlíti az egyházi könyvtárakra vonatkozó nyomokat s eseteli a szerzetesek buzgalmát, melyet becses művek fírasztó másolásában kifejtettek. «Szükség még azt is — úgymond — figyelembe vennünk, hogy a hajdankorból fennmaradt egyes nagyobb munkának csak lemásolása is több évet, sőt emberéletet kívánt, és az, épen azért, mi kevésnek juthatott kezébe. Örökös hálával tartozik az emberi-nem mindazon szorgalmas egyházi és szerzetes férfiak emléke iránt, kik mindennapi búzgó imádságaikon kívül, ha egyebet nem tettek volna, egy becses munkát lemásoltak, és azt ilykép az utókorra átszállították; így adván át a tudományok temploma építéséhez tartozó anyagot az utókor kezébe, mely nélkül a könyvsajtó sem lett volna képes földeríteni a tudományok napját.»*

Munkája *második könyvében* ugyanígy csoportosított, de már — történeti adataink bőségénél fogva is — gazdagabb anyagot ölel föl. Részletesebben foglalkozik a XIV. és XV-ik században tartott egyházi zsinatokkal és a társadalomra kiható határozataikkal; folytatólag elősorolja az alapítványokat, a különféle szerzetek működését, az egyháziak vezetése alatt álló iskolákat, köztök a pécsi és budai akadémiákat, az «*academia istropolitana*»-t; kiváló súlyt fektet a követségben járt egyházi férfiak működésének jellemzésére, a miről e korszakban sokkal dúsabb adatkészlet állott rendelkezésére. Nem feledkezik meg az országos hivatalokat (kir. helytartói, báni, korlátnoki, kincstárnoki méltóságot) viselt főpapok érdemeiről, valamint a honvédelem körül kifejtett buzgóságuk méltatásáról.

Eszakaszbán «Észrevételek» czímén külön cikket szentel Tomori kalocsai érsek védelmének, a kit a szerencsétlen kimenetelű mohácsi ütközet okául szoktak emlegetni. A szemtanú *Broderik* adataira támaszkodva, tüzetesen megvilágítja a kérdést, még pedig az okolt fővezér emlékének előnyére. «Hogy Tomory — úgymond — a bátor vezér hivatásának megfelelt, azt senki tőle megtagadni nem fogja. — Minek lehet tehát leginkább tulajdonítani a szerencsétlen ütközetet, mint a vak-

* U. o. 159. lap.

merő büszkeségnek, s a királyi tekintély csökkenésének, miszerint az ellenség irányában maroknyi sereg, nem hallgatván vezérére, sőt fejedelme szavára sem, oktalanul ütközetet sürgetett.»*

Az egyháziak irodalmi munkásságát élénk tüntető képen azonban több részletezést nyújthatott volna. Igaz ugyan, hogy e korszakra csak a legújabb kutatások derítettek intenzívebb fényt, de a Pauer művében fölhasznált anyag mégis feltűnő csekélynek tűnik föl. Vitez Jánoson és Janus Pannoniuson kívül behatóan alig foglalkozik a felsorolt írókkal, sőt a könyvtárak rovatánál is oly nevezetes alkotásról, minő Mátyás királyé vala, mintegy futólag emlékezik. Ma, midőn e sorokat olvassuk, megelégedetten tekinthetünk egyrésről Akadémiánk buzgó munkásságára, melynek ismételt kutatásait oly szép siker koronázta, másrésről pedig egyes tagjainak kitartó fáradozására, kiknek nemzetünk szellemi nagyságát bizonyító ezen emlékek maradványait immár kellő világitásba helyezniök sikerült.

A mű *harmadik és befejező könyvében*, mely terjedelmére nézve az előző két könyvet jóval fölülhaladja, az ausztriai ház uralkodása alatt szerepelt egyháziak érdemeit tárgyalja.

Az adathalmaznak itt csakugyan egész tengerével állunk szemben, mely fölött uralkodni már maga nagy feladat. A mohácsi vész után, a kereszténység soraiban hazánkban okozott károk helyrehozásában fáradozott főpapok dicsőítésével kezdi a sorozatot, kik a tönkre ment, elpusztult alapítványok helyébe újabbakat téve, a kulturális és társadalmi fölvirágzás emeléséhez az alapot megadták. Pauer egyházmegyénkint számol be művében a hangosan szóló alapítványokról, hol már összegek beszélnek s némitják el a «holt kéz» emlégetőit. Az újabb alapítványok során találkozunk olyanokkal is, melyekről nem is gyanítanók, hogy azok létesítésében a magyar papságnak kiváló része volt. Hogy többet ne említsünk, a «Ludoviceum» alapításához — a természetben nyújtott adományoktól eltekintve — az egyháziak több mint 200,000 forinttal járultak. A váczi siketnéma-intézetre,

* U. o. 265. lap.

kórházakra és egyéb emberbaráti czélokra meg folytonosan nyitva tartották erszényöket.

Műve utolsó íveit (mintegy hatvan oldalt) az egyházi rendnek az irodalom emelése körül szerzett érdemei méltatására szenteli. Tudományszakonkinti sorba csoportosítja a kiválóbb neveket, némelyiknél felsorolva kiadott műveik czímét is.

Legnagyobb részt azonban csak a nevek egyszerű elősorolására kénytelen szorítkozni, sőt végezetül megjegyzendőnek tartja «miszerint a munka terjedelme s kiállítási költsége miatt, több író és munkát érintetlenül hagyni kénytelenek valánk.»¹ «De ezek nyomán is bátran elmondhatjuk, mikép minden időszakban igen számosan a kath. egyház tagjai közül a haza javára olykép működtek, hogy az őket rosszaló világiak nagy része, ha igazságszeretettel önkeblébe nyúland, kárhoz-tató ítéletét visszaveendi.»²

Pauer munkájának főérdeme az adatok lelkiismeretes föl kutatásában és kiaknázásában rejlik. Fényes tanúságot tett benne arról, hogy nem vette a kérdést könnyedén, melyre a kész művekből könnyű szerrel összeüthető kötettel megfelelni. Hanem alapos kútfőtanulmány, fáradságos bűvár-lás árán egybehalmozott és rendszerbe illesztett adatainak igazolásául mindenütt lelkiismeretesen megjelöli a kútforrásokat, melyekből merített. E kútfők terjedelme bizonyítja széles látkörű olvasottságát s a felhasználás mikéntjében kritikai érzékét. Irálya világos, több helyütt — a tárgy természete szerint — emelkedett, ritkán túláradozó. Nyelvezete a negyvenes évek stíljének előnyeivel dicsekszik és sok — pl. az idegen szavak sűrű használatában nyilatkozni szokott — árny-oldaltól ment

Ily tulajdonok ritka pályaművet szoktak e korban dicsé-releg ajánlani. Elképzelhető tehát, hogy a komoly tudomá-nyokkal, kivált történelemmel foglalkozó szakférfiakat és az irodalmat pártfogoló olvasókat egyaránt meglepte megjele-nése. Szerzőjének hazai irodalmunkban jóhangzású nevet s

¹ U. o. 491. lap.

² U. o. 492. lap.

pályáján előmenetelt biztosított. Püspöke még azon évben zsinati vizsgálóvá nevezte ki.

Ma is minden túlzás nélkül elmondhatjuk e munka felől, hogy irodalmunkban még akkor is számba veendő lesz, ha valaha a legújabb történeti kutatások eredményeinek gazdag kincseivel növeli valaki e mű tárgyát s újból feldolgozza anyagát. Kiindulási pontjául, munkája alapjául, melyre sikerrel tovább építhet, Pauer művét nagy haszonnal alkalmazhatja.

IV.

A szabadságharcz mozgalmas napjai, a papnőveldei tanárkodás munkakörében találták őt. A vihar lezajlása alatt, melytől békés természete tanulmányainak magányába visszavonulni kényszeríté, alig mondhatnánk fölöle valamit, ha az ősi koronázó városban, Székesfehérvárott, 1848. évi decz. 5-én egy nevezetes esemény a lakosok nagyjának-aprajának figyelmét magára nem vonja.

A püspöki palota udvarának és kertjének déli fala mellett, az artézi kút építése alkalmával, vörös márvány sírkövek tüntek elő, melyek egyike fölbontatván, a városi tanács a kormánynak jelentést tett, s a munka további folytatását a szakértő megérkezéig fölfüggesztette. A kormány Érdy János múzeumi őrt küldé a helyszínére, a ki Varsány János mérnököt és rajzolókat vett maga mellé, s deczember hó 8-dikán Székesfehérvárra utazott. A megkezdett ásatás a rossz időjárás daczára deczember 16-ikáig tartott, melynek eredménye őt koporsó lón, közöttök kettőben királyi méltóság jelvényeivel ellátott csontvázak.*

«E gyönyörű látványra — mondja Érdy — zsibongó sokaság tódult a máskor csendes térre. Csoportosan ugráltak le a gödörbe s a felügyelő nem volt többé képes senkit visszatiltani. A koros nők könnyű szemekkel imádkoztak az elpor-

* A lelet napfényre jöttéről szól maga Érdy is; v. ö. Kubinyi F. és Vachot Imre «Magyarország és Erdély képekben» című folyóirat 1853. évf. 43. és köv. lapjait.

lott ereklýe előtt; míg mások elmélkedve csodálták az egykor fényes életnek döbrentő holt képét; azalatt mások azt talál-gatták, vagy kérdezték: melyik királyunké az erős csontváz? És látására reggeli nyolcz órától majd délig, míg lerajzolása tartott, mindig mások és mások siettenek a város minden vidékéről. Itt lelete tapasztalni mi meleg részvéttel viseltet-nek a fehérváriak városuk múltja iránt; látta e tudományos kincset teljes épségben néhány ezer ember, mégis ki kellett az ékszereket a városház termében közszemlére tétetnem.»

Pauer az első között volt, a ki a fontos lelet iránt ér-deklődött s eredeti fekvése helyén annak tárgyait tanulmá-nyozta. Ennek eredményeül tekintendő azon kis füzet, melyet 1849-ben «A Székesfejérvárott fölfedezett királyi sírboltról» czím alatt * közzétetni sietett.

A minden felírás nélkül lelt sírok méltán sokfelé ágazó történeti és régészeti következtetésekre adhattak okot. Pauert egészséges kritikája nem hagyta cserben. Ő volt az első, a ki kimutatta, hogy árpádházi királyaink korából valók e sírok, sőt a felsorolt bizonyító okok világánál a király és neje nevére is fényt derített. «Nézetünk szerint — úgymond értekezése végén — a fölfedezett sírboltot III-ik Béla király, és első neje, Anna királyné, sírjának lenni hiszszük. Midőn tehát 1848. évi december 5- és 12-én a sírbolt felnyittatott, abban egyik leg-dicsőbb és hatalmasb királyunk tetemeit látók; — a kettős sírban atyját és anyját Imre és András királyunknak, azon egykori királyunkat, ki ifjú korában, Mánuel görög császár által, a keleti roppant birodalom császárjának vala kijelölve, ki 1173-ban Magyarországbán uralkodni kezdvén, az igazság kiszolgáltatására böles intézkedéseket tett; a több ideig folyta-tott bel-villongásokat lecsillapította, s dicső harcokat vívott; ki sz. László tetemeit, miután ő a szentek közé számláltatott, 1192-ben Nagyváradon ünnepélyesen fölvétette; egyházakat alapított s adományozott, a nép vallásosságát előmozdítván,

* 8-rét, 34 lap. Székesfejérvárott, özvegy Számmer Pálnénál. *Érdy* 1848. évi december 27-én az Akadémiában tartott előadásában számolt be e nevezetes leletről s a királyi sírok tartalmául II. vagy III. Béla és neje tetemeit véleményezte. Irni — mint föntebb láttuk — csak négy év múlva, 1853-ban írt e sírok felől.

az egyházi s polgári jóllétet gyarapította, a hazát virágzóvá tette.»¹

Úgy *Érdy*, mint később a székesfehérvári ásatások vezetője, *dr. Henszlmann Imre*, nem mellőzhették e kis füzetkét, midőn e nevezetes leletről és annak magyarázatáról írtak. Az utóbbi szószerint idézve, érdemileg át is vette művébe az egész füzet anyagát.²

A következő 1849-iki s a folytatólagos évek szomorú időszaka nem nyújthatott reményt arra, hogy — a mi iránt minden lelkes magyar hazafias érzése egész pietásával viselteték — szakszerűn vezetett ásatások útján derítsék föl a sz. István által épített bazilika, mely a magyar nemzetnek egykor az volt, a mi a francziának St-Denis, Reims, a németnek Aachen, az angolnak Westminster. A nemzeti kegyeletre valló ez óhaj teljesülése jobb időkre maradt, a mikor a hazafias érzésnek nem kellett visszafojtva vesztegelnie.

De lássuk most főbb vonásaiban Pauer első emelkedését pályáján.

A theologia helyettes tanárából 1849-ben nyilvános rendes tanár lesz, még pedig kedvelt tárgyaitak, az egyháztörténelemnek és egyházjognak lelkes előadója. Tanítványai ma is áldva emlegetik mesteröket, a ki hazafias szellemű irányban, buzdítólag, önképzésre serkentve tölté be helyét. Lelke szikráit bölcséleti tanulmányai alkalmával *Horvát István* előadásainak tűzéből merítette,³ kinek befolyása, míg ajka és tolla szolgálták érzelmeit, folytonosan érezhető vala rajta.

Tanszékéről püspökének, Farkas Imrének bizalma 1852-ben a titkári hivatalba szólítja, melynek buzgó betöltése közben 1854-ben főpásztora előterjesztésére IX. Pius pápa tiszteletbeli káplánjává nevezi ki, a mi csak kezdete lőn fokozatos előléptetésének. Ő Felsége 1858. évi január hó 17-ikén székesfehérvári kanonokká, budai főesperessé, püspöke pedig egyházmegyei irodája igazgatójává nevezte ki. Két év múlva

¹ U. o. 33—34. lap.

² *Henszlmann Imre*. A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 209—212. lap.

³ V. ö. *Pauer János*, *Horvát István* emléke 18—19. lap.

ismét visszatér kedvelt tanszékére, melyet újból 1860—67-ig lelkesedéssel lát el.

Időközben az Esztergomban tartott tartományi zsinaton (1858. szept. 19-én okt. 3-ig) káptalanát képviseli s mint jegyző szerepel. A következő évben azon kitüntetés éri, hogy az esztergomi érsek az egyházmegyéje főünnepére, sz. Adalbert napjára őt kéri föl szónoklat tartására, mely felszólításnak ápril 22-ikén megfelelve, tehetségeit új oldalról mutatja be.

1862-ben (november 13-án) a Megváltóról nevezett szegzárdi apáti címet nyeri, négy év múlva (1866. nov. 19-én) biduai választott püspökké és helytartósági tanácsossá lesz, hol megnyílik számára az a munkálkodási tér, melyből a megyés püspöki gondok közé már csak egy lépés vezet.

A Gondviselés ezúttal máskép határozott. Az alkotmány visszaállítása után, a kinevezett felelős minisztérium, melynek munkakörében ideiglenesen *Pauer* megmaradt, figyelmét azon egyházi férfiak érdemeinek méltatására irányítja, a kik a szabadságharcot követő időkben hazájokért méltatlanságokat szenvedtek.

Pauer tehát visszatért egyházmegyéjébe, hol már az előző évben nem csekély feladat megoldásában járt el. Nevezetesen a belső megújítást igénylő székesegyház helyreállításának vezetését vette kezébe, a mi 1866. évi május 23-ikától öt hónapon át (november 25-ig) csaknem minden idejét igénybe vette. A beszentelés ünnepélyére «Emléklap» címmel kis füzetet tett közzé, melyben a székesegyház történetét, a szerencsésen végrehajtott restaurálást főbb vonásaiban megismertette.*

Az elárvult egyházmegye Jekelfalussy Vinczében új főpásztort nyervén, ennek bizalmából az időközben (1867. évi július 27-én) éneklő-kanonokká előléptetett Pauer 1869-ben püspöki helynökévé (Vicarius Episcopalis) és általános ügyhallgatóvá (Causarum Auditor Generalis) nevezetvén, az egy-

* Teljes címe: «Emléklap a székesfehérvári székesegyház beszentelési ünnepére nov. 25-kén 1866. Irta Pauer János apát s kanonok, magyar akad. tag. Székesfehérvár.» 74 lap. E füzetke *Simor János* győri püspöknek van ajánlva, a ki szülővárosa megújított székesegyházát felszentelte.

házmegye ügyei vezetésének gondjai javarészből az ő vállaira nehezedtek.

V.

Az 1872. év Pauer életében nagy változást idézett elő. A mi elől mindenkor szerényen kitérni törekedett, annak mégis be kellett következnie.

Jekelfalussy Vinczét folytonos betegeskedése szelidebb éghajlat fölkeresésére kényszeríté. Húzamosabb időn át egyházmegyéje ügyeinek vezetésétől csak úgy tartózkodhatott távol, ha főpásztori gondjait segédpüspökre bízhatja. Alkalmasabb embert erre káptalanában Pauernál nem is kereshetett. Az egyházmegye vezetésében jártas titkárból lett kanonok, a ki évek során át helynöki minőségében püspökének jobbkezévé lön, kétségkívül kitűnő választásnak ígérkezett. A püspököt a hosszasan elnyúló tárgyalások azonban kevés reménynyel kecsegtették. Pauer fölszenteltetéséről hallani sem akart. Ismételten kijelenté, hogy sorsának folyásán változtatni nem óhajt, felelősségét súlyosabbá tenni nem hajlandó. Püspöke e határozott fellépés daczára sem tágitott. Kész volt Rómában személyesen a pápánál megtenni a lépéseket, melyek sikerre is vezettek. Az egyház fejének parancsa előtt fiúi engedelmességgel meghajolt az, ki eddig lelke meggyőződésének tiltakozó szavával a mások által kitüntetésnek tekintett méltóságot magától minden áron elhárítani iparkodott. Volt alkalmam bele pillanthatni a bizalmas levél-váltások tartalmába, melyek ez ügyre világosságot vetnek. Belőlök Pauer kiváló lelki tulajdonait tanultam becsülni és csodálni.

Az akadály el levén hárítva, IX. Pius pápa őt 1872. év elején tartott consistoriumban olympiai püspökké (in partibus infidelium) präcanonisálván, még ugyanazon évi június 23-án, Péter és Pál apostolok ünnepén Simor János hercegprimás és érsek által az esztergomi főegyházban felszentelte.*

* Co-consecratorokul *Peitler Antal József* váczai megyés és *Szabó József* fölszentelt püspökök működtek közre. V. ö. «Magyar Állam» 1872. év 148—3734. sz.

Alig két évig tartott tevékeny munkássága segédpüspökösködése, midőn *Jekelfalussy Vincze* 1874. évi május hó 15-én. Rómában váratlanul meghalt. Most már az egész egyházmegye vezetésének összes teendői reá hárultak. Az előző évben (1873. szept. 3-án) nagypréposttá léptettetvén elő, a káptalan osztatlan bizalma feléje fordult s őt helynökké választotta.

A munkától soha sem idegenkedett, hiszen mindig eleme volt a foglalkozás: de felszentelt püspöki állásában helyzetét méltán súlyosabbnak érezte, midőn a felelősség — a főpásztor halálával — egészen az ő vállaira nehezedett. Egy ideig talán ezt is békével és megadással tűrte volna, ha az elárvult egyházmegye vezetése közben, a befolyással bíró főrangú családok s a hozzájuk csatlakozott közérzület nem támasztott volna ismét felhőket, békét és nyugalmat sovárgó lelke egére.

Alig némultak el a gyász-zsolosmák hangjai, melyekkel a megyés püspököt hányatott élete után pihenőjére kísérték, midőn mind hangosabban megszólalt a közvélemény Pauernek székesfehérvári püspökké való kineveztetése mellett. A felhangzott óhajnak erősbulése, mely másban örömet és ambítiót keltve előidézte volna hajlandóságát, az ő szívében a félelmet rettegéssé fokozta. Nem egyszer könyek között tiltakozott s érvelése egész apparatusával védekezve, mindenkit elnémítani iparkodott. Még azokkal szemben is volt argumentuma, kik őt rábeszélni igyekezhvén, eléje tárták: hisz már úgy is felszentelt püspök, mint káptalani helynök a megyét vezeti, sőt — ha más megyéből ér valakit a királyi kinevezés — az új püspök nem fogja tanácsait nélkülözhetni. «Ha valamiben tanácssal szolgálhatok, szívesen fogom tenni, a mit a főpásztor belátása szerint fölhasználhat, de a felelősség nem lesz az enyém.»

Állandó ellenkezése és tiltakozása köztudomású volt. Ennek tulajdonítható egyrészt, hogy a komoly combinációkban neve — a mi neki örömet okozott — háttérbe szorult. Hosszú idő óta nem derült föl számára kellemesebb nap, — 1875. évi június 11-ikénél, melyen ő felsége a székesfehérvári egyházmegyének *dr. Dulánszky Nándor* személyében új főpásztort adott. A káptalan és papság üdvkivánatait tolmácsoló küldöttséget Pauer maga vezeti; ünnepélyes beiktatá-

sakor ő üdvözli. Más körülmények között — azt lehetne mondani — hivatalos állása jelölte meg és írta elő számára e feladat teljesítését. Most lelke sugallatát és szíve örömét követve, ékes szólása egész teljével siet megfelelni, sőt — érzelmeinek kitörését visszafojtani képtelen levén — az ifjú kor édes emlékei közül kilövellő sugarak gyanánt chronostichonokkal kedveskedik a december 14-ikén tartott ünnepre.*

A felelősséggel járó állást tehát ezúttal sikerült kikerülnie, de az új püspök bizalmának teljét nem volt oka visszatartatania. Mint helynök, általános ügyhallgató, a zsinati vizsgáló bizottság elnöke, a püspöki lyceumnak helyettes igazgatója, tevékenységének javarészét az egyházmegye ügyeinek elintézésére szenteli. Néhány év (1868) óta, a hazafias missiót teljesítő «Sz.-László-Társulat»-nak is alelnöki tisztét viselvén, koronkint részt vesz a főváros kulturális mozgalmában is.

Ily munkásság, bokros elfoglaltság közepett éri őt az egyházmegye alapításának százados évfordulója, melyre a megyés püspök és káptalan felszólításának engedve, egy terjedelmesebb irodalmi termék egybeállításán fáradozott. A szó szoros értelmében legyen mondva, hogy Pauer hónapokon át éjjeli nyugalomból áldozott munkája megalkothatására időt és fáradságot. Még így is könnyedén hangzik talán, de ezen áldozat nagyságát a hetven évhez közeledők méltányolhatják csak érdeme szerint.

A munka, melyről alább tüzetesebben szólok, az ünnepélyre elkészült s napvilágot is látott. De az ünnepséget már nem Dulánszky, a kit 1877. évi június 1-én a király kegye a pécsi püspöki székre nevezett ki s a pápa ugyanazon hó 25-én át is helyezett, hanem Pauer, mint — már másodízben — káptalani helynök vezette.

Tehát a püspöki szék ismét megürült: Pauerre ismét aggodalmakat és rettegést hoztak a napok. És nem alaptalanul. Csaknem az egész egyházmegye ismét őt kívánta főpásztorává. Az óhaj utat keresett és talált magának egész a trón zsámolyáig. Védekezése nem használt, mert határozott tagadó válaszára e szavakat nyeré ellenválaszúl: «Épen az,

* V. ö. *Pauer*, *Historia Diocesis Albaregalensis*. 320. lap.

zeuma kiszorúlván a megyeház épületéből, mint megyés püspök, a papnevelő intézet falai között nyújtott neki menhelyet.

A m. nemzeti múzeumról sem feledkezett meg; több ízben részesíté adományaiban, melyek közül elég legyen a pátkai arany-filigrános ezüst fibulát említenem, mely műdarab intézetünknek egyik nevezetességét képezi.¹

1880-ban ismét szép alkalma nyílt irodalmunk egyik jelesének a «nemzeti lélek tüzes ébresztőjének», *Virág Benedeknek* emlékét megünnepelni halálózása ötvenedik évfordulóján. A nemzet kegylete emléktáblával jelölte meg a budapest-tabáni házat, hol Virág lakott és meghalt. A bizottság az elnöki tiszt elvállalására Pauert kérte föl, a ki azt készséggel elfogadta, mint levelében írja «azért is, mert Virág Benedek egykor fehérmegyei áldozár, és a magyar irodalom lelkes előmozdítója volt».²

Az ünnepély Akadémiánk és egyéb irodalmi társulataink s a nagy közönség élénk részvéte mellett szeptember hó 13-ikán tartatott meg.³ Pauer lendületes hazafias szellemű beszédét, melyet Virág érdemei méltatásának szentelt, e szavakkal fejezé be: «És most, félszázad mulva, fél város talpon s a város atyáinak dicséretes példáját követve minden rendű és rangú, kiesiny és nagy és azok, kik ugyanazon téren működnek, az irodalom bajnokai mind vetélkedve sietnek Virág irányában leróni a tisztelet adóját! Miért? mert az erényes férfiút a dicsőség holta után is úgy követi, mint testet az árnyék; mert a római költő szerint: «Virum laude dignum, Musæ vetant mori, A halandóság fia halhatatlan érdemek által».⁴

Hasonló feladat megoldásával tisztelte meg Pauert a

¹ V. ö. *Archæologiai Értesítő* XIV. köt. 1880. 62—65. laprajzzal.

² Déry Mihály plebánoshoz intézett soraiban.

³ Leírását tüzetesen adta a napi sajtó. V. ö. «Egyetértés» 1880. évi szept. 14-iki (255.) számát.

⁴ A beszéd egész terjedelmében olvasható az «Egyetértés» 255. száma tárcza-rovatában. — Ugyanezen alkalomból megjelent dr. *Toldy Lászlótól* «Adalékok Virág Benedek irodalmi munkálkodásához» Budapest, 1880, XXIV és 58 lap, melyet szerző Pauernek, «mint a Virág-emlékünnepejt rendező bizottság elnökének» ajánlott.

bizalom 1884-ben, midőn nem kisebb hazafias lelkesültség közepett, a nagy nevű és érdemű történetbúvár, *Horvát István* születésének századik évfordulóján Székesfehérvár városa szintén emléktáblával jelölte meg a házat, melyben nagy fia született. Nemcsak mint történetíró, de mint egykori mesterét, tanárát is alkalma nyílt ünnepi beszédében méltatni a kegyelet és hála hangján, melynek mélysége minden során visszatükrözik.¹

Még egy ünnepen kellett főszerepet vinnie életében, melyen azonban nem ő parentált, hanem őt parentálták. Érttem arany-miséjét, melyet 1888. évi augusztus 20-ikán mutatott be a Mindenhatónak. Jól eshetett atyai szívének a ragaszkodás sok oldalról és sokszorosán nyilvánított jele, melylyel őt papjai, barátai és tisztelői ez alkalommal elhalmozták.

Az ős koronázási város pár napra ismét felölté régi dicsősége fényes mezét; falai között az öröm, lelkesedés őszinte hangjai visszhangoztak. Az egyházmegye hívei, élükön József főherczeggel és nejével siettek emléktárgyakkal megörökíteni e napot. A főherczegi pár ezüst ékítéssel borított ébenfa házi oltárkával kedveskedett jubiláló főpásztorának, mely ajándékot fejedelmi értékűnek mondanak a szemtanúk. A főrangú és előkelő családok zománczokkal és gyémántokkal ékített ezüst pásztorbotot nyújtanak át, melynek becsét emeli az ajándékozók bevéssett névsora. A nőegylet ünnepi miseruhát, a papság fényes kelyhet ajánl föl e napon püspökének. Az ünnep magasztosságát az egyes hitfelekezetek képviselői is sietnek fokozni tiszteletök és becsülésöknek adva kifejezést a tudós, az érdemekben gazdag férfiú iránt.²

¹ Horvát István emléke. A magyar ős-történelem jeles földrítőjének születése századik évfordulóján május 11-én 1884-ben tartott ünnepély alkalmával a megye teremében mondotta *Pauer János* püspök. Székesfehérvár. Kis 8-rét, 19 lap. — Pauer egyik értekezésén, melyet «Herennius- és Postumius-érmek» czím alatt írt, erősen megérezik *Horvát István* iskolája.

² Tüzetes leírása a helyi lapokban: *Szabadság* VIII. évf. 100 és 101. sz. *Székesfehérvár és Vidéke* XVI. évf. 101. szám. Fölemlítendőnek vélem kitüntetései közül a következőket. Ő Felsége még mint

Sok fájdalmára szolgált gyógyírul ezen ünneplés bensősége, sok keserűségére nyújtott jótékony enyhülést.

VI.

Akadémiánk működését a szabadságharcz és reá következő szomorú korszak megszakította. 1847-től kezdve 1858-ig szüneteltek a munkás kezek s e hosszú idő alatt a halál nagy pusztítást vitt véghez tagjai sorában. Nem volt mód és kedvező alkalom a hiány pótlására és a félbeszakított működés folytatására. Munkásságot ez idő alatt csupán a «Szent-István-Társulat» fejtett ki, legkiválóbb íróinknak mintegy menedéket nyújtva. Végre 1858. évi december 15-ikén fölviradt ismét a várva várt nap, melyen az Akadémia ünnepélyes közülését * gr. Dessewffy Emil elnök a következő szavakkal megnyithatta: «Tizenegy év óta ma gyűltünk ismét össze először, hogy megtartsuk intézetünk ünnepélyes közülését. Alkotóink szándéka ünnepélyesnek akará évenként az oly összejövetelt, melyen nyilvánosan adott számot működéséről ez intézet a hazának, és kegyeletünk az időközben elhunyt tagoknak gyászbeszédekben szokta megadni a kiérdemlett tisztességet. Fájdalom vegyült e szerint ezelőtt is mindig azon visszatekintésünkbe, melyekkel irodalmi haladásinkat átpillantók és közülésünk egyszersmind irodalmi gyászünnep jellemével birt mindenkoron. Mennyivel komolyabb természetű tehát ma az ily ünnep, tisztelt Akadémia! midőn minden visszatekintésbe a különféle fájdalmas érzések sokasága ellenállhatlanul tolja magát be, ma, midőn sorainkon végig tekintünk, a tizenegy év alatt társakban szenvedett veszteségek egyszerre lépnek lelkünk elébe: mennyivel komolyabb most, midőn azon feladást, melyet alkotóink hazaszeretete tüzött elénkbe, a lefolyt tizenegy év tanúságainak birtokában

kanonokot királyi tanácsosává nevezte s 1877-ben a II-od osztályú vaskorona-renddel diszíté föl. A budapesti kir. m. Tudományegyetem pedig 1880-ban ünnepelt jubileuma alkalmával, *tiszteleti hittudori* oklevéllel fejezte ki irodalmi érdemei iránt elismerését.

* V. ö. A m. tud. Akadémia 1858. decz. 20-án tartott ünnepélyes közülésének tárgyai. Buda 1859, 3. lap.

újra szemügyre venni, nyilik meg előttünk az alkalom! Nagyön tisztelt Akadémia! azon hézagok, melyeket sorainkon észre venni lehet, nagyok nemesak, ha a számot tekintjük, de nagyok még inkább, ha veszteségeink magasb szellemi jelentőségére figyelmezzünk. Az új érdemek és jelességek, melyeket magunkba felveszünk, csak enyhítik, de nem törölhetik el fájdalunkat; mert nekünk, kiknek oly sokra van szükségünk, minden valódi veszteség pótolhatlan kárnak színében jelenik meg». ¹ Az újonnan megválasztott tagok az Akadémia köréhez tartozó tudományszakok minden ágának művelői közül szemeltetvén ki, alapos reményt nyújthattak a több, mint egy évtized előtt félbeszakadt munkásságnak serény, fokozott folytatására. Közöttük találjuk *Pauer Jánost* is, kire első sorban pályakoszorús műve hívta föl Akadémiánk figyelmét. Kétségtelenek látszik előttem, hogy ha az 1848-ban tervezett nagygyűlés megtartható lett volna, már akkor tagjai közé iktatta volna Akadémiánk öt és másokat, kiknek irodalmi érdemeiért csak most nyújthatta elismerését.

Székfoglaló értekezését «Ösök emléke» címmel 1859-ben, november hó 7-ikén tartotta meg, mely saját kiadásában látott napvilágot. ²

«A tárgy — úgymond — mely körül beszédem fonalát szöni szándékom, eme kérdések fejtegetése: Vajjon az ős magyarok Pannóniába jövetelük idején, sőt mielőtt e földre tették lábukat, viseltettek-e már kegyelettel nemzeti történetük iránt? Van-e nyoma, hogy már a vezérek idejében voltak volna nemzetünknek történeti jegyzetei s évkönyvei?»

¹ A történelmi osztályba megválasztottak: tiszteleti tagúl gr. Mikó Imre. Rendes tagokúl: Csengery Antal, Fényes Elek, Podhradecky József, Wenzel Gusztáv. Levelező tagokúl: gr. Andrássy Manó, Czinnár Mór, Hunfalvy János, Ipolyi-Stummer Arnold, Kazinczy Gábor, Knauz Nándor, Konek Sándor, Magyar László, Nagy Iván, Pauer János, Paur Iván, Ráth Károly, Schröck (később Somhegyi) Ferencz, Szabó Károly, Szalay Agoston, Szilágyi Sándor és 16 külső lev. tag. V. ö. u. o. 54. l.

² «Ösök emléke, vagyis szerette-e a magyar nemzeti történetét? Voltak-e hajdan évkönyvei? Székfoglaló beszédben fejtegette a magyar tud. Akadémia gyűlésén nov. 7-kén 1859-ben *Pauer János*. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betűivel. 1860, 8. r., 84 l.

Pauer ezen értekezésében kútfőtanulmányainak és olvasottságának oldaláról mutatta be magát. Negyvenkilenc cikkre osztott dolgozatában egybegyűjti mindazon adatokat, melyeket a hunnokra és magyarokra vonatkozólag Priscus Rhetor, Jornandes, Constantinus Porphyrogenetos, Luitprand műveiben, valamint Anonymus, Kézai Simon, Bonfin stb. íróinknál e kérdés megvilágítására talált. Nagy vonásokban megkísérti adni őseink műveltségi állapotát a honfoglalás idejében, keresve és csoportosítva isteni tiszteletök-, jellemök-, ruházódásuk-, fegyverkezési módjuk-, építkezéseik-, vendégszeretetök-, föld-, nép- és csillagászati ismereteik-, stb. és a nemzeti történet becsülésére vonatkozó adatokat.

«Hol vannak — így fejezi be hazafias lendülettel értekezését — jelenleg ama kútfők, az ősök emlékét még Anonymus idejében is hirdető versek és krónikák? Lappangnak-e valamely könyvtár rejtekében, vagy a nehéz idők fürgetegei által elsöpörtetve, csakugyan végkép elenyésztek . . . ha az őskorból nemcsak azon történeti munkák és irományok, melyeknek pusztá emlékét az évlapok nyomán értekezésünkben felhoztuk, hanem azok is, melyekkel csakugyan birunk, mind elenyésztek, mind fölemésztettek volna, még akkor is hálával tartozunk az isteni gondviselés iránt, hogy a sokféle küzdelem, és viszontagság között föntartotta azt, mely a jövő sarjadék számára, jeles tettek által, történetet készíthet — a nemzetet. Az összes kereszténység, és Európa műveltségi fejlődése ügyében vívott nehéz harcok, és zordon idők miatt elenyészett történeti emlékeink helyett pedig, kárpótlásul a gondviselés nemzetünket a történet lapokon úgy rajzolta, mint a keleti fürgeteget felfogó erős szobrot, és rendületlen védfalat, melynek árnyékában a keresztény Európa századokig bátorságban nyugodott».¹

Akadémiánk elé 1861-ben két előadással lép Fehérvár multjáról és a székesfehérvári basilikáról értekezve,² majd 1870. évi október 10-ikén halljuk ismét felolvasását, melyre alkalmul a lambachi codex egykori birtokosának kérdése szolgált.

¹ 76—78 lap.

² Akad. Almanach, 1863. 233. lap.

Rómer Flóris az «Archaeologiai Értesítő» I. évfolyamában¹ közölte *Fehér Ipoly* pannonhalmi benczés levelét, melyben az általa talált érdekes codexről így ír: «Mult szeptember (1867) hóban Lambachba is elvetődtem, s itt egy régi díszkiállítású breviariumot találtam, mely a tulajdonosok előtt nagy becsben áll, s mely kétségkívül valami magyar egyházi férfiú tulajdon használatára készült. E mű részben magamat is érdekelt, de főleg miután a tulajdonosok fölkértek, közölném ezen emléket itthon valami szaktudóssal, a ki talán felvilágosítást adhatna a kérdéses breviarium eredetéről, birtokosáról A könyv hártýára van írva, diszes, mondhatni művészi kiállítással, mely kétségkívül valami nagyúri megrendelésre készült, mint ezt a festum purificationisnál arany csíkra írt szavak: «*dominici prepositi Albensis*» bizonyítják. A mű olasz mester kezéből került ki, a mint ezt egy oszlop körül tekerődő szalag szavai: «Opus Francisci de castello ithallico de Mediolano» mutatják». — A szerencsés felfedező közölvén a breviariumban levő czímert, valamint a magyar szentekre vonatkozó tartalomrészről is: *Rómer* nyílt kérdésül tűzte ki: «melyik családhoz tartozott ezen *dominicus prepositus Albensis*? a kiről tudjuk, hogy 1474—95-ig prépost, 1496—1502-ig váradi püspök és personalis praesentiae regiae, 1502-től pedig erdélyi püspök volt». Hogy a kitűzött kérdésnek némi ingert kölesönözzön, a megfejtő számára jutalmul Henszlmann Imre «A székesfehérvári ásatások eredménye» czímű munkája díszpéldányát ajánlta ol a szerkesztőség.

A kérdés megfejtésével már a történelmi társulat ülésein a hazai archæologusok foglalkoztak, de sikertelenül.² Pauer széleskörű olvasottságának ismét tanújelét adta, midőn a kitűzött kérdésre megfelelt.³

¹ 105—107. lap: «Czímertani kérdés».

² Archaeologiai Értesítő, I. évf. 106. lap.

³ Történelmi fejtegetés. Hirlapilag támasztott e kérdés fölött: Mi volt Domokos fehérvári prépost családi neve? (Mátyás kir. korából). A magy. tud. akadémia ülésén október 10-én 1870-ben tárgyalta Pauer János magy. Akad. 1. tag. Sz.-Fehérvárott, özvegy Szammer Pálnénál. 1870. kis 8 r. 42 l.

Ez értekezésnek egyedüli hátránya elnyújtottságában rejlik. Szerző általános hazai történeti kitérésekkel, valamint Domokos fehérvári prépost, később püspök, jobbára már ismeretes viselt dolgainak részletezésével mintegy mesterségesen — úgy látszik a kíváncsiság fokozása céljából — előhozakodva, a név meghatározásának, mely szerint Kálmán-czay-nak ejtendő ki, csattanós voltát hatásában erősen megcsökkenté.

Bárha e néhány értekezésén kívül Akadémiánk körében nem láttuk őt a felolvasó asztalnál, tevékenységével mégis sok alkalommal hozzájárult feladata megoldásának sikereihez.

Igy a többi között 1862. évi május havában ő tesz jelentést azon újabb lelet felől, mely Székesfehérvárott a sz. István által épített basilika közelében napfényre jött s alkalmul szolgált az ősrégi templom alapjainak szakszerű kiásatására.

Az Akadémiánk kebelében akkortájt már serényen működő archæologiai bizottság vette kezébe az ügyet. Kiküldött tagjainak jelentése alapján lépéseket tett a városi tanácsnál, püspöknél és káptalannál pártfogásuk biztosítása iránt. Nagy érdeme van ebben Pauernek, a ki mint a városi bizottság és káptalan tagja, valamint az akkori püspöknek, Farkas Imrének bizalmasa, sikerrel egyengette a hazafias vállalat ügyét.

A közrebocsátott felszólításra, országos adakozás útján, csakhamar összegyűlt a szükséges tekintélyes költség s az ásások vezetésével *dr. Henszlmann Imre* akad. tag bízott meg. Régészeti irodalmunk egyik érdekes termékében van megörökítve az 1862. évi szeptember hó 12-étől nov. 15-éig terjedt kutatások eredménye.* Azon szakférfiak között, a kik az ásások vezetőjét a székesfehérvári basilikára vonatkozó adatokra és kiadatlan kútforrásokra figyelmeztették, találjuk Pauert, kinek műve bevezetésében nyilvános köszönetet is mond.

Élénken emlékezem sz. királyunk monumentális alkotá-

* A székesfehérvári ásások eredménye. Irta *Henszlmann Imre* Pest, 1864. 4° 226 lap. IX táblával és a szöveg közé nyomtatott ábrákkal.

sának ezen részben kiásott alapjaira, hova nemcsak a város, de a messze vidék lakóinak örege-apraja, szívében a nemzeti múlt s őseink emléke iránt viseltető kegyelettel, zarándokolt. A szülők kézen fogott gyermekeiknek könyezve mutogatták és magyarázták az ősi koronázási város napfényre került e nevezetességét, mely nemzeti dicsőségünk és gyászunknak évszázadokon keresztül annyiszor tanúja és részese volt.

Pauer érdemeit, melyeket a sikeres ásatások körül szerzett, az archæologiai bizottság azzal hálálta meg, hogy 1863. évi január hó 6-án tagjává választotta, ezáltal a történeti és régészeti tanulmányok ismert buzgó munkásának működését biztosítva magának.¹ Java részben neki lehetett köszönni, hogy a közbejött akadályok miatt félbe szakadt ásatásokat, évekkal később, 1874-ben, folytatni lehetett.

Ezen ásatások megindítását már nem Akadémiánk archæologiai bizottsága, hanem az időközben (1872-ben) felállított műemlékek ideiglenes bizottsága 1874 május 29-ikén tartott rendkívüli ülésében tett indítvány alapján, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium rendelte el. A vezetés ismét Henszlmann Imrére, a bizottság előadójára bízott, de egyúttal a miniszter megkereste Pauer Jánost, hogy a munkálatok eszközzésénél az előadónak «szíves segédkezet nyújtson.»² Az ásatások 1874. évi augusztus 16-tól nov. hó 7-ig tartottak, a mikor — tekintettel a költséges kutatások csekély eredményeire és a műemlékek e célra fordítható javadalmának kimerült voltára — miniszteri rendelettel be lettek szüntetve.³

Magam is naphosszat ott ültem az ásatások folyama alatt

¹ Több ízben tudósította a bizottságot érdekes régiségleletek felől. Így pl. az 1872. évi márczius 2-ikán tartott ülésen a «szentmihályi éremlelet» felől tett jelentést és küldte az érmek tábláit mellékkletül az «Archæologiai Értesítő»-höz. V. ö. Archæol. Értesítő VI. évf. 1872. 129. és 183. lap.

² L. a műemlékek orsz. bizottsága levéltárában az 1874. évi 65. és 79. sz. ügyiratokat.

³ U. o. 128. sz. — E rendelet 1874. évi okt. 30-án kelt és nov. 4-én érkezett le a bizottsághoz.

a helyszínén és — mint más helyütt már emlékeztem róla¹ — eleve volt alkalmam figyelmeztetni Heszlmannt, még mielőtt a kutatásokat megkezdette, hogy a püspöki palota udvarán és kertjében nem fog találni oly jól conservált alapfalakat mint 1862-ben a falkerítésen kívül. Ennek okát abból sejtettem, mert a püspöki palota építkezésére kijelölt helyen belül talált romokat a század elején gazdag kőbányául tekintették s az új épület emelésénél kapóra kínálkozó anyagul fölhasználták, míg a falkerítésen kívül eső rész utczává hasítottatván ki, azonnal betemettetett s így az alapfalak a föld alatt érintetlenül fönmaradtak.

Sejtelmem és következtetésem alaposságát az eredmény, — tudományszakunk érdekében sajnos — igazolta. Az alapfalak különösen a pillérek helyén kőfaragó telepek törmelékeire talált, hol a palota építői a nagyszabású templom alapjainak hatalmas köveit saját czéljaikra földolgozták.

Pauer — kivált a hatvanas években — Akadémiánk üléseinek szorgalmas látogatója volt. Ezt bizonyítja, hogy 1865-ben, május 22-ikén tartott ülésen, a mikor a gyengélkedő gr. Dessewffy Emil elnök levél útján tudatta az Akadémiával, hogy Ő Felsége a palota építésére 15,000 frtos adományával járult, a köszönetet mondó bizottságba Pauert is beválasztotta.²) Később azonban egyházi kötelmei — káptalani és püspöki helynöki, majd megyés püspöki állásában — annyira kötve tartották székhelyéhez, hogy a hetvenes években gyérebben, később pedig már csak ritkán vehetett részt üléseinken. Érdeklődése azonban mindvégig élénk volt Akadémiánk ügyei iránt s napi olvasmányai között az «Akadémiai Értesítő» s egyéb kiadványaink kiváló helyet foglaltak el.

Pauer nagyobb szabású műve — mint föntebb érintettük — a székesfehérvári egyházmegye megalapításának 1877-ben ünnepelt századik évfordulójára készült és jelent meg, ily

¹ V. ö. dr. Czobor Béla. A keresztény műarchæologia encyclopædiája. 182. lap.

² Az elnökön kívül tagja volt négy igazgatósági tag, továbbá Korizmic László és Lónyay Menyhért tiszteleti, Zsoldos Ignác rendes és Pauer János lev. tag.

czim alatt: «*Historia Dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Cum introductione de vicissitudinibus Civitatis et Capituli olim collegiati. In memoriam anni sæcularis scripsit Joannes Pauer, Episcopus Cons. et Praep. Major.*» A 33 ívet meghaladó munka az egyház által használt latin nyelven van írva,* a miben, valamint anyagának megválasztásában és némileg földolgozásában is szerző, *Ipolyi Arnold* nyomdokait követte, a ki épen az előző évben adta volt ki «*Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis*»-ét. A kettő között van azonban egy szembeötlő különbség, a mennyiben Ipolyi munkája műtörténeti adatokban gazdag, azoknak mintegy tárházát képezi: Paueré ellenben a történeti tárgyalás emelkedett hangulatában van tartva. E különbséget a két egyházmegyében fönmaradt emlékek és a hozzájuk fűződő történeti események okozzák. Míg a besztercebányai egyházmegye, a török pusztításoktól megvédett hegy-völgyes vidékein, a XIII—XVI. századokból őseink pietását ma is hirdető templomok, szobrászati és festészeti művek, régi egyházi felszerelések, edények és öltönyök maradtak reánk: addig hazánk egykori fővárosában, királyaink koronázási és temetkezési helyén és környékén alig tudunk valamit felmutatni a középkorból. Sz. István basilikáját, mely a nemzet kegyeletének századokon át méltó tárgya volt, romba döntötték a háborus idők; a középkorból mindössze azon kis kápolna áll már csak, melyet Kálmánczay Domokos fehérvári prépost a XV. század második felében épített. Az egyházmegye területén korának, stíljének egyik remek alkotása, a zsámbéki temp-

* Álljanak itt a mű előszavának ide vonatkozó sorai: Quod autem hoc scribendi genere usus fuerim, lingua scilicet latina, cum mihi idem fuerit, sive unam, sive aliam in exarando sequi lingvam; cum tamen e multis obtutibus prior ratio scribendi electa fuerit, id prompte sequebar. — Scripsi igitur e communi consilio lingua latina, a sæculis dicta erudita vel eruditorum, compellata mortua, in viventis tamen Ecclesiae matris sinu, semper viva. Quæ etsi nostris temporibus, ad profundioris doctrinae detrimentum, neglecta et pene sepulta iaceat, ob reconditos tamen in se eruditionis thesauros, auri naturam præ se ferens, nec rubigine temporis consumitur, nec interno pretio destituitur.» Pag. 6.

lom romokban áll, de még így is méltó csodálatot kelt nemes arányaiban és meglepő műkivitelében. A mai székesfehérvári egyházmegyének csak történetileg kimagasló multja van, melyhez nemzeti nagyságunk korszakai szerint úgyszólván fajunk egész története elválhatlanul hozzá fűződik.

Pauer műve 134 czikkre osztva öleli föl az egyházmegye történetét, fejlődését és jelenlegi állapotának ismertetését.

Munkája elején a török uralom előtt lefolyt századokról szól, bemutatva Székesfehérvár város régi kiterjedését, fekvési viszonyait, épületeinek jelességét, előjáróinak kiváltságait.

Tüzetesen értekezik a sz. korona őrzéséről, az országos levéltárról, a városról, mint a megye székhelyéről, két hiteles helyéről (*loca credibilia*), a harminczadszedési hivatalról, pénz-beváltó és verő intézeteiről. Lelkesedéssel ismerteti sz. István basilikáját, kápolnáival és oltáraival, köztük Nagy Lajos és I. Mátyás sírkápolnáit, kellő világításba helyezi a székesfehérvári prépost közjogi állását, a ki egy érseknek vagy püspöknek sem volt joghatósága alá vetve, sőt jelenléte nélkül a koronázás érvénytelen volt. Kegyelettel sorolja elő ezen basilikában koronázott és eltemetett királyok és királynők neveit, ismer-teti síremlékeiket.

Majd áttér a sz. Péterről, sz. Miklósról, sz. Jakabról és sz. Mihályról nevezett templomok, a keresztesek, a sz.-domon-kosiak, sz.-ferencziek, augustinusok és pálosok kolostorainak, valamint az apácza-zárdák tárgyalására. Külön fejezetet szentel a bold. Szűz, sz. István király, sz. Imre, sz. Márton és sz. Borbála tiszteletére emelt kápolnáknak, melyek — sajnos — rendre mind elpusztultak.

Előszeretetének egész melegével írja le a 21. cikkben a máig fennálló sz. Anna-kápolnát s ismerteti alapítóját Kálmán-czay Domokos prépostot, kinek nevére az ő kutatásai derítettek fényt. A középkorról szóló fejezetek sorát az iskolák és könyvtárak ismertetésével zárja be.

A mohácsi csatavesztés után a székesfehérvári basilika utolsó ünnepélyeit vázolja élénk színekkel: t. i. Zápolya János koronázását, II. Lajos temetését, I. Ferdinánd és neje Anna koronázását, továbbá Zápolya temetésének gyászszertartásait, a ki az ott eltakarított királyok sorát bezárja.

A város fénykora ezzel lejárt. 1543-ban a török ostrom alá veszi és elfoglalja. Részletesen és megkapó hangon vázolja a város sorsát, a lakosok leöldösését, a basilika kirablását, Zápolya tetemeinek sírhelyéből történt kiszóratását, valamint a templomok, papok és szomszédos egyházak vesztét, pusztulását. A káptalan is a többiek sorsára jut, elenyészik; a prépost és custos-méltóság csak címében marad fenn és adományoztatik.

E közben két ízben megkísérlik a város visszafoglalását, a mi 1601-ben, szeptember 20-án sikerül, de a diadal daczára gyászos lesz e nap, mert az utolsó perczben a török légbetörőpi a basilikát, melyből hirmondó gyanánt csak I. Mátyás kápolnája marad meg. Ismerteti és rajzban adja a város visszafoglalása emlékére vert érmeket.

Az öröm nem sokáig tart. Egy év sem telt le, 1602. augusztus 29-ikén a török újból elfoglalja a várost s uralma alatt nyög az 1688-ig. Élénk színekkel festi e második szomorú korszak történetének részleteit, a város fölégetését, pusztulását. Ily állapotban jut ismét keresztény kézre a város 145 évi sanyarú megszállás után, 1688. május 19-ikén, mely napon Széchényi Pál veszprémi püspök tartja az ünnepélyes hálaadást.

A visszafoglalt város emlékére vert érmekek ismertetése után szól a lakosokról, a fönmaradt épületekről és templomokról, melyek ellátásáról gondoskodni siettek. A préposti méltóság, javaival együtt, csakhamar újból adományoztatik, valamint a custodiatus is. A szerzetesek közül elsők a szentferencziek, kik megkezdik apostoli működésüket, majd a paulinusok (rövid ideig), a karmeliták és jezsuiták alapítják házaikat s látják el a lakosok lelki szükségleteit. Nemsokára fölépül (1768-ban) az új plébánia-templom, melyet a jezsuiták gondoznak eltöröltetésükig. Helyökbe a gymnasium vezetésében a pálosok következnek, a kiket a császári parancs pár év multán szintén elsöpört. A káptalan visszaállítása az 1764/5. évi országgyűlésén mondatik ki törvény útján, a mit 1777-ben a székesfehérvári püspökség megalapítása követ.

Részletesen felhordva találjuk Pauer művében az alapítás fontos tényének minden mozzanatát, a káptalan és az

első püspök beiktatását, nemkülönben az egyházmegye beosztását, a plébániákat stb. Ezekhez járúl Mária Terézia adománya, sz. István fejereklyéje, hermája, melyet 1778. márczius 16-ikán kelt levelével az új székesegyház gondjaira bíz, hova márczius 29-ikén érkezik meg vele a püspök. Közli hazafias ihletű magyar szónoklatát, melyet ez alkalommal tartott és méltatja főpásztori érdemeit, melyeket egyházmegyéje megalkotásában szerzett. Majd sorra veszi utódait, egész 1877-ig, felsorolva mindegyiknél az egyházmegyére jótékonyan hatott tényeit. Ezután áttér a káptalan tagjaira (1777—877), egyenkint életrajzi adatokkal számolván be. Ezen szakaszt követik a «Schematismus» beosztása szerint a címzetes kanonokok, egyházmegyei apátságok, prépostságok, püspök-udvari hivatalok, szentszék, püspöki lyceum és papnevelde, majd főesperességek szerint a plébániáknak történeti adatokkal bőven felszerelt ismertetése. Az egyházmegye tényleg működő papjainak rövid életrajzában főszó van fektetve az irodalmi munkásságra, a mi által e műben szerző, az irodalomtörténetnek igen becses adalékokat nyújtott. A kötetet a ezistereziek, sz.-ferencziek, a kapuczinusok és a paulai sz. Vinczéről nevezett apácák kolostorainak ismertetése zárja be.

Pauer e munkájáról elmondhatjuk, hogy hosszú évtizedek alatt gyűjtött s — mint írói munkásságának alább bemutatott bibliographiájából kitűnik — részben már előbb feldolgozott temérdek anyagból építé föl ritka ügyszeretettel, lelkesedéssel, melylyel egyházmegyéje történetén utolsó perczéig példásan csüngött.

VII.

Pauer tudmányszeretetét és az irodalom pártolásában kifejtett buzgalmát semmi sem bizonyítja fényesebben, mint jelentékeny és igen becses magánkönyvtára, melyet haláláig szorgalmasan és nagy költséggel gyarapított. Valóságos szenvedélylé fokozódott benne a bibliophileket jellemző érzék és lelkesedés, mely őt el nem hagyta élte napjának leáldozásáig.

Főntebb vázoltuk kegyeletét a múlt tiszteletre méltó emlékei iránt, melyeket — sokszor tetemes összegek árán —

egybegyűjtve, az elpusztulástól megóvni törekedett. Régészeti hajlama azonban nem volt képes versenyre kelni könyvgyűjtési szenvedélyével. Több igen érdekes, sőt maga nemében értékes műtárgyától könnyen meg tudott válni, de könyveitől nem.

Utolsó éveiben püspöki jövedelmének — mert a székesfehérvári püspökség hazánk egyházi javadalmai között a legszerényebbek közé sorozható — minden oldalról igénybe vett összegéből könyvtára fokozatos, mondhatni lázas gyarapítására, kellő fedezet nem telvén: kész feláldozni éremgyűjteménye értékes darabjait, sőt sorozatait s ezek elárusításából befolyó összeget javarészből könyvtára céljaira fordítani. Nagy volt és méltán, a leltározásra kiküldött káptalani tagok meglepetése, midőn éremgyűjteményének sajátkezüleg rendezett dobozait legnagyobb részt üresen találták: a gondosan vezetett bevételi és kiadási jegyzékek azonban megnyugtattak az iránt, hogy értékes arany- és ezüstérmein maga a püspök adott túl életében s azok értéke könyvtárába van bekebelezve.

Könyvgyűjteményéről sajátkezüleg írt életrajzában, mely a «*Historia Diœc. Albaregalensis*»-ben* látott napvilágot, följegyezve találjuk, miszerint 1877-ben negyven évi gyűjtés eredményeképp 10,000-nél több kötetet tartalmaz. Értékére nézve pedig, melybe könyvei neki kerültek, tíz évvel ezelőtt sajátkezü jegyzetéből tizenkét ezer forint világlik ki, a mit ő harmincz éven át könyvtárára költött. E számadásait több mint tíz, illetve húsz évvel élte túl, mely utóbbi időszakra könyveinek rohamos növekedése esik.

Már nagyprépost korában foglalkozott azon eszmével, hogy tekintélyes könyvtárát Székesfehérvár városának ajánlakozza. Nézett is alkalmas épület után, melyet e célra megvásárolni szándékozott, sőt egy ily házat ki is szemelt. Helyes számítása szerint a város kulturális céljaira fölajánlott könyvtár csak akkor felelhet meg rendeltetésének, ha alkalmas helyiségben nyilvános közkönyvtárképp a tudományok ágaival s általán az irodalommal foglalkozóknak nyitva áll. Nehogy

* 363 lap: «*Bibliotheca eius quadraginta annorum defluxu comparata excedit decem millium volumina.*»

azonban ajándékával teher háruljon az amúgy is szerény jövedelmekkel rendelkező városra: egyfelől helyiséget, másfelől a könyvtár megőrzésére és gyarapítására elégséges alapítványt óhajtott biztosítani.

Nemes, fenkölt szándékának megvalósítását, melyen lelkesedéssel csüngött, megzavarta püspökké való kineveztetésének eseménye. Főpásztori állása új kötelességeket szabott eléje, melyek közé könyvtárának sorsa is be vonatott.

A székesfehérvári püspökség könyvtára régi művekben ugyan gazdag, de az újabbkori irodalom termékeiben szegénynek mondható. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a székesfehérvári püspökök közül többet (Vurumot, Kopácsyt, Karnert és Dulánszkyt) ért az a kitüntetés, hogy jobb javadalmakra helyeztettek át s így magánkönyvtáraikat újabb püspöki székhelyökre magokkal vitték.

Pauer szándékának megváltozását eléggé indokolja e körülmény, melylyel neki, a ki nemcsak püspöki székhelyéről el nem kívánczozott, de még a meglevőre sem vágyott, számolnia kellett. Első gondjai közé tartozott könyvtárának méltó fölállítása, melyet a püspöki palota e célra rendelkezésre álló helyisége befogadni képtelen volt. Átalakítván és tetemesen megbővítván a püspöki könyvtárt, könyvei nagy részét itt helyezé el, mintegy eleve bekebelezve a püspöki vagyonhoz tartozó könyv-gyűjteménybe. Az e helyiségekből kiszorult szekrényeket ismét dolgozó szobájában állítja föl, régi ott-honát, mely kanonok és nagyprépost korában legkedvesebb, mondhatni állandó tartózkodási helye vala, magának ilykép visszavarázslandó.

E korszakra esik, mint az imént említém, könyvtárának rohamos, hogy ne mondjam lázas szaporítása, növekedése. A hazai jobb nevű, továbbá olasz és németországi antiquariusokkal sűrű érintkezést, levelezést folytat, melynek eredményekép nem havonkint, de csaknem hetenkint ládaszámra kapja a tervszerűn kiszemelt könyveket, közöttük drága illusztrált kiadásokat és ritka nyomtatványokat. Nem csoda tehát, hogy halálakor a leltárban könyvtára 20,000 kötetre becsültetett.

Kiváló előszeretettel gyűjté a könyvnyomtatás zsengeit,

az ú. n. *incunabulumokat*, s a mennyiben hozzá férhetett, az *írott codexeket*. Képes volt utolsó pénzét is odaadni, képes — mint említém — éremgyűjteménye kiváló darabjaitól megválni, hogy egy-egy kedvező alkalmat el ne szalaszszon, hogy könyvgyűjteményét egy ritkasággal gyarapíthassa. Látható örömmel szokott dicsekedni ő, a ki egész életén át visszavonulni vágyó, szerény és dicsekvő nem vala, ha egy jó fogást sikerült tennie, ha valami ritka darab birtokába juthatott. Incunabulumainak száma meghaladja a *három százat*, melyek között több ritka és becses példány található.

Kiterjedt figyelme és érzéke könyveinek, kivált incunabulumainak és codexeinek külalakjára is, a mi — legtöbb esetben — nem szokott megfelelő lenni a kornak, az izlésnek. A mennyire egy vidéki város a könyvkötészet terén ezen irányban elfogadható munkáskezet fölmutathat, iparkodott azt felkarolni s oktatra vezetni. Ritkább könyveit a régi kötésekhez hasonlóan borjúbőrbe, pergamentbe kötteti, csatokkal és hátukon középkori betűkből szerkesztett címekkel látja el.

Nem is érezte sehol oly jól, annyira otthon magát, mint könyvei között. Harmincz esztendeig volt szerencsém ismerni; nála igen gyakran — volt idő, hogy huzamosb időn át néha naponkint — megfordultam. Nem emlékezem soha egyetlen látogatásomra sem, a mikor kezében nem könyvvel fogadott volna, vagy őt nem olvasás közben leptem volna meg. Róla el lehet mondani, hogy könyveit nem pusztá szoba-dísznek tekintette, hanem szorgalmasan olvasta s a mikor könyvtára a tizenöt ezeret jóval meghaladta, még mindig első fogásra meglelte catalogus nélkül a mit keresett, a mire szüksége volt, annyira és annyszor forogtak kezein könyvei.

Könyveiből kikölesönözni nem igen szeretett. Jól ismerte a magyar irodalom-pártolók hagyományos szokását: könyvet csak ajándékul s nem visszaszolgáltatandó kölcsönképen kell tekinteni. Ha már a kölcsönkérés elől ki nem térhetett, készebb volt — természetesen, ha nem drágább művek forogtak szóban — megvenni újból a könyvet s azt a kölcsönkérőnek *ajándékozni*. Én is így jutottam húsz év előtt az első régészeti munka birtokába, melylyel hasonló körülmények között megajándékozott.

Ha azonban a bibliophilek dicsőségére és kedvéért könyvtára kincseiből valamely kiállítás értékének emeléséhez hozzájárulhatott, akkor — bár nem minden lelki szorongás nélkül, a mit a mily könnyen érthetünk, ép oly könnyen meg is bocsáthatunk — készséggel helyt állott. Így részt vett több kisebb-nagyobb terjedelmű, köztük a székesfehérvári országos és az 1882-ben Budapesten tartott könyvkiállításon is, az e célból átengedett könyvek elrendezését, fölállítását reám bízva.¹

Könyvtára, minővel egyetlen előde sem dicsekedett, a püspökség tulajdonába ment át. Az állam által érvényesnek tekintett végrendelet hátrahagyása nélkül elhalt főpapok könyvei — «libri omnes» — a Kollonich-féle szerződés értelmében a püspökséget illetik. Pauer sem végrendelkezett s így könyvei e czímen is utódainak használatára, a püspökség tulajdonába mennek át. Könyvtárberendezési reformjai bizonyítják, hogy végrendeletileg sem intézkedett volna máskép. Nincs okunk kételkedni, hogy a hagyaték eme része, mely kellő világot vet az elhalt férfiú tudományos és irodalmi értékének fejlettségére, méltó becsben fog őriztetni. Lehet, hogy fog akadni még valaki, a ki elődének ezen szellemi kincsét kellőleg méltányolva, emléktáblába vésve fogja megörökíteni a kiváló mecénás nevét.²

¹ Összesen 15 kötetrel vett részt, melyek között tizenegy incubulum volt (1475-től 1491-ig) és két hungaricum: *Balassa Bálint* Istenes énekei. Kassa, 1665. *Melleghi Franciscus* Bonum principium; consequentiæ pessimæ. Tyrnaviæ, 1680. Ez utóbbi két mű egyetlen ismert példányoknak vannak jelezve a kiállítás lajstromában. V. ö. Kalauz az orsz. magyar iparművészeti múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest, 1882. 186—187. lap. A bibliophilek érdekel várják könyvtára kéziratban maradt jegyzékének kiadását, melyen haláláig serényen és örömmel dolgozott. Ha már másképp nem telnék, legalább részenként az egyházmegyei «*Schematismus*»-ban közzé tehető lenne.

² Könyvtárában látható mellszobra gypsből, melyet *Szász Gyula* szobrászunk készített, a kit külföldi — kivált római — tanulmányútjaiban istápol. Pauer megérdemelné, hogy az egyházmegye e porló gyps helyett márványból vagy ércből készíttesse el néhai püspöke mellszobrát, melyet akár a könyvtárban, akár sírkápolnájában föl lehetne állítani.

VIII.

A föntebbiekben — bár nagy vonásokban — láttuk a tudomány és irodalom lelkes pártfogóját, a bibliophilt és író: hátra van még méltányolni benne az egyént, az embert.

Szelid természetének alapvonása a szerénység volt, mely őt még a közpálya nyílt terein is elvonultságra sarkalá. A föltűnés viszketeget nem ismerte. Boldognak, elégedettnek csak akkor érezte magát, ha észrevétlenül visszavonúlhatott a kíváncsiak és kérkedve szereplők elől. Mint a középkor tudományszomjas szerzetesei, valóságos cella-életet élt. Kanonoki, majd nagypréposti háza, a csend és folytonos munka hajléka volt, melyet nem zárt el soha senki elől. Püspöki palotájának termei reá nézve haláláig szokatlanok és terhesek voltak. Jellemző, hogy mint püspök, napjai legnagyobb részét azon udvari szobájában tölté könyvei társaságában el, hol huszonöt év előtt püspöki titkár korában lakott. A ki vele valaha érintkezett, a legjobb benyomásokkal távozott. Nyájas modora lekötelező volt, szívélyessége fölemelő. Jótekonysága meglehetősen sokakkal érezteté, de annyira zajtalanul, a feltűnés kerülésével gyakorlá ezt, hogy a gyámoltokon kívül igen kevesen tudnak föléle. Mint alattvaló pontos, lelkiismeretes és szorgalmas, előljáró korában apostoli buzgóságú, példás és alattvalóinak emberi gyengéit elnéző volt. Szelid lelkületével, keneteljes szavaival sokszor lefegyverezte elleneit. Társai becsülték, papjai szerették és ragaszkodtak hozzája. Egyházmegyéje hivei — a főhercegi családtól, mágnásoktól kezdve le a legutolsó pörig — rajongtak érte. Főpásztori hivatalos útjai — hol már elrejtőznie lehetetlen volt — valóságos diadalutak voltak.

És mégis — mint már érintettük — e férfiú, ily tulajdonokkal megáldva, élte alkonyán a keserűség poharát fenéig kiüríteni volt kénytelen. A ki soha — talán még akaratán kívül sem — okozott másnak keserűséget, a ki módorában, természetében «angyal szelidségűnek» dicsértették, nehéz szív-fájdalmak közt, kedveszegetten látja alkonyatra szállani élete napját. A főpásztori kötelemekkel járó gondok nehéz göröngyei között a már-már nyugalomra térő zarándok kimerültnek érzi magát és sokszor visszasóhajtja azon

időket, a mikor elvonultságban a tudománynak és irodalomnak élhetett. Vigasztalást a mindennapi élet keserőségei között, melyekből neki bőven kijutott, ismét csak könyveinek kedvelt társaságában keres, de már ritkábban talál.

Az idegrendszerét megrendítő fájdalom és keserűség, melynek emésztő hatása immár szelid vonásainak elváltozásában is jelentkezni kezdett, kórággyra veti és rövid idő alatt fölemésztí életerejét. Egy éve lesz, hogy május 15-ikén szíve utolsót dobant és szemei lezárultak.

Ravatalát számosak őszinte szeretete, becsülése és hálája állta körül.¹ Hiveinek ragaszkodását meglepőn fejezte ki a szeretet találékonysága, midőn a püspöki palotától ki a temetőig, virágokkal hinték be utolsó útját. Porló tetemei a saját költségén emelt kápolnában pihennek, melyet sírhelyével együtt még életében elkészíttetett.²

*
* *

Pauer nem született vezérszerepre. Visszavonultságig fokozódott szerénysége sohasem sarkalta őt a másokat vezérlő jogar magához ragadására. És a mikor magasabb tekintetek kényszeríték az aránylag kis és általa jól ismert egyházmegye vezetésének átvételére: félve, remegve nyult a főpásztori pálcza után, melynek vezetésében inkább szelidsége, mint erélye nyert kifejezést.

Irodalmunkban a maga idején jelentékeny munkáival, ha nem hagyott is hátra nagy nyomokat, melyeken a tanítványok egész raja indulhatna mesterök után, mégis emléket biztosított nevének, melyet az irodalom-történetíró méltánylással fog emlegetni. Azon munkások közül való volt, a ki teljesen betöltte helyét s most, mikor kidőlt sorainkból, a tudomány szeretetében legyen példája buzdító és emlékezete áldott!

¹ Akadémiánk nevében e sorok írója tett le ravatalára koszorút s temetésén az Akadémiát képviselte.

² V. ö. «Szabadság» 1889. IX. évf. 59—61. sz.

FÜGGELÉK.

Pauer János irodalmi munkássága.

I. *Önálló munkái.*

1. Az egyházi rend érdeme Magyarországnak történetében. Árpádok időszakától korunkig. Jutalmazott pályamunka. Írta Pauer János a székesfehérvári papnevelő-intézetben lelki-igazgató, hittudományi helyettes tanító és szent-széki ülnök. Székesfehérvárott, özvegy Számmner Pálné betűivel. 1847. 8-rét, XIV és 518 lap.

2. A Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltról. (Képekkel.) Írta Pauer János. Székesfehérvárott, 1849. 8-rét, 34 lap.

3. Öröm-ének. Farkas Imre püspök beiktatási ünnepére, a püspöki Lyceum nevében. Székesfehérvár, 1851. 4-rét.

4. A szent-keresztút. Székesfehérvár, 1851.

5. Vita Præsulum Alba-Regalensium. Székesfehérvár, 1853.

6. Memoria Capellæ S. Annæ, nunc Custodiatu Alba-Regalensis. 1858.

7. Ösök- emléke, vagyis szerette-e a magyar nemzeti történetét? Voltak-e hajdan évkönyvei? Székfoglaló beszédben fejtegette a magyar tud. Akadémia gyűlésén, nov. 7-kén 1859-ben Pauer János. Székesfehérvárott, 1860. 8-rét, 84 lap.

8. A székesfehérvári szegények és betegek intézetéről. 1864.

9. Antigonus, egy ismeretlen bölcse fölfedeztetése. (Egy kis jellemvonás Renan ismeretes munkájához). Székesfehérvár, 1864. (Meggjelent ismét lenyomatva *Lonkay Antal* ily című kiadványában: «Magyar védhangok Krisztus és a kereszténység mellett, Renan és a Renanisták ellen» Pest, 1864. 198—219. lap.)

10. Farkas Imre püspök életrajza. 1865.

11. Vestigia historica Basilicæ Alba-Regal. B. M. Virg. a S. Stephano rege conditæ; item Capellæ Custodiatu S. Annæ. Novis curis. J. P. Albæ-Regiæ, 1866. 8-rét, 38 lap.

12. Emlék-lap a székesfehérvári székesegyház beszentelési ünnepére nov. 25-kén 1866. Írta Pauer János apát s kanonok, magyar akad. tag. Székesfehérvár, 1866. 8-rét, 74 lap.

13. A Szt.-László-Társulat céljáról. Székesfehérvár, 1869. 8-rét.

14. Szent Gellért püspök ereklyéinek emléke. Székesfehérvár, 1870. 16-rét.

15. A (székesfehérvári) hosszútemetői kápolna alapköve letételének okmányja. 1872.

16. Székes-Fehérvárott koronázott királynők. Történelmi értekezés. A «Vörösmarty-kör»-ben nov. 30. 1871-ben tartotta Pauer János cz. püspök és kanonok, m. akad. tag. Székesfehérvár, 1872. 8-r. 42 l.

17. Historia Diöcesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Cum introductione de vicissitudinibus Civitatis et Capituli olim collegiati. In memoriam anni sæcularis scripsit Joannes Pauer, Episcopus Cons. et Præp. Major. Albæ-Regiæ 1877. 8-rét, XII és 527 lap; Dulánszky Nándor püspök arczképével és XII táblán régiségek és érmek rajzaival.

18. Herennius- és Postumius-érmek. A rómaiak és samniták háborúinak emlékei. (Kr. szül. előtt 320-dik év.) Írta Pauer János... Külön lenyomat a «Székesfehérvár» czimű lap VIII. évfoiyamából, 1878.)

19. Allocutio ad Clerum Populumque Diöcesanum, quam Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Joannes Pauer Dei et Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Alba-Regalensis etc. servavit dum 24. Apr. 1879 canonice inauguraretur. Albæ-Regiæ. 1879. 8-rét, 24 lap. (Megjelent a «Religio» 1879. 37—40. sz.)

20. De anno jubilarì elevati corporis S. Stephani I-mi Regis Hung. Apostolici. Albæ-Regiæ 1883. 8-rét.

21. Horvát István emléke. A magyar östörténelem jeles földértőjének születése századik évfordulóján máj. 11-én 1884-ben tartott ünnepély alkalmával a megye teremében mondotta Pauer János püspök. Székesfehérvár, kis 8-r. 19 lap.

22. Supplementum ad Historiam Diöcesis Alba-Regalensis. Albæ-Regiæ 1887. 8-rét.

II. Értékezései.

23. Falusi oskolákról. (Helmeczy Mihály «Társalkodó» 1840. 27. és 28. szám; 106—108, 110—111. lap.)

24. Merita Catholici Regni Hungariæ Cleri. («Fasciculi Ecclesiastico-Literarii». 1841. II. félév 341—356; 1842. I. félév, 83—92, 226—238, 355—368; 1842. II. félév 397—405 lap.)

25. Hunyady János végórája. («Religio és Nevelés» 1842. I. félév 135—137. lap.)

26. A leMBERGI egyesült görög érseknek megyéjebeli clerusához intézett pásztori levele. («Religio és Nevelés» 1842. II. félév. 241—250; 263—269; 279—283. lap.)

27. Szent Ágoston ereklyéinek átvitele Hippóba. («Religio és Nevelés» 1842. II. félév, 401—405. lap. «P. J.» betűk alatt.)

28. Nevelő s tudományos intézeteink története s azok fejlődésére a clerus befolyása. («Religio és Nevelés» 1843. I. félév, 249—255; 289—294; 310—318; 329—333; 344—358; 372—376; 394—400; 414—423; 1843. II. félév, 25—29; 33—36; 41—44; 49—52. lap.)

Ugyanebből kivonat: «Was hat der ungarische kath. Clerus vom Beginne des ungarischen Staates bis auf unsere Zeiten auf Volks-erziehung, Wissenschaften, wissenschaftliche Institute und Verbreitung einer allgemeinen Bildung gethan?» czím alatt a *«Pesther Tageblatt»* 1843. V. Jahrg. 98—102. számaiban (1—4 közlemény, 417, 421—422, 425, 429. és 434. lap.)

29. Hazánk sz. koronája és annak eredete. («Religio és Nevelés» 1844. I. félév, 33—38; 42—44; 49—54; 56—60. lap.)

30. Térítői s bibliai társulatok. («Religio és Nevelés» 1844. II. félév, 41—44; 49—52. lap.)

31. Sz. Margit szigete. («Religio és Nevelés» 1844. II. félév, 92—94. lap.)

32. Elméletek a leélt forradalom fölött. («Religio» 1850. II. évf. I. félév, 249—252; 257—260. lap.)

33. Az angolországi vallási mozgalmak fejlődése s mit várhat azokból az egyház. («Religio» 1851. III. évf. 107—109; 115—117; 121—124. lap.)

34. Elméletek a szentek canonisatiójáról. (Daniélík János «Emlékkönyvé»-ben. Pest, 1852. I. köt. 151—164. lap.)

35. Series Episcoporum Albaregalensium. («Schematismus Ven. Cleri Alba-Regalensis», pro anno 1853.)

36. Memoria Basilicæ B. Mariæ Virginis a S. Stephano conditæ. («Schematismus Ven. Cleri Alba-Regalensis» pro anno 1854. 7—21. lap.)

37. Egyházi nevezetes régiség. (A székesfehérvári székesegyház régi harangjáról szól e cikke. «Religio» 1855. II. félév, 298—299. lap. Ugyanott előleges tudósítás levél-alakjában felőle a 249. lapon.)

38. Historia Veteris Urbis Alba-Regalensis. («Schematismus Ven. Cleri Alba-Regalensis» pro anno 1860. 5—26. lap; 1862. 5—27. lap; 1864. 5—22. lap.)

39. Egy szerény gyűjtemény ismertetése. («Székesfehérvár» IV. évf. 1874. 37. és 38. sz. 230—231, 236—237. lap, 50 érem rajzával.)

40. Főt. Pauer János fölszentelt püspök és társulati alelnök úr ő méltóságának előadása. («A Szent-László-Társulat 1876. május 18-án Budapesten tartott XI. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.» Budapest, 1876. 19—27. lap.)

41. Dr. Pauer János székesfehérvári püspök levele a szerzőhöz. (Károly János «Az őskeresztény irodalom monographiája.» Budapest, 1888. I. köt. III—IX. lap.)

III. Kiadásai.

42. Officia Cultus Divini ex indultu apostolico recitanda. E breviario romano in usum Diocesis Alba-Regalensis reimpressa. Albæ-Regiæ, 1873. 8-rét, 227 lap és index. *Név nélkül.*

43. Tóth István versezeti az Istenben boldogult néhai méltóságos Gróf Cziráky József ezeres kapitánynak életéről, táborozásáról, haláláról, 1742-ben. (Régi kézirat után.) Székesfehérvárott, 1881. 8-rét, VIII és 228 lap. Előszó gyanánt szolgáló ajánlással. *Név nélkül.*

IV. *Kéziratban.*

44. Mi az oka, hogy Magyarország legtöbb meghódított tartományát elvesztette? (Feleletül készült a m. tud. Akadémia által kitűzött pályakérdésre, mely a közbejött szabadságharc után újból ki nem tűzetett.)

45. De Frisiis, sub Geiza 2-do in Hungariam immigrantibus. (Borgrave Emil francia író számára készült, a ki pályaművébe ezen értekezést fölvette.)

46. Történelmi ismertetése a saját könyvtára tulajdonát képező incunabulumoknak, a nyomdászat feltalálásától kezdve 1700-ig. (Közbejött halála miatt befejezetlen maradt.)

Ezeket kívül: Apró cikkei, könyvismertetései, bírálatai, jobbjára név nélkül a «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii» és «Egyházi literaturai lap» évfolyamaiban és pásztorlevelei az egyházmegyei «Literæ Encyclicæ» köteteiben láttak napvilágot.

Pauer János életrajzai.

1. *Ferenczy-Danielik*, Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Kiadja a Szt-István-Társulat. Pest, 1856. I. köt. 355—357. lap.

2. *Sarkady István*, Hajnal. 1867. Arczképpel.

3. Egyetemes Magyar Encyclopædia. Kiadja a Szent-István-Társulat. XII. köt. 1874. 59—60. lap.

4. *Moenich Károly és dr. Vutkovich Sándor*, Magyar írók névtára. Pozsony, 1876. 507—511. lap.

5. *Joannes Pauer*, Historia Diœcesis Alba-Regalensis. Albæ-Regiæ, 1877. 360—363. lap. (*Autobiographia.*)

6. *Károly János és Nyírák Sándor*, Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére. Székesfehérvár, 1877. 205—207. lap.

7. «Vasárnapi Ujság», 1879. (XXVI. évf.) 5. szám (Kenessy Alberttől), arczképpel.

8. Magyar Lexicon, XIII. köt. Budapest, 1883. 452—453. lap. (Rövidítve: *dr. Wekerle László*, Kis Lexicon, II. köt. Budapest, 1887. 1366. lap.)

9. «Szabadság» Székesfehérvár, 1888. (VIII. évf.) 100. szám, arczképpel. (M. I. betűk alatt Magdics Istvántól.)

10. «Vasárnapi Ujság», 1889. 20. szám, arczképpel.

11. «Egyetértés», 1889. 134. szám.

12. «Pesti Napló», 1889. 133. szám.
13. «Magyar Állam», 1889. 113—9061. szám.
14. «Szabadság» Székesfehérvár, 1889. 59. szám.
15. «Székesfehérvár és Vidéke», 1889. 59. szám.

Irodalmi munkásságára vonatkozó adatok.

A M. Tud. Akadémia «Almanach»-jában 1861 (167—168. lap);
1863 (233. lap); 1880 (205—206. lap); 1888 (244—245. lap).

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tisz. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> I. tagtól	„ 20 kr.

IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollószy</i> <i>Jusztinián</i> l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szildgyi Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szildgyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	" 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczi</i> <i>József</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkolty</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	" 15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	" 25 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 8. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HEER OSZWALD

KÜLSŐ TAGRÓL.

KLEIN GYULA
L. TAGTÓL.

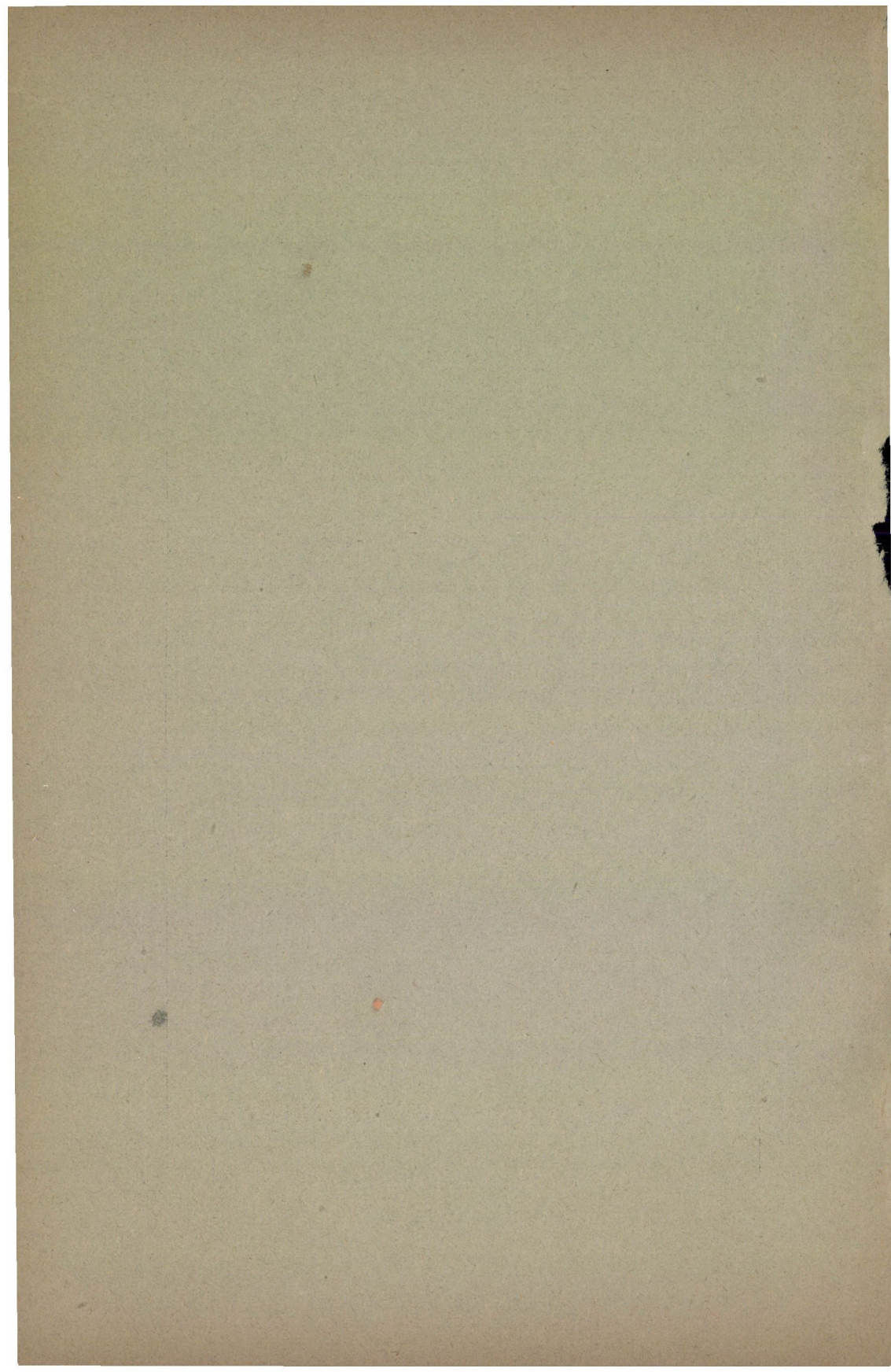
(Olvasatott a M. Tud. Akadémia 1890. május 19-én tartott ülésén.)

Ára 40 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

EMLÉKBESZÉD HEER OSZWALD KÜLSŐ TAGRÓL.

KLEIN GYULA L-TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akad. 1890. május 19-én tartott ülésén.)

A kis Svájc, mely nagyszerű természeti szépségei, valamint népének érdekes történetével már régóta magára vonta a figyelmet, újabban a természettudományok terén is igen kiváló állást vívott ki a művelt nemzetek sorában. Így a múlt század végén és a jelen század elején Genf város fényes központja volt a természettudományoknak, a hol, hogy többet ne említsek, a híres *P. de Candolle* és *Th. de Saussure*, valamint *Sennebier* és *Vaucher* élénk tudományos tevékenységet fejtettek ki, mely leginkább a növényvilág tanulmányozására irányult. Legújabban pedig Zürich hasonló központtá fejlődött, az egyetemen és műegyetemen működött és működő kiváló tudósai által. E tudósok közt mindenesetre első helyen említendő: *Heer Oswald*, a ki szeretetreméltó egyénisége miatt általánosan kedvelt ember volt, kiterjedt és nagyértékű munkálkodása által pedig mint világhírű szakférfi ismeretes.

Büszkék lehetünk reá, hogy részben a miénk is volt, nemcsak mint akadémiánk külső tagja, hanem mint a ki szintén hozzájárult hazánk természeti viszonyainak földérítéséhez, több ízben meghatározván a Magyarországon talált fossil növényeket.* Méltó tehát, hogy emlékét itt az akadémiá-

* Lásd ez emlékbeszéd végén levő könyvjegyzékben a 46. és 53. számú dolgozatokat, valamint: Akad. Értekez. a Term. tud. köréből 1881. II. szám 11. oldal.

ban is megörökítsük s köszönetet kell mondanom a Tek. Akadémiának, hogy az emlékbeszéd tartását reám bízni méltóztatott, így alkalmat nyújtván nekem, hogy egykori jóakaró tanárom iránt érzett hálámat is leróhassam.*

*

Heer Oswald egy, Glarus városában otthonos, régi svájcezi családnak volt a sarja, melynek számos tagja nevezetesebb szerepet játszott a svájcezi közéletben. E családnak egyik ága kiválóan az államszolgálatnak szentelte erejét s egyik tagja — *Dr. Heer Joachim* — köztársasági elnök is volt; másik ága pedig leginkább a lelkészi és tanítói pályának szolgáltatott erőket s ez ágból származott *Heer Oswald*. Atyja, a kitűnő jellemű *Heer Jakab*, nem csak mint fiának nevelője, hanem az egyház és iskola terén kifejtett működésével is érdemeket szerzett magának.

Heer Oswald 1809-ben aug. 31-én született Nieder-Utzwyl-ban (St.-Gallen kantonban), hol atyja lelkész volt. 1811-ben *Heer* atyja Glarus városban az új, magasabb fiú-iskola igazgatója, s ezen intézet megszüntetése után 1817-ben, a Glarus kantonban fekvő Matt községben ismét lelkész lett, mely állásában 25 évig boldogan és sikeresen működött. Mattban töltötte *Herr Oswald* boldog gyermekéveit s itt nyerte az első oktatást, még pedig atyjától, ki gyermekei mellett más tanítványokat is fogadott házába s némelyiket — így *Oswald* fiát is — egész az egyetemig előkészítette.

Heer-nél a természettudományok iránti hajlam már igen korán jelentkezett, mint ez az 1823-tól fogva vezetett napló-

* Ez emlékbeszéd akaratom ellenére csak most készülhetett el; azóta *Heer*-ről nagyobb életrajz jelent meg a következő czím alatt: *Oswald Heer. Lebensbild eines schweizerischen Naturforschers. I. Die Jugendzeit von J. Justus Heer*, 144. old. *O. Heer* arcképével II. és III. *O. Heer's Forscherarbeit und dessen Persönlichkeit*, von *Dr. Carl Schröter* unter Mitwirkung von *G. Stierlin* und *Gottfried Heer* több ábrával 543. old. Zürich 1885—87. — Természetes hogy emlékbeszédem elkészítésénél *Heer* főbb munkái és saját tapasztalataim mellett, ez életrajzban foglalt adatokat is használtam, mint az az alább következő idézetekből is kitűnik.

jából kitűnik, a melyben legelőször rovar- s 1827-től kezdve növény-gyűjtésekre vonatkozó adatok találhatók. E gyűjtések körül Heer oly sikeresen járt el, hogy már akkor több új rovar- s egy új növényfajt sikerült fölfedeznie,* s számos ritkaságot gyűjtenie, melyekkel későbbben csere útján saját gyűjteményeit is tetemesen gyarapíthatta. — Ezen gyűjtések mellett Heer 1826-tól—1828-ig meteorologiai följegyzéseket is tett: naponként háromszor a barometer- és thermometerállását följegyezve s azonkívül a szélre, csapadékra, felhőzetre stb. vonatkozó adatokat is hozzásatolva. Ismereteinek gyarapítását tetemesen előmozdították azon kisebb-nagyobb utazások is, melyeket évenként atyjával tett s melyek szűkebb otthonának (Glarus-kanton) határain túl is kitértek, így Zürich vidékére, Schaffhausenre, Baselre, Winterthurra stb. Ezen utazásokon egyszersmind alkalma nyílt a fiatal Heer-nek több nevezetesebb gyűjtővel és tudóssal megismerkedni, kik a nyílteszű ifjúnak szívesen mutatták meg saját gyűjteményeiket s vele csereviszonyba is léptek. Így megismerkedett a többek között Dr. Hegetschweiler (Stäfa-ban, a zürichi tó mellékén) és Roeper (baseli egyetemi tanár) botanikusokkal s Clairville (Winterthur), J. Bremi (Dübendorf) és Escher-Zollikofer (Zürich) entomologusokkal. Ez utóbbinak nagyszerű, kivált exotikus fajokat tartalmazó rovar-gyűjteménye volt s ez az a férfi, kivel Heer később igen szoros viszonyba lépett, s a ki egyszersmind végleges pálya-választására döntő befolyással volt.

Heer ugyanekkor egy «Herbarium Floræ alpinae helveticae» című gyűjtemény kiadását hirdette, hogy így az egyetemre való utazására némi zsebpénzre tegyen szert.

Heer egészen a természettudományi pályára szeretett volna lépni, de apja — a jövőre való tekintetből s részben a családi hagyomány befolyása alatt — a lelkeszi pálya választását ajánlotta neki, a mely a fiatal Herr kedélyének és gon-

* Így a rovarok közül: *Carabus Heerii* Germar; *Celia Saileri* Heer és *C. montana* Heer; azután *Nebria Bremii* Heer és *N. Germari* Heer; a növény pedig: *Androsace Heerii* Heg., melyet Hegetschweiler nevezett el, s mely Nyman. *Conspectus floræ europææ* című munkájában a 607-ik oldalon van említve, azzal a megjegyzéssel, hogy 1828-ban fedeztetett fel O. Heer által.

dolgozásának úgy is nagyon megfelelt. Atyjának e kívánságára rá is állott s ezentúl egyéb tanulmányain kívül, atyja vezetése mellett, a héber nyelvet is tanulta; Homér és Herodot munkáin kívül a bibliát is görög nyelven olvasgatta, mert ámbár atyja a fiának tetmészettudományi kedvteléseit nagy örömmel nézte és elősegítette, még sem engedte meg, hogy a mellett a szükséges tanulmányokat elhanyagolja.*

1828-ban szeptember 30-án indult el *Heer* Halléba, hogy ott az egyetemen a theologiát hallgassa s útját leginkább batyúval a hátán, gyalog tette meg.

Halléban a theologia mellett szabad idejében, privatim természettudományokkal is foglalkozott s kirándulásain rovarokat, növényeket és egyéb tárgyakat gyűjtött. Ebbeli törekvéseiben előnyös támogatást nyert több jeles tudós és tanártól, a kikkel t. i. megismerkedett; így *Curt Sprengel* és *Kaulfuss* botanikusok, valamint *Germar* entomologus, kinél *Burmeister*-rel megismerkedett, ki később nevezetes természet-tudós lett. Itt találkozott *Kalchbrenner Károly*-lyal is, ki már mint theologus szeretett természettudománnyal foglalkozni s később mint szepes-olaszi lelkész, növényteni dolgozatai alapján a mi akadémiánknak érdemes tagja lett s kivel *Heer* egészen haláláig tartó, szoros barátságban maradt.

Halléban nyílt *Heer*-nek először alkalma tanítással is foglalkozhatni, a mennyiben felszólításra a «Pädagogium»-on és az árvaház iskolájában a növényteni órákat elvállalta, a melyek neki nagy örömet okoztak.

Theologiai tanulmányainak utolsó évében *Heer* több természettudományi előadást is hallgatott. Így physikát *Kämtz* tanárnál, a ki felajánlotta neki, hogy 5 órás előadását a kísérleti physikából ingyen hallgassa, a mit természetesen a legnagyobb köszönettel el is fogadott. Hogy milyen hatással volt *Heer*-re ez előadás, az atyjához írt egyik levelében foglalt következő szavaiból látszik: «Még egy előadás sem okozott nekem annyi örömet, mint ez. Óráról órára mind jobban felvilágosodom. A physika úgyszólván áthatja az összes természet-tudományokat; minden tüneményt a belsőleg ható erőkre

* Fent idézett életrajz I. 48. old.

vezet vissza s ezáltal magyarázza azokat, az egyes adatokat szép egészszé foglalván össze.»

Ugyanezen tanárnál hallgatott meteorológiát is, s képzelhetni milyen érdekes lehetett az arra nézve, a ki már ifjú korában meteorológiai feljegyzésekkel foglalkozott.

Hallgatott továbbá mineralogiát *Germar*-tól, szeretett tanárától, a ki szintén felajánlotta neki az előadás ingyenes hallgatását; részt vett *Dr. Nitzsch* állattani demonstratióin és a belférgekre vonatkozó előadásain, s végre hallgatta *Hinrichs* tanártól a természet-philosophiát. Mindamellettt theologiai tanulmányait sem hanyagolta el.

Hallei tartózkodása alatt több utazást is tett, így Hamburgba és Helgolandra, a Harzba és Berlinbe, s ezáltal nem csak tapasztalatait gazdagíthatta és látókörét tágíthatta, de egyszersmind több nevezetes emberrel való találkozása és érintkezése által, a jövőre nézve fontos összeköttetésekre is szert tett. Berlinbe — a hova 1830-iki karácsonykor ment — kivált a természettudományi gyűjtemények vonzották, s a nagyszerű rovar-gyűjtemény és a zoologiai muzeum egész figyelmét lekötötte. Berlinben ismerkedett meg *Ehrenberg*-gel a nagyhírű infusorium-kutatóval, *Chamisso*-val, az ismert világ-körülutazóval és *Schlechtendal* botanikussal, a ki igen szívesen fogadta, mivel *Heer* nevét Hegetschweiler svájci növényeiből már ismerte, s nem csak a gombák szárításának új módjára tanította, hanem egyszersmind szerződést is kötött vele, melynek értelmében *Heer* alpesi növények küldésére kötelezte magát, a melyekért viszont a *Schlechtendal* által kiadott «*Linnæa*» nevű növénytani folyóiratot kérte ki magának.

1831. márczius 17-én távozott el *Heer* Halléből, s különösen nehezére esett a *Sprengel* és *Germar* kedves tanáraitól való búcsúzása, a kik valódi atyai barátságot tanúsítottak iránta.

Halléből, részben megint gyalog, egyenesen St.-Gallen-be ment, a hol ápril 22-én a theologiai vizsgák kezdődtek, a melyek sikeres kiállta után, jun. 10-én lelkészszé avatták fel.

Mint «*Verbi Divini Minister*» tért ezután haza a szülői

házhoz, Matt-ba, a hol gondos atyja egy ideig pihenést engedett fiának, hogy az utolsó időben kifejtett szorgalmas tanulás miatt némileg megrendült egészségét helyreállítsa, s hogy egyidejűleg, atyja vezetése alatt, lassanként a lelkesi pálya gyakorlatába beleszokják, különben pedig természettudományi kedvteléseinek zavartalanul élhessen.¹ *Heer* szabad idejét most nagyobb alpesi kirándulásokra használta föl, melyek nemcsak a közeli, hanem a távolabbi csúcsokra is kiterjedtek s melyeken *Heer*, mindég barometerrel felszerelve, különösen a rovarok és növények magassági határait kísérte figyelemmel. Ily kirándulásokat, hasonló czélból később Zürichből, 1832-től egész 1835-ig, több ízben tett, nem egyszer komoly életveszélynek téve ki magát s oly csúcsokat mászva meg, melyeket előtte emberi láb még nem taposott (így például a 10,000 lábnyi Piz Linard, Graubündenben).

Otthoni tartózkodása alatt (1831. decz. 27-én) váratlanul érte *Heer*-t *Escher-Zollikofer*-nek (a kivel már ifjú korában találkozott volt), azon megtisztelő felszólítása: jöjjön Zürichbe, házába, gazdag, de rendezetlen rovar-gyűjteményének rendezésére és katalógizálására. *Heer* örömmel engedett ezen felszólításnak s azzal jövő pályájára nézve döntő lépést tett. 1832. jan. 12-én érkezett Zürichbe, *Escher* házába, a hol 6½ boldog esztendőt töltött.

Most nyílt alkalma *Heer*-nek kiválóan természettudománnyal foglalkozhatni, s ezen időben lépett fel először mint előadó is: az úgynevezett physikai (a későbbi természet-vizsgáló) társaságban az eddigi alpesi kirándulásairól és a magasabb alpesek vörös haváról értekezvén. Itt lépett érintkezésbe Zürich több nevezetes emberével, egyebek között régi ismerősével, *Hegetschweiler*-rel s itt kötött legbensőbb barátságot a vele egykorú *Escher von der Lánth* Arnold-dal és *Fröbel*-lel.²

Valóban boldog idő volt ez *Heer*-re nézve, mely leghőbb vágyának teljesen megfelelt s melyet csak a jövő iránti aggo-

¹ Idézett helyen 99. old.

² Utóbbival *Heer* első lépést tett az írói pályáján, kiadva vele a «Mittheilungen aus dem Gebiete der theoretischen Erdkunde», melynek első füzeté 1834-ben jelent meg.

dalmak zavartak meg némileg. Így 1832 október hóban Schwanden, Matt-hoz közeli község — azon kérdést intézte *Heer*-hez: nem volna-e hajlandó a második lelkészi állást elfoglalni. *Herr* erre — *Escher-Zollikofer* igen okos és jóakaró tanácsára — tagadólag válaszolt ugyan, de ez alkalmából mégis töprenkedett, vajjon a természettudományi, vagy a lelkészi pályát válaszsza-e. Atyja erre egyelőre legközelebbi kötelességének teljesítésére buzdította, különben pedig szabadságot adott neki belső ösztönének követésére.* Így *Heer* tovább folytathatta természettudományi foglalkozásait, s töprenkedése lassanként megszűnt.

1833 április 29-én nyílt meg Zürichben az új egyetem s már 1834 febr. 22-én *Heer* mint privátdocens habilitálta magát. 1835 okt. 31-én nevezték ki a növénytan és entomologia rendkívüli tanárának s egyidejűleg az egyetemen az első doctor philosophiæ ő lett.

Ezzel nyílt meg *Heer* előtt azon pálya, melyre kiváló hivatást érzett s ezzel kezdte meg működését, mint tanár és tudós.

1838-ban *Heer* megnősült, *Trümpi Margaréthát* vezetvén oltárhoz, *Trümpi Kristóf* barátjának nővérét, az ermatingeni lelkész leányát. E nő, kivel *Heer* 45 évi boldog házasságban élt, megérdemli, hogy neve megörökíttessék, mert a rendkívüli tanár szerény jövedelmét helyesen beosztva s férjét a háztartás aprólékos gondjaitól távol tartva, nem csak lehetővé tette, hogy az osztatlan erővel hivatásának és tudományának élhessen, hanem maga is élénken érdeklődően férje tudományos törekvései iránt, szellemi munkájának hű társnőjévé lön.**

Családi boldogságát növelték a gyermekek is, de az első fájdalmakat is ők okozták, a mennyiben 3 leány és egy fiú közül, csak az első született leány — *Alvina* — maradt meg életben, a ki később atyjának szintén segített munkálkodásában, s anyjával együtt mindig hű gondozója és ápolója volt atyjának. Ily ápolásra *Heer* csakhamar rászorult, a mennyi-

* I. h. 139. old.

** Idézett helyen. II. 418. oldal.

ben 1850-ben igen veszélyes tüdőbajba esett, mely miatt kénytelen volt — kivált *Leopold von Buch* unszolására, és v. *Buch*, *Escher-Zollikoffer* és a zürichi kanton kormányának anyagi támogatása mellett — az 1850/51-iki telet Madeira szigetén tölteni, a hova neje is elkísérte. — Teljes egészségben térvén vissza, zavartalanul munkálkodhatott 1870-ig, mi alatt munkálkodási tere is nagyobbodott, a mennyiben 1852-ben egyetemi rendes tanár lett s 1855-ben az új műegyetemhez a rendszeres növénytan tanárává neveztetett ki. — Ebbe az időbe esik két nagyobb utazása is; így 1856-ban *A. Escher v. d. Linth* és *P. Merian* barátjaival Bécsbe ment a német természetvizsgálók gyűlésére és onnan Olaszországba, mindenütt szorgalmasan tanulmányozva a természettudományi gyűjteményeket; 1861-ben pedig — a híres *Lyell* felszólítására — egy tudományos kérdés eldöntése czéljából — ismét a már említett két barátjával Angliába utazott. Ez úton 8 hetet töltött s a mellett 4 napig Párisban is időzött, mindenütt, de kivált Angliában a gyűjteményeket és több, palaeontologiai tekintetben érdekes helyeket látogatva és tanulmányozva. 1870-ben tüdőbaja újból jelentkezett s e miatt az 1870/71-iki telet feleségével és leányával együtt Pizában töltötte, de onnan még betegebben tért haza, mert tüdőbajához még lábbaj is járult, úgy, hogy csak ágyban fekvé dolgozhatott (— Nordenskiöld északi utazásából hozott fossil növényeket határozva —) és tarthatott előadásokat. 1874/5-ben állapota javult ugyan, úgy, hogy ágyát elhagyhatta, de csak nyáron járhatott ki sétálni, és örvendett, hogy ezalatt a «*Flora fossilis arctica*» czímű nagyszerű munkájának 7-ik és utolsó kötetét befejezhette.

1883-ban augusztus végén ismét rosszul lett és szeptember 26-án éjjel, Lausanne-ban, egyik fivére házában, szeretett nejének és leányának karjai közt zárta le örökre szemeit s most Zürichben nyugoszsza örök álmát. A zürichi növénykertben, sikeres működésének színhelyén, egy hozzáméltó emlék hirdeti dicsőségét.

*

Heer tudományos és irodalmi működése igen sokoldalú és kiterjedt volt, úgy, hogy annak tüzetesebb vázolása és méltatása — ha csak fővonásaiban is — túllépné ez emlékbeszéd határait, a miért is csak azon főirányok jelzésére szorítkozom, melyekre *Heer* üdvös tevékenysége irányult.

Első lépései a tudomány terén a fiatalkori és — mint fentebb említém — sikeres rovar- és növény-gyűjtéseivel állottak direct kapcsolatban, s kivált a rovarok és növények az alpesekben való magasság szerinti elterjedésére s a növényalakok külső befolyás okozta változásai kipuhatolására vonatkoztak, mely czélból *Heer* 1832-től 1835-ig igen számos és néha igen merész alpesikirándulást tett. — Több(1831—34), a zürichi természetvizsgáló társaságban tartott felolvasások után, 1835-ben jelent meg első nagyobb növénytani dolgozata, (1)* mely a Glarus kanton növényzetére vonatkozik, s melyben 25 éves tudósunk kivált azon tényezőket tárgyalja, melyek a növényzetre általában befolyanak s a különböző talajok és magasságok növényzetét adja elő. A mellett érdekes adatokat közöl az alpesi régióban mutatkozó erős hőmérsék-változásokról és az alpesi növények ez ellen való érzéketlenségéről, felhozva egyebek közt, hogy 1828 szept. havában 2535 m. magasságban a talajt keményre fagyva találta, míg ott az *Aretia*-k, a *Phyteuma globulariaefolium*, a *Potentilla frigida* és mások a legszebb virágzásban voltak. E dolgozat, mely mint doktori dissertatio külön is megjelent, de *Candolle* és *Humboldt* tetzését is megnyerte, s most is bír értékkel, a mennyiben mutatja, hogy növénygyűjtéssel a száraz és élvezhetetlen növényjegyzékeknél egyéb eredményre is lehet jutni.

Hasonló irányú és más kantonok növényzetére vonatkozó dolgozatok ezután is jelentek meg *Heer*-től s kivált a svájci természetvizsgáló társaság vándorgyűlésein több ízben tartott előadásokat az illető hely növényzetéről, mindannyiszor kitűnve, mint az alpesi növények kitűnő ismerője (2, 3, 4.) Mint ilyen ő volt a hivatott arra, hogy barátjának és jóakaró pártfogójának, *Hegetschweiler*-nek, befejezetlenül maradt mun-

* A zárjelbe foglalt számok az emlékbeszéd végén levő könyvjegyzékre vonatkoznak.

káját: «Die Flora der Schweiz» befejezze és kiadja, a mi 1840-ben meg is történt. Ezen munkában számos új észlelet és több új fajt találunk *Heer*-től.

Midőn 1841-ben *A. Quêtelet* utasítást adott ki phænologiai észleletek tételére, *Heer* ezen utasítást a Svájczra vonatkozólag átdolgozta és lényegesen kibővítette s 1844-ben felszólítást bocsátott közre az ilyen észleletek gyűjtésére (5). Az erre beérkezett adatokat, egy tanítványa, a mostani ismert berlini egyetemi tanár, *Schwendener* dolgozta fel.* *Heer* maga Madeira szigetén való tartózkodása alatt (1850/1 telén) igen érdekes phænologiai észleleteket tett (6), melyek főleg arra irányultak, hogy a más vidékekről való növények Madeira klímája alatt miképen viselkednek. Erre nézve azt figyelte meg, hogy a mi tölgyeink és a bikkfa télen Madeira szigetén is leveletlenek, de némileg még is alkalmazkodnak az enyhe klímához, s így a bikk téli nyugalma Madeira szigetén csak 149 napot tesz, míg Svájczban (Glarus mellett) 194 napig tart; hasonlóképen viselkednek a mi gyümöleszfáink, csak az őszi barack virít egész télen át s februárban érleli gyümölcseit kopasz ágain. A tropikus és földünk déli félgömbjéről származott növények úgy viselkednek, mint hazájokban: tehát az előbbiekkor akkor virítanak, mikor hazájokban az esős időszak beáll, a tropikus afrikaiak nyáron, a tropikus brazíliaiak télen — a Fokföld és Ausztrália növényei pedig télen.

Ezen s később említendő, más irányú növénytani munkálkodása mellett, *Heer* egyidejűleg rovar-tani téren is működött s mint már láttuk épen az ifjú kora óta folytatott rovar-tani gyűjtései és tanulmányai szolgáltaták az okot, mely őt a theologiai pályáról a természettudományira terelte. Első, az élő rovarokra vonatkozó dolgozata 1834-ben jelent meg (7) s az alpesi bogarak földrajzára vonatkozólag számos új adatot tartalmaz, melyek közül kiválóan érdekesek azon észleletei, hogy az alpesi régióban leggyakoribb bogarak mind szárnyatlanok s hogy oly nemek, melyeknek lent szárnyas fajai vannak, a magasban csak szárnyatlan alakok által vannak képviselve.

* Ueber die periodischen Erscheinungen in der Natur stb. Doctor-dissertatio. Zürich. 1856.

tologia egy alaptételével ellenkezett, a jelentékenyebb geológusok e nézetet nem is fogadták el, hanem a rétegek megzavart fekvéséhez folyamodtak, s a dolog mivoltára nézve élénk vitát folytattak. E vitába 1850-ben *Heer* is beleszólt a fent említett dolgozatával, nyomós érvekkel mutatva ki, hogy a kérdéses palarétegek növényei a kőszén-korszakba tartoznak, s hogy semmi közük a különben élesen elválasztott Belemnites-rétegekhez. *Leop. v. Buch* egész lelkesedéssel nyilatkozott *Heer* ez eredményéről, de végleges eldöntést e kérdés csak 1861-ben nyert, midőn *Faure Petit-Coeur*ben az ott eddig ismeretlen trias-rétegek jelenlétét kimutatta, s így *Heer* következtetéseinek helyességét stratigraphiai szempontból is megerősítette.

E sikeres kezdet után *Heer*-nek következő nagyobb munkája, a «*Flora tertiaria Helvetiae*» volt, mely 1855—1859-ig, három folio-kötetben jelent meg s 157 táblával ellátva, összesen 920 (köztök 720 új) fossil növényfaj leírását tartalmazza. E munkához kivált a híres és igen jól fentartott fossiliákban rendkívül gazdag oeningeni kőbányák szolgáltatták az anyagot, a melyekből 1850-ben csak 150 növényfaj volt ismeretes, míg *Heer* 1859-ben már 465-öt sorol fel. E bányákból számos, *Heer*-től meghatározott gyűjtemények kerültek Európa és Amerika muzeumaiba s bizonyos, hogy az oeningeni szép növény- és rovar-fossiliák nagy mértékben felköltötték az érdekeltséget a palæontologia iránt.

Mindamellett azonban, hogy *Heer* utóbb említett nagyszerű műve nemcsak nagy haladást jelentett, hanem egyszerű szerzőjének nagy szorgalmáról és kitűnő megfigyelő tehetségéről is tanúskodott, mégis csalódik az, a ki azt hiszi, hogy e munka mindjárt kezdettől fogva elismerésre és kellő méltánylásra talált. Ellenkezőleg, *Heer*-nek sajnosan kellett tapasztalnia, hogy eleinte a szakkörök igen közömbösen viselkedtek tárgya iránt, úgy hogy művének első füzetére, barátjai fáradozásai mellett is, csak nehezen sikerült aláírókat szerezni s egész Angliában a «*Flora tertiaria*»-ból csak három példány kelt el, Franciaországban pedig még 1865-ben sem vettek tudomást munkájáról. Angliában akkoriban a híres geológus *Lyell* és a botanikus *Hooker* semmibe sem vették a

phytopalaeontológiát s így eleinte *Heer* vizsgálatait nem is méltányolták. De ez a felfogás nem sokára megváltozott és pedig kivált *Heer*-nek a Bovey-Tracey (Anglia) melletti lignitek korára vonatkozó kutatásai által. E miatt 1861-ben Angliába utazott, hogy a színhelyen végezhesse vizsgálatait. Az ott talált növénymaradványok alapján aztán kimutathatta, hogy a nevezett lignitek az alsó-miocenbe (aquitanién) tartoznak s azzal egy sokáig vitatott kérdést véglegesen eldöntött (37).

E siker egyszerre megváltoztatta az angol szaktekintélyeknek a phytopalaeontológiára nézve eddig táplált nézetét s *Heer* munkálkodásának teljes elismerésére vezetett, a mint az több kitüntetésben nyilvánult. Így 1862-ben — miután már 1859-ben a hollandi tudományos társaság Haarlemben, *Heer*-nek a terciär-flórájáért a nagy díjat adományozta volt — a «Geological society of London» pénzdíjjal tüntette ki, melyet 1873-ban újból megnyert.

A «Flora tertiaria» után több kisebb, részint az élő és fossil növényekre, részint a fossil rovarokra vonatkozó dolgozat jelent meg tőle (34—38), melyeket 1865-ben egy újabb nagyobb munkája: «Die Urwelt der Schweiz» (38) követett. Ezen szépen kiállított mű, mely a Svájcz őskoráról egyöntetű képet nyújt, tette leginkább ismertté *Heer*-t és pedig úgy a szakkörök, mint a nagy közönség előtt. Elterjedéséről és hatásáról tanúskodik az is, hogy 1879-ben második kiadást ért, a mi egy ilyen munkánál nagy ritkaság, hogy továbbá 1872-ben francia, 1876-ban pedig angol fordításban is megjelent; egyik fejezetét pedig magyar nyelven is bírjuk.*

Ez a munka egyszersmind híven visszaadja *Heer* egész egyéniségét; egyrészt mint valódi természettudóst mutatva őt, másrészt mint őszintén istenfélő embert, kinek mély vallásos meggyőződése egész lényét áthatja s a kinek így az egész természet egy élő isten nyilvánulásakép tűnik fel.

Tudományos hírének általános elterjedésével szaktekin-

* Természettudományi értekezések. A k. m. Természett. Társulat könyvkiadó vállalata VII. kötet. 5-ik értek.: *Heer* Svájcz kőszén-korszaka (cízmképpel, egy táblával és 17 ábrával).

télye is emelkedett, a mennyiben a világ legkülönbözőbb pontjairól küldtek hozzá fossil növényeket meghatározás végett.* A 70-es évektől kezdve rendkívüli tevékenységet fejtett ki s ezen időszakból számos kisebb dolgozat mellett, kivált két nagyobb munkája emelendő ki. Az egyik az 1875-től 1877-ig megjelent «*Flora fossilis Helvetiae*», mely három, 70 táblával ellátott nagy folio-füzetből áll s mint e munka előszavában mondja, kiegészítő része a «*Flora tertiaria*»-nak, úgy, hogy e két munka mind azt nyújtja, a mi az akkoráig Svájcban talált fossil növényekre vonatkozik.

A másik, valóban monumentalis mű az 1868-tól 1883-ig megjelent «*Flora fossilis arctica*», mely hét folio-kötetben mindazon különböző helyeken megjelent dolgozatokat magába foglalja, melyek a sarkvidéki fossil növényekre vonatkoznak (60), s a melyben 1438 oldalon és 398 táblán összesen 1432 faj — köztök 765 új — van leírva és ábrázolva.

E munka *Heer* nevét az egész művelt világban ünneplétté tette s minden oldalról és a legelső szaktekintélyektől érkeztek hozzá elismerő és magasztaló nyilatkozatok. Így többek közt *de Saporta*-, *Lyell*-, *Wallace*-, *Hooker*- és *Darwin*-től.

A sokáig kétkedő *Hooker* a következőket írta *Heer*-nek: ** «Azt hiszem, hogy az arktikus régióknak fossil florája, mely egészen az ön műve, bár mely más, napjainkban tett palaeontologiai fölfedezésnél, többet tett arra, hogy geologiai felfogásainkban változást idézzon elő. . . És felette nevezetes ténynek tűnik fel nekem, hogy ámbár az állati maradványok sokkal könnyebben és biztosabban felismerhetők faji és nemi rokonságuk szerint, mégis a fossil növények által jutunk a szerves természet földrajzi eloszlása megértésének nyitjára». *Darwin* pedig így nyilatkozik: ** «A geológiának számos, a lefolyt 50 év alatt nyert csodás fölfedezései közül egyik sem bír több érdekléssel, mint az ön tanulmánya az artikus régiókban hajdan élt növényekről».

* Lásd a könyvjegyzékben a 40., 42., 47., 49., 52., 53., 57., 58. számú dolgozatokat.

** Fent idézett életrajz II. 411. és 412. oldalon.

E rendkívüli siker elismerése számos kitüntetésben is kifejezést talált. Mellőzve a neki adományozott rendjeleket, főlemlítem: a Wollaston-érmet a londoni «geological society»-től és a stockholmi tudományos akadémia aranyérmét (1874); a «royal medal»-t a londoni «royal society»-től (1878) és a párisi akadémia Cuvier-díját (1882). Számos akadémia és tudományos társulat választotta tagjának; * számos fossiliát és élő növényt neveztek el nevééről; Spitzbergában egy fok és egy hegy, Grönlandban pedig szintén egy fok az ő nevét viseli.

Heer-nek a fossil növényekre vonatkozó, most vázolt munkássága, a milyen rendkívüli terjedelmére nézve, ép oly nagyszerű tudományos eredményeinek értéke tekintetében is. Csak a föbb, ide tartozó munkáit véve figyelembe, azt találjuk, ** hogy összesen 3342 fossil növényt írt le s ezek közül 1947 új faj. Igaz, hogy e számokban ugyanazon faj többször is előfordul, de mindannyiszor új meghatározást, tehát új vizsgálatot kívánt s így e számok hű kifejezői a *Heer*-től végzett nagy munkának. — Ő az összes ismert fossil növényfajokat 7000-re becsülte (1881-ben) s így annak közel $\frac{2}{7}$ -de ő tőle való, s ez okból phytopalaeontologiai dolgozatokban a «*Heer*»-rel — nevének rövidítésével — minduntalan találkozunk. Az új fajoknak egy harmada kétesnek mondható ugyan, de azért marad még mindig tetemes szám, mely nevét örökké fogja dicsőíteni.

Heer a fossiliák meghatározásában meglehetősen bátorsággal járt el s gyakran egészen elégtelen maradványokat is nevezett el és igyekezett meghatározni. S ezt neki, mint részben úttörőnek ezen a téren, némileg el lehet nézni, kivált, ha látjuk, hogy ő rendesen csak igen alapos, az élő növényeken tett tanulmányok alapján, fogott a fossil növények meghatá-

* A brüsszeli, müncheni, párisi, sz.-pétervári, stockholmi és a német Leop.-Carolina akadémiáknak volt levelező tagja; a bostoni, new-yorki, philadelphiai akadémiák és a londoni «Victoria-Institute»-nak volt tiszteleti tagja; a magyar tud. akadémia, a londoni «geological» és «Linenan society», valamint az edinburghi «botanical society»-nek volt külső tagja stb.

** Idézett életrajz II. 187. és következő oldalakon.

rozásához. Eljárása mindamellett mégis ártott, a mennyiben követői, kik kevesebb készülettel léptek e térre, őt utánozták, s a mostan uralkodó fajfaragási mánia mellett, néha valóban csodálni kell azon merészséget, sőt könnyelműséget, melyet némely újabbi phytopalaeontologiai dolgozatban a fajok meghatározásában alkalmaznak. S azért érthető, hogy a tudományos növénytan csakis egy töredékét használhatja fel azon meghatározásoknak, a melyek a legtöbb phytopalaeontologiai munkákban találhatók, a mennyiben nem teljesen kifogástalanok s így nem is egészen megbízhatók.* Főképen áll ez az állítólagos fossil-gombák és sok monocótyl-növény meghatározására nézve.

A fossil növényekből, mint tudjuk, rendesen csak a levelek maradtak meg; kivált a levél erezete szolgáltat igen sok esetben biztos ismertető jelt a meghatározásra. Azért Heer, mint előtte már mások is, szintén nagy súlyt fektetett rájuk s e czélból gyakran igen beható tanulmányokat tett az élő növények levelein, hogy az így nyert eredményeket azután a fossil levelek meghatározására használhassa fel (Flora tertiaria II. 9. oldal). Nem csak terminológiát állapított meg a levélerezetre nézve, de sok esetben jellemző szabályszerűségét is kimutatta, s így nagy mértékben fejlesztette a fossil növények meghatározásának biztosságát, a mint ez abból is kitűnik, hogy sok esetben ő neki, mint elsőnek, sikerült bizonyos fossil növény-leveleket helyesen meghatározni. Így a jurabeli *Cyclopteris digitata* Brgn. (később *Baiera* A. Br.), néven a harasztokhoz számított leveleket Heer ismerte fel mint *Ginkgo*-t, a most Japán és Khinában otthonos *Ginkgo biloba* őskori elődjét. Az európai miocenben oly gyakori hármasszerű levelekről, melyek az egyes szerzőktől különböző nemekbe osztattak be, Heer mutatta ki, hogy *Cinnamomum* (fahéjfa) nemhez valók. A *Fagus castaneaefolia* Ung.-t helyesen *Castanea*-nak jelentette ki, s ugyanaz áll a *Sequoia*, *Taxodium distichum miocenum*, *Acer trilobatum* stb. végleges megállapítására nézve.

* Lásd: Engler. Bot. Jahrbücher V. Literaturbericht 44. oldal és IX. Literaturbericht 3. oldal; továbbá: Schenk. Handb. d. Bot. IV. 1. old.

De minthogy pusztán a levelek alapján tett meghatározások — tekintve az egy és ugyanazon növény leveleinél gyakran mutatkozó alaki sokféleséget — néha mégis bizonytalanok, azért *Heer* nagy súlyt fektetett arra, hogy a levelek mellett a fossil növények egyéb részei: mint ágak, virágok, termések, magvak is fölkerestessenek. Ő maga szerencsés volt, több mint 30 fossil phanerogam nemre nézve a leveleken kívül, részint termést vagy magot, részint virágokat is kimutathatni s nevezetes, hogy e leletek az ő, csupán a levelek alapján végzett meghatározásait mindig megerősítették.

Heer legkiterjedtebb vizsgálatai a tertiär flórára vonatkoznak s minthogy e korszak aránylag közel van a mostanihoz: növényzete hasonlatosságot is mutat a mostanihoz. Ennek felismerése csakhamar arra vezette a bűvárokat, hogy a mostani és a tertiär-flóra közti vonatkozásokat kutassák s ez a növényország történetének fejlesztése szempontjából igen üdvösnek bizonyult. Az ő vizsgálatai ebben az irányban is igen jelentékenyek, mert ő nem csak szorgalmas és lelkiismeretes meghatározója volt a fossil növényeknek, hanem egyszersmind a nyert eredményekből nagyérdekű és általános jelentőségű következtetéseket is tudott levonni. Így a svájcezi miocen-flórára nézve kimutatta, hogy az — mint ezt *Ettingshausen* már előbb a bécsi tertiär flórára vonatkozólag tette volt — különböző flóra-elemeknek a keveréke, hogy tehát oly növényekből állt, melyek most a föld különböző részein vannak eloszolva.

Legtöbb faj a most Észak-Amerikában élő fajoknak felel meg (így az örökzöld tölgyek, *Acer*, *Populus*, *Platanus*, *Liquidambar*, *Sequoia*, *Taxodium*, *Liriodendron*, 3 levelű *Pinus*-ok stb.), azután következnek az európaiak (több *Amentacea*, *Myrtus*, *Rhamnus* stb.), ezek után az ázsiaiak (a japáni elem: *Cinnamomum* és *Glyptostrobus*: a kisázsiai: a *Planera*-k és a *Populus mutabilis* által képviselve), utánok a nyugat-afrikai szigetek fajai (*Laurus*) említendők és végre az újhollandiak (*Proteaceae*).

A tertiär flórának, már *Unger*, *Göppert* és *Ettingshausen*-tól hangsúlyozott, úgynevezett «amerikai jelleme», melyet *Heer* a Svájcra vonatkozó vizsgálataiból szintén le-

vont, *Unger*-t azon feltevésre vezette, hogy e tény megmagyarázására az Amerikát Európával összekötő szárazföldet, az «Atlantis»-t, vette fel, melyen keresztül a tertiär-korszakban az amerikai fajok átvándorolhattak volna Európába. *Heer* eleinte *Unger* föltevését, az úgynevezett «Atlantis-hypothesis»-t helyeselte s új érvekkel támogatta is, de későbbben épen ő szolgáltatta a fő-érveket ezen hypothesis ellen s megállapítója lett az európai tertiär flóra úgynevezett «amerikai jelleme» egy új magyarázatának.

Forbes kezdeményezése után (1845) — ki a növény-földrajzi kutatásokban a geológiai tények felhasználásával egész új irányt indított meg — kivált *Asa Gray* (1859) és *J. D. Hooker* (1861) az élő sarkvidéki flórát tanulmányozva, valószínűvé tették, hogy a sarkvidék az a közös kiinduló hely, a honnan a növényzet a jégkorszak beálltával sugarasan délfelé szorítottatott.

Mert csak így érthető meg az a különös tény, hogy bizonyos növények mint például: *Silene acaulis*, *Saxifraga oppositifolia*, *S. aizoides*, *Salix herbacea*, *Veronica alpina*, *Arctostaphylos alpina*, *Linnaea borealis*, *Lonicera coerulea*, *Circaea alpina*, *Dryas octopetala*, *Epilobium alpinum* stb. — melyek a sarkvidéken otthonosak, egyszersmind Európa és Észak-Amerika havasain is előfordulnak.

Heer-re az említett tudósok dolgozatai nagy befolyással voltak s mint ő maga mondja, kiinduló pontját képezték sarkvidéki phytopalaeontológiai kutatásainak. E kutatások, melyeknek eredményei a már említett «Flora fossilis arctica» 7 kötetében vannak összegyűjtve — a sarkvidék kőszénjura-, kréta-, de kivált, annak tertiär-korszakára vonatkoznak s mint *Engler** mondja, épen «a sarkvidék tertiärflorájának átkutatása, mely egyedül *Heer*-nek az érdeme, szolgáltatta a leglényegesebb alapot a rationalis növényföldrajznak».

Heer előtt a sarkvidék fossil florájára nézve csak igen kevés adat volt ismeretes, s így e vidék őskori növényzetének

* *Engler Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt* I. 1 old.

ismerete kizárólag az ő érdeme. Eleinte nagy fáradsággal szerezte meg magának az anyagot, később egyesek és kormányok jóformán elhalmozták a sarkvidék fossil növényeivel. Kivált gazdag anyaggal szolgált a svéd kormány, a mely a híres *Nordenskiöld* északsarki expedíciói alkalmával gyűjtött fossil növényeket *Heer*-nek küldte meg meghatározás és feldolgozás végett. Ő neki alkalma volt a sarkvidék legkülönbözőbb helyeiről fossil növényeket vizsgálhatni s ennek alapján nagyérdekű és általános jelentőségű eredményekhez jutni.

Heer ebbeli vizsgálataiból először is kitűnt, hogy ott, a hol most örökös hó és jég takarja a földet, azelőtt gazdag növényzet terült el, mely a mostan ott élőtől teljesen elüt, és határozottan déli jellemű volt. E növényzet a miocen-korszakban — mert *Heer* sarkvidéki vizsgálatai erre vonatkozólag a legkiterjedtebbek — a sark körüli vidéken meglehetősen egyenmű kifejlődést mutatott, a mennyiben a sark körül egymástól nagy távolságban fekvő különféle helyekről több meg egyező faj ismeretes. A miocen circumpolaris növényzetének közös fajai főleg a következők * *Taxodium distichum miocenium*, *Glyptostrobus Unger*i, *Sequoia Langsdorff*i, *Populus arctica*, *Salix Racana*, *Corylus Mac Quarrii*, *Platanus aceroides* és *Hedera Mac Clurii*. Ha ezeken kívül még azon fajokat is tekintetbe vesszük, melyek a sarkvidéken való nagy elterjedésök és gyakori előjövételök miatt fontosoknak mutatkoznak: ** akkor a circumpolaris miocen florának egyneműsége még nagyobbnak fog feltűnni. Ez a flora továbbá nagy meg egyezést mutat Európa, Észak-Ázsia és Észak-Amerika miocen floráival is, s így arra lehet következtetni, hogy a sarkvidék az a keletkezési hely, a honnan abban a korszakban a növények sugarasan délfelé terjedtek szét Európa, Ázsia és Amerika területein.

* *Heer*: Flora fossilis arctica III. köt., 4. füzet: Uebersicht der miocenen Flora der arctischen Zone, 6. old.

** Ilyen fajok a következők: *Lastraea stiriaca*, *Taxites Olriki*, *Phragmites oeningensis*, *Populus Richardsoni*, *Salix varians*, *Carpinus grandis*, *Fagus Deucalionis*, *Q. grönlandica*, *Q. platania*, *Andromeda protogaea*, *Nordenskiöldia borealis*, *Paliurus Colombi* és *Rhamnus Eridani*. *Heer*, Flora fossilis arctica III. köt., 4. füzet, 6. old.

Ha továbbá Grönland tertiär florájából — mint legjobban ismertből — indulunk ki, azt fogjuk találni, hogy annak számos faja nagy területeken el volt terjedve. «A sarkvidék többi részeivel Grönlandnak 57 közös faja van; 14 grönlandi faj egészen Grinnel-földig terjed (82° ész. szél.), így: *Taxodium distichum*, *Thuya Ehrenswärdi*, *Pinus polaris*, *P. Hayesiana*, *Phragmites oeningensis*, *Carex noursoakiensis*, *Populus arctica*, *P. Zaddachi*, *Betula prisca*, *B. Brongniarti*, *Corylus McClurii*, *C. insignis*, *Ulmus borealis* és *Viburnum Nordenskiöldi*. E fajok, majdnem mind, Spitzbergáról is ismeretesek, melynek 45 közös faja van Grönlanddal.» A még kevésbé ismert Islandnak Grönlanddal 12 közös faja van. A Mackenzie tájáról (65° ész. szél.) 23 ismert faj közül 14 Grönlanddal közös. «Alaskának a sarkkörön kívül fekvő miocen florájának 56 fajából 20 grönlandi és Sachalin-sziget 74 faja közül 30 Grönlandban is előfordul.»

«Amerika egyesült államainak tertiär florájából eddig 33 grönlandi növény ismeretes... és ha Alaska és a Grinnel-föld floráját hozzávesszük, 58 fajt kapunk, melyek Észak-Amerikával és Grönlanddal közösek. Nevezetes, hogy ezen fajokból 40 Európában is előfordul — melynek Grönlanddal 114 közös tertiär faja van — s így föltehető, hogy az Európában és Amerikában egyaránt található fajok az arktikus övből származnak.»* S ha földünk jelenlegi állapota tényleg a lassanként történő lehülésnek a következménye, akkor a sarkvidék előbb volt lakható, mint a tropusok s a szerves élet talán általában ott vette volt kezdetét.**

Hogy különben egyes nemek keletkezési és kiinduló helye valóban az arktikus öv lehetett, azt Heer több növényre nézve igen valószínűvé tette. Így a kréta-korszakra nézve, kivált a *Gleichenia*, *Torreya*, *Gingko*, *Glyptostrobus*, *Taxodium*, *Sequoia*, *Pinus*, *Populus*, *Ficus*, *Myrica*, *Magnolia* és *Sapindus* nemeket tartja ő olyanoknak, melyek a sarkvidéken keletkeztek s onnan dél felé minden irányban szétterjedtek.

* Flora fossilis arctica VII., p. 210. és 211.

** Heer, Flora fossilis arctica I. Előszó a jegyzethez. Lásd erre nézve még ez emlékbeszéd 29-ik lapját is.

«A *Gleichenia Zippelii* és a *Gl. comptoniaefolia* Grönlandban már az alsó krétában (Urgon) jelenik meg, Európában azonban csak az alsóban; a *Sequoia Reichenbachii*, mely Európa és Amerika krétájában előfordul, valószínűleg az arktikus övből indult ki, minthogy Spitzbergában és Grönlandban gyakori.» ...* Az északi flora délfelé való vándorlása a tertiär-korszakban is mutatkozik s valószínű, hogy Európa és Amerika közös tertiär fajai közül több északról került. Ilyen fajok, melyek Európában és Amerikában közösen előfordulnak s majdnem mind a sarkvidéken is találhatóak, kivált a következők: «*Onoclea sensibilis*, *Glyptostrobus europaeus*, *Gl. Ungeri*, *Sequoia Langsdorfii*, *S. brevifolia*, *Taxodium distichum*, *Pinus palaeostrobus*, *Phragmites oenigensis*, *Smilax grandifolia*, *Liquidambar europaeum*, *Populus mutabilis*, *P. Zaddachi*, *Salix Lavateri*, *S. varians*, *Myrica acuminata*, *Alnus Kiefersteinii*, *Betula Brongniartii*, *B. prisca*, *Carpinus grandis*, *Corylus McClurii*, *C. insignis*, *Fagus Antipodii*, *F. macrophylla*, *Castanea Ungeri*, *Quercus Drymeia*, *Q. furcinervis*, *Q. platania*, *Q. pseudocastanea*, *Ulmus plurinervis*, *Planera Ungeri*, *Platanus aceroides*, *Pl. Guillelmae*, *Juglans acuminata*, *Diospyros brachysepala*, *Weinmannia europaea*.»

«Ezek mind oly növények, melyek a mérsékelt övnek, részben hidegebb részének felelnek meg és Európa subtropikus tertiär-floráját északi elemmel látták el. Másrészt kétségen kívül délről északfelé is vándoroltak növények, mint az a két legyezőlevelű pálma (*Flabellaria Johnstrupii* és *Fl. grönlandica*) bizonyítja, melyeket újabban Disco-szigeten (Grönland) találtak. A melegebb éghajlatnak Grönland tertiär-florájában található más képviselői a kréta-korszakból valók, így a babér (*Laurus*), a *Sapindus* és *Paliurus*.»**

A miocen-korszak után Európában igen lényeges geologiai változások álltak be, melyek a florára is lényegesen befolytak, s onnan van, hogy a mostani közép-európai flora oly kevés hasonlatosságot mutat a miocen-korszakéval. Ame-

* Heer, Flora fossilis arctica III., 2., 27. oldal.

** Heer, Ueber die fossile Flora von Grönland. Engler, Botan. Jahrbücher IV. (1883), 383. old.

rikában ellenben ily lényeges változások nem álltak be, s így a miocen növényzete a jégkorszak alatt délfelé szorítva, később újból visszafoglalhatta előbbi helyét s meglehetősen változatlanul maradt. Ez magyarázza meg azon hasonlatosságot és részben megegyezést, mely az európai miocen és az észak-amerikai mostani növényzet közt mutatkozik. Mind a kettő a tertiár-korszakban közös helyről — a sarkvidékről — származva, Európában a jégkorszak alatt részben elpusztult és megváltozott, Amerikában pedig nagy részben megtartotta előbbi jellemét.¹

Mind ez azt mutatja, hogy az «Atlantis-hypothesis» az épen említett tények magyarázására nem okvetlenül szükséges, s ámbár épen Heer a legnyomósabb érveket szolgáltatatta ezen hypothesis ellen, ő maga mind a mellett később is némileg még ragaszkodott az Atlantis feltevéséhez s a sarkvidéki continenst Irlandig és az atlanti szigetekig terjesztette ki.²

Heer-nek a sarkvidéki fossil növényekre irányult kutatásai egyébiránt más korszakokra, s kivált a krétára vonatkozólag is igen sikeresek voltak, mert a svéd expedíciók által Grönland, mint a kréta-korszakbeli növények leggazdagabb helye tűnt ki, s így e korszak eddig még kevésbé ismert növényzetére nézve számos érdekes és fontos adatot szolgáltatott.³ Heer ugyanis a grönlandi, Kome melletti rétegekben, — melyek az alsó krétához (Urgon) tartoznak, s melyek növényei a jura-beli növényzethez csatlakoznak, — a *Populus primaevá*-t mutatta ki, mint a legelső és legrégebb lombosfát, a milyent más-

¹ Heer a sarkvidék tertiár-rétegeit miocen-korúaknak tartja, holott mások eocen- (tehát régibb) korúaknak ítélik s ez alapon meg-támadták Heer következtetéseit. De ezen különbségnek — mint Engler (Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt I., 3. oldal) megjegyzi — csak az a következménye volna: «hogy növény-földrajzi elméleteinkben és következtetéseinkben hosszabb tartamot volnánk kénytelenek felvenni azon növény-földrajzi viszonyokra nézve, melyek a jégkorszak beálltáig uralkodtak.» — Ha különben a sarkvidék a ki-induló helye volt a tertiár-növényzetnek, ott előbb is jelent meg, mint délibb helyeken.

² Urwelt der Schweiz 2. kiadás, 603—605. oldal.

³ Flora fossilis arctica III. köt., 2. füzet, 25. oldal.

honnan az alsó krétából nem ismerünk, s mely egyszersmind a kétszikűek (Dycotyledonae) legrégibb typusa, a melytől azonban (egyelőre) hiányzik minden átmenet, valamely alsóbbrendű növénycsoporthoz.¹ Az utána következő Atane melletti rétegekben pedig, melyek a felső krétához tartoznak, a lombosfák már tömegesen jelentkeznek, úgy hogy az e rétegekben talált 177 faj közül 91 faj lombosfa.

«Egyike a legfontosabb tényeknek — mondja *Heer*² — melynek kiderítése a grönlandi krétaflora tanulmányozásának köszönhető, az, hogy az arktikus övben épen úgy mint Közép-Európában, a kétszikűek a felső krétában kezdődnek, s mindjárt eleinte nagyszámú, különböző alakban jelennek meg.³ Ezek 16 családra oszlanak el, s kivált lombos fákból állanak, melyek közül 31 szíromtalan (Apetalae), 44 váltaszirmú (Polypetalae) és 8 összenőttyszirmú (Gamopetalae). Nevezetes az is, hogy a legtöbb faj osztatlan és épélű levelekkel bírt, s így ez alakot mint eredetit kell tekintenünk.⁴

A sarkvidéki fossil növények tanulmányozása általában a növények története szempontjából igen fontosnak bizonyult. *Heer* ugyanis egyes alakokat az egymásutáni geológiai korszakokon keresztül figyelemmel kísérve, kimutatta, hogy egyes növényi típusok a jura-, de még inkább a kréta-korszak óta mostanáig fennmaradtak, s az alatt oly csekély változáson

¹ Ugyanott 20. oldal és VII. köt., 184. oldal.

² Ugyanott III. köt., 2. füzet, 20. oldal.

³ *Fontaine*-nek Észak-Amerikában tett legújabb felfedezései alapján a kétszikűek régibb keletűek volnának, a mi különben általános növény-fejlődéstani szempontból is valószínű. Lásd: a «Botan. Centralblatt» (1890) XLII. köt., 9. sz., 281. lapján egy a «Zeitschrift der deutschen geolog. Gesellschaft» (1889, 27—81. old.) című folyóiratban megjelent cikkéről közölt ismertetést.

⁴ Érdekes, hogy számos, karéjos vagy osztott levelű fánknál a hajtáson először megjelenő levelek szintén épek, mint azt például a *Populus alba*, *Platanus*, *Quercus* stb. fattyú-hajtásain szépen lehet látni. E levelek talán e növények őskori (atavisticus) levélalakját jelképezik, s így e növények eredetére engednek következtetni. Lásd különben: *C. Ettingshausen* és *F. Krašan*, Beiträge zur Erforschung der atavistischen Formen an lebenden Pflanzen etc. Denkschrift d. Wiener Akademie 1888—89, három közlemény.

mentek át, hogy a most élő fajokkal azonosíthatók. Így a következő fajok geneticus összefüggésbe hozhatók egymással: «1. *Pteris ligata* Phil. (barna-jura), *Pt. frigida* (alsó, felső kréta és alsó miocen), *Pt. arguta* (jelenkor); 2. *Gingko digitata integruscula* Hr. (barna-jura), *G. adianthioides* (tertiär), *G. biloba* (jelenkor); 3. *Sequoia Smithiana* Hr. (alsó kréta), *S. Langsdorfii* (felső kréta, egész a felső miocenig), *S. sempervirens* (jelenkor, California); 4. *Glyptostrobus grönlandicus* Hr. (alsó kréta), *Gl. intermedius* Hr. (felső kréta), *Gl. Ungerii* (tertiär), *Gl. heterophyllus* (jelenkor, Japan); 5. *Populus primaeva* Hr. alsó kréta, *P. Berggreni* Hr. (felső kréta), *P. mutabilis* Hr. (miocen), *P. euphratica* Oliv. (jelenkor, Kis-Ázsia). Összesen 20 faj követhető Grönland kréta-korszakából a terciärig és 8—9 egészen a jelenkorig.»* A *Taxodium distichum miocenum* Hr. pedig, mely a miocen egyik leggyakoribb és legelterjedtebb növénye — a mennyiben Heer szerint Európa, Észak-Ázsia és Amerika, valamint a sarkvidék számos helyeiről, itt még a 82° északi szélesség alatt fekvő Grinnell-földről is ismeretes — egészen változatlanul maradt mostanáig, de a jelenkorban csak egy helyen — Észak-Amerika egyesült államaiban — bírta magát fenntartani. Hasonló koruk a *Pinus Abies* és *P. montana* is.

De nem csak az egyes fajok történetét kutatta Heer, hanem ebbeli vizsgálatait egész családokra is kiterjesztette, s így a növények leszármazását számos becses adattal gazdagította, sőt egyes növénycsaládok rendszertani állását is véglegesen megállapította. Így a diófák (*Juglans*) korai megjelenéséből, a felső krétában, azon eredményre jut, hogy azokat az Amentaceákhoz (barkásokhoz) kell beosztani s nem, mint gyakran történt, a Terebinthaceae-családhoz.** Hasonló irányú vizsgálatokat más növény-csoportokról is közölt (51, 55, 56, 59) s azzal a növényország történetének ismeretét tetemesen fejlesztette.

A tisztán növénytani eredmények mellett a fossil növényekre vonatkozó vizsgálatait más irányban is értékesítette, a mennyiben az egyes geologiai korszakok egyéb viszonyait is

* Flora fossilis arctica VII. köt. 216. oldal.

** Heer, Ueber die Wallnussbäume. Verhandl. d. schw. naturf. Gesellsch. 1857.

figyelembe véve, magának az illető korszakokról egész képet igyekezett alkotni, mint az kivált Svájcra vonatkozólag oly szépen sikerült neki (33, 35, 39). A mellett az egyes korszakok éghajlati viszonyait is tárgyalja s erre nézve szintén általános érdekű és fontos eredményekre jutott. Ő volt az első, a ki a sarkvidéki kréta-növények tanulmányozása alapján kimutatta, hogy földünk jelenlegi klíma-öveinek kiválása a krétában kezdődött. Eleinte *Heer* ezen kiválás kezdetét az alsó krétába helyezte, később azonban kimutatta, hogy az csak a legfelső krétában jelentkezik.¹

Régen a földön egynemű tropikus klíma uralkodott — 20—25° C. évi közép-hőmérséklettel —; a kőszén-, valamint a jura-korban ugyanazon növényfajok terjedtek el egészen a magas északra és a szárnyas levelű, tropikus Cycadeák ép úgy diszelegtek a sarkvidék jura-szigetein, mint földünk más helyein, s így feltehető, hogy mindenütt hasonló életviszonyok uralkodtak.² — *Heer* előtt már *Goeppert*, *Unger* és *Ettingshausen* is szolgáltak néhány adattal az előbbi kor klimatikus viszonyait illetőleg, de mégis *Heer* volt az első, a ki a fossiliák alapján a régi kor klímaticus és általános floristicai viszonyainak rekonstrukcióját megkísérelte. S erre nézve, kivált a tertiár korszakot tárgyalta ő legkimerítőbben. Így a miocen-korszakra nézve — a melyben az éghajlati övek kiválása már nagyon szembeeső — *Heer* a Svájcra 20·5° C., Danzig vidékére 17°, Grönlandra (70° ész. szél.) 12°, Spitzbergúra (71° ész. szél.) 9° és Grinnel-földre (82° ész. szél.) 8° C. számít ki mint évi közép-hőmérsékletet. S kiterjesztve e számításokat a többi korszakokra is, a Svájcra nézve a következő számokat kapta: kőszénkor egész a középső krétakorrig 23—25°, alsó miocen 20·5°, felső miocen 18·5°, felső pliocen 9°, első jégkorszak 5°, interglacialis korszak 8—9°, második jégkorszak 4°, jelenkor 9°.³

¹ Flora fossilis arctica III., 2. füzet és VII. köt., 221. és 229. oldal.

² Flora fossilis arctica III., 2. füzet, 29. oldal.

³ Az őskor klímájára vonatkozó adatokat találni a következő helyeken: a 33. és 35. számú munkákban, az «Urwelt der Schweiz» 2-ik kiad. 17-ik fejezetében és Flora fossilis arctica III., 2. füzet, 27. oldal és VII. kötet, 217. oldal.

A klíma-változás okaival szintén foglalkozott, de az erre nézve nyilvánított magyarázatokat nem tartja kielégítőeknek s e kérdés eldöntését a jövő feladatának tekinti.

Az őskori növényzetet tanulmányozva s nem egy növénynek egész történetét kiderítve, *Heer* természetesen, földünk növényvilágának mikénti fejlődésével is foglalkozott. Eleinte erre nézve a *Cuvier*-féle «catastrophatheoria» és a fajok állandósága tanának volt híve; a teremtésnek egységes tervét pedig az élő isten gondolatának tekintette. De már 1855-ben oda nyilatkozik, hogy «a növényzet harmonikus egészet képez, melyben az összes tagok geneticus összefüggésben vannak egymással.» Így tehát *Heer* egyike azoknak, kik már *Darwin* előtt, tanának alapgondolatát kimondták. «S *Darwin* tanának belső igazságát nyomatékosan támogatja az, hogy egy olyan tudós, mint *Heer*, ki a fajteremtő istenben hisz, tanulmányai eredményeinek súlya által mégis a descendencia-tanhoz vezettetik.» *

Heer mindamellett *Darwin* tanát nem fogadta el egészen s kivált a természetes kiválasztás elvét nem helyeselte. Szerinte azon tények: hogy az egyes korszakok növényzete között nagy különbségek mutatkoznak, hogy továbbá a kétszikű növények a felső krétában egyszerre, tömegesen jelentek meg, s így a növényország legmagasabb osztálya aránylag rövid idő alatt nagy kifejlődést ért el,** valamint, hogy a jelenkorban új fajok nem keletkeztek, sőt a cölöp-építmények növényei (41) a mostaniakkal megegyeznek és egyes fajok, így a *Taxodium distichum* még az alsó miocen óta változatlan maradt, — azt bizonyítják, hogy a növényzetben nincs meg azon szakadatlan átmenet, melyet *Darwin* tana szerint várni kellene.

E tények *Heer* szerint inkább a mellett szólnak, hogy a növényzet koronként, aránylag rövid idő alatt véghezmenő átváltozásnak volt alávetve. S ezen a növényzetben mutatózó átalakulásnak kimagyarázására *Heer* időnként beálló *átformálást* («Umprägung») vesz fel, úgy vélekedve, hogy

* Idézett életrajz II. 349. oldal.

** *Heer* Flora fossilis arctica III. 2. 25. oldal.

ezen tőle úgynevezett «forduló pontjai a teremtésnek», a mikor az összes fajok egyszerre megváltoztak, a geológiai főkorszakokkal összeestek. De különben eldöntetlenül hagyta, hogy ezen átformálás hányszor és miképen történt.

Heer mindamellettt tovább is a descendentia-tan értelmében nyilatkozik, a mennyiben azt tartja, «hogy az egész teremtésben *geneticus összefüggés* van, mivel csak ezen feltevés mellett alkothatunk magunknak a fajok keletkezésére nézve oly felfogást, mely ismert és megérthető természeti tüneményekből indul ki.» *Heer* tehát nem volt ellensége a descendentia-tannak, sőt e tan *Darwin* előtti megállapítóinak egyike és palaeontológiai kutatásaival fontos adatokat szolgáltatott e tan érdekében. Csak a fajok keletkezésének okaira nézve nem értett egyet *Darwin*nal, a mennyiben a kiválás-elméletét (selectionstheory) nem találta összhangzatban az összes ismert tényekkel. Szerinte «a fajok keletkezése rejtvény, mely a most ismeretes természeti tüneményekben és a most érvényes törvények alkalmazásában nem találja meg teljes megoldását.» . . . «Minél mélyebben hatolunk be — mondja *Heer* — a természet ismeretébe, annál bensőbb lesz az a meggyőződésünk, hogy a természet, valamint az emberi élet rejtvényeit csak az egy mindenható és mindentudó istenben való hit fejtheti meg.» *

A «*Flora fossilis arctica*» befejezése után és munkás életének utolsó napjaiban egy új — az utolsó — munkával lepte meg a tudományos világot. Ez a munka (61) ** Svájcz nivalis florájára vonatkozik s nagyrészt saját ifjúkori, alpesi vándorlásainak és tanulmányainak eredményeire, részben mások gyűjtéseire támaszkodva Svájcz hóregiójának (2600 méter fölött) növényzetét tárgyalja s növényföldrajzi tekintetben ez a munka igen kiváló értékkel bír, a mennyiben *Heer*nek az arktikus fossil florára vonatkozó vizsgálatainak némileg kiegészítő része, s oly tárgyat ölel fel, mely eddig nem volt kimerítően feldolgozva.

* *Heer* *Urwelt der Schweiz*, 2-ik kiadás, 691. oldal.

** Főeredményeinek összefoglalása az 1883-iki svájcz természettudósok gyűlésén (Zürich aug. 9-én) olvastatott fel.

A nivalis növények verticalis és horizontalis elterjedése mellett e munka azok eredetével és származásával is foglalkozik s Skandináviát jelöli ki azon helynek, a honnan a nivalis növények kiindultak volna. Származásukat illetőleg pedig a következő végeredményre jut: «Mint a tertiär-korszakban a lombhullató bokrok és fák délfelé vándoroltak, szintúgy a jégkorszakban a hegyi növények; és hogy ezen vándorlás sugárasan indult ki északtól, ezt azon tény bizonyítja, hogy nem csak alpeszeink hóregiójabeli növényeinek fele arktikus fajokból áll, hanem hogy az északamerikai hegységek ép úgy, mint az Altai és Himalaya szintén ily arktikus fajokkal bírnak, melyek a svájci alpesekével közösek. Tudjuk, hogy már a tertiär-korszakban és ép úgy a felső kréta idejében több növényfaj Grönlandtól egészen Nebraskáig Észak-Amerikában, és másrészt Cseh- és Morvaországig, valamint Dél-Európáig követhető.

Így tehát a krétakorszakban, a tertiärben és a mostani korban ugyanazon tüneményre bukkanunk, hogy Európa és Északamerika bizonyos számú fajokat közösen bír, melyek akkor az arktikus vidéken is otthonosak voltak s így nagyon valószínűleg onnan, mint eredeti hazájokból indultak ki. Ugyanazon folyamat tehát különböző korszakokban ismétlődött s így a magas észak növényzete minden időben nagy befolyással volt Európa növényvilágának képződésére.»

Ezek szerint tehát a sarkvidék úgy tűnik fel, mint a növényzet kiinduló, sőt keletkező helye, s mivel ez a tény, a jelenleg kivált Engler által képviselt modern növény-földrajznak főalapját képezi, megítélhető, hogy Heernek milyen nagy érdeme van a növénytan ezen ágának új irányban való fejlődésében.

Az itt csak kivonatban vázolt tudományos munkálkodással Heer tevékenysége nincsen kimerítve, mert ez igen sokoldalú volt. Nem volt ő csupán szorgalmas tudós, hanem egyszersmind jó hazafi, lelkiismeretes és buzgó tanár, hű és odaadó barát, szerető családfő, szóval minden tekintetben egész ember.

Hogy mennyire szerette hazájának népét, kitűnik azon

törekvéseiből, melyeket jólléte érdekében kifejtett. Így 1843-ban megalapította a zürichi gazdasági egyesületet, melynek 18 éven át elnöke volt; a mellett egy gazdasági lapot adott ki, melyben számos közlemény jelent meg tőle, s melynek feladata a gazdasági érdekek előmozdítása volt (62—68). Ezen a téren is sok hasznos munkát végzett s azon értelmes és tapintatos eljárás, melyet ez irányban kifejtett, őt a falusi nép előtt is általánosan kedvelté tette. Az «Unser Professor», (a mint nevezték) az évenkénti gazdasági ünnepélyeken a legnépszerűbb egyének egyike volt, s ő rá vonatkozólag egyszer a következő fölírás volt olvasható:

«Professor *Heer*, Euch gämmer die Hand

Ihr ehret noch den Bauernstand».

Gyakran történt, hogy leszállva a tudomány magaslátáról a nagy közönség elé lépett, és gazdag ismereteinek tárházából merítve, népszerű előadásokat tartott, a melyek míg egyrészt gyakran jótékony célra szolgáltak, másrészt a természettudományi ismereteknek a nép közt való elterjesztését célozták, s hol buzdítólag hatottak valamely gazdasági kérdés felkarolására, hol a természet magasztos berendezését és harmoniáját tárgyalva azon lélekemelő meggyőződés kifejezésére vezettek, hogy a természet felületes szemlélete az embert az istentől elvezeti, de mélyebben átfürkészve, újból hozzá visszavezeti.

Heer mély, vallásos meggyőződésének ismételten kifejezést adott, s bár ez akadályozta, hogy a modern természettudós azon magaslátára emelkedjék, mely szerint a természeti tűnemények magyarázásában csak természeti okok hatása fogadható el, ez mégis annyira kifolyása volt egész lényének, hogy jelleme egyik lényeges kellékének tekintendő. Mindez azonban nem akadályozta, hogy kutatásaiban, mint igazi természettudós járjon el, egyedül az igazságot keresve, s eredményeiből mindig a megfelelő következtetéseket vonva le, még akkor is, ha vallásos meggyőződéseivel némileg ellenkeztek.

Mint tanár, szintén igen nagy tevékenységet fejtett ki. Így az egyetemen a növénytan mellett az entomológiából is tartott előadásokat és azonkívül a növénykert igazgatója is

volt. Egy ideig még a zürichi «Kantonschule»-n is tanított s később a műegyetemen is tanár lett. Ezenkívül vezetője volt az igen gazdag entomológiai gyűjteménynek, a műegyetem növénytani muzeumának és a phytopalaeontológiai gyűjteménynek. Ez utóbbi egyenesen *Heer*-nek köszöni létrejöttét s különösen azáltal nagyszerű, hogy a *Heer* «Flora tertiaria Helvetiæ» című munkájához való legtöbb originálét tartalmazza s különben egyike a leggazdagabb gyűjteményeknek a hies Oeningen mellett talált fossiliákból. A darabok száma ezen gyűjteményben 5000-et tesz, de hozzá véve a kettős példányokat, közel 15,000 darabból áll, melyeket mind *Heer* határozott meg.

Előadásaiiban igen buzgó volt, úgy hogy utolsó éveiben, betegsége alatt is, a lakásán az ágyból tartott előadásokat. A rendes tárgyakon kívül több ízben, néhány hallgató kedvéért, többféle más előadást is tartott. — 1868-ban én is szerencsés voltam hallgatója lehetni s a Zürichben töltött idő általában tanulmányaim tekintetében igen hasznosnak bizonyult. A Bécsben töltött előző években, a nagy egyetem hátrányait kellemetlenül tapasztalva, Zürichben egy új világ tárult fel előttem. Mint ismeretlen, minden ajánlás nélkül, állítottam be *Heer*-hez, hogy magamat, mint jövődöbeli hallgatóját bemutassam, s ő nagyon szívesen fogadott. Mindjárt mutogatta és magyarázgatta a körülötte kirakott fossil növény-lenyomatokat, a melyek tanulmányozásával épen akkor foglalkozott; készségesen felajánlotta nekem a növénykert könyvtárának és gazdag növényanyagának használatát, s általában jóakaró tanárom lett. — Hogy ez mind mily buzdítólag hatott, azt könnyen megértheti az, a kit komoly törekvés vezet a tudományos pályára.

A részletes növénytan mellett, az őskori növényekről szóló előadását is hallgathattam, mely utóbbit az én időmben már csak kivételesen szokott volt tartani. Előadása egyszerű volt, a külső hatás eszközei nélkül, de igen érdekes mindenkire, a ki komoly szándékkal hallgatta. A fossil növényeknél elemében érezte magát, úgy hogy egyes érdekes eseteknél egész lelkesedéssel szolt a tőle tett felfedezésekről, a nélkül azonban, hogy kérkedett volna velök. Másik elő-

adása a részletes növénytan, mely tárgyánál fogva szárazabb volt ugyan, a nyújtott anyag gazdagsága, valamint az által vált élvezetessé, hogy ahhoz nagyszámú élő növényt osztott szét, úgy hogy majdnem mindegyik hallgatónak jutott egy példány s az én gyűjteményem is ezen az úton számos érdekes és ritka növényvel gyarapodott. Ez előadásoknak kiegészítő részét alkották a gyakori kirándulások, melyek Zürich érdekes környékére, sőt a közelebbi alpesekre is kiterjedtek, s melyeket *Heer* nagy elfoglaltsága és gyenge szervezete mellett is jó sokáig maga vezetett. E kirándulásokon tanári és általános emberi tulajdonságai a legszebb fényben tündökölték. A gyönyörű alpesi tájakat bejárva, sok érdekes növényteni, rovarteni, geologiai vagy néprajzi magyarázatokkal szolgált; de a szorgalmas gyűjtés után pihenésre térve, ő is részt vett tanítványainak vígságában. A «Burschen»-dalokat nagyon kedvelte, s rólam tudva, hogy szívesen éneklek, nem egyszer fordult hozzám, megveregetve vállamat, hogy valamely dal megkezdésére felszólítson. Sőt gyakran ő maga kezdte meg a «Gaudeamus» ismert deák-dalt, vagy víg és tréfás elbeszélésekkel fűszerezte társalgásunkat. Nem csak komoly tanár volt, hanem kedélyes barátja is a fiatalságnak s azért tanítványai részéről mindig nagy tiszteletben és szeretetben részesült.

Heer egész lelkületénél fogva, természetes, hogy nála a rokonérzésű emberekkel való érintkezés valódi szükség volt, s erről nem csak az a kiterjedt levelezés tanúskodik, melyet *Heer* a világ legelső tudósaival folytatott, hanem az a barátság is, a mely őt több jeles férfival összefűzte. E barátságnak szép jelét adta a *Gaudin* emlékének szentelt nekrológban (69), valamint azon terjedelmes (385 oldal) életrajzban, melyben fényes emléket emelt *Escher von der Linth Arnold*, ifjúkori barátjának, majd kollegájának és hű társának, ki mint nemeslelkű ember és kiváló geologus, Svájcznak egyik általánosan ismert és tisztelt férfia volt (70).

Heer családi viszonya a lehető legszebb és legboldogabb volt. Bár a társaságot nem kerülte, mégis családja körében, a melyen egész lelkével csüngött, érezte magát legjobban. Dolgozó szobája egyszersmind gyermekeinek játszó helye is

volt. Utazásai alatt nejéhez írt levelei a szerető férj és gondos apa érzéseiről számtalan bizonyítékot szolgáltatnak. Azonban e boldog családi kört sem kerülte el a szomorúság, mert 4 gyermeke közül hármát ragadott el a halál, s bár ez mély fájdalmat okozott a szerető apának, ő mégis istenben való megadással viselte e csapásokat.

Bármely oldalról tekintjük is *Heer* egyéniségét, mindig csak kiváló tulajdonságokra fogunk találni. Mint tudós és tanár rendkívüli tevékenységet fejtett ki, mert a hátrahagyott terjedelmes foliansok mind önálló és beható kutatásoknak eredményei. De ha a mellett *Heer* gyenge szervezetét és betegeskedését tekintetbe vesszük s ha tudjuk, hogy gyakran nagy álmoság fogta el, úgy hogy nappal is az álom ellen kellett küzdenie, valóban bámulnunk kell azt a lelki erőt, melyet sokoldalú munkásságában kifejtett.

Nem csak a kis Svájcznak kimagasló alakja volt ő, hanem az egész mívelt világ ismeri nevét, s ép azért emléke elni fog örökké.

Heer fő munkáinak jegyzéke.*

1. Die Vegetationsverhältnisse des südöstlichen Theiles des Kantons Glarus; ein Versuch die pflanzengeographischen Erscheinungen der Alpen aus klimatologischen und Bodenverhältnissen abzuleiten; megjelent *Jul. Fröbel* és *O. Heer* által kiadott «Mittheilungen aus dem Gebiete der theoretischen Erdkunde» című folyóiratban. E munka külön is megjelent mint doctori dissertatio ezen a czimen: Beiträge zur Pflanzengeographie, mit einem Gemälde der Vegetationsverhältnisse des Kantons Glarus. Zürich 1835.

2. Ueber die obersten Grenzen des thierischen und pflanzlichen Lebens in unseren Alpen. «Neujahrsblatt» der naturforsch. Gesellsch. in Zürich 1845.

3. Der Kanton Glarus etc., a *G. Meyer v. Kronau* által kiadott «Historisch-geographisch-statistisches Gemälde der Schweiz» című vállalatban. 7 kötet, 1846; ugyanott a Graubünden kantonról szóló kötetben leírja *Heer* e kanton növényzetét és rovarait 1848.

* Kimerítő adatokat *Heer* összes munkáiról a következő könyv nyújt: *Oswald Heer*, Bibliographie et tables iconographiques par *Godefroy Malloizel*; précédé d'une notice biographique par *R. Zeiller*; Stockholm 1888, 176 oldal.

4. Ueber die Vegetation des Kantons Uri, 1842. — Ueber die Eigenthümlichkeiten und Verschiedenheiten der Appenzeller und Glarner Flora, 1857. — Ueber die Gruppierung der schweizerischen Föhrenformen, 1862. — Ueber das Verhältniss der Engadiner zur aretischen Flora, 1863. — Ueber einige Momente aus der Geschichte der Züricher Flora, 1864. A «Wanderversammlungen der schweiz. naturf. Gesellsch.» alkalmából tartott előadások.

5. Aufforderung zur Untersuchung der periodischen Erscheinungen in der Pflanzen- und Thierwelt. Jahresversammlung d. schw. naturf. Gesellsch. in Chur 1844.

6. Ueber die periodischen Erscheinungen der Pflanzenwelt in Madeira. Verhandl. d. schw. naturf. Gesellsch. 1851.

7. Geographische Verbreitung der Käfer in den Schweizer Alpen, besonders nach ihren Höhenverhältnissen 1834.

8. Ueber die Farbe der Käfer in den Schweizer Alpen. Sitzungsberichte der Züricher naturf. Gesellsch. 1834.

9. Observationes entomologicae continentes metamorphoses coleopterorum nonnullorum adhuc incognitas 1836. Székfoglaló, tartotta mint rendk. tanár, a zürichi egyetemen.

10. Die Käfer der Schweiz mit besonderer Berücksichtigung ihrer geographischen Verbreitung. Denkschriften der schw. naturf. Gesellsch. 1838—40—41.

11. Fauna coleopterorum helvetica 1838—42.

12. Ueber die geographische Verbreitung und periodisches Auftreten der Maikäfer 1841. Verhandl. d. schw. naturf. Gesellsch.

13. Ueber die Vertreibung und Vertilgung der Laubkäfer und Inger (Engerlinge) etc. Zürich 1843.

14. Die australische Käferwelt. Vortrag 1846.

15. Ueber die Hausameise (*Oecophthora pusilla* Heer) Madeiras. Neujahrsblatt d. Züricher naturf. Gesellsch. 1852.

16. Ueber den schwarzen Schnee. Eidgenössische Zeitung 1855, febr. 13.

17. Ueber *Eupepria flava*. Vierteljahrsschrift der Züricher naturf. Gesellsch. 1856.

18. *Die Insectenfauna der Tertiärgebilde von Oeningen und Radoboj* három részben, összesen 40 táblával, 1847—53. Leipzig. Engelmann,

19. Zur Geschichte der Insecten. Verhandl. d. schweiz. naturf. Gesellsch. 1849.

20. Die Liasinsel im Kanton Aargau 1852.

21. Ueber die fossilen Insecten von Aix in der Provence 1856. Vierteljahrsschrift der Züricher naturf. Gesellsch.

22. Ueber fossile Calosomen. Zürich 1860.

23. Beiträge zur Insectenfauna von Oeningen 1862. Haarlemer naturw. Gesellsch.

24. Ueber die fossilen Kakerlaken 1864. Vierteljahresschrift der Züricher naturf. Gesellsch.

25. Fossile Hymenopteren aus Oeningen und Radoboj. Neue Denkschriften der allg. schweiz. naturf. Gesellsch. 1867.

26. Ueber einige Insectenreste aus der rhätischen Formation Schonens. Stockholm 1878.

27. Számos adat a fossil rovarokról az «Urwelt der Schweiz» című munkában s Heer több phytopalaeontologiai dolgozataiban található.

28. Ueber die an der hohen Rhone entdeckten Pflanzen. Verhandl. d. schw. naturf. Gesellsch. 1846.

29. Ueber die Anthracitpflanzen der Alpen. Mittheil. d. Züricher naturf. Gesellsch. 1850.

30. Uebersicht der Tertiärflora der Schweiz, ugyanott 1853.

31. Fossile Pflanzen und Insecten Vorarlbergs. Denkschriften der schw. naturf. Gesellsch. 1853.

32. Ueber die fossilen Pflanzen in St.-Jorge, in Madeira. Ugyanott 1857.

33. *Flora tertiaria Helvetiae*. 3 kötet, 157 tábla. 1855—59.

34. Die Schieferkohlen von Utznach und Dürnten 1858.

35. Untersuchungen über das Klima und die Vegetationsverhältnisse des Tertiärlandes. Winterthur 1860; 1861-ben francia nyelven is megjelent.

36. Beiträge zur näheren Kenntniss der sächsisch-thüringischen Braunkohlen. Abhandl. d. naturw. Vereins für Sachsen und Thüringen II. 1861.

37. On the fossil flora of Bovey Tracey. Philos. Transactions 1862.

38. On certain fossil plants of the Isle of Wight. Quart. Journ. of the geolog. society. London 1862.

39. *Die Urwelt der Schweiz*. Zürich 1865; 2-ik kiadás 1879; angol nyelven 1871; francia nyelven 1876.

40. Ueber einige fossile Pflanzen von Vancouver und britisch Columbien. Denkschr. d. schw. naturf. Gesellsch. 1865.

41. Die Pflanzen der Pfahlbauten. Neujahtsblatt d. Züricher naturf. Gesellsch. 1866.

42. Les Phyllites crétacées du Nebraska. Denkschr. etc. 1867.

43. Die miocene baltische Flora. Königsberg 1869.

44. Ueber die Braunkohlenpflanzen von Bornstädt. Halle 1869.

45. Beiträge zur Kreideflora: 1. Kreideflora von Moletin in Mähren 1869; Kreideflora von Quedlinburg 1871. Denkschr. d. schw. naturf. Gesellschaft.

46. Az Erdélyben fekvő Zsily-völgyi barna-köszén virányáról. Magy. kir. földtani intézet évkönyve II. köt.

47. On the carboniferous flora of Bear Island etc. Quart. Journ. of the geolog. Soc. London 1872.

48. Ueber den Flachs und die Flachscultur im Alterthum. Zürich 1872.
 49. Ueber fossile Pflanzen von Sumatra. Abhandl. d. schweiz. paläontolog. Gesellsch. 1874.
 50. *Flora fossilis Helvetiae*. 3 folio-füzet, 70 táblával, 1875—77.
 51. Ueber die miocenen Kastanienbäume. Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanstalt 1875.
 52. Ueber fossile Früchte der Oase Chargeh. Denkschr. d. schw. naturf. Gesellsch. 1876.
 53. Pécs vidékén előforduló permi növényekről. Magy. kir. földtani intézet évkönyve V. köt.
 54. Ueber die Aufgaben der Phytopaläontologie. Mittheil. der naturf. Gesellsch. in Zürich 1879.
 55. Ueber die Sequoien. Regel's Gartenflora, 1879.
 56. Zur Geschichte der Ginkgo-artigen Bäume. Engler, Bot. Jahrbücher I. 1880.
 57. Beiträge zur fossilen Flora von Sumatra. Denkschr. stb. 1880.
 58. Contribution à la flora fossile du Portugal. Lisbonne 1881.
 59. Ueber das geolog. Alter der Coniferen. Bot. Centralbl. IX. 1882.
 60. *Flora fossilis arctica*; *Die fossile Flora der Polarländer*. Hétfolio-kötet, 1438 oldal, 398 tábla, 1868—1883.
 61. Ueber die nivale Flora der Schweiz 1883. Denkschriften d. schweiz. naturf. Gesellsch. 1884.
-
62. Schweizerische Zeitschrift für Land- und Gartenbau 1843—1845; később: Schweiz. Zeitschr. für Landwirthschaft (1846—59); majd Landwirthsch. Wochenblatt 1860—61.
 63. Landwirthschaftliche Bemerkungen auf einem Ausfluge in die Alpen. Zeitschr. für Land- und Gartenbau 1843. Nr. 9—12.
 64. Ueber die Kartoffelkrankheit; ugyanott 1844.
 65. Ueber die Kartoffelkultur des Kantons, Zürich; ugyanott 1845.
 66. Ueber die Flugjahre der Maikäfer. Stettiner entomolog. Zeitung 1841.
 67. Ueber die Holzzucht im Gebirge. Schweizer. Zeitschrift für Land- und Gartenbau 1843, Nr. 2—4.
 68. Ueber Vaterland und Verbreitung der nützlichen Nahrungspflanzen; und: Geschichtlicher Ueberblick des schweiz. Landbaues, Zürich 1847. Az első munka francziául is megjelent *Gaudin* által fordítva e cím alatt: Les plantes alimentaires les plus utiles, leur distribution sur la surface du globe et leur influence sur la civilisation, Lausanne 1855.
 69. Dr. Ch. Th. Gaudin, Nekrolog 1866.
 70. Arnold Escher von der Linth, Lebensbild eines Naturforschers 1873, 385 oldal.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szeccsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tisz. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> l. tagtól	„ 20 kr.

IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy</i> <i>Jusztinián</i> l. tagtól	20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. <i>Dr. Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmic László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. <i>Dr. Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczi</i> <i>József</i> l. tagtól	20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. <i>Dr. Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. <i>Dr. Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. <i>Dr. Czobor Béla</i> l. tagtól	60 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FOLÓTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 9. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
BALOGH KÁLMÁN

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA
FELETT.

HÖGYES ENDRE
R. TAGTÓL.

BALOGH K. ARCZKÉPÉVEL.

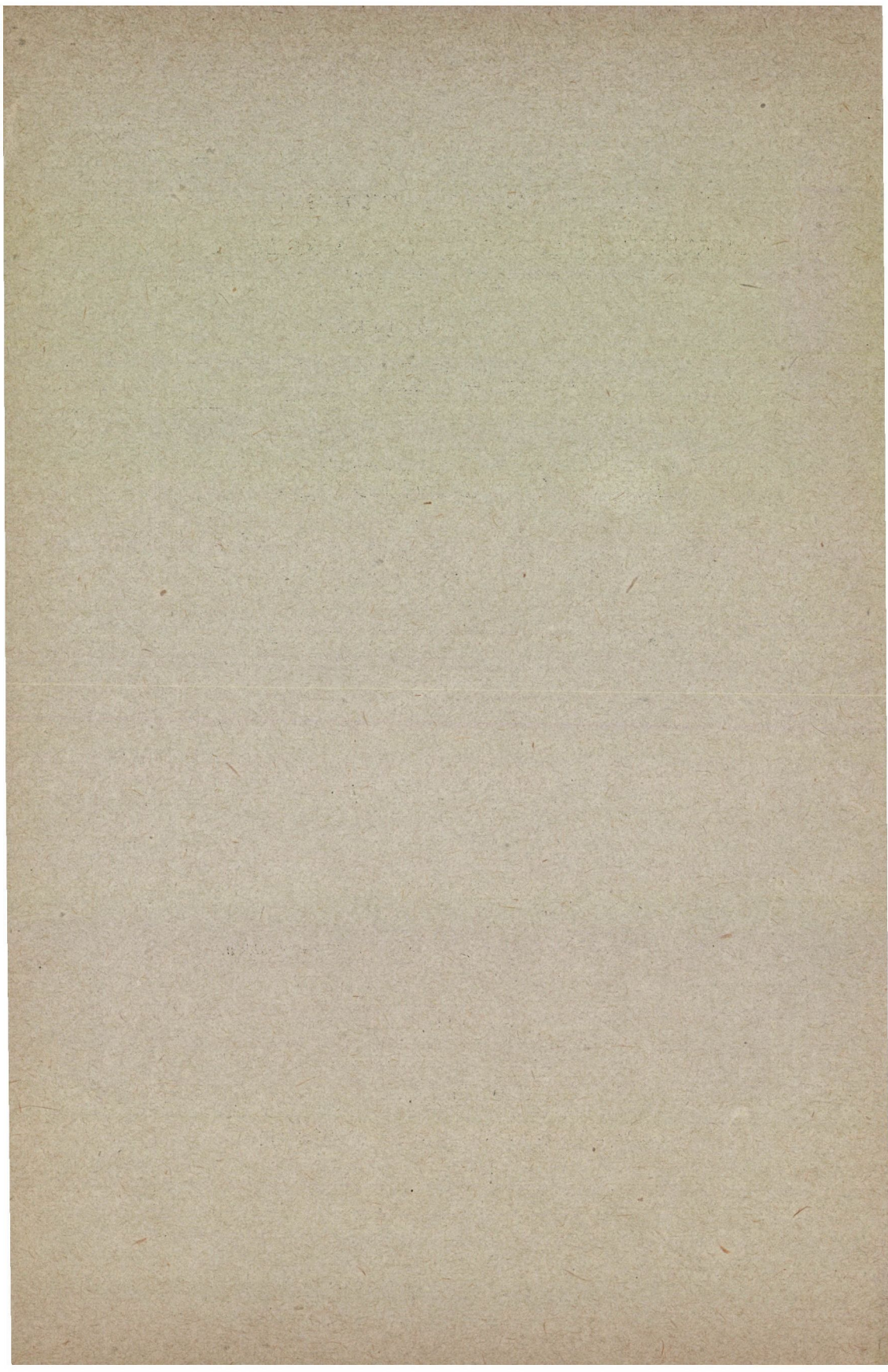
(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. október 27-én tartott összes ülésén.)

Ára 60 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

Barth Kötter

EMLÉKBESZÉD
BALOGH KÁLMÁN

RENDES TAGRÓL.

HÖGYES ENDRE

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. évi október 27-én tartott ülésén.

(ARCZKÉPPEL.)

BUDAPEST.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BALOGH KÁLMÁN ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

(Egy arczképpel.)

A férfiú, kinek emlékezetére e rövid órát szenteljük, a magyar orvosi irodalom és közélet egyik legkiválóbb bajnoka volt. Élete és tevékenysége kulturális újraébredésünk azon korszakába esett, melyben a hazai orvosi és természettudományi irodalom sivár mezején sokat, majdnem mindent kezdeni, majdnem semmiből teremteni kellett.

Balogh Kálmán e korszak azon férfiai közül való, kiket saját tehetségük, a honszeretet sugallta nemes tennivágyás benső ösztöne azon a téren, hova életük folyása vezette, úgy szólva semmiből vezérszerepre emelt.

Ha azért élete lefolyását megismerjük és üdvös tevékenységének az adott viszonyok által megszabott fejlődés menetén emlékezetünket vizsgálódva végig jártatjuk: nem csak a kégyeletnek teszünk vele eleget, hanem kulturális fejlődésünk ama mozgalomteli idejét is magunk elé varázsoljuk.

Balogh élete valóban egy kis tükörkép a magyar orvos-természettudományi kulturális törekvések történelméből. Életleírása kapcsán e képet is óhajtom a t. Akadémia elé legalább nagy körvonalokban projiciálni. Ha ez nem fog sikerülni eléggé híven, nem buzgalmamon, hanem tehetségemen múlik.

Balogh ifjúkori évei és neveltetése.

(1835—1854.)

Balogh Kálmán 1835-ben született Szolnokon. Csak pár hónappal ezelőtt elhunyt édes atyja és nagyatya az akkor még ott létezett, de később feloszlott állami sóhivatal tiszt-

viselői voltak. A kis Balogh gyermekeveit, miután atyját mint kisebb sóhivatalnokot majd ide, majd oda helyezték el, nagyatyjánál töltötte, ki már akkor nyugalmazott sótárnok volt.

Kicsiny korában már sajátyszerű önállóságot és éles észűséget árult el. Édes atyja beszélte el róla a következő jellemző történetecskét. Öt éves volt, midőn szülei arról kezdtek gondolkodni, hogy iskolába adják. Atyja mutatta neki nénje abéczejét, hogy majd ebből fog megtanulni olvasni. «Apám! tudok én már olvasni» volt a válasz. Kiderült, hogy csakugyan tudott, valamint az is, hogy hogyan tanulta meg. A sóhivatali helyiségekben nagy nyomtatott falragaszok voltak, melyeknek betűi megragadták a kis fiú figyelmét; kérdezősködött utánok, hogy mik azok, mit jelentenek, egyszer egyik, másszor másik munkástól vagy járókelőtől; a sótárnok unokájának mindenki szívesen megadta a választ; gyakran ismételte a kérdezőtetést, az egyszer megmutatott betűket és szavakat emlékezetben tartotta és autodidactice megtanult olvasni. E korán mutatkozó hajlam az autodidaxisra valóban jellemző vonása maradt egész életén át.

Elemi iskoláit és a hat latin osztályt szülővárosában, Szolnokon, az akkor úgynevezett első évi bölcsészetet Egerben, a másodévi bölcsészetet pedig Győrben végezte. Rendkívül szorgalmas és jó tanuló volt. Osztályában többnyire első volt, vagy az elsők közt foglalt helyet. Rendes tárgyain kívül előszeretettel tanulta a rajzot, melyben meglehetősen ügyességre is tett szert, melynek későbbben élettani és szövet-tani tanulmányainál csakugyan nagy hasznát is vette.

Mikor a gymnasiumot bevégezte, még csak 16 éves volt. Akkor gyenge, vézna testű gyerek lévén, szülei azon voltak, hogy egy-két éven át hagyja abban a tanulást, mozogjon minél többet szabadon, lovagoljon, vadászszon, mint a többi fiatal emberek. A fiú tényleg szüleinél maradt, de a szokásos falusi időtöltések nem gyakoroltak reá semmi különös vonzalmat, többet ült, olvasott és dolgozott szobájában, mint járt és mulatott a többi fiatal emberekkel a szabadban.

Ekkor a szépirodalom és történelem kötötték le különösen a figyelmét, maga is megpróbálkozott a múzsával és az irodalommal; írt egy ötfelvonásos történeti drámát és írt egy

epizódot Oroszország történetéből. Sem egyiket, sem másikat nem mutatta azonban meg senkinek.

Ez időtájban lépett életbe az érettségi vizsgatétel rendszere. Egyetemi tanulmányokra akarván eljutni, neki is le kellett azt tenni. A vizsga nyelve német volt, ő mint tőzszyökeres szolnoki, — azon időben, midőn hazafiságból nem tanultak németül, — alig tudott valamit e nyelvből, azért neki feküdt a nyelv tanulásának és önszorgalomból annyira vitte, hogy az érettségi vizsgát csakugyan letette e nyelven Sopronban.

Mindez ideig még életpályát nem választott. Győri tanárai, kik a szorgalmas, szelíd magaviseletű fiúval nagyon meg voltak elégedve, a rendbe kívánták felvenni. Tettek is ez iránt ajánlatot édes atyjának. De a fiúnak nem volt kedve e pályához: e hivatásnak szerepe — mondotta atyjának — az emberiség fejlődés történelmében az elmúlt időké, én oly pályára adom magamat, melynek hivatásköre a jelenben mozog, melyen előre haladni és fejleszteni lehet valamit. De hogy melyik az a pálya, a mit választ, még maga sem tudta.

Ekkor történt, hogy a helységbeli gyógyszerészsegéd a sebészi tanfolyamra iratkozás végett a pesti egyetemre indult. A fiatal Balogh elhatározta, hogy vele megy. Bejelentette szándékát atyjának, ki abba beleegyezett.

Így jutott fel Pestre, a szegény alföldi fiú előtt ez idegen nagy világba, tájékozódást szerezni az iránt, milyen irányban induljon az élet nagy útjára.

Azon időben két pálya: a jogi és orvosi állott csak előtte. Szülei a család szűkes anyagi viszonyai miatt inkább kivihetőnek tartották a jogi pályát, a mely rövidebb volt, a melynek tanulmányozása mellett a szegény tanulónak inkább volt kilátása magán keresetforrásra is.

Csakugyan mindjárt feljövele után kapott állomást, a miből magát fenntarthatta. Atyjának egy jó barátja útján napidíjas lett az első hazai takarékpénztárnál. Első terve tehát az volt, hogy ez állás segítségével fenntartja magát és a mellett végezni fogja a jogi tanfolyamot.

A véletlen vagy a sors azonban máskép határozott.

A gyógyszerész-segéd, kivel Balogh együtt lakott s a ki akkor már beiratkozott a sebészeti tanfolyamra, nagy buzgalommal tanulta otthon az anatómiát. Szép fehérre kipreparált szét-szedhető koponyacsontjai voltak, melyeknek bonyodalmas egybeillesztgetésével sokat bajlódott Aesculap fiatal növendéke, vele együtt a leendő jogász is, kinek kíváncsiságát nagy mértékben felkeltették ama szövevényes egybekapcsolódások, melyek a szerteszét heverő egyes koponyacsontokat egy csont-tokká, az agyvelő csontházává alkotják egybe. Igen jó emlékező tehetsége lévén, hamarabb megtanulta a csontok nevét, mint professionatus társa. A kíváncsiságból tudásvágy fejlődött. Bekíváncozott a bonczolóterembe. Tapasztalta, hogy nem undorodik a halottak tetemeitől. Lassanként bele élte magát a gondolatba, hogy ő is orvos lesz. Így látjuk őt 1854-ben mint az orvosi kar beírott hallgatóját.

Balogh a pesti egyetemen mint orvostanuló, tanársegéd és magántanár.

Balogh orvostanulói éveiben testtel-lélekkel neki feküdt az orvosi tanulmányoknak. Kortársai mondják, hogy a leg-szorgalmasabb tanulók közé tartozott. Egészen a tudományoknak élt. Hogy ezt még jobban tehesse, noha rá volt szorúlva, minden mellékkereseti forrásról, így a takarékpénztári napidíjasságról is lemondott. Azon csekély havi pénzből elégedélt, mit hazulról atyjától és nagybátyjától kapott, mely alig haladta meg a havi 20—25 frtot. Inkább koplalt, mintsem magánleczkék adása után járt volna, mert azt hitte, hogy az elvonja figyelmét és idejét az orvosi tanoktól.

Az előadásokon kívüli idejét leginkább az egyetemi könyvtárban vagy az akkor még igen szegényes intézeti múzeumokban töltötte, este pedig vas-utczai kis szobácskájában, melyben később egyedül lakott azért, hogy nyugodtabban láthasson tanulmányai után, melyek a rendes orvosi tanokon kívül a francia és angol nyelv voltak, melyeknek tanulására a szükséges irodalmi segédeszközöket csekély havi pénzéből gazdálkodta meg, s e miatt gyakran megesett, hogy heteken

keresztül nem evett meleget, legföljebb esténként — mint később jóízűen elmesélte — a saját maga sütötte rostélyost.

Tanfolyamát az 1853/4-ki tanév nyári félévével kezdte meg, és az 1858/9-ki tanév téli félévével végezte be.

Mikor Balogh orvostanulói pályáját elkezdette, orvosi karunk még igen kezdetleges állapotban volt. Intézeti helyiségei a hatvani- és újvilág-uteza sarkán voltak, a mai felső leánytanoda helyén, egy múltszázadi jezsuita zárda-épületben elhelyezve. Az elméleti és gyakorlati orvos-sebész, szülészeti tanszékeken kívül ott voltak még az ásvány-, állattan és vegytan is. Ott laktak azonkívül még a tanársegédek, szolgák, valamint ott volt elhelyezve a klinikai konyha is. 36 helyiség volt összevéve valamennyi tanszék és klinika számára rendelkezés alá bocsájtvá, ezek közül is csak 18-nak volt két ablaka, a többi egy ablakos volt. E helyiségeknek is egyharmadát a vegytan, ásványtan és állattan vették igénybe. Tetem alig volt, a melyen a boncztant tanítani, beteg alig néhány, kiken a betegségeket demonstrálni lehetett. Laboratoriumi tudományos munkálkodásról szó sem volt. A legtöbb tanszéknek alig volt valami fölszerelése, alig volt vagy egyáltalán hiányzott évi átalánya, több tanszéknek egy közös szolga állott rendelkezésére. Bécsi orvosi lapok gúnyolódva írtak orvosi intézeteink hátramaradottságáról.

Ezek mellé a tanítás nyelve német vagy latin volt. Magyar orvosi művek, a melyekből tanulni lehetett volna, valamint magyar orvosi irodalom egyáltalában nem léteztek.

Magának a karnak tudományos szelleme felemás volt. A tanárok egy része még a régi philosophiai orvostan szellemében élt és adott elő ex cathedra, több-kevesebb klasszikus latinsággal demonstrációk nélkül. Más része a természettudományi orvostan színvonalán állott és a mennyire a szűkes viszonyok engedték, tárgyilag demonstrációkkal és kísérletekkel tanította szakmáját. Hazai tanerőink közül az orvosi karon Balassa, Semmelweiss, a német nyelvű tanárok közül Czermák, Seidl, Langer voltak különösen a modern orvosi irány képviselői.

Balogh nagy buzgalommal tanulta a boncztant, élettant, növénytant. Különös előszeretettel hallgatta veterán tagtár-

sunk, Jedlik tanár kísérleti physikai előadásait, melyeknek jó része volt abban, hogy a physikai irányú felfogást az élet- és kórtani tünetmények magyarázatára elsajátította, mielőtt még Czermák iskolájába került volna.

Balogh orvostanulói korának vége felé esik a nemzeti újraébredés ama nagy mozgalmának kezdete, mely az ötvenes évek vége felé a magyar társadalom minden idegét mint jótékony elevenítő elektromos áram által hatotta, és öntudatra keltette az anyagi és szellemi élet különböző terein zsibbadtan nyugvó energiáit.

A nyugvó erő felszabadulásának egy tünete volt kétségtelenül ezen időben egy önálló magyar nyelvű tudományos folyóiratnak az *«Orvosi hetilap»*-nak megalapítása. A Bugát-féle Orvosi tár még 1848-ban megszűnt. Új helyette nem keletkezett. Elvértve jelent ugyan meg egy-egy magyar nyelvű orvosi füzetecske. De e gyér jelenséggel szemben azzal, hogy az orvosi oktatás nyelve idegen volt, hogy az orvos-egyesületek is mint más egyesületek, működésükben akadályozva voltak, bizonyára nem mentették volna meg a harminczas és negyvenes években már némi fejlődésnek indult magyar orvosi irodalmat a végmegsemmisüléstől. Hogy mennyire szükség volt egy magyar nyelvű orvosi közlönyre, legjobban illusztrálja maga a tözsgyökeres magyar vidékről származó Balogh egy későbbi beszédében. «A német nyelvű előadások, mellette a német tankönyv kizárólagos használata elnémetesedésünket nagyon előmozdította. Első irodalmi dolgozataim a bécsi akadémiai értekezések között németül jelentek meg s midőn illőnek találtam, hogy azokról magyar nyelven is írjak, a mondatok német nyelven keletkeztek agyamban, úgy hogy azokat keletkezésükben magyarra kellett átfordítanom. És ez így volt mindaddig, míg a németül írást teljesen abban nem hagytam s míg egészen a magyar irodalomnak nem szenteltem magamat.»

Az Orvosi hetilap 1857 július 1-én jelent meg először. Eszméje akadémiánk elhunyt tiszteleti tagja, Balassa János köré csoportosult egyetemi tanárok és gyakorló orvosok közül indult ki, kik nagyobbbrészt személyes tapasztalataik alapján ismerték a külföld orvosi intézményeit és önálló tudó-

mányos észleleteik közlésével részben legalább hozzájárultak a külföldi tudományos orvosi irodalom ápolásához is. Ezek előtt tisztán állott, hogy az önálló magyar orvosi kultúra megteremtéséhez az irodalmi nyelven kívül önálló bűvárkodó szellem keltésére is van szükség. Az Orvosi hetilap zászlójának jelszava lett «Az orvosi tudomány művelése magyar nyelven közöttünk és általunk».

Balogh ekkor már tanfolyamának vége felé járt. Az idegen nyelveket önszorgalom által elsajátítva, a német tankönyveken kívül tanulmányozta és figyelemmel kísérte a német, hozzá, a mennyire az egyetemi könyvtárban megkaphatta, az angol és franczia tudományos folyóiratokat is. A Virchow és Moleschott Archivjaiban megjelent cikkeket ekkor már figyelemmel olvasta. Élénk tudatával volt nagyfokú hátramaradásunknak a tudományos önálló bűvárkodás szempontjából. Azok a lelkes felszólalások azért, melyek az Orvosi hetilap hasábjain a magyar orvosi ifjúsághoz időről-időre megjelentek, melyek azt önálló tudományos munkásságra serkentették, benne élénk visszhangot keltettek. «Kedvencz eszméjévé vált az orvos-természettudományi ismereteknek magyar nyelven való fejlesztése és terjesztése terén való munkálkodás.»*

De a tért megnyernie az orvos-természettudományok terén való önálló munkálkodásra, nem volt minden akadály nélküli dolog. Az 1858/9-ki tanév téli felével végezte tanfolyamát. Vizsgáit jó eredménnyel tette le. Tanárai szelíd magaviselete és kiváló szorgalma miatt megkedvelték. De volt egy természeti hibája, mely hő vágya elérésében, hogy mint tanársegéd magát a tudományos orvosi pályára kiképezze, majdnem megakadályozta: dadogott.

Benső hajlama az élettani tudományok felé vonzotta, e miatt a pesti egyetem akkori nagyhírű tanára, Czermák intézetébe vágyott bejutni, kit ugyan mint tanuló nem hallgatott, de a kinek laboratoriumát mint végzett hallgató, szövettani bűvárlatok tétele céljából, fölkereste.

Czermák Baloghot ugyan szorgalma, ügyessége miatt

* L. Az Ember élettana előszavát. Bp. 1862.

megkedvelte, de midőn a tanársegédi állomás nála megürült és annak elnyeréséért Balogh folyamodott, dadogására tekintettel, mely szerinte a folyamodót a tanári pályára alkalmatlanná teszi, őt ez állomásra nem ajánlotta. A bécsi közoktatásügyi miniszter, noha ő volt csak az egyedüli folyamodó, csakugyan nem is nevezte ki, annyival inkább, mert — mint a leirat szól — folyamodónak politikai magatartása szabályszerűleg ki sem volt mutatva, és új pályázat kihirdetését rendelte el.

Czermák azonban néhány hó múlva jobban kiismervén Balogh bűvárkodó tehetségét, maga sürgette tanársegéddé kinevezését és míg az megjönne, maga alkalmazta ideiglenes segédül.

A kinevezés a sürgetés után nyolcz hónap után megjött a bécsi kormánytól, néhány nappal az után, midőn maga Czermák — előre látva a rövid idő múlva bekövetkező politikai változást — önként beadta lemondását a tanárságról és szívélyes, őszinte szavakkal vett búcsút utolsó előadásában növendékeitől, megköszönvén figyelmöket, melylyel előadásait kísérték s buzdítván őket kitartásra a szabatos bűvárlat terén, melybe őket beavatni iparkodott, baráti emlékökbe ajánlván magát azon időkre is, a mikor magyar nyelven hallandják hirdetni a tudomány ígéit.

1860 okt. 20-dika, pár hónap múlva csakugyan megjött, vele a tanítás nyelvének felszabadulása. Az idegen szó eltűnt az egyetemről, itt maradt a jótékony hatás, a mit a tanszabadság behozatala az egyetemi tanítás rendszerében előidézett, a feléledt önálló tudományos bűvárkodó szellem, a mit az orvostudományi literatúrában jó nevű német tanárok, Czermák, Langer, Brühl a fiatal orvosi generatióban felébresztettek.

*

Balogh alig volt másfél évig Czermák mellett, mindazonáltal az a befolyás, melyet reá gyakorolt, jövő szellemi fejlődés irányára elhatározó volt. Czermák a kísérleti, ú. n. természet-tani élettan iskolájának híve volt, azon iskoláé, mely az élet bonyolódott tünet-ményeit physikai és chemiai folyamatok alapján magyarázza és az élet-jelenségek törvényeit kísér-

letezés útján igyekszik feltalálni. Ő volt e modern irány első képviselője Magyarországon.

Ide jövetele után mindjárt azon volt, hogy élettani intézetet hozzon létre. Elődje Schordann alatt e tanszéknek körülbelül 5 □ ölnyi szobácska és a leíró bonczattannal és még két más tanszakkal közös, teljesen alkalmatlan tanterem állott rendelkezésére. Czermák kivitte, hogy az élettan az országúton akkor létezett állatgyógyintézetben nagyobb helyiségeket, belső berendezést és átalányt kapott. Így, habár kicsinyben is, hozzá lehetett fognia az élettani bűvárlathoz és az élettan kísérleti előadásához.

Czermák azon volt, hogy tanítványai ne csak előadásait, melyeket mindig jól sikerült kísérletekkel vagy a felfogást elősegítő mutatóványokkal kötött egybe, látogassák szorgalmasan, hanem hogy az intézetben a szabatos bűvárkodás eszközeinek, különösen a mikroskópnak kezelésében gyakorlottságot szerezzenek; azon volt továbbá, hogy tehetséges tanítványai önálló vizsgálatokkal is foglalkozzanak, annak eredményeit irodalmi úton is közzé tegyék, hogy így egyfelől önálló tudományos bűvárok képződjenek, másfelől az általa berendezett intézet híre növekedjék.

Az egyetemi tanári hivatás ilyen felfogása a külföldi egyetemeken azon időben már, úgyszólván, megérett közvélemény volt; nálunk azonban még újság, hol a tanerők nagy részének gondolkozására még a negyvenes évek ódon felfogása nehezkedett, mely az egyetemet csupán szakiskolának tartotta és a tanári kötelességet kimerítettnek vélte az által, ha az előadások, az átlagos tanulók felfogásához mérve, rendesen megtartattak, és colloquiumok útján a tanulók előhaladása felől olykor-olykor tudomás szereztetett.

Balogh későbbi tudományos fejlődésének — mint ezt Czermák felett tartott emlékbeszédében maga is hálával említi* — a Czermák melletti assistenskedés adta meg egyik alap-irányát.

A másikat pedig a korábban felébredt akkor már megerősödött nemzeti közszellem, mely visszakövetelte a magyar

* A budapesti m. k. orvos-egylet évk. 1874.

nyelv jogait a politikában, tudományban, a társadalomban. A magyar orvosi culturáért lelkesedő tanárok és orvosok, mint említettük, már 1857-ben megindították az Orvosi hetilapot, az orvosi tudományok művelésére magyar nyelven, köztünk és általunk. Lelkében, gondolatában ez irány dogmává vált, mert, mint mondja az idézett emlékbeszédben, «a tudomány, melyet nem nyelvünkön művelünk, nem a mienk, hanem azon nemzeté, melynek nyelvét használjuk; idegen nyelvvel élve, a tudományos tekintély magas fokára eljuthatunk, de szellemünk kincsével nem nemzetünk gazdagszik, hanem más népnek válik az hasznára, mely talán nem is barátunk s mely küzdelmében a létért, javunkat talán nem is akarja».

De korán tisztában volt azzal, hogy a tudományt nem elég csak magyarul megírni, hanem azt magyarul kell csinálni is. Nagy hévvel fogott azért az önálló tudományos bűvázkodáshoz mindjárt, mihelyt tér nyílt arra választott szakmáján, mert meg volt győződve a felől, hogy a mit a német, francia vagy angol agyvelő megteremt a tudomány terén, megbírja azt teremteni a magyar agyvelő is, ha arra a kellő körülmények, a kellő kitartás és szorgalom összejátszanak.

Nemes ambíciójává lett az, hogy magából egy olyan modern orvost, ha kell, tanárt képezzen, mely a tanítás és tudományos bűvárlat terén a külföldi mértéket megüsse. E célja elérésén csüggedést nem ismerő kitartással küzdött. Beszélő képességének természeti hibáját a dadogást kellett legelőször leküzdenie.

E célból éveken át estvéneként szobájába zárkózva, órákon át fennhangon olvasott. Kitartásának csakugyan sikerült is elérni azt, hogy dadogása lassanként csökkent és utóljára a legkisebb mértékre leszállott. Tudományos kiképzése végett pedig, úgyszólván, éjjel-nappal az intézetben vagy íróasztala mellett dolgozott. Ez által elérte azt, hogy rövid négy évi assistenskedése alatt annyit létesített, a mennyit akárhány más tanár egész életében sem produkált.

Önálló tudományos és irodalmi működése életének e szakában, 1859-től 1863 végeig, különösen az *élettan és szövet-*

tan körében mozgott ugyan, de kiterjedt az a rokon tudományokra is, melyekkel az élettan valamelyes tekintetben kapcsolatban állott, különösen pedig a *pathológiára* és *therapeutikára*. E rövid négy év alatt töle az élettan és szövettan köréből 9, a kórtan köréből 5, a gyógytan köréből 3 eredeti czikk jelent meg, melyek mind az előbb Czermák, későbbben Jendrassik tanár vezetése alatt álló élettani laboratóriumban végezett önálló búvárkodás eredményei.

Ugyanezen idő alatt írta meg két kötetes élettanát, mely 58 nyomott ívnyi terjedelemben 1862 és 1863 végén jelent meg.

E rövid életrajz keretén kívül esnék részletesen megismertetni mind e munkálatokat; főbb vonásaiban megemlíteni azonban azon tudományos kérdéseket, melyek a leendő tanár agyvelejét foglalkoztatták, lényeges kiegészítő részét teszik a működéséről adandó képnek.

Balogh legelső vizsgálatai szövettaniak voltak: «*A juh körömtömlőjéről*» és «*A juh Jakobson-féle szervéről*». Mindkettőt a bécsi tudom. akadémiában mutatták be, és az első a *Moleschott-féle* folyóiratban, a második a bécsi akadémia kiadványában németül jelent meg 1860-ban. Akkor még sem az akadémia, sem a természettudományi társulat nem kezdte rendszeresen újra működését. Mind a kettő kezdő bűvár műve ugyan, de nagy gonddal kidolgozva és összeállítva. Amabban a szervnek első pontos szövettani leírása az érdem. Emebben úgy a makroszkopikus mint a mikroszkopikus pontos leírás, mely e szervre vonatkozólag a morphologiai hasonlatosságot az orr nyálkahártya *szagló területével* (regio olfactoria) megállapítja és annak azon tapasztalat alapján, hogy hasonlóan alkotott szövetelemek hasonló működéssel bírnak, ugyanazon működést tulajdonítja.

Az első értekezésnek megjelenése, melyet mint ideiglenes tanársegéd írt, kétségen kívül befolyással volt arra, hogy a bécsi közoktatásügyi miniszter definitív tanársegéddé még is kinevezze.

Szintén 1860-ban jelent meg töle a következő című értekezés: «*A bélbolyhok hámsejtjei a felszívódás különböző szakában*», mely szintén a *Moleschott-féle Untersuchungen*

VII. kötetében, magyarul kivonatossan az *Orvosi hetilap* 1860. évi folyamának 51-ik számában látott napvilágot.

A bélbolyhok hámsejtjeit a bél üregébe tekintő, szabad alapfelületökön egy üvegszerű réteg borítja be, melyen nagyító alatt finom csikolatok látszanak. E csikolatok jelentősége felől akkor kétféle nézet uralkodott. Egyik a *Funke-Kölliker*-féle, mely azt finom csatornácskáknak vette, a másik a *Brettaner és Steinach*-féle, mely azt tartotta, hogy az üvegszerű réteg apró, finom, egymás mellé szorosan illeszkedő pálczikából áll, és a mikroszkop alatt észrevehető csikolatok nem egyebek, mint e pálczikácskák határai. *Balogh* azt találta, hogy a kiéheztetett állatok bélnyálka hártya hámsejtjein az üvegszerű rétegen nincsen csikolat, míg ha a nyálkahártya emésztés alatt van, ez üvegszerű réteg finom csikolatokból áll: ebből azt következtette, hogy az az üvegszerű réteg egyszerű anyag, a csikolatok csak emésztés alatt támadnak és nem egyebek azok, mint a bélhámsejt bensejébe törekvő apró zsírcseppecskéktől az egynemű anyag ideiglenes széttolása által támadó csatornák, melyeknek határai a mikroszkop alatt csikolatoknak tűnnek föl.

Ez évből még egy mikroszkopi kis dolgozata van «*A vér-foltok vizsgálatáról*», a mely nem egyéb, mint utánvizsgálata *Donders* akkoriban közölt azon ajánlatának, hogy a törvényszéki vizsgálatok alkalmával a vérre gyanús beszáradt folt levakartassék és tömör kalilúgban áztattassék. A tömör kalilúg lassan megduzzasztja és felolvasztja a beszáradt vérsejteket, ha csakugyan jelen vannak azok a gyanús foltban, melyen oladás közben mikroszkop alatt a vérsejtek sajátos alakja felismerhető. *Balogh* kísérleti vizsgálat alá vette e módszer értékét. Igazolva találta annak ily vizsgálatokon való alkalmatosságát. Ezért közölte e tapasztalatát aztán az *Orvosi hetilap*ban.

Az önálló tudományos bűvárkodáson kívül, melyet *Balogh*, mint az élettani tanszék assistense oly nagy buzgalommal és szorgalommal elkezdett, egy másik irányú működést is nagy hévvel vett föl irodalmi törekvései közé: a közvetítést a művelt nyugot akkor már nagy és a hazai akkor még csak alig-alig jární kezdő orvosi irodalom között. E törekvése az

Orvosi hetilap nyújtott neki tért, mely már akkor a negyedik évfolyamában volt. E lapok 1860-ki folyamában találkozunk először ez irányú működésével. Az irodalmi szemle vezetését ebben az élettanból Czermák tanár vállalta el. Ők szemelték ki együtt Baloghgal mit kelljen átültetni a külföldi élettani irodalom köréből a hazába. Így jöttek létre a könyvismertetések és bírálatok Balogh tollából ez évben: *Kühne* izomtani kísérleteiről, továbbá *Brühl* tanár a pesti állattani intézetből németül megjelent munkáiról, *Funke* tanár «Élettaná»-ról, *Gerlach* «Szövettaná»-ról, *Türck* «Gégetükrészlet»-éről. Így ismertette meg szintén ez évben Balogh *Marey*-nek a külföldi orvosi világban akkor nagy feltűnést keltett *érlökési jelzőjét* (sphygmograph), továbbá *Corvisart* tapasztalatait a *hasnyálról*.

Legérdekesebbek ez irányú munkái közül azonban azok, melyeket «*Közlemények a pesti élettani intézetből*» cím alatt az Orvosi hetilap hasábjain Czermák megbízásából közölt. Ezen közlemények azon kísérletek és mikroszkopi demonstrációk leírását tartalmazzák, melyeket Czermák élettani előadásainak illusztrálására hallgatóinak nyilvánosan bemutatott, melyek aztán, Balogh közlései által, a gyakorló orvosoknak is hozzáférhetővé tették Czermák irányát, és megismertették velők a modern physiologia gondolkodás-menetét.

Tanársegédeskedésének többi éveiben szintén a megkezdett nyomokon haladott tovább. Folytatta önálló tudományos búvárlatait, szorgalommal végezte journalistikai működését, mely utóbbira, 1862-től kezdve, midőn *Markusovszky* Lajos mellett az Orvosi hetilap főmunkatársa lett, nagyobb tere és bővebb alkalma nyílt.

Önálló tudományos búvárlataiban e három év alatt (1861, 1862, 1863) a szövettanon kívül új irányokat látunk fellépni. Ez időszakból 4 kísérleti élettani, 2 kísérleti gyógyszer és méregtani, 1 kórboncztani és 3 kórszövetteni értekezés jelent meg tőle, melyeknek mindannyia önálló és fáradságos búvárlatok eredménye.

Kísérleti élettani értekezései a következők:

1. *Néhány szó a mesterséges gyomornedvről.* (1861. A M. term. tud. társ. közlönye II. k. 58. l. U. e. az OHL.* 1861. 24, 25. sz.)

Nagyszámú kísérlete alapján kimondhatni véli, hogy úgy a hús- mint a növényevő állatok nyálkahártyájából készült mesterséges gyomornedv többféle savakkal képezhet hatékony emésztőanyagot. Emésztő képességre nézve a sósavas és légenysavas gyomornedv mindenesetre legelől áll, míg utánuk a bor-, tej- vagy a sósкасavas következik; phosphor és ecetsavas gyomornedv leghátul áll. Ezen eredmény Heidenhain és tanítványai tapasztalatától némileg eltér, kik észlelték, hogy a felhozott savak a következő sorozatban voltak képesek a béka gyomornedvével a megaludt tojásfehérjére ható emésztő anyagot képezni: sósкасav, phosphorsav, sósav, borsav, salétrom- és ecetsav.

Heidenhain és tanítványai állítják, hogy a béka gyomra nyálkahártyájából készült mesterséges gyomornedv sokkal hathatósabb, mint a kereskedésben eddig legjobbnak ismert francia pepsin. Ez Baloghot arra indította, hogy a béka, borjú, disznó és tengeri nyúlból készült mesterséges gyomornedveket összehasonlítólag vizsgálat alá vegye. Vég-eredményként oda jutott, hogy a borjúból és tengerinyulból készült mesterséges gyomornedv a béka mesterséges gyomornedvével hatásosságra nézve egyértékű, a disznóéból vett azonban a békáé mögött áll.

Az aludt tojásfehérjen kívül még más anyagokkal is tett emésztő kísérleteket, melyeknek eredménye: hogy ha az ember gyorsan nagyobb mennyiségű peptont akar nyerni, friss tojásfehérjét használhatja legnagyobb sikerrel.

Az emésztés gyengeségnél akkoriban használatba jött pepsin nem felelt meg a nagy várákozásnak, mit hozzá kötöttek. Ennek okát Balogh abban találja, hogy a gyakorlatban nem vették figyelembe, miszerint a pepsinnek csak akkor lehet fehérje emésztő hatása, ha savval van összeköttesben.

2. *A látá-tágító idegek újonnan fölfedezett útjáról.* (A Magy. term. tud. társ. közl. 1861. II. k. 101. l. — OHL. 1862. 5. sz.)

Kísérleti tanulmány, melyek végeredménye következő:

1. A pupillatágító idegek legfentebb fekvő eredő helye, melyet addig nem ismertek, a nyúltagyban az ötödik agyidegpár eredő góczában van.

2. Minden pupilla tágító ideg, tehát nemcsak a nyúltagyból, hanem a gerinczagyból származók és a tizenkettedik agyidegből jövők is, a

* OHL. A következőkben az «Orvosi hetilap» e három betűvel van idézve.

Gasser-féle dúczon mennek keresztül, ezt pedig az ötödik agyideg első ágával hagyják el.

A pupilla szűkítő ideg az oculomotorius, a tágító pedig sympathicus ideg. B. ez állítása új. Fontos volna kísérleteit újra fölleveníteni.

3. *A szilárd testek behatolásáról a bélbolyhok szöveteibe*
(A Magy. term. tud. társ. közl. 1862. III. k. 1. l.)

Azon sokaktól tagadott kérdés megvilágítására, hogy a szilárd testek behatolhatnak-e a bolyhokba, kísérleteket végzett, melyek alapján kimondja, hogy az illető bűvárok azért nem látták a szilárd testeknek a bolyhokba való behatolását, mert a használt anyag a behatolási föltételeknek (1. igen finoman és a bélüri nedvekben állandóan szétesztottak, 2. haptogen hártya által borítvák, 3. gömbölydedek, simák és ruganyosak legyenek és 4. a béleső ürében időnként erősebb nyomás alatt álljanak) egyikével vagy másikával nem bírt.

Kísérleteket végzett továbbá arra vonatkozólag is, hogy a szilárd testecskék behatolásának megtörténhetése mellett a vér mennyire telhetik meg velük; az eredmény az volt, hogy a vízben igen kevés, a test többi szöveteiben pedig épen semmi szilárd testecske nem volt található.

4. *Az ondószálcák meddig élhetnek el az ivarszerveken kívül?* (OHL. 1863. 41. sz.)

Vizsgálatai eredménye következő: 23—28° közt ingadozó hőmérsék mellett 30 óra múlva még minden ondószálcája mozgott; 45 óra múlva pedig már egyet sem talált életben; az ondószálcák élete jóval rövidebb ideig tart, ha a hőmérsék csekélyebb volt, vagy 38°-nál magasabb. Összehasonlítva ezután az ondószálcákat a csillószőrökkel. Végre még kísérleteket végzett, vajjon meddig maradnak az ondószálcák életben, ha fecskendőbe vétetnek fel.

A kísérleti gyógyszer- és méregtan köréből megjelent értekezései ez időszakból következők:

1. *A dohányal hatása az állati szervezetre.* (OHL. 1861. 37., 40., 49., 51. sz.)

A dohány élettani hatásáról való ismeretek azon időben még igen hézagosak voltak. Balogh erre vonatkozólag nagyszámú kísérletet végzett, melyek következő eredményre vezettek. 1. A nicotin a nyúltagy és a szív idegsejtjeire ingerkép hat, az előbbiekre való befolyása azonban túlnyomó ez utóbbiak felett, miért is a szívösszehúzódások szaporaságát alászállítja; továbbá ugyancsak a nyúltagra való inger hatásánál fogva eleintén a légvételek számát emelheti, később azonban, vagy már mindjárt kezdetben is az érzékenység csökkenése folytán azt ke-

vesbíti. 2. A nicotin az edényizmok közvetlen vagy közvetett, de mindenesetre tartós ingere s ingerlésének eredménye az egész szervezetre kiterjedő hőmérsék kevesbedés és ezzel kétségkívül az anyagforgalom csökkenése. 3. A nicotin a látászükítők és tágitók központi szervének idegsejtjeire ingerlőleg hatván, eleinte látászükülést, majd azonban látatágulást okoz; a látatágítók központi szerveihez pedig tartoznak: a gerinczagy, az együttérőzideg törzsének felső nyaki dúcza és a Gasser-féle dúcz. A halál, melyet a nicotin előidéz, azon szénsav felhalmozódás társütete, mely a nyúlt- és gerinczagy idegsejtjeinek izgatása és később kimerülése folytán áll elő. Másokkal szemben kimutatja, hogy a nicotin tárgyilag kimutatható szövetváltozásokat is idéz elő. Végül áttér azon kérdésre, hogy a nicotin mint gyógyhatány alkalmazható-e? Ezt szerinte a tapasztalásnak kell eldönteni, a kísérleteknél azonban figyelembe kell venni, hogy a nicotintól sikert csak ott várhatni, hol a vérkeringés, légzés az anyagforgalom, az állati hő és az érzékenység csökkentése kívánatos, így tehát a lázas betegségeknel, melyek az izgékonytság jellegét hordják magukon.

2. *A szénlégennyköneg hatásáról az állati szervezetre.* (OHL. 1863. 30., 33. sz.)

Bár a nevezett méregnek öldöklő hatása azon időben már az állati szervezetre egészben véve köztudomású volt, a részlethatásokra nézve az ismeretek nagyon zavarosak voltak. Ez indította Baloghot kísérletek tévé-sére. Eredményei következők: a szénlégennyköneg a szívlassító és a szívmozgató idegeknek egyaránt ingere, csakhogy az előbbiekre való ingerhatás azoknak nagyobb túlnyomósága következtében az utóbbiak felett előtérbe jut (Koellikerével ellenkező eredmény). A szénlégennyköneg a látatágítóknak ingere. A szénlégennyköneg az idegesöveknek nem ingere, hanem csupán az idegsejteknek. A szénlégennyköneg hígított állapotban az idegsejtek mérge, melyekben az ottan levő anyagok felbomlását, megolvadását eredményezi, mi eleinte emelkedett életiességgel és később hálállal jár. Végre helyreigazítja Casper egy tévédését, ki azt állítja, hogy a szénlégennyköneg a vérsjteket színteleníti; Balogh 60 állat vérét vizsgálta, de észrevehető változást a színes vérsjteken nem talált.

A kórtan köréből megjelent értekezései:

Első volt a ki kórszövettani tanulmányokkal foglalkozott — legalább irodalmilag — Magyarországon. Vizsgálatait «*Kórszövettani tanulmányok*» czíme alatt tette közzé több éven át. 1861-ben már három közlemény jelent meg tőle e szakból (OHL. 1861. 31., 33., 45. sz.) ú. m. «*A visszérkö*»-ről, melyben egy májrákban elhalt férfi hólyagjának visszereiben talált köveket írja le makro- és mikroskopicus tekintetben; «*A sar-*

comáról», melyben egy emlő-sarcoma eset kórszövettani vizsgálatához fűzve adja elő nézetét e daganatról; «*A porczdag*»-ról, melyben egy enchoradroma esetet ír le makro- és mikroszkopikus tekintetben.

1862-ben «*A rák*»-ról írott egy nagyobb közleményt, (OHL. 1862. 2., 3., 6., 7. sz.), melyben 18 rákeset önálló szöveti vizsgálata alapján mondja el saját nézetét e kóros elváltozásról.

Ugyanez évben egy rostsejtrák eset kórszövettani leírása kapcsán «*A színes vérsejtek fejlődéséről*» (OHL. 1862. 35., 37. sz.) értekezik.

1863-ban három kórszövettani közleményt látunk tőle, három a Balassa kórodán kiírtott daganatnak vizsgálati eredményét ú. m. a *színes enyvédrák*, (OHL. 1863. 10., 11. sz.), a *zsírdag*, (OHL. 1863. 20. sz.), a *rostdag* (OHL. 1863. 21. sz.) egy-egy eseteiről.

E kórszövettani munkákhoz sorakozik ez időből a következő közleménye «*A petefészeketömlő szöveti szerkezete és fejlődéstörténeté*»-ről, melyben egy a pesti szülőklinikán kiírtott petefészeketömlőt ír le szövettanilag és adja elő saját felfogását a tömlőképződésről.

Még 1862-ben tett közzé egy nagyobb szorosabban vett *kórtani* cikksorozatot: «*A lázról*», melyben a lázra vonatkozólag addig fennállott nézeteket vette különösen physiologiai szempontból beható bírálat alá.

A következő két közlemény már a gyakorlati orvostanba vág. Egyik «*Adalék a köpetek vizsgálatának fontosságához*» (OHL. 1863. 26. sz.), a melyben a tüdőbajok különösen gümőkór felismerésére a mikroskopi vizsgálat fontosságát fejtegeti. Három, általa észlelt gümőkór-esetet ír le, melynél a bajt a köpet-vizsgálat alapján ismerte föl. Azon tételt állítja föl, hogy ha a köpetben az ú. n. gümötestecskéket lehet találni, akkor, ha a tüdővész tünetei nincsenek is még kifejlődve, a gümőkórt föl lehet ismerni.

Másik «*A külső agyburok lobja*» (OHL. 1863. 36., 37., 38., 42., 43., 45., 51., 52. sz.), melyben öt általa és nyolcz Van der Kolk által észlelt eset kapcsán tárgyalja a baj kórképét és gyógykezelését. Ez az utolsó értekezése mint tanársegédé

és első értekezése mint kolozsvári tanáré, a mennyiben az utolsó közlést már mint kolozsvári tanár jelezte.

Irodalmi szereplése ez időszakának nem kis részét teszi az orvos-journalistikai működés. Idevágó irodalmi közleményeiből a nagyszámú lapszemléken, kisebb tárczacikkeken és könyvismertetéseken kívül a következőket említem föl mint olyanokat, melyekben kisebb-nagyobb mértékben, egy vagy más tekintetben saját nézeteket is nyilvánított.

1861-ben folytatta tovább «*Közleményeit az egyetem élettani intézetéből*», megismertette Beclard «*Élettan*»-át, továbbá Wagnernek «*Az agy élettanára*»-ról írott munkáját, bíráltilag Pólya tr.-nak az «*Emésztés körüli értekezését*», hosszabb tanulmányt írt «*Az emberi bőrről egészségtani tekintetben*», «*A csatornalevegőről a házakban*»; tárczacikket írt «*Az orvosi életről Törökországban*».

1862-ben megismertette Swaine Taylor munkájának német fordítását «*A mérgekről orvostörvényszéki tekintetben*». Luschka «*Anatómiá*»-ját, Pasteur «*Vizsgálatait a generatio aequivocara vonatkozólag*» (felolvasta a Term. tud. társulat 1862 ápril 9-én tartott ülésén), Levin munkáját «*A gégeének némely boncz- és élettani sajátságok által okozott bántalmairól*», Ackermann vizsgálatait «*A fuladás befolyásáról a vér mennyiségére az agyban és tüdőben*».

1863-ban megismertette Wunderlich nézeteit «*Az önálló és heveny általános elzsirosodásról*». Pouchet előadását «*Az öntermődés védelméről*» (előadta a Term. tud. társ. 1863 febr. 11-diki ülésén). Richter «*A Cellular pathologia befolyásáról az orvosi gyakorlatra*»; a Gyógyszerészeti hetilapban összeállította a «*A kéksav-mérgezést törvényszéki vegytani tekintetben*;» emlékbeszédet tartott Tóth Sándor egyleti titkár felett a Természettudományi társulatban.

Balogh e rendkívüli élénk irodalmi tevékenységének tanársegéd korában méltó befejezése volt «*Az ember élettanára*»-ról írott két kötetes munkája, melynek elseje 27 íven 1862 júliusban, második 31 íven 1863 novemberben jelent meg. 1789 óta, mikor Rátz Sámuel «*A physiologiának rövid sommája*» című munkáját kiadta, ez volt az első élettan, mely magyar nyelven megjelent. A munka kizárólag orvostanokkal

foglalkozók számára íratott és röviden, minden szószaporítás nélkül magában foglalja mind azon fontosabb tényeket, melyek e tudomány akkori állásán az emberi élet folyamatainak megértésére ismeretekesek voltak. Ha nem is mondható, hogy annak szerkesztésében nagy eredetiség s az egyes fejezetek kidolgozásában saját tapasztalatokon nyugvó kiforrott önállóság mutatkozik, — azt tőle, tekintetbe véve, hogy egy alig három-négy éves tanársegéd írta, várni nem is lehetett —: egy érdem el nem vitatható tőle, az, hogy annak idején teljesen modern munka volt, mely elég alaposan ismerte és figyelembe vette úgy a német mint a francia physiologiai tankönyv és folyóiratos irodalmat, és hogy magyarul volt írva, s így megnyitotta az élettani ismeretek sorompóit a magyar orvosi tanuló ifjuság számára.

*

Balogh ezen addig páratlanul álló élénk orvos-irodalmi tevékenységét 24-dik életévétől 28-dik életévéig fejtette ki.

Ha meggondoljuk azt, hogy milyen külső körülmények között végezte e több emberszámba is beillő munkálkodást: tisztelettel kell meg hajolnunk azon benső és mély lelkesültség előtt, mely őt, szerény anyagi viszonyai között, ily elvont irányú és erőyes tevékenységre ösztönözte.

Azon időben az egyetemi assistens javadalma havonként 26 forint 15 krajczárra rúgott. Ebből kellett neki éveken át élni és munkálataihoz a tudományos litteratura egy részét saját magának beszerezni, minthogy orvosi gyakorlattal alig vagy ez időben meg épen nem is foglalkozott. Sokat különben az anyagi nélkülözéssel nem gondolt. Vidám visszaemlékezéssel mesélte el később, midőn már anyagilag egészen jól ment a dolga, miként lakott éjjelnappal bent az akkor 3—4 szobából álló élettani intézet egyik fülkéjében, miként hozatta reggelenként a szolgával a napi menu-t, mely gyakran napokon keresztül hat-hat zsemlyéből állott, miként sütötte maga a spiritus lámpa mellett az intézeti teendők bevégezése után estvéneként a rostélyost, ha meleg ételre vágyott, mi közben értekezéseit, tankönyvét, hírlapi közleményeit dolgozta vagy kísérleteinek folyamatát figyelte.

De ez az elvont irányú foglalkozás csak látszólag volt előtte az. Élettani, gyógyszerertani, kórtani tanulmányait átmenetinek tekintette csak arra — mint később kolozsvári tanári székfoglalójában maga mondja — «hogy természettudományilag művelt orvossá és kórbuvárrá legyen, mert tanulmányai kezdetén mindjárt azon meggyőződésre jutott, miszerint azzá csak úgy lehet, ha először az élettani ismereteket sajátítja el s azután ezekből kiindulva halad a kórtan és gyógyszerertan pályáján, mely eddig sivatagon hever, csak itt-ott mutatkozván azon egy-egy enyhet nyújtó oázis, melyeket oly fáradságtalan férfiak ernyedetlen munkásságának köszönhetünk, milyenek *Cl. Bernard, Brown-Sequard, Frerichs, Panum, Schröder van der Kolk, Traube, Virchow*, kik előtte követendő mintaként lebegtek, mert erősen meg volt győződve, hogy a tudománynak leginkább használunk akkor, ha azt nem mindig elvontan kezeljük, hanem a gyakorlati élet követelményeire is tekintettel lévén, azt, mire tisztán tudományos munkálkodásunk révén jutottunk értékesíteni is iparkodunk».

Valóban tevékenységének e jellemvonása megmaradt későbbi életpályáján is, ha bár csak részben érte is el azon célokat, melyeket magának ifjú lelkesedése kitűzött.

*

Az a rendkívüli irodalmi és tudományos tevékenység, melyet Balogh mint tanársegéd kifejtett, ideje korán meghozta neki az elismerést, habár egyelőre csak az erkölcsit. A kir. m. természettudományi társulat még mint tanársegédet titkárává választotta. Az orvostanár-testület pedig «A kórszövet és kórélettanból» kitüntetéssel tartott próba-előadása után magán-tanárrá habilitálta, mit 1862 nov. 9-éről kezdve, a helytartó-tanács is jóváhagyott és mint ilyen az 1862^{2/3}-ki tanév nyári félévben előadásait meg is kezdette. Tudományos jó hírének és népszerűségének eredménye volt az is, hogy a pestvárosi tanács 1862 ápril 15-éről kelt határozatával neki megengedte, hogy a Sz. Rókus-kórházban tanulmányai és előadásai tárgyául egyes betegeket kiválaszthasson, valamint azt is, hogy hasonló célból neki alkalmilag az elhaltak hullái is átadassa-

nak. Részben e buvárlati és tananyag alapján írta meg fennebb említett kórtani és klinikai tanulmányát a pachymenyngitisről.

Balogh tanársegédeskedése vége felé így a tudományos orvosgyakorlati irány felé indult úgy tanulmányaiban, mint pályafutásán. Mint Czermák segédje az orr-, főleg a gégetükrözés gyakorlati alkalmazásában annak igen tevékeny munkatársa volt, orvosszigorlók és gyakorló orvosoknak a gégetükrözésből és görcsövezésből azután is cursusokat tartott. Tanársegédi idejének lejártával szándéka volt itt a fővárosban, mint gyakorló orvos megtelepedni, a tudományos foglalkozás kapcsát mint egyetemi m. tanár, kinek a mellett a Rókus-kórházban némi beteg-anyaga is volt, az orvos gyakorlattal fenntartani.

Az események folyása azonban más utat szabott életpályája tovább fejlődésének.

A kolozsvári orvossebészeti intézetnél az ú. n. elméleti orvostani tanszék dr. Margó Tivadar tagtársunknak a pesti egyetem állattani tanszékére történt kineveztetése folytán, 1862-ben megürült és a tanszékre nyilvános pályázatot hirdettek. Balogh Kálmán a pályázók közé lépett és 1862 nov. 16-án nyújtotta be folyamodványát a tanszék elnyerése végett, a pesti orvostudományi dékáni hivatal útján azon intézet igazgatóságához, magának az orvosikarnak, különösen pedig intézeti főnökének, Jendrassik tanárnak meleg ajánlatával.

Hogy mi birta reá őt arra, hogy eredeti tervétől elálljon és a fővárost itt hagyja, arra vonatkozólag hogy nyilatkozott volna — bár közlékeny természete és a közöttünk később kifejlődött huzamos, bizalmas viszony folytán életének, úgy szólván, minden fasisát előttem feltárta — nem emlékezem; aligha csalódom azonban, hogy annak oka összefüggésben van házasságával. 1862 őszén ismerkedett meg Vácson egy szüret alkalmával későbbi nejével, Szaszovszky Lujzával, Szaszovszky József fővárosi kereskedő leányával. Ez ismeretségből csakhamar szívbeli viszony fejlődött, mely 1863 nov. 23-án, kolozsvári tanárrá történt kinevezése után egy hónappal, házasságban végződött. Hogy a családalapítás végett biztos állás után törekedett, magától érthető; aztán az akkori

körülmények között, midőn a pesti egyetem jövő fejlődésének eseményei előre vetették már árnyékukat, joggal reménylhethe, hogy kolozsvári tartózkodása csak átmeneti lesz és nem sokára visszatérhet újra az elhagyott fővárosba.

Miként azonban egyetemi carrière-jének első phásisához, az assistentiához csak akadályok után juthatott el: kolozsvári tanszékét sem nyerhette el könnyedén.

A megürült tanszékre vele együtt sokan pályáztak. A kolozsvári orvossebészeti intézet tanári kara azok közül a harmas kijelölésben első helyre, mint a többi pályázó között messze kimagaslót, egyhangúlag őt ajánlotta. Az erdélyi fő-kormányshé az azonban a kar jelöléseit, az akkori országos főorvos, dr. Pataky Dániel mint egyetlen illetékes tag külön véleménye daczára, megváltoztatta: Balogh Kálmánt a candidatióból merőben kihagyta és az erdélyi kancellária útján saját jelöltjeit terjesztette fel ő felségéhez kinevezés végett. A tanszék ügye sokáig huzódott. A kancellária végre határozott; saját részéről a tanártestület jelölését fogadta el, s így 1863 október 16-án Balogh Kálmán a kolozsvári orvossebészeti intézethez tanárul kineveztetett.

Balogh a kolozsvári orvossebészeti tanintézetben.

(1863 okt. 16. — 1867 jul. 28.)

Balogh négy tanéven át volt Kolozsvárt. A kolozsvári orvossebészeti tanintézet természetesen még primitivebb állapotban volt akkor, mint a pesti orvosi kar. Laboratoriumai, klinikái még kezdetlegesebb állapotban voltak, mint Pesten is. Egy tanár adta elő a physikát, chemiát, botanikát, gyűjtemények, laboratoriumi felszerelés, kellő berendezésű növénykert hiányában természetesen csak úgy szárazon. Az anatómiának alig volt annyi helye, hogy készítményeit elhelyezze. A belklinikának tíz, a sebklinikának hat betegágya volt csak az országos Karolina-kórházban, melyekhez csak az időnkénti kórház-igazgató kegyétől függött, hogy a tanár még néhány ágyat kaphasson. Egész Erdélyben akkor négy szemintézet

volt, ennek egyike Kolozsvárt volt elhelyezve és évenként 700 frtnyi fenntartási összeget kapott. E szemintézetnek csak nyáron kellett nyitva állani. Külön tanár reá nem volt, hanem a sebészet tanára adta elő e tant, ki országos szemész is volt egyúttal. Legjobban volt még ellátva a szülőklinika, mely egészen külön költségvetéssel és külön álló és eléggé dotált intézettel volt kapcsolatban és a Karolina-kórházzal közös igazgatóságban állva, de egészen külön tanár által képviselve.

Maga Balogh az elméleti orvostani tanszék tanárává neveztetett ki. E tanszéken elő kellett neki adni a physiológiát, pathologia generalist és a gyógyszertert, sőt ideiglenesen az ő kinevezése alkalmával hozzá kötötték még a törvényszéki orvostant is, valamint elvárták tőle, hogy ő végezze, mint az általános kórtan tanára, a kórboneczolásokat is, mire kötelezve azonban nem volt.

Intézeti helyiségeit ő maga egy későbbi czikkében * következőleg írta le. «Ezen tanszék tanára előadásait a lyceumban tartja, hol a boneztani dolgozda mellett szintén kegyelemből van elszállásolva. A tantermet az állatjárványtan tanárával osztja meg, minek fejében még talán fél évszázzal készült, szúette lócsontvázban gyönyörködhetik, mely, mindenkinek különös öröme, a két ablak között van felállítva. Az iskolában több szekrény van, a tanterem mellett pedig keskeny szoba vagy inkább lyuk, mely az elméleti orvostani tanszékhez tartozó butorokkal annyira túl van tömve, hogy benne mozogni alig lehet.»

Ily intézeti helyiségekben öt külön tanár teendője várokozott az ifjú tanárra.

Baloghot a megoldandó feladatok nagy tömege, úgy már ekkor, mint később is, soha sem ijesztette el, sőt fokozottabb erőfelfejtésre serkentette. Ambícióját találta abban, hogy sokat, gyorsan és jól bír dolgozni. Tanári működésének programját legjobban jellemzi ő maga fenn idézett beköszöntő beszédében. (OHL. 1863. 51. sz.)

«Hogy az élettanon kívül még a kórtan és gyógyszertert

* Legyen-e Kolozsvárt egyetem? OHL. 1868. 39. sz.

van kezeim között egyesítve, annak örvendek, noha az által a felelősség, mely mint tanítónak vállaimra nehezedik, sokszorozva van; örömöm pedig abban találja okát, hogy alkalmam nyílik nem csak az élettanból, hanem egyöntetűleg a kórtanból és gyógyszerertanból növendékeket képeznem a természettani buvárlatmód alapján, melynek az élettan jelenkori ropant fejlődését köszöni, Müller Jánostól egészen mostanig, mely kornak Ludwig K. élettana a képviselője.» «Erkölcsei kötelesség — úgy mond — hogy a mit az élettanban tanultunk, magunkévá és sajátunkká tettünk, ne tartogassuk azt csupán csak az életbuvárok számára, hanem lépünk ki vele az életbe, lépünk a kór- és gyógyszerertan mezejére, üzzük el innen azon hivatlanokat, kik még mostan is a XIX. század derekán, oly elveket hirdetnek s oly felületesen vizsgálnek, mint a múlt században talán még megjárta, jelenben azonban kárhoztatni lehet. Kell, hogy virúljon jobb idő, melyben a kórtan és gyógyszerertan mostani igényeinkhez képest a többi természettudományok között oly méltó helyet foglaljon el, milyent az élettan ottan jelenleg elfoglal.»

Valóban e programmot igyekezett megvalósítani hosszas tanári és tudományos buvárlati pályáján mindenkor, még akkor is, midőn működése inkább administratív irányúvá változott és nagy hévvel és munkakedvvel kezdte azt meg mindjárt kolozsvári működése idején.

Sokszoros tanszékének valamennyi tárgyával nem csak mint tanító, hanem mint tudományos buvár is foglalkozott és mindeniknek irodalmát számos önálló észleleteinek közlésével gazdagította.

Míg tanársegédeskedése alatt önálló tudományos közleményei túlnyomólag a physiologia körében mozogtak: kolozsvári tanársága alatt kiválóan a kórtannal és gyógyszerertannal foglalkozott, mely tárgyakból, különösen pedig a kórboncztanból és kórszövettanból önálló megfigyeléseket, kisebb-nagyobb tanulmányokat nagy számban tett közzé és e nembeli irodalmi munkálkodását úgy, mint az élettani buvárlatait egy-egy tankönyvvel «Az általános kór- és kórjelzéstan», továbbá a «Gyógy-szerertan» megírásával zárta be.

Csak rövid átnézetben mutathatom be idő és tér hiányá-

ban amaz intensív tudományos munkálkodást, melyet Balogh kolozsvári négy évi ott léte alatt kifejtett.

A kórszövettan köréből folytatta azon közléseket, melyeket Budapesten megkezdett.

Ide vonatkozó közleményei a következők:

Adat a tömlőnővedékek fejlődésének történetéhez. (OHL. 1864. 9. sz.)

Ebben egy esetet ismertet, melynél bonczoláskor osteo-cystocarcinomát talált s szövettanilag pontosan megvizsgált. Balogh a tömlőket oly növedékeknek tartja, melyek eleinte kemények és melyeknél azután a fekélyedés a közepiben történik, míg a körületen hozzá a szomszéd szövetekből mind újabb rétegek csatlakoznak. Ezen képződmények fala azután kifelé is elfekélyesedhetik s így áttörhet.

A rákféle (Cancroid. OHL. 1864. 21., 22. sz.)

Balogh már 1862-ben ajánlotta, hogy a «cancroid»-ot szorosan meg kell különböztetni más rákoktól. Ez értekezés tulajdonképeni tárgya ezen megkülönböztetés jogosultságának tárgyalása. A cancroidok szerinte saját fajú növedékek, melyek hámalakú sejtek újképződésében állanak s az egyszerű hypertrophiától abban különböznek, hogy nemcsak a hámrétegben jönnek elő, hanem a bőr kötőszöveti rétegeiben is. Kapcsolatban e fejtegetésekkel egy esetet ismertet meg, melyet szövettanilag vizsgált s melynél a cancroid sajátos tulajdonságai élesen ki voltak jelezve.

Balogh az élettan, kórtan és gyógyszer-tan előadásán kívül ideiglenesen a törvényszéki orvostan előadásával és a törvényszéki bonczolatok végzésével is meg volt bízva. Utóbbi minőségében és mint a kórtan tanára, működése és tanulmánya körébe vonta a klinikai bonczolásokat is. Ő tekinthető tulajdonképen Kolozsvárt a rendszeres kórházi bonczolások első behozójának. Balogh a mivel tudományosan foglalkozott, azt meg is írta. Így látunk tőle megjelenni az Orvosi hetilap hasábjain nevezetes kórbonczolási és törvényszéki felülvéleményezési eset leírásokat, mindeniket saját megjegyzéseivel, a hol szükséges volt kórszövet-tani illusztrációkkal kísérve. Ez esetek a következők:

A szív megvastagult kétesűcsú billentyűjén sarjadzások, érdugulás a jobb oldali Sylvius-féle árok üterében, heveny tüdővízenyő, vízenyő a középső agyburok alatt terhes nőnél, halál. — Horpaszizom lobja; gümők mindkét tüdőben. — A belek nagymérvű felfúvódása;

gümők a tüdőkben. — Elsőleges vastagbéli gümősödés, későbbi gümők a vékonybélben és tüdőkben. — Genyedő csigolyalob, általános kimerülés, halál. — A végbélkörüli nyákhártya és a belfodor megvastagodása, hashártyalob, halál. — Tüdő-, máj-, hashártya- és belfodorrák, halál. — Útés a baloldali térdtájra, kötszöveti, ízületi és visszerlob, érdugulás és lob a tüdőkben, tüdővízenyő, halál. — Hagymázosok sárga színe; az epehólyag visszatartási tömlője. — Tüdőkben heveny és idült gümők, a szívbillentyűk elégtelensége heveny sarjadásokkal. — Gümők a tüdőben — a jobb tüdő genyes átfuródása — a két-csúcsú billentyűk hegye összezsugorodása. — L. K. Általános zsírszerű átváltozás iszákosoknál, tüdővízenyő, halál. — Májbeli farkonc-tömlő; a jobb vese sorvadása, a bal túlfejlettsége. — Agybeli genyedés, tüdőlob, festenyképződés a máj edényeiben. — Vérömlenyes és egyszersmind hólyagos vörheny. — Az összes savóshártyák lobja. — A tüdőkben heveny és idült gümők, a szívbillentyűk elégtelensége heveny sarjadásokkal.

Törvényszéki orvosi gyakorlatából 10 érdekesebb eset jelent meg az Orvosi hetilap ez évfolyamában.

A *kórboncztan* köréből a fennebbi epicriticus megjegyzésekkel kísért casuisticus közleményein kívül nagyobb önálló kérdésekkel foglalkozó értekezései szintén nem kis számúak.

Időrendben ezek a következők:

1. *A visszeresség és a ráknak egyidejű összeférése a heveny gümőképződéssel.* (OHL. 1864. 37., 38., 41. sz.)

Egy esetet ismertet, hol jelentékeny mértékben kifejlődött visszériesség, nemkülönben rákképződmény mellett kétséget fenn nem hagyható heveny gümöcskéket talált.

Hogy szívbillentyű-bántalmak, nemkülönben tüdőtágulat mellett gümőkkel ritkábban találkozunk, azt a szövetelváltozásokból értelmezi. A tüdőtágulatnál ugyanis a légüresék térfogatának növekedése többek közt a közöttük levő kötőszövet rovására történik — ez tömöttebbé és feszebbé válván — mi által a hegyszövethez közeledik, mely változás a gümőképződésnek távolról sem kedvező. A mi pedig a szívbillentyűbántalmakat illeti, ezek a tüdőkben passiv vérbőséget okoznak, mi az edényeknek jelentékeny kitérülésével jár s ezen esetben a túltelt erek azok, melyek a tüdőbeli kötszövetet nyomják s így azok tömöttebbé válását eszközlik.

2. *Bőrkeményedés az újszülötteknél.* (OHL. 1865. 10., 11., 12. sz.)

E közleményben először egy általa vizsgált eset kórszövettan-leírását közli, kimutatva, hogy a folyamat lényege a bőr alatti köt-

szövet új- és túlképződése; áttér azután a bántalom általános fejtegetésére, kiterjeszkedve annak ætiológiájára, kórtünettanára és gyógykezelésére.

3. *Az általános elzsírosodás vilanymérgezésnél.* (OHL. 1865. 23., 24., 25. sz.)

Ez egy terjedelmes tanulmány, melynek folyamán állatkísérletek alapján és kórboneczolásokból azon eredményre jut, hogy a phosphormérgezés — mint azt már mások is találták — általános zsírszerű átváltozással jár, melyet úgy magyaráz, hogy a phosphor mind lobinger igen kiterjedten az egész szervezetre hat s így sokkal több fehérje vonatik az anyagforgalom körébe, mintsem húgyanyaggá és szénsavvá teljesen eléghetne, hanem élenyülése alantibb fokán marad, hol húgyanyyná, szénsavvá és zsírrá esik szét, ezen utóbbi pedig oxigénhiány miatt el nem ég. Az oxigénfelvétel és így az oxydatio csökkent voltát részint a légvételi működésnek csökkenéséből a nyúltvelőbeli változások következtében, részint a szív zsíros átváltozásából magyarázza, mely utóbbi körülmény miatt a vérforgás a tüdőben is meglassúdik.

Azon kérdésre, hogy az általános elzsírosodás a phosphormérgezésnek feltétlen bizonyítéka-e, tagadólag felel, e tekintetben a legnagyobb óvatosságra hívja fel a figyelmet.

E tanulmányával kapcsolatban áll a következő közlemény.

4. *Adat a heveny vilanymérgezés kórbonecztanához.* (OHL. Közegészségtani és törvényszéki orvostani melléklete 1865.)

E tanulmány főbb eredményei a következők. A kettős homorú vérsejtek színtelenné válását, mint a phosphormérgezésre jellegzetes tünetmény létezését, kétségbe vonja, de megengedi, hogy phosphormérgezeteknél a színes vérsejtek igen lágyakká lesznek. Hogy a phosphormérgezetek vére meg nem aludnék, azt szerinte föltétlenül mondani nem lehet. A phosphormérgezéskor a máj és vesebeli zsírszerű átváltozás nem állandó s így annak hiányzása phosphormérgezés megtörténtének kizárását nem engedi meg.

5. *Meningitis cerebrospinalis.* (OHL. 1865. 38., 39. sz.)

E közleményben négy, általa észlelt ily betegségi esetet ismertet meg, röviden utalván a gyógykezelésre is.

Fejtegetéseiben azon eredményre jut, hogy hűvös, nedves idők alkalmakor az agy és gerinczagy burkai könnyen meglobosodhatnak.

Nem hajlandó annak fölvételére, hogy e bajt valamely fertőző anyag okozná.

6. *Tanulmányok a bujakórtan köréből.* (OHL. 1866. 34., 35., 36., 38., 50., 51. szám. 1867. 1., 2., 4. sz.)

Terjedelmes klinikai, kórboncztani és kórszövettani tanulmány.

I. Bujakóri növedékek. Mindenekelőtt a bujakóri növedékekre vonatkozó önálló szövettani vizsgálatairól ad számot, azután pedig áttér az eddigi vizsgálatok és nézetek ismertetésére. Hosszasabban tárgyalja Virchow erre vonatkozó nézetét, melyet következőkép akar módosítani: bár a bujakóri növedékek sokszor a lobos képződményekhez hasonlóak, mégis vannak azoknak oly féleségei, melyekkel a közönséges loboknál nem találkozunk, úgy hogy a szövet minősége a kórjelzést biztosíthatja, ha hogy más, a bujakórihoz lassan és tartósan ható fertőző anyagnak a szervezetre való befolyását kizárhattuk.

A közlemény tulajdonképeni célja saját és mások eseteiből kiindulva az idevonatkozó eddigi tapasztalatoknak úgy kórtani, mint gyógytani nagy fontosságára figyelmeztetni.

II. Bujakóri növedékek a nyak- és vérmirigyekben. E cím alatt általa észlelt 23 esetben részint klinikai, részint kórszövettani és kórboncztani leírását adja, hozzáfűzött észrevételekkel.

7. *Adatok a hashártyalob kór- és oktanához.* (OHL. 1864. 21., 22., 23., 37. sz.)

Három eset bonczleletének ismertetése. Az elsőben ráknövedék a vékonybélben, a másodikban petefészek-gyuladás, a harmadikban pedig méhbeli és méhkörüli lob okozta a hashártyalobot.

Az *élettan* és *gyógyszertan* köréből Balogh tudományos működésének ez időszakából csak egy-egy értekezéssel találkozunk. Az egyik címe: «*Néhány szó az izomidegek végződéséről*» (M. T. A. É. Math. és term. tud. k. 1866. VI. k. 153. l.), melyet mint székfoglaló értekezést olvasott fel az Akadémiában.

Ebben öt évi időnkint újra elő-elő vett vizsgálatai eredményét adja. Vizsgálatainál a kéksavat használta az izomrostokban az idegvégék kimutatására. Vizsgálatai következő eredményre vezették: az idegek benseje, miután az idegsőburok az izomcső burkával egyesült, az izomcső belsejébe behatol, itt azután kiterjedve végződik, mit idegvégi kiterjedésnek nevezhetünk. E mellett az idegső benseje az izomcső bennéjével sehol össze nem keveredik, hanem evvel csak közvetlen érintkezésben van, mely érintkezési hely elég tisztán kivehető. Az idegvégi kiterjedés az izomcsőbeli sejtekkel semmi összeköttetésben sincs. Az izomcső belsejébeli, közönségesen magvaknak neve-

zett képződményeket sejteknek tekinti, melyek esetleg szaporodhatnak és egygké olvadhatnak, mi által belőlük izomeső alakul.

Gyógyszertani értekezése a peptonok (emészdékek) gyógyértékére vonatkozik (OHL. 1866. 5. sz.), mely egy általa peptonnal gyógyított kóreset rajzát adja, melyben a peptonok alkalmazásától jó eredményt látott.

Balogh tudományos önálló irodalmi működését élete folyásának ez időszakából még két nagyobb munkája zárja be. Mind a kettő tankönyv, mind a kettő kezdeményező munka a magyar orvosi irodalomban. Egyik «Általános kór- és kórjelzéstana», a másik «Gyógyszertan».

Általános kór- és kórjelzéstana 1865-ben látott napvilágot. Ez időtájban a német orvosi világban Virchow cellularpathológiája már diadalát ülte. Az a nézet, hogy a betegség a szervezet morphologiai alakelemeinek megváltozott életjelenségeinél nem egyéb és hogy e megváltozott életjelenségeket a betegség tünetényeinek magyarázatát ugyanazon módon kell keresni, mint az életjelenségeket, az orvosok fölfogásában már meglehetősen gyökeret vert. Nálunk ez eszmék azonban meglehetősen újak voltak. Kórszövettannal, kórvegytannal Baloghon kívül, úgyszólván, senki sem foglalkozott. Munkája irányadónak mondható, nem csak azért, mert első ily kísérlet volt nálunk, hanem azért is, mert a pathophysiologiai felfogás abban teljesen keresztül volt víve és habár a felölelt anyag rendszerezése hagyott is fenn kívánni valót, de annak feldolgozása az akkori tudománynak teljes magaslatán állott. Kórjelzéstana, mely Kórtanának második részét képezte, melyben a diagnostikai módszerek tárgyaltnak, az akkori physikai, kórszövettani és kórvegytani ismereteknek teljesen megfelelnek és szintén első ily magyar munkának mondható, mely a diagnostikai módszertannak nem csak az ú. n. physikai vizsgálati részét ölelte föl, hanem kiterjeszkedett a mikroszkópi és chemiai vizsgálati módszerek ismertetésére is. E munka kissé rendszerebben átdolgozva, irányadó munka lehetett volna nem csak a mi, hanem a nagy német orvosi irodalomban is.

Balogh «*Gyógyszertan*»-a 1866-ban látott napvilágot. Megírásának okát előszavában mondja el. Az az volt, hogy

magyar ajkú tanítványainak nem ajánlhatott könyvet, melyből anyanyelvükön a gyógyszerekről tanulhatnának. Maga a tankönyv az előadásra készített jegyzetekből van összeállítva, melyeken mindenütt meglátszik, hogy szerzőjük figyelembe vette nem csak a német, hanem a francia és angol gyógyszer-tani irodalmat is, átszűrve azokat saját élettanilag és kórtanilag iskolázott elméjén. Ez aránylag rövid műnek nem csak az a bece, hogy az első tudományos magyar gyógyszer-tan, hanem a nyelvi értéken túl önálló tudományos értéke is van, a mennyiben az azon kor gyógyszer-tanai között a legmodernebb színvonalon állott, a gyógyszerek hatását modern élettani alapon tárgyalta, a gyógyszerek beosztását chemiai alapra fektette. Habár nem volt oly terjedelmes és nem tartalmazott annyi adathalmazt, mint az akkor legelterjedtebb Schroff-féle Gyógyszer-tan, de bátran mondható, hogy tartalmazta mindazt, a mi akkor a gyógyszerek élettani és toxikológiai hatásáról positiv ismeret volt és modernebb fölfogással magyarázta azoknak hatását, mint akármelyik akkori német gyógyszer-tan.

Balogh e nagymérvű önálló tudományos irodalmi tevékenységen kívül ugyan ez idő alatt nem kevesebb mérvű journalistikai munkálkodást is fejtett ki. Az Orvosi hetilapnak megmaradt főmunkatársaként kolozsvári tanársága alatt is. Ha e lap azon évfolyamait átlapozzuk, alig van abban itt-ott egy-egy szám, melyben nevével vagy e nevét jelző betűkkel ne találkoznánk. A külföldi irodalom lapszemléinek nagy része az ő tollából eredt, a könyvismertetéseknek, tárcza- és iránycikkeknek, levelezéseknek nagy számával találkozunk, melyek mind az ő journalistikai munkálkodásának gyümölcsei. Nevezetesebb ismertető és iránycikkei ez időből a következők: Az 1865-diki cholerajárvány (OHL. 1865. 44., 46. sz.); Óvó szabályok a cholera ellen (OHL. 1866. Közegészségtan és Törv.-széki orv.-tani melléklet) stb.

Balogh ezenkívül egész kis tudományos mozgalmat teremtett Kolozsvárt maga körül. Kolozsvár orvosai és tanárai azon időben nem voltak olyan számmal, hogy egy állandó orvos-egyesületet alkothattak volna. Úgy segítettek a dolgon, hogy hol egyik, hol másik kiválóbb orvos házában barátságos

összejöveleteket rendeztek és megbeszélték az időközben fölmerült orvosgyakorlati és tudományos megfigyeléseiket és vizsgálataikat. E barátságos estélyeknek tudományos központja a Pestről jött ifjú tanár volt, ki ismereteinek bőségével, az új vizsgáló módszerek birtokában, csakhamar kivívtá magának a hallgatagon elismert szellemi felsőséget, melyet ő szerény és szeretetreméltó modorával magánérintkezésben soha sem éreztetett másokkal, úgy hogy azokra kellemetlen lett volna.

Tanszékének sokoldalú teendői, a rendszeres kórházi boncolások, azok leleteinek laboratoriumi részletes földolgozása, a fönnebb jelzett nagymérvű irodalmi munkásság minden idejét igénybe vették annyira, hogy sokszor éjjeleket virasztott át íróasztala mellett. Ez elfoglaltatás miatt magángyakorlattal különösen az első években nem foglalkozott, később azonban kisebb mértékben magángyakorlatot is üzött és orvostársai bizalma alapján különösen orvosi tanácskozássokban vett részt.

Négy évi működése Kolozsvárt, a volt kolozsvári orvossebészeti intézet tudományos történelmének kétségen kívül a legkimagaslóbb korszakát képezi.

Balogh a budapesti egyetemen.

(1867 július—1888 július.)

Balogh 1867-ben jutott fel a budapesti egyetemre, Magyarország új korszakának derengő tavaszán, mely reményteli várakozással töltötte volt el a politikai, társadalmi és tudományos közélet minden terét, szokatlan vágyat és tüzet öntve az idegekbe újat tenni, reorganisálni, fejlesztő mozgalmat indítani meg az ország hátramaradott culturájának minden ágazataiban.

A fölébredt közszellem e tavaszi napsugára behatolt az újjvilág-utczai orvosi egyetem ódon falai közé is, és életre keltette azoknak tevékenységét, kiknek messzeható álmuk nem kevesebb volt, mint az, hogy az egyetemet orvosi tekintetben is a magyar értelmi fejlődés és művelődés élére állítsák s az

önálló tudományos munkásság megindítása által a Nyugat-Európa egyetemi intézeteinek sorába fölemeljük.

Hangoztatták ez eszméket az Orvosi hetilapban — mint láttuk — már jóval előbb. De a megvalósítás ideje csak akkor érkezett meg, midőn a nemzet önrendelkezési jogát visszakapva, a parlament és a korona bizalma a közoktatásügyek élére olyan államférfiút állított, kinek egyetemes áttekintete a század uralkodó eszméi felett, jól fölismerte hátramaradásunkat a természet és orvostudományok terén és a kinek meg volt az érzéke és intentiója, hogy e hiányainkon segítsen.

Csakhogy e segítség nem ment és nem mehetett egyszerre és könnyen. Nem csak azért, mert mindenütt romok vagy eltávolítandó alkotások voltak, a melyeknek nyűgétől előbb meg kellett szabadítani az egyetemet és felső oktatást, nem is azért, mintha hiányzott volna a jó tanács az új intézkedések rendeltszerű meghozatalára, hanem és leginkább azért, mert az egyének és a tudományos intézetek hiányoztak az eszmék megtestesítésére. Az akkori közoktatási kormányzat helyesen fölismerte e hiányokat, világos tudatával volt annak, hogy az orvosi és természettudományi felső oktatás és az ezzel kapcsolatos kulturális fejlődés súlypontját nem annyira a hozandó szabályzatok, mint a kellő egyéniségek előteremtésében, azok munkakedvének fenntartásában és fokozásában, számukra a kellő tudományos intézetek létrehozásában kell keresni. Így indult meg a felső oktatási politika e két irányzata, mely Eötvös és Trefort alatt rövid két évtized folyamán — habár még az elkezdett alkotások befejezésre is várnak — a budapesti egyetem orvosi és természettudományi karát — szerénytelenség nélkül mondhatjuk — európai színvonalra emelte.

Sem az egyik, sem a másik irányzatot nem volt könnyű dolog felszínen tartani. Mindnyájan emlékezünk, mily lassan lehetett hozzá szoktatni a parlamentet és a hazai közvéleményt ahhoz, hogy az egyes tudományszakok számára a mai kor kívánalmai szerint külön költséges berendezésű intézetek kellenek. Mindjárt az első vegytani, aztán a physiologiai intézet fölállítása után túlságos költsékezéssel, pazarlással vádolták a közoktatásügyi minisztert, ki pedig a külföldi hasonlevő

egyetemi építkezésekhez képest, gazdálkodva vette igénybe az ország költségvetését. Ma már, midőn szükséges egyetemi intézeteinknek itten Pesten fele része, Kolozsvárt egy kis része készen áll és büszkeséggel tölt el bennünket, a közvélemény nagy része bele van nyugodva azok szükségszerűségének tudatába és így joggal várhatjuk azt, hogy a hiányzó intézetek is mihamarabb fölépülhetnek.

De ha nehéz volt a közoktatási kormányzat részéről az, hogy megtudta nyerni a törvényhozást és a közvéleményt lassanként a költséges egyetemi építkezések számára: nem kisebb nehézségekkel járt kellő egyéneket nyerni meg az orvosi tudomány hazai önálló művelése ügyének. Pedig bizonyára ezek nélkül ama pompás paloták üres közhalmazok, melyek műépítészeti haladásunknak lehetnek ugyan némi tanúbizonyságai, de önmagokban véve csak életnélküli eszközök a tanítás mindennapi szükségleteinek kielégítésére, melyek csak akkor válnak hasznosítókká az igazi kulturális fejlődésre, ha önálló tudományos bűvárlatokra begyakorolt és azokkal foglalkozni szerető elmék fejtik ki azokban buzgó és lelkes tevékenységöket.

Az orvosi tudományok terén a hazai bűvárlat első lendületbe hozatalára összetoborzani a kellő számú fiatal erőket, Balogh Kálmánnak jutott osztályrészül, ki Budapestre jöve tele után lassanként központjává, lelkévé lett e mozgalomnak, melyre őt egyénisége, saját tudományos irányzata, végre a körülmények szerencsés összetalálkozása kiválóan alkalmassá tették.

A budapesti orvosi kar történetében az ő működése e tekintetben alkot korszakot, melynek alakjai előbb kevésbbé, azután mindinkább ő körülötte forognak, mint hű, buzgó, higgadt, bölcs és tapasztalt bizományosában azoknak az elveknek, melyek orvosi karunk európai színvonalra emelését tűzték ki elérendő czélul.

Valóban ő ez eszmének szentelte Budapestre jöve tele után majdnem kizárólag egész életét és roppant munkaerejét, úgy laboratóriumában, melyben önálló tudományos bűvárlatokat végezett és tanítványaival végeztetett, a tanszékeken, melyeket egymásután évek hosszú során át ellátott és képviselt, a

kari ügyek administrációjában, melyekkel részint mint jegyző, részint mint dekán 20 éven át foglalkozott, mint a hazai tudományos sajtóban, melynek majdnem negyedszázadon át szívos, kitartó munkása, éltető szelleme volt, valamint az egyesületekben: a természettudományi társulatban, a budapesti kir. orvos-egyesületben és a m. t. Akadémiában, melyekben úgy maga, mint tanítványai által élénk tudományos működést fejtett ki, s végre az országos közegészségügyi tanácsban, melynek egyik legmunkásabb tagja vala.

Ez eszméért küzdött mint orvosi publicista az Orvosi hetilapban. Sőt magánéletében is, mely majdnem egészen tudományos barátai, tanítványai körében folyt le.

Ezekről kell meggyőződünk, ha életének e szakát, tanári, bűvárlati, irodalmi, orvos-politikai és társadalmi sarkalatos működésének 21 évi folyamát, 32 éves korától haláláig, 53 éves koráig egyenként áttekintjük.

Balogh mint budapesti egyetemi tanár 1867-ben egy másodrendű tanszékre az «elméleti orvostani tanszék»-re neveztetett ki, mely tanszéken az akkor már kihaló félben levő sebészeti tanfolyam hallgatóinak kellett az élettant, kórtant és gyógyszertert előadnia.

Intézete, a mit Budapestre jövelekor kapott, talán még szegényesebb volt, mint volt kolozsvári intézete. Két egymásba nyíló, egy-egy ablakos udvari, sötét, földszintes szobából állott, melyben a fölszerelést pár szekrény, néhány gyógyszer-készítmény, egy pár asztal alkotta, melyhez ő szerzett be a maga pénzén egy nagy és kis Hartnack-féle mikroskópot és maga construálta az egy köbméternyi ürfogatu ablakráma és üvegből álló vegyi fülkét a mérges gázok számára, melyből egy közönséges kályhacső vezette ki a mikroszkopozó asztal előtt álló ablakon keresztül az udvarra a kísérletezés közben fejelesztett mérges gázokat.

E szegényes viszonyokkal kellett küzdenie öt éven keresztül, midőn a vegytani intézet fölépítése után annak helyén kapott tűrhetőbb intézetet, helyeket és berendezést, melyben ismét 10 évet töltött el, mikorra a definitív gyógyszerzeti intézet birtokába juthatott, és kizárólag egy tárgy tanításával foglalkozhatott, a mi azonban már életének azon szakába esett,

midőn egyfelől administratív kötelességei laboratoriumi munkásságától elvonták, másfelől már halállal végződő betegsé-
gének első tünetei szervezetében megjelentek.

Tanszéki ügyeinek és tudományos foglalkozási irányának fejlődésében az átmeneti kor sorsa volt osztályrésze. Tulajdonképeni eszményét, hogy egy modern klinika főnöke lehessen és kísérleti kór- és gyógytanilag kimívelt elmével a betegség mellett rendszeresen buvárolhassa a kórfolyamatoknak és a rájuk ható orvosló behatásoknak természetét — kétségkívül a hazai belgyógyászati buvárlat és irodalom nagy kárára — noha a lépéseket arra ismét meg ismét megtette, el nem ér-
hette; a mit elérhetett hosszas várakozás és küzdés után, az önálló intézetet: tudományos kutatásokra már nem, tanításra is csak rövid ideig használhatta.

Annak daczára, hogy úgyszólván tanári működésének legutolsó évéig folytonos tanszéki miseriákkal kellett küzdenie, önálló *tudományos buvárlatai* ez időszakból is nem kis számúak. Nem érik el számban, terjedelemben, talán intenzitásban sem azt a mértéket, mit tanársegédi és kolozsvári tanársága ideje alatt kifejtett buvárkodása elért: mindazon által ez irányú szellemi termelése is tetemes, és egészben véve terjedelmileg is kiállja a versenyt az időközben épen az ő szárnyai alatt felnövekedett ifjabb buvárok szellemi termelésének számbeli mértékével.

Ez önálló buvárlatok tárgyai mindvégig az *élettan*, a kísérletező *gyógyszertan* és *kórtan* körében mozogtak, párhuzamban egymással, úgy a mint tanári kettős vagy többszörös foglalkozása hozta magával.

1867-től 1872-ig terjedő öt évben, mely alatt mint az «*elméleti orvostan*» tanára működött, a következő önálló vizsgálatok jelentek meg tőle:

A *gyógyszertan* és *méregtan* köréből:

Kísérleti tanulmányok a mérgek hatásáról az állati szervezetre. (OHL. 1867. 49., 50. sz.)

I. *Delphinin*. Békákon és nyúlakon végzett kísérleteinek eredménye, melynek alapján a szerrel a betegágnál való kísérlettevést ajánlja az, hogy nem tartja lehetetlennek, hogy e szer a digitalinnal és veratrin-
nal sikeresen versenyezhet. II. *Strychninum nitricum*. Más szerzőkkel

szemben kísérleti úton kimutatja, miszerint a szív működés gyérülése strichnin befolyása alatt úgy magyarázandó, hogy a nevezett mérég a nyúlt- és gerinczagyat ingerli s így a nyultagyban levő azon idegsejtekre is van ingerlőhatással, melyekből a bolygóidegeknek a szívhez menő csövei erednek, és ezek fokozottabb tevékenysége vonja maga után a szívösszehúzódnások gyérülését.

Kísérleti tanulmányok a mérgek hatásáról az állati szervezetre. (OHL. 1868. 42., 48. sz.)

III. *Szénélegkéneg.* Kísérletei eredményének közlése, melyeket a Than által 1867-ben először előállított szénélegkéneggel végzett. A nevezett léget izgató mérégnek tekinti, mely midőn a tüdők finom szövétével közvetlenül érintkezik, azokban oly mérvű vérbőség jön létre, hogy ez a túlfeszített edények megrepedésével és a légutakba történő vérömlenynyel végződik; az agyban és függelékeiben szintén vérbőség van, de csekélyebb, mert oda a szóban levő lég nem egészen töményen, hanem csak a vérrel felszörbölve jut. IV. *Czereny-készítmények.* Kísérletei alapján kimondja, hogy a czereny-sók az izommozgásokra, még a szívet sem véve ki, lenyomólag hatnak. Ha betegeknél akarnánk alkalmazni czereny-készítményt, legcélszerűbb a vízben oldhatóbb és hathatósabb kénsavassókat adni.

Dohány (nicotinum) általi mérgezés. (OHL. Közegészs. és Törvényszéki orvos mellékl. 5. sz.)

Eljárást ismertet, melylyel egy törvényszéki esetben a nicotint csalhatlanul sikerült kimutatnia, egyéb megjegyzések kíséretében az anyag physiologiai stb. hatására vonatkozólag.

Észrevételek a bürökal (Coniin) hatásáról. (OHL. 1871. 33., 34. sz.)

Azon általánosan elterjedt nézettel szemben, hogy a coniin a curarával megegyez hatás tekintetében, 150 állaton végzett kísérletei alapján kimondja, hogy a coniin az izomidegeknek se izgathatóságot, se ingervezető képességét nem semmisíti meg, s így hatása a curaráéval nem egyező.

Ez időszak végére esik azon nagy terjedelmű és fáradságos munkája, melylyel a *Magyar gyógyszerkönyv* I. kiadásának gyógyszerismeri részét összeállította.

A kórtan köréből:

A színtelen vörsejteknek az edényfalakon való keresztülbúvása a lobból és genyedéssel mily viszonyban áll? (OHL. 1868. 25., 26., 27., 30. sz. Ugyanez németül a Virchow's Archiv XLV-dik kötetében.)

E dolgozatában mindenekelőtt kimutatja, hogy Waller már
(288)

1846-ban észlelte és leírta azon tüneteket, melyeket Cohnheim 1867-ben ismertetett. Megtámadja azután ezen, a színtelen vérsejtek kivándorlására és a genyképződésre vonatkozó észleleteket, melyeket nem tart eléggé bizonyítónak és a reájuk épített hypothesis legalább is korainak mondja. Czáfolatainak megerősítésére nagyszámú kísérletet végzett, melyeknél 3 kérdést vetett fel: 1. Mi vezette Cohnheimot azon fölvételre, hogy a színtelen vérsejtek az ép edényfalakon keresztül hatolhatnak? Erre úgy felel, hogy színtelen vérsejtek csakugyan juthatnak ki a véredényekből, de mindig csak repedéseken keresztül, melyek létrejöttére nézve mindig előművi behatást vesz föl; a kivándorlott fehér vérsejtek látásánál legnagyobb szerepet azonban az optikai csalódásnak juttat. 2. Keletkezhetnek-e a kötszövetben genysejtek színtelen vérsejtek odajutása nélkül? E kérdésre a genyképződésre vonatkozó saját vizsgálatai eredményének ismertetésével felel; szerinte a genysejtek származhatnak a) a kötszöveti sejtek megszorodása által és b) a hajszáledények sejteiből (a hajszálerek endotheliájának magvait nevezi így). 3. Szolgálhatnak-e forrásként a genyképződésnek a színtelen vérsejtek? Erre vonatkozólag megjegyzi, hogy azt már látta, hogy fehér vérsejtekből álló thrombusok genynyé változtak, de azt hiszi, hogy edényrepedés folytán kijutott színtelen vérsejtek genysejtekké nem változhatnak.

Előleges közlemény a bomló szervi részek ható anyagáról.
(OHL. 1872. 5. sz.)

7—8 héten át vízben állott húsból egy alaktalan, vízben könnyen oldódó fehér anyagot állított elé, melynek vizes oldata állat vérebe fecskendve annak halálát okozta septicæmia tünetei közt; bacteriumokat az ily módon elhullott állatokban nem talál.

Vizsgálatai alapján nem tekinti tarthatónak azok álláspontját, kik a septicæmiát gombákkal vagy általában alsóbbrendű növények jelenlétével akarják kapcsolatba hozni.

A bomló szervi részek hatóanyaga szerinte valószínűleg a fehérnyefélékből származik; de hogy az alkaloid-e, annak eldöntésére az eddigi vizsgálatokat nem tartja elégségeseknek.

Az 1872-től 1883-dik évig terjedő 10 év alatt, mely időn át, mint a *gyógyyszertani tanszék* nyilv. rendes és az *általános kór- és gyógytani tanszék* helyettese működött, önálló vizsgálatai a tudomány köréből következők voltak.

A *kórtan* köréből:

A bolygó idegek sértésének befolyása a tüdők bántalmazására. (OHL. 1874. 10., 13., 26. sz.)

A bolygóidegek átmetszése után fellépő bántalom lényegére nézve akkoriban két nézet volt uralkodó. Az első nézet szerint (Traube) a fellépő bántalom tüdőgyulladás, mely az elégtelenül záródó gégerésen

át a tüdők szövetébe jutott idegen anyagoknak, nevezetesen a szájnédv hatásának következménye. A másik nézet a tüdőkben fellépő ideghüdeses vérbőségnak tartja a bajt.

Balogh nagyszámú, a kérdést különböző oldalról megvilágító kísérletei alapján a Traube nézetét tartja helyesnek.

Bakteriumok a növénysejtek képzőanyagában. (OHL. 1876. 10., 11., 12., 13. sz.)

A bacteriologia akkori fejlettségéhez viszonyítva meglehetősen előre haladt álláspontot mutató cikkben szerző mindenk előtt a növénysejtek képzőanyagában található apró szemesekről szól, melyeket önálló szervezeteknek — bacterium — tart és a növények közé sorol. Ismerteti kísérleteinek eredményét, melyeket végzett, megtudandó, hogy miként viselik magukat ezen bacteriumok az állati szervezet irányában.

Már ezen időben (1876) hangoztatja azon, ma általában elfogadott nézetet, hogy a szervezetet a bacteriumok részéről akkor fenyegeti veszély, ha vagy azoknak nagyobb mennyisége terjed szét a szervezetben, vagy ha a képzőanyag táplálkozási ereje valahol csökken.

A Gasser-dúc és szemgyuladás. (OHL. 1877. 1., 2., 3. sz.)

Nagyszámú önálló kísérlet alapján kimutatja, hogy a Gasser-dúc átmettszése után a szemben létrejövő gyuladás nem valami különös folyamat, mely csak ideghűdés után következik be; hanem ugyanolyan bántalom fellép mindannyiszor, valahányszor a szem bármilyen okból annyira védtelen állapotban van, hogy az erőszaki befolyások szabadon hathatnak rá. Hajlandó továbbá a bacteriumokat a Gasser-dúc átmettszése után fellépő porzhártyagyuladással okbelileg összekapcsolni.

A lázas bántalmak egyik okbeli tényezőjéről (székfoglaló). (Érték. a term. tud. köréből. 8. k. 1877.)

A fertőző bántalmakról. I. A lépfene és pokolvar bacteriumjai. (OHL. 1879. 30. sz.)

E cikkében Balogh lépfenében elhullott állat vérében talált pálczikákat és gömbölyű bacteriumokat ír le és rajzban is érzékít. Ismerteti továbbá lépfenében elhalt ember vére, mája és veséjével végzett oltási kísérleteit házi nyúlakon, melyek negatív eredményt adtak, kétségen kívül azért, mert nem frisseben használta fel oltásokra a vért. Töredékes cikk, mely azon időben már nem állott a színvonalon.

A fertőző bántalmakról. II. Hurutos tüdőgyuladás. (OHL. 1880. 3. sz.)

Kísérletei eredményét adja, mely mutatja, hogy hurutos tüdőgyulladásban szenvedő beteg váladékaiban, ú. m. köpetben és vizeletben bacteriumok voltak, melyek úgy közvetlenül, mint tenyésztés után házi nyúlakban tüdőgyuladást és vesebántalmat eredményeztek, tehát oly kóros, nevezetesen lobos folyamatokat, melyekben a beteg szenvedett.

A cikk legérdekesebb pontját különben Balogh azon gyanúja képezi, hogy a bacteriumok nem termelnek-e valamely olyan vegyületet, mely a szövetekben, melyekkel érintkeznek, gyulladását támaszt.

A közleményben szóba hozza a fehér vérsejtek kivándorlását is, melyet ez időben már nem tagad ugyan, de nem tekinti azt a lobos folyamat lényeges részének, hanem csak vele járó mellékes tünetnek.

A fertőző bántalmakról. III. Vörheny. (OHL. 1881. 3., 4., 5. sz.)

E cikkben Balogh 1875- és 1876-ban végzett kísérleteit ismerteti, melyeket vörhenyben szenvedő egyének vizeletével állatokon végzett. Az eredmény saját szavai szerint következő: «Távol volt tőlem azon gondolat, hogy a vörheny fertőző anyagát fölfedeztetnek tekintsem s e kérdést ma is nyitva levőnek vélem. Annyit láttam, hogy az általam vizsgált vörhenyes vizeletben mindig volt mikrobium, t. i. coccus, bacterium vagy bacillus; ezen apró szervezetek pedig az állati testben gyorsan szaporodnak s egyes szervek bántalmazását eredményezik. Ezek után fölvehettem, hogy a vörhenyesek vizeletében állatokra ártalmas apró szervezetek lehetnek jelen, melyeknek a vörhenyes fertőző anyaggal azonossága ellen nem egy ellenvetést tehetni. A befecskendezett mikrobiumok a bőrnek vagy toroknak bántalmazását egyszer sem okozták».

A nehézkezes rohamok központjáról. (OHL. 1882. 23. sz.)

E dolgozatában, mely az agy és kis agy élettani működésére vonatkozó kísérleti eredményeire támaszkodik, e bajra vonatkozólag következő felfogásra jut:

«A genuin nehézkezes rohamok olyanok, melyekben az agytekeredések idegsejtjei képzőanyagában a tömecek igen esékény egyensúlyban vannak, úgy hogy rendezkedésük könnyen változik, mi sok eleven erő kiszabadulásával jár. S míg egyrészt a tömecek újabb rendezkedése az eszmélet elvesztését okozza, másrészt a szabaddá levő eleven erő a testben általános izomrángásokat eredményez».

Az epileptikus rohamoknak egy másik nemét, melyben azok az idegrendszer körzetéről indulnak ki, következőleg magyarázza: a gerincvelő vagy valamely környi ideg sérülése epileptogen táj előidézése által nemzi a rohamokat közvetve.

Az epilepsiánál talált bonczy és szöveti elváltozásokat a rohamok következményeinek tartja és nem előidéző ingereiként.

E kórtani vizsgálatokhoz csatlakozik két nagyobb terjedelmű kísérleti élettani dolgozata «*Az agy féltékék és kis agynak működéséről*». (Értek. a term. tud. köréből VII. k. 8. sz. 1876.) továbbá «*Az agy befolyásáról a szívmozgásokra*». (U. o.)

Az első értekezés nagy számú állatkísérletek eredménye, melyeket részben még mint az elméleti orvostan tanára végzett Simbriger Frigyes tanítványával 1869-ben, a melyeket 1875- és 1876-ban ismételt, miután időközben *Ferrier* és *Hitzig* kísérleti dolgozatai az agybeli életműködések localisatiójának kérdését napi kérdéssé emelték. Kár, hogy e vizsgálatai idegen nyelven nem jelentek meg. Sok érdekes megfigyelés veszett el abban a világirodalom számára.

A *gyógyszertan* köréből ez időszak alatt következő önálló kísérleti tanulmányok jelentek meg tőle.

1873-ban. *A tetracyclorallhydrat hatása az állati szervezetre.* (OHL. 1873. 51., 52. sz.)

Mindenekelőtt jogosúlnak tartja Liebreich azon irányelvét, hogy a gyógyszerek vizsgálatánál azoknak vegyi alkatára kiváló figyelmet kell fordítani.

A mi a tetracyclorallhydrat hatását illeti, úgy kísérletei alapján sok részben más eredményekre jut, mint jutott Liebreich, a szer fölfedezője.

1875-ben. *A higanyhalvag hatásáról.* (OHL. 1875. 51. sz.)

Kísérletei alapján ez értekezésben más szerzőkkel szemben azon eredményre jutott, hogy a higanyhalvag a vesékre mindig van hatással, azokban mélyreható elváltozásokat idéz elő. Higanyhalvaggal mérgezett nyúlaknál a vizeletben a fehérjének állandó jelenlétét a húgycsatornácskák hámsajtjeinek zsíros elfajulásából származtatja.

Szintén 1875-ben. *A higanydiaethyl hatásáról.* (OHL. 1875. 52. sz.)

Kísérletei alapján e munkájában azon meggyőződésre jut, hogy a higanydiaethyl nagy mennyiségben erősen maró, míg kis mennyiségben lobos inger, mely első sorban a tüdőre, agyra és vesére hat, s a halált kiválólólag a légzés és vérkeringés elnyomása által okozza. A fehérje megjelenését a vizeletben itt is a vesék hámsajtjeinek zsíros elfajulásából magyarázza.

E gyógyszer-tani irodalmi működésének méltó befejezője legnagyobb irodalmi munkája: «*A magyar gyógyszerkönyv kommentárja*», mely 1879-ben jelent meg. Balogh e nagy

műve nem csak azért nevezetes, mert első ilyenmű munka a magyar orvosi irodalomban, nem csak azért, mert óriási szorgalommal van benne összehalmozva mind az a lényeges ismeret, melylyel a gyógyszerekről a munka megírásának idejéig rendelkezünk, hanem azért is, mert szerkezetében eltér a legtöbb külföldi ilyenmű commentároktól. Alphabeticus rendben tárgyalja ez is az egyes gyógyszereket, megismertetve azoknak gyógyszerismeit tulajdonságait, de azonkívül hozzá csatolja a physiologiai hatást és gyógytani alkalmazást is, nagyszámú orvosi rendelet-mintákkal toldva meg azokat. A munka 1172 sűrű nyomású oldalas kötetet alkot több százra menő illusztrációval. Egyike a legnagyobb magyar nyelven megjelent orvosi munkáknak, mely tekintettel arra, hogy figyelembe veszi a külföldi gyógyszerkönyveket is, bátran megállíthatná helyét úgy terjedelem mint lelkiismeretes részletes kidolgozás tekintetében, akár a német, akár a franczia, akár az angol irodalomban. Balogh e munkája, jóllehet természet szerint compilatoricus mű, sok eredeti észlelet és kísérlet eredményét tartalmazza és tekintetbe veszi a hazai vizsgálatok eredményeit is. Gyakorlati hasznavehetőségét mutatja az a körülmény, hogy első kiadása, daczára nem csekély árának, néhány év alatt teljesen elkelt és a hazai orvosaink és gyógyszerészeink kezében megbecsülhetetlen utánkereső kézikönyv mai napig is. Balogh e munkáját már második kiadás alá kezdte rendezni, betegsége azonban meggátolta, hogy azt tényleg ki is vigye.

Balogh utolsó, eredeti vizsgálatokon alapuló közzétett dolgozata 1882-ben jelent meg: A nehéz kóros rohamok központjáról; első hasonló vizsgálata, mint láttuk, 1860-ban.

E 22 évi tudományos buvárkodás és irodalmi működés eddigelé páratlanul áll a hazai orvosi irodalomban. Bátran mondhatjuk, hogy Balogh előtt senki a magyar orvosok közül önálló tudományos kérdések kísérleti megoldásával nem foglalkozott annyit és oly behatóan, mint ő. Búvárlatai hazai irodalmunkban úttörők voltak. Különösen mondható ez kísérleti gyógyszerertani és méregtani dolgozataira, melyek első ilyenmű kutatások voltak irodalmunkban. Hasonló mondható kórszövettani és kísérleti kórtani búvárlatairól is, melyek szintén első ilyenmű vizsgálatok voltak a hazában. Ha az

élettan és szövettan köréből előtte tettek is közzé egyes hazai tudományos vizsgálódásokat, a kísérleti élettan köréből senki előtte annyit nem közölt, mint ő. Tankönyvei az élettanból, kórtanból, gyógyszerertanból hazai irodalmunkban szintén a legelső ilyenmű kísérletek voltak.

Balogh irodalmi dolgozatait nyelvészeti szempontból áttekintve, hű kinyomatát találjuk azokon orvosi műnyelvünk időszerinti ingadozásainak. Balogh 1860-ban lépett az irodalmi pályára. Orvosi irodalmunk akkor még alig volt. Az Orvosi hetilap az egyetlen hely, hol orvosi dolgokról magyarul írtak, még alig 2¹/₂ éve állott fenn. A negyvenes évek végén megszűnt régi Orvosi Tár nyelvezetét akkor már meghaladta az idő. Új magyar orvosi nyelvet kellett teremteni. Ebben, mint bő termékenységű írónak, Balognak szintén megvolt a maga és pedig nagy része. Élettani, általános kór- és kórjelzéstani, gyógyszerertani munkáiban számos idegen műszót és kifejezést kellett megmagyarosítani, a mire még akkor Bugát «Szóhalmaz»-a sem adott magyar szavakat. Ő is, mint akkor a legtöbb orvosi és természettudományi író, az ultraneologia híve volt. Elődjeitől átvett minden új műszavat, a mire nem volt magyar műszó, az akkori szóalkotás divatja szerint igyekezett arra újat alkotni. Így különösen első gyógyszerertani munkája, valamint az Orvosi hetilapban írott gyógyszerertani cikkei tele vannak az akkori magyar vegytani nomenclatura tarka műszó-alkotásaival, melyekért később az orthologia őt vádolta mint nyelvrontót, pedig a legnagyobb részét ama műszavaknak nem ő csinálta és használatára mint könyv- és újságíró az írás akkor uralkodó divata és a gyakorlati szükség kényszerítette. Irályának ez új műszók használata által okozott tarkaságából azonban mindig kiértett mondatszerkezetéből és kifejezéséből veleszületett magyaros alföldi nyelvérzéke. Sok dologról, sokszor, sokat írván ez új műszavakat maga megszokta és olvasó közönségével is megszoktatta. Innen magyarázható az ellenállás, melyet a nyelvünk átalakulási küzdelmeiben később mindinkább tért foglaló orthologia ellenében eleinte kifejtett. Félte az orvosi irodalom jólrosszúl, de megalakult nyelvét a visszaeséstől. Miután azonban a többi természettudományi ágak is lassanként abban

hagyták a merev purismust, önkénytelenül ő is engedett, úgy hogy irataiban későbben már nem találjuk a hatvanas évek czifra műszó-alkotásait.

Erre vonatkozólag 1883-ban többek közreműködésével kiadott «*Orvosi műszótár*»-a előszavában mondja el nézeteit. «E munkában kiválóan azon czélt tűztem magam elé, hogy a készülő szótár a gyakorlati igényeknek feleljen meg; mi végett ügyfeleim közül többeket föladatom teljesítésére megkértem. Mindnyáján egyetértettünk abban, hogy az irodalomban leginkább előforduló, a mindnyájunk által megértett műszavak e szótárban meglegyenek, még akkor is, midőn azok netán hibás szerkezetűek. E mellett azonban igyekeztünk, hogy a szavak alkotásában a nyelvészeti újabb kutatások eredményeinek lehetőleg szintén elég legyen téve. Azt véljük, hogy a gyakorlat fogja eldönteni, vajjon a régibb alkotású neologus szavak, melyek szabályellenesen készülteknek mondatnak, megmaradjanak-e, vagy vajjon újabbak, az orthologus szabályok szerint készíttetek, lépjenek-e helyükbe. Részünkről szívesen fogadjuk a javítást, mint minden haladást; azonban nem vagyunk barátai a minden áron újításnak, mely változtat akkor is, midőn erre szükség nincs, s mely a régi kipróbált szó helyébe nem egyszer olyat kíván tenni, melynek gyakorlati alkalmazhatósága nagyon kérdésesnek látszik. Azt hisszük, hogy szótárunk hű képét adja azon küzdelemnek, mely orvosi műszavaink dolgában foly. A régi műszavakban a bizalom teljesen megingott, még azokban is, melyek általánosan kedveltettek; míg más részről újabban alkotottak nem hódították meg a szakértők közvéleményét. E mellett az idegen műszavak használatnak olyankor is, midőn jó kifejezéseink vannak. Orvosi műszavaink dolgában válságosabb állapotban még nem voltunk, mint ma vagyunk. S így van ez mindenkor és mindenben, midőn nem ragaszkodunk szorosan a szükségességből kiinduló fokozatos fejlődéshez. Mindennek daczára reméljük abbéli bajainkból a kibontakozást s ha nem is mi, utódaink azon kellemes helyzetben lehetnek, hogy megállapodott viszonyok mellett e szótárnál jobbat fognak szerkeszteni.»

Egyetemes irodalmi szempontból tekintve Balogh dol-

gozatait, azok az európai középátlagot szintén megütötték. Búvárlatai nagyrészt bátran kiállják a versenyt az egykorú külföldi irodalom hasonló termékeivel és vizsgálatainak azon eredményei, melyek idegen nyelven is napvilágot láttak az internationalis irodalomban is közkézen forognak.

Vizsgálataival igyekezett hozzá szólni az irodalomban fölmerülő nevezetesebb kérdésekhez oly esetekben, midőn volt észleleti és kísérleti anyaga hozzá. Úgy dolgozott jó időn keresztül, mint bármely német vagy francia tudós, kik közül mintául a legjobbakat választotta, a kiknek elme-elével az ő elmeéle vetekedett.

Azon időben, midőn még tökéletlenül berendezett laboratoriumaink voltak, melyekben ifjaink az egyes szakmákban csak hiányosan képezhették ki magokat, az a felfogás uralkodott és gyakoroltatott is, hogy külföldre mentek ki ifjaink, egyes tárgyakból még az elemi képzettség megszerzésére is. Baloghot ez mindig bántotta, azt tartotta, hogy azok, a kik valami szakmára akarják adni magokat, itthon tanulják meg, habár a külföldinél kedvezőtlenebb körülmények között is, a mit itt meglehet, és csak azután menjenek ki a külföldre ismereteik és látóköriük kibővítésére; mert azt hitte és némileg tapasztalatból is állíthatta, hogy e kora kiutazás az önállóság rovására esik, mivel a szakmabeli kellő áttekintés nélkül külföldre menő ifjaink, ha egy-két évi külföldi utazás után visszakerülnek, még ha oda künn a tanár vezetése alatt fényes értekezéseket is tesznek közzé, haza jövet a szűkes honi viszonyok között elvesztik lábok alól a talajt és aggodalmaskodásból vagy kislelkűségből irodalmilag terméketlenek maradnak. Maga szántszándékkal kerülte jó ideig a külföldi laboratoriumok meglátogatását, nem chauvinismusból, hanem inkább a fennebbi meggyőződésből, és saját magának élénk és intensiv tudományos búvárlati tevékenységével azt igyekezett demonstrálni, hogy ide haza, a szegényes viszonyok mellett is, lehet kitartással, tudományszere-tettel önálló tudományos működést kifejezni. Ő az önálló magyar orvosi tudomány fejlesztéséért lelkesült, de nem azok felfogása szerint, kik a magyar geniust úgy képzelték meghonosítani abban, hogy egy extra magyar medicát gondoltak

létesíthetni, minden tekintet nélkül a külföldi bűvárlatokra, hanem úgy, hogy szakembereink elsajátítva az egyes tudományfejlesztő módszereket, azokkal itthon önálló bűvárlatok alapján saját észleleteik és megfigyeléseiknek magyar nyelven közzététele által vigyék elő a tudományos ismereteket, melyeket lehetséges jobb vagy kevésbbé jó magyarsággal előadni és így a közlések nyelvezetét a magyarosság több vagy kevesebb zománczával bevonni, de a melyek lényegökben véve mégis internationalisak; a tiszta tudományos igazságok kívül állván az előadási nyelv ilyen vagy olyan nemzetiségének korlátain. Nemzetiessé teszszük tudományunkat akkor, ha megtanuljuk mindenekelőtt önállóan fejleszteni tudni a tudományt, és ha azt, a mit megtanultunk akár másoktól, akár magunktól, megtanuljuk jól magyarul a magyar nyelv eszejárása szerint előadni.

Ő tehát közben állott egyfelől az egyszerű idegen tudomány utánzás, másfelől a tiszta magyar tudományos chauvinismus között és ez irányával volt áldást hozó működése, mert gondolkozásának, működésének ez iránya komoly munkásokat csoportosított maga körül, kik az orvosi tudományok egyes ágaiiban igyekeztek felkarolni és követni azt a példát, a mit ő saját szaktudományai terén adott.

Valóban ez az igazi jelentősége Balogh Kálmán tudományos tevékenységének, melyet ő, mihelyt adott helyzetét saját tudományos fejlődésében, vonatkozással a magyar orvosi viszonyok fejlődéséhez, tisztán fölismert és következetesen ilyen módon irányított.

Előtte ugyanis két út volt tudományos egyéniségének kifejtésére. Tudományos élete pályája úgy indult meg mint egy internationalis tudósé. Első bűvárlatait egy internationalis tudományos nyelven, németül tette közzé azért, hogy ismeretessé tegye azt, a mit dolgozott, a tudományos világ előtt is. A magyar természetbuvár akkor (talán nem sokkal jobban áll a dolog e tekintetben mai nap sem!), ha valami kérdés bűvárlatában elért tudományos eredményeit csak magyarul közölte, azoknak benső értékét saját magán kívül más alig vette figyelembe. Biztos lehetett felőle, hogy azokat a világtudományra nézve olybá lehetett tekinteni, mintha nem is lé-

tezték volna. Természetes tehát a vágy minden olyan magyar bűvárban, ki ad valamit arra, a mit dolgozott, hogy kutatásainak eredményét valamely internationalis nyelven vezesse be a tudomány közpiaczára. Balogh eleinte ezt az utat követte. Tudományos ideáljai Virchow, Claude Bernard voltak. Ezek után törekedett fölemelkedni lassanként bűvárlataival. Ha a körülmények neki kedveznek és megadja a sors azt a helyzetet, hogy egy irányban intensívebben munkálkodhasson, neve bizonyára az európai literatura ismertebb nevei között foglal vala helyet. De e vágyával szakítania kellett. Be kellett látnia és korán be is látta, hogy a hazai tudományosságnak és az irodalomnak nagyobb szolgálatot tesz azzal, ha az orvosi szakirodalmat inkább szélitiben mint mélyiben műveli, ha a zsenge magyar orvosi szakirodalom fejlesztésére a legkülönbözőbb irányban töri meg az első utakat, másokra hagyva azt, hogy a kijelölt irányban tovább hatoljanak.

Ez irányú működésének az Orvosi hetilapok hasábjai adták meg a kellő munkateret, melyet, mint a lapnak főmunkatársa, éltető szelleme szabadon használhatott föl eszméinek megtestesítésére.

Valóban e lap csak az ő kitartó és ernyedetlen közreműködésével válhatott azzá, a mivé lett, a magyar orvosi kulturtörekvések központjává, a melynek hasábjain láttak először napvilágot mindazon eszmék, melyeknek egyrészét ma már legalább egy részükben megtestesítve látjuk. Az ő fáradhatatlan munkája tartotta fenn e lapot a válság azon nehéz napjaiban, midőn egy ideig úgy tetszett, hogy a nemzeti genius czégére alatt az az irány kerekedik felül orvosi kultúránk fejlődésében, mely elegendőnek tartotta a hazafias phrazisokat az önálló magyar orvosi kultúra megalapítására. Az ő buzgalma volt az, melynek segítségével e lap lassanként helyes mederbe terelte az orvosi közvéleményt a teendők felől.

Két főirányban hatolt e buzgalom az ő kezében e czélok elérésére.

Maga mint orvosi publicista, egyfelől nagyszámú iránycikkjeivel a hazai orvosi fejlődés sok új eszméjét pendítette meg, vagy a mások által fölvetett eszméknek lett hatalmas szószólójává, másfelől folytonos érintkezésben lévén a serdülő

orvosi generációk kiválóbb tagjaival, befolyásával, rábeszélésével számos munkást toborzott össze a hazai önálló orvosi irodalom fejlesztése nemzeti ügyének.

Mindenikről meggyőződhetünk, ha működésének ez irányát közelebbről szemügyre vesszük.

Az Orvosi hetilap hasábjain 26 év alatt névtelenül megjelent nagyszámú irányezzikkeit, mai nap már nehéz lenne kikutatnunk egyenként, de a név aláírásával megjelent cikkek is elég betekintést nyújtanak ez irányú működésének megismerésére. Ha csak névleg soroljuk is föl ezeket, azon meggyőződésre juthatunk, hogy alig volt fontosabb orvosi kulturális kérdés, melylyel az ő esze és tolla ne foglalkozott volna.

Főbb cikkeinek névsora ez irányban a következő:

1. Legyen-e Kolozsvárt egyetem? (OHL. 1868.)
2. Az orvosi kültagok intézménye a pesti magyar kir. egyetemenél. (OHL. 1868.)
3. Legyenek-e törvényszéki orvosok? (OHL. 1869.)
4. Hol építtessenek a klinikák? (OHL. 1869.)
5. A talaj és éghajlat befolyása az emberi művelődésre. (OHL. 1870.)
6. Az országos közegészségi tanács bizottságának fölterjesztési javaslata a cholera-ügyben. (OHL. 1873.)
7. Az egyetemi tanításról és egyetemi tandíj-rendszerről. (Budapesti Szemle 1887.)

Hogy miként gondolkozott, miként fogta fel az egyetemes és hazai orvosi művelődés feladatát, legjobban előtűntetik emlékbeszédei, melyeket Balassa, Czermák és Claude Bernard felett tartott részint a természettudományi társulatban (Megemlékezés Balassa János felett, Term. tud. közl. 1869), részint az orvos-egyesületben (Megemlékezés Czermák N. János felett, Orvosi hetilap 1878), részint az Akadémiában (Megemlékezés Claude Bernard felett, Akadémiai emlékbeszédek 1880) tartott, a melyekben kifejtett eszméi, mint talán mondani sem szükséges, a modern felfogás teljes magaslátán állanak.

Egy olyan fejlődő kulturájú kis nemzetnél, mint mi vagyunk, egy lapszerkesztőnek végtelen nagy befolyása van azon szakma hazai fejlesztésére, melynek szellemi munkásává szegődött. Az ő agyvelején és tollán keresztül szűrődnek át a

nagy nemzetek kultúreszméi a hazai irodalomba, és hatnak áldásthozólag abban, ha kellőleg ki van az fejlődve és művelve azon eszmék befogadására és önálló feldolgozására, és pedig mind a kettőre egy iránt, mert nem elég csak az ideálok után futni és azokért lelkesülni úntalan, testet is kell adni tudni azoknak, különben délibábként elrepülnek.

Balogh elméje mind a kettőre ki volt fejlődve és képezve. Az angol, francia, német orvosi kulturából nem csak egyszerű átvevője volt a korszakmozgató eszméknek, hanem fel is tudta azokat dolgozni önállóan, átalakítva azokat a hazai szükségleteknek megfelelőleg. Nem csak rajongani tudott ama nagy nemzetek tudományos előhaladásáért, hanem tényleg maga is közre bírt járulni ama tudományosság elővitelezésében.

És ebben rejlett hatása a kortársakra. Nem csak az általa felszínre hozott eszmék- és irányelvekkel, hanem a saját maga példájával gyakorolta hatását.

Önálló tudományos tevékenységének, mely terjedelmére a hatvanas évek közepén és végén, úgyszólván, majdnem egységyedül állott, a serdülő ifjú orvosi generációban számos utánczó akadtak, és pedig nem csak azon szakmákban, melyeket ő képviselt, hanem az orvosi szakmák legkülönbözőbb ágaiban, melyeknek művelésére sokakat ő szemelt ki, első irodalmi szárnypróbálgatásaikban ő bátorított, támogatót és buzdított.

Ez volt a szerepe, lapján kívül, az egyesületekben is, a term. tudom. társulatban, az orvos-egyesületben, az Akadémiában.

Első szereplését a magyar orvos-természettudományi irodalom terén a kir. magyar természettudományi társulatban kezdte. 1860-ban lépett ennek tagjai közé. 1862-ben könyvtárnoka, 1863-ban első titkára lett. 1872-ben alelnökkül választották, mely tisztségét haláláig viselte. 1874-ben a társ. pártolói közé lépett. Balogh e társulat ügyeit mindig szíven viselte. Midőn e társulat életében ama nagy fordulat állott be, hogy a szakszerű tudományművelés szűkebb keretét elhagyva, a tudomány népszerűsítés jelszavát írta fel zászlajára: kezdetben nem volt barátja ez irányváltoztatásnak. Nem na-

gyon bízott sikerében, noha később elismerte hogy csalódott. Ő azonban nem tartozott soha ama duzzogók sorába, kik, ha véleményök kisebbségben marad, földre vonúlnak a működés teréről. Tovább dolgozott az új zászló alatt is, kisebb-nagyobb szak- és népszerű értekezéseivel, mint a társulat közlönye élettani rovatának vezetője, saját maga és tanítványainak nagyszámú kisebb-nagyobb közleményeivel tetemesen közre járult ahhoz, hogy az élettani ismeretek a magyar művelt közönségben minél szélesebb körben elterjedjenek.

A budapesti kir. orvos-egyesületben 1863-ban lépett a rendes tagok közé. Kolozsvári tanársága alatt annak levelező tagja volt. Budapestre visszatérte után, 1868-ban, annak választmányi tagja, 1880-ban alelnöke, 1886-ban pedig tiszteleti tagja lett. Az orvos-egyesületben kifejtett tevékenységét amaz egyesület kebelében közelebbről Korányi tanár által tartott emlékbeszéd méltányolja részletesen. Itten csak általános vonásokban fogom azt nagyjából jelezni.

Ezen egyesület a harminczas évek végén és a negyvenes évek elején keletkezett, azon időben, midőn már kezdett megindulni az egyesületi élet minden téren. Kezdetben majdnem csupán gyakorló orvosokból állott. Az egyetemi tanárok távol tartották tőle magukat, mert az a felfogás uralkodott, hogy ez egyesület éppen az egyetemi tanárok ellen volt alapítva. Későbbben változott a dolog. *Arányi, Wagner, Balassa* mint tanárok is részt vettek annak működésében. *Czermák*, a gégetükör feltalálója, ez egyesületben mutatta be eszközének első gyakorlati alkalmazásait és általában abban a nézetben volt, a tudományos laboratórium és klinika embereinek kapcsolatban kell állani a gyakorlati élet terén működőkkel, mind a két foglalkozásnak a kölcsönös egymásrahatás folytán támadó hasznára.

Balogh ez eszmének vált fáradhatatlan szószólójává. Rajta volt szünetlen, hogy az egyetemi idős és fiatalabb generatio belépjen az egyesületbe és ottan előadásokat tartson. Mind a kettő csak nehezen és lassan ment, de az eszme utoljára mégis győzedelmeskedett és fáradozásának sikerét még életében láthatta. Az orvos-egyesület tudományos élete az utolsó 10—15 év alatt hatalmas lendületet öltött, és ma már

elmondhatjuk, hogy üléseinek tárgysorozata úgy az előadások és bemutatások gazdagsága és változatossága, valamint tartalmassága tekintetében vetekedik bármely külföldi hasontermészetű egyesületével.

Hasonló tevékenységet fejtett ki Balogh a magyar tud. Akadémia körében is, melynek 1864-ben lett levelező és 1874-ben rendes tagja. Tartalmasabb és önálló búvárlatainak eredményét a III-dik osztály ülésein adta elő. Az ifjabb generatio tehetséges tagjait az által buzditotta önálló tudományos tevékenységre, hogy értékesebb dolgozataikat üléseinken mutatta be, mi által azok bátorságot nyertek a kijelölt ösvényen saját magok is önállóan tovább mozogni.

Balogh tevékeny életének leírása azonban mindezek által még nincsen kimerítve. Ahoz az óriás munkássághoz, melyet mint tanár az általa képviselt szakmák tanításában s tudományos és irodalmi fejlesztésében, mint lapszerkesztő a hazai orvosi irodalom elővitelében, a természettudományi társulat, a budapesti kir. orvos-egyesület, a m. tud. Akadémia tudományos életének emelésében kifejtett, méltán csatlakozik, nem kevésbé nagy tevékenysége az orvosi tanítás és közügyek előmozdítása körül.

Balogh Budapestre jövele után mindjárt egy év múlva az orvostanár testület kari jegyzővé választotta. Ez állását a kar évenként megújuló bizalma folytán 1868-tól 1881-ig, 13 éven keresztül szakadatlanul viselte, midőn aztán orvoskari dékánná választatott, mely tiszttet haláláig, tehát hét éven keresztül szintén évről-évre újra választva, szakadatlanul látott el. Mind a két állása nagy és üdvösszerepet juttatott neki a hazai orvosi tanításügy nagyszabású modern fejlődésében. Balogh életének e 20 éve alatt a budapesti egyetem orvosi kara, bátran elmondhatjuk, többet fejlődött, mint az előtt egész fennállása óta, és pedig nem csak külsőleg, hanem belsőleg is. Nem csak az által, hogy az egyes tanszékek régi elavult a tanításra és búvárkodásra egyaránt alkalmatlan helyiségeikből — hála Trefort energikus kezdeményező szellemének — alkalmasabb és a modern követelményeknek megfelelő intézetekbe helyeztetek át, hanem az által is, hogy úgy a tanító anyag, valamint a tanítás eszközei

az előbbi koréhoz képest tetemesen megszorodtak. Számos új tanszék létesítettett. A tanszemélyzet száma megháromszorozódott. Az egyes intézetek a tanítás és tudományos kutatás céljaira kellő felszereléseket nyertek. Maga az orvosi tanítás módszere tetemesen megváltozott. A régi ex cathedra tanítást demonstratív és kísérletes előadások váltották fel. Az orvosi képzés és az orvosi képzettség megvizsgálása egyfelől tudományosabb, másfelől gyakorlatiasabb az élet szükségleteinek inkább megfelelővé változott.

Egy ily életbevágó átalakulás a rendszerben még ha megvannak is a kedvező körülmények, egy pillanat alatt egy csapással nem történhetik. A bizottsági, testületi tanácskozássoknak, a közoktatásügyi kormányzathoz menesztett fölterjesztéseknek, a fölvilágosítást kérő leiratok feletti megbeszéléseknek, a fensőbb intézkedések végrehajtásának végetlen sorozata szükséges hozzá, melyeknek mindenik phasisa sok időt, szellemi és testi fáradságot, úgy a közoktatásügyi kormányzat, valamint a tanártestületek részéről kellő belátást, a személyes érdekeknek a tanítás és előhaladás érdekével való tapintatos kiegyenlítését igényli.

Baloghnak ez adminisztratív intézkedések kezdeményezésében, alakításában, lebonyolításában óriás szellemi és testi munkássága fekszik, melynek egy részéről a kari és oktatásügyi irattárok végtelen számú aktáinak felsorolása adhatna csak számot, egy másik nagyobb része pedig okirattárilag nem mutatható ugyan ki, de élénk emlékezetében van mindazoknak, kik vele éltek és működtek, kik közül alig van valaki, a ki az ő nagy tapasztalatait, éles belátását, saját működés körében eszményeinek és törekvéseinek előbbre vitelében igénybe ne vette volna. Hozzá járultak e végből tanácsért vének és ifjak egyaránt. Az orvosi kar bölcse vala ő, kinek objectiv ítéletében a testület minden tagja megnyugodott még akkor is, ha az az ítélet nem volt is talán kedvező azaz idő szerint ki nem vihető egyes egyéni törekvésekkel szemben, mert mindenki meg volt győződve, hogy éleslátása, tapasztaltsága legjobban bírta megtalálni a kellő középútat.

Az orvoskari dékánság a dékánnak majdnem minden

idejét elfoglaló administratív teendőivel Baloghot életének utolsó hét évében nagy mértékben elvonta az önálló tudományos bűvárkodástól. E miatt látunk tőle ez időszak alatt kevesebb önálló tudományos közleményeket élete folyásának korábbi éveire képest. Tanszékének tanítási teendői, az Orvosi hetilap szerkesztése dékáni administratív teendői mellett nem engedtek neki időt arra — a mire mindig legjobban vágyott — hogy mikroskópja és kísérletező asztala mellett sokat bűvárkodjék.

De az az idő, a mi így direkt kárba veszett, a hazai orvosi tudományra: indirekte sokszoros hasznót hajtott a kari oktatásügyek kellő alakítása, helyes vezetése által. Balogh, míg ereje engedte, lelkestől-testestől dékánja volt az orvosi karnak, a kinek figyelme, gondossága kiterjedt a karnak úgy személyi, mint dologi legaprólékosabb ügyeire is, a ki azokat szeretettel, bölcseséggel tudta minden viszonyok között kormányozni, benső ellentéteit tapintattal kiegyenlíteni és annak tekintélyét úgy fel, mint lefelé kellőleg megoltalmazni.

Balogh tevékeny részt vett az *Országos közegészségi tanács* működésében is. Ez intézménynek keletkezése óta tagja volt. Abban számos tárgy felett referált. Lényegesen közreműködött abban, hogy az lehetőleg kapcsolatban maradt az egyetem orvostudományi karával. Ez intézmény körében, kiválóbb és fontosabb munkáiul tekinthetők a «Magyar gyógyszerkönyv» 1-ső és 2-ik kiadása gyógyszerismeri részének szerkesztése és 1873-ban egy bizottsági fölterjesztési javaslat a cholera-ügyben.

Baloghot e sokoldalú és sikeres tevékenysége orvosi kultúránk modern szakának, mint említettük, éltető központjává tette. Körülötte csoportosultak ifjak és vének, az orvosi haladásnak igazi barátjai. Az elismerés sem maradt el úgy a kartársak, mint testületek, sőt a felsőbb körök részéről. A természettudományi társulat alelnökséggel, a budapesti kir. orvos-egyesület, az országos gyógyszerész-egyesület előbb alelnökséggel, majd tiszteleti tagsággal tisztelte meg. Az 1885-iki országos orvosi és közegészségi congressus egyik szakosztály elnökének választotta. A magyar tud. akadémia

előbb levelező, majd rendes tagsággal tisztelte meg. Ugyane testület irodalmi működése iránt két ízben gyakorolta kitüntető elismerését; első ízben «Élettan»-ának ítélvén oda a Marczibányi nagy jutalmat, másodízben a Magyar gyógyszerkönyvhöz írott Commentárját tüntetvén ki a Fáy-féle nagyjutalommal. Az orvosi kar előbb jegyzőséggel, majd dékánssággal tisztelte meg. A legfelsőbb helyről pedig 1881-ben a vaskorona-rend lovagkeresztjének adományozása fejezte ki az orvosi ügyek fejlesztése körül kifejtett munkássága iránt az elismerést.

* *
*

Balogh életének folyása mint magán emberé is alig vált el nyilvános élete folyásától. Oly sokoldalúlag volt elfoglalva mindig, hogy a szórakozás óráira is valamely oly foglalkozása jutott, mely direkt vagy indirekt kapcsolatban állott fenn vázolt nagykörű tudományos tevékenységével.

Nejét korán elvesztve, gyermekeinek nevelését saját maga vezette ugyan, de a közöttük töltött idő nagyrésze is munkaidő volt rá nézve, a mennyiben ekkor olvasott lapokat, folyóiratokat, tudományos és szépirodalmi műveket, és ez idő alatt írta czikkeit az Orvosi hetilap számára. Tulajdonképeni szórakozásai sétáiban állottak, melyeket vagy egyedül, vagy barátjaival, vagy gyermekeivel szokott volt tenni a városban vagy a budai hegyek között, melyeknek minden zugát jól ösmerte.

Szünidei kisebb-nagyobb utazásai részben szintén szórakozás számba mentek ugyan, de nagyrészt még is inkább tanulmány-utak voltak, melyeken alkalmat vett magának megismerni a külföld orvosi intézményeit. A hosszú évek során keresztül állandóan gyakorolt szombat esti összejövetelek orvos társaival, szintén csak félig esnek a szórakozás keretébe, a mennyiben ez összejövetelek is nagyobbára az orvosi és tanítási közügyek feletti eszmecserékkel teltek el. Ez összejövetelek képezték továbbá a kapcsolatot az idősebb és fiatalabb orvosi generatio között, melyeken a fiatalabbak megismerkedtek az öregebbek intentióival, az öregebbek meg-

ismerkedtek a fiatalabb aspirációval. Ez összejöveteleknek sok éven keresztül Balogh volt az egyik fő életető lelke, kitarásával soha nem lankadó eleven kedélyével. Ő volt egyszersemind az összekötő kapocs a két nemzedék között, mert az ifjabbak és bátortalanabbak hozzá fesztelen modora miatt könnyen közeledtek, mert az öregebbek benne teljesen megbíztak, hogy a kit ő barátságába fogadott, az megérdemelte, hogy e szűkebb és bizalmasabb társaságban szívesen láttassék.

Valóban az ő egyénisége sokat közreműködött abban, hogy körülötte egész serege támadt az ifjú munkásoknak, kik lendületbe jött orvosi kulturánkban kellő munkafelosztással tényleg effectuálni bírták azokat, a mikről az idősebb generatio csak álmodva álmodott. Mondhatjuk, hogy a jelenleg működő orvosi tanerők nagy részének tudományos carrierje az ő buzditásában, útmutatásaiban, tanácsaiban kapta meg az első alapot. Ő a buzditásban és tanácsadásban senki iránt sem volt fukar. És mivel mindenki, a ki ezeket igénybe vette, érezte, hogy a ki azokat adja, jó kedvvel és megterhelhetőség érzése nélkül adja: szívesen közeledtek hozzá és menél inkább közeledtek, annál nagyobb vonzalmat és ragaszkodást éreztek iránta. Öszintesége, nyíltsága, szívélyessége volt a vonzó erő, mely körébe vonta az előre törekvőket, ismereteinek gazdag forrása, melyből bármennyit merített az ember, mindig kapott belőle újabb találkozáskor valami újat, volt a kapocs, melylyel maga mellett tartotta azokat, a kik hozzá egyszer közeledtek.

Pedig nem volt elnéző környezetének hibái iránt. Lepőzetlenül nyilatkoztatta nem tetszését az iránt, a mit helytelennek tartott. De valamint szellemi fölénye — a mit környezetének éreznie kellett — soha sem volt arra bántó, a hibák bírálását is szívesen vette tőle bárki, mert az nem volt sértő és maga a bírált úgy érezte, hogy az az ügy érdekében és nem az ő személye ellen történik.

Valamint erős akaratot árult el, fáradságot nem ismert és küzdelmet nem kimélt akkor, midőn az általa helyesnek gondolt közccél érdekében írt vagy beszélt, ha kellett, személyek ellen is; erős akaratú ember volt privát életében is.

Az a kitartás és makacs akarat, melylyel ifjú korában dadogását hosszas beszéd gyakorlása által legyőzte, megmaradt benne minden tetteiben, úgyszólván utolsó órájáig.

Balogh testileg zömök, széles vállú, erős testalkatú ember volt, hatalmas fejjel, magas homlokkal, határozott arcvonásokkal, melyek férfias, de gögnélküli önérzetet árultak el. Kedélye, míg baja erőt nem vett rajta, örökösén vidám, eleven, mely a vele való társalgást kellemessé, nagy terjedelmű encyclopedicus ismeretbőségénél fogva pedig tanúságossá tette. Szeretett sokat beszélni és vitatkozni, szerettte az ellenmondást a vitatkozásban, melyben kifáradhatatlan volt és sohasem türelmetlen. Modora, magaviselete mások irányában nyílt és egyenes, ment ugyan a köznapi udvariassági formaságoktól, de előzékeny és szívélyes. Szerette, de nem kereste az elismerést, hízlgő szavakra nem hajtott, de jól esett neki a körülötte csoportosúltak őszinte ragaszkodása. Egy volt az a mit utált: a hypocrisis, melyet megvetett még ha a tudományos előhaladás iránt való lelkesülés örve alatt közeledett is hozzá.

Egészsége utolsó bajáig mintaszerű volt. Úgyszólván sohasem volt beteg. Erős testalkatából hosszú életet lehetett volna neki jósolni.

Végzetessé vált baja azonban halála előtt már sok esztendővel lappangott benne. Nem sokat gondolt vele, részint mert nem ért reá, részint mert talán túlságosan bízott szervezete vaserejében.

Már nagy Commentárjának megírása után vette észre a 80-as évek elején, hogy rohamosan erősebb-erősebb szemüvegeket kellett használnia. E tüneményt ő a Commentárírás és fáradságos nyomdai correcturája következményeinek s szem kifáradásnak tartotta. Pedig az már a legnagyobb valószínűséggel előjátéka volt vesebajának, melynek létezését ő maga nem is sejtette, mert önnön magát vizsgálni nem akarta és más által sem hagyta. 1884-ben és 1885-ben tett nagyobb útjai alkalmával egyes nagyobb gyalog tourjai után szintén észlelte lábainak megdagadását, de azt, mert gyorsan elmúlt, lényegtelennek tartotta.

Szintén így volt időnként fellépő nehéz lélegzésével,

melyeket elhízásával hozott kapcsolatba. Idült veselobja azonban lassan bár, de folyton haladt előre. 1886 májusban tüdőgyuladást kapott. Ekkor lett először kénytelen félbeszakítani sokoldalú és kimerítő foglalkozásait, a miről előbb míg a roskadásig nem volt, tudni sem akart. Tüdőlobjából javulása után az 1886-diki nyári szünidők alatt orvosai tanácsára Kissingenbe utazott. De az utazás fáradalmi és az utazás közben beállott hűvösebb időjárás vesegyuladását annyira fokozták, hogy már Kissingenbe az általános vízkór tüneteivel érkezett. Ottan baja egyre súlyosbodott úgy, hogy a tanácskozásra felkért Sorier kissingeni fürdőorvos és Leube tanár Würzburgból a katasztropha közeli beálltától tartottak. Négy heti ottlétel után 1886 aug. 15-én barátjai Laufenauer Károly tanár és Beyer Arnold gyógyszerész szállították vissza Budapestre, majd nem teljesen reménytelen állapotban.

Erős szervezete, gyermekeinek, különösen orvsnővendék, ma már egyetemes orvostudor fiának, *Oszkárnak*, és orvosainak, különösen *Réczy Imre tanárnak*, odaadó ápolása azonban még ez alkalommal legyőzték a halált. Közel félévi tartam után állapota javult, nagy fokú általános vizenyője teljesen eltűnt és 1887 tavaszán és nyarán annyira összeszedte magát, hogy 1887 szeptemberben egyetemi előadásait — egy évi szünet után — újból megkezdhette és az egész tanéven keresztül nagy kitartással, önkímélet nélkül lelkiismeretes pontossággal megtarthatta.

Keserves küzdelme volt ez év akaraterjének a mind inkább közeledő véggel. Szeme világát az előbbi év folyamán már annyira elvesztette, hogy olvasni nem tudott. Fiával olvastatta el magának előadásaihoz az újabban megjelent tudományos folyóiratokat és értekezéseket. Nagy emlékező tehetsége semmit sem változván, előadásaiban senki sem vehette észre, hogy azokat egy majdnem teljesen vak ember tartja tanítványainak. Hangjának ereje és csengése, előadásának elevenése a régi volt, de teste roskatag, erőtelen. Sápadt, beesett arczáról eltűnt az életelevenség, a megnyerő derült vidámságot csendes kétségbeesett komolyság váltotta fel. Tudta elközelgő végét. Ha nem sokat panaszkodott is, mégis kitört belőle olykor-olykor a neheztelés vádja a sors iránt, mely

akkor ragadja el az élők sorából, midőn kiforrott eszméivel férfikorának delelő pontján legtöbbet tehetett volna azon eszmények érdekében, a melyekért lelkesült, a melyeknek szolgálatában töltötte egész életét. Hányszor sohajtozott gazdag könyvtára könyvei között félvakon tapogatózva, hogy azokat már nem használhatja!! hányszor ohajtozott újonnan épült általa még alig használt laboratóriumába, hogy kedvező foglalkozását a tudományos kísérletezést még egyszer elkezdhesse!! melyet anyagilag jól situált tanszékén azontúl gond nélkül tehetett volna.

E hosszúra nyúló halál tusájában is figyelemmel és érdekléssel kísérte az orvosi közügyek és a felsőbb tanításügy eseményeit. Fia rendesen felolvasta neki a napi lapokat és folyóiratokat. Ez időtájt merült fel újra az egyetemi tandíj kérdésének sokáig vajdó ügye. Czikkek jelentek meg napi lapokban, folyóiratokban a leczkepénz megváltoztatása tárgyában. Baloghot e kérdés ez időben leginkább érdekelte. Ő a leczkepénz-rendszer leghatározottabb hívei közé tartozott. Nem állhatta meg, hogy szavát a reformtörekvések ellen föl ne emelje. Utolsó cikke, melyet fiának tollba mondott és mely a «Budapesti Szemlé»-ben jelent meg *«Az egyetemi tanításról és tandíj rendszerről»* szólott, melyben élesen kikelt a reformtörekvések ellen, melyekről azt hitte, hogy kockára teszik mindazon sikereket, melyeket az utolsó orvosi és természettudományi generatio az orvosi és természettudományi modern tanítás és bűvárlat terén elért. Ma már e reform végre van hajtva. Culturalis haladásunk jövőjének érdekében kívánnunk kell, hogy Balogh aggodalmainak ne legyen igaza!!

1888 tavaszán vizenyője újra kiújult és azután rohamosan növekedett úgy, hogy már május közepén ismét ágyba került. Majd megjelentek a szokásos uræmikus rohamok, mindig gyakrabban-gyakrabban, július 15-én d. e. 10 órakor egy új roham véget vetett hosszas gyötrelmeinek és szenvedéseinek.

Csak 53 évet élt! De életének munkássága úgy terjedelmére, mint eredményeire felért bármely hosszú élet munkásságával.

A ki e bámulatos tevékenységű életet végig tanulmá-

nyozza és áttekint az általa írott munkálatok nagy sokaságán, méltán fölvetetheti magának a kérdést: mivé lehetett volna Balogh, ha szellemének hatalmas erejét egyetlen irányban concentrálja?

Kétségen kívül a tudományban nagyobb, talán világra szóló nevet hagyott volna hátra!

De az egyes egyén tevékenységének fejlődésmenetét saját benső sugalmain kívül a külső körülmények határozzák meg.

Baloghot élete folyása orvos-természettudományi fejlődésünk átmeneti korszakában, míg megállapodásra jutott, különböző irányokban hánnya-vetette. Mindenütt azonban, a hova vetette, zseniálítása, alkotó elméje nyomokat hagyott hátra, irányokat jelölt, melyeknek ösvényein szerencsésebb utódok biztosabban haladhatnak. Meggyőződésünk az, hogy Balogh élete és működése épen ez által orvos-természettudományi kultúránk ez átmeneti korszakában nemzeti művelődésünkre áldáshozóbbá változott, mintha energicus agyvelejének tevékenységét sorsának fejlődése egy irányba tereli vala.

Ez energicus agyvelő életeleven mozgását most már a csendes halotti nyugalom váltotta fel. Forceirozott szellemi munkára begyakorolt idegsejtjei azóta őszalkotó elemeire bomlottak szét. A tudós társ, a jó barát megszokott alakja elmosódott körvonalokban jelenik meg az emlékezetben is. De a szellemi munka, mit agyveleje kifejtett, megmarad részben írott műveiben, részben bennünk tanítványaiban, a kik azt tőle átvettük, a kik azt másoknak részint eredeti alakjában, részint átdolgozva, csiszolva, tovább fejlesztve megint tovább adjuk. E szellemi munka ma még részben az ő nevéhez van kötve, azután majd egy része a mienkhez fog fűződni, majdan ismét utódaink veszik át, végre lassanként bele vegyül nemzeti kultúránk szellemi munkájának közös nagy áradatába, melynek tova hömpölygő és folyton erősödő hullámvetéseiből senki sem olvassa ki többé hol volt, ki volt, mi volt a mozditó erő, mely azoknak egyes részleteit legelső útnak indította!!

* * *

Én, a ki a megboldogúlnak 1871-től 1875-ig tanítványa, majd barátja és tanártársa, hosszas betegsége alatt mindennapos látogatója voltam, halála hírére csak Párisban tudtam meg, hol azon időben a Pasteur intézetét tanulmányoztam. Így meg voltam fosztva attól, hogy végtisztességtételén még egyszer jelen lehessenek. A mit akkor az események folytán nem tehettem: legyen e szerény megemlékezés; a hála és szeretet koszorúja az elhunyt tanító, tanártárs és jó barát örökre bezáródott koporsójára!

Balogh Kálmán irodalmi dolgozatainak címjegyzéke.

1860. A bélbolyhok hámja a felszívódás különböző szakában. Tanulmány a szövet- és élettan köréből 16 ábrával. M. Term. Társ. Közl. I. k.

A juh körömtömlője. U. o.

A juh Jacobson-féle szervéről, kivonatban. U. o.

A vérfoltok vizsgálatáról. Orv. Hetilap 1860. 14. sz.

Közlemények a pesti élettani intézetből. U. o. 17, 18, 25, 39, 40. sz.

Brühl tanárnak a pesti állattani intézetből megjelent közlemé-
nyeinek ismertetése. U. o. 29. sz.

Dr. Will. Kühne izomtani kísérleteiről megjelent munkájának
bírálat. U. o. 33, 34. sz.

Funke tanár élettana. Könyvism. U. o. 37. sz.

Marey érelkésjelzője az orvosi gyakorlatban. U. o. 41. sz.

Gerlach szövettanának bírálat. U. o. 42. sz.

Türk bécsi közkórházi elsőorvos gögtükrözésről írt munkája.
U. o. 48. sz.

Corvisart L.-nak a hasnyál körüli tapasztalatai. U. o. 49. sz.

A bélbolyhok hámsejtjei a felszívódás különböző szakában. U. o.
51. sz.

Der Klauenschlauch des Schafes (sog. Klauendrüse, sinus cuta-
neus, Klein). Moleschott: Untersuchungen zur Naturlehre VII. 1860.
205—218; Sitz.-Ber. der math.-naturw. Classe der Akademie der Wis-
senschaft in Wien XXXIX. 1860. 21—33.

Über das Jacobson'sche Organ des Schafes. Sitz.-Ber. der ma-
them.-naturw. Classe der k. k. Akademie in Wien. XLII. 1860. 280—
282, 449—476. — Moleschott: Untersuchungen zur Naturlehre VII,
1860. 556—580.

Das Epithelium der Darmzotten in verschiedenen Resorptions-
zuständen. Moleschott: Untersuchungen stb. VII. k.

1861. Néhány szó a mesterséges gyomornedvről. M. Term. Társ.
Közl. II. 58. l.

A látatágító idegek újonnan fölfedezett útjáról. U. o. II. 101. l.

Béclard élettanának ismertetése. Orv. Hetilap 1861. 2. sz.

Pólya tr. az emésztés körüli értekezésének ismertetése. U. o.
4, 6. sz.

Az emberi bőr. Egészségtani tanulmány. U. o. 6, 7, 10, 12, 21, 22, 28, 29. sz.

Közlemények a pesti egyetem élettani intézetéből. U. o. 8, 9, 13, 17, 19, 20. sz.

Wagner R. az agy élettanáról írt munkájának ismertetése. U. o. 16. sz.

Néhány új szó a gyomoremésztés, emésztése és az emésztékek gyógyértékéről. U. o. 24, 25. sz.

Kórszöveti tanulmányok. I. Visszérkö. II. Sarcoma. III. Porczdag. U. o. 31, 33, 45. sz.

Az orvosi élet Törökországban. U. o. 36, 38. sz.

A dohány-al hatása az állati szervezetre. U. o. 37—40, 49—51. sz.

Néhány szó Dulácska Győző cikkére «a rostonya megalvadásának oka». Gyógyászat 1861. 6. sz.

1862. Az ember élettana. I. kötet. 436 oldal.

Ueber einen neuentdeckten Weg der pupillenerweiternden Nervenröhren. Moleschott : Untersuch. VIII. 423—434. l.

Swaine Taylor munkájának ismertetése. Orv. Hetilap 1862. 1. sz.

Kórszövettani tanulmányok IV. A rák. U. o. 2, 3, 6, 7. sz.

Kórszövettani tanulmányok V. A színes vérsejtek fejlődéséről. U. o. 35, 37. sz.

Luschka boncztanának ismertetése. U. o. 3. sz.

A látatagító idegek ujjonnan fölfedezett útjáról. U. o. 5. sz.

A fuladás befolyása a vér mennyiségére az agyban és a tüdőben, Ackermann után. U. o. 11—13. sz.

Pasteur vizsgálatai az öntermődésre nézve. U. o. 16, 17. sz.

A láz. U. o. 27, 28, 44, 45, 50, 51, 52. sz.

A gégeinek némely bonczai és élettani sajátságok által okozott bántalmairól. Lewin után U. o. 39. sz.

A szilárd testek behatolásáról a bélbolyhok szövetébe. Term. Társ. Közl. III. 1. l.

A juh Jacobson-szerve. Tanulmány az összehasonlító boncz és szövettan köréből. Math. és Term. Közl. II. 1861—1862. 22. l.

Orvos-gyógyszerészi műszó-gyűjtemény. Kiadta az Orvosi Hetilap szerkesztősége. Ebben az élettani részt állította össze Jendrassik tn.-ral együtt.

1863. Az önálló és heveny általános elzsírosodás Wunderlich után. Orv. Hetilap 8. sz.

Az öntermődés védelme. U. o. 8. sz.

Kórszövettani tanulmányok. U. o. 10, 11, 20, 21. sz.

Richter : Einfluss d. Cellularpathologie u. d. ärztl. Praxis. U. o. 10. sz.

Adalék a köpedékek vizsgálásának fontosságához U. o. 26. sz.

A szénlégény-kőneny hatása. U. o. 30, 33. sz.

A külső agyburok lobja. U. o. 36, 37, 38, 42, 43, 45, 51, 52. sz.

Az ondószálcák meddig élhetnek. U. o. 41. sz.

Rózsa M. tr. úrnak. U. o. 46. sz.

A petefészek-tömlő szöveti szerkezete és fejlődési története. U. o. 49. sz.

A szénlégény-kőneg (acidum hydrocyanicum) mérgezésekről törvényszéki, vegykémlelési tekintetben. Gyógyszerészeti Hetilap 1860. 22—26. sz.

1864. Az ember élettana. II. kötet, 496 oldal.

Kórszövettani tanulmányok. Orvosi Hetilap 1864. 9, 21, 22. sz.

Törvényszéki esetek. U. o. 10, 12, 13, 14, 29, 31. sz.

Kórbonczatani közlemények. Az összes savós hártályak lobja. U. o. 19, 26. sz.

A viszeresség és a ráknak egyidejű összeférése a heveny gümőképződéssel. U. o. 37, 38, 41. sz.

Vérömlenyes és egyszersmind hólyagos vörheny. U. o. 45. sz.

1865. Általános kór- és kórjelzéstan. Pest. Nyomt. és kiadta Emich. 8-r. 576 oldal.

Kórbonczatani közlemények. Orvosi Hetilap 1865. 3, 4, 10, 13, 15, 32. sz.

Skleroderma neonatorum. U. o. 10, 11, 12. sz.

Az általános elzsírosodás vilanymérgezésnél. U. o. 23, 24, 25. sz.

Monneret kórtanának ismertetése. U. o. 34. sz.

Meningitis cerebro-spinalis. U. o. 38, 39. sz.

Az 1865. évi cholerajárvány. U. o. 44, 46. sz.

Törvényszéki orvosi esetek. U. o. 2, 5. sz. Mellékl.

Adat a heveny vilanymérgezés kórboncztanához. Közeg. és törv. Orvos 1865. 2. sz.

Orvostörvényszéki esetek. U. o. 5. sz.

1866. Gyógyszertan. A szöveg közé nyomott 74 fametszettel. Pest, kiadta Emich. 462 oldal.

Néhány szó az izomidegek végződéséről. Math. és Term. Közl. VI. k. 153. l.

Adat az emésztékek gyógyértékéhez. OHL. 1866. é. 5. sz.

Kórbonczolási közlemények. U. o. 10, 15, 20. sz.

Tanulmányok a bujakórtan köréből. Bujakóri növedékek a vér- és nyírkmirigyekben. U. o. 34, 35, 36, 38, 50, 51. sz.

A cholera óvó rendszabályai. Közeg. és törv. Orv. 1866. 1. sz.

Törvényszéki orvostani eset. U. o. 3. sz.

Növedékkorú egyén fejnélküli hulláján a halál félesége meghatározandó. U. o. 4. sz.

1867. Tanulmányok a bujakórtan köréből. OHL. 1, 2, 4. sz.
Adatok a hashártyalob kóroktanához. OHL. 21, 22, 23, 37. sz.
Genyedő csigolyalob. U. o. 24. sz.

Elsődleges vastagbéli gümösödés; későbbi gümők a vékonybél és tüdőkben. U. o. 35. sz.

Kísérleti tanulmányok a mérgek hatásáról az állati szervezetre. U. o. 49, 50. sz.

A koponyaesontok összetörése a bal oldalon, — genyedő agy-burok- és agylob, — tüdőbeli vérbőség és vizenyő, halál. Közeg. és Törv. Orv. 1867. é. 1. sz.

Életbiztosítás Alfred Swaine Taylor után. U. o. 4, 5, 6. sz.

In welchem Verhältnisse steht das Heraustreten der farblosen Blutzellen durch die unverzehrten Gefäßwandungen zu der Entzündung und Eiterung? Archiv f. pathol. Anatomie u. Physiologie u. f. klinische Medizin. XLV. köt.

1868. A színtelen vérsejteknek az edényfalakon való keresztülbuvása a lobból és a genyedéssel mily viszonyban áll. OHL. 25, 26, 27, 30. sz.

Legyen-e Kolozsvárott egyetem? U. o. 34, 36, 37, 38, 39. sz.

Kísérleti tanulmányok a mérgek hatásáról az állati szervezetre. Szénelégkéneg. U. o. 42. sz.

Kísérleti tanulmányok a mérgek hatásáról az állati szervezetre. Cerenyészitmények. U. o. 48. sz.

Az orvoskari kültagok intézménye a pesti m. kir. egyetemenél. Közeg. és Törv. Orv. 1868. é. 3. sz.

Dohány-al (nicotin) általi mérgezés. U. o. 5. sz.

1869. Megemlékezés Balassa János felett. Természettudományi Közlöny I. köt. 2890.

Hol építtessenek az egyetemi kórodák? OHL. 1869. é. 32, 33, 34. szám.

Legyenek-e törvényszéki orvosok? Közeg. és Törv. Orv. 1869. é. 5. sz.

1870. Taylor Alfred Swaine. Az orvosi jogtudomány elvei és gyakorlata. 3 kötet. 557, 509, 617 oldal. Magy. orvosi könyvkiadó-társulat IX., XII., XIII. kötete.

A talaj és éghajlat befolyása az ember művelődésére. Term. Közl. II. köt. 12, 49, 193. l.; III. köt. 218, 417. l.

1871. Eszrevételek a bőrök hatásától. OHL. 33, 34. sz.

A hulla kezében talált hajak honnét származnak? Közeg. és Törv. Orv. 1871. é. 3. sz.

A magyar gyógyszerkönyv pharmacognostikus része.

1872. Előleges közlemény a bomló szervi részek ható anyagáról. OHL. 1872. é. 5. sz.

Miért táplálkozunk? Term. Közl. IV. 201. l.

A zsír szerepe az állatok táplálkozásában. U. o. 401. l.

A cholera keletkezéséről és terjedéséről. U. o. 447. l.

1873. A tetracyclchloralhydrat hatása az állati szervezetre. OHL. 1873. é. 51, 52. sz.

Az országos közegészségügyi tanács bizottságának fölterjesztési javaslata a cholera-ügyben. U. o. 29—31. sz.

A heterogenesisről. Term. Közl. V. k. 9, 490.

Huxley: Elemi élettan. Ford. Magyar Sándor. Átvizsgálta Balogh K. 294 oldal. Magy. kir. Természettudományi Társulat könyvkiadó-vállalata V. kötet.

1874. A bolygó idegek sértéseinek befolyásáról a tüdők bántalmazására. OHL. 1874. é. 10, 13, 26. sz.

Czermák N. János emlékezete. Díszbeszéd a budap. kir. orvosegylet nagygyűlésén.

1875. A higanyethyl hatásáról. OHL. 1875. é. 52. sz.

A higanyhalvag hatásáról. OHL. 1875. é. 51. sz.

1876. Az agy féltekéinek és a kis agynak működéséről. Magy. Tud. Akad.-Érték. a Természettud. köréből. VII. kötet 8. sz.

Az agy befolyásáról a szívmozgásokra. U. o. VII. kötet. 10. sz.

Bacteriumok a növénysejtek képző-anyagában. OHL. 1876. é. 10, 11, 12, 13. sz.

1877. Gasser-dúc és szemgyulladás. OHL. 1, 2, 3. sz.

Lázás bántalnak egyik okbeli tényezőjéről. Ért. a természet-tudományok köréből. 8. k. Kiadja a Magy. Tud. Akad. (Székkfogaló értekezés.) 1887.

1879. A magyar gyógyszerkönyv kommentárja. Gyógyszertani kézikönyv. Eggenberger-féle könyvker. (Hoffmann és Molnár.) Számos ábrával. 1172 oldal.

Megemlékezés Claude Bernard felett. Magy. Tud. Akad. Érték. a Term. köréből. IX. köt. 24. sz.

A vér szétoasztásáról az emberi testben. Népszerű természet-tudományi előadások gyűjteménye III. kötet, 19. füzet.

A fertőző bántalnakról. I. A lépfene és a pokolvar bacteriumjai. OHL. 1879. é. 30. sz.

1880. A fertőző bántalmakról. Hurutos tüdőgyulladás. U. o. 1880. é. 3. sz.

1881. A fertőző bántalmakról. Vörheny. U. o. 1881. é. 3, 4, 5. sz.

1882. A nehézkezes rohamok központjáról. U. o. 1882. é. 23. sz.
A kötelesség teljesítéséről. Dékáni beszéd. U. o. 38. sz.

1883. Orvosi műszótár. Többek közreműködésével szerkesztette. Eggenberger k. k. (Hoffmann és Molnár). 1883. 320 old.

1884. A therapeutika fejlődésének némely útjai. Díszbeszéd a budapesti kir. orvosegyet. nagygyűlésén. OHL. 1884. 42, 43, 44. sz.

1887. Az egyetemi tanításról és tandíjrendszerről. Budapesti Szemle. 1887. évfolyam jún. füzet.

Ezekon kívül részt vett a Magyar gyógyszerkönyv 2-dik kiadásának szerkesztésében; főmunkatársa volt 1862-től 1888-ig az «Orvosi Hetilap»-nak; továbbá számos kisebb-nagyobb ismertető czikk jelent meg tőle a Természettudományi Közlöny élettani rovatában, a napi és heti lapok hasábjain.

TARTALOM.

Bevezetés.

Balogh gyermek- és ifjúkori évei. (1835—1854.)

Balogh családja. Elemi iskolai és gymnasiumi neveltetése. Életpálya választása.

Balogh a pesti egyetemen mint orvostanuló, tanársegéd és magántanár. (1854—1863.)

Az orvosi és egyetemi tanítás akkori állapota. Nemzeti újraébredés az ötvenes évek végén. Orvosi Hetilap megalapítása, Balassa-kör. Czermák János az élettan tanára. Balogh Czermák élettani intézetében mint ideiglenes és rendes segéd. Balogh mint Jendrassik tanár segédje. Önálló tudományos vizsgálódások az élettan, szövettan és kórtan köréből. Élettani tankönyve. Balogh mint az Orvosi Hetilap főmunkatársa; mint a természettudományi társulat könyvtárnoka és titkára. Magántanárrá képesítése. Balogh orvossággyakorlati tervei. Pályázat a kolozsvári orvossebészeti intézethez. Balogh házassága. Kineveztetése orvostanárrá.

Balogh a kolozsvári orvossebészeti tanintézetben (1863 okt. 16-tól 1867 jul. 28-ig). Ez intézet akkori állapota. Balogh mint az élettan, kórtan, gyógyszer-tan tanára, mint kórboneczoló és törvényszéki orvos. Megnyitó előadása. Önálló vizsgálatai a kórbonecztan, kórszövettan és törvényszéki orvostan terén. Általános kórtani és gyógyszer-tani tankönyve. Orvospublicistai és journalistikai működése. Balogh hatása az intézet és a város tudományos életére.

Balogh a budapesti egyetemen (1867 juliustól 1888 júliusig). Kineveztetése a budapesti egyetem sebészeti tanfolyamának elméleti orvostani tanszékére. Hazai reformmozgalom az orvosi és felső oktatás terén. Balogh tanszéki állapota. Balogh áttétele a sebészeti tanfolyam megszűnte után az orvosi tanfolyam gyógyszer-tani tanszékére 1872-ben. Balogh mint az általános kórtan helyettes tanára. Balogh gyógyszer-tani, — kísérleti kórtani és élettani önálló buvárlatai budapesti egyetemi tanár korában. Nagy Commentárja a Magyar gyógyszerkönyvhöz. Balogh írói működésének jellemzése a hazai orvosi irodalom szempontjából. Balogh a hazai orvosi nyelvészetben. Balogh tudományos vizsgálatainak jellemzése egyetemes irodalmi szempontból. Laborato-

riumaink akkori állapota. Balogh hatása az ifjabb orvosi generatio buvárkodó hajlamának fölélesztésére. Orvosi publicistai működése az Orvosi Hetilapban. Irányezikkeit. Balogh működése az egyesületi élet terén: a természettudományi társulatban, a budapesti kir. orvosegyesületben, a magy. tudományos akadémiában. Balogh működése az orvosi tanítás és közügyek terén. Orvos-tanártestületi jegyzősége. Orvostudományi dékánassága. Balogh mint az országos közegészségügyi tanács tagja. Érdemeinek külső elismerése. Balogh mint magán ember. Balogh betegsége és halála.

Függelék: Balogh irodalmi munkálatainak címjegyzéke.

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. <i>Ballaqi Mór</i> r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tandrký Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haymald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth. Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> l. tagtól	" 20 kr.

IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollós</i> <i>Jusztinián</i> l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábian Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	" 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczi</i> <i>József</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	" 15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	" 25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	" 60 kr.
VIII. Emlékbeszéd Heer Oswald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	" 40 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
POTT FRIGYES ÁGOSTON

KÜLSŐ TAGRÓL.

PECZ VILMOS

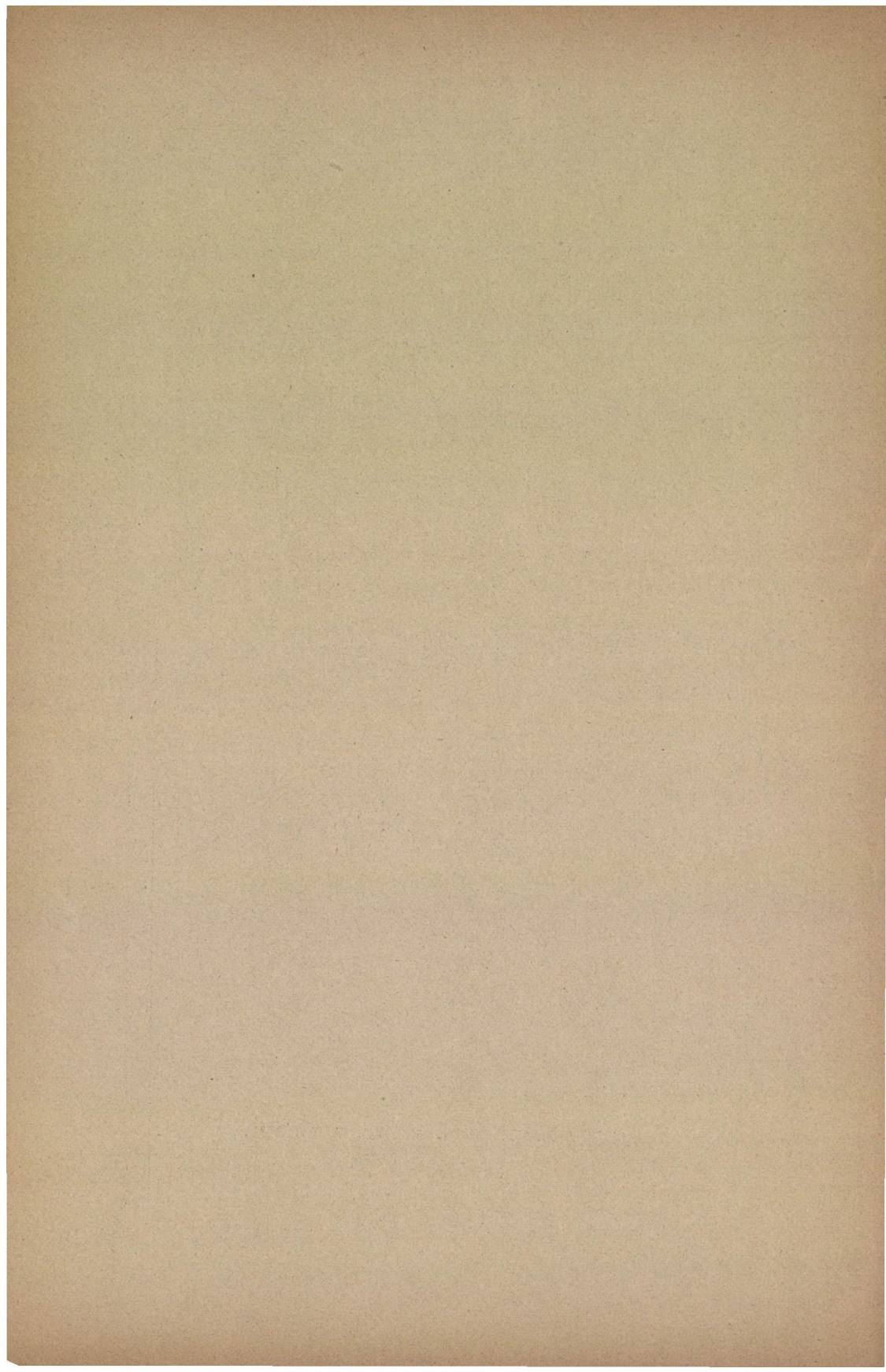
L. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

EMLÉKBESZÉD

POTT FRIGYES ÁGOSTON KÜLSŐ TAGRÓL.

PECZ VILMOS lev. tagtól.

(Felolvastatott a M. T. Akadémia 1890. november 24-iki összes ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

Az 1816-ik év korszakot alkot a nyelvtudomány történetében. Ekkor látott napvilágot Boppnak «Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache» című munkája, mely alapját képezvén e tudós 1833-tól 1849-ig megjelent indogermán nyelvtanának, inaugurálja az összehasonlító nyelvtudományt. Boppal egy időben s egy-azon tudományos elvek követésével működött Grimm Jakab, a német philologia és a történeti nyelvtan megeremítője. A Bopp és Grimm által megkezdett kutatások rendkívüli fontossága nem maradhatott észrevétlenül a kortársak előtt, mert az összehasonlító nyelvtudomány főeredményeinek meggyőző hatalma elől oly kevéssé lehetett kitérni, mint nyílt téren a napfény ereje elől. Igaz, hogy a classicus tanulmányokban csak lassan értékesítették az új módszer előnyeit. Oly kitűnő philologusok is, mint Buttmann, ügyet nem vetve az új tudományra, haladtak tovább megkezdett útjaikon, és a pædagogusok egész csapata tiltakozott az ifjú forradalmiak működése ellen, kik visszautasítva sok olyan nyelvmagyarázatot, melyet eddig kétségtelennek tartottak, felforgatással fenyegették a fennálló rendszer alapjait. De e kényelem- vagy előítélet-sugalta maradiságnak helyzetét rendkívül nehézé, tarthatatlanná tették azon férfiú heves támadásai, ki Bopp utódai között a legkiválóbb volt: Pott Frigyes Ágoston, a tudományos hangtan és etymologia megalapítója. Elévülhetetlen érdemeinek elismeréseül őt, ki már több mint három éve nincs az élők között, a M. T. Akadémia 1858. december 16-ikán kultagjává választotta s jelenleg engem bizott meg azon meg-

tisztelő feladattal, hogy vázoljam életét és tudományos munkásságát.

Pott Frigyes Ágoston életének külső lefolyása igen egyszerű. Nem volt az se változatos, se viszontagságos, és csakhamar a tudománynak szentelhette azt egészen. 1802. nov. 14-ikén született Nettelrede faluban a hannoverai Münder mellett, mint az ottani lelkész fia. Atyjának halála után, kit igen korán elvesztett, anyja négy gyermekével az Elze melletti Oldendorf faluba költözött. Kilencz éves korában anyja is meghalt, s ekkor az ahdenseni lelkész, Lauenstein fogadta házába és alaposan előkészítette a gymnasiumi tanulmányokra. Már gyermekkorában előszeretettel tanulta a nyelveket, s különösen a görög és római classicusokból sokat olvasott, idézeteket gyűjtve a görög és latin szótárak számára. A hannoverai lyceum elvégzése után, melynek secundájába — hatodik osztályába — mint rendes gymnasiumi tanuló lépett be, 1821-ben a göttingai egyetemen a theologia hallgatói közé iratkozott, de leginkább a philologiai és természet-tudományi előadásokat látogatta. A philologusok közül különösen Dissen, Müller Otfried és Benecke — ez utóbbi ó-német kutatásaival — hatottak buzditólag reá, míg Tychsentől az arab nyelvet tanulta. Egyetemi tanulmányainak bevégezése után, 1825-től 1827-ig a cellei gymnasiumban nyert alkalmazást mint a quarta — harmadik osztály — collaboratora és tanítója, s itt írta 1827-ben «De relationibus, quæ præpositionibus in lingvis denotantur» című értekezését, melylyel a göttingai egyetem bölcsészeti karán a doctori címet elnyerte.

Hogy mikor ismerkedett meg először a Bopp által megteremtett új nyelvtudománynyal, nem tudni bizonyosan, de az kétségtelen, hogy az új irány döntő befolyást gyakorolt reá cellei tartózkodása alatt. 1827-ben lemondott állásáról, azzal a szándékkal, hogy a berlini egyetemen Bopp tanítványává legyen. Nagyra törő szándék, erős elhatározás és magába helyezett szilárd bizalom kellett ahhoz, hogy a vagyontalan férfiú e lépésével biztos jelenét feláldozza a bizonytalan jövőnek! Abban hagyta a philológiát és egész erejével a sanskrit tanulmányozására vetette magát, melyet az indo-

germán nyelvek megértése legfontosabb forrásának tekintett. De nemsokára a Bopp által művelt indogermán nyelveken is túl ragadta őt universalis szelleme: tisztelte Boppot, de meghódolt Humboldt Vilmos nagysága előtt, kinek magáévá tévén az általános nyelvészetről való eszméjét, indogermán nyelvtanulmányait is ezen eszme szolgálatában folytatta.

1830-ban az általános nyelvészet magán tanárává képe-síttette magát a berlini egyetemen. Úgy látszik, hogy az előtte megnyílt új működési tér rendkívül fokozta munkakedvét és munkaerejét, mert már 1833-ban kiadta az «Ety-mologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, mit besonderem Bezug auf die Lautum-wandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Littauischen und Gothischen» című fő korszakos munkájának első kötetét, melyet 1836-ban a második kötet követett. Ugyanazon időben volt megjelenőfélben Bopp indogermán összehasonlító nyelvtana, melyhez Pott műve méltó és nagyszabású kiegészítéskép csatlakozott. Az elismerés, melyet e munka kiváló mértékben megérdemelt, nem sokáig váratott magára. Már 1833-ban meghívták az általános nyelvészet rendkívüli tanárának a hallei egyetemre — ő volt az első, ki ily czímen egyetemi széket elfoglalt — és 1838-ban kinevezték rendes tanárnak, mely minőségben egy fél századon át működött. Fogékony és termékeny szellemével, melyet szívós testi erő támogatott, bámulatos kiterjedésű irodalmi tevékenységet fejtett ki: számítás szerint körülbelül ötven erős nyolczadrét kötetet tennének ki összegyűjtött művei. Az önálló munkák és értekezések hosszú sorozatán kívül számos tartalmas bírálatot közölt a szakfolyóiratokban, s mert erőteljes természete néha-néha az íróasztaltól távozásra kényszerítette, nagy tudományos munkássága mellett elég időt talált növény-gyűjtésben való kedvteléseire és a napi sajtó fontosabb termékeinek rendes olvasására. Szerette megbeszélni pihenő óráiban a politikai eseményeket s mint liberalis szellemű férfiú munkatársává lett a Ruge és Echtermeyer által alapított «Deutsche Jahrbücher»-nek. A porosz kormány soká nem tudta megbocsá-

tani ebbeli tevékenységét, mely neki a közéletben is kisebb kellemetlenségeket okozott. A szokásos kitüntetések, nevezetesen a titkos kormánytanácsossá kinevezés, sokáig váratott magára; az egyetem, melynek dísze volt, soha se választotta rektorává, s koronként úgy látszott, mintha fiatalabb és merészebb szaktársai elhomályosítanák hírnevét. Pott mind ezt érezte s alkalmilag nyersen és maró gúnynyal adott kifejezést érzelmeinek, de állandóbb káros benyomásoktól megóvta őt pompás humorban nyilvánuló szerencsés természete: kisebb kellemetlenségek inkább serkentették mint bénították munkakedvét. Különösen kedvező körülmény volt reá nézve, hogy 1840-ben szerencsés házasságra lépven Ebeling Erzsébettel, a boldog családi élet megadta neki a munkássághoz szükséges állandó jó kedvet.

*

Ha végig tekintünk művein, keletkezők időrendje szerint, bizonyos kiszabott munkatervet nem találhatunk. Fő irányt képviselnek ugyan etymologiai kutatásai, de a tudósok fejlődésének ama szokásos menete, hogy t. i. lehetőleg sokoldalú működéssel kezdve, később mindinkább valamely specialis iránynak szolgáló kutatásokba mélyednek, nála nem mutatkozik. Sokoldalú s mindvégig ifjú lelkesedéstől áthatott szelleme érdeklődéssel karolt fel minden újonnan felmerült nyelvészeti kérdést, és gyakran valamely nehéz, mások által alig egyengetett útra vezető themával való első foglalkozás is, melynek rendszerint kétes értékű eredményeit más tudósok elhallgatják s kezdetleges dolgozataik sorába rejtik, kiváló fontosságú értekezések megírására vezette. Művei, tartalmok szerint, öt csoportba oszthatók: 1. általános nyelvészetiek; 2. indogermán nyelvekkel, 3. nem indogermán nyelvekkel foglalkozók; 4. hangtani és etymologiai, 5. mythologiai kutatások.

Az általános nyelvészeti munkák közül mindenekelőtt figyelembe veendő «Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte» című ethnologiai tanulmánya, mely Gobineau «Essai sur l'inégalité des Races humaines» című munkájából kiindulva fejtegeti az ethnologia és nyelvtudomány összefüggé-

sét és utal azon fontos szolgálatokra, melyeket az ethnologia tehet a nyelvtudománynak. Nézete szerint sem az emberiség, sem nyelve nem egy eredetű, és ezt tárgyalja «Anti-Kaulen oder mythische Vorstellungen vom Ursprunge der Völker und Sprachen» című könyvében, vitatkozva Kaulen theologussal, ki «Die Sprachverwirrung zu Babel Linguistisch-theologische Untersuchungen»-jében a biblia alapján az emberiség egy eredetét s ezzel kapcsolatban az összes nyelvek gyökeinek azonosságát törekedett kimutatni. Következő két dolgozatában: «Zur Frage über die Classification der Sprachen» és «Max Müller und die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft», a nyelvek osztályozásával foglalkozik, vonatkozással az előbbiben Steinthal «Die Classification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee», az utóbbiban Müller Miksa «Letter on the Classification of the Turanian languages» című munkáira. Nem tartja kielégítőnek Steinthalnak a physiologiai principium szerint való nyelvosztályozását, és a physiologiai principium mellett a nyelvek genealogiai osztályozásának jogosultságát is hangsúlyozza; másrészt nem helyesli, hogy Müller Miksa kelleténél sokkal nagyobb kiterjedést tulajdonít a turáni nyelveknek. A nagy befolyás, melyet Humboldt Vilmos Pottra gyakorolt, több munkájában észlelhető. Humboldt az általános grammatika legelső feladatának azt tartotta, hogy az egyes grammatikai kategóriák az összes nyelvekre kiterjedő kutatással tárgyaltassanak, s ebben a szellemben írta Pott «Die quinäre und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welttheile», «Grammatisches Geschlecht», «Zur Geschichte und Kritik der sogenannten allgemeinen Grammatik», «Die Sprachverschiedenheit in Europa an den Zahlwörtern nachgewiesen» és «Sprachliche Bezeichnung von Mass und Zahl in verschiedenen Sprachen» című munkáit. 1876-ban kiadta Humboldtnak «Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues» című könyvét, melyhez egy majdnem ugyanoly terjedelmű bevezetést csatolt — «Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft» címen — nagy elismeréssel méltatva benne Humboldt érdemeit. De általános nyelvészeti munkásságának koronáját

a *Techner* folyóiratában hét közleményben megjelent nagyszabású «*Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft*» képezi és ennek függeléke gyanánt «*Zur Litteratur der Sprachkunde Europas*» című terjedelmes dolgozata, melyek a világ összes nyelveinek és a rájuk vonatkozó rengeteg irodalomnak valóban bámulatos ismeretéről tanúskodnak. Utolsó munkája, az «*Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abel's ägyptische Studien*», tájékoztatóan vázolja, hogy mi történt Bopp óta az egyetemes nyelvtudomány terén. E művében szó van Abel Károly egyiptomi tanulmányairól is. Abelnek elvitázhatatlan érdeme, hogy az enantiosemeionokat, minő pl. a latin *altus* értelme, mely magasat és mélyet is jelent, újlag érvényre juttatta s eléggé gyakori nyelvtüneménynek bizonyította. Pott Abelnek a «*Gegensinn*»-ről — a mint ez utóbbi az enantiosemeiont nevezi — magyarul az «ellenkező értelműség»-ről szóló nézeteit igen tanulságosan, hol helyreigazítással, hol kibővítéssel ismerteti, és Ponori Thewrewk Emil a Philologiai Társaság 1886-iki elnöki megnyitó beszédében Pott szavaihoz nem kevésbé tanulságos megjegyzéseket csatol.

Az indogermán nyelvészet körébe tartozó munkái közül csak névleg említem a következőket: «*Indogermanischer Sprachstamm*», «*Das indogermanische Pronomen*», «*Plattlateinisch und romanisch*» két közlemény, «*Romanische Elemente in der lex Salica*», «*Romanische Elemente in den langobardischen Gesetzen*» négy közlemény, «*De Lituanoborussicae in slavice letticeisque linguis principatu*» két részben. Rödigerrel együtt «*Kurdische Studien*» czímen tanulmányokat adott hat közleményben az elő-ázsiai kurdok nyelvéről, mely rokonságra nézve legközelebb áll a mai perzsák nyelvéhez. Itt kell említenem egy másik, 1844—1845-ben megjelent epochalis művét, «*Die Zigeuner in Europa und Asien*» két kötetben, melyet a francia Institut a Volney-féle jutalommal tüntetett ki, s a mely mellé jelentőség tekintetében méltóan sorakozik József Főherczeg Ö Fenségeinek a M. T. Akadémia által kiadott és Ponori Thewrewk Emiltől a cigányokra vonatkozó irodalmat ismertető függelékei ellátott cigány nyelvtudományi munkája. Hasonló

képen a cigányokkal foglalkoznak következő értekezései: «Ueber die Sprache der Zigeuner in Syrien», «Ueber die Zigeuner», «Neueste Beiträge zur Kenntniss der Zigeuner und ihrer Sprache», «Bemerkungen über die Zigeuner in Persien» «Zigeunerisches» Mordtmannal együtt kiadva.

A nem indogermán nyelvek közül az afrikai bantu nyelvcsaláddal foglalkozik következő négy értekezése: «Verwandtschaftliches Verhältniss der Sprachen vom Kaffer- und Kongo-Stamme unter einander» két közleményben, «Die Sprachen Süd-Afrika's», «Ueber die Kihiau-Sprache», «Sprachen aus Afrika's Innerem und Westen». A jávai és japáni nyelvekről szólnak «Javanische Sprache und Litteratur» és «Die Japanische Sprache in ihren Verhältnissen zu anderen Asiatinnen» című értekezései.

Hangtani és etymologiai kutatásainak eredményeit adja említett főműve, az «Etymologische Forschungen», melynek kiegészítésekép tekinthetők következő tanulmányai: «Ueber Mannichfaltigkeit des sprachlichen Ausdrucks nach Laut und Begriff» négy közlemény, «Doppelung (Reduplication, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache», «Die Umstellung des hauches», «Latein und griechisch in einigen ihrer wichtigsten Lautunterschiede», «Verschiedene Bezeichnung des Perfects in einigen Sprachen und Lautsymbolik» két közlemény. Sokat foglalkozott a tulajdonnevek etymológiájával is, nevezetesen «Die Personennamen insbesondere die Familiennamen; auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen» című nagy és tanulságos munkájában, melyhez csatlakoznak «Ueber die Namen des Elephanten», «Ueber altpersische Eigennamen», «Eigennamen in ihrem Unterschiede von Appellativen», «Ueber vaskische Familiennamen», «Etymologische spähne» öt közlemény, «Onomatologische Studien», «Mytho-etymologica» hét közl., «Ovidiana» három közlemény, «Was bedeutet Diafoirus bei Molière?» című értekezései. Felhasználva az időközben gyűjtött anyagot, újból átdolgozta «Etymologische Forschungen»-jét, melynek terjedelme az új kiadásban két kötetről kilencz erős kötetre emelkedett.

Az első kötet első felének körülbelül csak egy harmadát

tevő gyökszótára az indogermán nyelveknek ez új kiadásban hét kötetre gyarapodott, és az anyagnak csodálatra méltó bőségével és sokféleségével — valamint az említett «*Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft*» — fényesen tanúskodik szerzője szellemének universalitásáról, mely szellem egyébiránt kisebb értekezéseiben is nyilvánul.

A Kuhn által kezdeményezett összehasonlító mythologiai tanulmányokban Benfeyjel, Meyer Leóval, Müller Miksával és Sonne Vilmostal együtt kiváló része volt Pottnak is. Ide tartoznak az említett «*Mytho-etymologica*»-n kívül a «*Studien zur griechischen Mythologie*» és a «*Zahlen von kosmischer Bedeutung, hauptsächlich bei den Indern und Griechen, und Wichtigkeit von Genealogien im Mythus*» című értekezés két közleményben.

*

A mai nyelvtudomány megalapítóinak Boppot, Grimm Jakabot, Humboldt Vilmost és Pottot szokás tekinteni. Pott, mindnyájuk között a legfiatalabb, egyesítette magában idősb társainak különböző irányú törekvéseit, de Humboldttal együtt, kinek lelkesült tisztelője volt, ő is az általános nyelvtudomány művelésében találta fő feladatát és indogermán nyelvtanulmányait is az általános nyelvtudományhoz való adalékoknak tekintette. Fő ereje mindazonáltal nem ebben, hanem hangtani és etymologiai kutatásaiban rejlett. A Grimm által szűk területen alkalmazott hangösszehasonlítási módszert, Boppot kiegészítve, az egész indogermán nyelvcsaládra kiterjesztette, s ez, összes érdemei között, legkétségtelenebb és legkiválóbb, mert tovább fejleszti az indogermán nyelvtudományt. Szigorú ítélő képességénél és társalgás közben is szójáték alakjában nyilvánuló gazdag kombináló phantasiájánál fogva — melyek közül amaz a hangtani jelenségek megértéséhez, ez az etymologiai fejtegetésekhez szükséges — már eleve arra termett, hogy, Renan szavaival élve, mint «*un esprit à la fois sévère et hardi*», e két tudomány megalkotója lehessen.

Hogy a hangtan és etymologia terén kifejtett munkásságát kellőképen méltathassuk, tekintetbe kell vennünk

Bopp-hoz és Grimm Jakab-hoz való viszonyát. Bopp a nyelvben mutatkozó változásokat részint mechanikai, részint physikai törvények szerint magyarázta. A Bopp által úgynevezett mechanikai törvények főképen azon változásokban mutatkoznak, melyeket a személyragok súlya idéz elő a tövekben, és abban nyilvánulnak, hogy a tö súlyos alakjához a könnyű rag csatlakozik, pl. ebben *émi* «megyek» az *i* töből képezve, míg a nehéz rag csak a könnyű tőalakhoz járulhat, pl. ebben *imás* «megyünk». Mi ezt a nyelvi jelenséget már másképen magyarázzuk, a mennyiben bizonyos szótagok gyöngítését nem a mechanikai, nehézségi törvénynek, hanem a gyöngített szótagot követő szótag ékezése erejének tulajdonítjuk. A személyragok súlyának befolyásán kívül Bopp még a következőkben látja a nehézség törvényének működését: szerinte a tőszótagoknak az a feladatuk, hogy a képző szótagokat hordozzák; de előfordulnak olyan esetek, melyekben a tőszótag nem elég erős a képző szótagok hordozására, s ilyenkor ez utóbbiak, hogy könnyebbé váljanak, megcsónkulnak, mint a hogy az különösen a perfectum ragjainál látható, szemben a praesens ragjaival. Világos azonban, hogy a nehézségi törvénynek ezen utóbbi, Bopp által megkülönböztetett jelensége egyenesen ellenmond az előbbinek. A physikai törvényeken Bopp ugyanazon jelenségeket érti, melyeket mi hangtörvényeknek nevezünk, de nagyon is távol áll attól, hogy — kivéve egyes eseteket — kivételnélküliséget tulajdonítson nekik: «Man suche — mondja ő — in den Sprachen keine Gesetze, die festeren Widerstand leisten, als die Ufer der Flüsse und Meere» (Vocalismus, 15. l.).

A hangtan kétségtelenül Bopp leggyengébb oldala, ki e tekintetben még saját kora nyelvtudományi módszerének hatása alatt állott, melyben a nyelvtanok a szabályos jelenségek mellett a szabálytalanságoknak is majdnem ugyanoly nagy számát mutatták, és szabály kivétel nélkül szinte gyanúsnak tekintetett. Rendkívül fontos haladást képez Bopp hangtanával szemben a Rask és Grimm-féle Lautverschiebung törvénye — mely szerint egyrészt a német nyelv, másrészt a classicus nyelvek hangjai között bizonyos meghatározott történeti viszony létezik — fontos haladást képez,

mert azt bizonyítja, hogy a hangoknak — vagy, mint akkor mondták, a betűknek — átmenetei bizonyos törvények szerint történnek. Bopp és Grimm kutatásai után a hangtannak az összehasonlító nyelvészet és az etymologia szempontjából való fontosságát senki se ismerte fel annyira, mint Pott, ki az «*Etymologische Forschungen*» első kötetének előszavában, erősen hangsúlyozva a hangtani jelenségek törvényszerűségét, így nyilatkozik: «*Es ist unter J. Grimm's hohen Verdiensten um besondere und allgemeine Sprachkunde gewiss keines der geringsten, den Buchstaben ihre bisher in der Sprachwissenschaft geschmälerten, natürlichen Rechte zurückgegeben und dieselben zu der gleichstufigen Stellung erhoben zu haben, welche sie in der Sprache selbst einnehmen. Grimm's geschichtliche Darlegung der Lautumwandlungen in den germanischen Sprachen hat allein mehr Werth, als manche philosophische Sprachlehre voll einseitiger oder nichtiger Abstractionen: aus ihr geht zur Genüge hervor, dass der Buchstabe, ... ein sicherer Faden im dunklen Labyrinth der Etymologie ist, ... dass die Sprachforschung, insbesondere die vergleichende, ohne genaue geschichtliche Kenntniss vom Buchstaben des festen Haltes entbehrt; sie endlich zeigt mit Erstaunen erregender Klarheit, dass selbst im blossen Buchstaben nicht — wie auch sonst nirgends in der Sprache der Fall ist, wohl aber die bequeme Unwissenheit es sich gern träumen lässt — die Gesetzlosigkeit frecher Willkür herrscht, sondern vernünftige Freiheit, d. h. Einschränkung durch selbsteigene in der Natur der Laute begründete Gesetze.*» Töle bírjuk az első hangösszehasonlító táblázatokat, melyek az összes, általa összehasonlított nyelvekre kiterjednek, s általában véve neki köszönhetünk legtöbbit a hangátmenetekre vonatkozó törvények fölfedezésében, a mint hogy a helyeseknek elismert etymologiai magyarázatoknak igen nagy száma is tőle származik, s csak néha vetemedik — félrevezetve phantasiája által — merész etymologiai hypothesisekre.

Bopp, korának grammatikai traditióit és az ind grammatikusokat követve, azt állította, hogy valamely nyelvnek összes szóanyaga gyökökből áll, de arra nézve, vajjon ezen

gyökök realis nyelvi alakoknak vagy grammatikai abstrakcióknak tekintendők-e, nem nyilatkozott. Pott behatóan foglalkozik ezzel a kérdéssel az «*Etymologische Forschungen*» első kiadásának több helyén és a második kiadás második kötetének több mint ezer lapból álló első részében. Szerinte a gyökök csak képzelt s a nyelvész kutatásai szempontjából szükséges abstrakciók, melyek a valóságban soha se léteztek. Tagadja tehát, hogy a gyökök a flexiós alakok előtt megvoltak, de ezzel ellentétben áll az, a mit a flexiós alakok keletkezéséről mond. Ez utóbbi tekintetben ugyanis, Boppot követve, a szóösszetétel, agglutinálás híve, de nem vonja le Bopp teoriájából a szükségszerű nyelvtörténeti consequentiákat. Mert ha a flexiós alakok összetétel útján keletkeztek, akkor a gyököknek a nyelv flexiós korszaka előtt élő nyelv-alakoknak kellett lenniök, s csak akkor enyésztek el mint önálló szavak, a mikor a nyelv flexiós korszaka bekövetkezett. A gyökökről való definitiója csak annyiban helyes, a mennyiben meghatározza, mily helyzete és jelentősége van a gyöknek a már megalakult flexiós nyelv körében, de másrészt egyoldalú, mert nem fejt ki, mikép jutott a gyök a flexiós nyelvben functiójához. Bopp agglutinálási teoriájának szükségszerű következménye az a nézet, hogy a gyökök egykor, a nyelv őskorában, önálló alakok voltak, és ha Pott ezt elismerni vonakodik, teszi azt nyilván azon kritikai ellenszenvből, melylyel minden ősnyelvi constructiók, nevezetesen a Schleicher által reconstruált indogermán ősnyelv iránt viseltetett. A gyökök osztályait illetőleg Bopp két csoportot vesz fel; verbalis gyököket, melyekből a verbumok és nomenek, és pronominalis gyököket, melyekből a pronomenek, őspræpositiók, coniunctiók és particulák erednek. Pott elfogadja Bopp osztályozását, de a præpositiókat külön, harmadik osztályba sorozza. A gyökök alakjainak magyarázatában sajátos, ma már mellözött módszert követett, mely abból áll, hogy gyakran fölveszi a gyökök előhangjaiban a præpositióknak vagy egyéb præfixumoknak rejtőzködését, mint pl. a *svād* «kedvét találni, tetszeni» szerinte ebből lett *su ā ad* «jó az evést illetőleg». Ezzel ellenkező módon járt el Curtius, ki többször vég consonansokat különböztet meg a gyökökben,

mint újabb járulékokat, úgynevezett gyökdedeterminatívákat; így pl. e két gyököt *judh* «harczolni» és *jug* «összekötni» a *ju* ősgyökből származtatja, egyrészt a *dh*-nak, másrészt a *g*-nek hozzájárulása által.

Hangtani és etymologiai kutatásaiban jelentékeny szerepet játszik a hang-symbolika, mely szerint bizonyos hangok bizonyos fogalmaknak jelképes kifejezői. A hang-symbolika az ó-korban se volt ismeretlen. Találkozunk vele már a görögök legrégibb nyelvészeti művében és legelső etymologiai munkájokban, Platónak az elnevezések helyességéről szóló, Cratylus című, dialogusában, melyben a ρ a mozgás, az ι a hatás, haladás, a ψ , σ , ξ a zúgás, sziszegés, a λ a símaság, csúszás kifejezői gyanánt szerepelnek. Leibnitz, kinek neve egyaránt kiválik a psychologia és nyelvtudomány történetében, szintén felhasználja Plató módjára a symbolikus hangmagyarázatot az onomatopoëtikus szavaknak, mint pl. *coaxare*, *quaken* — vagy, mint ő mondja, a «*mots formés sur des raisons physiques*» — fejtegetésében. Bopp is, a flexió eredetéről szólva, az agglutinálás elve mellett, néha a symbolikus hangmagyarázathoz folyamodik. Így pl. a dualisról azt mondja, hogy az, mivel határozottabb szemlélődés képezi alapját mint a bizonytalan pluralisnak, szereti az erősebb nyomaték és élénkebb személyesítés céljából a teljesebb ragokat, s ugyanez áll szerinte a femininumról is, mely a sanskritban úgy a töben mint az esetragokban a teltebb formákat mutatja. Hasonlóképen symbolice magyarázza a többes harmadik személy *nti* ragját, mely szerinte az egyes harmadik személy *ti* ragjából keletkezett a vontatott orrhangú *n*-nek a többesség jelölése céljából való hozzájárulása által. Pott már az «*Anti-Kaulen*»-ben úgy nyilatkozik, hogy a hang-symbolika nem szokatlan a nyelvekben, és később mindinkább emeli e nyelvmagyarázat jelentőségét — nevezetesen a flexió keletkezésének fejtegetésében — de az említett többes *nti* ragot nem symbolikusan, mint Bopp, hanem a *na* és *ta* pronominalis tövek egybeolvadásából magyarázza. A «*Verschiedene Bezeichnung des Perfects in einigen Sprachen und Lautsymbolik*» című munkája a perfectum reduplicációjában és Ablaut-jában is hang-symbolikát mutat ki,

mely szerint különösen a sémi nyelvekben fordul elő nagy számmal, sokkal kevésbé az indogermánban, de általában véve föllelhető mindenütt a nyelvekben. Igen érdekes példákat említ többek között a hátsó-indiai Barma lakóinak flexió nélküli nyelvéből (l. Techmer, Internat. Zeitschr. II., 1885, 73-ik l.), melyek a hang-symbolika kétségtelen bizonyítékainak tekinthetők. E nyelvben t. i. a kezdő consonans aspiratiója a gyöknek activ, az aspiratio hiánya passiv vagy neutralis értelmet ad, pl. *khya* vetni, dobni, *kya* esni; *lhūt* szabaddá tenni, *lūt* szabaddá lenni; *khyauk* megijeszteni, *kyauk* megijedni; *nhap* két test közé szorítani, ollóval vágni, *nap* két test közé szorúlni stb.; tehát az aspiratio, melynek kiejtéséhez nagyobb erő szükséges, az activitás erejét, az aspiratio hiánya a passivitas gyöngébb, szenvedő voltát jelzi. Kár, hogy Pottnak, ki csak alkalmilag idéz példákat a hang-symbolikára, nem volt már ideje külön munkában feldolgozni a rendelkezésére álló nagy anyagot, kimutatván rendszeresen, hogy miképen jelentkezik a hang-symbolika a különböző nyelvekben. Az ebbeli kutatások eredményei most még sok tekintetben kétesek és hiányosak, merész lépés tehát Perthes részéről, hogy azokat «Zur Reform des lateinischen Unterrichtes auf Gymnasien und Realschulen» (Berlin, Weidmann, 1886) című könyvében, már az iskola számára akarja értékesíteni.

*

Pott rendkívül nagy nyelvismerete inkább szótárak és grammatikák tanulmányozásán, mint a nyelvek közvetlen ismeretéből meritett tapasztalatokon alapult, tehát nem annyira philologus, mint inkább nyelvész volt, a szó legszorosabb értelmében. De tanulmányozási módszere az általa mívelt nyelvészeti irányoknál fogva — mert pl. szintaktikai kérdésekkel nem foglalkozott — kutatásai tudományos becsének nem igen árthatott, kivéve hogy néha-néha tévútra vezette őt a hiányos anyaggyűjtemény, vagy cserben hagyta különben fényes emlékező tehetsége. Említettem, hogy műveinek időrendjében kiszabott munkaterv nem észlelhető. Tanulmányainak főrészt etymologiai kutatásai és kedvelt themáit a gyökök analysise és a hang-symbolika

képezte, de nem érzett elég indító okot arra, hogy rendszeresen adja elő nézeteit, jöllehet ezek nem nélkülözték a benső egységet. Azon természetek közé tartozott, kiket gyakrabban az adott alkalom, mint a kitűzött czél sarkalt tevékenységre, és különösen az ellentétes nézetek nyilvánulása birta őt arra, hogy a maga nézeteit a legnagyobb határozottsággal kifejtse és megvédje. Így vitatkozott Kaulennel a nyelvek egyeredetűsége, Grassmannal (l. «Die Umstellung des hauches» című értekezését) a kettős hehezetű gyökök, Curtiussal a gyökösszetételek kérdéseiben. Azon tudósok között, kik Pottra ellentétességök által gyakoroltak befolyást, a legkiválóbb volt Steinthal, Pott-tal együtt leglelkesebb tisztelője, de kevésbbé föltétlen követője Humboldt Vilmosnak, mint különösen azon nyílt iratból látható, melyet Humboldt «Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues» című könyvének Pott által eszközölt kiadása alkalmával ez utóbbihoz intézett («Offenes Sendschreiben an Herrn Prof. Pott.» Steinthal, Zeitschr. für Völkerpsych. und Sprachwissenschaft, IX. 1877). Kezdetől fogva leghatározottabban elítélte Schleicher indogermán ősnyelvi reconstitúcióját és Humboldttal együtt küzdött az úgynevezett általános philosophiai grammatikák írói ellen, kik a priori törekedvén megállapítani az emberi nyelv szerkezetét, ügyet se vetettek az idegen nyelvek tanulságaira, s így észre se vették, hogy általános nyelvszerkezetök csak anyanyelvökből merített tapasztalatokon alapúl. E philosophiai irányú nyelvbúvárlati törekvéseknek véget vetett Humboldt, ki a nyelvtudomány legfőbb problémájának tartotta ugyan az általános grammatikát, de úgy vélekedett, hogy annak megvalósításához mindenekelőtt egy, az összes nyelveket grammatikai kategóriák szempontjából összehasonlító grammatika szükséges. Ily értelemben fejtegette Humboldt a dualisnak a nyelvek világában való szerepét, és követte őt — mint említettük — Pott több munkájában.

Curtiussal, Müller Frigyessel, Schuchardttal és másokkal együtt részt vett az új-grammatikusok elleni vitában, nem öregség szülte gyöngeségből — mert szelleme mindvégig megtartotta friss erejét és minden új iránt élénken érdeklődő

jellemét — hanem küzdött rendkívül dús tapasztalatok alapján szerzett meggyőződésből. De talán még se követek el e nagy tudós fényes emléke ellen vétséget, ha ki merem mondani, hogy nem volt teljesen igaza. Mert ha nem állítható is, hogy az új-grammatikusok a nyelvkutatás elveit egyszer s mindenkorra megállapították, annyi kétségtelennek látszik, hogy a nyelvtudomány mai állásában az ő elveik szerint folytatott nyelvtanulmány legtöbb eredményre vezet. Rendkívül fontos szerepet játszik a nyelvkutatást illető methodikai elveknek az új-grammatikusok által fölidézett legújabbkori forradalmában azon viszony megfejtése, melyben az ind-iráni *a* az európai nyelvekben neki megfelelő *e*-hez áll. Míg Bopp, Grimm, Pott, Schleicher, Curtius és mások abban a nézetben voltak, hogy az ind-iráni *a* eredeti indogermán hang, és hogy ez az európai nyelvekben *e*-re változott, a legújabb kutatások — különösen az arméniai *e* fölfedezése folytán — épen ellenkezőleg azt tették kétségtelenné, hogy az indogermán alapnyelvben az *e* hang létezett, s hogy az európai nyelvek *e*-je az eredeti indogermán hang, mely az ind-irániiban *a*-ra változott. Ezzel be volt egyszersmind bizonyítva az indogermán *e* hang több ezer éves fennmaradása, s ez nagy mértékben fokozta a hang jelenségeiben mutatkozó törvényszerűség kellő megbecsülését. Még Bopp lehetőknek tartotta a hangoknak a nyelv ugyanazon korszakában különböző módon való tetszés szerinti változását, de már Pott, Schleicher és Curtius e szabadságot nagy mértékben megszorították: e megszorítás végeredménye azon elv felállítása volt, hogy a hangtörvények, valamint a természeti törvények, általában véve kivétel nélküliek, a mivel szoros kapcsolatban állott azután az analogia, azaz, az értelmi vagy alaki rokonságban álló alakok kölcsönhatása elvének jelentékeny előtérbe lépése. Ez a két elv képezi az új-grammatikusok fő methodikai principiumát, melyek közül a hangtörvények kivétel nélkülségének elvét ma már igen óvatos meghatározással úgy értik, hogy, ha valamely dialectus körében, egy bizonyos időben, valamely hang változásnak indul, akkor e hangváltozás minden szóra nézve, melyben az illető hang ugyanazon föltételek — nevezetesen ugyanazon ékezési és helyzeti viszonyok — mel-

lett előfordúl, érvényes; és ha mutatkoznak kivételek, azok egyéb tényezők, nevezetesen egy másik hangtörvény vagy az analogia közbelépésének tulajdonítandók. Pl. a görög nyelv egyik hangtörvénye, hogy a τ az ι előtt σ -ra változik, így lesz $\delta\iota\delta\omega\tau\iota$ -ből $\delta\iota\delta\omega\sigma\iota$, $\pi\lambda\omicron\upsilon\tau\iota\omicron\varsigma$ -ből $\pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma$; de hogy az ion-attikai $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$, $\pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\varsigma$ szavakban a τ nem változik át ι előtt σ -ra, nem kivétel azon törvény alól, hogy a τ σ -be megy át, hanem egy másik hangtörvény folyománya, mely szerint a $\sigma\tau$ hangcsoportban a τ ι előtt nem lesz σ -vá. Tehát az egyik hangtörvény működése keresztezi a másik hangtörvény működését, és kivételtől épen oly kevésbé lehet szó, mint pl. a víznek erős nyomás alatt 100° Celsiuson fölüli melegítése, a nélkül hogy gőzzé változzék, nem képez kivételt azon természeti törvény alól, hogy a víz 100° Celsiusnál gőzzé változik, mert a hevítés hatását paralysálja a nyomás hatása. Egy másik hangtörvénye a görög nyelvnek, hogy az $\alpha\omicron$ ω -ba vonatik össze, így lesz ebből $\tau\iota\mu\acute{\alpha}\omicron\rho\epsilon\nu$ összevonva $\tau\iota\mu\acute{\omega}\rho\epsilon\nu$; de az α tövű hímnemű szavak egyes genitivusa, pl. $\text{'}\text{Ἀ}\text{τρ}\epsilon\iota\delta\omicron\upsilon$, kivételesnek látszik, mert a homerosi $\text{'}\text{Ἀ}\text{τρ}\epsilon\iota\delta\alpha\omicron$ nyílt alaknak az említett hangtörvény szerint $\text{'}\text{Ἀ}\text{τρ}\epsilon\iota\delta\omega$ összevont alak felelne meg, a mint ezt a homerosi $\text{'}\text{Ε}\rho\mu\epsilon\iota\omega$ genitivusban látjuk, mely a $\text{'}\text{Ε}\rho\mu\epsilon\iota\alpha\omicron$ -nak összevonása. A látszólagos kivételességet ez esetben az analogia működése idézi elő, mely szerint az α tövű hímneműek egyes genitivusa az \omicron végződést az \omicron tövű hímneműek analogiája szerint bírja, melyeknél az egyes genitivus \omicron végződése a hangtörvény szerint keletkezett $\omicron\omicron$ -ból, mint pl. $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omicron\upsilon$ ebből $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\omicron$. Az analogia működésének egy másik igen érdekes esetét látjuk a $\pi\lambda\omicron\upsilon\varsigma$, $\nu\omicron\upsilon\varsigma$ és $\rho\acute{\omicron}\upsilon\varsigma$ -szal összetett főneveknél és mellékneveknél, melyek ékezetöket minden casusban a végelőtti szótagon bírnak, de csak az egyes nominativusban és accusativusban valamint a többes nominativusban az ékezés törvénye szerint — tehát $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ ebből $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\omicron\varsigma$, $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\upsilon\nu$ ebből $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\omicron\nu$, $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\iota$ ebből $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\omicron\iota$ — míg a többi esetek ékezete az ékezés törvénye ellenére áll a végelőtti szótagon — pl. $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\nu$ ebből $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\omicron\nu$ e helyett $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\pi\lambda\omicron\upsilon$ — a mondatbeli jelentőségöknél fogva fontos, alanyt és tárgyat kifejező nominativus és accusativus analogiája szerint. Fölhozhatnék az említettekhez hasonló számos, még

Curtius nyelvtanában meg nem magyarázható kivételként szereplő esetet, melyekben az analogikus magyarázat annyira világos, hogy az oktatásban is sikerrel alkalmazható, és az új-grammatikusoknak tagadhatatlan érdemek, hogy igen sok nyelvi jelenséget, melyeket ez iskola ellenfelei a meg nem magyarázott kivételek közé soroltak, az analogikus magyarázattal legalább megokolhatóknak tüntettek fel.

*

Pott vérmérséklete túlnyomóan sanguinicus volt, s ez munkáinak sajátosságában, külső megjelenésében és beszédében egyaránt nyilvánult. Gyors mozgatai, sebes folyású és élénken hangsúlyozott beszéde, egyik tárgyról a másikra szökkenő gondolatai, s az új gondolat szülte öröm felvillanása arcán, bámulatosan mozgékony s a recipiálásra és produkálásra egyaránt kész szellemének mind meg annyi tanúbizonyságai. De e mellett férfias jellem, előkelő és büszke természet volt. A lipesei és berlini «Illustrirte Zeitung» 1887. július 30-iki számában Pauli Károlytól írt rövid életrajz kíséretében közölt arcképe, a hatalmas gondolkodó homlokkal, dús szemöldökkel, élénk és erős vonásokkal, egy ideálisan szép öreg képét mutatja. Egészsége 1887-ben ingott meg először, a midőn egy heves tüdőgyulladás rövid lélekzést vont maga után, melyet még súlyosabbá tett nevének ezen időtájban bekövetkezett halála, de szellemének frissessége ezután is megmaradt betegeskedésének egész végső korszakáig. Ugyanezen év május havában életerejét gyorsan fölemészítő erős bronchitis vett rajta erőt, melynek áldozatává lett július 6-ikán, 84 éves korában, mint utolsó a mai nyelvtudomány megalapítói közül.

Nem hagyhatom említés nélkül stilusát, melynek utánzásra nem való, de bajosan is utánozható sajátosságai annyira szembetűnők, hogy már magokban véve is eléggé jellemzik tudományos működésében is mutatkozó, huzamosabban és kizárólagosan egy tárggyal foglalkodni nem tudó nyugtalan temperamentumát, szellemének nagy tudástól duzzadó, esapongó erejét. Tagolatlanul rohan előre írási modora, sokszor alig sejtetve munkájának tervezetét, majd megállapodik a tárgyalás közepett, hogy körébe vonjon tárgytól távol eső dolgo-

kat, és nem kevésbé sajátságosak közbevetett megjegyzésekkel és ige nélküli felkiáltásokkal ellátott mondat szerkezetei. Stílusánakezen, különben nem mindennapi embert jellemző hiányai jelentékenyen csökkentették műveinek hatását, melyeket csak alkalom adtán és részenként, tollal a kézben és jegyzve lehet tanulmányozni. Barátságos volt hallgatói iránt — kik közé Lehr Albert I. tag is tartozott — szívesen támogatta a törekvőket, de valamint Humboldtnak, kivel a stílus tekintetében is congeniális volt, úgy neki se sikerült iskolát alapítani. Mondják, hogy előadási modora se igen volt szerencsés, rögtönözve fűzvé össze a papírdarabokra vetett különböző jegyzeteket, de nem ez a csekélység, hanem, úgy mint Humboldtnál, szellemének universalitása volt az ok, hogy tanítványokat nem nevelhetett. Akadhattak-e nagyobb számmal tanulni vágyódók, kik sikerrel kövessék a nyelvek rengeteg birodalmában hatalmas szárnyakkal majd ide majd oda röppenő szellemét, ha nem szorítkozik szűkebb térre, valamely nyelvcsaládra, hogy biztos kézzel és genialitással vigye a mester szerepét! A mondottak alapján érthető az is, hogy, a mint pedig megérdemelné, tudományos munkásságát behatóan méltató életírója mindeddig még honfitársai között se akadt, s a midőn jelen alkalommal én tettem méltatására kísérletet, csak a M. T. Akadémia elismerő megemlékezésének akartam kifejezést adni egy oly külföldi nagy tudós iránt, ki nyelvünket is kedvvel tanulmányozta s annak tanulságait műveiben többszörösen értékesítette.

Pott munkáinak lajstroma.

Ezt az egybegyűjtést, mivel Pott műveinek teljes összeállítását mindeddig nem bírjuk, a budapesti könyvtárak szakfolyóiratainak átnézése alapján eszközöltem.

*

De relationibus quæ præpositionibus in linguis denotantur. Celle. 1827.

Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Littauischen und Gothischen. Lemgo. 1833—1836. Két kötet. A második, teljesen átdolgozott kiadás

ezime: Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen, unter Berücksichtigung ihrer Hauptformen, Sanskrit; Zend-Persisch; Griechisch-Lateinisch; Littauisch-Slavisch; Germanisch und Keltisch. Lemgo és Detmold. 1859—1876. Kilencz kötet.

De Lituano-Borussicæ in slavici lettisque linguis principatu. Halle, 1837—1841. Két részben.

Indogermanischer Sprachstamm. Ersch-Gruber, Allgem. Encycl. II, 18. 1840.

Kurdische Studien. Rödigerrel együtt kiadva. Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenl. III. 1840; IV. 1842; V. 1843; VII. 1850. Hæfer, Zeitschrift f. d. Wissensch. der Sprache. II, 2. 1847. Hat közlemény.

Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen. Halle. 1844—1845. Két kötet.

Ueber die Sprache der Zigeuner in Syrien. Hæfer, Zeitschr. f. d. Wissensch. der Sprache. I. 1846.

Die quinäre und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welttheile. Nebst ausführlichen Bemerkungen über die Zahlwörter indogermanischen Stammes und einem Anhang über Fingernamen. Halle. 1847.

Ueber die Namen des Elephanten. Hæfer, Zeitschr. f. d. Wissensch. der Sprache. II, 1. 1847.

Verwandtschaftliches Verhältniss der Sprachen vom Kaffer- und Kongo-Stamme unter einander. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft. II. 1848. Két közlemény.

Ueber die Zigeuner. Ugyanott. III. 1849.

Javanische Sprache und Litteratur. Ugyanott. IV. 1850.

Die Sprachen Südafrika's. Ugyanott V. 1851.

Romanische Elemente in der lex Salica. Hæfer, Zeitschr. f. d. Wissensch. der Sprache. III, 1—2. 1851.

Plattlateinisch und romanisch. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. I. 1852. Két közlemény.

Zur Frage über die Classification der Sprachen, mit besonderer Rücksicht auf die Schrift: Die Classification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee von Steinthal. Berlin. 1850. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. VI. 1852.

Ueber die Kihiau-Sprache. Ugyanott.

Die Personennamen insbesondere die Familiennamen und ihre Entstehungsarten; auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen. Eine sprachliche Untersuchung. Lipese. 1853. Második kiadás 1859-ben.

Neueste Beiträge zur Kenntniss der Zigeuner und ihrer Sprache. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. VII. 1853.

Sprachen aus Afrika's Innerem und Westen. Ugyanott. VIII. 1854.

Max Müller und die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft. Ugyanott. IX. 1855.

Die Ungleichheit menschlicher Rassen hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte, unter besonderer Berücksichtigung von des Grafen Gobineau gleichnamigem Werke. Mit einem Ueberblicke über die Sprachverhältnisse der Völker. Ein ethnologischer Versuch. Lemgo és Detmold. 1856.

Etymologische Spähne. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. V. 1856; VI. 1857. Öt közlemény.

Grammatisches Geschlecht. Ersch-Gruber, Allgem. Encycl. I. 62. 1856.

Bemerkungen über die Zigeuner in Persien. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XI. 1857.

Onomatologische Studien. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. VI. 1857.

Die japanische Sprache in ihren Verhältnissen zu anderen Asiatinnen. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XII. 1858.

Mytho-etymologica. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. VII. 1858; VIII. 1859; IX. 1860. Hét közlemény.

Ovidiana. Ugyanott. VIII. 1859. Három közlemény.

Studien zur griechischen Mythologie. Jahrb. f. class. Philol. Harvadik pótkötet. 1859.

Ueber altpersische Eigennamen. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XIII. 1859.

Ueber Mannichfaltigkeit des sprachlichen Ausdrucks nach Laut und Begriff. Lazarus-Steinthal, Zeitschr. f. Völkerpsych. und Sprachwissensch. I. 1860; II. 1862. Négy közlemény.

Doppelung (Reduplication, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache, beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile. Lemgo és Detmold. 1862.

Anti-Kaulen oder Mythische Vorstellungen vom Ursprunge der Völker und Sprachen. Nebst Beurtheilung der zwei sprachwissenschaftlichen Abhandlungen Heinrich von Ewald's. Lemgo és Detmold. 1863.

Romanische Elemente in den langobardischen Gesetzen. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XII. 1863; XIII. 1864. Négy közlemény.

Zur Geschichte und Kritik der sogenannten allgemeinen Grammatik. Fichte, Zeitschr. f. Philosoph. 1863.

Was bedeutet Diafoirus bei Molière? Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XIV. 1865.

Die Sprachverschiedenheit in Europa an den Zahlwörtern nachgewiesen. Halle. 1867.

Die Umstellung des Hauches. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XIX. 1870.

Eigennamen in ihrem Unterschiede von Appellativen, und mit der Namengebung verbundener Glaube und Sitte. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XXIV. 1870.

Zigeunerisches. Mordtmannal együtt kiadva. Ugyanott.

Ueber vaskische Familiennamen. Detmold. 1875.

Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes. Von Wilhelm von Humboldt. Mit erläuternden Anmerkungen und Excursen sowie als Einleitung: Wilhelm von Humboldt und die Sprachwissenschaft. Von A. F. Pott. Berlin. 1876. Két kötet, az első kötet Pott bevezetése. Második kiadása 1880-ban jelent meg.

Das indogermanische Pronomen. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellsch. XXXIII. 1879.

Sprachliche Bezeichnung von Mass und Zahl in verschiedenen Sprachen. Lazarus-Steinthal, Zeitschr. f. Völkerpsych. und Sprachwissenschaft. XII. 1880.

Latein und griechisch in einigen ihrer wichtigsten Lautunterschiede. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XXVI. 1883.

Zahlen von kosmischer Bedeutung, hauptsächlich bei Indern und Griechen, und Wichtigkeit von Genealogien im Mythos. Lazarus-Steinthal, Zeitschr. f. Völkerpsych. und Sprachwissenschaft. XIV. 1883. Két közlemény.

Verschiedene Bezeichnung des Perfects in einigen Sprachen, und Lautsymbolik. Ugyanott, XV. 1884; XVI. 1886. Két közlemény.

Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft. Techmer, Internat. Zeitschr. f. allgem. Sprachwissenschaft. I. 1884; II. 1885; III. 1887; IV. 1889. Hét közlemény.

Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abel's ägyptische Sprachstudien. Lipse. 1886. Az 1886-ban megindított «Einzelbeiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft». I. füzet.

Zur Litteratur der Sprachenkunde Europa's. Techmer, Internat. Zeitschr. f. allgem. Sprachwissenschaft. III. 1887. első pótkötetében.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Koncz Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szeccsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Fál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> I. tagtól	„ 20 kr.

IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy</i> <i>Jusztinián</i> l. tagtól	„ 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arcképével)	„ 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. <i>Dr. Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyúrfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmicz László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	„ 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	„ 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. <i>Dr. Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczi</i> <i>József</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. <i>Dr. Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. <i>Dr. Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	„ 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	„ 15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	„ 25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. <i>Dr. Czobor Béla</i> l. tagtól	„ 60 kr.
VIII. Emlékbeszéd Heer Oswald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	„ 40 kr.
IX. Emlékbeszéd Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hógyes Endre</i> r. tagtól	„ 60 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 11. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
DANIELIK JÁNOS

TISZTELETI TAGRÓL.

SZVORÉNYI JÓZSEF

T. TAGTÓL.

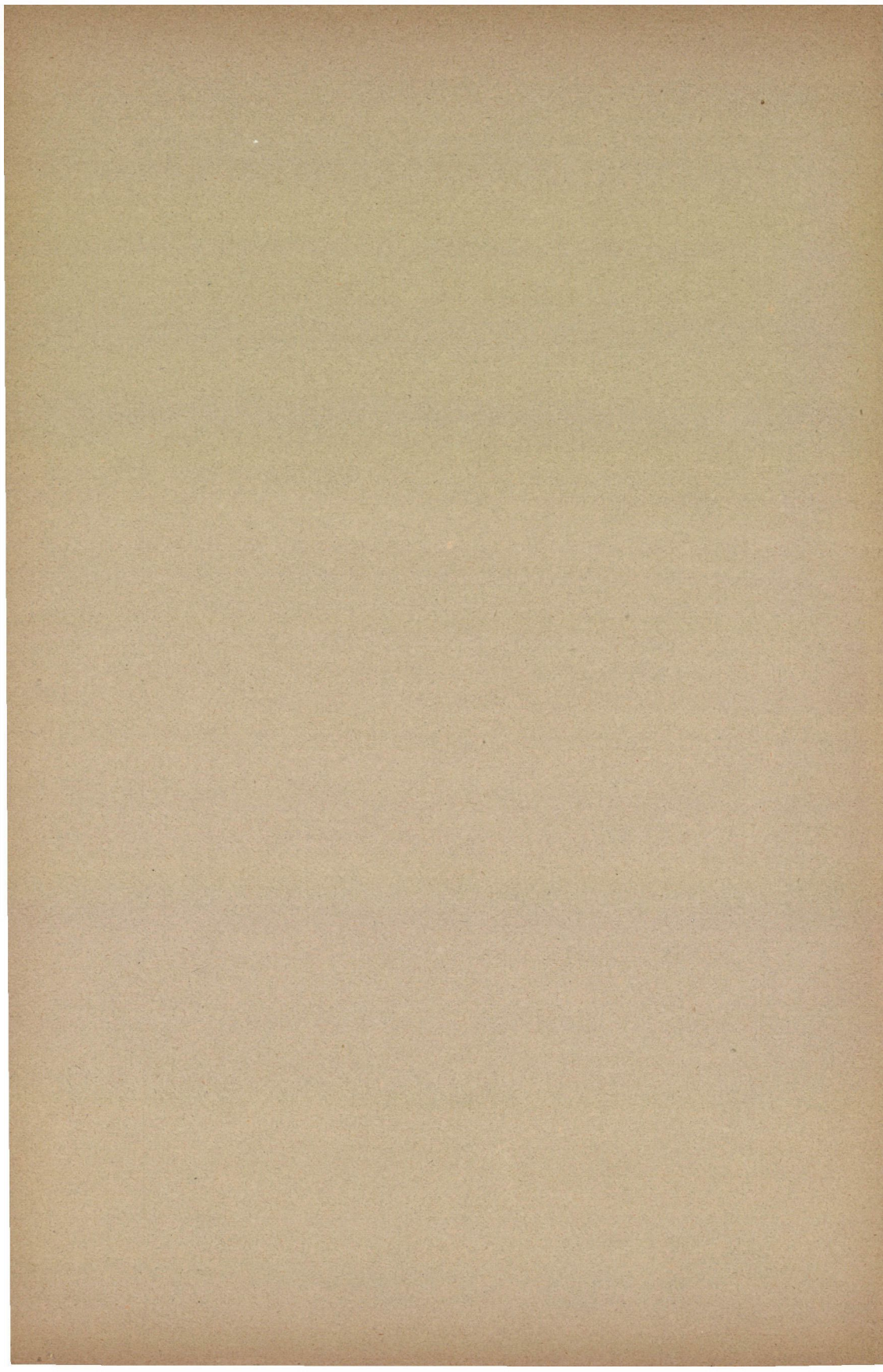
(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1891. jan. 26-iki összes ülésén.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

EMLÉKBESZÉD
DANIELIK JÁNOS

TISZTELETI TAGRÓL.

SZVORÉNYI JÓZSEF

T. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1891. jan. 26-iki összes ülésén.)

BUDAPEST.

1891.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

EMLÉKBESZÉD

DANIELIK NEPOMUK JÁNOS

a M. Tudom. Akadémia tiszteleti tagjáról,

SZVORÉNYI JÓZSEF, tiszteleti tagtól.

(Olvastatott a Magyar Tudom. Akadémia 1891. jan. 26-diki összes ülésén.)

Az emberi élet tüneményeit nyomozva nem nehéz belátni, hogy bár magukban véve kuszált töredékek gyanánt mutatkoznak: forrásukat, folyamukat s nehézkedéseket tekintve, nem minden rendszer s egybefüggés nélküli zűrzavarnak tekintendők azok. Sőt életegység lüktet bennök, úgy, hogy egy egységes épület részeinek kell őket találunk.

Van t. i. egy kötelék, mely összefüggésben tartja az összes anyagi és erkölesi világot. Ha jól tudunk látni, ráismerhetünk e kötelék egyes csomóira. Sőt többre, arra is, hogy noha életsorsunk nagyobbadán rejtély magunk előtt is, a mi benne és általa történik, törvények szerint történik.

Érjük be hát azzal, hogy a sors maga is törvény és hogy semmi sem esik az emberi életben ezen törvény, azaz egy felsőbb gondviselés világrendjének ellenére. S bár nem ritkán játékos fordulatokat, váratlan változásokat idéz fölszínre ez a rend, maga nem változik, hanem csak az emberi viszonyok változnak. Csak látszatra valósul meg néha a közszólás: kiki maga szerencséjének kovácsa... Az *egyeniség* meg ama *törvény*, — kell, hogy ezek ketten fogjanak össze javunkra, ha diadallal kívánunk megállani az élet küzdelmében. Életsorsunk velünk született, bennünk lakik, legtöbbrészt magunkban hordjuk annak magvait.

Közel fog állani akárkihez is, tek. Akadémia, hogy hasonló eszmélkedésekbe merüljön azon emlékezéseknél, melyekkel tiszteleti tagtársunk, néhai *Danielik János* életfejléményeire visszatekint, melyeknek ragyogására oly váratlanul, oly idő előtt borított fátyolt mostoha sorsa. De kien gesztelődést fog lelni azon sok szép, nagy és hasznos gondolatok, azon, mostanáig áldásosan fenálló alkotások és végre a tanulságok által, melyek e férfiú életének tüneményeszerű jelenségeiben sorakoznak. Sajnos, hogy a nagy szellemek gyakran nem a fejlődés és visszafejlődés rendes törvényei szerint nőnek, vagy múlnak el! — Az ő hirtelen hanyatlása azonban részvétet érdemel; mert nem köznapi, nem elhomályosító indokok idézik elő fényes pályájának korai abbaszakadását; hanem jószívűség, bátor szellem, nagy és merész eszmék s kezdeményezések, melyeknek létesülése nem az ő erején múlt. A nagy elhatározásokhoz nagy és fogékony idők is kellenek.

Midőn azért néhai társunk nyomdokait fölkeresni szándékozunk, ne felejtjük, mikép annak, ki egy tartalmas és változatos élet folyamában saját szemeivel látni s az igazságot megtalálni kívánja: a szavazatokat megolvasni nem szabad.

A kitűnő embereknek minden jók kedveztek mindenkor, részint mivel szüksége van rájuk a társadalomnak; részint mert minden művelt népnél érőnek kell lenni úgy az élő jelesek tiszteletének, mint az elhunytak jó emlékezetének.

* * *

I. *Danielik János*, az 1888-iki január 23-án Egerben elhunyt czimzetes pristina püspök és udvari tanácsos, hazánk egyik legregényesebb vidékére nyitotta elsőben szemeit. A Gyöngyösi István, Arany János és mások által megénekelt Murányvára alatt, Gömörben, *Murányalján* éltek és haltak el szülei. Atyja, mint megyei csendbiztos, az 1831-iki «nagy cholera» alkalmával pedig mint kiküldött egészségügyi biztos, Polonkán szolgálta megyéjét. Szép latinságáról volt nagy vidéken ismeretes és tudományos készségéről egyszersmind, főkép a jogi és történelmi szakban. Tudva lévő, mikép

századunk első három tizedében még, melyeknek folytatában legidősb gyermeke *Nepomuk János* is (1817. május 20-án) született, felső megyéinknek nem csupán papjai, hanem iskolázott világi férfiai is mintegy másod anyanyelvökül éltek a latinnal. Így a derék apa, *Danielik Ignác* is, a mint nevét állandóan írja. Fiával is korán igyekszik megkedveltetni a latin klasszikusokat, fölébresztvén egyúttal benne a tudományos ismeretek szomját és a hasznos könyvek s az olvasás szeretetét. Szabad óráiban maga fejtegeti azok szépségeit s a mi akkor nem volt ritka, gyakorlatilag már zsenge korában bevezeti Jánost a latin beszédbe, midőn annak szabályait még nem is ösmerte. Ezen atyai vezetésnek lőn gyümölcse, hogy Rozsnyón a prémontréiek gymnasiumában s utóbb mint növendékpap a pesti központi szemináriumban magasan kiemelkedék tanulótársai sorából, úgy, hogy 1836-ban, mint másodéves theologus, bölcsészettudori koszorúját mutathatá már be a fia tulajdonain s jövőjén nagy várakozással csüggő édesatyjának. S Murány regényes multja, beszédes romjai, vidékének elbűvölő szépsége s tiszta, üde levegője egyrészt, s másfelől a művelt szülői ház képző befolyása csakugyan mind arra hatottak össze, hogy a nyúlánk, szép, szellemes, hamar lelkesedő s munkaszerető és munkagyőző fiatal papnak nagy jövőt ígérjen mind, ki figyelemmel kísérte lépteit.

A feltűnést, melyet tudori oklevelével keltett, a következő 1837-ben irodalmi zsengéivel csak fokozta. A központi növendékpapok magyar iskolájának évi «Munkálataiban» (1837—1838. IV. V. köt.), mint egyszersmind az iskola elnöke, bocsátván azokat közre, egyházi körökben országszerte figyelmet gerjeszte tanultságának széles köre, érettsége s különösen előadásának nyugodtsága és szépsége által. Tanuló korában kezdé tehát már szellemerejének csillanásait fölismeretni és sikeres törekvéseivel magának hathatós pártfogókat szerezni.

Így történhetett csak, hogy 1839-ben a tanulói padokból mindjárt a tanári székre léptették, a philosophia és a magyar irodalom rendes tanárává nevezvén őt ki egyházmegyei kormányra, noha pappá még csak a következő 1840-ben avatá fel Kassán Ocskay püspök. 1842-ben, jól látó édesatyjának nagy

helyeslései közt, a theologiai karba, a bibliai tanulmányok s a görög és zsidó nyelv tanszékére kívánczozott át, ennél maradván mindaddig, míglen 1848-ban a szűk városkát, Rozsnyót, a «Religio és Nevelés» című lap szerkesztőségébe Somogyi Károly által meghíva, a fővárossal cserélé föl.

II. Éppen a márcziusi viharos napokban érkezett meg Pestre. Az egyházi tudományokban bírt mély és terjedelmes ismeretekkel fölszerelve, szigorú papi szellemtől áthatva s ennél fogva erős kath. elvek által sugalmazva tette itt kezét a munkára, ellensége minden forradalmi eszmének s törekvéseknek. Még elevenebben léptek e tulajdonai fölszínre, miután 1848-iki júliusban az előbb nevezett lapnak szerkesztője, 1849-re pedig tulajdonosa lett, «Religio» címmel folytatván azt tovább, oly kifogástalan loyális szellemenben, hogy a bécsi kormány bizalmát csakhamar megnyervén, az által a magyar-ellenes mozgalmakban nagy szolgálatokra lön kiszemelve. Ennek köszönheté a kitüntetést, hogy még azon 1849-ki október 1-én, 32 éves korában, már az egri fényes főképtalanba lön bekebelezve; október 31-én pedig, Geringer cs. teljhatalmú biztos által, a hazai iskolák átszervezésével foglaltos bizottságba is meghíva.

Az ötvenes évek folytában fölsimert nagy képességeit és befolyását br. *Kemény Zsigmond* a nemzeti ügynek törekvék megnyerni. Megismerkedék Danielikkel és ez az ismeretség elhatározó fordulat lett ennek életében. Sikerült t. i. Keménynek hamar meggyőzni őt arról, hogy Magyarország alkotmányos jogai eljárásza nincsenek, nem lehetnek; csak idő kérdése, hogy visszatérjenek. Beismerteté vele, hogy nem állhat a haza s a katholicismus érdekében bármikor, de főkép a jelenlévő viszonyok közt és Magyarországon, mereven szembehelyezkedni a protestantismussal, mint ezt az ideig s kivált a közelebbi múltban lapja érezteté... S ettől fogva Danielik kizárólagos egyházi benső világa egyre tágabb rést kezdett engedni a politikai új áramlatoknak. Az érintkezés közte s br. Kemény és környezete közt mind sűrűbbé s meghittebbé vált, annyira, hogy annak lassankint bizalmas barátjává, utóbb pedig nyilvános működésében frigyes társává lett.

A főváros politikai légkörének hatása különben is mutat-

kozék már nála, úgy hogy a «Religióban» közlött czikkei miatt, melyekben a rendőrség izgató hangot és a fennálló viszonyok ellen irányzatokat szimatolt, a lap letartóztatva, maga pedig 1851-iki augusztus 2-től október 1-ig kitöltendő kéthavi fogságra lőn ítélve, melyet ki is töltött. Lapja ettől fogva, az egyetlen, mely ezen időben egy-egy szabadabb szót meg mert engedni magának, egész 1852-iki október végeig szünetelt, midőn a kormányzó főherczeg, Scitovszky primás közbenjárására megengedte, hogy Danielik a szerkesztést újra fölvehesse s folytathassa.

Míg e fordulathoz a kath. sajtó élvezői, köztük, az akkori vácsi nagy püspökkel együtt, számosabb főpapjaink szerencsét kívántak: érseke, a politikai egünket mindinkább elsötétülni látó *Bartakovics*, lyceumi könyvtárának gondozására Egerbe, haza szólítá őt; utóbb azonban visszavonván rendeltét, Danielik továbbra is lapja mellett maradt.

Ezen időtájt, 1852. őszén, kezdé magát az előtte megnyílt politikai pályára főszerelni. Többi között csak a panonhalmi híres könyvtár többes példányaiból, a nagy könyvismerő Czinár Mór kijelölései szerint, politikai s történelmi munkákban, egész kis könyvtárt szerzett be. Ez által nagyot nőtt s folyvást gyarapodott könyvtára a legtekintélyesebb magán könyvtárak egyike lőn a fővárosban, mely évek múltával a Szent-István-Társulat birtokába ment át.

III. Helyzetei lassankint nem csak szerencsésen fordulnak és szilárdúlnak, hanem időről-időre nagyban javúlnak is. 1853. elején örvendezését írja már érseke, hogy a kormányzó, Albrecht főherczeg megkülönbözteti és kitüntetgeti őt. Ugyanezt teszi maga Bartakovics is, ki ekkor foganatba vett kiadói nagy vállalataiban mindig Danielik tanácsain jár el s gyakori megbízatásokkal tiszteli őt meg. De még nagyobb jelentékű mozzanat lőn irodalmi s más irányú közrehatásának szélesbítésére és személyes súlyának emelésére az ekkor még «Jó és olcsó könyvkiadó Társulat», 1854-iki február 15-től pedig «Szent-István-Társulat» alelnökségére történt megválasztása, mely hivatalát Fogarasi Mihály püspöktől 1853. év nyarán vette által. Kiváló szolgálatokat tett Danielik ez új cselekvéskörében irodalmi s egyáltalán nemzeti ügyünknek.

Míg t. i. egyfelől politikai láthatárunk egyre borongós lett, ő társulatának, noha nagy szem volt rá, nemcsak életszabadságát tudta megővni, hanem belé új és gazdag fejlődés csiráit is ültetgetni. Irodalmi társulata alapszabályait évenként új meg új revisio alá kellett ugyan bocsátania, nagy gyűléseit pedig csakis az akkoriban hírhedt «polizei-directio» engedélye s csász. kir. biztos felügyelete mellett tartania: mégis nemcsak előbb, de — mint a viszonyok természetéből folyt — utóbb is alig tapasztalt emelkedést s jelentőséget sikerült annak szereznie. Ekkor és általa lőnek kezdeményezve a társulat nagy kiadásai: Cantu Cæsar «Világtörténelme», az «Egyetemes magyar Encyclopædia», a «Szentek élete», a magyar, német és ruthén lapok kiadása stb. Ekkor kezdék első rangú tudósaink (Toldy, Erdy stb.) a társulat kiadásába, vagy csak bizományába bocsátani műveiket; * míg mások — Fáy András s többek — figyelemmel siettek munkáikat a társulat könyvtárának beküldeni. A tekintélyes fejlődést látva, buzdultak egyes hatalmasaink is a társulat anyagi erejének gyarapítására. Gr. *Károlyi István* a «Családi lapok» szépirodalmi folyóirat összes kiadási költségeit viselte s «Cantu» kiadásához s a hivatalnokok díjazásához is tetemesen járult: míg dr. Piszling «Népszerű egészségtanának» magyarra tételét, 500 frttal, maga a helytartó Albrecht főherczeg indította meg. Évenként 30—40, kiadásra ajánlott önálló munka kézírata ment be a társulathoz; s a tudományos kutatásnak első mozzanatai is elé kezdtek állni. Ilyen, bibliographiai kiderítése annak: mily és hány buzgalmi munka létezik Magyar- és Erdélyországban, akár közkézen, akár könyvtárainkban. ** Tömegesen siettek beiratkozni a társulati tagok sorába, jelentkezvén erre (1854—55-ben) magok a protestán-

* Így: Toldy Ferencz «Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét sz. beszédében» (1855); dr. Erdy János «Szent István életirata» című műveiket stb. S bizományba: Hoványi «Ujabb levelek a felsőbb catholicismusról»; Jerney János «Magyar nyelvkincsek az Árpádok korából» stb.

** Az eredmény ez lett. Latin ima-, vagy énekeskönyv volt: 58, itthon nyomva belőlük 40; magyar 354, itthon nyomva 350; német: 447, hazai sajtónkból 171; tót: 76.

sok is, kiknek száma kétségkívül szépre emelkedett volna, ha az alapszabályok elfogadásukat nem ellenzik vala. S e neki lendült fejlődés nem csak azt eredményezte, hogy az első nyolcz év alatt a társulat saját költségén, 132 munkát másfél millió példányban adott ki és terjesztett el, hanem azon, még fontosabb erkölcsi vívmányt is, mely szerint nagy körben bizalmat és érdeklődést keltve, a további jövőnek is termékeny alapját vetette.

Hanem éppen e hatalmas mozgalomnál fogva, melyet a magyarság védelmére s fentartására kifejtett, valamint azon meleg viszonynál fogva is, melyben «magyar»-nak gúnyolt érsekével, Bartakovicssal állt, a kormánynak nem igen fáradozott tetszésére, annyira, hogy midőn 1854-ben Scitovszky herceg-primást Rómába vala kísérendő, útlevelét a rendőrség megtagadta. Valamivel utóbb megtehetette mégis ezt az első olasz útját, honnét mély és tartós benyomásokkal s a «titkos kamarási» czímmel tért vissza hazájába.

Érseke atyai jóakarattal csüggyén e kimagasló papjának jelenén s jövőjén, a kormány múltkori bizalmatlankodásából új aggodalmakat merítve, ismételten inti őt a politikai ovatos-ságra. «Ti vagytok most — írja 1855. jan 28-ról — ti vagytok egyedül a magyarság fentartói. Ha ti is elmúltok, vége a magyarnak! Többi irodalmi intézeteink meg se mernek mocczanni; iskoláink lassankint elnémetesednek s nemsokára azon vesszszük észre, hogy németekké lettünk». S így látták a helyzetet sok mások. Danielik azonban nem csüggedt; mind nagyobb tevékenységet fejtett ki, úgy hogy elmondhatni: az ő elnöki széke lett e súlyos időkben középpontja irodalmunknak, magyarságunknak, sőt valamivel többnek is. Nem lévén ugyanis ekkor más érintkezési hely, hol a közügyekre hatni lehessen, Danielik nagy ügyességgel bevonta társulata kötelékébe *Deák* Ferenczet, br. *Eötvöst*, *Somssich* Pált, gr. *Károlyi* Györgyöt, br. *Wenckheim* Lászlót s több első tekintélyeinket, kik nemcsak pártoló vagy választmányi tagjai lettek a társulatnak, hanem gyűléseire is rendesen eljártak, tanácskozásai-ban s vitáiban élénk részt vettek s bizottsági elnökléseket vállaltak. A társulat évkönyveinek minden időkre fényes lap-jait fogják képezni ezek és méltó hálára kötni le Danielik és

társulata iránt az utókort; mert éppen a legválságosb időkben tette nemzeti ügyünknek a legbecsesebb szolgálatokat. Ez időkben számos jeles írónk, kik az irodalomból való megélésre valának utalva, nem találhattak a munkára és keresetre tért. Hogy rajtok némileg segítve s az irodalom javára magok is összetartva legyenek: ez adta Danieliknek (1858) a nemes gondolatot az «Egyetemes Magyar Encyclopædia» megindítására, mely óriási szélességre tervezett vállalat míg egyfelől a magyar közművelődésnek tett hatalmas szolgálatot, más részről, kivált az első években, számos nevesebb, de szűk viszonyok közt élő tudósunknak juttatott biztos keresetet, kiket Danielik valláskülönbség nélkül választott meg s az akkori viszonyokhoz képest fényesen díjazott.

1855. év nyarán gyöngéledések lepvén meg, ezért is, de meg azért is, mert a «Religio», melyet 1849-től bezárólag 1856-ig mint tulajdonos szerkesztett, nagy évi veszteséggel járt: annak szerkesztését más vállakra szándékozták áthelyezni, mit 1857-re csakugyan meg is valósíta, *Zalka János* egyetemi tanárnak engedvén azt által. Szerkesztőségének amaz utolsó évére esik hatalmas apologiája, a «Religio» nyolcz, egymást követő számában (28—35), hol *Ipolyi «Magyar Mythológiája»* mellett, *Csengerynek* akadémiánkban tartott székfoglalója ellen, a tudomány bámulatos készletével s fegyvereivel, de a védelemben kellő nyugalom hiányával szállott sikra.

IV. Ugyancsak ez az év hozta meg Danielik politikai pályájának első alkalmait. Midőn ugyanis a «Pesti Napló» szerkesztésétől *Bánffayt* a rendőrség (1855) elmozdította, a már korábban *Csengery «Pesti Hírlapja»* körül sorakozott centralista-iskola előharczosainak egyike, br. *Kemény Zsigmond* vette át annak szerkesztését. S politikai sajtónk történetében eseményt jelez ez. Mert az abszolút uralom idejében br. Kemény adta meg e lapnak előbb soha nem látott politikai nagy súlyát, részint saját személyisége által, részint és főképp az által, hogy azon időbeli legkiválóbb publicistáink fő gyűpontjává emelvé azt. S akkor történik ez, midőn országgyűlés nem volt, magyar kormány nem volt és midőn megyeink sem léteztek, minélfogva a «Pesti Napló» lehetett csak

s volt is éveken át, Deák Ferencz, br. Eötvös József és a följirati párt vezérpolitikuskainak sugalmazása mellett, az egyetlen nyilvános politikai szószék.

S br. Kemény útján ezen körrel jut Danielik is meghitt viszonyba; de a mit rá nézve kétértelmű szerencsének lehetne mondani. Míg t. i. egyrészről nem csak politikai látkörét, hanem népszerűségét s tekintélyét is nagyban fokozza az egyre szélesbülő ismeretség; másfelől túlságos bőkezűsége itt kezdi sajátkép sűrűbb és fényesebb alkalmait nyerni s őt egy végzetes ösvényre terelni. A társas élet, melybe politikai pályára térve bemerült, szükségképen fényt követelt meg a népszerű főpaptól. A politika — tudjuk — sokba kerül.

Br. Keménynyel és «Pesti Naplójá»-val szőtt viszonya itt kezdett fejlődni, melyről utóbb több kiméletlenséggel, mint igazsággal csevegett a könnyelmű hír. Tévedés volt pedig hinni s tévedés ma is emlegetni, mintha valami legbensőbb közelség élt volna közöttük. Inkább csak erős rokonszenvezés fűzte őket össze, melyet politikai érzületük s némely személyes tulajdonaik egyezősége szült és tartott fenn. Kemény barátságos levélkéiben is mindenütt csak püspöki czímen szólítja Danieliket; ez pedig őt, viszont, a báróin. E kérdésben a való csak annyi, hogy egész lélekkel magáévá tette Danielik a nemzeti ügyet, melynek Kemény szószólója vala: és hogy évek során maradt a «Pesti Napló»-nak munkatársa, melyet többnyire álnévvel, vagy különféle jegyekkel s csak nagyritkán saját nevével alájegyzett vezér- vagy tárcza-czikkekkel, ismertetésekkel s kisebb-nagyobb tudományos közlésekkel gazdagította. Cikkei gyakran országos figyelmet keltettek, annyira, hogy azok írója iránt Kemény nem ritkán tömeges interpellációknak lőn kitéve; míg máskor széles körökben folyt taglalásokra s politikai versengésekre szolgáltak alapul; s megesett, hogy nehéz csomókat gördítének olykor a hatalom elé is.

V. Hatni tudott e kívül sok más irányban, de kiválóan a magyarság és az irodalom érdekében. Több bukovinai s moldvai gyermeket ajánlott be az egri érseki finevelő intézetbe; a katolikus vagy csak jó irányú munkáknak, nevezet szerint a Toldy Ferencz által (1856) tervezett «Nagy Legen-

darium»-nak pártolására megnyerni törekedett s megnyert több főpapot s közöttük Scitovszky primást is.

De legnagyobb műve ezen időkből a nemzeti s katolikus gondolaton épült «Szent-László-Társulat», melyet már 1858-ban fogalmazott s tervével, czéljával érsekének mindjárt be is mutatott, noha magát a társulatot csak később alakíthatá meg.

Tudományos irodalmi tevékenysége sem szünetelt. «Columbus» (1856); «Magyarországi sz. Erzsébet élete» (1857); «A történet szelleme» (1857) mind ezen időből valók, melyeknek kitünősége tekintetéből akadémiánk, 1858-iki december 15-én tiszteleti tagjává választja őt meg.

Egyháza s a Szent-István-Társulat érdekeinek, de kivált nagyszabású terveinek organumául 1860-ra egy nagy «kath. politikai lapnak» a társulat körében való megindítását tervezte, egyidejűleg a Lonkay-féle hasonló politikai lappal, mely tervét azonban a «Religio» ekkori szerkesztője, Somogyi Károly, félreértésből megghiúsította, a mennyiben a «Religio», noha 1859. elejétől már a Szent-István-Társulat lapja volt, az «Idők tanúját» korábban hirdette s ajánlotta, minek folytán Danielik szándékától visszalépett.

Nevezetes egyházpolitikai mozzanat Danielik közrehatásában az a kísérlet, melyet 1856-ban a bécsi kormány által megkötött s törvénytelenül hazánkra is rátukmált concordatum idéze föl. A fontos kérdés két pártra szakasztá a magyar papságot. Egyik a hatalommal tartott; míg a másik a nemzeti felfogás mellett állt. Ez utóbbi párt híveihez csatlakozék Danielik, kik midőn br. Kemény Zsigmond szállásán a teendők feletti tanácskozássra tekintélyes számban s köztük három, megyés püspökkel, összegyűltek s abban, hogy a concordatum ellen a pápa elé fölíratot terjesztszenek, megállapodtak: a fontos emlékirat szerkesztésével egyhangúlag Danieliket bízták meg. Arról szándékozott ezen felírat meggyőzni a római cúriát, hogy a concordatum ellenkezik Magyarország alkotmányos jogaival. Az emlékirat azonban, noha megkészült, IX. Pius elé nem juthatott, mivel annak előterjesztését nem engedte meg.

VI. Az ötvenes évek legvégén fogamzott meg társunk

lelkében egy, a magyar kath. klérus összes fekvőségeire alapítandó földhitelbank messzeható eszméje. Egy kath. pénzügyi hatalom eszméje volt ez, tele nemes jó szándékkal; de egyszerűs mind a csaknem legyőzhetetlen nehézségek csomóival.

A belga conservatív-párti katolikusok főtekintélyei s pénzüemberei ugyanez időtájt, 1852—1863, azaz tizenegy év alatt nem kevesebb, mint *nyolcz* hatalmas pénzintézetet alapítottak Brüsszelben, Amsterdamban, Bécsben,* melyeknek élén a hírneves Langrand-Dumonceau, mint ez intézetek létrehozója s igazgatója állt. Mindjárt kezdetben mintegy 350 millió frank társasági tőkét képviseltek intézetei, szervezetekben azon speciálitással, hogy egészben és tisztán csak katolikusok földbirtokaira voltak fektetve; s hogy összes operatióikat a börze mellőzésével hajtották végre, úgy, hogy egyetlen részvényők sem volt a börzén bejegyezve soha, minél fogva minden agiotage ki volt forgalmukban zárva.

Ezen belga mozgalmak adhatták Danieliknek azon egyházpolitikai húzás gondolatát: egy csapással mindenkorra eltüntetni a föl-följelenő rémet, mely «a papi birtokok *sæcularisatio*ja» néven hazánkban századok óta kísért.

Ő is egy földhitelintézetet tervezett hát, mely közt mint nemzeti intézet közt és a magas papság birtokai között oly szoros összeköttetést vett czélba, melynél fogva eme birtokoknak netalán fölmerülni készülő megtámadása ellen, mint saját érdeke ellen, a nemzet tiltakozni legyen kénytelen. Tervében volt ez új banknak is papirjait a börzejátékosoknak ki nem szolgáltatni, vagyis az új papirnak vásárlóit nem a börzei körökben, hanem a nagy tömegben keresni, melynek apró tőkéi számára a tervezett bank papirjai biztos, kényelmes és jövedelmező elhelyezési módot szolgáltatassanak. Rejtett czélja volt továbbá: a magyar nemzeti pénzvagyron védelme a bécsi «National-Bank»-kal szemben, melynek azon idők szerint

* S ezek névszerint: A tőkepénzesek egyesülete, Brüsszelben (1852). A belga kir. bank, ugyanott (1853). A Neerland, Amsterdamban (1857). Az Anker, Bécsben (1858). Az osztrák általános társaság, Brüsszelben (1859). A Németalföldi bank, Amsterdamban (1859). Az általános ipar- és kereskedelmi társaság, Amsterdamban (1863). Az ipar- és földhitelbank, Brüsszelben (1863).

400 milliója volt forgalomban s melynek fele hazánkra jutván, 10 millió évi kamatot jövedelmezett. E jövedelem azonban a bécsi nemzeti bank pénztárába vándorolgatott ki, holott itthon is maradhatott volna, a nélkül, hogy eme bank szabadságait megsérteni kellett volna. Oly társulat alakult volna hát, melybe a résztvevő és pedig első sorban a magyar klérus, összes ingatlan birtokaival fogott volna belépni azon legközelebbi czéllal, hogy a földbirtokosok s az alapítók magok is, birtokuk értékének nem feléig, hanem háromnegyedéig nyerhessenek 5%-os kölcsönt egyfelől, másrészt pedig, hogy az egyházi birtokok jövedelmei fokoztathassanak.

E magyar kath. hitelbank tervéről csakhamar szót tettek lapjaink, minek folytán seregestől szállottak a rosszaságok a tervező fejére, mint a ki annak készül kitenni magát, hogy a jövedőség őt, egyházi méltóság létére, mint az egyházi javak eltörlésének kezdeményezőjét kárhóztassa egykor.

VII. Ezen hangulat és a mutatkozott nehézségek miatt egyelőre letett e tervéről; de a helyett egy még nagyobb szabású vállalatról, mely esetleg amaszt is magába olvaszsa, kezdé odább fűzni tervezését. Nem kevesebb volt ez, mint hogy Langrandal összefogva, az európai összes kath. államok egyházi birtokosainak szövetkezését eszközölje. E végből, 1860-iki február 4-én, Német-, Francia-, Spanyol- és Olaszországba, Belgiumba és Hollandba, négy hónapra szóló útlevelet vett ki.

Széles körben keltett ezen útja feltűnést meg érdeklődést; midőn pedig 1861-ben, a rövid alkotmányosság idején, a kir. helytartótanácsához, pristinai val. püspöki czímmel az egyházi ügyek előadójának kinevezve, befolyása egyszerre nagyot nőtt: a hazai s bécsi lapok, ki jó szemmel (Pesti Hírnök), ki aggodalmakkal (Sürgöny), utazása célját a nyilvánosság előtt is kezdék taglalgatni vagy csak találgatni. A kath. irányú «Wanderer», a «Sürgöny» szerkesztőségének megnyugtatóra szólalván fel: «Az ön lapja — ugymond — szintén jelenté Danielik püspök útját a nyugati kath. államokba. A látszatra minden előkészület nélkül színre hozott utazás, mint utólag értesülök, nagy és messzeható czéllal bír, Danielik püspök, ki jelenleg «persona grata», útra kelte előtt

kiballgatáson volt Ő Felségénél s több magas állású személyiség által is fogadva lön. Kétségkívül nagyszerű, de alig valósítható eszméje: Európa összes kath. államaiban az egyházi fekvőségek jövedelmeinek fokozása útján, bizonyos válási alapítványok létesítése, kivált pedig a római curiának tetemes évi összeggel támogatása s ennek folytán a «Péter-fillérek» szokásos gyűjtésének megszüntetése. Úgyszólván, az összes kath. birtokok tömegesítése van czélba véve, s ezen ügyben kíván Danielik püspök Európa legkiválóbb egyháznagyaival érintkezni. Mint áll ma a többször nevezett püspök buzgalmának eme nagyszabású terve, nem tudni; csak annyi bizonyos, hogy a szükséges lépések a római curiánál már meg vannak téve és hogy a püspök ott kiváló jó akaratnak örvend. A mennyire még az ügyben értesülve vagyunk, az a szándék, hogy a mondott czélra a kath. államok disponibilis egyházi vagyonainak kezelése egy jónevű pénzügyintézetnek adassék által. Ha végre még ezekhez adjuk, hogy Danielik püspök a Langrand-Dumonceau által vezetett brüsseli banknak itteni (bécsi) teljhatalmú megbízottja társaságában utazott a belga fővárosba, nem állhat messze a föltevés, hogy az említett alkalom a nevezett pénzügyintézettel való szervezkedésre van szánva».

Az ügy e szerint a nyilvánosság elé lön tárva, mit Danielik a sikerre nézve hátrányosnak, magára nézve pedig feszélyezőnek látván, iparkodék annak további szellőztetését a lapoknál beszüntetni. S ezek egyelőre el is csendesedtek; az ő nyugtalan szelleme pedig annál munkásabb lön úgy a vázolt kath. bankügynek, mint többrendű más terveinek is előkészítése- s létesítésében. T. i. egyidejűleg más alkotásai is útban valának már.

VIII. Kiválik ezekből a «Szent-László-Társulat», melynek tervéhez, mint fentebb érintve volt, már 1858-ban kérte és nyerte ki Bartakovics érsek javallatát. Tudva lévő, mikép ezen társulat hármass czélja: «a szűkölködő keleti keresztényeknek és ezek közt kivált az eme tájakon letelepedett magyaroknak nevelő, oktató és egyéb jótékony intézetek felállítása- és fentartására segítséget nyújtani; továbbá, nevezetesebb hazai vállalatokat, műépítkezéseket, intézeteket gyá-

molítani; s végre a kath. világegyház közszükségeinek fedezéséhez járulni».

A társulat, *Lonovics József* érsek és *Károlyi István* gróf elnöklésük alatt, 1861 május 5-én alakult meg; teljes szervezetét pedig július 4-én nyerte. Az alakuló gyűlést megnyitó elnökérsek elismeri többi közt beszédében, mikép «a Danielik hazafias lelke sugallotta s az ő éles elméje érlelte meg e társulat nagy eszméjét; az ő ismert ügyességű tolla fogalmazta annak szabályait; az ő bölcs tanácsa s erélyes részvéte fogja elősegíteni megfelelő szervezetét is». S a vallási-hazafias társulat, mint tudjuk, e napig áldásosan áll fenn.

Másik nagyjelentékű tárgya ez időkbën gondjainak: hazánk politikai kibontakozása. 1862-ben levelezést folytat ez ügyben gr. *Forgách Antal* kancellárral, kitől június 15-ikéről többi közt e biztatást nyeri: «Ha Isten megtart, hazánk jövőjének biztosítására czélzó terveinket létesítjük; s a püspök úr a kivitelben észszel, erélylyel, tettel döntő szerepet fog vinni».

Nevezetes vállalkozása volt ugyancsak 1862-ben készült «Politikai programm-terve» is. Ezen elég terjedelmes dolgozat, 13 §-ban, a *birodalom közügyeinek Ausztria összes népei részvételével való végelerendezését* fejtegeti, azon érdekes kijelentés mellett, hogy «ha a közkapocsról s a birodalomnak fő és talán egyetlen valóságos életkérdéséről, *pénzügyeinek rendezéséről*, gondoskodva leend, a kormányforma másodrendű kérdés, úgy, hogy Ő Felsége az esetben akár az összes 1848-ki miniszteriumot bátran megadhatja a nemzetnek». Az egész programmtervnek ész- és czélszerűségét illetőleg, maga a szerkesztő püspök arról igyekszik meggyőzni a hatalmat: «hogy az a birodalom egységi igényeit teljesen kielégíti; Magyarországnak pedig minden jogait biztosítja; továbbá, hogy minden töredékek közé, melyek a korábbi törvényhozásból még a fölszínen lebegnek, összhangzást hoz; végre, hogy a végleges alakulást a fejedelem minden commissiója nélkül eszközli; mert semminemű retractatiót sem igényel, s éppen azért egy győzelmes párt alakítására teljes és biztos reményt nyújt». S e programmterv (1862) ápril hóban maga helyén be is lön terjesztve; de mivel a benne ajánlott

«Reichsrath ad hoc» a miatt, mert a Reichsrath már állott s ennél fogva a javallott alapon többé összehívható nem vala, el nem fogadtatott.

IX. Ezen messzeható tervezései s alkotásai közben érlelé lassankint a belga kath. pénzüintézetekkel megindítandó actióját is. Megismerkedék már a brüsseli két fő intézetnek (a «Banque de crédit foncier et industriel», és a «Société de crédit foncier international») alapszabályaival; levelezésben állá e pénzüintézetek vezérlelkével, Langrand-Dumonceauval, ki kérvén kéri őt (1863. decz. 18.): szentelné föl befolyását intézeteinek érdekében, melyek Ausztria közgazdaságának fejlesztésére is lesznek hivatva, minthogy Ausztriát a szentszékhez leginkább ragaszkodó kath. hatalmak egyikének tartja. Szándéka t. i. egy, ingatlanokra alapított banknak (banque immobilière) az osztrák birodalomban is föllállítása, melynek alapszabályait, jóváhagyás végett, 1863-iki júliusban a kormányhoz már be is terjesztette. — S őszinte szándékára s emelkedett érzületére vall e derék pénzembernek, a mint 1864. évi február 10-ről Danielikhez írt válaszában szól. «Prædestinált megindítóját szeretné Ön látni bennem egy, a kereszténységre s különösen Ausztriára s a szentszékre üdvös eredményekben gazdag gondolatnak. Erősítve oly emberek által, minő Ön, lehetetlen, hogy vállalatunk ne sikerüljön. Meg fogja azt áldani az Isten, ki ez úton egy eszközzel többet ad egyházának kezébe, hogy segítse, a mivel megbízta, betölteni a világban civilizáló és sociális küldetését.»

Igazán, valóságos lelkesedés, vagy ennél is több: vallásos ihletettség volt az, a mibe ez a két rokonszenves lélek egymást beléringatta. Megragadva a kath. nagy eszméktől mindketten, erősen hittek a sikerben, annyival inkább, hogy őket arra a belga bankok példája már följogosította. Nem mulasztotta el mégis Danielikünk komolyan számot vetni saját tervei kivitelének lehetőségével, s a maga és az intéző hatalmak részére kifejté a kérdést: mi volna a teendő, a belga kath. pénzüintézetek közbejöttével, a katholikusságnak anyagilag is nagygyá, hatalmassá emelésére? Kifejti az eszme kivitelének lehetőségét; az erkölcsi és anyagi biztosítékokat, melyeket Langrand és alkotásai nyújtanak, és végre egy, IX. Piushoz intézendő

kérvény tervezetét, melyben a szent-atyától azt kérnék, hogy Langrand szándékaira nézve elismerését s helyeslését jelen-tené ki, s áldását adná vállalataira. Érdekes, mit ezen utób-bira fektetett nagy súlyról Danielik fejtegetésében mond: «Ha a szentszék» — úgymond — «alkalmas alakban meg-adná az általános impulsust a mozgalomra, mely Belgiumban oly szerencsés kezdetet vőn: kétségkívül sikerrel lehetne vál-lalkozni ugyanazon eljárásmódnak az összes kath. országokban is elterjesztésére. Sikerülhetne kölcsönösségi viszonyba hozni az alsóbb rendű kath. bankokat mind, melyek már némely országban fönállnak, a végre, hogy legyen a katolikusok-nak ily irányban is organumjok, pénzintézetök mindenütt, minélfogva aztán a nélkül helyezhessék el pénzüket, hogy ellenségeik hatalmát, erejét növeljék; s végre, hogy minden ország katolikusainak pénzereje viszonyba hozatván, nagy tömegben legyen fölhasználható mindenütt, hol a katolikus érdekek szükségessé teendik versenyét» . . . *

A szent-atyához intézendő kérelmezés személyes benyúj-tására Danielik maga vállalkozék, s ezen missióját Ausztria legfőbb egyházi s világi méltóságaival, a bécsi s brüsseli nun-ciusokkal s több belga és franczia magas állású férfiakkal közölvén, azt nemcsak helyeselték, hanem sürgették is. A két nunciusnak, valamint Scitovszky hercegprimásnak iratait, melyekben ügyét s őt magát a szent-széknél ajánlották, 1864. márczius 13-án nyújtotta be Antonelli államtitkárnál; april 12-én pedig, Langrand megbízottja, *Nothomb d'Arion Kamill* által kíserve, latinul fogalmazott kérvényét is IX. Piusnál. Nagy tisztelettel fogadták ez alkalomból Rómában min-denütt. A «L'Accademia dei Quiriti» tagjává választja, s a vatikánhoz tartozó előkelőségek versenyeznek kitüntetésében.

A pápának, Danielik kérelmezése értelmében, Langrand-hoz intézett irata 1864. april 21-éről, Ferrari pénzügyminiszter

* Megjegyzí még ezekhez: «Fő központnak Belgiumnak kellene maradnia, politikai, társadalmi és földrajzi szerencsés helyzete, gaz-dagsága, katolikus pártjának hatalma s eddig elért kiváló sikerei, meg azon bizalom tekintetéből is, melylyel iránta Francia-, Spanyol-, Angolország és Hollandia katolikusai viseltetnek, a mennyiben tö-kéiket a Langrand által igazgatott bankokban helyezik el.»

levele kíséretében érkezett meg, mely dícséri Langrand érzületét s szándékait; de inti egyszersmind: óvakodjék társaival együtt a gazdagság csábjaitól, s katolikus szellemben vezesse pénzügyintézeteit, hogy az isteni s emberi törvény által egyaránt tiltott uzsorák meghiúsuljanak.

Ettől fogva gyorsan fejlettek Danielik ügyködésének hatása alatt a belga bank s ezzel kapcsolatban a római curia érdekeinek kedvező mozzanatok. A csendben folyt megbeszélések között lassankint egy, a római curia javára tervezett kölcsön kérdése is egész a foganatba vétel határáig lőn rendezve.

Ezen újabb fontos ügyet leghívebben világítja meg *Mazio Józsefnek*, a pápai kincstár igazgatójának, e tárgyban, 1864. május 28-ról, Danielik püspökhöz intézett tudósítása: «A mint önt Lorettóba küldött ænigmatikus sürgönyöm s utóbb Budára intézett levelém útján értesítém, Langrand-Dumonceau biztosította pénzügyminiszterünket, hogy vállalta a kölcsönre vonatkozólag, a szentszék javára, fényes erkölcsi s anyagi diadallal fog sikerülni; s állítja, mikép erkölcsi bizonyossága van az iránt, hogy az egész 50 milliónyi összeget, melynek forgalomba vitele 1864-iki júliusra van tervezve, elhelyezheti al pari, és hogy ez a megszabott két évi időköz alatt megtörténik. Im minő diadal ez máris a kath. egyházra nézve időnkben, mikor más hatalmak kölcsönöket kötnek az al parinál sokkal alantibb áron. S mindez önnek köszönhető, ki oly jól vitte az alkudozást, hogy az ily kedvező egyezsége vezetett . . . Pénzügyminiszterünk bizton reméli, hogy Langrandal egyetértve, működését folytatni fogja Ausztriában és Magyarországon, hogy kölcsönünk ott is könnyű szerrel elhelyezhető legyen . . .»

X. Danielik püspöknek ezen, Európára, sőt az egész kath. világra szóló tevékenysége, ígérkező sikerei s máris roppant moralis hatása folytán, kapcsolatban nagy politikai súlyával, melylyel itthon bírt, egy, nem messze késő, magas fényű jövőt jósolt mindenki. Azonban egyet lép az idő, — s ime a ragyogó pálya egész váratlanul abbaszakad! . . . Br. Augusz Antal 1864-iki június 12-ről már így ír hozzája: «Utóbbi leveled az *új pályáról* (Egerben) magyarázatot vár. Monarchiai

viszonyainkban, s főleg a hazában függő kérdés megoldásánál — ez az én változhatatlan hitem — nélkülüd végczélra vezérelhető mi sem lesz. Soknak kellene változni, hogy nézeteim megváltozzanak.»

S az «új pálya», melyet levelében jelzett, nem volt a pillanat frázisa. Anyagi zavarok érték utól, melyeknek következményei többé föltartóztathatók nem voltak . . . Egy hatalmas mentő gondolat valószínűsítését vette még kísérletbe.

A Róma közelében elterülő malária-fészek, a 18,846 □ hektárra (33,000 □ katasztrális holdra) terjedő «Pontini mocsárok (Paludi Pontine)» kiszáritásának tervezése volt az. A nagyhírű *Ressel Henrik*-, bécsi mérnökkel szövetkezett a nagy föladataira. A fölmérés-, kiszáritás- s öntözhető rétséggé alakításnak költségvetése s a remélhető évi jövedelem kivétele 1864-iki november 2-ikára már mind készen állott, melyek szerint a vállalat végrehajtása 2.700,000 o. ért. frtba került volna; de a rétség aztán 330,000 frt jövedelmet, azaz 200%-et adott volna.

Mind hiába! . . . Az életben minden csak egyszer s utoljára fordul elő. S így, kivált a szerencse kedvezése is. A végzetes vég kezdete jelen volt. Igen is érezve most ezt, még azon 1864. őszén levelével keresi meg a vereskeői birtokán időző kormányzót, *Pálfy Mór*icz grófot, kinél a helytartótanácsból való kilépési szándékát már jelzi. Ugyanezen évi október 20-án, egészségi szempontból, három havi (novembertől januárig) szabadságidőt kér; a következő 1865-iki márczius 9-én pedig helytartósági tanácsosi állásától, saját kérelmére, udvari tanácsosi cízzel, fölmentetik.

Atyai érseke részvétellel fordul levelében hozzá, «ki» — úgy mond — «a gondviselés által számára kijelölt útról letérve, messzünnen csillámló bolygó után indult.» Meghívja kanonoki székére, Egerbe. Számosabb előkelőségek közbenjárására a primás is, érseke is óhajtották volna a sülyedezőt megmenteni; de ha tettek is érte valamit, úgy látszik, czélszerűbbnek vélték az orvost követni, ki olykor nem hegeszti be egészen a sebet, nehogy nagyobb bajnak vesse alapját. Ő azonban önmérsékletét megőrizte balsorsában. Nagy belső rázkódás, — ez szerzi meg gyakran és állandósítja a lélek

egyensúlyát és hozza meg annak komoly belátását, mikép az élet változó viszonyai között ugyanaz az arcz, az a homlok, — ez méltó megjelenése a keresztény bölesnek.

Szerencsétlen is tudott lenni.

Sőt visszavonulása első évét (1865) még a fővárosban tölti, hol az időviszonyok által fölhíva, úgy a társadalmi, mint a politikai téren fokozott tevékenységet fejt ki. Ekkoriban, január 23-án, tartja a budai városház tanácstermében az általa lelkesedéssel fölkarolt «Templomsegélyző egyesület» alakító gyűlésén a pest-lipótvárosi és a budavári templomok érdekében ragyogó beszédét. Hasonló buzgalommal vetetgeti latba politikai nézeteit s befolyását. Érdekes adatokat szolgáltatnak erre Bécsben időző barátjának, báró Augusznak, hozzá intézett levelei. Ezek egyikében írja Danieliknek, hogy Pestről vett válaszából, a legutóbbi kihallgatás alkalmával, részleteket olvasott föl Ő Felsége előtt, mit igen kegyesen fogadott. S úgy látszik, ezen barátjával gyakran s együtt érintkezének Deákkal is a kiegyezési kérdésben. 1865-iki április 23-ról azonban már panaszkodik levelében Augusz, hogy az anyagot, melyet a holnapi kihallgatásra Danieliktől utasításképp várt, mellőzi ez, s elhallgatja utóbbi válaszában. «Az audientia» — úgymond — «e szerint holnap csak bizonytalan hatású lehetend, hacsak várt telegraphi feleleted a kerékvágásba nem billent, melyen bizalommal haladhatnék.» Mutatja ez, mily teljesen a Danielik politikai gyámsága alatt állott ez a barátja! És még ennél is jellemzőbben, a hol 1865-iki július hóban a báró ezt írja: «Én természetesen M hoz és S hez se szóval, se tettel nem közeledhetem; és ha erre indítatva lennék, tudtod nélkül nem teszem.» A két barát politikai útjai azonban ekkor már egymástól egészen elágaztak.

Langrandékkal való jó viszonya visszavonulása ezen első idejében még fönnállott. *Dessewffy Emil* gr., Akadémiának akkori elnöke, 1865. tavaszán még azon kérelemmel fordul Danielikhez: «eszközölné ki Langrandnál, hogy az akadémia palotájának építési költségeihez, nagy magyar birtokai áranyában járuljon, megjelölván levelében azon várakozását is, hogy mivel a belga bank 180,000 holdat bír hazánkban, s a

consortium utóbbi nagygyűlésén 20% osztalékot adott részvényeseinek: szépen fogna cselekedni, ha az akadémia chemiai laboratoriumát, mely 4000 frtba fog kerülni, föllállíttatná, s a palota építéséhez is egy pár ezerrel járulna.»

Mennyire mentek azután Danielik s Langrand terveikkel, — erre a következett évek adják meg a választ. Már mielőtt ismeretséget kötöttek, vásárlott Langrand hazánkban földeket, de a gödöllői, hatvani s szent-lőrinczi nagy uradalmakat csak 1864-iki május 1-én — tehát már az együtt tervezés idején — vette meg. A kath. bank alapítása azonban nálunk is, Ausztriában is, elmaradt. Valószínű, hogy kevéssel a magyar földek megszerzése után kezdé már fölérezni Langrand az őt is fenyegető veszélyt. S csakugyan nem éppen sokkal utóbb, az ő összes kath. pénzüzeteti is, állítólag a hiányos kezelésnek, s még inkább a Rothschild-ház contreminirozásának estek áldozatul.

XI. Danielikünket 1865-iki december 18-án már Egerbe áttelepedve találjuk, honnét azonban néhány hét múlva barátjához, az akkori préposthoz, Jászóra vonúl el. Jobb helyre sem találhatott volna. Mert noha a reménytelenség érzetével vonúlt félre: a részvét s tisztelet, melyek itt körülvették, nagyot enyhítettek fájdalmain. Hamar magához és azon mentő gondolatra térve, mikép, ha a remény elvész, fönmarad a kötelesség: a tudományban és irodalomban kereste s lelte föl vigaszát. 1866-iki februárban érkezett Jászóra, s júniusban már «A Prémontréiek» czimű koriratának (kinyomva 518 nagy nyolczadrét lap) kéziratát küldte az egri sajtóba, hol *Bartakovics* érsek költségén még azon év folytatában megjelent, — a kritika osztatlan magasztalásait s azon kitüntetést vonván magára, hogy a következett év elején a francziák is lefordíták azt nyelvökre.

Jászón is, Egerben is, hova pár hónapra vissza-visszatért, sűrű politikai levelezésben állt többekkel,* de kivált Kemény-

* E nemű s másféle, igen széles körben vitt levelezéseiből a hozzá szólóknak egy pár száz darabját őrizte meg. A tárgyukra, vagy csak írójukra nézve érdekesebbekből hasznosnak találjuk az egyik-másik iránt most, vagy majd talán később időkben érdeklődők ked-

nyél. Eszmeeseréik ekkor leginkább a *kiegyezés* körül forogtak, a miben Danielik folyvást bizott; Kemény nem. 1866. január 1-ről sötét hangulatban ír ez Jászóra: «Higyje meg, végünk van!» — kiált föl egy helyütt. — «Oly zivatar jön a nyakunkra, milyenről képzeletünk sincs» . . . Pár hó múltán javúlnak báró Kemény kilátásai is, s közli Deákkal a jászói biztató nézeteket. Ez időtájt, 1866. őszén, küldé be Keménynek a «Vezéreszmék az egyházpolitikai és tanulmányi ügyek elintézéséhez» fölíratú jeles cyklusát. Vezércikkeket küld a «Pesti Hirnök»-nek, sőt az «Idők Tanúja»-nak is, míg 1867-ben megint egy nagy katolikus lapot tervez Török Jánossal Pesten, hová, mióta barátja, *Répassy József*, jászói prépost elhunytával (1867) Egerbe végleg visszatért, el-ellátogatott.

Az új lap megint nem jöhetett létre. A kiegyezés, — az megtörtént; de úgy, hogy oka volt, Keménynyel együtt, félni a reactiótól. Az izgatottság ugyanis nemhogy csillapodott, de sőt növekedett Deák és pártja ellen, annyira, hogy a kiegyezés

véért egynehányra annálinkább rámutatni, mert arra vannak szánva, hogy az egri érseki lyceum irattárában föntartassanak. Az említésre méltóbbak írói több (t.) vagy számosabb (sz.) levéllel ezek: br. Augusz Antal, sz.; Armellini Torquatus jezsuita író (Róma); Bartakovics Adalbert érsek sz.; Bartal György ifj., Bice Romeo (Tivoli), Bülow János (Berlin); Canelot tudós (Páris); Cantu Caesar író (Milano), t.; Casanova Filippo vatik. hivatalnok (Róma); Csajághy Sándor püsp. író; Czinár Mór író; Danielik József író, sz.; Deák Ferencz, t.; gróf Dessewffy Emil, t.; báró Eötvös József, Falk Miksa, t.; Flóra (Majthényi) írónő; Fogarassy Mihály püspök író; Gyulai Pál, t.; Haas Mihály püspök író, t.; Haynald Lajos érsek író, t.; Hollók Imre író, Ipolyi Arnold, sz.; Ilucz-Oláh János, sz.; Jókai Mór, gr. Károlyi István, Kecskeméthy Aurél, báró Kemény Zsigmond, sz.; Kerkápoly Károly, t.; Kubinszky Mihály püspök író, Langrand-Dumonceau, t.; Lányi Károly író, Liszt Ferencz, t.; Lonkay Antal, sz.; de Luca Ant. nuncius, t.; *L'Univers* szerkesztősege (Páris); Mazio József pápai kincstárnok (Róma), t.; Migne Abbé, író (Páris); Nothomb d'Arlon Kamill (Brüssel), t.; Pálffy Mór, t.; Pauer János püspök író, Perger János püspök író, t.; Ranolder János püspök író, Révész Imre (Debreczen); Roskoványi Ágoston püspök író, t.; Scitovszky János hercegprímás, sz.; Simor János püspök, t.; Szaniszló Ferencz püspök író; Toldy Ferencz, t.; Török János író, t.; Vida Károly író, t.; Weinhofer József író, t.; stb.

s a koronázás közti időben halállal fenyegetőző névtelen levelek nyugtalaníták Deákot s a kiegyezés főtényezőit. S méltó aggodalmakat kelthetett az «1849. ápril 14-ike» című titkos lap is, mely valóságos hadjáratot indít vala Deák és politikai felei ellen.

E nem várt politikai helyzetek csak ingerül szolgálhattak arra, hogy a kiegyezés után még buzgóbban csatlakozzék a politikai közrehatás munkájához. «A megyék rendezéséről» írt kiváló czikkei; majd a szlávjaink mozgolódására irányzott «Vihar egy pohár vízben», és kivált «A jövő politikáját» tárgyaló fejtegetései országos föltűnést keltettek. Ez utóbbi tárgyban közlött ciklusának II-ik száma, hol Poroszország agitatói irányában álláspontunkat constatálja, oly rendkívüli hatást gyakorolt, hogy — mint Kemény jelenti neki — «valóságos diplomatikai háború látszott miatta kerekedni. Bismarck dühöngött, minisztereink megszeppentek, s a külföldi sajtó még Deák híres «husvéti levelével» sem foglalkozott oly idegesen és tartósan, mint a mondott vezércikkkel. Ekkor (1868. május) ejtette el Kemény a megjegyzést barátjáról, hogy «még hatalmasabb talentumot tüntet most föl, mint a korábbi időkben».

Ez a fokozott munkásság, valamint a hazai viszonyok és személyes helyzetei is erős izgalomban tartották Danieliket, mit magánleveleiből látván egyik barátja, az irodalomra tereli figyelmét s inti őt: «Hagyjon fel a politikával! Oly emberre nézve (mint ő), kit nagyra törő szellem mellett hevesebb véralkat s erősebb képzelő tehetség ural, a politika valóságos átok. Mert ez az a tér, hol folytonos önámításban s csalódásban él az ember, míg végre, legtöbbször üres kebellet tekinthet vissza elfecsérelt életére. Egészen más tér a tudomány. Itt verejtékkal dolgozunk; de munkánk biztos gyümölcsöt hoz magunk és mások számára».

A «Pesti Napló» 1869-ben a «Századunk»-kal egyesülvén, br. Kemény elbetegesedése miatt, a főszerkesztői név megtartásával, a felősséget a «Századunk» volt szerkesztőjének, *Urváry Lajosnak* adta át. Ettől fogva Danielik czikkei a «Napló»-ban annyival inkább megritkulnak, mert erős köszvényes lábfejás kezdi gyötreni. Ez időkből jöttek mégis

a Pesti Naplóban : «A primás és az interconfessionalis törvények» (I—II. 1869); továbbá «A tetszvényjog és róm. kath. püspökeink» (I—III. 1871); «Az új dogmáról» (1871) stb. cikkei, mely utóbbiban a «csalatkozhatlanság» hitcikkét világítja meg.

Attól fogva, hogy br. Kemény 1870-ik őszén egészen megszűnt a «Pesti Napló» vezetésére befolygni, barátja, néhai társunk is visszavonult lassankint a journalistikától s irodalmi munkásságával majdnem kizárólag a tudományos térre lépett át. Elvonultságában sem mondotta soha, hogy — elég! Időnkint megjelent tőle egy-egy értékes cikk az «Egri Egyházmegyei Közlöny»-ben, az «Új Magyar Sion»-ban, s a «Budapesti Szemlé»-ben; vagy mint az egri jog-lyceum igazgatójától, külön füzetekben, egy-egy jogtudományi tanulmány — egész 1883-ig, midőn főpásztora június 9-én a maga helynékévé nevezte ki. Ugyancsak emez évi május 28-dikán azon kitüntetésben részesül, hogy a képviselőház «közoktatási bizottságá»-nak elnöksége többrendű kérdésben véleményét kéri.

Legvégső nyilvános szereplése 1885-ki márczius 26-ikára esik, midőn a főrendiház átszervezése forogván szőnyegen, mint eladdig ezen ház tagja, a címzetes püspökök meghívási jogának védelmére fényes beszédben áll vala fel.

XII. Danielik János emlékét irodalmunkban számosabb műve fogja fentartani. Kár, hogy nagy számú kisebb dolgozatainak, vezér- vagy tárcza-cikkeinek, bírálatainak, apróbb, de mindig becses értekezéseinek jegyzékét teljesen összeállítani alig lehet, miután ezeket csak nagyritkán jegyezte alá nevével vagy csak álnévvel is, hanem egyes betűkkel vagy épen semmivel.

A) *Önálló munkáit* ismerjük s a következőkben jegyezzük fel:

1. A kath. egyházi javak- és alapítványokról, tulajdonjogi tekintetben. Irta Danielik János rozsnyómegyei áldozópap. Pest (Beimel), 1848. 8r. 37 l.

2. Columbus vagy Amerika fölfedezése. Irta Danielik Nep. János, egri kanonok, sajó-szentpéteri cz. prépost, pápa ő szentsége t. kamarása, bölcsész tudor s a Sz.-István-Társulat

alelnöke. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pesten, 1856; n. 8 r. VI, 406 l. (Egy térképpel s Columbus arczképével.)

Második kiadás ugyanott. 1857.

3. Magyarországi sz. Erzsébet élete. Pest, 1857. A Sz.-István-Társulat kiadása. k. 8 r. 141 l.

4. A történet szelleme. Történet-bölcselemi értekezés. Irta Danielik János. (A pesti egyet. hittani kara által jutalmazott mű.) Emlékkönyv, II. Pest. (Müller E.) 1852. n. 8 r. 1—75 l.

Ugyanaz, külön kiadásban. Pesten (Herz Ján.) 1857. n. 8 r. IV és 139 l.

5. A bölcselet számára igényelt szabadságról és függetlenségről. Akadém. székfoglaló érték. Pest, 1860. n. 8 r. 22 l.

6. Történeti tanulmányok. I. kötet. A Prémontréiek. Korrajz. A keresztény műveltség középkori munkásai méltánylásaúl. Eger. 1866. I—VI. n. 8 r. 516 l. (A további kötetek elmaradtak.)

7. Jelenetek az egyházi beigtatás joga és módja felett vívott harczokból. Danielik Jánostól. Esztergom, 1870. Külön lenyomat az «Uj magyar Sion»-ból. Esztergom (Horváth E.). 1871. n. 8 r. 116 l.

8. Néhány szó XIII. Leó pápa ő szentségének 1879. aug. hó 4-én kelt apostoli körlevele méltánylásaúl. Olvasta az «Egri egyházmegyei irodalmi egylet» 1880. jún. 4-iki közgyűlésén Danielik János. Eger, 1880. n. 8 r. 34 l.

9. A jog alapja és kútforrása, tekintettel a scholastikusokra. Olvasta az egri érseki joglyceum 1880—81. tanévi zár-ünnepélyén, jún. hó 15-én, Danielik János, joglyceumi igazgató. Eger, 1881. 8 r. 39 l.

10. Adalék a «Néhány szó XIII. Leó pápa ő szentségének 1879. aug. 4-én kelt apostoli körlevele méltánylásaúl» című értekezéshez. Irta önigazolásaúl Danielik János. Eger, 1882. n. 8 r. 40 l.

11. Középkori államtan, tekintettel a scholastikusokra. Olvasta az «Egri egyházmegyei irod. egylet» 1881. júl. 7-iki közgyűlésén Danielik János. Eger, 1881. n. 8 r. 52 l.

12. Középkori államtan. II. Rész. A hatalom- és alkotmányról. Irta Danielik János. Eger, 1882. n. 8 r. 74 l.

B) *Értekezései* közül nevezetesebbek :

1. A speculativus rendszerekről a theológiában, különösen iskolai kézikönyveinkben. Emlékkönyv. I. Pest (Müller E.) 1852. 81—109. l.

2. «A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Irta br. Eötvös József». (Könyvismertetés). Emlékkönyv. I. Pest, 1852. 312—320. l.

3. «Le Ver Rongeur des sociétés modernes ou le paganisme dans l'éducation. Par l'abbé J. Gaume. Paris, 1851. (Könyvismertetés). Emlékkönyv. I. Pest, 1852. 324. l.

4. «Elmélkedések a magyar nemzet viszontagságainak története felett. Irta Vida Károly». (Könyvismertetés). Emlékkönyv. II. Pest, 1852. (Lukács László.) 291—299.

5. A Bold. Szűz szeplőtlen fogantatásáról. Pázmányfüzetek. 1855.

6. Révai Miklós emléke, eredeti levelekben. Kilencz levél Martonffy József-, erdélyi püspökhöz, 1800—1805. «Hazánk». 1858. 358. l.

7. A zárdakérdéshez. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1869. 10. lap.

8. Nevezetes férfiak ítéletei a szerzetes rendekről és a saecularisatio következményeiről. Ugyanott 12. l.

9. Nevezetes férfiak ítéletei azon ürügyekről, melyeket a világiasítás igazolására felhozni szokás. Három közlemény, u. ott. 1870.

10. Róma a középkorban. Gregorovius után. Budapesti Szemle. 1873. I. 265. l. II. 225. l.

Különösen az általa szerkesztett «Religió»-ban jelentékenyebbek :

a) Ipolyi Arnold «Magyar Mythológiájának» ügyében. 1855. 28—35. szám. b) A műveltségről. c) A protestantismus-, mint észvallás- és arany szabadságról. d) Kis ismétlés nem árt. e) Don Nicola Mazza. f) A schweizi külön szövetség és az iskola. g) Az állami tetszvényjognak eltörlése Ausztriában. h) A classikai irodalomról gymnasiumainkban. i) A keresztény szeretetről stb.

Értekezéseihez csatlakoznak a «Pesti Napló»-ban közzétett nagy számú vezér- és tárcza-cikkei, valamint a «Pesti

Hírnök»-ben, a «Sürgöny»-ben, az «Idők Tanúja»-ban stb. megjelent politikai és tárcza-dolgozatai, melyek azonban többnyire a névtelenség alá rejtőzvé, csak részben ismeretesek. Kiemelendők ezek közül :

«Vezéreszmék az egyházpolitikai és tanulmányi ügyek elintézéséhez» (P. N. 1866).

«A megyék rendezéséről». Több számból álló cycilus. (P. N. 1867.)

«Vihar egy pohár vízben». U. o.

«A jövő politikája». I—II. (P. N. 1868.)

«A német lövészegyletek gyülekezete Bécsben. (P. N. 1868.)

«A Tisza vidékéről» cz. keltezett cikkei.

«A primás és az interconfessionalis törvények». I—II. (P. N. 1869.)

«A tetszvényjog és róm. kath. püspökeink». I—III. (P. N. 1871.)

«Az új dogmáról». (A csatlatkozhatlanságról. P. N. 1871.)

Itt említhetni végül a «Politikai Programm-Terv» cz. dolgozatot (I—XIII. szakasz), mely kéziratban van fenn.

C) *Beszédeiből.*

1. Egyházi beszéd, melyet Zrínyi Miklós és társai dicsőséges eleste emlékezetén rendezett gyász istenitiztelet alkalmával Szigetvártt, szept. 7-én, 1847. mondott Danielik János. Pécs, n. 4 r. 1—15. l.

2. Egyházi beszéd, melyet a «Jó és olcsó könyvkiadó társulat» 1852. aug. 22-én tartott első nyilvános egyházi ünnepén, az egyetem templomában, mondott Danielik Nep. János, egri főkapitánybeli kanonok. Pest, 1852 (Müller E.), n. 8 r. 1—22. l.

3. Ürményi Ferencz emléke. Egyházi beszéd, melyet az üdvözült fölött a Vaálon, 1858 ápr. 15-én megtartott gyász-istenitiztelet alkalmával mondott Danielik János, egri kanonok, a Sz.-István-Társulat alelnöke. Pest, 1859. k. 4 r. 1—22. l.

4. Beszéd a «Sz.-László-Társulat» alakító közgyűlésén. Sz.-István-Társulati Értesítő. Eger, 1861. 3—4. sz. (A társulat alapszabályaival együtt.)

5. Alelnöki beszéd, a Sz.-László-Társulat központi vá-

lasztm. gyűlésén. Sz.-István és Sz.-László-Társulati Értesítő. Eger, 1861 (okt. 7).

6. Két rendbeli előadás, melyet a Sz.-László-Társulat központi választm. gyűléseiben 1861. évi október 1-én és 1862. évi február 4-én Lonovics József érsek ő excjának elnöksége alatt tartott Danielik János, a társulat alelnöke. Pest (Emich G.), 1862. 1—37. l.

Ugyanez *németül*. Megjelent ugyanakkor. 1—39. l.

7. Alkalmi beszéd, melyet a «Templomsegélyző Egylet» alakító gyűlésében, a pest-lipótvárosi és budavári templomok érdekében, a budai városház tanácstermében, 1865 jan. 23-án tartott Danielik Nep. János, vál. pristinai püspök, az egri főkáptalan éneklő-kanonokja, sajószentpéteri címz. prépost, a magy. kir. helytartótanács tanácsosa s a magy. tudom. akadémia tisz. tagja. Pest (Emich G.), 1865. 1—24. l.

8. Elnöki beszéd, melylyel Danielik János, cz. püspök és egri olvasó-kanonok, az egri Sz.-László-Társulat 1869. decz. 19-én tartott közgyűlését megnyitotta. Eger, 1870. n. 8 r. 1—8. l.

9. Üdvözlő beszéd a hg. primáshoz. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1873.

10. Danielik János, pristinai címz. püspök beszéde a főrendi ház 1885-ki márcz. 26-ki ülésében. Eger, 1885.

Ide sorozhatók még számos alelnöki nagyszabású s ragyogó beszédei, melyeket a Sz.-István-Társulat közgyűlésein mondott s melyeket a társulat évi «Tudósítványai» s «Jegyző-könyvei» tartanak fenn.

Irodalmi munkásságának teljességéhez tartoznak végre: kiadásai, szerkesztése és zsengéi.

D) *Kiadásai*: az «Emlékkönyv» két erős kötete. Mindkettő Pesten (Müller E.), 1852. I. köt. n. 8 r. VI és 400 l. II. köt. 450 l.

E) *Szerkesztése*: a «Religio» 1848—1856. folyamai.

F) *Zsengéi* mind a pesti központi papnővelde magyar iskolájának évi «Munkálatok» cz. kiadványában jelentek meg. Ilyenek: a) A természeti religió fogyatkozásai. Pest, 1838. b) A sz. Atyák. Cailon után. c) A religiói vitatkozásoknak vége. d) Az egyház, katolikus értelemben. e) Erkölcsi

képek, levelekben. *f)* Egy-két szó «Magyar iskolánkról». 1839.

Danielik *összes iratai* — épen azon szerint, a mint a tud. Akadémia őt, művei alapján, 1858-ban *második* osztályába beválasztva, kitüntette: a *bölcséleti, társadalmi és történeti* tudománysszakok körébe esnek, melyekhez még nagyszámú alkalmi *beszédei* sorakoznak.

Bölcséleti műveiből «A történet szelleme» cz. értekezése magaslík ki, mely «Emlékkönyve» (II. 1852) után öt évvel (1857) külön kiadásban is részesült. Annak bebizonyítását tűzi itt maga elé a szerző, mikép az emberi nem történeti viszontagságait egy személyes lénynek gondviselése és pedig az erkölcsi világ természetéhez és szükségéhez képest eleve megállapított *általános* terv szerint intézi. A művet széles ismeretkör s gazdag tanulságok becsesítik. Ugyan e szakkörben «A bölcsészett számára igényelt szabadságról és függetlenségről» szóló, akadémiai ismert székfoglalója (1860) válik még ki leginkább értékével.

A *társadalmi* tudománysszakokban csak rövid füzetes munkái maradtak fön, melyeket részint az egri joglyceum ünneplésein (pl. «A jog alapja és kútforrása»); részint az egri egyházmegyei irodalmi egyesület nagygyűlésein (pl. «Középkori Államtan» I. II. stb. olvasott.

Legtekintélyesebb szellemi hagyatéka a *történelmi* szakba tartozik. Ide sorakozó munkái megjelenésök rendjében: «Columbus, vagy Amerika fölfedezése», — több szempontból, de kivált az oly momentumokban gazdag mű, melyek a nagy és polgárosító eszméknek, s a vallási és polgári erényeknek *tettekben* szemléltetésére alkalmasak. Mint minden történet-író, vagy — közelebbről véve — mint Columbus világtörténeti cselekvényének számtalan más leírója, kívülről nyeri ugyan írónk is művének anyagát; a fölfogás sajátos újsága azonban, valamint az események önálló megítélése, a megragadó leírások s jellemrajzok, a műnek külső rendje s belalakítása, és végre — nem tudni: a gondolatokban-e, vagy a szavakban ékeesebb előadás, — ezek az ő sajátjai. — Továbbá «Magyarországi Szent-Erzsébate» a szintén járt-utú történeti rajzok egyike, melyről az elviselt külsőt lefejtetni, s melyet a

nélkül, hogy a lényeg csorbúljon, vagy az igazság szenvedjen, mintegy egészen újjá alkotni: csakis oly kéznek, a milyen írónké, sikerült.

Kiváló történeti műve «A Prémontréiek» című mesteri korrajz. Azon kifejezett czéllal készült munka ez, hogy a keresztény műveltség középkori munkásait méltó ismertetésben mutassa be nálunk is, hol a hasonló irodalmi műveknek oly nagy híjával vagyunk. Es oly kitünően teljesíti ezt, hogy — mint megjegyezve volt már — az e nemű koriratokban gazdag francziák is siettek azt irodalmukba átültetni. A nagy lelki megrendülés után, 1866-ban, mint igaz gyöngyét a sérült kagyló, jászói csöndjében, a történeti kútfőkbe süllyedve, de pihenőnek, a méhtenyésztséssel is elidőzgetve, nem több, mint három hónap alatt alkotta meg ez értékes művét, — tele tudománnyal, az előbb kevésbé, vagy éppen alig ismert adatok halmazával, új és meglepő eszmékkal, életeleven rajzokkal, a választékos és tömör előadás mintahelyeivel. Művét, a szerzetes-élet első indokaira mutatva, ilykép vezeti be: «A római polgárisult világ erkölcei megszorítottak egy időben néhány istenfélő lelket. Kiköltöztek hát belőle, jótékonyabbnak találván az enyészetet, melyben annyi morál rejlik, az életnél, melynek mécese még csak a romlott sziveknek ég» . . . Méltán csatlakozik e szakbeli alkotásaihoz: «Jelenetek az egyházi beigtatás joga és módja felett vívott harcokból» című nagyérdekű összeállítás; valamint végre «A katolikus egyházi javak és alapítványok tulajdonjogi tekintetben» című első önálló munkája, melynek kérdését utóbb a katolikus bankok alapításával gyakorlatilag is megoldani törekvék.

* * *

És ezekben, ts. Akadémia, határához értem néhai tiszteleti tagtársunk *cselekvő* életszakának.

Kevésbbé fogja keblünket emelni életének már teljesen *szenvedő* alkonya.

Végső évtizede folytában csak éltesebb lett már; jelesebb, munkásabb, hasznosabb többé nem. Itt is látszott, mikép szivünknek, fejünknek nincs leszerelőbb ellensége az évek-

nél . . . Be sem érte még hetvenedik évét, s 1886. elejétől elhúnyta napjáig élete már nem is élet, csak tenyészés vala. Nem volt már ekkor képes a második pillanatra visszaemlékezni, nyomon eszmélkedni, megkezdett szólását befejezni, s elvégre az előtte megjelenő jó barátot fölismerni. A mint öntudatlanul kezdte élni az életet, éppen úgy készült kilépni is abból; így folyt össze életében a kezdet és a vég . . . Halála mint szabadító angyal jelent már meg, hogy levegye válláról a keresztet és jótetteinek diadaljeléül sírjára tűzze le.

Mert sok jót, sok szépet tett, — és még többért, nagyobbakért volt kész föláldozni nappalát-éjjelét, munkaerejét, vagyónát, s — mondhatni — nevét s egész magát.

De mivel életútját tévedések nélkül bejárni ő sem tudta, neki is a világ zsoldja járt ki . . . Mikor embertársunk már mind a két szemét behúnyta, rendszerint mi is behúnyjuk — az egyiket, s hallgatunk. De a mi sírba szállott halottunkról egynémely szó maig sem hallgat el.

Sokat szerettek úgynevezett «lukullusi lakomáiról» beszélni. Nos hát jómódú magyar házaiknál nem volt-e csak néhány évtized előtt is otthon a vendégszerető asztal? . . . És a vendégségek, melyeket ő br. Keménynyel együtt — mivel szerettek a vidám társaságot — barátaik kedvéért, inkább többször, mint sokakért, rendeztek: nemhogy fényes tékozlást, de még csak nem is gazdag megvendéglést jelentettek csupán; hanem politikai és társadalmi mozgalmat egyszerűsmind. Sok jó eszme, sok terv szülemlett ottan meg; míg másfelől nem egy nyomott anyagi helyzetű írónk, tudósunk, s nem egyszer részesült szivességükben ilyenkor, kik más alakban támogatást tőlük se nem kértek, sem el nem fogadtak volna.

Im tehát, a magyar szivesség mellett, a hazafias czélok, jótékonyság, a szellem és nemes kedély érdekei képezték lakomáinak tisztos háttérét.

Hanem oly állást foglalt el, melyen a társadalomnak nemcsak *kedvét*, hanem *szemét* is ki kellett volna elégítenie. Nem lett volna nehéz a tetteire figyelők ítéleteit az elhuzodás nélkülözései- s mérsékleteivel elnémitania; de semmi sem egyezik inkább az emberi természettel, mint a mi Danielik-

nek kiváló tulajdona volt, — a *bőkezűség*. Ez az, a miben nem eléggé ügyelt arra, hogy szive, jótékonyága és talán dicsvágya nagyobb ne legyen soha, mint okos akarata. Tévedés volna mindazáltal anyagi rövideégeit ezzel hozni kapcsolatba. Sokkal inkább áldozatkészségére, a tulajdon-joggal bírt, de hét éven át 3—4000 forint ráfizetéssel szerkesztett «Religio» kiadásaira, nagy és költséges utazásaira, s ritka jószívűségére kell gondolnunk. Senki sem fordulhatott segélyért hozzá, hogy a tőle telhetett támogatásban ne részesítette volna.

Szerencsére, volt rá idő és mód, hogy életfolyásának bonyolatai elköltözése előtt mind megoldást és kiengesztelődést érjenek. Egyetlen élőnek nehéz száva sem zördülhetett meg az elköltözöttnek koporsófüdelén.

Sikerre nem vezetett terveit sem kerülhették ki számoknak kedvezőtlen ítéletét, s közöttük olyanokét is, kik sem örökbecsű irodalmi műveket, sem Szent-László-Társulatot, sem egyéb, századokra kiható jótékonyág emlékeit nem hagyományozzák magok után. Danielik erősen vérmes mérseke, örök-munkás, nyugtalan szelleme, s magasan repkedő képzelme olykor, a mint láttuk, szokatlan mérvekben állíták eléje eszméit s terveit. De ezek az emberiség millióira voltak számítva, — s ez elég! A sors kedvezése nélkül a lángesz számítása, a rendíthetlen akaraterő, munka, kitartás — mind csak szárnyaszegett, meddő.

Ott vannak azonban moldvai s bukovinai csángó-magyar véreink, kik e napig élvezik alkotásainak áldásait; érzik egyházi ódon műépületeink, és magok, a katolikus egyház nagy céljai, melyekre a mondott társulat ki-kijuttatja időnkint áldozatait. Ott van a Szent-István-Társulat saját palotája, melyet ha nem ő szerzett is, megszerzését ő kezdeményezte, sőt midőn e célra, 1861-ben, a gyűjtéseket megindítá, annak megvalósításához az első foganatos lépéseket is neki kell köszönnünk.

Egyik nemes és hasznos vonása volt: a jeles ifjú erőknék, főkép az egyháziaknak, pártolása. Egy kis sereg telnék ki azokból, kiket egykor, mint a «Religio» szerkesztője, s utóbb mint a Szent-István-Társulat alelnöke, az írói pályára bátorított, s azon, tanácsaival, segédkezésével emelt, s a kik közül

utóbb váltak olyanok is, kik megelőzték az egyházi pályán mesteröket.

S végre mint kiváló magyar tudós és író, s mint egyháznak s hazájának is hű fia, méltó elismerését és tiszteletét érdemli mindazoknak, kik előtt a polgári erénynek becse van. Elhúnytával főpásztora, dr. Samassa József érsek, szint oly fényes, mint kiérdemelt szavakba foglalja emlékezetét megyei papságához intézett körlevelében, mely mintegy ilyképen szól: «Lelki tulajdonokban és ismeretekben egyaránt kitűnő férfiú vala. A tudományokra maga a természet hívta őt. És ezen kedvező természettel s gazdag tehetségeivel annyi szorgalmat egyesíte mégis, a mennyit egyesítenie szükség az olyannak, ki minél szűkebb tehetségekkel bír, annál több szorgalommal él, hogy mind szorgalomban fölülmúlja a tehetségeseket, mind tehetségekben a szorgalmasokat. A tudomány legtöbb ágában kiművelve, élete nagy részén minden gondját, minden munkásságát egyháza méltóságának s szabadságának megszilárdítására s igazai- s jogainak védelmére fordította. Ily igyekezettel kiadott könyvei s nagyszámú értekezései a tudomány bősége, a nagy eszmék sokasága, a gondolatok ragyogása, az élelmű fejtegetések, nagysúlyú érvek s érvelések, mesteri előadás és a nyelvnek is ritka szépsége és választékossága által tündöklének.»

S első sorban csakugyan egyháza részéről illeté őt meg az elismerésnek e fényes szózata, ki betöltött állásain, valamint az irodalomban, nagy terveiben, s nem ritkán politikai czikkeiben is mint kiválóan az egyház munkása jelent meg. Dolgozatainak legjelentékenyebb száma, s mondhatni, legjelesebb része az egyházi térre esik. De egyháza szeretetével a honszeretet is együtt s egyenlően élt szívében. Tudta, hogy ha az egyiknek messzebb terjed is mint a másiknak hatásköre: központja, érdeke, végső menedéke mindkettőnek ugyanaz, sőt ugyanazok polgáraik is, — gyermekeik teste-lelke egyben.

Mint ember, mindenkire nyájas, részvevő, szeretetre méltó; nemes, eleven kedélyű, emberszerető, mindig készséges adakozó. Tévedett ő is; de tévedünk mindnyájan . . . És ha legkevésbé botlik is, ki bátran lép előre: ez mégsem lehet az, ki még csak keresi az útját . . .

Azt tanítja egyik iratában, hogy «a földi halhatatlanság nem keresztény eszme»: és mégis oly messze ható eszmék valóítását kísérlette meg, mintha kényszeríteni akarná a világtörténelmet, hogy egy örök lapját tartsa fönn számára. Noha másfelől minden arra mutat, hogy kevesebbet törődött saját személyes érdekeivel, mint a közügyekkel, s inkább volt akármí, mint önző, — hasonló a bolygó-csillaghoz, mely minél gyorsabban fut a nap körül, annál lassabban forog maga körül.

Külső megjelenése tekintélyes vala. Szálas, erősen megtermett alak, rendkívül magas homlokkal; ritkás, de még csak alig őszülő hajzattal. Arcza színes, kifejezésteljes, — szüntelen mosolygó, égő s révedező szemekkel, melyek az eszmélkedő lélek nyugtalanságát, vagy még inkább annak kifejezését kölcsönzik tekintetének, mintha akkor, midőn ajkai még tova röppent gondolatát tolmácsolják, szelleme már újabb eszmékre lebbent volna által. Társalgása közben nem ritkán tapasztalható volt, hogy kérdésére adott választunkat már meg nem figyelte, sőt nem is hallotta . . .

Mikor elhunytának híre terjedt itt a fővárosban, hol oly sokan ismerték, s a messze vidéken és a haza határain túl is: számtalanokban keltett megilletődést az egykor európai szereplésben forgott, országos tekintélyű férfiú fényes szellemének kialvása. Csak a kik nyugtalan szellemét a múltban, végső két éve folytában pedig gyászos hanyatlását ismerték és látták, kívánhaták — kiengesztelődve árnyéka fölött — lelkének a *nyugalmat*. Vére, szelleme és sorsa által egyképen arra volt szánva, hogy csak ritkán élvezzen nyugalmat mindaddig, míglen az időt a csendes örökkévalósággal összekapcsolható.

Az élet színpadáról nem csupán fényes címekkel, hanem nagy hírnévvel is lépett le, mely, mint az árnyék, hol előtte, hol mögötte állott, de sohasem — fölötté. Híre nem volt nála nagyobb soha. Nemcsak egyháza, hanem az irodalmi s tudományos világ is méltán nagy halottját gyászolható benne, — és azon számosak egyszersmind, kik mint jóltevőjüket szerették, s kiknek, noha elköltözött, sokáig jelen lesz, s bár meghalt, élni fog emlékezetében.

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FŐLÖTT.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	" 10 kr.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tandrky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szecsen Antal</i> t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haymald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	" 10 kr.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Fál</i> r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> l. tagtól	" 20 kr.

IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy</i> <i>Suszinián</i> l. tagtól	„ 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	„ 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	„ 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	„ 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczy</i> <i>József</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	„ 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	„ 15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	„ 25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	„ 60 kr.
VIII. Emlékbeszéd Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	„ 40 kr.
IX. Emlékbeszéd Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	„ 60 kr.
X. Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	„ 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 12. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
APÁTHY ISTVÁN

RENDES TAGRÓL.

MATLEKOVICS SÁNDOR

L. TAGTÓL.

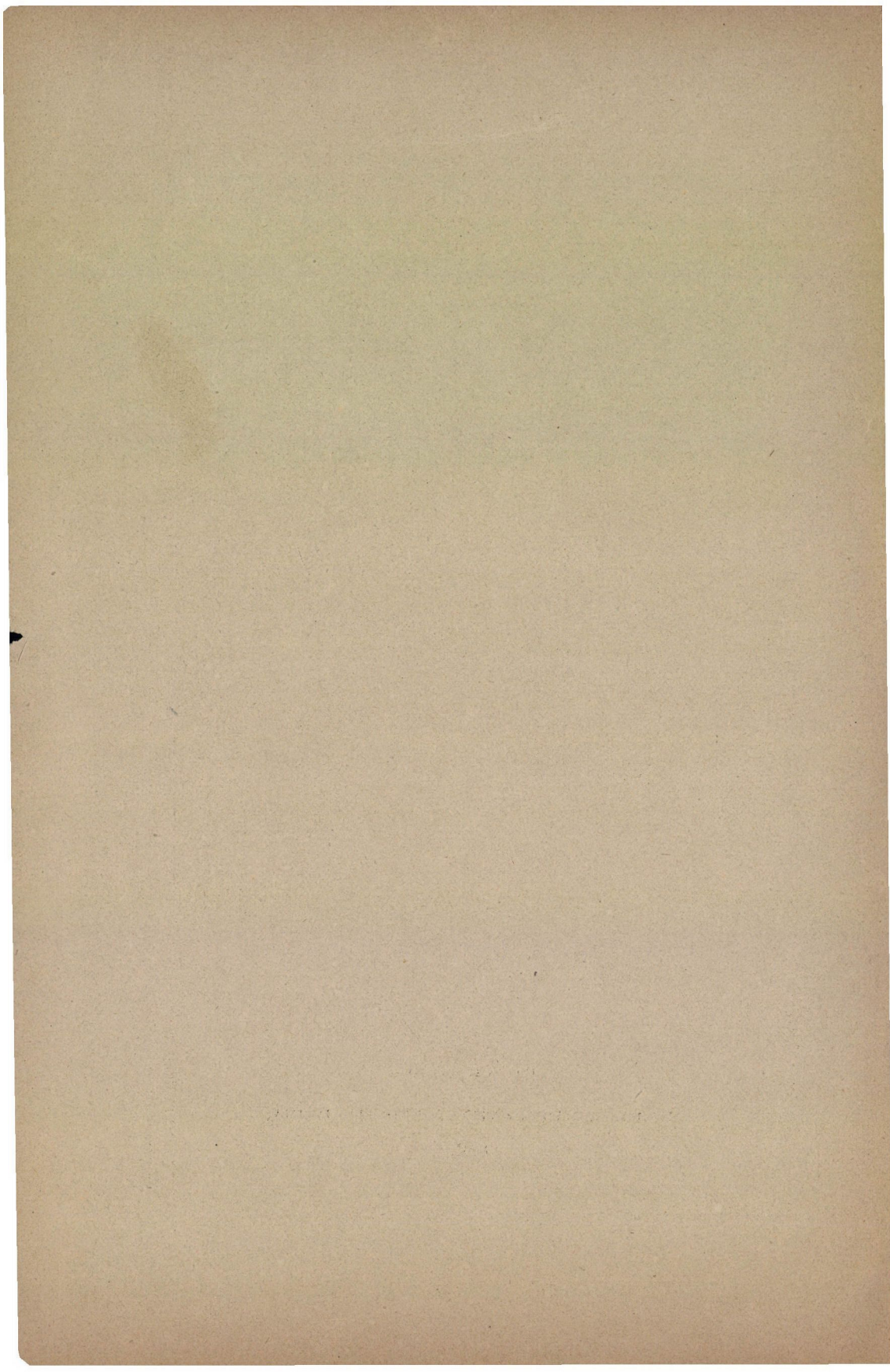
(Felolvasatott a M. Tud. Akadémia 1891. febr. 23-iki összes ülésén.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

EMLÉKBESZÉD

APÁTHY ISTVÁN R. TAGRÓL.

MATLEKOVITS SÁNDOR I. tagtól.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1891. február 23-iki összes ülésén.)

A második osztály megtisztelő megbízásából kegyeletteljes kötelességnek felelek meg, midőn az Akadémiában egy férfúró! emlékezem meg, kinek tevékenysége mint íróé és mint jogászé egyaránt jelentékeny nyomokat hagyott maga után; kinek nevével törvényhozásunk egyik nevezetes ága elválaszthatlanúl kapcsolatban áll; kinek, fáradhatlan buzgalmánál, határt nem ismerő szorgalmánál és kitartásánál fogva, Magyarország hiteltörvényeinek létrehozatalában nagy érdemei vannak; ki a főváros ügyvédi karának fényes helyzetéből áttérve az egyetem tanári székébe, ott is kiváló egyéniségevel kartársainak ép úgy, mint hallgatóinak rokonszenvét megnyerte és tudomány-egyetemünk díszai közé tartozott; ki irodalmi működése által a közfigyelmet magára vonván a törvényhozó testület kebelébe választatott s ott is csakhamar az elsők sorában működött; és ki bármely pályán álljon is, tollával és irodalmi tevékenységével mindenkor az Akadémia díszére szolgált.

Midőn ezen férfúrónak, Apáthy Istvánnak emlékezetét megújítom, érzem a feladat nehézségét; mert működésének válaszása hiteltörvényeink történetét foglalja magában. A negyvenes évek helyzete és a hetvenes évek megváltozott viszonyai tárulnak föl szemeink előtt. Egy oldalon a terménygazdaságban tespedő ország jobbágyi viszonyokkal, ösiséggel, rendi alkotmánynyal, nehézkes fuvarral, rossz utakkal, nagyobb jelentőségű közlekedési eszközök nélkül: — a másik

oldalon a pénz- és hitelgazdaságba sodort, alkotmányát vissza-szerzett állam egyenjogú polgárokkal, népképviseleti rend-szerrel, független miniszteriummal, gőzhajózással, vasuti hálózattal, tőzsdével és nagymérvű hiteligényekkel állnak szemben egymással.

És az előbbi, gyorsan haladó korunk szemei előtt ré-gen multnak, alig álomban látott időszaknak törvényei — harminczöt év elteltével — a most már egészen megváltozott viszonyokhoz semmikép sem illettek. Jogfejlődés e téren az osztrák kormány alkotmányellenes intézkedései által elren-delt osztrák törvények octroyálása s ismét az országhirói ér-tekezetnek határozata folytán a régi magyar törvények vissza-állítása következtében nem volt lehetséges. A hitel- és keres-kedelmi viszonyok az alkotmányos életében lenyűgözött ál-lamban is kosmopolita jellegüknél fogva a kor haladásával fejlődtek, és ha nem alakultak is oly kedvező módon, a mi-ként az mindenesetre országunk helyzeténél fogva alkotmá-nyos viszonyok közt és alkotmányos törvényhozás mellett történhetett volna, viszonyítva a negyvenes évekből származó törvények álláspontjához, messze elől voltak. A kereskedelmi és hitelviszonyok haladott állapotát az elmaradt magyar hitel-törvények bilincseiből kiszabadítani, számukra a viszonyokhoz simulékony törvényeket létesíteni kellett, — és ezen feladat megoldásában Apáthy Istvánnak nevezetes szerep jutott.

Apáthy István Hidján, Tolnamegyében 1829. aug. 19-én született; atyja Bezerédj Istvánnál gazdatiszt volt; a gymna-siumot Nagy-Kanizsán végezte; a piarista-rendbe lépven Kecskeméten két évig a noviciatusban volt; az 1848—49-iki hadjárat alkalmával azonban ő is az ország érdekében fegy-verben állt, s mint tüzérhadnagy küzdött. A függetlenségi harc befjeztével Pesten a bölcsészeti és a jogi tanfolyamo-kat végezte, 1857-ben jogtudor és 1859. évben ügyvéd lett. Mint ügyvéd csakhamar nevet szerzett magának, úgy hogy midőn az alkotmányos élet megújulásával a társadalmi tevé-kenység minden téren pezsdülésnek indult, Apáthy a legjobb hangzású budapesti ügyvédek közé tartozott.

Az ügyvédek kebelében már 1865-ben indult meg Buda-pesten egy egylet létesítésére mozgalom, mely 1867. évben

tényleg a budapesti ügyvédi egyletet megteremtette. Apáthy István ez egylet választmányában szerepelt és midőn az egylet gyakorlati működését megkezdé, a váltó-, kereskedelmi-, tengerészeti- és nemzetközi magánjoggal foglalkozó II. szakosztály jegyzőjévé őt választá. Ez az osztály 1868—69-iki évben kidolgozta a magyar váltójog főelveit, maga ez a munkát Apáthy István tollából folyt.* Ugyanazon időben jelent meg «Váltójogtan a közönséges német váltórendszabály elvei szerint tekintettel azoknak a gyakorlatban történt alkalmaztatására és nevezetesebb európai váltótörvényekre. Pest, 1869—70» című műve,** melyben mint tudós és gyakorlati szakember egyaránt kivált, úgy, hogy midőn a Karvassy Ágoston visszavonulása folytán az egyetemen üresedésbe jött váltó- és kereskedelmi jog tanszékének betöltéséről volt szó, a tudomány és a gyakorlat emberei által egyhangúlag Apáthy István neve említettett és a közoktatásügyi miniszterium ezen általános óhajnak engedve, 1870. év május 8-án Apáthy Istvánt a váltójog, kereskedelmi és tételes nemzetközi jog nyilvános rendes tanárává nevezte ki.

Működése ezentúl tanszékének és az irodalomnak ép úgy, mint a gyakorlati életnek volt szentelve. Tanszékén érzett szükségnek felelt meg, midőn *Magyar Váltójog kézikönyve* című munkáját 1871-ben (és 2-ik kiadásban 1872) kiadta.

Részben a gyakorlat igényeinek is szánta «A polgári törvénykezési rendtartás, az 1868:54. t.-czikk úgy az azt módosító törvények és rendeletek alapján, egyenlő tekintettel az elmélet és a gyakorlat igényeire, Pest, 1871»*** valamint «A magyar váltóeljárás tekintettel az új bírósági szervezetre. Pest, 1872» című munkáit.

Daczára tanári elfoglaltságának, továbbra is élénk összeköttetésben maradt a gyakorlat embereivel, és a budapesti ügyvédi egylet II. szakosztályában 1871. óta mint elnök mű-

* L. Budapesti Ügyvédi egylet évkönyve 1869. és 1870. évre. 31. lap.

** L. Jogtudományi Közlöny 1869. évfolyama 356. l.

*** L. Jogtudományi Közlöny 1871. évf. 221. számában Zlinszky Imre bírálatát.

ködött; az ő ösztönzésére egy bizottság küldetett ki (melyben természetesen saját maga is volt), mely a magyar kereskedelmi jog főelveit 116 pontban állapítja meg.*

Időközben az ügyvédi egyletek a magyar jogászggyűlés alakításán fáradoznak; a kérdést a soproni ügyvédegylet indítványára a budapesti egylet veszi kézbe s előkészítéseül egy bizottságot küld ki, melyben Apáthy is szerepel. A magyar jogászggyűlés első ülését 1870. szeptember 25—30. tartotta. Ezen jogéletünk fejleményére oly nagy hatással bíró testület Apáthyban mindig tevékeny tagot birt.

Mindjárt az első jogászggyűlés alkalmából hiteltörvényeink reformja érdekében Apáthy a következő indítványnyal lépett föl:

Mondja ki a jogászggyűlés,

«Hogy hiteltörvényeink gyökeres átalakítását égető szükségnek tekinti és hogy kívánatosnak tartja, miszerint alkotandó hiteltörvényeink cosmopoliticus jellegűek legyenek.»

Indítványát következő érvekkel támogatta:

«Ha csekély számú és sok tekintetben primitív hiteltörvényeink keletkezési idejére visszatekintünk; ha figyelembe vesszük, hogy hiteltörvényeink oly időben keletkeztek, midőn kereskedésünk úgy szólván a belforgalomra szorítkozott, nincs okunk törvényhozásunk működése fölött elpirulnunk; nincs okunk különösen váltótörvényünk alkotóitól minden érdemet megtagadni akkor, midőn a művelt Németthon, váltótörvényünk keletkezési idejekor, még előkészületeket is alig tett arra, hogy elavult és a particularismus bilincseiben sínlő hiteltörvényeit, kifejlett kereskedése igényeinek megfelelőleg átalakítsa.»

«Azonban habár hiteltörvényeink alkotóitól a méltányos elismerést megtagadni nem lehet; habár el kell ismernünk, hogy hiteltörvényeink azon viszonyoknak, melyek közt keletkeztek, teljesen megfelelték — önámítás volna azt hinni, hogy azon óriási haladással szemben, melynek kereskedésünk indult, azon követelményekkel szemben, melyeket a világforgalomba lépő nemzeteknek ignorálni nem szabad, — speciális érdekeinkben készült primitív hiteltörvényeink mellett, képesek lennénk jövőre a többi cultur államokkal lépést tartani; hogy képesek lennénk kereskedésünknek a világforgalomban állandó szerepet biztosítani, s azt annak tényezőjévé emelni.»

«A mindennapi gyakorlat, a tapasztalás évek óta constatálta,

* L. a Budapesti Ügyvédi Egylet évkönyve 1873. évre 6. l.

hogy hiteltörvényeink mellett, melyek nyugoti szomszédaink hiteltörvényeitől oly lényegesen eltérnek, melyek a világforgalom legprimitivabb mozzanatai iránt sem intézkednek, — kereskedésünk érdekét nemcsak előmozdítani, de megvédeni sem vagyunk képesek; hogy bíránk a legfontosabb kereskedelmi kérdéseket — minden törvényes alap hiányában — usapce-ok alapján kénytelenek eldönteni, vagy azok eldöntését maguktól elodázní.»

«A törvényhozás általában nincs hivatva a külföldet kötelező törvényeket alkotni; feladata saját hazája lakosai részére, — ezek viszonyainak és jellegének megfelelő — jogszabályokat fölláttítani. Minden egyes ország geográfiai határai egyszersmind természetes határait képezik a törvényhozó hatalom működéskörének, a törvények és jogszabályok alkalmazásánál. A bírói hatalomnak, melyet a törvények hatásköre korlátoz, feladata rendesen csak arra szorítkozik, hogy a belföldi jogtételeket gyakorlatilag alkalmazva, azokat érvényesítse.»

«Ezen elszigetelés azonban, mely a magánjog terén teljesen jogosultnak tekinthető, a világforgalom terén s annak követelményeivel szemben, az állam magasabb céljaival teljesen ellenkeznék. A kereskedés és a forgalom az egymástól távol lakó népeket kereskedelmi és jogi összeköttetésbe hozták; ez összeköttetés azt kívánja, hogy annak érdekei mindenütt egyenlő védelemre számíthassanak; hogy azon ügyletek, melyek a világforgalomban idegen területen keletkeznek, a belföldön lehetőleg azon elvek szerint nyerjenek megoldást, melyek alapján keletkeztek, hogy az idegenek, kik belföldön ügyleteket kötnek, ugyanott saját hazájuk törvényeinek megfelelő jogvédelemben részesüljenek.»

«A világforgalom territorialis határokat nem ismer, annak érdekei mindenütt ugyanazok és mindenütt azt kívánják, hogy a kereskedést szabályozó törvények oly elveken nyugodjanak, melyeket a culturállamok általában occupáltak.»

«Azon törekvés, melyet a culturállamok a mérték- és súlyegység létesítésében tanusítanak, — csak annak bizonyosságául szolgál, hogy a világforgalom minden eszközeinek unificálását a haladó kor elutasíthatlan követelményeinek tekintik.»

«Ily körülmények közt lehetetlen kívánatosnak nem tekinteni, hogy alkotandó hiteltörvényeink cosmopoliticus jellegűek legyenek, hogy azokban oly elvek nyerjenek alkalmazást, melyek a világforgalom elutasíthatlan követelményeinek megfelelőek.»*

Ezen indítványát a jogászgyűlés Nagy János (Nagykunság kapitányának) indítványával egy európai congressus iránt, melyen a váltó- és kereskedelmi jog egyenlősítése éret-

* L. A magyar jogászgyűlés Évkönyve 1870. évre 23. l. Az indítványra véleményt adott Zsoldos Ignác u. o. 117.

nék el, együttesen tárgyalta, és azon határozatot hozta, hogy :

«az összes kereskedelmi és váltótörvények Európaszerte egyenlő, egy nemzetközi congressus által megállapítandó alapelvekre fektetessenek; és hogy addig is, míg ily általános jogelvek megállapíttatnának: a Magyarországra nézve minél előbb alkotandó és hatályba léptetendő kereskedelmi és váltótörvény a német kereskedelmi és váltótörvény alaptanaihoz alkalmaztassék».

Erős kézzel dolgozott Apáthy a közvélemény előkészítésén, midőn mindenütt és főkép jogászörökben a német kereskedelmi törvény recipiálása mellett kardoskodott. Nem tagadta, hogy a magyar törvényhozás e téren is elég sikeresen haladt, az akkori helyzet azonban sürgős intézkedést követelt s így a recipiálás volt legcélszerűbb.

«Azon szerencsés haladást», úgy mond egyik művében, «melyet jogfejlődésünkben általában az 1848-iki törvényben birunk, az abszolút korszak intézkedései határozottan megakasztották. All ez kivált a hitel- és kereskedelmi ügyekre vonatkozó törvényeink fejlődésére is. Törvényhozásunk köztudomásúlag már 1840-ben intézkedett a kereskedés viszonyainak szabályozásáról, hozott váltójogot és csődeljárást, és mindezen intézkedéseiben a kor szellemének megfelelően a szabályozott viszonyokat szabadelvű irányban igyekezett megoldani, és törvényhozásunk ebbeli működése bátran kiállja a versenyt más országok azonkorú intézkedéseivel. 1848. után mindazáltal megszakadt a jogfejlődés; az osztrák intézkedések a kereskedés terén az engedélyezés szűkkeblű rendszerét honosítják meg, a kereskedés magánjogi viszonyaira nézve semmiféle rendelkezést nem tesznek; a magyar váltójog helyébe a német általános váltórendszabályt léptetik életbe, a csődeljárásban Magyarországon semmi újabb intézkedés nem történik, míg Erdély és Horvátországban az osztrák csődeljárás lesz behozva. Az országbirói értekezlet visszaállította ismét a régi magyar állapotot a váltójogban is, minthogy azonban 1867-ig a magyar országgyűlés nem volt abban a helyzetben, hogy a törvényalkotás terére lépjen, ismét nagy időköz mult el, a nélkül, hogy a kereskedelmi és hiteltörvények terén intézkedések történtek volna.»

Pedig 1840-től 1870-ig lefolyt harmincz év a nemzeti élet fejlődésében talán sehol nem mutat nagyobb átalakulást, mint a közgazdaság, kivált a kereskedés és a hitelügy terén. A forgalmi eszközök óriási fejlődése kosmopolita jelleget árasztott ezekre a viszonyokra; magával húzta a saját intézkedéseiben elmaradott vagy elhagyott népeket is; nem tűrt

hátramaradást; követelte, hogy minden nemzet az üzleti élet kosmopolita viszonyaival ismerős legyen, hogy az ott kifejlődött szokásokat magáénak vallja; és kényszerítette a törvényhozásokat, hogy a kosmopolita elveket saját nemzeti jogfejlődésükbe fölvegyék.

Bármennyire simult is kereskedő karunk a kosmopolita irányhoz, bármennyire igyekezett is főkép a budapesti tőzsde és választott bírósága az Európaszerte elismert jogelveket Magyarországon is érvényre juttatni: codificált jog hiányában, illetőleg régibb időkből fennálló jogszabályok mellett, üzleti életünk számos ágában a nehézkesség és az elmaradottság jelenségeivel találkozunk. Ennek kifejezést adtak a pesti kereskedelmi testületek, midőn 1866-ban kérvényt intéztek a képviselőházhoz, melyben a kereskedelmi viszonyokat szabályozó törvények hiányából eredő veszélyekre felhívták az országgyűlés figyelmét és a bajok orvoslását sürgették. Érezte ezt a hiányt mindjárt az első kereskedelemügyi miniszter, a midőn az 1867-iki állapotok megteremtésével az ország közgazdasági élete egyszerre az alkotmányos szabadság élvezetében minden téren erős fejlődésnek indult; midőn ez által a vállalkozási szellem eddig nem ismert mérvben Magyarország területén is jelentkezett; a tőzsde és a részvénytársasági alak oly mértékben vétetett igénybe, melynél az 1840-iki törvény támpontokat nem nyújtott s a miniszter szabadelvű felfogásában, a törvény vázlatos intézkedéseiben, de másrészt felelőssége érzetében biztos törvényes alap és támasz nélkül állt a vállalkozási szellem túlhajtásaiban mutatkozó szédelgessel szemben. Kísérletet is tett legalább a részvénytársaság ügyeit törvény által szabályozni, de a javaslat még a miniszterium kebelében is ellenzésre talált. Ekkor a tőzsdeügyek és a részvénytársaságok törvényhozási állapotának tanulmányozását rendelte el a külföldön; de az ügy a tanulmányozás stadiumán túl nem haladt. Időközben a budapesti ügyvédi egylet, az első magyar jogászyűlés, a budapesti kereskedelmi kamara s más érdekelt testületek is mind hangosabban kívánták a kereskedelmi es hitelügyek törvényhozási rendezését.

Ezekben az ügyet megérlelő agitatókban Apáthy István,

mint láttuk, előkelő, sőt vezető szerepet játszik. A budapesti ügyvédegylet kebelében nemcsak döntő személyiség volt, hanem a váltójogunk főelveit magában foglaló előterjesztést ő szerkesztette. Az első magyar jogászggyűlésnek a kereskedelmi törvények mielőbbi meghozatalára irányuló határozata az ő elnöklete alatt tartott szakosztályban, az ő erélyes felszólalása után hozatott.

Ily körülmények közt csakis természetesnek fog feltűnni, hogy Szilávy József mint kereskedelemügyi miniszter 1872. évi június havában az egyetem kereskedelem- és váltójogi tanárát, azt a férfiút, a ki törvényeink ebbeli hiányáról mint gyakorlati ügyvéd és mint elméleti szakember nemcsak meggyőződve volt, hanem a kellő orvoslás végett szóval és írásban mindent elkövetett, hogy e téren a szükséges intézkedések megtétesse, a kereskedelmi jog codificációjával bizta meg, fölkérvén őt, hogy a német kereskedelmi törvényhozás alapjaira fektetett törvényjavaslatot dolgozzon ki. Hogy megbízásának alapja, azaz az elv, mely szerint a magyar kereskedelmi törvény javaslata a német kereskedelmi törvény alapelveire fektetessék, nemcsak tudomásával, hanem meggyőződésével is történt, e mellett az általa a hiteltörvények tárgyában folytatott hosszas agitatio ép úgy, mint művei és nyilatkozatai szólnak.

«A kereskedelmi jog — úgy mondja — ép úgy, mint a kereskedés, nem egy meghatározott nemzet tulajdona lévén, éltető elemeit nagyban és egészben azon nemzetközi constitutióban találja, mely a legtávolabb világrészeket békés érintkezésben egyesíti egymással. Valamint a kereskedés területi határokat, területi elzárást nem ismer, úgy a kereskedelmi jog alapelveiben kiterjed a világforgalom összességére... A törvényhozás akkor is, ha eredeti törvényt kívánna alkotni — föltéve, hogy feladatát szem elől tévesztetni nem akarja — kénytelen lenne a világforgalomban elfogadott elveket és szabályokat acceptálni; kénytelen lenne beismerni, hogy a kereskedelmi jog téren merőben újat és eredetit nem teremthet, hogy separatisticus irányt nem követhet.»*

Midőn így a kereskedelmi jog nemzetközi jellegére utal, kiemeli azt is, hogy idegen törvénynek egyszerű recipiálása e téren sem lehetséges.

* Apáthy: Kereskedelmi jog. 71. l.

«Bármely külföldi törvényt kívánna is a törvényhozás átültetni, azon, eltekintve a haladó kor nem ignorálható igényeitől, mindenestre oly változásokat kellene tennie, melyek által vagy az elfogadott törvényt forgatná ki alakjából vagy az eligazodást megnehezítené, a törvény egységét megzavarná.»*

A német törvényt alapul elfogadását indokolva mondja:

«A tudomány és gyakorlat e tekintetben minden tartózkodás nélkül a német kereskedelmi törvény mellett nyilatkozott nemcsak azért, mert azt a létező európai hasonló törvények közt legjobbnak tartá, hanem azért is, mert nemzetgazdasági szempontból egyaránt szükségesnek és kívánatosnak tekinti, hogy kereskedelmi jogunkban azon népek törvényeinek alapelvei emeltessenek érvényre, melyekkel a forgalom kétségtelen irányát tekintve, nemcsak leggyakoribb, hanem úgy szólván közvetlen érintkezésben állunk, melyekhez mindinkább növekvő érintkezéseink folytán a legfontosabb jogviszonyok szakadatlan láncolata fűz bennünket.»**

De a német kereskedelmi törvényt sem lehetett egyszerűen minden módosítás nélkül recipiálni, azaz a magyar kereskedelmi törvényjavaslat nem lehetett csak egyszerű fordítása a német törvénykönyvnek.

«A német kereskedelmi törvény több intézkedése meglevő alakjában compromissum útján jött létre, mert a törvény szerkesztőinek az egyes országok magánjogaira kellett tekintettel lenni, a mi nálunk nem szükséges. E mellett a német kereskedelmi törvény keletkezése óta az élet ép úgy, mint a tudomány sok intézkedés czélszerűtlenségét vagy felesleges voltát mutatta ki, mit a magyar kereskedelmi törvény alkotásánál, ha az az élet és tudomány egyaránt jogos igényeinek megfelelni kívánt, szem előtt tévesztetni nem lehetett. Végül kívánatosnak mutatkozott, hogy mindazon korlátozások, melyek a német kereskedelmi törvényben a viszonyok sajátos volta miatt elkerülhetők nem voltak, a magyar kereskedelmi törvényben lehetőleg mellőztessenek.»***

Ily alapokon készült a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete, mely indokolással együtt két kötetben 1872—1873-ban megjelent. A javaslat a német kereskedelmi törvénytől anyagában is különbözött, mert a közraktári, a kiadói és a biztosítási ügyleteket is magában foglalta,

* U. o. 72. l.

** U. o. 72. l.

*** U. o. 73. l.

a melyekhez azután a javaslatot a törvényhozás számára előkészítő értekezlet még a «szövetkezetek»-ről szóló intézkedéseket is fűzte. A tervezetet 1873. és 1874. évben 87 ülésen át egy e célra külön összeállított értekezlet behatóan tárgyalta.* Apáthy minden ülésen jelen volt s tervezetét erélylyel védte, de indokolt előterjesztéseknél készségesen hódolt újabb eszméknek vagy ellenkező nézeteknek s ilyenkor ügyes formulázási képességével mindig szívesen támogatta az indítványozókat s az új eszmét alkalmas módon beleilleszté tervezetébe. Habár tehát az említett értekezlet nagy elvekben és számos részletekben az eredeti törvényjavaslatot lényegesen átidomította, ezen idomításnál Apáthy maga is tevékeny volt s ebbeli érdemei nem csekélyebbek, mint a törvényjavaslat eredeti tervezése. Az így előkészített javaslat minden nehézség nélkül az országgyűlés által törvényt nyé emeltetett, és mint az 1875:XXXVII. törvény-cikkbe iktatott kereskedelmi törvény jelenleg is egész terjedelmében érvényben áll.

A törvényhozás gyors eljárásáról maga Apáthy egyik értekezésében így nyilatkozik:

«Soha törvényhozás annyi készséget, annyi jóakaratot egy javaslattal szemben nem tanúsított, mint a kereskedelmi törvényjavaslat irányában; soha törvény kevesebb fáradsággal nem ment a parlamenti tárgyalás összes stadiumain keresztül, mint az új kereskedelmi törvény; és a szokásos formák mellőzése sehol sem volt annyira indokolva, mint a kérdéses törvéynél. Hálátlanság volna a törvényhozás ez eljárásától a teljes elismerést megtagadni; sőt részünkről azt hiszszük, hogy a mult országgyűlés a kereskedelmi törvény megalkotásával örök hálára kötelezte a nemzetet, biztosította magának a művelt világ elismerését, mert a német kereskedelmi törvény alapelveihez csatlakozó javaslat elfogadásával, önként hozzájárult azon magas eszme megvalósításához, mely a hiteltörvények lehető unificálásában a viláfgorgalom egyik legbiztosabb garantiáját találja.»**

Az a siker, melyet Apáthy a kereskedelmi törvény elkészítésekor elért, s a szakkörök részéről nyilvánított helyeslések — daczára a tervezetre vonatkozólag megjelent több

* L. kereskedelmi törvényjavaslat és a tárgyalására egybehívott értekezlet jegyzőkönyvei. Budapest, 1875.

** L. Jogtudományi Közlöny 1874. évfolyam. A kereskedelmi törvény életbeléptetése című értekezése 269. l.

rendbeli és gyakran erős bírálatoknak — az akkori igazságügyi minisztert, Pauler Tivadart, arra birták, hogy Apáthyt előbb a váltójog, majd a csődtörvény tervezetének elkészítésére szólítsa föl.

A váltótörvény tervezetének elkészítésénél Apáthy fölveti azt a kérdést:

Szükséges és czélszerű-e, hogy váltótörvényünket, mely jogi életünkben kétségtelen consistentiát nyert, reformáljuk, illetőleg egy újabb váltótörvénnyel felcseréljük?

E kérdésre igennel felel.

«Egy részről azon — körülményeinknél mindenesetre nagyfontosságú — tény, hogy váltótörvényünk és azon országok rokon törvényei közt, melyekkel közvetlen és folytonos kereskedelmi összeköttetésben állunk, a lényeges intézkedések tekintetében, ki nem egyenlíthető és a forgalomra nézve fölötte hátrányos ellentétek léteznek; más részről azon körülmény, hogy váltótörvényünk nemcsak a tágabb, hanem a szűkebb értelemben vett Magyarországon sem bír mindenütt kötelező erővel, miből a kereskedelmi forgalomra nézve nemcsak kifelé, hanem befelé is oly nehézségek származnak, melyeknek megszüntetését, egyebektől eltekintve, a jogbiztonság is követeli. Ehhez járul még, hogy váltótörvényünk sok fölösleges s a váltóintézmény természetéből nem indokolható intézkedést tartalmaz; hogy az egyes intézmények valódi jelentőségét félreismerve, azokat helytelenül és czélellesen szabályozza; hogy végre némely nevezetes kérdéseket teljesen megoldatlanul hágy, másokban pedig oly álláspontot foglal el, melyet nemcsak a tudomány, de maga az élet is már rég meghaladott.»

Ki lévén így mutatva váltótörvényünk megváltoztatásának szüksége, így szól:

«bármily előszeretettel viseltessünk is meglevő törvényeink iránt, azokat, a mennyiben hiányosak vagy materiális fejlődésünket gátolják — ha a művelt nemzetektől elmaradni nem akarunk — a kor kívánalmainak megfelelőleg átalakítanunk, illetőleg újakkal pótolnunk kell. Önámítás volna egyrésztől azt hinni, hogy váltótörvényünk, mely keletkezésekor speciális viszonyainknak teljesen megfelelt, a jelen kor színvonalán áll, vagy hogy az kifejtett forgalmunk minden igényeit kielégítheti; sajnálandó szűkkeblűség lenne más részről kétségtelen szellemi és anyagi haladásunkat ignorálni s annak követelményeit minden téren lehetőleg ki nem elégíteni. Nem elavult vagy hiányossá vált jogi intézményeink féltékeny megőrzése, hanem azok korszerű reformálása képezi lételünk feltételét; nem a merev elszige-

telés, hanem a civilizált nemzetek czélszerű intézményeinek okszerű elsajátítása biztosíthatja részünkre a világforgalom előnyeit, tehet bennünket annak részesévé.»

Teljesen avval a felfogással, melyben a kereskedelmi törvénykönyv alapjául a német kereskedelmi törvény vétett, a váltótörvény alapjául is a közönséges német váltórendszabályt fogadta el. Ezen nézetében még inkább megerősítették őt a következő okok: a közönséges német váltórendszabály Horvátszlavonországokban és Magyarország erdélyrészi vidékein tényleg érvényben állottak és a szoros értelemben vett Magyarországon tizenegy éven át 1861. évig érvényben voltak s így intézkedései nem oly ismeretlenek, hogy tanulmányozása akár a birói, akár az ügyvédi karnak különös nehézséget okozhatna; a váltórendszabály másrészt nemcsak a hasonló európai törvények közt a legtokéletesebb, hanem főbb elveiben kosmopolitikus jelleggel bír; intézkedéseiben nem egyedül a német érdekeket védi, hanem oly alaptételekből indul ki, melyek a világ minden művelt kereskedő nemzeténél érvényben és szokásban vannak. Ha az angol, az amerikai vagy a francia váltójogok területi kiterjedésre nézve a német váltórendszabályt felülhaladják is, tekintve mindazonáltal, hogy azon területnek, melyen az angol vagy a francia váltójog érvénynyel bír, legnagyobb része nem Európára esik, ha figyelembe vesszük, hogy forgalmunk érdekei inkább a szomszédos, mint a távolabb eső országok jogi intézményeinek elfogadását javasolják és követelik: még ezen szempont is a német váltórendszabály elveinek elfogadása mellett szól.

Midőn így a német váltórendszabály recipiálása mellett nyilatkozik és azt hiszi, hogy «a magyar váltótörvény tervezésének nemcsak a közönséges német váltórendszabály főbb elveit változatlanul kell átvennie; hanem e mellett őrizkednie is kell az egyes intézmények olynemű megváltoztatásától, mely a czélba vett harmoniát legtávolabbról is megzavarhatná»: mégis szükségesnek mond bizonyos okszerű eltéréseket s így az egyszerű recipiálás helyett a német váltórendszabály alapul vételével új codificálást tart szükségesnek.

Nem tartotta ugyanis helyesnek a német váltórendszer bály rendszerét; az szerinte nemcsak a tudomány igényeit nem elégíti ki, de a kevésbbé tájékozottra nézve az eligazodást is lényegesen megnehezíti; nem követi mindenben hiven a váltóügylet természetes lefolyását, az egyes váltócselvényeket és nyilatkozatokat nem mindig kellő helyen illeszti intézkedései közé; túlságos rövidségében csaknem abstract jogtételek fölállítására szorítkozik; végre bizonyos kérdéseket a particuláris törvényhozásoknak hagyván fenn, magában véve is kiegészítendő.

Ezen elvek alapján készítette «A magyar váltótörvény indokolással. Budapest, 1873» című művét. Ez a javaslat 1874. év tavaszán hasonlókép egy bizottság tárgyalásain átvésén, már 1874. október 20-án mint a kormány törvényjavaslata nyújtatott be az országgyűlésnek; itt azonban az 1875. tavaszán beállt kormányválság, illetőleg más minisztérium alakulása következtében, egyelőre nem tárgyalatott; sőt az új igazságügyminiszterről (Perczel Béla) és államtitkárról (Csemeghi Károly) az a hír terjedt, mintha ők Apáthy javaslataival (még pedig a váltójogival ép úgy, mint a csődtörvényjavaslattal) szakítani akarnának, és a hiteltörvények tárgyalását elodázni óhajtanák.

Apáthy ekkor éles hangon figyelmeztette e körülményre a jogász közvéleményt:

«...meglepetésünkre arról értesülünk, hogy a váltó- és a csődtörvény mielőbbi megalkotására az illetékes körökben nem is gondolnak, tekintvén azokat oly lappáliáknak, melyek a minden egyebet hátterbe szorító büntetőtörvény mellett figyelmet sem érdemelnek.»

«...mindez nálunk, a jogi reformok jelen helyzetében, hol a törvények és törvényes intézmények szükségessége és természete fölött pénzügyi tekintetek vagy — mi még rosszabb — az irányadó körök egységeinek hivatalos humbug segítségével auctoritássá erőszakolt nézetei harcolnak, természetesen kevés jelentőséggel bír; nálunk, hol a hivatalos és a nem hivatalos clique mindent, mi nem köréből származik, úton-útfélen ledorongol vagy ledorongoltat, — természetesen a többi országok példája vagy eljárása — ha annak figyelembevételét a pénzügyi tekintetek megengedik — csak annyiban bír nyomatókkal, a mennyiben a csallhatatlanság és a tőkély attributumaival

ex officio felruházott productumnak nem támogatására — mert az ily művek erre nem szorulnak — hanem dicsőítésére szolgálhat.»*

A váltójogi javaslat azonban végre is a képviselőház igazságügyi bizottságában 1876. évben tényleg tárgyalás alá vétetett; de hogy az akkori igazságügyi kormányzat Apáthyval szemben előszeretettel nem volt, azt igazolja az a körülmény, hogy a javaslat szerzője a bizottsági tárgyalásokra meg sem hivatott, s így nélküle s meghallgatása nélkül tárgyaltak műve fölött.

Az igazságügyi bizottság előadója Chorin Ferencz behatározható indokolása alapján a javaslattal határozottan ellenkező szempontból indult ki és a mint a képviselőházhoz beterjesztett jelentésből kitűnik:

«nem helyeselte a törvényjavaslat készítésénél követett azon eljárást, hogy midőn egyrészt a közönséges német váltórendszabály intézkedéseivel alkalmazkodott, másrészt annak rendszerét a szó legteljesebb értelmében felforgatta és helyébe oly rendszert alkalmazott, mely nélkülözött minden szervezeti alapeszmét, mely nem követte a váltóüzletek keletkezésének, megerősítésének és lebonyolításának természetes menetét és az eredetiség látszataért feláldozta magát a lényegét, a helyes beosztást, mely minden törvény egyik legfontosabb részét képezi...»

«... a bizottság azonban nemcsak a javaslat rendszerét változtatta meg, hanem a törvény lényegét illetőleg is számos módosítást hoz javaslatba, a mely módosítások a hazai viszonyokra és életszükségeikre való tekintettel a hezagok pótlását, a hiányos intézkedések fejlesztését célozták.»

Az országgyűlés a bizottságnak véleményét fogadta el s így keletkezett az 1876:XXVII. törvény-cikkbe iktatott váltótörvény.

Mily zokon vette Apáthy a javaslatával szemben követett eljárást, kitűnik abból, hogy Váltójogának még az 1884. évben megjelent kiadásában is a következőleg szól:

«Az igazságügyi bizottságnak a képviselőház elé terjesztett jelentése erős meggyőződést keltett bennem az iránt, hogy a bizottság tisztelt előadója a tervezet általános indokolását nem is olvasta; mert különben nem lép föl azon, teljesen valótlan insinuációval, hogy a javaslat nem

* L. Jogtudományi Közlöny 1875. évfolyam: A kereskedelmi törvény életbejuttatása című értekezését. 269. l.

elég őszinte bevallani, hogy a német váltórendszabályt vette alapul; holott a tervezet 11. és 12. lapjain az általános indokolásban igen fontos érvek hozatnak föl a mellett, hogy a magyar váltótörvénynek a közönséges német váltórendszabály elvein kell fölépülni, habár az eddigelé aránytalanul csekély területet birt meghódítani. Átalában sajátyszerű jelenségnek tekinthető, hogy a váltótörvényjavaslatnak az igazságügyi bizottságban képviselője nem volt, s hogy a bizottság tagjainak egész szereplése — egy-két tiszteletre méltó kivétellel — a referens által előterjesztett szövegezésnek és a német váltórendszabály egyes czikkeinek collationirozásában állott. Mindenesetre irigylendő szereplés!*

Szerencsésebb volt csődtörvényjavaslatával. A csődtörvény létesítésének minden stádiumában Apáthy élénk részt vett. Már az első jogászggyűlés 1870-ben foglalkozott e tárggyal és Held Károly ügyvéd azon indítványát, «hogy a jogászggyűlés egy új csődtörvény mielőbbi életbeléptetését szükségesnek tartja», Apáthy fejtette ki mint előadó; már ekkor így nyilatkozott:

Nem is említve azon körülményt, hogy csődtörvényünk főbb momentumaiban mennyire eltér nyugoti szomszédaink hasonló törvényeitől, mindenki jól tudja, hogy csődtörvényünk keretébe az ausztriai polgári törvénykönyv 8 évi uralma alatt megváltozott magánjogi viszonyaink, az ujonnan keletkezett jogi intézmények mennyire nem illenek bele; hogy a harmonia e tekintetben az országbirói értekezlet intézkedései által helyreállítva nem lett, de a törvények toldozása által helyreállítható nem is volt soha; hogy csődeljárásunk mellett — ha csak a bukott ki nem egyezik — a hitelezők kielégítésére a legtöbb esetben évek hosszú sora kívántatik; hogy a csődhitelezőket sem a csődvagyon kezelése, sem annak értékesítése körül oly befolyás nem illeti, mely őket a tömeggondnok és választmány önkénye ellen sikeresen megvédené; hogy végre sem a csőd-, sem a büntető törvényben alkalmas intézkedés nem foglaltatik arra nézve, hogy a csalással párosult bukásoknak eleje vétessék, vagy azok kellő szigorral megfenyítettessenek.

... A hiányos és alapjaikban elavult törvények toldozása

* L. idézett műve 47. l.

oly országban, mely jogi intézményeinek legnagyobb részét gyökeresen átalakítani kénytelen, a tapasztalás tanúsága szerint azon nem helyeselhető experimentálások közé tartozik, melyek a nélkül, hogy a bajt gyökeresen orvosolnák, a jelenben csak zavarokat szülnek, a jövőben pedig az okszerű codificálást nehezítik meg.*

Az alkotmány visszaállítása alkalmából a magyar csődtörvény tudvalevőleg, szintén csak a szoros értelemben vett Magyarországon volt visszaállítva, de számos hiányai mellett még itt sem volt fentartása kívánatos. Pauler igazságügyi miniszter 1873. október 1-én kelt elhatározásával Apáthyt bízván meg ezen törvény tervezetével, Apáthy az eddigi törvény hiányait a következőkben emeli ki: a törvény nem tartalmaz kimerítő intézkedéseket a csődnyitás joghatályára; kiváltságot ad a korábbi jogrendszernek megfelelően az ősi adósságoknak, a törvényes hitbérnek, valamint a női hozományoknak; egy rendszert állapít meg a követelések osztályosítására nézve, melyet a forgalmi élet és a vagyoni viszonyok fejlettebb korszakában fentartani lehetetlen; a liquidatio ezen törvény szerint absolut lassú és czélelleszen van berendezve; és ezzel kapcsolatban a tömeg felosztása indokolatlanul elhalasztatik és szintén czélelleszen van berendezve; a gondatlansággal és vétkekességgel párosult bukások gyors és biztos megfenyítése nem lehetséges.

Kiemelvén így a csődtörvény codificációjának szükséges voltát, e téren már a recipiálás szükségét nem állítja, «tagadhatatlanul nagy fontossággal bírna az, ha a csődnyitás folytán keletkező jogviszonyok a civilizált és egymással érintkezésben lévő államokban lehetőleg egyenlő elvek szerint rendeztetnének; míg azonban a kereskedelmi és váltójog terén, a legszélesebb alakra fektetett unificatiót a viszonyok azonossága indokolja s azok magánjogi jellege megengedi, a csődtörvény közjogi természeténél fogva az unificálást feltétlenül nem követeli, sőt azt bizonyos tekintetben kizárja. A peres eljárás — melynek egy részét a csődper képezi — kétségtelenül a közjog körébe tartozik. A bíróságok nem

* Magyar Jogászgylés Ekvönyve 1870. évre. 215. l.

annyira a magánszemélyek, mint inkább a közjó érdekében hivatvák a jogszolgáltatásra; a közjó követeli, hogy az önkény kizárásával, mindenkinek mód nyujtassék igényét a bíróságok előtt érvényesíthetni; a felek az által, hogy igényeiket a bíróság előtt érvényesíthetik, az állam közegeihez bizonyos viszonyba lépnek, mely a per folyama alatt — a fokozatos elintézéshez képest — változást szenved ugyan, de közjogi jellegét mindvégig megtartja. Ez nagy részben a csődperre is áll. Miután tehát a csődpernél a magánjogi viszonyok mellett a közjogiak is egyenlő fontossággal bírnak, a csődtörvény alkotásánál az unificatio csak annyiban bírhat jogosultsággal, a mennyiben ez a közjogi momentumok kellő figyelembe vétele mellett általában lehetséges . . . A törvényhozás — nézete szerint — a csődtörvény alkotásánál a nélkül, hogy szorosan bármely idegen törvényhez kellene vagy lehetne ragaszkodnia, szabadon használhat föl mindent, mit a tudomány és az élet mint célszerűt megállapított; követhet bármely rendszert, föltéve, hogy a recipiálásnál ép úgy, mint az önálló alkotásnál kellő tekintettel van azon határookra, melyeket e részbeli tevékenységének a csődper közjogi természete kijelöl».

Ezen álláspontból kiindulva a csődtörvény tervezetét, melylyel 1874. év végén készült el s mely két kötetben «A magyar Csődtörvény tervezete, indokolással. Budapest, 1874» cím alatt megjelent, a következő elvekre fektette: a csődtörvény nem egy része a polgári perrendtartásnak, hanem a csődnyitásból eredő s azzal összefüggő jogviszonyokat külön törvényben kell szabályozni; a csődeljárás egyféle legyen, a kereskedők külön viszonyaira mindazáltal tekintettel kell lenni; a bíróságnak befolyása a csődeljárás folyamára arra szorítandó, hogy a szükséges biztosítási intézkedéseket tegye meg, a tömeg ideiglenes kezelésére gondnokot rendel s azontúl ennek működését általában ellenőrzi; a csődeljárásnak a peres eljárás formalitásaival szakítani, a követelések megállapításánál ép úgy, mint a tömeg kezelésénél és szétosztásánál azon — kereskedelmi szempontból teljesen helyes — elvből kell kiindulnia, hogy a hitelezők veszteségeit csak az potolhatja, ha lehetőleg rövid idő alatt jutnak követeléseik töre-

dékeihez; a csődeljárásba czélszerű a kényszeregyezséget is fölvenni, de a vele járó számos visszaélések meggátlására egy részről szükséges, hogy a kényszeregyezés érvényessége minden esetben birói jóváhagyástól tétessék függővé, és más-részről hogy a hitelezők szavazati joga épűgy, mint a köz-adós egyezségi ajánlata kellően rendeztessék; végre a bukással járó büntetésre méltó cselekvények megtorlása végett (akár a csődtörvényben magában, akár a büntető törvényben) hatályosan intézkedni kell, még pedig akkép, hogy a bíróság privát panaszt be nem várva, hivatalból indít vizsgálatot, vajjon a bukottat nem terhelik-e oly cselekvények vagy mulasztások, melyek vétkes minőségüknél fogva megtorlást kívánnak és ez a bünyenyítő eljárás függetlenül a csődpertől külön folytattassék s a határozat ennek eredménye szerint hozassék.

A javaslat, a már előbb említett körülményeknél fogva, csak midőn Pauler 1878. június havában ismét igazságügy-miniszterré lett, vétetett előzetes tárgyalás alá és terjesztetett azután 1879. október 15-én a törvényhozás elé. Az igazságügyi bizottság beható tárgyalása után a javaslatot a képviselőház 1881. januárban tárgyalta. Apáthy ekkor már képviselő levén, a házban mint az igazságügyi bizottság előadója szerepelt, mint előadó 1881. január 10. ülésben a törvényhozás helyzetét a javaslattal szemben ekkép jellemezte:

Az élet ép úgy, mint a tudomány, minden kétségen felül helyezte azt, hogy a törvényalkotás valódi czélja biztosan csak akkor érhető el, ha annak kiindulását a jogfejlesztés képezi; ha a törvények alkotásánál a fűsűly a létező joganyag és a létező jogi intézmények okszerű és szükséges fejlesztésére fektettetik . . . ez azonban a csődtörvénynél nem történhetett. . . A régibb és újabb csődtörvények rendszere és azok elvi intézkedései közt olyan határozott és olyan éles az ellentét, hogy azt kiegyenlíteni és az újabb alkotásokat a régibb törvények rendszerével és intézkedéseivel kiegyeztetni, Franciaország kivételével, egyetlen continentális államnak sem sikerült.

A törvényhozás a csődjogot reformálva, kénytelen volt mindenütt a korábbi rendszerrel és annak intézkedéseivel

szakítani és azok helyébe egészen újakat alkotni. Ezt kellett nekünk is tenni.

A javaslat, mint 1881: XVII. törvénycikkbe iktatott «Csődtörvény», elfogadtatott s jelenleg is érvényben áll.

A most említett három főtörvényen kívül Apáthy tevékeny részt vett a «közforgalom tárgyát képező értékpapírok birói megsemmisítéséről» szóló 1881: XXXIII. törvénycikk előkészítésénél, a mennyiben a már 1874. évben e czélból összehívott értekezletbe az igazságügyi miniszterium részéről történt meghívás folytán közreműködött. Ugyancsak őt küldé ki az igazságügyminiszter 1882. márczius havában Bécsbe, azon hiteltörvények megállapítására, melyeket a közös kormány Bosznia számára hozott (a részvénytársaságokról, a szövetkezetekről és a biztosításról). Végül midőn Pauler igazságügyminiszter a polgári magánjog codificatióját czélba vette, 1878. deczember 23-án kelt levele alapján, Apáthy Istvánt bizta meg a kötelmi jog tervezetének elkészítésével. Ezen megbízatásnak is megfelelt és tervezete «A magyar kötelmi jog tervezete indokolással. Budapest, 1882—1885.» cím alatt meg is jelent. Az időközben beállt miniszterváltozások, s a velük kapcsolatos változás a codificatio sorrendje s a reformok szükséges volta tekintetében a tervezetet a gyakorlati törvényhozás teréről leszorították. Irodalmi szempontból azonban ez a mű és főkép az indokolásában található bő anyag mindig jogirodalmunk egyik kiváló terméke marad; ezt elismeri Haller Károly ép úgy, mint Biemann Mihály azon bírálataikban, melyeket a tervezet részleteire nézve közöltek,* s ily értelemben nyilatkozik Vécsey Tamás is, midőn mondja: «A hazai törvényekben, szokásokban és statutumokban rejlő kötelmi jogi intézkedések lehető megtartása mellett tekintettel van Apáthy a római jog kincseire, melyek a kötelmi jog minden képzelhető intézményére nézve ma is útmutatásul, a

* Jogtudományi Közlöny. Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének «Kötelmi jog» általános részére 1884. évf. 241., 251., 257., 266., 289., 332. és 1887. évf. 242., 250., 259., 266., 282. l. — Magyar Igazságügy. Észrevételek a magyar magánjogi törvénykönyv tervezetének a kötelmi jogot tárgyzó részére. 1884. évf. 1., 103., 212., 282., 420. l.

legtöbb intézményre nézve pedig közvetlen forrásul szolgálhatnak. Az indokolásban lépten-nyomon történik hivatkozás a Corpus juris civilisre, a mi azt igazolja, hogy a szerző, mint kiváló civilista, a kötelmi jog eredetét jól ismeri és értékesíti, a localis és provinciális látkör felett messze kimagaslik és művét összhangba hozza a művelt nyugoti népek törvényeivel, melynek közgazdasági üdvös hatását az egész ország érezni fogja.» *

Hogy a törvényhozás terén ily sokoldalúan igénybe vett férfiú hazánkban nem maradhatott ki a képviselőházból, az az előzmények után igen természetes. Zala megye Letenye választókerülete őt az 1878—81-ik évi országgyűlés második ülészakájában képviselőjévé választotta és minden újabbi választás alkalmával a képviselőházba küldte. Apáthy, mint képviselő is, mindig kiváló szerepet vitt. Mindjárt megjelenése után az igazságügyi bizottságba választatott, melynek később 1881. óta állandóan elnöke volt; a közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottság, valamint az alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására kiküldött bizottságnak ** az 1878—81-iki országgyűlés második ülészakájában az állandó igazoló bizottság, az 1881—4-iki országgyűlésen a köztisztviselők minősítéséről szóló bizottság, és az 1884—87-iki országgyűlés második ülészakájában a mentelmi bizottság tagja volt.

Az országgyűlés tárgyalásain, kivált képviselői első éveiben, tevékeny részt vett. Így a többek közt felszólalt 1879. márczius 16-án a szegedi kir. törvényszék területén az árvíz folytán szükségessé vált igazságszolgáltatási rendkívüli intézkedésekről szóló törvényjavaslat tárgyalásánál, az ellenzék abbéli törekvése ellen, mely moratorium elrendelését követelte; — 1879. márczius 25-én, a berlini szerződés becikke-

* L. «Jogtudományi Közlöny» 1886. évf. 41. l.

** Lásd ebbeli működésének egyik eredményét «A magyarországi katolikus vallási és tanulmányi alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására a képviselőház 1880. szeptember 30-iki üléséből kirendelt bizottság előadójának gróf Apponyi Albert és Apáthy István országos képviselőknek jelentései» című a «Házi Könyvtár» XLIII. 1883., — valamint a «Budapesti Szemlé»-ben (1888—1889.) folytatott polemikus vitát.

lyezéséről szóló törvényjavaslatnál a nemzetközi szerződések jelentőségét fejtegette; — 1880. ápril 21-én az igazságügyi költségvetésnél; — 1883. január 27-én az uzsoráról és a káros hitelügyletekről szóló törvényjavaslatnál.

Mint az igazságügyi bizottság előadója közreműködött a következő javaslatok tárgyalásánál: a kisbirtokosok földhitelintézetéről szóló törvényjavaslatnál 1879. június 6-iki és következő ülésekben; — a gözmalmokról 1880. május 14 és köv.; — a polgári törvényszéki rendtartásról, Teleszky Istvánt, a jogügyi bizottság előadóját, betegsége folytán helyettesítvén, 1881. márczius 28. és köv.; — a csődtörvényjavaslatról 1881. január 10. és köv. üléseiben.

Nagymérvű tevékenysége a törvényelőkészítés és a törvényhozás terén nem gátolta, sőt majdnem fokozta tanári tevékenységét. Előadásait mindig a benső meggyőződés lelkesedésével tartá; világos, folyékony és csengő szóval tartott előadásai hallgatóira vonzerővel birtak és felejtették a gyakran nagyon is száraz tárgyat, melyről értekezett; szeretettel és kedvvel siettek ez okból tanítványai azokba a termekbe, a hol ő tartott előadásokat. Tantárgyait irodalmilag is feldolgozta. Így megjelent: *A kereskedelmi jog a magyar kereskedelmi törvény alapján.* Budapest, 1876 (XVI. és 912 lap), mely műnek irodalmi jelentősége kitűnt már abból is, hogy azt az Akadémia nagy jutalmával díjazta (második kiadásban 1884-ben jelent meg). — *Anyagi és alaki váltójog.* Budapest, 1877—78. két kötetben (bírálatát lásd a «Jogtudományi Közlöny» 1878. évfolyamában Nagy Ferencztől) 2-ik kiadása megjelent 1884. Az I. kötet XII és 276 lap, a II. kötet VIII és 199 l.) — *Tételes európai nemzetközi jog.* Budapest, 1878. és második kiadásban 1888. XVI és 479 lap. — *A magyar Csődjog rendszere.* Budapest, 1887. és 1888. két kötetben, az I. rész magában foglalja az anyagi csődjogot VII és 231 lappal, a II. rész az alaki csődjogot VIII és 258 lappal.

Tanári működésénél magának az egyetemnek ügyeit is kiváló figyelmében részesíti s az akkori időben több ízben felmerült reformok tárgyalásában élénken részt vett. Ily körülmények közt csak is természetes, hogy a jog- és államtudományi kar 1874/5 és 1887/8-iki tanévekben öt dekánná,

maga az egyetem pedig az 1881/2-iki évben rectorrá választotta, a mely díszes állások elfoglalásakor tartá irodalmilag is becses következő két beszédét: A genfi egyezmény története és bírálata; 1882. május 13-án. — Megfelel-e a jog- és államtudományi karnál fennálló tanítási és tanulási rendszer a tanszabadság elveinek? 1881. szeptember 1.

A most vázolt sokoldalú működés mellett a jogi folyóiratokban is állandóan szerepelt s részint a megjelenő nevezetesebb művek bírálatában, részint a fontosabb napikérdések tüzetes fejtegetésében mindig talált módot nézeteinek nyilvánítására. Kivált a Jogtudományi Közlönyben igen sokszor találkozunk nevével és számos cikkei közül kiemeljük a következőket:

Észrevételek az első folyamodású bíróságok rendezéséről szóló törvényjavaslatra. 1870. évfolyam 123. l.

A nemzetközi jog történeti és tudományos fejlődése. 1872. évfolyam 266., 274., 282., 293., 302. és 310. l.

Törvényes és szabad bizonyítási elmélet. 1872. évfolyam 177. l.

A kereskedelmi törvény életbeléptetése. 1875. évfolyam 269., 277., 285., 295., 301. és 309. l.

Akadémiánk, mely éber figyelemmel kíséri az irodalom terén jelentkező tevékenységet, Apáthyt már 1873. május 21-én levelező és 1885. június 5-én rendes tagjává választotta. Mint ilyen tartá 1875. január 4-én «A kényszer-egyeség a csödeljárásban» székfoglaló értekezését, — 1885. június 22-én Baintner János fölött emlékbeszédet, — és 1885. nov. 9-én: «A szerzői jogról szóló törvény (1884. XVI. t.-cz.) méltatása jogi és gazdasági szempontból» székfoglaló értekezését.

Érdemeit a kormány a legfelsőbb helyen is készséggel elismertette; Apáthy 1874. évben a királyi tanácsosi címmel és 1881. évben a vaskoronarend III. osztályával lett diszítve.

A jogászörök mindig övének vallották őt, s ebbeli fel fogásuknak világos jelét adták akkor, midőn a magyar jogászgűfűlés Apáthyt 1889-ben elnökké választá. Ez a választás Apáthynak őszinte örömére szolgált és élete fáradozásainak

egyik legszebb jutalmát látta benne. De már csak névleg szerepelhetett a magyar jogászvilág élén, betegsége rég szobája falai között tartá s az egykor oly tevékeny s mindenütt személyesen közbelépő férfiú csak szellemében lehetett kartársai közt.

Annyi munka és ily fáradságteljes élet alig sejtetné, hogy egy tényleg gyógyíthatlan beteg férfiú részéről fejtetik ki. A ki a megjelenő terjedelmes munkákat látja, melyek Apáthy névvel irodalmunk díszére még 1885. óta is folyton megjelennek, annak nem lehetett sejtelme, hogy ez a nagy munkaerő beteg testben székel. Az erőteljes, jó kedvű, vig kedélyű, mindenkinek örömeire szolgáló férfi ritkábban jelenik meg ismerősei körében; most már sápadt arcszíne, szokatlanul nyugodt taglejtései mindenkire komor hatással vannak. Már ritkán hagyja el szobáját, a külső világgal alig érintkezik, de irodalmilag nem szűnik működni. Élete utolsó idejében egy nemzetközi magánjog megírásának tervezetével foglalkozott és e célból a külföldi irodalomban kiterjedt forrás-tanulmányokat tett. Mióta betegsége idejének legnagyobb részén át szobájához kötötte, összes ambíciója irodalmi működésében volt; oly hévvel talán még egészséges korában sem dolgozott.

A munka és a családi kör most betegségében egyedüli vigasza és támasza volt. Nyugodtan tűrte betegsége szenvedéseit, ismerte szívujjának gyógyíthatlan voltát és ezen állapotában vágya egyéb nem volt, mint hogy egyetlen fiát egyetemi tanszéken tudhassa és utolsó pillanatáig nyugtalanította, hogy a kinevezés késedelme folytán e reményét még életében betöltve nem láthatta, mert 1889. december 4-én, reményének ép úgy, mint tevékeny munkásságának a kérlelhetlen halál véget vetett.

Apáthy oly tudományszakok művelője, melyekkel nálunk előtte csak nagyon gyéren foglalkoztak. Nálunk ezek a tudományszakok parlagon heverték; míg a művelt nyugoti népek irodalmában belőlük egy óriási anyag évtizedek óta mély tudományossággal, a gyakorlati élet minden változatainak szorgalmas áttanulmányozásával, a tárgy kosmopolita jellegénél fogva, egész könyvtárakban jelentkezik. Ily helyzet mel-

lett Apáthy irodalmi működése első sorban és kiválóan ezen anyagnak hazai viszonyainkra alkalmazott rendszeres átültetésében nyilvánul. A tudományszakok egyes kérdéseinek mélyebbre ható kifejtése, vagy újabb jelenségeknek föl kutatása és fölfedezése, szóval az említett tudományszakok önálló és új irányokban való fejlesztése műveiben föl nem található. A meglevő anyagnak ismertetése és terjesztése volt tevékenységének kiváló eredménye. Sokoldalú és különböző irányokban kifejtett működése meg sem engedte volna azt, hogy egyes kérdések vagy elvek tekintetében mélyebb kutatásokba vagy önálló feldolgozásba bocsátkozzék, kereskedelem- és hitelügyi irodalmunk elmaradottságában elég teendője volt abban, hogy a tudománynak addig kifejtett állását irodalmunkba átültesse. Ez emeli Apáthy tevékenységét azon jelentékeny színvonalra, melylyel az úttörő munkálkodása minden téren bír. A hitel- és kereskedelemjogi irodalom területét ő nagyban előkészítette: utána a részletes földolgozás lehetséges, a mélyebbre hatolás megkezdhető.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanowszky Endre</i> lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szeccsen Antal</i> t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> I. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczay Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> I. tagtól	" 20 kr.

IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy</i> <i>Jusztinián</i> l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Geza</i> r. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Agost</i> l. tagtól	" 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Agost rendes tag felett. <i>Bánóczy</i> <i>József</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	" 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Mihlós</i> tiszt. tagtól	" 15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	" 25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	" 60 kr.
VIII. Emlékbeszéd Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	" 40 kr.
IX. Emlékbeszéd Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hógyes Endre</i> r. tagtól	" 60 kr.
X. Emlékbeszéd Pott Frigyes Agoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	" 20 kr.
XI. Emlékbeszéd Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	" 30 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 13. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
RÓMER F. FLÓRIS

RENDES TAGRÓL.

HAMPEL JÓZSEF

L. TAGTÓL.

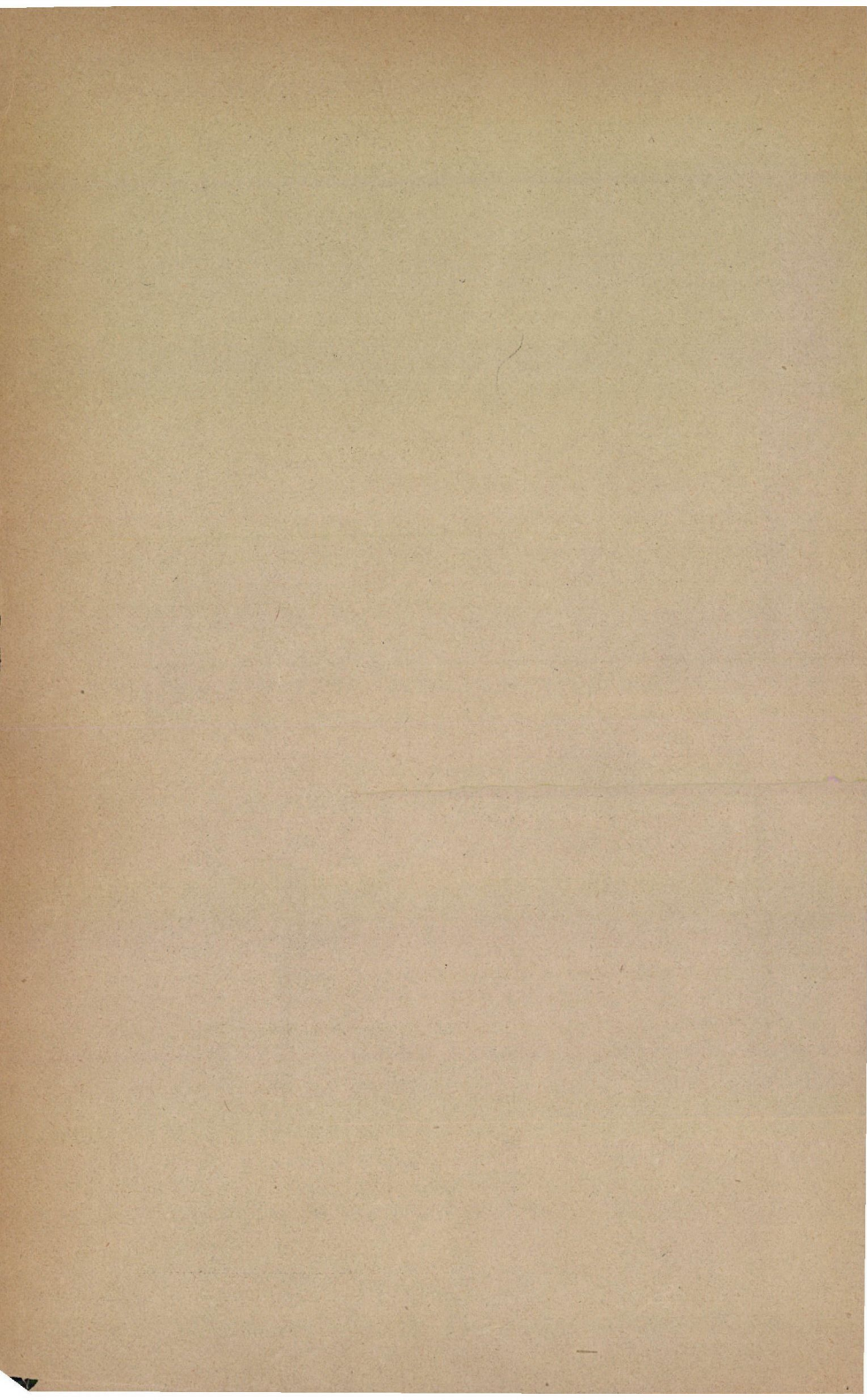
(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1891. márcz. 23. összes ülésén.)

Ára 60 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

EMLÉKBESZÉD

RÓMER F. FLÓRIS RENDES TAGRÓL.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1891. márczius 23-iki összes ülésén.)

Köszönettel tartozom a tisztelt Akadémiának, hogy alkalmat nyújt e helyütt megülni oly férfiú emlékét, kihez kora fiatalságom óta a legőszintébb ragaszkodás kapcsai fűztek. Harmincz esztendeig ismertem, másfél évtizeden túl együtt voltam vele. Tudományos pályámon önzetlen támogatását, a magánéletben pedig őszinte barátságát és atyai jóindulatát élveztem.

A kegyelet tényéhez tehát, melylyel az Akadémia elhunyt jelesét megtisztelni kívánja, ezúttal hozzájárul a tanítvány és utód hálája és hogyha azok, kik a boldogulthoz nem állottak oly közel, mint mostani szószólójuk, talán kevésbé méltányolják Rómer érdemeit, mint teendi e szerény beszédem, ők is, az elfogulatlan bírálók, egyetérteni fognak velem abban, hogy Rómer hazája és kora iránt, bármely polczon állott, mindig sokkal többet tett, mint a mit a legszigorúbb kötelességérzet megkívánt és nagy munkásságával elévülhetlen érdemeket szerzett.

A hatvanas években ő volt azon három hazai archæologus egyike, kik tudományunkért a hatvanas években leg többet tettek.

Későbbben lépett a térre mint Henszlmann és Ipolyi. Henszlmann másfél évtizeddel, Ipolyi öt évvel előzte meg. Mindkettén nagyobb nyomokat hagytak hazai irodalmunkban, mint ő; de míg Henszlmann csak néhány szak tudósnak szólt és Ipolyinak, mint archæologusnak, hatása csak igen szűk körre szorúlt, addig Rómer tudott hatni a

nemzet minden rétegére és nem is volt tudományának buzgóbb terjesztője, mint ő. Jól tudta, hogy tudományunk az emlékek megővése- és összehordásánál reászorúl a nép minden osztályának gyámolítására. A nép e fontos közreműködésének megszerzésében senkinek több érdeme nem volt, mint neki; személyének, szavának hatása átalános volt és tartós voltáról tanúskodik az a nagy népszerűség, mely hazánkban nevét még ma is környezi, mikor halandó része már évek óta porlik a föld alatt és mikor nyomdokain már mások haladnak, kik búsásan aratják azt, a mit ő oly bőséggel vetett.

I.

Rómer Ferencz Pozsonyban született 1815. évi április 12-dikén. Kisiparos német ajkú család szülötte. A műhely s gyermekkori környezete, a czéhélet egész humorával hatott fiatal kedélyére és nyomot hagyott rajta mindvégig; lelkének derűtsége, mely néha szélesebb jó kedvtől sem irtózott, mint becses adomány kísérté végig hosszú életén. Kis osztályait hol Pozsonyban, hol Tatán a magyar nyelv végett, hol Trencsénben a tót nyelv megtanulása céljából töltötte.

Gymnasiumi iskolatársai mondják, hogy jó deák volt s kivált a latin remekírókból egész könyveket tudott elszavalni. Nyilvánvalólag tehát papságra volt alkalmas és mert szülei nagy tiszteletben tartották a benczéseket, 1830-ban a szt. Benedek rendjébe vétették föl s ettől kezdve Flóris volt szerzetes neve. A rend székhelyén töltötte újonczévé, a philosophiai éveket pedig Győrött, a hol akkor Már Bonifác a rend legjelesb történetírója és az aranyhajú Guzmics voltak azon tanárai, kik élénk szellemének legtöbb tápot adtak.

Mozgékony, sokféle hatás befogadására képes lelke ép annyira gyönyörködött a régi irományokban vagy régiségekben, mint a természet iránti romantikus előszeretetben. Fiatalos, fellengző dagálylyal írta le növendékpap korában a nap keltét és nyert véle pályadíjat, és másrészt lelkiismeretes, szörszálhasogató pontossággal másolta Guzmics megbízásából az Akadémia számára a tihanyi apátság könyvtárában őrzött XVI. századi magyar nyelvemléket.

Visszakerülvén Szent-Mártonba, hogy ott a négy theologiai évfolyamot végezze (1834—1838), Czinár Mór avatta őt be az okmánytanba. Mohón másolt régi okleveleket, és legelőbb vágya volt, vajha valamikor ő is levéltárnok lehetne. Szabad óráit szívesen töltötte a rend gazdag könyvtárában, segédkezett a könyvtár rendezésében, és így gyakorlatilag beléhatolt a könyvtártudomány titkaiba. Ezen korig vezethető vissza érdeklődése a codexek és incunabulumok iránt, mely egész életén át kísérte, és utóbb a Mátyás király könyvtára körül folytatott buzgó kutatásaiban nyilvánult. Közben bécsi, pozsonyi, pesti lapokba kezdett irogatni, és 1846-ban azt a megtisztelő fölszólítást kapta, működnie közre a Tudománytárban. Így keletkezett legelső archæologiai zsengéje, melyben leírta Zudar László szent-mártoni apát XIV. századi síremlékét, sajátkezüleg készítvén hozzá a rajzot.

Theologus korában buzdult Fuxhofer és Czinár szorgalmas művein a hazai klastromokról, és áthatva ez egyházi intézmények nagy fontosságától, fiatalos hévvel neki látott a hazai monostorok monographiájához és reászánta, mint másodéves hittanhallgató, vakációját arra, hogy a magyar monostorok mappáját készítse, mely kezdetlegessége daczára, még későbbi éveiben is nagy örömeire szolgált. 1828. július 26-ikán következett be a nagy nap, mikor pappá szentelték. Későbbi éveiben is mindig kegyelettel ülte meg ez emléknapot. Az utóbbi évek fáradaimai után gyöngye egészsége miatt pihenő évet engedett neki rendfőnöke, mielőtt tanárságra alkalmazta volna; elküldték a Balaton kies mellékére, Tihanyba, a hol Brestyenszky Béla apát atyai gondja alá fogadta. A tettvágó, örökös munkához szokott ifjú lelkész e pihenő időt is fölhasználta tanulmányaira, készült a bölcseleti szigorlatra, és doktori diplomával tért vissza a szerzet székhelyére.

A győri gymnasium alsó osztályaiban az 1839-ik év őszén mint a latin és magyar nyelv tanára kezdte működését. Fölöttevalói nem igen törődtek különös hajlamaival. A szerzetrendek egyházi hadseregek, mindig oda állítják a szerzet tagját, a hol szükség van reá, és a rend magasabb érdeke előtt kénytelen meghajolni az egyéni hajlam. Tantárgya kevésse

változatos, száraz voltáért azzal vigasztalódott Rómer, hogy festésre adta magát, és festészi kirándulásai már ez időben is mindig a Balaton kies tájai és kedvelt Bakonya felé vitték, a hol a csöndes, magányos természet nyugtalanul előre törekvő lelkére mindig jótékony, csillapító hatással volt.

Sűrű kirándulásain olyannyira megkedvelte a természetet, hogy már nem érte be azzal, hogy külső formáit bámulja, de beljebb hatolt, tanulmányozta és gyűjtötte a természeti tárgyakat. Így lassan a természet tudományos fölismerését tekintette ezután életcéljának, és mert, a mit egyszer megkedvelt, ahhoz mohón és egész hévvel fogott hozzá, csakhamar növényekkel és ásatag leletekkel teltek meg szekrényének polczai, melyeknek jó hasznát vette, mikor főapátja a természetrajz tanítását bízta reá. Győri füvészet-tanár korában teljes gyűjteményt állított össze a megye flórájáról. Már kitűnő és kedvelt tanár hírében állott akkor, leginkább azért, mert nem könyvből magyarázott, hanem az élő természetet tárta föl tanítványai előtt, kikkel sűrűn tett kirándulásokat.

Öt éves tanárkodása alatt oly nagy hirre tett szert, hogy midőn 1845-ben Pozsonyban megürült a felső tanodánál a természetrajzi tanszék, mint arra legmúltóbb, ő nyerte azt el.

Fiatal, törekvő benzésnek tanári pályán alig lehetett nagyobb ambíciója, mint eljutni a hazai közélet akkori góczpontján fönnálló leghíresebb lyceumhoz, hová a felső vidéki művelt családok küldték fiaikat.

A kik akkor a pozsonyi lyceum felsőbb osztályait alatta végezték, még ma is örömmel és hálával emlékeznek vissza Rómer kedv-ébresztő, élénk és vonzó tanítására, melyet gyakori kirándulásokkal fűszerezett. A pozsonyi előkelő világnál s a polgárság műveltebb köreinél csakhamar nagy kedveltségre tett szert a kitűnő modorú fiatal benzés tanár, a legelőkelőbb családoknál szívesen kezdték házi előadásokra meghívni, és mikor az ott székelő nádori család természetrajzi tanárt keresett, őt érte a nagy megtiszteltetés, hogy a serdülő József főherczegnek természetrajzi leczkéket adjon. Ez években keletkezett az a szép viszony a fejedelmi növény- és a szerény szerzetes professor között, melyet a balsors

évei meg nem szakítottak és mely boldogabb évtizedek hosszú során át is fönmaradván, megszilárdult.

Rómer akkor egész lélekkel természettudós volt; mint olyan részt is vett a magyar természettudósok nagyhatású közgyűlésein. Országos hírnevének itt vetette meg az alapját és utóbb is, mikor már régen más szakra tért, eljárt úgyszólván élte végeig e vándorgyűlésekre, valahányszor csak tehetette.

Pozsonyi tanárkodása alatt szoros barátság fűzte őt Tóth Ezeziel és Petényi Salamon jeles tudósokhoz; nem egyszer eljárt az előadásukra, és mert ő soh'se szűnt meg tanulni, érezvén, hogy zoologushoz illik, hogy jól tudja az állatok kitömését kezelni, Petényitől tanulta meg a tömés mesterségét. Legkedvesebb szakmája mégis a növénytan volt, és mert a szárított növényű herbariumok nem elégítették ki, a pozsonyi maradiak ellenkezése daczára, saját költségén átváltoztatta a pozsonyi ligetet növény-kertté, egyúttal, hogy a pozsonyi polgárság érzékét a természetiek iránt még inkább fölébreszse, tartott nekik hetenkint nyilvános előadásokat, s ezeknek oly sikerük volt, hogy ugyanazon ósdi elemek, melyek a világoosságtól irtóztak, addig áskálódtak ellene, míg kénytelen volt abban hagyni.

II.

Ez eredménydús működési körből kiragadta őt a szabadságharcz. Nem lett volna az a melegen érző hazafi, kinek egész életén át ismerjük, ha a nemzeti mozgalom őt hidegen birta volna hagyni. Mikor a hullámok tornyosulni kezdtek, jelen volt Pesten, meghallgatván a muzeumnál a Jellasics ellen folyó szónoklatokat. A szónoklatok hatása alatt számosan a szerviták udvarára indultak, hol a pesti önkéntesek sorakoztak. Beállott közlegénynek a századba, mely az intelligencia színéjából állott és bár tiszti ranggal kínálták meg, mint közlegény vett részt a pandorfi táborozásban. Mikor a zászlóaljt föloszlatták, a zászlóval visszatért Pestre. Röviddel ezután Pozsonyban találjuk, a mint a hazafias lelkesedés nemes mámorától áthatott lyceumi növendékek őt a besorozó bizott-

sághoz kísérik. Mikor másfél évvel utóbb Rómer az abszolút uralom birái előtt állott, ezt a «bűnös tettet», hogy pap és tanár létére elcsábította a fiatalságot, számították be legerősebb indokul súlyos börtönbüntetésére.

Besoroztatta magát az útász-karba; zászlóaljparancsnoka, Kazinczy, még az nap kinevezte őrmesternek; Győrött kapta a tiszti bojtot.

A kis-megyeri, püspök-erdei és szabad-hegyi sánczolásokban már mint tiszt vett részt. Szabad óráiban sem pihent, új szakmája elméleti oldalát hamarjában könyvekből tanulta meg. Sok ideje erre nem volt; mert a magyar sereg Győrből visszavonult s ekkor szemességének szép bizonyítékát adta. A parancsnok ott felejtette volt a két útász-zászlóalj Győrött és az érkező osztrák sereg már közel volt, mikor Rómer lélekjelenléte és helyismerete a veszedelemből kimentette a két zászlóaljt.

A tiszai hadjáratban Római Ferencz, ez volt akkor magyaros neve, főhadnagynak lett kinevezve a 2. zászlóaljhoz. Ott volt a vácsi ütközetben, ott az ó-barsi hídépítésnél, segítette építeni a komáromi és budai sánczokat, — sokszor élete kockáztatásával a legmerészebb tetteket vitte véghez. A budai ostromnál lábtókon vezette föl a bécsi kapu közelében legényeit a vár falára. Mindez érdemeiért a Ludovicához nevezték ki tanárnak kapitányi ranggal, a kinevezést ott kapta a fehérvári kapu közelében, mikor a sánczokon volt elfoglalva, de tanításra nem volt idő. Tanári székét soh'se foglalta el. A komáromi, majd a vácsi ütközetben jutott szerepe, majd meg Nagy Sándor tartalékos seregében átjáratokat zárt el, hidakat bontott és épített, gyakran legnagyobb veszélyben és csak egy huszár szakasztól kísérve, mindig nagy nélkülözések közepette.

Debreczenben véget ért katonai pályája; százada a debreczeni véres ütközetben hősiez küzdelemben a túlsúly által szétveretvén, kiki menekült, a merre birt. Rómer Árva-megyének vette útját, de ott el lett árulva, elfogták és mint hadi foglyot előbb Pozsonyba vitték, majd több havi fogság után katonai törvényszék elé állították és 8 évi súlyos börtönre ítélték. Bécsben, utóbb Olmützben és végül Josefstadt-

ban egészben 5 esztendő telt. míg 1854-ben kegyelmet nyert.

Rómer a börtönben is az maradt, a mi előbb volt, erős meggyőződésű, hazafias lelkületű, derült kedélyű, munkás ember. Soh'se esett kétségbe sorsa fölött, úgy érezte, hogy kötelességet teljesített, soh'se sajnálta tetteit, tehát nem is töprenkedett, sőt nagy műveltsége és sokféle kézi ügyessége nem csak magának, de fogolytársainak, kik közül többen még ma is magasztalással emlegetik társukat — vigaszt adott.

Rómer saját szerű módon örököztette meg fogságát. Könyvkötői műhelyt rendezvén be börtöne czellájában, cartonból emléket készített, mely most is meg van.

A ki valaha a pozsonyvárosi muzeumban megfordult, láthatta ott azt a kis carton-mintát, mely Rómer börtönét mutatja. Meg van itt kicsided, de hű másolatban az a kemény pad, mely ágyául szolgált és az a csekély többi felszerelés is, mely napok, hetek, hosszú évek során át a szabadság bajnokainak azt a kényelmet pótolta, melyhez mint a művelt társadalom tagjai, hozzá voltak szokva. De nem felejtette ki azokat a képeket és egyéb csecsebecséket sem, melyekkel a kopár börtönfalat, mint ügyes kezű rajzoló és carton-munkás, ékítette.

A kis minta külső falára reájegyezte 107 fogolytársa nevét, kik véle együtt viselték e keserves évek súlyát.

E szomorú éveknek más emlékét is reahagyta szülővárosára. A kis börtön-minta mellett ott látjuk vas-bilincseit, melyek éveken át lábait körűlszorították. Megváltotta az emberséges börtönőrtől, kit, mikor utóbbi években börtön-életéről mesélgetett, mindig dicsérettel emlegetett.

A visszanyert szabadság csak kevés volt jobb, mint a korábbi fogság. A rendőrség folytonos felügyelet alatt tartotta és mikor ez állapota már-már tűrhetetlenné vált és szeretett volna külföldi útlevelet kapni, hogy hazáját elhagyja, akkor értesült róla, hogy nem csak az országot, hanem egyelőre Pozsonyt sem szabad elhagynia. Nagy vigasz volt e szomorúság közepette, hogy egykori tanítványa, József főherczeg, saját házában menedéket nyújtott neki és Szubovics főherczegi tanácsos családjában magántanítói állást kapha-

tott. A szigorú egyházi vezeklés csak ezután következett. A világtól elzárva, böjttel és imádsággal töltött hat hónapot; a derék hazafi vezekelt, mert a szerzetesi fogadalom egyik parancsát megszegte és főlebbvalói nem ítélték elégnek az irgalmatlan világi bíraktól kiszabott és kiszenvedett büntetést, és náluk a felség kegyelme sem nyomott a latba. Nem csoda, hogy fölébredt lelkében az a gondolat, hogy ott hagyja szerzetét és átlép a világi papságba. De hol volt az ötvenes években püspöki megye, mely Olmützből és Josefstadtból kiszabadult hazafias papot szívesen befogadott volna. Le is kellett tenni e reményéről, és mert nyilvános tanárságot sem bíztak reá, úri családoknál keresett foglalkozást. Így történt, hogy a pozsonyi lyceumnak egykor országszerte ismert híru tanára, kénytelen volt elmenni nevelőnek. Igaz, hogy az az idő sem ment kárba, melyet mint nevelő töltött a gróf Erdődyek novimaroofi házában. Itt is foglalkozott természettudományi kutatásokkal. Az ásvány- és földtan révén már korábban is megkedvelte volt a palaeontológiát is; most tehát ezen fölötté érdekes tudománynak szentelte minden szabad idejét. Ő általa vált híres palaeontologiai lelőhelyvé Radoboj, ő földözte fel a remetineezi halkövéletek telepét, sőt jóformán egész Varasd-megye hegyi vidékét bejárta palaeontologiai kirándulásain. A grófi család szeretettel vette körül és voltak a megyében más magyar érzelmű családok is, a hol szívesen látták, mégis elvágódott más körbe, a hol tettejének szélesebb köre nyílt volna, a hol a magán-nevelés le nem kötötte volna szellemét. Talán ezért is, vagy talán azért, mert testvéri kötelességet vélt teljesíteni, lelkész öccse halála után, 1857-ben elment öccse plébániájába administratornak, de a hatóság ezt sem szívesen látta. A magyarkimleiek Györmegyében szívesen megtartották volna plébánosuknak, a magyar-óváriak is meghívták, de a hatóság a volt szerzetes-honvédet még mindig veszedelmes embernek tartotta, és az óvári választást meg tudta hiúsítani.

Így 1857-ben, közel három évi vándorlás után, visszatért Győrbe a szerzetesházba, hogy mint negyvenkét éves férfi ott folytassa tanári pályafutását, a hol közel 18 évvel ezelőtt kezdte. Kezdte új pályáját a rend községi kis gymnasiumá-

nál, és csak attól kezdve ütött reá nézve ismét a megváltás órája, a mióta Schwabenau lovag sopronyi cs. kir. helytartó-tanácsos, buzgó kövületgyűjtő személyes pártfogásába fogadta. 1858-ban Győrött rábízták ismét a gymnasium alsó osztályai-ban a természetrajz tanítását és mihelyt megszűntek a békők, melyek a szerzet s a politikai hatóság részéről lépteit meg-szorították, ismét fölébredt régi tettereje.

Közel négy évet töltött ezuttal Győrött mint tanár; fő-foglalkozása ezuttal is a természetrajz; de Ipolyi látogatása forduló pontot képez életében. Ipolyi bírta reá, hogy foglal-kozzék archæológiával és így midőn hozzáfogott a győri muzeum megalapításához, egyaránt gyűjtött természeti tár-gyakat és régiségeket és szünnapi kirándulásaiban egyformán fordítja figyelmét mindkét tudományra :

«Merre jártam, mit láttam, mit fedeztem fel újat, akár az utólérhetetlen szép természetet, akár az emberek remek-műveit tekintve, s végre mit voltam képes — talán túlságig is ápolt teremtményem — a győri főgymnasiumi muzeum számára megnyerni azon napok alatt, melyek reám nézve csak annyiból szünnapok, mert az iskolai port megszüntem nyelni, de valóban a nehezebb munka napjai; mivel félretéve a kényelem minden élveit, a forró nap, az alkalmatlan szél és az egészséget fenyegető eső daczára bebarangolom hegy-völgyeinket, pusztáinkat, szikláinkat; felmászom elhagyatott váraink ormaira, felkeresem életveszedelemmel falusi tor-nyaink harangjait, kúszom a dohos pinczékbe és odvas bar-langokba és pedig sokszor minden kedvező eredmény nélkül, sokszor egy pár ködarab vagy elhányt cserépért, igen sokszor pedig azért, hogy meggyőződven arról, miszerint az aján-lott helyen semmi sincs, többé oda ne fáradjak.» (Rómer. Bakony. 21—22.)

A Bakonyban töltött 1859. évi működését jellemzi Rómer e szünnapi levélben. — Még másfél évvel előbb semmit sem törődött a régi emlékekkel, csak «füvészzel, bogarászattal és kövületekkel» foglalkozott.

«Naponként — úgy mond * — haladtam el vagy töltöt-

* Arch. Ért. 1869. I. 277.

tem órákat (Kőszeg) régies templomaiban, gyakran kerülgetem várainak tornyait, ódon bástyáit, a nélkül, hogy azokat különös figyelemre méltattam volna.»

Gyakran és szívesen vallotta be Rómer, hogy Ipolyinak köszönhette megtérését az archæológiára és örömmel hirdeté hozzá intézett leveleiben, hogy ő neki tanítványa. Az átmenet azonban nem úgy esett meg, hogy azért eddigi kedvelt tudományát azonnal ott hagyta volna. Az 1859. évi Győri Közlöny nagyon sűrűn hoz tőle cikkeket római s egyéb régiségekről, de a mellett megalapítja a honvéd-ligetet és önnön szerzett fákkal sétatérre alakítja át a győri vásártér és hogy a győriek közönyét megtörje, ő maga indult munkára deákjai élén, kik ép úgy mint hajdan a pozsonyi deákok, rajongtak szeretett tanárukért. A meteorologia is érdekelte s az ő biztatása és az ő közremunkálása mellett keletkezett a pannonhalmi, bakonybéli és győri légtani észlelde.

Mindennemű közhasznú vállalatában fölhasználta a győri sajtót és a mikor barátai intik, érvényesítse erejét szélesebb körben, azt feleli, «tudom, hogy . . . sokan csak azért is el nem ismerik tevékenységemet, mert méltóságuk alatt való dolognak tekintik, hogy néha vidéki lapba is bepillant-sanak . . . de hagyján! csak én ítéltet meg, mit köszönhetek lapunknak; mert mégis csak első teendőink közé számítom azt, miszerint egész erőnkől tartozunk legközelebbi vidékünkre hatni.»*

Látni való, hogy Rómer egész erejét szenteli azon körnek, melyben él, ő a szó legjobb értelmében vidéki tekintély volt, de azért az ország tudósai rég ismerték nevét és elég volt közzé tennie bakonyi leveleit, hogy nyomban reá, 1860-ban (október 9.) az Akadémia megválaszssa tagjának. E cikkei a Győri Közlönyben jelentek meg legelőbb, azután pedig, mert oly érdekléssel olvasták, könyvalakban is közzé tette, melyből már 1860-ban jelent meg a második kiadás. Bizonyára kevés magyar könyv ért ily rövid idő alatt ily jelentékeny sikert és ha a könyvön végig menve, keressük a siker okát, könnyen megtaláljuk. Komoly a könyv, de nem szak-

* Rómer. Bakony. 51. l.

szerű, gyűjt útján tömérdek tudományos anyagot és arról tesz is jelentést, de mert úgyis egyik életföladatának tekinti a Bakonynak utóbb tudományos munkát szentelni, ezuttal csak dióhéjba szorítva közli a 40 négyszögmérföldön alig 60 nap alatt szerzett sok tudományos adatát. Ez idő alatt száznál több községet látogatott meg, megvizsgált számos templomot, várat, kastélyt, harangot, gyűjtött győri muzeuma számára kővületeket, állatokat és növényeket, régiségeket, érmekeket és népismeit tárgyakat, megfigyelte a bejárt vidék geológiáját és őslénytani viszonyait, tehát egy személyben a legkülönbélebb tudományszakoknak szolgál s a mellett az egész világgal érintkezik, mulat világi és szerzetes papokkal, fölkeres urakat és parasztgazdákat, szóba áll vénnel és fiatalal, minden képzelhető dolog iránt érdeklődik és ébreszt érdeket, és kivált a hazai, társadalmi, iskolai és egyéb kulturális kérdések fölött folyton elmélkedik, szidja a templomok modernizálását és fölmagasztalja a magyar konyha jelességeit és mind e tapasztalatairól mint lelkiismeretes turista számol. Hogyne olvasta volna mindenki élvezettel az ily sokoldalú tárcza-czikkeket, kivált mikor azok egytől-egyig bizonyos élénkséggel és kedélyességgel vannak megírva, tehát előadási modoruk ép oly eredeti volt, mint a minő közvetlen tapasztalásokból eredő annak minden sora.

A Bakony után a Vértést, azután pedig Nógrádmegyét, utóbb Zala balatonparti vidékét, az 1861-ik évi szűnnapokban Zala többi részét járja be, ugyanoly pontossággal gyűjtven jegyzőkönyveiben úti benyomásait. Rómer e jegyzőkönyvei elsőtől utolsóig fönmaradtak, a műemlékek orsz. bizottsága megszerezte őket.

Néhány útjáról a közönség előtt is adott számot Régészeti levelek czimén, melyeket 1860-ban s utóbb 1863-ban a Vasárnapi Ujság tett közzé. E zalamegyei leveleit is Ipolyi Arnoldhoz intézte, «intézem pedig soraimat hozzád, mert... ifjúkori kedvencz tanulmányainkhoz nemcsak visszavezettél, hanem legújabbban bennük mesterem is levél».* E levelei már csupán archæologiai tartalmuak; már csak az emberi

* Vas. Ujs. 1860. 419.

kéz régi alkotásaira fordítja figyelmét, a természet tanulmányára már nem marad ideje. Ipolyi példája erősen hatott rá, a középkori templomok vonzzák leginkább és azt a buzgalmát, melylyel őket kutatta, leletei bőven megjutalmazták.

Akkor történt, hogy a turnicsei és velemeri Árpád-kori frescoképeket fölfödözte. Megindító, minő hévvel és lelkesedéssel hirdeti fölfedezéseit a Vasárnapi Ujságban országnakvilágnak. Ez a felfedező kutató izgalma, ki eddig a tudomány előtt ismeretlen, nem járt tájakon kiálthatja «*sópréza*»-ját. Dunántúli útjai máskülönben is jelentékeny emlékanyaggal gyarapították Rómer tárczáit, s ez anyag java részét utóbb műtörténeti monographiáiban fölhasználta.

A nagy művészet mellett a kisebb emlékek sorából az ércművesség érdekelte leginkább, kivált a harangok föliratait és leírásait szenvedélylyel gyűjtötte. Erre is Ipolyi adta meg neki az első impulsust, a mikor 1859-ben együtt vizsgálták a pozsony-szent-györgyi érdekes régi harangokat. Rómer szorgalmasan kezdé gyűjteni az anyagot az Otte-féle Glocken Kunde módjára tervezett magyar harang-ismére. Ez ügyben a hazai lapokban erős mozgalmat keltett. A haza összes plébánosait, tanítóit és jegyzőit mozgósítja, hogy számára pacskolatokat gyűjtsenek községeik harangjairól és neki beküldjék. Utóbb «*Ultimatumot*» bocsát ki a régi harangok leírása és lepacskolása ügyében a Vasárnapi Ujságban * «a főt. papsághoz, a vidéki kántor, rektor, segéd tanító uramöcsémhez, kik küldeményükkel első fölszólítása óta letelt két esztendő óta «oly botrányos hátralékban vannak», szíveskedjenek a legközelebbi *két hét alatt* — mert már most ő is komolyan lát a dolog után — másolatot venni a harangjukról. Következik ezután a pontos recipe és végzi így: «Az egész egy papírv $\frac{1}{10}$ új krajczárnyi irónpor és egy fertály órai fáradság! S ezt, úgy hiszem, megérdemli egy oly művészet, mely a középkorban hazánknak talán még nagyobb dicsőségére szolgált, mint mai napon».

1861-ben már annyira belétanult új szakmájába, hogy az egyházi archaéológiából a győri seminarium növendékpap-

* Vas. Ujs. 1865. 9. sz.

jainak előadásokat tartott. Az akkori győri püspök, Simor János pártfogolta Rómer igyekezetét, mert ő maga is érdeklődött a régi műemlékek iránt, mit azzal is tanúsított, hogy a régi püspöki kápolnát s a Hederváry kápolnát régi fénnyel helyreállította. Rómer e restaurációk alatt több érdekes emlékekkel megismerkedett s azokról régészeti leveleiben rögtön hirt adott a hazai közönségnek.

Szünnapjait kutatásai folytatására használja. «Az örökké bolygó zsidó sorsa az én sorsom szünnapjaim alatt. Jönni-menni egyedüli kívánságom. Legjobban szeretem azt, ki nem tartóztat, ha csak a hely műkincsei le nem tartóztatnak. Rövid az élet — s nekem sok évet kell pótolnom. Majd megjó magától a szünet — mikor nem is óhajtjuk vagy keressük».*

Rómer ezen szavai az ő szájában nem üres szölamok, de komoly elmékedések és életelvek, a miről ezen korbéli irodalmi munkássága tesz tanúságot. 1861-ben megnyerte a győri püspök gyámolítását a «Győri történelmi és régészeti füzetek» című vállalatára, melyben Rátthal együtt lerakták buvárlataik közben talált adataikat. Rómer maga húsz kisebb-nagyobb cikket közölt az I. kötetben. Ezek szólnak római sírokról és antik emlékekről, középkori épületekről, miseruhákról és ötvösművekről; Rómer ismertet középkori énekeket, ír boszorkányperekről, közöl györmegyei halrajzokat, kiad ismeretlen okmányokat és közzéteszi első tanulmányát Mátyás király könyvtáráról, melynek utóbb is oly sok időt és fáradságot szentelt. A mellett híven folytatja tanári kötelességeit és azonfölül időt talál arra, hogy elkészítse akadémiai székfoglalóját.

Az Akadémia természettudományi osztályában 1861. jun. 17-ikén foglalt először helyet, beköszöntője jókora öt ívre terjedő dolgozat volt,** melynek tartalmát talán legjobban úgy jellemezzük, ha azt mondjuk, hogy Rómer e kísérletében adalékot kívánt nyújtani hazánk természeti földrajzához a

* Vas. Ujság 1863. 346. az elkésett (1861-ben megírt) régészeti leveleiben.

** Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban; székfoglaló értekezés olv. jun. 17. 1861. (M. akad. Ért. a math. és termt. oszt. közlönyé 1860.), II. köt., IV. szám.

középkorban, leginkább a középkori okmányokban fönmaradt adatok nyomán.

Mikép változott át a honfoglalás óta hazánk természetes erők behatása alatt és mikép változtatta azt át az emberi kéz, ezt a két nagy kérdést veti föl és bár elismeri, hogy e kérdésekre csak számos szakember vállvetett közremunkálása után lesz majd meg valamikor a kielégítő felelet, mint bátor úttörő, előadja a föladat körvonalait, sőt egy pár dunántúli megye kivált a Balaton és Fertő közé eső vidékre nézve próbálja megállapítani, minők voltak ott a természeti viszonyok régente, miben változtak és miben állandók.

A jelent ismerhette, mert mint természettudós számtalanszor bejárta a vidéket és mint okmánykutató rég átböngészte volt a Fejér-féle codex diplomaticust. Rómernek e középkori földrajzi kísérlete mindazoknak, kik a história s a természetrajz mesgyéjén járnak, nagy hasznót tett az által, hogy a régi oklevelekben előforduló állat- és növények gazdag lajstromát csatolta értekezéséhez. Annak, a mit ezuttal hazánk régi hydrographiai állapotáról mondott, megvolt a hatása irodalmunkban, mert alig tévedünk abban a föltevésben, hogy azon szaktársaink, kik az utóbbi évtizedekben Rómert e téren követték, a maguk kutatásaira az ő lelkes előadásából nyerték az első ingert és útmutatást. Ő maga e tanulmányait már nem igen folytatta, bár a természetrajznak, mint közléptanodai tanár, ezután is néhány éven át híve volt. Irodalmi működését ezentúl teljesen az archaeológia vette igénybe és saját szerű tünemény, hogy a midőn a természettudósok hivatalosan körükbe fogadták (1860. okt. 9.), akkor szűnt ő meg végleg természetrajzi kutatásokkal foglalkozni, oly helyzet, melynek pár évvel utóbb azzal vetett végett, hogy a történettudományi osztályba lépett át (1864. jan. 19.), melynek azután élte végéig tagja volt.

III.

Rómer életében Pestre jövelele korszakot jelző mozzanat volt. Az utóbbi években folytatott munkásság növelte tudományát és munkaerejét és bár ezer láncz füzte Győrhöz, hol

legutóbb (1860.) polgártársai a városi és megyei bizottság tagsággal is kitüntették, éreznie kellett, hogy ő túl nőtte e szűk keretet s hogy csak az imént új életre ébredt főváros adhat szellemének és nemes tettvágyának elegendő tápot. Az 1861. év őszén foglalta el állását mint a tud. Akadémia kéz-irattárnoka. Jutalma 300 váltó frt volt, tehát csak kevéssel több mint a mennyit addig mint benczés tanár élvezett.

Alig hogy a fővárosban megtelepedett, váratlan megtiszteltetés érte. Feléje fordúlt hajdani jeles tanítványa Dr. Mézsáros Ferencz helytartósági titkár figyelme, mikor a fővárosban nem rég alapított kir. kath. főgymnásium újjászervezése került napirendre. Kinevezték igazgatónak oly intézethez, mely alapítása óta az ország legkitűnőbb állami tanintézete volt, a hol elismert jelességű, de német tanárok alatt nevedtünk.

A hatvanas évek elején, mikor ez állami intézetet is magyarrá tenni kívánták, néhány jó régi tanár mellé, a ki a hazai nyelvet bírta, az elbocsátott idegen jeles tanférfiakat a legsilányabb elemekkel kellett hamarosan pótolni, úgy hogy az intézet színvonala rövid idő alatt a legsiralmasabb módon alászállott. E kritikus időpontra, 1862-ben bízták Rómer kezére az intézetet, mely azután a következő hét esztendőben ő alatta lassan-lassan ismét emelkedett. A gymnasium akkori hajléka már nem áll, rég elfoglalta helyét a Haas-féle pompás palota. Akkoriban ott állott az egykori német színház óriási rommaradványa; az udvart kötömbök és megpörkölt gerendák rendetlen sokasága borította, mely még az 1849-ik évi tűzvész óta a fővárosi szabad szárnyasok nyugalmas gyűlöhelye volt. A félig leszakadt szobák és tornácok megmaradt részeit galambok és verebek fészkek rakására használták, az épebb termekbe pedig a cs. k. helytartó tanács a tanuló fiatalság tantermeit és az igazgatói szállást helyezte be.

«Nem is lehet archæologusnak illőbb laka», így szól Rómer egy ízben zalai levelében,* «mint oly colosseum-féle nagyszerű omladék, mely mindennap saját tanulmányára és a világ állhatatlanságára emlékeztesse.»

* Vas. Ujság. 1863. 450.

Ez időtájt jutottam közelébe és ez időtől kezdve mint beavatott szemlélő adhatok életéről jelentést. Hivatalos tan-tárgya ez időben is a természetrajz volt, melyet három osztályban tanított. Gazdag gyűjteményei, kivált szép botanikai gyűjteménye, tetemesen könnyítették tanítását; utóbb a gymnasiumra hagyta. Szabad óráit régészeti kirándulásokra és archaológiai munkásságra fordította. Szünnapjait pedig még pár éven át a dunántúli megyék egyházi műemlékeinek szentelte.

1862-ben, mikor nagynevű országos férfiak a n. muzeum reformjának megindítására ültek össze, Rómer volt egyik szakértő tag s az értekezletek jegyzője. Ez a muzeumi szak-enquête az első volt a maga nemében, mely után más három következett, minden évtizedben egy. Mikor első ízben folytak a tanácskozmányok, Rómer nagy lelkesedéssel teljesítette hivatalát, minden jókat remélt ily kitűnő, többnyire országos férfiak határozataitól; utóbb minden ily muzeumi értekezletek iránt kissé lehűlt a lelkesedése, a mire bizonyosan lehetett oka.

Még kevesebb oka volt egy más megiszteltetésnek örülni, mely akkor érte. Kinevezték a «k. k. Unterrichts-rath» tagjának és abban az iskolák magyarságaért több ízben hiába emelte szavát, míg a politikai események hatalma segítségére jött és e központi testület hatalmát Magyarországon megtörte.

Egy más bécsi testület is, a műemlékek állami központi bizottsága Bécsben megválasztotta Rómert magyarországi tagjai közé; a magyar archaológusok akkoriban mind szívesen vállalták el a conservatori és levelezői tisztséget, mert e tudományos érdekű testület kiadványai szívesen megnyitáltak előttük, hogy hazai műemlékekről a külföldnek számot adjanak. Azonkívül e bizottság bécsi tagjai szívesen járták be hazánkat, mely akkor még tömérdek ismeretlen műemlék fölfedezésére adott alkalmat.

Eitelberger és Sacken a dunántúli vidéket is bejárták és leírták útjukat. Mennyivel lelkiismeretesebb volt náluknál Rómer, a ki pár évvel utánuk ugyan e vidékeket járta be, arra fényes bizonyíték az a kimutatás, melylyel Rómer a termé-

szettudósok 1863. évi vándorgyűlésén lépett föl.* Ezúttal Zalamegyéből nem kevesebb mint 39 román ízlésű és 34 csúcs-íves templomról értekezett, melyeknek létezéséről ő előtte a tudományos világ nem tudott semmit.

A legtöbb műemlék ugyan igénytelen falusi templom, de igaza volt Rómernek, ha azt tartotta, hogy tévedés volna csak a főmesterek remekeit tanulmányozni, szükséges a többi művészek emlékeit is figyelmünkre méltatni, hogy ha a művészet átalános állapotáról hazánkban és azon színvonalról, melyre emelkedett, áttekintést kívánunk szerezni.

A magyar Akadémia archaeológiai bizottságába 1860-ban választották be és míg ő Pesten volt nem is volt e bizottságnak nálánál tevékenyebb tagja.

Mikor 1863-ban a bizottság előadója, Ipolyi, Egerbe tette át székhelyét, ő lőn utódja és ettől kezdve tíz éven túl vitte a bizottság ügyeit oly ügyességgel és buzgalommal, melynek hatása az egész országban észlelhető volt. Tudott a szaknak jó indulatú, tevékeny barátokat szerezni, kik minden előforduló leletről s egyéb érdekes mozzanatról értesítették, és olyanokat, kik készek voltak kutatásokra, ásatásokra áldozni, sőt sokan Rómer lelkes buzdítása után beállottak gyűjtőknek és nem egy magángyűjtemény, mely az ország régészeti kincseit szétfoszlástól megóvta, épen Rómer hathatós szavának köszöni lételét. Buzdító levelei, melyekkel vidéki munkatársainak közreműködését biztosítá, mindannyi hadüzenet volt a közöny és tétlenség ellen és a hazafias érzület, mely a hatvanas években hatalmasan újra ébredt, ezernyi leveleiben erős visszhangra talált. Mint a jó tábornok csapatjai minden mozdulatairól, úgy értesült ő segédei útján mindenről, a mi szakmája körében történt és adott róla számot az arch. bizottság ülésein, úgy hogy azon években, mikor ő volt az előadó, e bizottság tényleg azzá vált, a mivé alapítói, Wenzel és Toldy tervezték, az összes archaeológiai törekvések góczpontjává.

Az első ügyek egyike, melyekkel mint előadó foglalkozott,

* Zalamegye középkori építményei és azok jellemzése. M. Orvosok és term. vizsgálók . . . munkálatai. Pest, 1864. IX. k. 64—68. l. E nagy gyűlésen Rómer az arch. szakosztály jegyzője volt.

Mátyás király könyvtárának ügye volt. Az Akadémia e könyvtár fönmaradt emlékeinek fentartását már akkor nemzeti föladatnak tekintette. A már akkor tervezett konstantinápolyi expeditio ugyan nem jött létre; de Rómer magáévá tette a Corvina ügyét és egyik életföladatának tekinté e könyvtár irodalmi helyreállítását.

Már előbb is érdekelte, de ezután még inkább figyelt minden codexre, mely abból fönmaradt és számos kül- és bel-földi útjain a Corvinák fölkutatását sohasem hagyta figyelmen kívül.

Több alkalommal számol be az Akadémiának kutatásairól; nagy műve az évtizedek folyamában jelentékenyen gyarapodott újabb meg újabb adatokkal és mindig kedves gondolata volt, hogy e művét majd akkor fejezi be, mikor visszavonulva nyugalmas magányban a földolgozásra ideje marad.

Ez a reménye, mint sok más kedvelt eszméje, vele sírba szállott, a nélkül, hogy megvalósította volna; de élte végső szakaszában megnyugtathatta az az öntudat, hogy élte egyik föladatát reá ruházhatta más arra képes, munkabíró vállakra.

A Corvinák gyűjtése csak egy volt soknemű foglalkozása köréből. E műve mellett mindig egyidejűleg más három négy nagyobb művén és számtalan értekezésén dolgozott.

Az arch. bizottság kebelében 1863. táján került először szóba egy népszerű archæológiai kézikönyv eszméje; Rómer nem szünt meg ez életrevaló, igazi szükségletnek megfelelő tervet napirenden tartani. Három évig húzódott az ügy, míg végre, mikor a bizottság a terv megvalósítására az anyagi eszközöket is meglelte, megindította a «régészeti Káté és Kézikönyv»-nek gondolt vállalatát és három tagját bizta meg a mű megírásával. Rómer elvállalta az első részt, mely az őskort és ókort tárgyalta és a szaktársak, valamint a hazai közönség nagy örömeire, igen rövid idő alatt, 1865. karácsonyig be is fejezte. A «Műrégészeti Kalauz» I. kötete, mely így létrejött, 1866. óta a hazai olvasó közönség körében annyira elterjedt, hogy ma már a ritka munkák közé tartozik. Ez a szerény, 8 ívnyi munka Rómernek nagy becsületére vált, és a hazai szaktudomány igen jó hasznát látta. Ipolyi Arnold röviddel

a mű megjelenése után, méltányló czikkben, melegen üdvözölte a korszakos kézikönyv megjelenését és nem túlzott, mikor arra utalt, hogy akkortájt a külföldi szakirodalom nem birt az őskori archaeológiáról szóló kézikönyvvel, mely a maga nemében oly tökéletes és céljának, hogy a laikusokat az ősemlékek fölismerésébe bevezesse, annyira megfelelt volna. Rómer igénytelen formában és közérthető nyelven, lehető röviden elmondott benne mindent, a mit a hatvanas évek elején a hazai őskorról tudni lehetett. Oly könyvet adott a hazai laikusoknak, mely közel egy emberélet óta mindenkép bevált. Hazai szakirodalmunk épen e Kalauz alapján fejlődött nagyra és ha mai nap laikusnak kézikönyvet kell ajánlunk, azt tapasztaljuk, hogy még nincs oly kalauzunk, mely e régít helyéből kiszorította volna és bármi szerénynek lássék e népszerű könyv a mai magasabb színvonalon álló szakembernek, kétségtelen, hogy Rómer soknemű tudományos érdemei gazdag koszorújában ez az igénytelen útmutató a legjelentékenyebbek egyike.

Más hervadatlan érdeme volt néhány évvel utóbb az «Arch. Értesítő» megalapítása. Országos körutai alkalmával a tapasztalt zászlóvivő meggyőződött arról, hogy a bizottság organuma az Arch. Közlemények füzetei, csak igen csekély szakértő előtt ismert kiadvány, mely arra nem alkalmas, hogy a bizottság általa szélesebb körre hasson.

Tehát előállott a szükség arra, hogy a bizottság alapítson egy mozgékonyabb közlönyt, mely csekélyebb terimével, élénkebb modorban, sűrűbben megjelenve, pártfogók és tudománykedvelők megnyerésére, laikusok oktatására, az ország-szerte föl-föltünő leletek és emlékek ismertetésére hathatósabb eszköznek kínálkoznék.

Így indította meg a bizottság Rómer javaslatára és az ő szerkesztése alatt 1868-ban, eleinte röpké ívek formájában utóbb mint rendes folyóiratot, az Arch. Értesítőt. Ott állhattam mint fiatal kezdő e folyóirat bölcsőjénél és mindennapi szemtanuja voltam, hogy mennyi munkakedvvel, minő önföláldozással készítette a buzgó szerkesztő az ő lapját. Éveken át ő maga volt jóformán egyedüli megbízható munkatársa, alig-alig támogatta egyik-másik nevesebb archæologus, tudományunk

nagyjai féltették tudományos tökéjüket attól, a szemükben pazarlásnak látszó eljárástól, hogy a mint Rómer tette, úgyszólván napról-napra apró pénzben közzé adják. Csak lassan-lassan nevelt magának fiatalabb munkaerőket és vidéki szakkedvelőket, hogy ne legyen mindig kénytelen ívszámra magamegírni az értekezéseket, leveleket, vegyeseket, könyvismeretéseket és egyebeket. Néha közel volt azon végső ponthoz, hogy kétségbeesve fölhagyjon az írók közönye elleni örökös küzdelemmel.

Találók kifakadásai a közönség s az írók közönye ellen.

«Áldozattal (így mond) szerkesztem e lapokat, de ez a sokaság előtt *csak szellemi* áldozat, mert sajnálattal tapasztalom maig is, hogy a részvét, még a tudósok, a főbb iskolák, az olvasó egyletek részéről botrányig csekély — ennek okát barátim a politikában keresik, mely mindent elnyel, én abba helyezem, mivel a magyarnak a szaktudomány, a specialitás nem nyavalyája, nálunk még most is csak az az ember, ki mindenhez hozzá tud szólani».¹ Más alkalommal elkeseredésében ezeket írja: «Nekünk, valljuk meg igazán, a tudományos munka szaga is undort okoz és könyveket csak ajándékba fogadunk»² és ismét máskor így szól: «Máz, majmolás és hiú fitogtatás minden igyekezetünk, mely egyesek vállain — nyugszik és a népet vagy a nagy közönséget egészen érintetlenül hagyja. Mig tizen mindenben mindent tesznek és százan vagy ezeren füstölögve nézik — nem reméljük, hogy a rohanó Európával lépést tarthassunk! Elgázoltatunk vagy fürgébbek által félre tolatunk».³

Egy ízben így kiált föl: «Ha a tudományos pangás jövőre is így tart, mint eddig három köteten át voltam kénytelen tapasztalni, úgy az Arch. Értesítő czímű lapra ellenmondás nélkül oda írhatom *szerkeszti* helyett, hogy *írja* Rómer Flóris».⁴ Ezt bátran mondhatta, mert azon a hatvan íven, mely addig e folyóiratból megjelent, hatvannál több

¹ Arch. Ért. I. 1869. 300. l.

² Arch. Ért. I. 1869. 310. l.

³ Arch. Ért. 1872. 268.

⁴ Arch. Ért. III. 1870. 13. sz.

értekezés eredt az ő tollából és még kétszer annyi az apróbb közlemények száma: akkora termékenység, minővel Rómer kortársai között egy magyar tudós sem dicsekedhetett.

Megengedem, hogy a ki e dolgozatokat tudományunk mai magaslatáról bírálat alá venné, sok kifogásolni valót találna bennük. Akadhat oly bíráló is, a ki az akkori A. Értesítőt nem is annyira szaklapnak, mint inkább encyclopædikusz folyóiratnak mondhatná, melyben a múlt emlékei mellett, a szerkesztő minden egyébről is szól, a mi őt érdekli és a mivel olvasó közönségére hatni remél. Szó van itt néprajzról és műiparról, modern művészetről és pædagogiáról s a nemzeti szellem mindenféle egyéb nyilvánulásairól, olyanokról is, melyeknek nincs is mindig közvetlen vonatkozásuk a folyóirat címében szereplő archæológiára. Akad sok hazafias czikk, mely a hatvanas évek elegikus hangján elpanaszolja nemzetünk hátramaradását a művészetben és a tudományban. Máskor meg kis emberek apró érdemeit is méltányolja, sőt a jó ügy érdekében csekély embereket szerföltti hiúságuknál fogva is iparkodik lebilincselni. Sokszor nem is annyira az értelemre, mint inkább a kedélyekre kíván hatni, és tekintve az elérendő czélt, melyre törekedett, igaza volt, hogy így tett. Jól ismerte az ő közönségét, azt a kegyes főurat, ki pillanatnyi szeszélylyel Rómer komoly tervei iránt érdeklődni látszott, ismerte azt a földbirtokos gentryt, ki azért járatta a folyóiratot, mert így európai embernek kívánt látszani, közelebről ismerte a vidéki minden vallású lelkészeket, tanárokat és egyéb honorationokat, kik olvasói közé tartoztak, jó formán minden egyes előfizetőjét ismerte és mikor izgató, buzdító, feddő vagy dicsérő szavát emelte, tudta, hogy kinek írja kedélyre ható czikkét. Olvasó közönséget a tiszta tudomány magas, száraz tónusán nem lehetett volna teremteni. Nagyot lendített az ügyön, hogy a legnépszerűbb főherczeg is belépett munkatársai közé. József főherczeg leveleit * mindig hivségesen közlé a szerkesztő a többi levelek során. Ezzel többi levelezőinek nem csekély örömet okozott, mert a midőn ő velök egy soron egy főherczeg is érdeklődött közös tudo-

* Arch. Ért. 1871. IV. 254; IV. 320.

mányukért, ők is inkább érezték a maguk közléseinek fontosságát.

Rómer maga is büszkén írja egy ízben: «Szegény kis szaklapocska! Tiéd a dicsőség, hogy munkatársaid sorába így magas nevet iktathatsz».¹

Ily pártolás mellett nem is maradhatott el a siker és mivel a napi sajtó is nagyban fölkarolta a népszerűvé vált archæologiai tudományt, a IV. kötetben már így kiálthatott föl a fáradhatatlan szerkesztő: «Örömmel tapasztaljuk, hogy az elvetett mag a kellőleg művelt földben már-már csirázni kezd és hogy e téren a kitartás lassanként megtermi kedves gyümölcseit».²

A hatodik évfolyam elején az Arch. Értesítőnek már 173 előfizetője van; de ezenkívül az arch. bizottság tagjai, a lapok és sok bel- és külföldi tud. intézet és társulat ingyen kapták.

Most már nem állítja Rómer, hogy csak a szerkesztő olvassa a lapját, sőt ilyféle állítás ellen tiltakozik és így szól: «Tessék körül nézni a hazában és ha a támadó egyleteknek és a gyarapodó vidéki muzeumoknak, a sok vidéki levelezőnek nem az «Értesítő» a főrugója, biztatója, akkor mindezek a csodák a mesék országába valók».³

Mikor azután az első évek nehéz, úttörő munkája után Rómer úgy találta, hogy szakszerűbb értekezésekre is megjött az idő, az ő buzdító czikkeinek száma is megfogyott, az értekezések előadása tárgyszerűbb lön és tartalmuk mindinkább megfelelt a haladó tudomány igényeinek. Ő maga jól ismerte az európai tudomány vívmányait és gondja volt reá, hogy megfelelő adagokban az ő olvasó közönsége is értesüljön róluk. A folyóirat főérdeme azonban mindig az volt, hogy Rómer személyes összeköttetéseinél fogva szüntelenül értesült az egész országban előforduló régészeti leletekről és ásatásokról és így Értesítőjét a hazai archæologia nélkülözhetlen adattárává is tette.

¹ Arch. Ért. 1871. IV. 292.

² A. E. 1871. IV. 304.

³ A. É. 1872. VI. 60.

IV.

Még gymnasiumi igazgató korában foglalt állást a tudomány-egyetemen; eleinte mint magántanár bizonyította be képességét az archæologia tanítására, utóbb rendkívüli, 1868-ban pedig rendes tanár lön. Nagy szükség volt arra, hogy a Kiss halála óta éveken át árván álló archæologiai tanszék végre betöltsék. Folyóíratával képezhetett írókat, de igazi kutató tudósokat csak a tanári állásban nevelhetett. Itt érvényesülhetett teljesen az ő egyénisége, mely igazán arra volt teremtvé, hogy tanítson. Gyujtó szava közvetlenül talált rést hallgatói lelkéhez, autopsián alapuló benyomásai előadását élénkítették és mint bő tapasztalású régi tanár, biztos tapintattal mindig el tudta találni azt a mértéket, mely hallgatósága mindenkori fölfogása fokának megfelelt. Nem egyszer gazdag élettapasztalása készletéből fűszerezte magyarázatait és a rajzban való jártassága nehezebb problémák fejtegetésénél nem csekély előnyt nyújtott. Régi pædagogiai elvét, hogy a kirándulások fölfrissítik a fiatalság tanulási kedvét, az egyetemen is sikerrel érvényesítette. Mindig azok voltak legkedvesebb leczkéink, melyeket szívesen elbeszélgető tanárunk társaságában, az ó-budai síkságon vagy egyébütt, római vagy középkori romok közös szemlélgetésében töltöttünk. Előadásainak köre évről-évre változott és folyton bővült, úgy hogy azon tizenkét év alatt, melyet mint tanár az egyetemen töltött, jóformán az egész őskori, ókori és középkori archæologia anyagát kimerítette, a mellett értekezett ókori és magyar numismatikáról és a római fölirattanra is jutott olykor-olykor idő. Legszívesebben tartott oly specielis előadásokat, melyek a hazában létező emlékekkel állottak szorosabb kapcsolatban és ezek jártak a tanárra ép úgy, mint a hallgatóságra a legközvetlenebb haszonnal, mert ezekben a tanár eredeti tapasztalásait mondhatta el és így nemcsak ő reájuk nézve új, de általában ismeretlen emlékek sokaságába lettek beavatva, melyeken módjuk volt a tanár útbaigazítása szerint saját megfigyelő képességüket is fejleszteni. Rómer mint autodidakta talán a tudomány egyik-másik szakában, nevezetesen a classikai archæológiában, nem alkal-

mazta azt a szigorú methodust és rendszert, melyet Otfried Müller, Welcker és Jahn óta a classicai archæologusok kivált Németországban az antik emlékek magyarázatánál követnek; de ismervén a hatvanas években az egyetemre jutott fiatalság tudományos előképzettségének hiányait, azt tartom, hogy egy nálunk jóformán új tanszak megalapításánál, nem igen lehet oly követelményekkel előállani, melyeknek előbbre haladt nemzeteknél is szaktársaink csak néhány nemzedék után feleltek meg és azoknál is csak úgy, hogy mindegyik nemzedék híven tovább fejlesztette az átvett tudományos traditiót.

Hozzájárul, hogy a classicai archæologia tanítása a hatvanas években, mikor Rómer föllépett, kénytelen volt a legszükségesebb tanszereket nélkülözni, hiányoztak a szemléltető oktatáshoz megkívánt nagy képes munkák és egész Magyarországon nem létezett gipszmásolat-gyűjtemény, mely az antik-szobrászat világérdekű alkotásairól fogalmat adhatt volna.

Más hátránya volt Rómernek, hogy fiatalabb éveiben soh' sem volt alkalma a külföld nagy múzeumaiban az antik művészet maradványait élvezni és tanulmányozni és csak 1867-ben láthatta a Louvre, 1869-ben pedig Olaszország kincseit.

Sokkal tökéletesebb volt képzettsége a középkori archæológiában. Ebben már nem volt autodidakta. Jeles mestere, Ipolyi, kit élte végéig mindig nagy és gondviselésszerű ember gyanánt tisztelt, a tudomány ez ágában igazán tanítója volt. Sűrű utazásain az emlékek alapos ismeretét szerezhette meg, az akkor keletkezőben lévő középkori műtörténetet alaposan ismerte s az akkori legkiválóbb tekintélyek, Kugler, Schnaase, Viollet le Duc és Otte voltak előadásainál kalauzai. A középkori építészet az ő szemében az egyházi művészet betetőzése volt, oly ideálnak tekintette, melyen az utóbbi korok rontottak, azért a renaissancet és az utána következő barokk és rococo izléseket lelke egész erejével útálta. E gyűlölet nem egyszer kitör belőle, így egy ízben a Religio című lapban ezeket írja: «az egyházi művészetet is minden áron meztelenítő világiasító kor — melyet a világboldogítók újjászületé-

sinek, renaissancenak szeretnek hívogatni — fattyú kinövé-sinek áldozatit, többnyire úgy találták és tán benső becsüket az egyházi archæologia teljes pangása miatt nem is ismerhették».*

Csak ily felfogás mellett érthető, hogy még Olaszországban, a modern renaissance bölcsőjében sem hatották meg a quattro és cinquecentisták remek alkotásai, hidegen maradt az ő legszebb műveik előtt és lelke csak a régibb egyházi alkotásokban talált megnyugvást és kielégítést. Míg e részben egészen az egyház középkori álláspontja hitvallójának bizonyult, elismeréssel tartozunk neki azon elfogulatlanságáért, melylyel menten minden egyoldalúságtól, az archæologia őskori részét művelte. Nem tanított ugyan soha olyant, a miért az egyház dogmaival ellentétbe juthatott volna, pedig épen az emberiség őskorának tartama, a kezdetleges ember műveltségi állapota és sok hasonló természetű kérdés könnyen ellentétbe hozhatta volna a tételes egyház fölfogásával, ezzel soha ellentétbe nem jutott, de másrészt soh'se vonta kétségbe a szabad kutatás jogát és soh'se habozott tudományos igazság gyanánt elfogadni mindazon eredményeket, melyekre szigorú módszeres megfigyelések alapján a tudomány eljutott és egyházi álláspontja soh'se bénította meg fejtegetéseit az őskori civilisatio legkényesebb természetű föltevéseiről.

Ez új tudomány művelésében nagy előnyére váltak korábbi természetrajzi tanulmányai, melyekre præhistorikus kutató minden lépten-nyomon reá szorúl s azért is alig voltak összes egyetemi collegiumai közt olyanok, melyek közvetlenül hallgatóságára és közvetve e tudomány honi fejlesztésére termékenyebb hatással lettek volna, mint ezek.

És azt lehet mondani, hogy soknemű érdemei közt az, hogy e tudományt egyetemi disciplina rangjára emelte, oly időben, mikor semmi európai egyetemen azt a kathedráról nem tanították, elévülhetlen érdemei közé sorolható.

E szakok felsorolásával még távolról sincs kimerítve azon félélvről-félélvre váltakozó soknemű collegiumok méltatása,

* Religio 18 . . 284. l.

melyekben a fiatalságnak tanulásra alkalmat nyújtott. Tár-
gyalta ő az antik érmészetet, melynek az oly fönnen magas-
talt német egyetemeken már nemzedékek óta nincs képvise-
lője és szabályos időközökben egy-egy félévet szentelt a
hazai érmészetnek is és így gondoskodott róla, hogy a har-
minczas és negyvenes évek nagynevű úttörőinek, Weszerlé-
nek és Ruppnek idővel támadjanak méltó utódai és fényes
bizonyíték tanári képessége mellett, hogy ezt a fölötté nehe-
zen tanítható tantárgyat is, melytől laikusok rendszerint
meg szoktak ijedni, élvezetessé tudta tenni leginkább az
által, hogy az érmelés termékeit a középkor többi művészeti
maradványaival hozta kapcsolatba és így ez igénytelen,
gyakran egyhangúsággal fárasztó művekben is kimutatta a
kor szellemét és fölfogását és őket a kellő műtörténeti ke-
retbe helyezve, szerény köznapi jelentőségükön túl terjedő
érdekes korjellelmző emlékek gyanánt szerepeltette.

V.

Fontos akadémiai és egyetemi működésével a hatvanas
évek vége óta (1869.) egyesítette a n. múzeumi osztályőri állást.
Nemcsak eddigi szorosan tudományos érdemei tették erre
méltóvá, de azon gyakorlati jártassága is múzeumok létesíté-
sében és gazdagításában, melyeket fönn dicsértünk és a
nemzeti múzeum körül korábban már két ízben becsülettel
teljesített fontos szereplése. Először 1862-ben, mikor a nemz.
múzeumi enquête jegyzője volt és évekkel utóbb, 1867-ben,
mikor az országgyűlés megbízásából a párisi világkiállításra
küldött múzeumi kincseknek ő volt az őre. A kiküldött tár-
gyakat ő maga válogatta ki, ott volt a magyarhoni őskor kép-
viseletére néhány érdekes kő- és bronzkori lelet, csupa oly
idom, mely alkalmas volt arra, hogy a szaktársak az akkor
Európában még ismeretlen magyarországi ősrégiségekkel
megismerkedjenek és nagy súly volt fektetve arra, hogy a
nemzeti múzeum egy főereje, az ötvösségi emlékek sora, díszes
választékban érvényesüljön. Ezt a célzt nagyban elősegítette
Rómer magyarázataival a helyszínén és francziául közzétett,
ügyesen szerkesztett lajstromával.

Rómerre fontos volt e párisi tartózkodása. Ekkor először lehetett életében hosszabb ideig külföldön, láthatta, tanulmányozhatta a francia és közbeeső németországi múzeumokat és érintkezhetett különböző nemzetek szakembereivel, kikkel ezután is folytonos érintkezésben maradt. A kiállítás folyamata alatt részt vett a nemzeti ősrégészeti congressusban és ezúttal ügyesen szerkesztett értekezésben ismertette a magyarországi őskor emlékeit. Ez volt az első értekezés a nemzetközi irodalomban, mely hazánk tudományos törekvéseiről e fiatal tudományzakban alapos hírt adott és azért oly nagy hatást tett az érdekelt körökben, hogy ezután sokáig Rómer neve képviselte a külföld előtt a magyar őskori archæologiai irodalmat. Jó részt Rómer párisi működésének köszönhetette a nemzeti múzeum, hogy utóbb, mikor a nemzeti múzeumhoz jutott, a külföldi szaktársak e nemzeti intézetünket gyakrabban fölkeresték. Kiállítási tevékenysége meghozta Rómernek a kir. tanácsosságot és egy évvel utóbb, midőn a nagyérdemű Érdy János pihenni vonúlt, nem lehetett méltóbb utódja, mint Rómer. Nem szükséges Érdy érdemeit háttérbe szorítani, hogy Rómer tíz éves múzeumi pályája nagyobb dicsfényben ragyogjon. Mindegyik a magáidejében és az adott viszonyok között tehetsége szerint nagy szolgáltatokat tett a nemzeti múzeumnak. Csakhogy Rómer kedvezőbb korban működhetett, mint elődje, mert ideális lelkesedéssel indult neki és megifjúlt erővel és az új haladásnak induló, nemzeties kor szelleme megdagasztotta az ő vitorláit, míg a szegény megtört Érdy szárnyaszegetten és bánatos szívvel tűrte végig az absolutismus hazafiatlan uralma korát.

Friss tetterő és önbizalom, remény a sikerben, tevékeny kitartás a kitűzött célra való törekvésben szükséges, ha a férfi komolyat, állandót kíván alkotni. Minderről Érdy rég lemondott, ellenben mindez a tulajdonság Rómerben meg volt, és a mikor a múzeumi állásban tevékenysége még az eddiginél is szélesebb keretet nyert, akkor oly termékeny tíz év indult meg életében, mely méltán bámulatba ejt, oly tíz év, mely Rómer eddigi lázas tevékenységén is messze túl tesz. Ő ekkor tanít az egyetemen, viszi az archæologiai bizottság

dolgait, szerkeszti és írja folyóiratát, újjá rendezi átalvett múzeumát, közlésezi róla kalauzát, levelez archaeologiai ügyekben több száz emberrel, gyarapítja gyűjteményeit, nap nap után, minden órában minden kérdezősködővel szóba áll, kereskedőkkel alkuszik, szakembereket kalauzol, pártfogóknak udvarol és idejének ily atomistikus szétdarabolttsága közepette egymás után világgá bocsátja nagyobb műveinek egész sorát. Buzgón részt vesz a történelmi társulat megalakításában, és az első évben alig van a társulatnak szorgalmasabb előadója. Tevékenységének jellemzésére például idézek néhány hónapot az 1868-ik évből, a midőn a történelmi társulat megkezdte működését.

Mindjárt a februáriusi ülésen fölolvasta dr. Fraknoi Vilmos jelentését egy Rómában létező ismeretlen Corvin codexről, és ezután hosszabb előadást tartott a Tokaji Hegyalján és Pécs vidékén, valamint Erdélyben talált kőkori eszközökről, egyúttal bemutatott máramarosi és dunapentelei leleteket; márcziusban jelentést tett b. Nyáry Jenő pilini ásataásairól, bemutatta Ebenhöch Ferencz koronczóvidéki gazdag őskori gyűjtését, és előterjesztette Budavárának Bécsben létező 1591. évi látképét.

Április elején fölásat ó-budai téglavetők telkén lelt római sírokat, a mikor az a szerencséje volt, hogy ő felsége a király is megsejmelte azokat. Májusban Csanádon jár, hogy megsejmelje a régi Szent-Gellért-féle templom helyét. Ugyancsak ez év tavaszán b. Eötvös József miniszternél kieszközölt 250 frtot, hogy Ó-Budáról szekér számra szállítsa a n. múzeumba a római föliratos emlékeket. Májusban Baján régészeti ásataásokat rendezett, és ellátogat ezután az ország nyugoti részeibe, megáll Bécs-Ujhelyen is, tartózkodik Sopronyban és Győrött és mindenütt gyűjt régészeti adatokat. Majd juniushban bemutatja a régészeti társulat ülésén Kelecsényi József nyitramegyei, Lehóczky Tivadar beregmegeyi, Haan Lajos békésmegyei és Marosi János kisbérvidéki régiségeit.

Ugyanez évben bejárja a Marosvölgyet és Erdélyt, résztvesz a történelmi társulat kolozsvári ülésén, lehamozza sajátkezüleg a kolozsvári templom egyik kápolnájában a régi frescokat takaró mészréteget, visszajövet bejárja az Alföld

nagy részét, és mert mindez nem elég, megindítja az Archæologiai Értesítőt, szerkeszti a győri történelmi füzetek IV. kötetét, részt vesz a természettudósok egri ülésén, ott a régészeti osztály jegyzője, és ír czikkeket a Századokba, az Egyházi Lapokba, a Hazánk s a Külföldbe, meg a Vasárnapi Ujságba, megtartja akadémiai emlékbeszédét hű társa, Ráth Károly fölött, és referál ugyancsak az Akadémiában a Corvina ügyében tett újabb vizsgálatokról.

Így megyen ez év év után életének ez emlékezetes időszakában. Mintha egymaga egész nemzedékek mulasztásait kívánná pótolni, lázas sietséggel valósítja a költő szavát: «hat, alkot, gyarapít».

Régészeti társulatok és múzeumok alapítása ez időben valóságos szenvedélye volt. Kezdé Győrött, folytatta Pozsonyban, majd Buda és Pest városokat kívánja fölszóllíttatni, hogy gyűjtsék saját múltjuk emlékeit, kéri a primást, alapítson Pesten keresztény múzeumot. Szabolcsmegyében b. Vécsey József és Dr. Jósa Andrással megindítja a múzeumtársulatot, és ugyancsak 1869-ben az ő lelkes szava ébresztette a békésmegyeieket; tanítványai alapították a biharmegyei, vasmegyei és fehérmegyei egyesületet, és mikor 1869. őszén Abaujban tartózkodott, a Hernádvölgy mentén oly érdekeltséget tudott ébresztetni az általa nemzeti ügynek kijelentett hazai archæologia iránt, hogy nemsokára utóbb lelkes ügybarátai megalapíták a felsőmagyarországi múzeumot Kassán, Gödöllőn és a Tisza mentén is, Tisza-Füreden s a Tisza zúgban keletkeztek kutató és ásató társulatok.

Meggyőződését e vidéki mozgalomról egy ízben a következő szavakban fejezte ki: «A mint a test nemcsak szívből áll, melybe a vér összetódúl, de annak onnan ismét minden egyes tagba vissza kell áramlania, így legyen ez a tudományos mozzanatokkal is, — e tekintetben pártolom a decentralisatiót, hogy a vidéki tudománykedvelő saját tűzhelye közelében is szemlélhesse területe ritkaságait, azokat tanulmányozhassa és megóvhassa».*

Igaz, hogy gyakran az a láng, melyet Rómer ideális lel-

* A. É. 1869. I. 233.

kesedése ébresztett, csak szalmatűz volt; a hatvanas években még nem tartozott nemzeti tulajdonságaink közé, hogy tudományos czélért állandóan, tartósan tegyünk. Gyulékony lelkünk szívesen fölmelegedett, mihelyt a haza czímén bármi közczélért lelkesedni kellett, de évek hosszú során át ugyanegy dologért érdeklődni és esetleg érte folyton áldozatokat hozni, ez már csak kevesebb számú idealista hazánkfiai dolga. Azért is sok e múzeumok és egyesületek közül csakhamar hasonló honi culturtörökvések sorsára jutott, az első alapítók néha még föntartották egyideig az élet fonalát, azután az ő buzgalmuk is lelohadt, és beállott a pangás, mely nem halál ugyan, de az életnek is csak külszínét, látszatát fitogtatja. Maradt azonban néhány társulat, mely szerencsésen túlélte első éveit, és fönmaradt néhány múzeum is, mely Rómer programját megvalósítja.

A régészeti múzeumok alapítása mellett más kedvelt eszméje a hazai házi ipar fejlesztése volt, melyet szóval és írásban szeretett hirdetni, és e kérdést közgazdasági oldaláról is szerette taglalni. «A legkisebb fagy vagy jégeső után éheznek a nemzet egy tizede, míg a többi szintén sújtott részek azt kénytelenek eltartani; és miért? mert a nép csak a földet műveli, azontúl pedig nyugszik, míg másutt egész éven át az asszonyok, leányok, gyermekek, öregek erejükhöz mért iparral foglalkoznak és legalább kenyerüket megkeresik».* A házi ipart régi mustrák gyűjtése és terjesztése által kívánta emelni, és maga is jó példával hatott, mikor a n. múzeum régiségtárában pompás népipari, keramikai, szövési és hímzési gyűjteményt alapított. Sok időt és fáradságot szentelt a hazai népipari emlékek gyűjtésének, mikor 1872-ben a minisztérium őt és Xantust a bécsi világtárlat magyar népipari osztályának szervezésével megbízta. A rendezők ez alkalommal fölosztották magok között az országot, és oly gyűjteményt hoztak össze mindennemű jellemző honi népipari czikkekből, minő soha előbb nem volt együtt. A közkiállításon annyira elismerték Rómer szakavatottságát, hogy a nemzetközi jury a házi ipari osztály (XXI. csoport) bíráló bizottságába válasz-

* A. E. 1869. I. 276.

totta és a jelentés megírásával őt bizta meg. Jelentése utóbb német nyelven jelent meg.* A mit Rómer és Xántus akkortájt összegyűjtöttek, hivatva volt arra, hogy a rég óhajtott magyar néprajzi muzeum alapjául szolgáljon.

A hazai népipar mellett a műipar és kapcsolatosan vele a rajzoktatás emelése is nagyon érdekelte. Mikor Bécsben a londoni South Kensington múzeum mintájára megalapíták a cs. k. iparművészeti múzeumot, szívesen beállott ez intézethez magyarországi levelező tagnak, mert azt remélte, hogy talán lehetséges e gazdag intézet gyűjteményeit a hazai ízlés emelése érdekében értékesíteni. Meg is próbálta Telepy Károlylyal együtt még a régi pesti műegyesület helyiségében rendezett iparművészeti kiállítás részére a közönség érdeklődését fölbresztetni. A hazai közvélemény akkortájt, 1869-ben, még nem volt ily kiállításra megérve, a kísérlet időelőtti volt, de a siker hiánya nem von le semmit Rómer azon érdeméből, hogy ezen a téren is későbbi rokon törekvések számára az út-törő szerepét vitte,** vihette pedig, mert mozgékony szelleme éber figyelemmel kísérte a külföld minden kulturális törekvését és mert műveltsége oly sokoldalú volt, hogy minden ily mozgalomnak rögtön fölfogta célját és horderejét. És mintha Rómer élő példa lett volna arra az élettapasztalati axiómára, hogy mindenki annak, a mit fiatalabb éveiben jól megtanult, valamikor hasznát veszi, ez időben, mikor más pályán régen kitűnt, természettudományi ismereteit ismét értékesíthette a pesti állatkert megalapításánál, melyben nem csak nagy kedvvel részt vett, de igazgatósági üléseire szorgalmasan eljárván, fejlődéséhez nem egy gyakorlati tanácsal hozzájárult.

VI.

Bizonyára bámulatosnak látszhatik, hogy a hazai közművelődési mozgalmak és izgalmak központjában álló ember, mint Rómer, kinek a figyelme ezerfelé fordúlt, (akkor még)

* Bericht der Gruppe XXI. etc. Blätter für Industrie 1874. 15—18. sz.

** A. É. 1869. I. 248—249.

csöndes múzeumi lakásába visszatérve, meg tudta őrizni lelkének azt a nyugalmat, melyet a tudományos munka igényel, és képes volt időt szakítani arra, hogy a tudomány különböző ágaira terjedő, maradandó értékű művekkel gazdagítsa hazai szakirodalmunkat.

Nyilván sokkal többen ismerték Rómerben a jó tanárt, az ügyes arch. bizottsági szakreferenst, a nyilvánosság előtt folyton szereplő népszerű agitátort, mint a hányan benne a tudóst méltányolták.

A tudós működése mindig csak a beavatottak szűkebb körére számít. Így történt, hogy Rómer is népszerű cikkeivel nagy olvasó közönséget vonzott, de az ő népszerű cikkein túl terjedő szorosan tudományos termékeit, legfőlebb a beavatottak kicsi csapattja becsülte meg igazán.

Annál hálásabb föladat vár életírójára. E ponthoz érve, kötelessége kellő világosságot deríteni arra, hogy mit érnek tehát Rómer tudományos művei, és miben mozdították elő a tudományt?

Nagy érdemei vannak a pannoniai történet és helyrajz dolgában. Senki kortársai közül nálánál nem ismerte jobban a régi Pannonia maradványait és senki sem gyűjtött hazánkban nálánál több antik fölíratot. Már Bakonyában sűrűn említi Veszprémmegye római temetőit, útait, halottas és áldozati emlékeit. A hatvanas és hetvenes években folytatta és kiterjesztette vizsgálatait és gyűjtéseit a dunántúli vidék többi részeire. A római limes hosszában létező számos erősített helyet földözött föl, számos belföldi útmaradványt constatált, és a legfontosabb két pannoniai város Bregetio és Aquincum helyrajzára az ő kutatásai és ásatásai vetették meg az alapot.

Megbecsülhetetlen az a fölíratos anyag, melyet az idők folyamában gyűjtött és közzétett; a pannoniai közigazgatás, a vallási és polgári állapot, az ittlakók néprajzi viszonyai, a katonai rend és fölosztás, számtalan fölvilágosítást nyer e 300-nál több emlék anyagából, melyet Rómernek köszön a tudomány.

Már 1862-ben, mikor a muzeumi szakbizottság jegyzője volt, a fölíratos emlékek összegyűjtését a múzeumban és kellő föllállítását javasolta; utóbb ő maga páratlan kitartással

gyűjtötte. Az ő érdeme, hogy már 1870-ben a n. múzeum római föliratos emléktára a legjelesb hasonnemű európai gyűjtemények közé tartozott. Jól esett neki tehát az az elismerés, melyet Ernest Desjardins, a francia-német háborúban itt rekedt epigraphus, e gyűjtemény iránt tanúsított. Rómer nemcsak önmegtágadással pártolta Desjardins javaslatát, hogy e gazdag emléktárt vele együtt közzéteszi. Így jött létre 1873-ban a magyar könyvnyomdászat négyszázadik évfordulója alkalmából Desjardins francia munkája, melyet azután Rómer «magyarított, bővített és külön pótlékkal ellátott». Rómer ráírhatta volna a címlapra, hogy átdolgozta és javította Desjardin gyakran hiányos leírásait, hibás olvasásait és tökéletlen magyarázatait, mert a kritika, mely Desjardins művét irgalom nélkül elítélte, a mű magyar kiadásának nagy érdemeit és előnyeit a francia kiadás fölött készséggel elismerte. Nem csekély érdem az is, hogy azon másfél esztendő alatt, mely Desjardins hazamenetele és Rómer szövegének megjelenése között eltelt, több mint másfélszáz föliratos emlékek gyarapította Rómer a n. múzeumot, melyek mind az új kiadásban méltánylásra találtak. És alig pár évvel utóbb, 1875-ben ismét előáll egy tekintélyes sorozattal, melyben több mint félszáz köfelíratot és majdnem ugyanannyi téglabélyeget közöl.

Így Rómer tetemesen gyarapította schedáival azt a nagy Corpus inscriptionum latinarum-ot, melyen a berlini akadémia bizottsága, Mommsen vezetése alatt, negyven esztendő óta szakadatlan szorgalommal dolgozik, az egész antik világkör tudósainak támogatása mellett. A mai nemzedék, mely epigraphiai tanulmányait ez óriási apparatussal és az ezen alapuló számos tudományos segédkönyvvel végezheti, méltánylással tartozik azon szakférfiaknak, kik, mint Rómer is, a század elején működő Katanchich és Schönwisner után bekövetkezett hosszú pangás idején, hazánkban az epigraphikus tanulmányoknak a Corpus megjelenése előtt oly tetemes lökést adtak.

Méltánylásunk e férfiú rendkívüli munkaereje iránt még inkább gyarapodik, ha meggondoljuk, hogy a mit hazánk ó-kori multjának földerítése érdekében tett, összes működésének csak parányi része volt.

Ép annyit tett ő hazai műtörténetünkért. Különösen a középkori egyházi építészet és festészet, az iparművészetek közül pedig az ötvösség és az érczművesség voltak kedvelt foglalkozása tárgyai.

Első dolgozatai hazai templomokról még a hatvanas évek elején jelentek meg, azóta szüntelenül gyűjtötte az anyagot a középkori festészet ismertetésére, és 1874-ben végre, több mint tíz évi kutatás után, kiadta «Régi falképek Magyarországon» című díszes művét. A XIII—XV-ig terjedő századból való kilenczvennél több érdekesnél érdekeseb emléket tár föl a hazai kutatók előtt, s a legtöbb olyan, melyről ő adott legelőbb hírt a világnak. Bizonyára nem csupa remekmű, a mivel itt megismerkedünk, a legtöbb félreeső falusi templomok falain maradt fenn, de annál erősebb bizonyíték arra, hogy a hazai középkorban léteztek egész nagy festészeti iskolák, melyeknek nyomait érdemes fürkészni. Rómer az ország nyugoti részén bírt egy ily festészeti iskolát megállapítani, és egy másiknak az éjszakkeleti vidéken, szatmármegyei szomszédos megyei templomokban akadt bizonyítékaira. A festmények tárgyai többnyire hazai legendák, különösen az országszerte tisztelt Szent-László életéből vannak merítve, a művészek tehát nem voltak bevándorlott idegenek, hanem hazai papok és laikusok, kik ismerték a magyar egyház külön traditióit. A nagy munka, mely mindezekről részletesen számot ad, nem éri be azzal, hogy a festményeket pontosan leírja, de a szerző e képes emlékeken kívül magukra a templomokra, a bennök fennmaradt régi építészeti részletekre is kiterjed, legtöbbször alaprajzokat és architektónikus fölvételeket is közöl, és így művében a legérdekesebb építészeti monographiák egész hosszú sorozatát állítja össze.

E főművéhez méltóképen sorakoznak tanulmányai a hazai téglaeépítésetről, a hazai fatemplomokról, a zala- és somogy megyei épületekről, és mikor mindezekről és még számos egyéb hazai templomról a cikkek egész hosszú sorát közzétette, föllépett 1876-ban az Arch. Közlemények tizedik kötetében más száz hazai régi templom monographiájával, mire sűrű utazásain jegyzőkönyveiben az ország minden vidékén gyűjtötte volt össze az anyagot. Gyakran nem éri be

az emlékek archæologiai méltatásával, hanem kiterjeszkedik azok történeti jelentőségére is, és néha, mint az árpási apátság emlékeinél, mindjárt a zárda századokon keresztül kifejlődött összes történeti vonatkozásait vonja belé előadása keretébe. Ilyenkor érzí az olvasó, hogy a szerző oly annyira bővében van az anyagnak, hogy alig bír rajta uralkodni. Máskor egy egész város műemlékeivel ismerteti meg: ilyen Pozsony műemlékeinek monographiája, melyet még 1865-ben írt, és melynél teljesebbet még manap sem birunk Pozsonyról.

Budapest régi emlékei mindig nagy vonzerővel voltak reá. Ő földözte föl 1864-ben Pest városa legrégibb magyarkori emlékét, a plébánia templom egyik tornyában fönmaradt XIII. századi falrészletet; gondos figyelemmel kísérte a város régi falainak lebontását (1864), s ismételten értekezett az Akadémiában a régi Pestről (1871), fölföldözte annak becses régi látképét és e tanulmányai közben a fővárosi levéltárban Pest multjára nézve számos becses följegyzésre akadván, 1873-ban közzétette «A régi Pest» című érdekes kötetét.

A templomokban előszeretettel kutatta föl a síremlékeket, az egyházi készleteket és leltárakat s e kutatásai után számos autopsián alapuló leirással gazdagította az irodalmat. Kezdte a negyvenes években Zudar síremlékén, folytatta Kinizsi és sok más jelesünk síremléke ismertetésével. A hazai ötvösséget sok becses adattal gazdagította, leirta a németjarendorfi remek szentségmutatót s a bényi kelyhet s közzétette a győri egyház és a pozsonyi káptalan egyházi készletének régi leltárait; végül figyelmeztetett számos érdekes középkori miseruhára és adott róluk mintaszerű leírásokat. Kedvencei mégis a régi harangok, keresztelő medenczék és régi ágyúk voltak és a hazai bronzöntés hajdani virágzó állapotára országszerte szerezte össze a legérdekesebb bizonyítékokat.

A régi falfestmények és síremlékek tanulmánya révén a hazai öltözet története felé is fordult figyelme és e tárgygyal különösen a hetvenes évek eleje óta foglalkozott behatóbban, a miért is, mikor rendes tagsági helyét elfoglalta az Akadémiában (1872.), székfoglalója a régi magyar jelmeztől szolt, melyet azonban csak kivonatban ismerünk. A viselettel együtt maguk a régi arczképek is érdekelték; többször értekezett

Mátyás és Beatrix, valamint Ulászló és gyermekei régi képeiről. Az ő törhetlen buzgalmának köszönhető, hogy létrejött a bécsi képes krónika másolata a n. múzeum számára.

Nincs a historiának oly segédtudománya, melyet Rómer legalább egy-két figyelemre méltó cikkel ne mozdított volna előbbre. Az Arch. Értesítő első folyamaiban sűrűen követték egymást pecsétteni közlései, voltak czímertani fejtegetései is, és fontosak különösen az Arch. Közleményekben s az Értesítőben közzétett numismatikai értekezései római leletekről, csakúgy mint a hazai, kivált árpádkori érmészetről, melynek a hatvanas és hetvenes években ő volt a legszorgalmasabb mivelője irodalmunkban. Ugyanoly úttörői szerepet tulajdonítottak neki a hozzáértők, a hazai bibliographiai irodalomban. Voltaképen ez a szakma volt a legrégibb kedvence. Még kispap korában a pannonhalmi könyvtár-rendezéskor ismerkedett meg elemeivel; és mikor élete derekán a történet műzsájához visszatért, a győri káptalani könyvtárban őrzött Corvincodex ismertetésével köszöntött be a könyvtár-tudósoknál. Azóta ők is magukénak vallották; a Corvina nemtője bűvkörébe ragadta és nem is bocsátotta ki élte végéig. Sokszor jártam véle a hazában, sok külföldi útjain kísértem végig és gyakran bámulattal voltam szemtanuja, mikép vett erőt rajta két szenvedélye: a harangisme s a Corvina. Egy-egy középkori harang fölíratának megfejtése avagy egy corvincodex szemlélete képes volt véle az út minden fáradoalmát, minden szellemi és anyagi táplálékot elfelejtetni. Egy-egy corvincodex fölfödözése esemény volt életében; sietett róla az Akadémiában, hirlapokban vagy folyóiratokban a világot értesíteni. Corvincodexekért bejárta Európát Rómától Pétervárig, mindenütt összehasonlította a nála lévő Vogel és Simonyi-féle jegyzeteket, javítgatta őket és mérőpálczával kezében, a képzelhető legpontosabb leírásokat szerkesztette róluk. A hová személyesen nem mehetett, oda írt és kedvelt Corvinája érdekében évtizedeken át óriási levelezést tartott fönn a világ minden tája felé, könyvkereskedőkkel, írókkal, könyvtárnokokkal. Képzelhető, hogy enynyi fáradság után minő igazolt volt öröme és öntudata, a mikor 1876-ban az Akadémia nagygyűlésén 97 Corvincodexről számolha-

tott be, melyek közül 30-at már részletesen ismertetett az előtt, a többinek leírását pedig nagy műve számára tartotta fenn.* Ugyanez évben, mely Rómerre oly sokszorta emlékezetes volt, megindult a «Magyar Könyvszemle» s ez új tudományos folyóirat első számát Rómer közleménye nyitotta meg s ez értékes folyóirat az ő tollából azután is, több becses könyvészeti adalékot hozott.

Tudományos pályáján 1876-ban érte el a legnagyobb sikert és elismerést s azt azon tudománynak köszöné, mely felé legkésőbb fordult: az őskori archæológiának. A Bakonyban jóformán csak homályos sejtelve van róla, de már gyűjt ős cserepeket és kőszerszámokat, Pestre jutván előtte volt a n. múzeumnak már akkor is jelentékeny gyűjteménye, melyet Kubinyiék, Jankovich s Érdy János alapítottak meg. Irodalmilag csak 1865-ben kezdi igazán fölkarolni e tanulmányt és 1868-ban már közzéteszi ősrégészeti kalauzát. Érdeklődése csak most ébred igazán az őskori emlékek iránt, mikor látja, hogy kalauza minő sikerrel jár és mikor 1869-ben Párisban az ősrégészeti congressuson értekezése a magyar őskorról oly elismerést aratott. Ettől kezdve lapokban és vándorgyűléseken: Fiumében, Egerben és Grätzban a hazai kő- és bronzkorról értekezik, halmokat ásat, az őskori agyagművességről, az obsidian pengékről, a geologiai archæológiáról ír és előszóval értekezik. Így készül ő és készíti elő a hazai közönséget s a külföldi tudományos közvéleményt nemzetközi ősrégészeti congressusra, melynek Budapestre való meghívásában, itteni szervezésében és nagyszerű sikerében Rómerrel illeti meg az oroszánrészt és érdem.

A külföldön a hetvenes években Rómer tudományos hírneve már meg volt alapítva, a legtöbb szaktárs személyesen is ösmerte, csak így érthető, hogy mikor Rómer 1875-ben a nemzetközi ősrégészeti congressus stockholmi gyűlésén megjelent, egyhangulag elfogadták javaslatát, hogy a congressus a következő évben Budapestre gyűljön. Nagy bátorság kellett hozzá ifjú hazai tudományunkat ily világra szóló

* Csontos János Rómer Flóris emlékezete. Magyar könyvszemle. XIV. k. 321—326. l.

próbának kitenni, pedig Rómer öntudatában volt azon óriási föladatnak, melyet magára vállalt, mert tudta, hogy csak ő tőle függ a nagy vállalat sikere vagy kudarca.

Ugyanakkor Stockholmban hazánkon kívül Oroszország is szóba jött mint gyűlő hely. De ez óriási birodalom tudósai azt jelentették ki, hogy «még nem készek». Mekkora merészségnek látszhatott egy kis nemzetnek velök szembeszállani! És ime mégis mikor 1876. szeptember 9-ikén a nemzetközi congressus a múzeum nagy termében ünnepélyesen megnyílt, büszkén mondhatta a főtitkár Rómer: «elkészültünk, beváltottam szavamat».

Beválthatta, mert másfél évet életéből teljesen ez ügynek szentelt és ez idő alatt akkora tevékenységet fejtett ki, a minőre csak ő volt képes. Járt kelt az országban, buzdított és gyűjtött, rendezett ásatásokat, folytatott ezernyi számrámenő levelezést, gyűjtötte mindennűnen Magyarország ősrégészeti térképére az adatokat és végezte a szervezéssel és administratióval járó ezernyi kicsi és nagy dolgokat. És mikor a congressus megnyílt, ott állott mindenki előtt hazánk nagy præhistoriai mappája, a bámuló tudósok örömmel legeltethették szemüket egy kiállításon, melyben sok ezerre ment a præhistorikus tárgyak száma, és az ország minden vidékéről eljöttek hazánkfiak, hogy szem- és fültanúi legyenek azon elismerésnek, mely Rómert érte, mikor főtitkári beszámolóját felolvassván; az egész nemzetközi hallgatóság lelkes riadó tapsokba tört ki.

Európai szaktársainak elismerése e napon legszebb jutalma volt lángbuzgalmaért, melylyel tíz év óta honunkban a præhistoria új tudományát felkarolta.

A székhelyen tartott ülések után következtek az ország különféle vidékeire rendezett kirándulások, melyeket mind Rómer gonddal és ügyességgel előkészített és a magyar zamatú társadalmi szórakozások, melyeket az egybegyűlt vendégek szintén hálával fogadtak.

Ez emlékezetes napok tárgyalásait és eseményeit megörökíti azon emlékkönyv (Compte Rendu) I. kötete, melyet Rómer alig egy évvel a gyűlés után francia nyelven közrebocsátott. Az elsőt utóbb követte a második s abban Rómer közzé-

tette fölötte becses dolgozatát az általa tíz éven át gyűjtött præhistorikus adatokról, áttekintést nyújtván benne a magyarországi ősi várdombok- és sánczokról, a halottas és egyéb őshalmokról, a kovakő és obsidian eszközökről és a magyarhoni terramárékról. Ez volt egyúttal Rómer utolsó nagy irodalmi műve, melylyel Budapesten pályáját befejezte.

Ittléte utolsó szakaszában, 1877. márczius 1-én, a magyar történelmi társulatnál nagyfontosságú javaslatot tett. Figyelmeztette a társulatot azon jelentékeny történeti anyagra, melyet 1872 óta kihalásra ítélt honi iparos czéhek régibb szabályai és iratai a régi hazai iparos élet ismeretére nyújthatnak. A társulat át volt hatva e figyelmeztetés fontosságától és nyomban elhatározta egy czéhbizottság kiküldését, melynek ez anyag gyűjtése és földolgozása leendett földadata. Nem volt Rómer hibája, hogyha e bizottság soh'sem kezdett működni; egyébiránt bizottságok úgy sem teljesíthetnek ily természetű munkát. De meg volt adva a lökés az ipartörténeti irodalomra, mely azóta fejlődött és melyben Rómer is serényen közreműködött. Két értekezésével, mely az ötvösczéhek szabályaira vonatkozik, mutatta meg a módot, mikép kell e becses anyagot kiaknázni; akadtak azután szorgalmas utódai, kik nyomdokait híven követték.

Mikor így végig tekintünk Rómer tudományos művei hosszú során, lehetetlen nem látnunk, hogy mind e munkálatai befejezetlen torsók. Egyik sem dicsekszik a kerekded forma tökélyével. Mindegyik befejezésre, továbbvitelre vár: csupa oly hiány, mely a laikusnak is szemébe tűnik és a mely miatt e művek tudományos értéke fölött is gyakran oly elágazó volt a közvélemény szava. De a mikor e hiányok miatt egyik másik szaktársunk hajlandó volt Rómer tudományos érdemeit kisebbiteni, kérdjük, volt-e magyarhoni kortársai között szakember, a ki az általa mívelt specziális tudomány-szakokban külön munkával gazdagította az irodalmat? Volt-e, a ki hazánkiai között többet tett Pannonia tudományos föl kutatása dolgában, volt-e, a ki a magyar érmészetet, a magyar viselet történetét előbbre vitte és vajjon tett e valaki többet a hazai őskor s a hazai középkori festészet dolgában? Bizonyos, hogy a haladó tudomány mind ez ágakban

tökéletesebb műveket fog létesíteni, mint a minőket ő adott, de bárki veszi föl újra a fonalat, kénytelen lesz ott megragadni, a hol ő elhagyta és munkájánál minden követője hálásan el fogja ismerni, hogy Rómer, ha nem volt is mindenütt kezdő és úttörő, de irányt mutatott és anyagot gyűjtött. Vajjon, ha ő e soknemű munkát el nem végezte volna a leg-heterogenebb természetű szakokban, más teljesítette volna-e? Ki bír e kérdésre igenlőleg válaszolni?! És vajjon czélszerűbb lett volna-e, ha ő inkább egy szaknál maradván, teljes erővel azt művelte volna egész életében és abban törekedett volna a legmagasabb tartalombeli és formai tökélyre? Azt mondják, a kik így vélekednek, hogy ilyformán Rómernek legalább *egy* műve tartotta volna meg classikus értékét hosszú, elláthatatlan időkre. De ki meri állítani, hogy hazánkban húsz esztendővel ezelőtt ily mintaszerű mű létesítése lehetséges volt? Vagy lehet-e fényes palotákat építeni ott, a hol sem a kőbányák nincsenek megnyitva, sem az anyag nincs összehordva?

Hisz még most sem lehetséges, a mit némelyek Rómer-től követeltek; még most is majdnem minden téren a készülés szakában állunk. Azért adjunk hálát a gondviselésnek, hogy tudományunknak ily előharczost adott, a ki segített leküzdeni nemzetünk legnagyobb belső ellenségeit, a közönyt és a tétlenséget, a ki segítette megteremteni azt a lükettő életet, mely alkotásra hajlandó és a ki az új nemzedéknek a tudomány mérhetlen mezején számtalan ösvényt nyitott, mely előbbre viszen. Majdnem minden szakban, melyet ő művelt, akadtak munkaképes utódai. Még megérhette az ő emelkedésüket, örömmel és meleg érdeklődéssel kísérte munkásságukat és minden újabb mű, mely a gyorsan fejlődő irodalmat előbbre vitte, nem szomorúságára, de folyton fokozódó örömeire volt, mert mindegyik abból a talajból nőtt ki, melyet évtizedeken keresztül az ő munkás keze termékenyített.

VII.

Eljutottunk munkás életének utolsó szakához. 1877-ben lemond fővárosi nyilvános állásairól, ott hagyja az egyetemet,

ott a n. múzeumot, elválik Budapesttől, hol életének 17 legtermékenyebb évét töltötte és letelepedik Nagyváradon.

Visszavonulását már két évvel előbb készítette elé, a mikor (1875-ben) a szent Benedek-rendből kilépett. E ténye nem lepte meg kortársait. Ugyanezt akarta megeselekedni húsz évvel előbb, mikor fogságából kiszabadulván, szerzete a felségtől megkegyelmezett tagját nem a hazafias martyrium dícskoszorújával tüntette ki, de előbb vezeklésre s utóbb keserves bujdosásra kényszerítette. Akkor nem sikerült békóitól szabadulni.

Azóta, húsz év alatt az üldözött barát fölküzdötte magát a hazai tudomány és társadalom vezéregyenei közé és a tiszteletből, mely egyéniségét környezte, a szerény szerzetesi ruhára s a rendre is, melyet az képvisel, háramlott fény. A rend élén ez időtájt Kruesz Kryosztom állott, az a kitünő főapát, ki maga is kitünő tudós létére legvallásosabb egyházi férfi volt.

Ő tudta mit veszít a szerzet Rómerben, — és ha nehéz lelki küzdelem után mégis megadta neki az elbocsátást, tette, mert meg volt róla győződve, hogy Rómer nagyérdemű munkásságával a szerzet szolgálatában és azután a szerzettől távol, leszolgáltta azt a tartozását, melyyel minden szerzetes az ő rendje iránt le van kötve. És Rómer ezúttal talált is püspököt, a ki az elbocsátott szerzetest tárt karokkal meggyéjébe befogadta. Ipolyi Arnold, Rómer fiatalkori barátja és első tudós mestere volt e püspök.

Ipolyinak nem sokára alkalma volt az új áldozárt egyházi kitüntetésben részesíteni. Egy gömörmegyei elhagyott, de érdekes kis falusi templom, a jánosi régi apátsági templom után, kapta az apáti czimét. Már 1872-ben érdeklődött Rómer e templom iránt, mikor br. Nyáry Jenő a templom bedüléssel fenyegető tetejére gyűjtést kezdeményezett.* Most Rómer lelkes gondolai alá vette a románkori stílusú kedves kis alkotást; lassan-lassan nemcsak tetje, de falai, oltárai, üvegablakai is helyreállottak a régi izlésben s mindezt a szegény jánosi apát nagyrészt a magáéból, részben pedig adományok-

* A. É. 1872. VI. 141.

ból cselekedte meg, magára nézve tetté változtatván azt a szavát, melylyel az egyházi javadalmak birtokosait mindig gáncsolta, mikor pusztulni engedték régi egyházaikat.

Röviddel a budapesti congressus után Lipovniczky a Váradon fönnálló irodalmi kanonokságok egyikére hozta javaslatba. Méltóbb szakember ritkán kapta e kitüntető jutalmat, mint ezúttal Rómer. Későn bár, de szerencsére nem elkésve cserélhette föl eddigi szerény javadalmú két állását és túl feszített munkásságát, sokkal kedvezőbb anyagi javadalommal és csöndesebb működési körrel, melyben azután még egy évtizeden túl élvezhette a nemzet jobbjától tisztelve munkás nyugalját.

Budapesti barátainak és tisztelőinek nagy serege megédesítette neki a válás utolsó perceit; 1877 december 18-án az egyetem, a múzeum a főváros tudományos társulatai s a hatóságok képviselői mintegy családi ünnepélyre gyűltek össze, melyben Rómer, ha nem lett volna is előbb róla tudomása, meggyőződhetett a legmelegebb szeretetről és legőszintebb rokonszenvről.

És a minő kedveltségnek örvendett Budapesten, ugyanoly szives vonzalmat tudott Váradon is ébresztetni, nem csak azért, mert derült kedélye itt is soká állandó társa volt, de azért is, mert állását oly beneficiumnak tekintette, mely a jótetés keresztény erényét kötelességévé tette s végül azért kedvelték, mert itt is, kivált az első években, mikor még teljes erejének örvendett, sok üdvös közügyi mozgatója volt.

Váradon a legrövidebb idő alatt gyökeret vert. A hogy fiatalabb éveiben Győrött és Pozsonyban, úgy most élte alkotmányán hű volt élete legfőbb elvéhez, hogy a hová a gondviselés helyezte, ott derekasan betöltse helyét. Egyházi kötelességei lelkiismeretes teljesítése után tehát itt is magántanulmányai, a közügy, a társadalom között osztotta meg idejét. Csakhamar általánosan kedvelt egyéniséggé lőn és oszlopos embernek tekintették, kinek minden téren jó hasznát vették. Mint olyant beválasztották a városi törvényhatósági bizottságba, főtámasza volt a várost szépítő társulatnak és a biharmegyei népnevelési egyesületnek. Valamennyi társulat között azonban mégis a biharmegyei régészeti és történelmi egyesü-

let állott legközelebb szívéhez és alig félévvel azután hogy Váradon megtelepedett, rajta volt, hogy a szunnyadó egyletet új életre ébreszsze. Rendezett régészeti és iparművészeti kiállítást és a kiállítással kapcsolatosan nyilvános előadásokat, melyek a kulturális ügyekben némileg lanyha közönséget kissé fölélesztették. Tíz évig vitte Rómer ez egylet ügyeit és itt is, mint hajdan Győrött, emlékül hagyott az utókorra egy csinos múzeumot és működéséről tanuskodik egy évkönyv, melyben 1888-ban mondott elnöki beszédén kívül három élénken irt cikk mutatja szellemi frissességét, melyet többszöri bénulás daczára meg tudott óvni.

Közkedveltségére alig bírának ez időből találóbb adatot említeni mint azt, hogy még a cs. és kir. hadsereg főtisztei is szívesen keresték föl vendégszerető házát és az ő kérésükre történt, hogy Rómer a katonai művelődési egyletben kétízben tartott előadást, egyik szólt az őskori erődítésekről, a másik a rómaiak hadügyéről. Püspöke és kanonoktársai szívesen éltek tanácsával, kivált művészi ügyekben; az ő javaslatára s az ő fölügyelete alatt folyt a püspöki palota s a székes templom helyreállítása és mikor a régi várban szt. László templomának romjai előtűntek, társai őt bízták meg, mint a káptalan leghivatottabb emberét, az ásatások vezetésével (1882—83). Ásatásairól közzétette előleges jelentését, de kimerítő műve nem jelent meg. E művében hátráltatta két más munkája, melyen azon időtájt egész erővel dolgozott, egyik Zalamegye monographiájának I. kötete, másik Biharmegye régészeti leírása, melyre folyton készült.

Régészeti kutatásai mellett a néprajz is mindig érdekelte; tanuskodik erről számos cikke, melyet váradi lapokban közzétett és egy érdekes fényképi album biharmegyei népviseletekről, melyet a budapesti kiállításra (1885.) küldött.

Magas kora daczára nem riadt vissza attól, hogy a Lissabonban tartott nemzetközi ősrégészeti congressusban részt vegyen (1880), melyről utóbb beható jelentést tett közzé. Hálával említi, hogy József főherczeg levelei Mádriddban és Lissabonban mennyire könyítették útját és hogy a két portugalli király minő kitüntető fogadtatásban részesíté a szaktudósokat.

1885-ben a magyar országos régészeti közgyűlés egyik elnöke volt; akkor adta elé vallomások czimén élte folyamata-t és megható volt, a mint nyilvánosan hálát mondott azon férfiaknak, kik őt tudományos pályáján gyámolítottak.

1888 ban a természettudósok tátrafüredi nagygyűlésén vett részt és Liptó megyében a mahalfalvai hradiszko őstábo-rát kutatta át. Alighanem ez volt utolsó régészeti szakvizsgá-lata, melyet kérésünkre, bár akkor már nagyon neheze-re esett, szívesen és szokott buzgalommal teljesített.

Ez évben még megadatott neki az öröm, hogy aug. 15-én megülhesse 50 éves áldozásának évfordulóját. Az üdvöz-letek egész árja hozta meg neki az ország minden részéből barátai, ismerősei szeretetének megható bizonyítékát; de egy sem hatotta meg annyira mint egykori fenséges tanítványá-nak sürgönye! Ez volt talán az utolsó nap a mikor igazán boldognak érezte magát, mert a mióta 1886-ban szeretett püspöke Ipolyi, kihez oly hálásan ragaszkodott, megdőbbsentő gyorsasággal sírba szállott, gyakran mélabús hangulat vett rajta erőt, gondoskodott sírhelyéről, sőt síremléket is rendelt magának. Szomorú sejtelmek csakhamar teljesültek, 1889. évi márczius 18-ikán örökre lehunyta szemét.

VIII.

Jó szívű ember, kipróbált jeles hazafi, igazi keresztény lelkületű pap volt. Gyöngéd szeretettel csüngött övéim. Minő meghatóan nyilatkozik, mikor fölszentelése 21 ik évforduló-ján róluk megemlékezik: «Mi a 21 év, mely előtt megáldám szeretett szüleimet és szép reményű fivéreimet? — és most magam állok megfosztva mindentől, mi embernek drága le-het, koros, gyengélkedő anyámmal, azon egyedüli szalaggal, mely leköt e nekem, mint sok másnak csak csalódást nyújtott világhoz.» E csalódások daczára menten tudta tartani kedé-lyét keserűségtől és jót tett mindenkivel, a ki szívéhez tudott férni. Pedig hogy mi könnyű volt e jó szívben rokonszenvet vagy irgalmat, barátságot vagy könyörületességet kelteni, azt mutatja jó barátainak és tisztelőinek óriási serege, mely min-denütt, a merre az országban járt, tárt karokkal fogadta és

mutatta a szegény sorsu könyörgök nagy száma, mely budapesti szállásának, mely nagyváradi házának küszöbét ellepte. Hány szegénysorsú deák részesült támogatásában, hány régi honvédtársát segítette, mindezt csak kevés közelálló barátja tudta.

Semmit sem ígért könnyen, de mindig híven állotta szavát, és jelszava «szóval tettel» egész életpályáján minden irányban életelve volt. A munkát mindenekfölött szerette és Rousseauval csak a munka változatosságában, nem a tétlenségben kereste pihenését. De a világot nem kerülte. Szerette a társadalmi örömeket, mert víg kedélye nem remeteségre volt teremtve; jó kedélyének, kitűnő társadalmi tehetségének, meg páratlan szívósságának köszönhetette mozgalmas pályáján sikereinek és népszerűségének javarészét. Sűrű útain, korábbi években, kedvessége daczára, tudományos foglalkozása miatt nem egyszer történt, hogy az ő rovására szánt éretlen élecek czéltáblája lőn. Legtöbbször olympusi nyugalommal tűrte, de a minő kedves volt rendszerint a humora, ilyenkor háborgó zivatarként tört ki belőle méltatlankodása és cikázó villámokat szórt a gúnyolókra.

Bátor és szókimondó volt Rómer mindig, megvolt a bátorsága, hogy évszázados előítéletekkel szembeszállani merészeljen. Húsz évvel ezelőtt hazánkban nem csekély dolog volt a nemzet kegyelele által szentesített tévedésekkel szemben kimondani az őszinte tudományos meggyőződést. Bátran szállott síkra az erdélyiek három előítélete ellen. Egyik a deési emlékhöz fűződik, hol őseink megszállottak volna, második a demsusi templomhoz, melyet még most is sokan római eredetűnek hisznek és harmadik a híres rabonbán poharának legendája. «Ezek, így mond egy ízben,* egy kritika nélküli korszakban oly nemzeti nimbust öltöttek, hogy ahhoz magyar embernek nyúlni szentségtöréssel határos.» És mégis előbb utóbb e dolgokra nézve tisztába kell jönni és kijelenti erről a rabonbán pohárról «minden jobbra-balra kacsintgatás nélkül,» hogy az XVI. századi kókusdió pohár, a minő sok van a n. múzeumban.

* Arch. Ért. 1869. I. 250.

Valljuk meg — így fejezi be hosszabb fejtegetését — akár mily nehézünkre essék s akár mily kegyelet ellenes mérnyületnek lássék — azt, hogy a mit eddig rabonbánok poharának tartánk, valósággal nem az.

S ezt merte Rómer kijelenteni Orbán Balázs könyvével szemben,* mely maga oly nagy kegyelet tárgya volt szűkebb hazájában a székelyföldön.

Máskor ugyanoly bátorsággal szembeszáll tévedéseken alapuló egyházi traditiókkal. Így a mikor a tévesen szent Erzsébetnek tulajdonított kőszegi misemondóruha késői voltát bizonyítja és a szegedi ferenczrendiek Szt. Gellért casuláját megfosztja az ősiség fényétől. «Szerintem, így szól,** nem szorúl a katholika egyház arra, hogy ilyen, ha mindjárt canonica visitatio hitelére alapított, de a dolog minősége által megczáfolt régiségekkel kérkedjék, hiszen ilyen visitation alapul a privigyei harang túlságos, de ál-régisége is.» Azután így végzi «Attól tartok, mikép elleneink idővel arra használandják az ilyen hagyományok kegyeletét, hogy még valóságos és kétségbevonhatlan régiségeink ellen is ellenvetéseket tegyenek.»

Mozgalmas élete a társadalom minden rétegével érintkezésbe hozta. Büszke férfi volt ő fölfelé, mert érezte önbecsét, és könyörületes, emberséges volt a legutolsókkal. Gög nem bántotta és önérzetét senki rossz néven nem vette, mert a mivé lett és a mije volt, önerejének, szellemi tehetségeinek és törhetlen kitartásának köszönhetette. Nem volt különz abban, hogy a közéletben szokásos kitüntetéseket megvetette, vagy a tudományos és egyházi pályán nyert címeket vagy egyéb elismeréseket kicsinyelte volna. De tévedés volna az akadémiai és egyéb hivatalos almanachokban neve mellett olvasható bel- és külföldi címek, rendjelek, rangok végnélküli sorát arra magyarázni, mintha Rómer hiúságból kereste, vagy azokban kielégítést lelt volna. Úgy érték ezek őt, mint a hogy a fény legerősebb árja az apró fákból kimagasló derék tölgyet éri. Nagyok és kicsinyek egyaránt tisztelték, mert

* Székelyföld leírása II. k. 58. l.

** Arch. Ért. I. 1869. 281.

kellett őt tisztelniök. Későn érlelődött ugyan e közelismerés, de a mikor megjött, mindenki úgy tekintette, mint az igazi érdem olyfajta jutalmát, mely önkényt száll az érdemes egyénre. Tudom, mert igen közel állottam a boldogúlthoz, hogy mind e külső elismerésnél, mindig nagyobbra becsülte azt a jutalmat, melyet becsülettel végzett munkája után éber lelkiismerete adott neki. Mert a legkényesebb kötelességérzet volt férfias jellemének egyik főtulajdonsága, s ez messze túlment a szerzetesi obediencián, mely néha gépies vak megadás és az emberi méltósággal inkább is megfér. Ép ez a nemes kötelességtudás jellemezte az ő egyházi életét is. Nem csak élete első és utolsó korszakában volt mintaszerű pap, mikor egyházi testület környezetében töltötte mindennapi életét, de akkor is, mikor kartársai ellenörködő szemeitől menten, a laikusok szélesebb és elnézőbb körében élt hivatásának. A laikusok közt mindig jól érezte magát, mert humánus és türelmes volt idegen nézetek és hitelvek iránt. Barátai és ösmerőseinél soh'se nézte a vallást, csak az erkölcsöt és jellemet és fölfogása a keresztény pap hivatásáról nagyon messze állott azon türelmetlen túlzók vakbuzgó hitétől, kik a szeretet vallásának zászlaja alatt erőszakkal ostromolják más emberek lelkiismereti szabadságát. Nem volt olyan mint ők, mégis kénytelenek voltak Rómerről elismerni, hogy az egyházi téren mint az egyházi műtörténet hosszú éveken át tanára és az egyházi műemlékek föntartása körül buzgólkodó archaeologus, leginkább pedig az egyházi művészet keresztény szellemben való emelése érdekében, különb érdemeket gyűjtött hosszú életében, mint szokott gyűjteni a zeloták nagy serege, mely legtöbbször csak izgat, üldöz és tüntet, de nem terem, és nem használ senkinek, legkevésbé saját egyházának.

Mit mondjak végül Rómer hazafiságáról? Nem bizonyította ő be martyromságával, hogy a hazát még saját tudományán és egyházi hivatásán túl is, mindenen fölött szerette?

Nem magasztalom külön ezért az erényeért.

Elég reátulnom egész életére, melynek e vázlatos rajz, tudom és érzem, csak hiányos, tökéletlen visszatükrözése.

De bármi halaványok és gyöngék szavaim azon nagy emlékezethez képest, melyet mindenki róla táplál, a ki igazán

ismerte, lehetetlen, hogy a ki e lapokat el fogja olvasni, ne érezzen valamit abból a kegyeletes tiszteletből az elhúnyt iránt, mely ő iránta e sorok írójáig élte fogytaig leköti.

Szerény és egyszerű a koszorú, melyet Rómer emlékének fűztem, de nem félek attól, hogy az ő emléke ezért kevésbbé fénylenék az utókor előtt. Állított ő magának «szóval tettel» oly emléket, melyre nézve közönbös, hogy minő koszorúk borítják talapzatát. Él ő most is, mikor nincs többé, a mint élt, mikor köztünk volt, szivünkben és alkotásaiban. Áldás reá!

FÜGGELÉKEK.

I. Rómer F. Ferencz arcképei és életrajzai.

A jelen emlékrajz készítésénél a következő irodalmi kútforrásokat használtam:

1. Életrajz a *Vasárnapi Ujság*ban 1861. 5. szám; arcképpel, írta V . . . a «Bakony» megjelenése alkalmából.

2. Életrajz az *Ország tükré*ben írta Frankl Vilmos 1863. 9. sz., 97—99. ll. képpel; abból az alkalomból, mikor Rómer Budapesten megtelepedett.

3. *Hazánk s a külföld* 1867. 10. száma képpel R.-től; leginkább az 1. számú életrajz alapján, mikor Rómer kiadta a Műrég. Kalauzt és az országgyűlés öt megválasztotta a n. múzeumnak Párisba küldendő kincseinek őréül.

4. *Magyarország és a Nagyvilág* 1870. 28. sz. képpel r. i.-től. Hiteles adatokon alapuló életrajz; abból az alkalomból jelent meg, mikor a napilapok honvédtábori főpappá leendő kinevezéséről szóltak.

5. *Győrmegye és Város* egyet. leírásában (1874) Dr. Roeszler közöl néhány adatot róla. (644. l.)

6. A *Vasárnapi Ujság* 1876. 41. számában megjelent képe és h. j. röviden jellemzi érdemeit a budapesti 1876-dik évi nemzetközi ősrég. congressus létrehozásában.

7. A *Fővárosi Lapok*ban (1877. 21. l.) Herman Ottó találó humorral jellemzi Rómer muzeumi tevékenységét.

8. A *Magyar Lexikon* XIV. kötete 398. lapján (1884) megjelent rövid életrajza.

9. Az orsz. rég. társulat X. évkönyvében (1886. 48—50 ll.) közli Rómer közgyűlési elnöki beszédét, melyben maga mondá el életének főbb mozzanatait.

10. A felsőmagyarországi múzeumegyesület X. évkönyvében (1886. 25—35. ll.) Dr. Rössler István közli, nagyrészt eredeti adatokból merített életrajzát.

11. A biharmegyei képes nagy naptár 1889. évi folyamában (36—41) W. L. megírta nagyváradi működését, képmelléklettel.

12. Elhunytá után a Vas. Ujság 1889. 12. számában —rs írta meg életrajzát az 1876-dik évi arczkép kíséretében.

13. A földtani közlöny XX. köt. 111—113 ll. közli Dr. Staub Mór megemlékezését Rómerről, melyet a geológiai társulat 1890. évi közgyűlésén elmondott.

14. A *Századok* 1891. évi márcziusi füzetében megjelent Dr. Fraknoi Vilmos emlékbeszéde, melyet Rómer fölött a tört. társulat márcziusi közgyűlésén tartott.

II. Rómer irodalmi művei.

1841. Zudar László sírköve. (Tud. tár 1841. Érték. IX. 63, könyomattal.)

1859. A győri főgymn. múzeum 1859-dik év kezdetén. (Győri Közlöny 1859. 14, 16—19.)

A legközelebb felfedezett római sírokról. (Győri Közlöny 1859. 69. sz.)

Uti jegyzetek Ó-Szöny, római régiségek. Győri Közlöny 71. l.

Szünnapi levelek E. F. k . . . i lelkész barátomhoz I—XIV.

(Győri Közlöny 1859. 73, 80—82, 84—88, 92—103.)

Moór. Tájismertetés. (Győri Közlöny 1859. 74.)

A Bakony földtani tekintetből. (Győri Közlöny 1860. 1., 2., 3., 4. sz.)

1860. A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat, Győr 1860. (Ismerteti a Magy. Sajtó 1861. 201.)

A szent-andrási régiség magyarázata. (Vas. Ujság 17. két ábrával.)

Régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. — A győri káptalan óriási antiphonáléja. — A hédervári kápolna Győrben. — Síremlékek. Emlék-fóliatok. (Vas. Ujs. 1860. 35, 46, 52. képpel.)

Felelet a «Közlöny»-ben hozzám intézett régészeti kérdésekre és még valami régészeti életünkől. (Győri Közlöny 1860. 6—12. 1862. 3. szám.)

Egy pár bizodalmas szó a győrvidéki vadászat kedvelőkhöz. (Győri Közlöny 25. sz.)

A főgymnasiumi múzeum. (Győri Közlöny 25. sz.)

Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban. (M. ak. Értesítő, a mathem. és term. tud. osztályok közlönye 1860/61. évi kötet 278—385. ll.)

1861. Régibb templomok ismertetése (Győri tört. és rég. füz. I., 186.)

Tarjáni románkori kőfaragvány. (Győri tört. és rég. füz. I., 189.)

Bevezetés Ráth Károly okmányközléseire V. László 1453—55. okmányairól. (Győri tört. és rég. füz. I. 305.)

Adalék a boszorkányperekhez. Komárom 1589 és 1627-ben. (Győri tört. és rég. füz. I. 1861. 176, 219, 322. II. 1863. 74, 158, 274. III. 1865. 176.)

Corvin-codex ismertetése a győri káptalan könyvtárában (Győri tört. és rég. füz. I. 8.)

Weörös Mátyás, nyéki, a boldogságos szűzhez énekei 1588. (Győri tört. és rég. füz. 1861. I. 65.)

Klempai ájtatos alapítványok (1501—1518). (Győri tört. és rég. füz. I. 1861. 60.)

Megint egy római sír városunkban. (Győri Közlöny 1861. 41.)

Győr-Szigeth 1592-ben. (Győri tört. és rég. füz. I. 278.)

Kesző 1692-ben Vas megyében. (Győri tört. és rég. füz. I. 76—79, 81—83, 237, 238, 246.)

Egy római kőkoporsó Győrött. (Győri tört. és rég. füz. I. 284.)

Ostyasütő vas 1565-ből. (Győri tört. és rég. füz. I. 382.)

A bőnyi ref. egyház XII—XIII. századbeli pohara. (Győri tört. és rég. füz. I. 234 rajzzal.)

A német-jahrendorfi szentségmutató. (Győri tört. és rég. füz. I. 97.)

Telekesi-félék XVII. végéről. (Győri tört. és rég. füz. I. 191.)

Hunyady Mátyás miseruhája. (Győri tört. és rég. füz. I. 288.)

Bánhidai románkori oldalajtó. (Győri tört. és rég. füz. I. 188.)

A győri főegyház. (Győri tört. és rég. füz. I. 272.)

Oroszvári románszaku templom. (Győri tört. és rég. füz. I. 186.)

1862. Néhány bizalmas szó a magyar harangtudomány érdekében Magyarországi papjaihoz, néptanítóikhoz és harangöntőikhez. (Vas. Ujs. 46. p. — Győri Közlöny 98. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1862. 50. szám.)

Elkésztett régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. (Vas. Ujs. 1862. 17, 20, 22, rajzokkal.)

Ráth Károly, képpel —r jegy alatt. Vas. Ujság. 1862. 565—566.

1863. A győri főegyház kincstára 1738-ban. (Győri tört. és rég. füz. II. 190.)

Schmidt Ferdinánd (természettudós) Vasárn. Ujs. 37. arcképpel. Egy római sír Budán. (Ország 1863. 47.)

A veleméri templom ügyében, két képpel. (Vas. Ujs. 47.)

Az ócsai templomon levő állítólagos Amalazuntha kép ügyében polémia R. E. S. (Rész Ensel Sándorral.) Amalazuntha —m— Sür-göny 1863. 239. — Végszó —m— 262, 263.

Archæologiai levelek Zalamegyéből. — Ipolyi Arnoldnak Rómer Flóris (Vas. Ujs. 1863. 33. 37. sz. I. A velemeri templom. 38. sz. II. A turnicei falfestmények, 39. sz. III., 40. sz. IV. A régi templomok ismertető jelei 41. sz. V., 42. sz. VI., 44. sz. VII., 45. sz. VIII., 46. 47. sz. IX., 49. sz. X., 50. sz. XI., 51. sz. XII. képpel.

Bakony helység lakói mint a győri főegyház harangozói. (Győri tört. és rég. füz. II., 192.)

Pannonia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnáról. (Arch. Közl. III., 35. Három tábla.)

Harang- és régészeti pósta. (Idők Tanuja.)

Középkori keresztelő medenczék. (Arch. Közl. III., 127. tizenegy ábrával.)

Kinisi Pál sírköve. (Győri tört. és rég. füz. II., 56.)

Breviarium 1481-ből. (M. Sion 1863. 149.)

Adatok a Corvin könyvtárból hazánkban fennmaradt codexekhez. (Győri tört. és rég. füz. II., 1863. 136.)

Pannonhalmi latin codex a pesti kir. egyetem könyvtárában. (Győri tört. és rég. füz. II. 1.)

Törvénytelen gyermekek ellen a katolikus egyház szigora a XV. század vége felé (M. Sion I., 1863. 309.)

Árpási szt. Jakabról címzett prépostság; bevezetéssel. Atalános tájékoztató eszmék a honi szerzetek történelméhez. (Győri tört. és rég. füz. II., 358. III., 1865. 31, 383.)

1864. A középkori téglapítézet Magyarországon. (M. orvosok és term. munk. IX. 350. tizenkilenc ábra.)

Zalamegye középkori egyházi építményei és azok jellemzése. (M. orv. és term. vizsg. munk. IX. 64.)

Régészeti eszmecsere. — Harangfeliratok. (Vas. Ujs. 2. sz. hasonlóan.)

A privigyei régi harang. (Vas. Ujs. 34. sz.)

Nyílt levél ifj. Adamik György urhoz. (A privigyei régi harang dolgában. Vas Ujs. 50.)

Magyar régészeti krónika (Arch. Közl. IV. köt. 3. füz., V. köt. 1. füz.)

Adalék az újabb magyar arch. könyvészethez (Arch. Közl. IV. k. 3. füz. V. k. 1. füzet.)

Pest városa legrégibb műemléke P. Napló 1864. nov. 16. szám.

Keresztény muzeum Pesten. Religio 1864. 34. és 36. sz.

1865. Filesont-tükörtok a XIV. századból (Győri tört. és rég. füz. III. 165. rajzzal.)

Egy XVI. századbéli vázlatkönyv. (Uj Korszak 1865. 25. száma.)

Horvát Márk, Kamicházi, Horvát- és Dalmátországi bán stb. másképp Vzdolyai Myslenovith Mark sírköve Nagy-Vázsonyban (Győri tört. és rég. füz. III. 213. kömetszettel.)

- A bakony-szombathelyi éremkincsről. (Arch. Közl. V. 109.)
- Okmányok IV. László 1274. febr. 22. (Győri tört. és rég. f. III. 107, 112.)
- Okmányok IV. László 1279. (U. o.)
- Okmányok. III. Endre 1291. május 18. (U. o. 113.)
- Okmányok. III. Endre 1297. decz. 8. (U. o. 115.)
- Római cseréptál. (Vas. Ujs. 1865. 5.)
- Ultimatum a honi harangisme ügyében (Vas. Ujs. 1865. 9.)
- Ismét egy szó a harangok ügyében. (Vas. Ujs. 1865. 50.)
- Tót-e a szemerédi templom felirata? (Magyar Sión 1865. 4. füz.)
- Prunksättel im National-Museum zu Pesth. (Mitth. der k. k. Centralcom. Wien 1865. 41. 1.)
- Dudik életrajza. (Vas. Ujs. (?).
- Schulz Ferencz életrajza. (Ország Tükre.)
- Adatok Hunyady és Capisztrán 1456-ik évi táborozásához (Győri tört. és rég. füzetek III. 188.)
- Névsorozata azon ipar, régészeti és műkiállításnak, mely a magyar orvosok és természetbuvárok összejárta alkalmával Pozsonyban rendeztetett 1865. Aug. 27.
- Figyelmeztetés az oklevéltan kedvelők számára (Győri tört. és rég. füzetek III. 361.)
- Beatrix Hunyadi Mátyás neje jól tudott magyarul. (Győri tört. és rég. füzetek III. 1865. 370.)
- Pozsony régészeti műemlékei. (Pozsony és környéke 1865) 127. két ábrával és Pozsony két régi képével.
- U. a. németül, Pressburgs archæologische Denkmale.
- Szarvasszói, máramosmegyei aranykincsről és a két hazában talált régi arany műemlékekről. (Arch. Közl. V. 1805. 29. hat ábrával.)
- 1866.** Az újabb időben Ó-Szőnyön kiásott római régiségek. (A. Közl. VI. 151.)
- Arch. mozgalom. (Arch. Közl. VI. 204.)
- Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. (Arch. Közl. VI. köt.)
- Még egyszer és utoljára Attila chalonsi gyűrűjéről. (Vas. Ujság 1866. 5.)
- Fölszólítás a Balatonban fölfedezett köfal érdekében. (Vas. Ujság 1866. 45.)
- Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. I. Rész. Oskori műrégészet. Pest 1866. 136. l.
- Fölszólítás a honi műemlékek kutatása és megismertetése érdekében. (Vas. Ujs. 1866. 12.)
- A magyar orvosok és természetvizsgálók 1865-ben Pozsonyban tartott nagygyűlésének évkönyve. Szerkeztették R. F. Dr. Kanka Károly és Dr. Rózsay József.

Egy középkori kolostor-iskola felszerelése. (Magyar Sion 1866. 11. füzet.)

A felső-szemerédi templom feliratának betűi nem cyrill betűk, maga a felirat pedig nem tót. (M. Sion 1866. VI. füzet).

1867. Első obsidián kőszeközök Magyarországon. (Arch. Közl. 1867. 161. l.)

Barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. (Arch. Közl. VII. 110.)

Trájáu szikla felirata. (Magyarország képekben 1. füzet.)

Szent Margit házi oltára. (Arch. Közl. VII. 19.)

Der Hausaltar der heil. Margaretha. (Mitth. der k. k. Centralcom.)

Arch. mozgalmak. (Arch. Közl. VII. 83, 213.)

Párisi levelek. (P. Napló 1867. 186, 196, 240, 245, 251.)

Catologue Spécial du royaume de Hongrie: Les objets de l'histoire du travail hongrois à l'exposition universelle de 1867. Paris 1867.

1868. Ó-kőkori eszközök Magyarországon. (A. E. 1868. I. 2—8.)

Az ősrégi kova- és obsidián-eszközökről. (Vasárn. Ujság 46. sz.)

Tudni való. (Arch. Ért. I. 1.)

Helyreigazítások az acai emlékkő dolgában. (Hazánk s a Külföld 1868. 47. sz.)

A nagy-röcsei harang fölíratáról. (Észrevétel Zombory Gusztáv közleményére. Vas. Ujság 1868. 3.)

Rövid jelentés az arch. osztálynak Egerben tartott üléseinek eredményéről. (A. É. I. 8—11.)

Egy középkori réztál. (A. É. I. 21—27.)

Egy-két szó műiparunk izlési irányáról. (A. É. I. 27—29.)

Visszapillantás a magyar tört. társulatnak Kolozsvárott tartott első vidéki nagygyűléséről. (A. É. I. 29—37.)

A legújabb ó-budai ásatások. (A. É. I. 41—44; 65—68; 91—94.)

Ismét néhány szó az obsidián eszközökről. I. 56—59.

Aperçu sur l'étude des temps préhistoriques en Hongrie. (Congrès intern. d'anthrop. et d'arch. préh. Paris 1868.)

Ráth Károly m. tud. akad. tag emlékezete. (Értekezések a tört. tudományok köréből.)

A komáromi jegyzőkönyvből 1592-ben. (Győri tört. és régészeti füz. IV. 438.)

Az ősrégi agyagművesség viszonya a történelemhez. (Századok II. 1868. 413.)

A pilini ásatások eredményéről és b. Nyáry Jenő gyűjteményéről. (Századok II. 347.)

A pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei. (Századok II. 95. U. a. Egyházi Lapok.)

Pannonhalmi ereklye-tartók. (Egyh. Lapok II. 562.)

A kalocsai érsekség házi oltára. (Egyh. Lapok II. 558.)

A Corvina ügyében tett vizsgálatokról. (Kivonat Akad. Ért. II. 1868. 39.)

Győri tört. és régészeti füzetek: tisztelt olvasóinkhoz. (Pest 1868. decz. 20. 445. l.)

1869. Ki volt Domokos fehérvári prépost származására nézve. (Századok III. 201. Ábra.)

Corvin-codex. (Kivonat Akad. Értesítő 1869. III. 4.)

Jelentés olaszországi utazásról a Corvin-féle codexek érdekében. (Kivonat Akad. Ért. III. 203.)

Ismeretlen Corvin-codex. (Akad. Ért. I. 109.)

Domokos fehérvári prépost breviariuma. (M. Sion 1869. VII. 50, 124. — Arch. Ért. II. 1870. 276. — Arch. Közl. VIII. 142.)

A mácsai gím-les, mint királyi vadásztanya. (Vasárnapi Ujság 28. Képpel.)

Egy góth templom alapjai Ó-Budán. (Budapesti Közlöny 1869. 94.)

Remek művészetű ereklye-tartók. (Egyházi Lapok és külön nyomtatban. Pest 1869. 84.)

A geszterédi ásatások és a szabolcsmegyei múzeum. (Arch. Ért. I. 181—185.)

Felterjesztés a primáshoz a pesti középponti papnöveldében felállítandó keresztény múzeum ügyében. (Arch. Ért. 188—193.)

A m. n. múzeum gyűjteményeinek szaporodása az 1869. évben. (Arch. Ért. II. 48.)

Új római sarcophag. (A. É. 201—207.)

Pesth's Stadtmauern. (Ung. Llyod 1869. márczius.)

Újabb ó-budai ásatások eredményéről. (Akad. Ért. III. 15.)

A tatárfalvi református templom. (Prot. tud. szemle. 1869. 8. sz.)

A tatárfalvi ref. templom. (Arch. Ért. I. 157. Két ábra.)

Rudolf koronaherczeg Ó-Budán. (Arch. Ért. I. 237.)

Adalék pecséttanunkhoz. (Arch. Ért. II. 262. Két ábra.)

ÉremleNyomatok harangokon. (Arch. Ért. I. 154.)

Éremlelet Alsó-Lendván. (Arch. Ért. II. 24, 28. Tíz ábra.)

Solmári római ezüst éremlelet (Arch. Ért. II. 77.)

Czimertani kérdés. (Arch. Ért. I. 105. Ábrával. Ugyanaz Századok 1869. 201—203.)

Utasítás a régi kéziratok lemásolására. (A. É. I. 193—194.)

1870. Érdekes éremlelet Budapesten a lövész-utczai 5. számú ház alapja ásatásánál IV. Béla idejéből. (Budapesti Közl. 1870. 120.)

Domokos fehérvári prépost breviariuma. (Magyar Sion VII. k. 50.)

Zur Geschichte der Carthause zu Aggsbach. (Ber. und Mitth. des Alterthumsverein. Wien. X. köt.)

Archæologiai mozgalmak. (Arch. Közl. VIII. 67. Arch. Ért. II. 30, 71, 135. III. 249, 263, 302.)

Képes kalauz a m. n. múzeum régiségtárában. (Pest. 1870. U. a nemetül Illustr. Führer etc. Ismertetve Új M. Sion 1870. I. 714.)

Péter pécsi püspök pecsétje 1312 körül. (Arch. Ért. IV. 231. ábra.)
Éremtani adalékok. (Arch. Közl. VIII. 56.)

Kettős kereszt. (Arch. Ért. IV. 298.)

A római Corvin-codexek egyes jellemzőbb lapjainak lemásolása. (Akad. Ért. IV. 80.)

Jelentés a m. n. múzeumnak az 1869-iki év utolsó negyedében történt szaporodásáról, tárgyainak használatáról és mozgalmáról. (Arch. Ért. III. 54.)

Fiume régiségeiről. (Magy. orvosok és term. vizsg. Munk. 1870. XIV. 409.)

Halotti halmok Magyarországon. (Magy. orvosok és term. vizsg. Munk. 1870. XIV. 405.)

Magyar viseletképek a bécsi császári könyvtárban. (Arch. Közl. VIII. 71, 199. Négy tábla.)

Régi sírköveinkről. (Arch. Közl. VIII. 208. Két ábra.)

Új falfestmények Zsegrán. (Arch. Ért. IV. 146.)

Középkori miniature-ök és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa. (A. E. 1870. II. 277—286 és 297—305.)

A zuani (wondorfi) szent sírkápolna. (A. É. 1870. II. 289—290.)

A czakói bronzedény. (A. E. 1870. II. 290—292.)

Régi arany kapocs. (A. E. 1870. II. 306—308.)

Hogyan lehetne régészetünkön segíteni? (A. É. 1870. III. 1—4.)

Czifra barbakori edény. (A. É. 1870. III. 18—19.)

Archæológiánk ügye az országgyűlésen. (A. E. 1870. III. 49—50.)

A windischgarsteni római ásatások. (A. E. 1870. III. 73—77.)

Pecséttani rejtély. (A. É. 1870. III. 77—8)0.

Semringen Mátyás szász gróf zászlóhegye. (A. É. 1870. III. 79—82.)

Honnan ismerem Corvin Mátyást. (A. É. 1870. III. 82—83.)

Adalék érmészetünkhöz. (A. É. 1870. III. 88—90.)

A tövisi templomok. (A. É. 1870. III. 93—95.)

A czakói bronzedény ügyéhez. (A. E. 1870. III. 114—115.)

Egy római korsó. (A. É. 1870. III. 115—117.)

A Corvin-codexek ügye a m. tud. Akadémia előtt. (A. E. 1870. III. 135—136.)

Hunyady Jánosnak egy leiratlan ezüstpénze. (A. E. 1870. III. 162—163.)

Egy könyvtár a reformatio idejéből. (A. É. 1870. III. 163—164.)

Egy érdekes lelet Alsó-Lendván. (A. É. II. 24—29.)

M. n. régiségek a múzeumban. (A. É. II. 31—33.)

Az abaúj-szántói kath. templom. (A. É. II. 57—60.)

- A szt-István-baksai halom ásátása. (A. E. II. 60—62.)
 A déloroszországi legújabb ásátások. (A. É. II. 67—69.)
 Solmári római ezüst éremlelet. (A. É. II. 77—84.)
 A művészi élet Bécsben 1868-ban. (A. É. II. 88—90.)
 Gyárfás István őstörténelmi kutatásairól. (A. É. II. 90—93.)
 Horvátországi úti-naplómból. (Arch. Ért. 1870. II., I. 101—107 ;
 II. 121—127 ; III. 146—148 ; IV. 162—165. A. É. 1870. III. 141—145,
 157—162, 180—184, 196—201, 226—228, 250—256. U. o. 275—280,
 294—297 ; IV. 9—12, 32—36, 57—61, 93—97, 109—112, 151—154.)
 Müiparnnk érdekében. (Arch. Ért. 1869. II. 167—168.)
 Az 1869-iki szépművészeti kiállítás Párisban. (Arch. Ért. 1869. II.
 182—185.)
 A n. múzeum rendeltetése. (A. É. 1869. II. 188—189.)
 A régiségek hamisítása. (A. É. 1870. II. 210—213.)
 Adalék pecséttanunkhoz. (A. É. 1870. II. 262—265.)
 Mátyás király arczképeiről. (A. É. 1870. II. 271—272.)
 Két szabolcsmegyei őstemető és egyéb régészeti leletek. (A. E. 1870.
 III. 173—180, 217—226.)
 Ermészeti adalékok. (A. E. 1870. III. 190—193, 206—208, 297—301.)
 Felszólítás az aradi gyűlésben részt veendő régészekhez. (A. E. III.
 210—212.)
 Faházak. (A. É. 1870. III. 229—230.)
 Felszólítás ügyfeleinkhez a magyar régészek albuma érdekében.
 (A. E. III. 230—231.)
 A görög-keletiek temploma Ráczkevéen. (A. É. 1870. III. 245—250.
 Képpel.)
 A szent-erzsébetfalvi lelet. (A. É. 1870. III. 269—275 ; IV. 12—13.)
 Schulcz Ferencz † október 22-én 1870. (A. É. 1870. IV. 1.)
 A keresztalakról. (A. É. 1870. IV. 98—99.)
 A geologiai archæologia. (A. É. 1871. IV. 121—127.)
 Régi kályhafiókok. (A. É. 1871. IV. 141—145.)
 A galgóczi ezüstdíszletet. (A. É. 1871. IV. 165—166. Képekkel.)
 Sarkantyú és kengyelvas. (A. E. 1871. IV. 167—169.)
 A régi műtárgyak hamisításával foglalkozó iparról. (A. É. 1871.
 IV. 176—178 és 199—203.)
 Agyagműveink helyes elnevezéséhez. (A. É. 1871. IV. 181—183.)
 Még egy szó a bronzkoronáról. (A. É. 1871. IV. 249—250. Két
 képpel.)
 Hogyan készülnek az obsidián késpengék. (A. É. 1871. IV. 250—252.)
 Hazai műipari kérdés. (A. E. 1871. IV. 285.)
 Régiségtáraink és gyűjtőink érdekében. (A. É. 1871. IV. 285—286.)
 A kettőskereszt. (A. É. 1871. IV. 298—300.)
 Városi múzeumaink. (A. É. 1871. IV. 309—314.)
 Még egy pár szó honi fatemplomainkról. (A. E. 1871. V. 1—7.)
 Képekkel.)

- Feliratos házi-edények. (A. É. 1871. V. 19—21.)
 Vajda-hunyadi falfestmények. (A. É. V. 21—22.)
 Erdy János †. (A. É. V. 15—26.)
 A népnevelés befolyása az őstörténelemre. (A. É. V. 35—38.)
 Érdekes római mérföld-mutatók Komárom megyében. (A. É. V. 40—42.)
 Érmészeti adalékok. (A. E. 1871. V. 45—47, 132—134, 164—166, 188—191, 281—285, 329—332.)
 Új falfestmények. (A. É. 1871. V. 59—61.)
 Igen érdekes éremlelet. (A. É. 1871. V. 63—67.)
 Két különös régi agyagmű. (A. É. V. 67—69.)
 A régi aranyforintok bélyege. (A. É. V. 97—99.)
 A magyar «Képes Krónika» ügyében. (A. E. V. 124—125.)
 Bitnicz Lajos †. (A. É. V. 145—147.)
 II. Ulászló király képmása. (A. É. V. 151—153.)
 Mozgalom az egyházi művészet terén. (A. É. V. 158—162.)
 Régi harangjaink és keresztelő-kútjaink ismertetéséhez. (A. É. 1871. V. 173—178.)
 Útmutatás azok számára, kik régi metszett köveket gyűjtenek. (A. É. V. 178—179.)
 Régészeti mozgalom hazánkban. (A. É. 1871. V. 182—185.)
 A m. n. múzeum köemlékei. (A. E. 1871. V. 197—201, 229—236.)
 Csömöri lelet. (A. É. 1871. V. 201—222. Rajzzal.)
 Régi írárok olvasása. (A. É. 1871. V. 205—209.)
 II. Ulászló és gyermekeinek arcképei 1507-ik évi okmányon. (A. É. 1871. V. 238—240.)
 Desjardins Ernő és a n. muzeum köemlékei. (A. É. 1871. V. 221—228, 253—263.)

1871. A régi Pestről. (Akad. Értesítő 107.)
 Pest városa fejlődéséről a visszafoglalástól 1750-ig. (Akad. Ért. 198.)
 Desjardins munkásságának ismertetése. (Ország-Világ 1871. 43. sz.)
 Csömöri lelet. (Arch. Értesítő V. 201. Két ábrával.)
 Szent-andrási őskori lelet. (Arch. Ért. V. 303. Hat ábrával.)
 Desjardins tanár és múzeumunk. (Arch. Ért. V. 195.)
 Érdekes római mérföld-mutatók Komárom megyében. (Arch. Ert. V. 40.)
 Igen érdekes éremlelet. (Arch. Ért. V. 63.)
 Az alsó-kamarási plébánia. (Tört. Adattár I. 12.)
 Az apáczai plébánia. (Tört. Adattár I. 35, 49.)
 A barlang-lakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. (Hazánk s a Külföld 1871. 5—8. Rajzokkal.)
 Alesúthi ásatások 1870. és 1871-ben. (P. Napló 1871. 91.)
 A bécsi «Képes Krónika». (A. É. 1871. V. 124, 272—273.)
 A szent-andrási őskori lelet. (A. É. 1871. V. 303—306. Képekkel.)

- A német anthropologiai társulat congressusa. (A. É. V. 306—310.)
 Mozgalom az egyházi művészet terén. (Arch. Ért. V. 158.)
 Régi harangjaink és keresztelő-kútjaink ismertetéséhez. (Arch. Ért. V. 173.)
 Még egy pár szó honi fatemplomainkról. (Arch. Ért. V. 1.)
 Vajda-hunyadi falfestmények. (Arch. Ért. V. 1.)
 II. Ulászló és gyermekeinek arcképei. (Arch. Ért. V. 150, 238, 274; 1872. VI. 89.)
 Útmutatás azok számára, kik régi metszett kőveket gyűjtenek. (Arch. Ért. V. 178.)
 Diszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből (15 ívrétű fénykép) ismertető előszóval. (Ismertetve Új M. Sion 1871. II. 233, és Századok 1871. V. 219.)
- 1872.** A népnevelők mint az őstörténelem pionnierjei. (Arch. Ért. VI. 26.)
 Hogyan lehet hamis patinát megismerni? (Arch. Ért. VI. 15—16.)
 Slavoniai érmeokről néhány szó. (Arch. Ért. VI. 293—297.)
 Emlékerem Buda visszavételére. (Arch. Ért. VI. 158. Ábra.)
 Rosos István könyvtára 1555-ből. (Arch. Ért. VII. 201—203.)
 A művészet a házban. (A. É. 1872. VI. 203—204.)
 Szerkesztői utószó. (Arch. Ért. VI. 320.)
 A magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága. (A. É. 1872. 226—232.)
 A régi magyar jelmezeiről. (Vas. Ujság 1872. 21.)
 Még néhány szó a néhány szóra (a szlavoniai érmeek dolgában)! (A. É. 1872. VI. 297—305.)
 Érmészeti adalék. (A. É. 1872. VI. 21—23, 54—49, 78—82, 133—135, 256—260.)
 Régebbi könyvtábláinkról. (A. É. 1872. VI. 69—72.)
 Két érdekes írnedvtartó. (A. É. 1872. VI. 99—102.)
 Felterjesztés arch. ösztöndíjak ügyében. (A. É. 1872. VI. 108—110.)
 Vezeklési súly (két ábrával). (A. E. 1872. VI. 122—125.)
 Storno Ferencz erdélyi vázlat-könyvéből. (A. É. 1872. VI. 127—128.)
 A szent-mihályi (Fehérmegye) éremlelet ismertetéséhez. (A. É. 1872. VI. 193—196.)
 Pecséttani adalék. (A. É. 1872. VI. 250—251.)
 A székesfejérvári vaskapú-toronyról. (A. É. 1872. VI. 251—252.)
 Már a törökök is megelőztek. (Arch. Ért. 1872. VI. 305—307.)
 Magyar ágyúak Bécsben. (Arch. Ért. VI. 146—151.)
 A magyar jelmez. (Ak. Ért. VI. 139—146.)
 Das alte ungarische Nationalcostüm. (Pester Llyod 1872. május 23.)
 Budapestnek régi látképe. (Arch. Ért. VI. 169—171.)
 Magyar női viselet a XVI. században. (Világtükre I. 122. 1.)
 A szihalmi oltárképről. (Arch. Ért. VI. 179—181.)

Igazolásomúl. (Századok VI. 653.)

Körrendelet az összes pénzügy-igazgatóságokhoz stb. (Arch. Ért. VI. 86.)

Mea maxima culpa. (Arch. Ért. VI. 156—158.)

1873. A győri antiphonáléről. (Akad. Ért. VII. 115.)

Régészeti mozaikok Magyarországon. (Arch. Közl. IX. 53.)

A m. n. múzeum római feliratos emlékei. (Budapest 1873. fol.)

Kalauz a m. n. múzeum régiségtárában. Második kiadás 1873. (Ismertetve Arch. Ért. VII. 1873. 297.) U. a. németül.

A régi Pest. Pest 1873. (Ismertetve Századok VII. 1873. 853. — Új M. Sion IV. 1873. 792. — Tört. Adattár III. 1873. 349. — Vas. Ujs. 1873. 33. sz.)

Érdekes árpádkori éremlelet. (Arch. Ért. VII. 94.)

Miért és mióta ferde irányú a kereszt a magyar szent koronán. (Magyarország és a Nagyvilág 1873. 41.)

Magyarország a bécsi világtárlaton 1873.

1874. Magyarországi régészeti emlékek. Régi falképek Magyarországon. (Budapest 1874. XIII többnyire színezett képtáblával és LXXVII fametszvényekkel, qu. 170 l. Ismertetve A. É. 1875. IX. 86—94.)

Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft. (Mitth. der k. k. Centralecom. f. Baudenkmale. Wien 1874. XIX. köt. 201. l.)

Zsid pecsége a XVII. századból. (Századok 1874. 584.)

Die römischen Inschriftsteine des ungarischen Nationalmuseums. (Pester Lloyd 1874.)

Bericht der Gruppe XXI (Nationale Hausindustrie) der Wiener Weltausstellung 1873. (Blätter für Industrielle 1874. 15—18. szám és külön nyomatban.)

Der ehemalige Badhaufen von Transaquincum. Ein Blatt aus der Römerzeit unserer Hauptstadt. (Ung. Lloyd 1874. december 4.)

1875. Catalog der bei Gelegenheit der XLVIII. Versammlung der deutschen Aerzte- und Naturforscher-Versammlung in Graz aus Ungarn ausgestellten prähistorischen Gegenstände 1875.

Zur Darstellung der «heiligen Familie». (Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 1875. 5. sz.)

Egyházi művészet. (Jelenkor 1875. július 17. 161. sz.)

Új házaspár. (Vas. Ujság 1875. febr. 14.)

Levél Toldyhoz. (Pesti Napló 1875. febr. 13.)

Jelentés a nemzetközi őstörténelmi és embertani congressus VIII-ik ülését szervező bizottság eddigi működéséről. (Hon 1875. aug. 3. Reggeli kiadás stb.)

Kiadatlan római feliratok. (Arch. Közl. 1875—76. X. 1, és külön nyomtatban.)

Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról. (Arch. Ert. 1875. IX. 9—17, 39—48, 78—81.)

Nemzeti műemlék-osztály. (Arch. Ert. 1875. IX. 33—34.)

Szent Simeon sirládája Zárában. (A. É. 1875. IX. 133—141.)

Egy álnak tartott nevezetes római felírás igazolása. (A. É. 1875. IX. 193—201.)

Ujabb római fölírtos kövek. (A. É. 1875. IX. 235—237, 271—273.)

Római sír Ó-Budán. A. É. 1875—289.

Régi pecséteinkről s különösen Drugeth János 1332-iki pecsétéről. (Századok 1875. 85.)

Mátyás király budai könyvtára. (Akad. Évkönyvek.)

Mátyás király és Beatrix arczképei. (Jelenkor 1871. jan. 1.)

Felhívás a Budapesten tartandó nemzetközi ősrégészeti congressus ügyében (Rómer Flóris mint főtitkár).

Kérelem a magyarországi első kőkori maradványok ügyében. (Vas Ujság 1875. Hét ábrával.)

Másodszori kérelem. (U. o. 37.)

Mikor találjuk az embernek első nyomát Magyarországon. (Hon 1875. jun. 19.)

A pápai reform. egyház levéltára és régibb terítői. (Vas. Ujság 1875. 33.)

A készítendő ősrégészeti térkép ügyében. (Hon, reggeli szám, 1875. szeptember 19.)

A jánosii templom az Árpád-korszakból. (Vas. Ujs. 13. Két képpel.)

Somogy megye régiségeinek kutatása. (Hon 1875. szept. 18.)

Magyar irodalmi unicum. Sylvester dialogusai magyar, latin, német és lengyel nyelven Krakkó 1531. Töredék. (Budapesti Közl. 1875. 36. sz.)

Die nationale Hausindustrie auf der Wiener Weltausstellung 1873. (Budapest 1875.)

1876. Érmészeti adalékok. (A. É. 1876. X. 122—123.)

A vas szegekről a pogány sírokból. (A. É. 1876. X. 123.)

Az őstörténelmi és embertani nemzetközi congressus ügyében. (A. E. 1876. X. 196—197.)

A krakói Corvin Mátyás korabeli magyarországi csillagászati készletekről. (A. É. 1876. X. 274—276.)

Corvin-codexek Thornban, Königsbergben és Szent-Pétervárott. (M. könyvszemle 1876. I. 1.)

Román és átmenetkori építmények hazánk területén. (Arch. Közl. X. köt. 2. füzet.)

Storno Ferencz: életrajz. (Vas. Ujság 1876. 52. sz.)

Corvin Mátyás miseruhája. (Kelet népe 1876. jun. 3.)

Im Interesse der Corvin'schen Bibliothek in Ofen. (Petzholdt

Neuer Anzeiger für Bibl. u. bibl. Wissenschaft. Dresden 1876. 4. Heft. 121. Seite.)

Mátyás és Beatrix egykorú arczképei. (Vas. Ujság 1876. 14. sz.)

Mátyás király budai könyvtáráról III. közl. (Életképek 1876. 128. l.)

Egy Beatrix királynénak ajánlott és nyomtatvány. (Magyar könyvszemle 1876. 1—8.)

Kalmanczai (jobban Kalmáncsehi) Domokos székesfehérvári prépost codexe. (U. o. 1876. I. 169—173.)

Mátyás és Beatrix egykoru arczképei. (Vas. Ujs. 1876. 14. Két arczképpel.)

Discours du secrétaire général au Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique VIII. session à Budapest. 4. septembre 1876. Budapest 1876. 8-r. ugyanaz angolul: An adress delivered at the opening of the international anthrop. congress held at Budapest. Washington 1877.

Roland szobrok hazánkban. (A. É. 1876. X. 9—20.)

Megfejtése a pilisi leshegyen talált írásnak. (A. É. 1876. X. 35.)

I. Mátyás királyunk emlékére veretett fémer. (A. É. 1876. X. 44—46.)

Arch. mozgalmak a ft. római kath. papság körében. (A. É. 1876. X. 61—62.)

A borostyánkő. (1876. A. É. X. 65.)

Magyar szent Erzsébetnek XIII. századbeli szobra. (1876. A. É. X. 77—80.)

A magyar fazekasságról. (A. E. 1876. X. 135—141.)

1877. Mik azok a Corvinák? (Vas. Ujs. 1877. 18.)

Adalékok a Corvina történetéhez. (Könyv Szemle II. 349—351.)

Emléklap a Corvin-codexről. (Vas. Ujs. 1877. 19 szám képpel.)

A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon. (A. E. 1877. XI. 69—78.)

Kálmánczay vagy Kálmáncsehy? (Arch. É. 1877. XI. 127.)

A bécsi képes krónikának másolata. (Arch. Ért. 1877. XI. 129—139.)

Egy régi harangfelirat. (A. É. 1877. X. 266.)

Két érdekes régiség. (A Szalay-féle gyűjteményből a n. muzeumba jutott római terra sigillata tál és 1607. évi czintányér. (A. É. 1877. XI. 305.)

Érmészeti adalék, régi sajtóhiba római érmen. (A. É. 1877. XI. 360.)

Adalék a régészeti kalászokhoz Pozsonyból és vidékéről (a pozsonyi magyar szt. Erzsébetről czimzett női kórodában létező zománczos és filigrános magyar kehely). (Arch. Ért. XI. 1877. 361—362.)

Adalék a magyar ötvösség történetéhez. (Századok 1877. 222, 407.)

A hazai ötvös czéhek szabályai. (Századok 1877. 795.)

Ezüstnemük és drágaságok összeírásai a XVI. századból. (Századok 1877. 546.)

Kirándulás a kertzi apátságához. (Arch. Közl. XI. köt. 1877. 1 füzet.)

A győri káptalan antiphonáléja. (U. o.)

Kiadatlan római föliratok. (U. o.)

Adalék a budai várnak a török foglalás előtti helyszíneléséhez.

Elnöki beszéd, melyet május 20-kán 1876-ban Gödöllőn mondott. (Gödöllő és vidéke történ. és régészeti múzeum egyeslet f. évi jelentése Budapest 1877.)

Galga völgye őstörténelmi szempontból. (U. o.)

Szemely gyaraki gróf Grassalkovits Antal beteges és unalmas gondolataiból. (U. o.)

Observations sur l'architecte français Ravèse. (Revue arch. 1877. 2. février p. 129.)

Mátyás király budai könyvtáráról. (M. T. Akadémia Évkönyvei XV. 1. darab.)

Zsid pecsétje. (Századok 1877. VIII. köt.)

Suum cuique; a szivárványozó üvegek és feltalálójok. Hon (1877. november.)

1878. Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. (Compte Rendu etc. II. Vol. 1. partie.)

Művészi mozgalom Biharban. (Hon 1878, március 14. reggeli kiadás.)

A háziipar. (Sárrét 1878.)

Schmidt Nándor, necrolog. (Vas. Ujság 1878. 241 l.)

1879. Vándorlevelek. (Arch. Ért. 1879. XIII. 240—241.)

Római feliratos oltárka Adonyról. (Arch. Ért. 1879. XIII. 283.)

Várad helye a könyvészeti irodalomban. (Magyar Könyvszemle 1879. IV 7—13; 89—93.)

Azon ágyúk és mozsarak, melyek Budán 1686-ban találtattak. (Arch. Közl. XII.)

Éjszaknyugati útam. (Akad. Értekez. 1879.)

Művészetünk ügyében. (Hon 1869. ápr.)

Hazánk református atyafiaihoz. (Hon 1879. jul. 31.)

Tihanyi vár regestruma 1585—90-ig. (Tört. Tár. 1879.)

A mezőtelegi ref. egyház ügyében. (Prot. Egy. és Isk. Lap. 1879. 52. sz.)

1880. 1881. Az episcopatus ceretensisről. (Különnyomat az Egyházművészeti Lapok VII. évfolyamából.)

Zománczos kehely (képpel). (Arch. Ért. XIV. 222—224.)

Tihanyi regestrum (vége). (Tört. Tár. 1880. II. füzet.)

III. Frigyes császár egyházi ruházata. (Arch. Ért. XIV. 123—192.)

Műlapok egy váradi pap muzeumából. (Képzőművészeti Szemle II. 4. sz.)

Nyílt levél dr. Szabó Károly kolozsvári egyet. tanár barátomhoz. (Bihar 1880. 128. sz.)

Az angyali üdvözlét. (Tájékoztató 1880. IV. sz.)

A hazai ipar érdekében. (Protestáns Egy. és Isk. Lap. 1880. 27. sz.)

Sárrétre való kirándulásom. (Sárrét 1880. 24. sz.)

Majcz és zománcz. (Egyházművészeti Lap. Budapest, 1881. 29—30. l.)

1883. Előleges jelentés a nagyváradi várban 1883-ban történt ásatásról. (Felolvastatott az orsz. rég. és embert. társulat 1883. évi október 30-án tartott ülésében. Arch. Ért. 1883. XVI—XXIV.)

Mit akarunk és mit akarnánk. («Bihar» négy számában.)

1884. Érmészeti levelek. («Bihar» 1884. 40 és 42. sz.)

Kirándulás a bihari Sárrétre és a magyar ízlés a reformátusok ecclesiáinál. (Protestáns Egyh. és Iskolai Lap. 1884. szept. 14 és kk.)

1885. A történeti érzék keltése a közönségnél, ünnepi menetek, szinpadai előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és muzeumok által. (Századok 1885. évi VIII. füzeté.)

Congressusi irományok. 114—135.

Mutatványok a biharmegyei népiparból és a nép ruházatából; a budapesti 1885. orsz. kiállítás alkalmából összeállította . . .

A lisboai congressus. (Arch. Ért. 1885. 150—255; 346—353.)

1886. A nagyváradi ezüstlelet. (A. É. 1886. 204—207. egy képes táblával és 385—392. három képes táblával.)

1887. A kisszebeni Berzeviczy-emlékről. (A. É. 1887. 360—362.)

1888. A nagyváradi ezüstlelet. (Biharm. rég és történelmi egyll. évk. Nagyvárad 1888. 1—4 l.)

A nagyváradi múzeumnak két ostyasütő vasa 1500 és 1564-ből. U. o. 58—63.)

Nemes családból való ötvös legény. (1612-ből) (U. o. 76—78.)

Közyülési megnyitó értekezés. (U. o. 121—128.)

III. Függelék.

Rómer az 1874-ik évi m. t. akadémiai almanachban (133. lap) említi, hogy irt számos cikket a Vasárnapi Ujságba, a győri Vaterland és Közlönybe, a Bécsben megjelent Feierstunden, Sonntagsblät-

terbe, az 1846—1848-ig a német pozsonyi ujságba a tanügyről és a mellékelt Pannoniába naponként a történelmi adatokat, továbbá a Pesti napló, Budapesti Közlöny, Hon, «Anzeiger des germ. Museum, a Pester és Ung. Lloyd-ba.

Azonkívül említi, hogy kéziratban készen állanak következő művei:
A rómaiak erődítési rendszere a Duna mentében.

Magyar jelmeztan (elfogadva a m. t. Akadémia által az Évkönyvek számára).

Magyarország régi falfestményeiről.

A győri Antiphonale.

Corvin Mátyás könyvtára.

Bericht der Gruppe XXI. für Hausindustrie auf der Wiener Weltausstellung 1873.

Az 1875. évi almanachban említve: kéziratban: a fazekas művesség.

Az 1880. almanach szerint 194. l. Kéziratban voltak:

Somogy régészeti monographiája.

A byssusokról és a régi misemondóruhákról Magyarországon.

Archaeologiai vázlatok. Házi iparunk. Felolvasta a Bihari rég. kiállítás alkalmával.

Casula und Pluviale Kaiser Friedrich III. von den Jahren 1444 und 1448.

Feldburgen und Feldschanzen bis zu den Zeiten der Römer. Das Militärwesen der Römer. Fölolvasta a nagyváradi katona művelődési egyesület üléseiben.

Az 1881. Almanach szerint 192. l. Kéziratban voltak:

Egy régi kehely felírás.

Zala megye monographiájához.

Kisebb cikkek a Vas. Ujs., Bihar, Nagyváradban stb.

Az 1885. évi almanach szerint 222. l. Kéziratban van:

Zala megye monographiájának I. kötete.

Biharmegyének régiségei. (Rajzokkal)

Archaeologiai kirándulás a Szilágységbe.

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I.	Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V.	Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI.	Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX.	Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X.	Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

I.	Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II.	Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III.	Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szeccsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V.	Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Erkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX.	Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X.	Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

I.	Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V.	Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> I. tagtól	„ 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollószy Juszinián</i> I. tagtól	„ 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arcképével)	„ 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Geza</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmics László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	„ 30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	„ 20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczy</i> <i>József</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	„ 20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	„ 15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	„ 25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	„ 60 kr.
VIII. Emlékbeszéd Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	„ 40 kr.
IX. Emlékbeszéd Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	„ 60 kr.
X. Emlékbeszéd Pott Frigyes Agoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	„ 20 kr.
XI. Emlékbeszéd Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	„ 30 kr.
XII. Emlékbeszéd Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	„ 30 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 14. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
ZSIGMONDY VILMOS

LEVELEZŐ TAGRÓL.

PÉCH ANTAL

L. TAGTÓL.

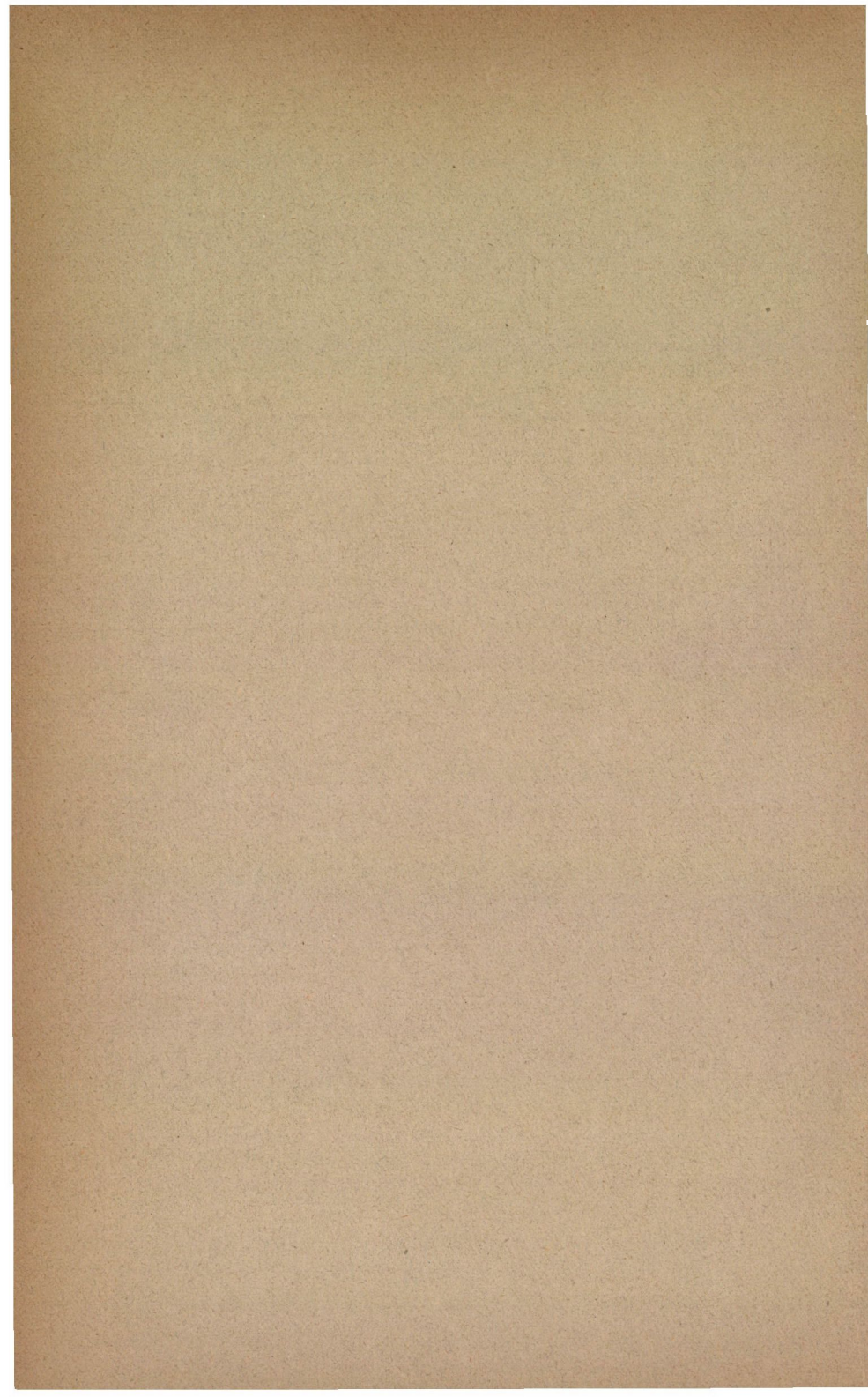
(Olvastatott az 1891. április 27-én tartott összes ülésen.)

Ara 25 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

ZSIGMONDY VILMOS L. T. EMLÉKEZETE.

PÉCH ANTAL, 1. tagtól.

(Olvastatott az 1891. április 27-én tartott összes ülésen.)

Fájdalmas érzéssel teljesítem kötelességemet, midőn a tisztelt Akadémia megbízásából Zsigmondy Vilmos elhunyt tagtársunk tanulságos, küzdelmes és sikerekben dús életének eseményeiről óhajtok kegyeletesen megemlékezni és kifejezést adni annak a mélyen és őszintén érzett szomorúságnak, melyet az ő halála mindnyájunkban keltett.

Az ő halála nagy veszteséget okozott hazai bányászati ügyünknek, tudományos irodalmunknak és a Magyar Tudományos Akadémiának; de legnagyobb veszteséget okozott nekem, ki benne egy mindig őszinte s egyenes lelkű igaz barátot, biztató, buzdító s vigasztaló szaktársat és ritka szeretetre méltó őszinte s önzetlen tanácsadót találtam mindenkor.

Barátságunk még selmeczi tanuló korunk idejében keletkezett és azóta egy félszázad változatos és rendkívüli eseményeinek lefolyása alatt soha meg nem rendült, sőt inkább mindig erősödött; ámbár csak ritkán láthattuk egymást és működésünk körei egymást csak ritkán érinthetvén, főképen a célnak, melyre mindketten törekedtünk, azonossága és gondolkodásunk menetének hasonlósága volt köztünk a szellemi kapocs, mely életünk minden alakulásában és fordulátában erősnek és változatlanul bizonyulva, bennünket az idők haladásával mindig szorosabban és szorosabban összefűzött.

Életünk legnagyobb részét egymástól távol töltöttük, de azért — barátságunknál fogva — mindig közel állottam hozzá, s látván, mily buzgósággal s lelkiismeretes pontossággal tölti be azt a helyet, melyre polgártársai bizalma állítá: a

legőszintébb vonzalommal tiszteltem benne az embert, a szakférfit és politikust.

Ez a tisztelet és érdemeinek őszinte elismerése bátorítanak szomorú kötelességem teljesítésében, midőn a Magyar Tudományos Akadémia kegyeletes szokása szerint ez alkalommal megújítani kívánom elhúnyt tagtársunk emlékezetét.

Zsigmondy Vilmos majdnem egy félszázadon át minden lelki s testi erejét hazai bányászatunk emelésére, hazai bányamívelésünk tökéletesítésére és bányavárosaink viszonyainak s a bányász nép sorsának javítására fordította; az ő működése, az ő tettei legékezebben szóló bizonyítványai annak, hogy egész életében buzgó és önzetlen hazafi volt; változatos eseményekben dús élete igen tanulságos; teljes figyelmünkre és becsülésünkre méltónak találjuk ebben úgy az egyszerű embert, mint a bányászt és politikust; el lehet róla mondani, hogy bányászati és politikai viszontagságai között mindig emberül megállotta helyét és minden körülmények között kedves, jó, becsületes ember tudott maradni.

Zsigmondy Vilmos született 1821. május 14-én Pozsonyban, hol atyja, Zsigmondy Samu, az ágost. evang. lyceumban tanár volt. Az atya tudományszeretete és bölcsesége nagy befolyással voltak a gyermek jeles tehetségeinek fejlődésére; mert ámbár már 12 éves korában elvesztette atyját, mégis csak az atyai befolyás hatásának tulajdonítandó a gyermekben korán ébredt és őt egész életén át híven kísérő tudásvágy és a lankadatlan szorgalom, melylyel ismereteit folyton bővíteni és terjeszteni igyekezett, valamint az a komolyság is, mely jellemét már akkor, midőn 17 éves korában a selmeci akadémiára jött, férfiasá tette.

Gyermekeveit a szülői házban gyakran megforduló művelt és tudós férfiak körében töltvén, korán elsajátította ezektől a komoly tárgyakkal való foglalkozás szokását, a szépnak, jónak és magasztosnak ismeretét, és azt a nemes ambítiót, hogy hazájának oly hasznos polgára legyen, kinek működése maradandó nyomokat hagyjon maga után hazánk jóléte fejlődésének történetében; és e célját el is érte; mert a nélkül, hogy az ősök hosszú sorával dicsekedhetnék, s a

nélkül, hogy nagy vagyon állott volna rendelkezésére : nevének s tudományának híre messzire terjedt hazánk határain túl is, és fáradhatatlan szorgalmának és tevékenységének eredményei folytán nagy tekintélyt szerzett szaktársai között az egész országban; azok pedig, kik leginkább voltak képesek férfias jellemének és szakismereteinek értékét megítélni, mert őt közelebbről ismerhették, teljes bizalmukat tanúsították iránta, midőn országos képviselőjöknek választották azt a férfit, ki saját erejéből emelkedett ki népünk középosztályából, melyből testi és lelki erőben bővelkedő kitünőségeink nagy száma származik.

Gymnasiumi tanulmányait részint Komáromban, részint Pozsonyban végezte, itt végezte a lyceumot is kitűnő sikerrel. 1838. október havában lépett a selmeczi bányászati akadémia hallgatói sorába. Gyorsan feltűnt itt szorgalmával, munkásságával és sokoldalú ismereteivel; szeretett olvasni és tanulni; kötelességeit mindig pontosan teljesítette és rövid idő alatt elnyerte tanuló társainak, valamint tanítóinak becsülését és szeretetét. Nem volt pedig legkevesebbé sem úgynevezett «könyvmoly», szerette a társaságot, és készséggel vett részt az akadémiai ifjúság mulatságaiban; de ekkor sem tévesztette szeme elől a tisztesség és illedelem határait; mulatozás közben is tudott magán uralkodni; távol tartotta magát minden túlzástól és kicsapongástól; minden tetteben mutatkozott a komoly férfias törekvés, hogy az akadémián töltött éveit ismereteinek bővítésére fordítsa és magát a gyakorlati élet feladatainak teljesítésére minél tökéletesebben előkészítse. A pályát, melyet magának választott, komolyan tanulmányozta, s annak nemesebb rendeltetését és nemzetgazdasági fontosságát teljesen felfogta és ehhez mérve és komolyan meggondolva intézte előkészítő tanulmányait a szép és hasznos pályára.

Midőn azután — tanulmányait végezve — alkalma nyílt tudományát a gyakorlat terén érvényesíteni, tette ezt annyi buzgalommal, körültekintéssel és fáradhatatlan szorgalommal, és e közben az alája rendelt munkások iránt mindig annyira jóságos és bajaikban mindig őszinte részvétellel segítő s irántuk atyailag gondoskodó előjárójuknak tanusította

magát, hogy rövid idő alatt megnyerte előjáróinak és alattvalóinak nagyrabecsülését; egyúttal pedig minden tettéből kitündöklött lelkes hazafisága és teljes mértékben megérdemelte, hogy neve azok közt említették, kik a magyar bányaipar és a magyar nemzeti műveltség előmozdításán sikeresen működtek; megmarad ezek között, valamint örökre felejthetetlen lesz emléke közelebbi barátai között is, kiknek az ő jóságos és minden igaz baráti tette kész jellemét, valamint önzetlen hazafias érzelmeit közelebbről ismerni alkalmuk vala; és felejthetetlen marad emléke családja tagjai között, kiket forrón szeretett és boldogítani törekedett, kiknek szeretetét, tiszteletét és forró ragaszkodását szigorú erényű és irányukban mindig gondos, gyöngéd és szeretettel teljes életével kiérdemelte, és kiknek a sors minden szeszélye között biztos támaszul és követésre méltó például szolgált.

Buzgón teljesítette hivatalos kötelességeit, melyeket munkás életpályájának folyamában magára vállalt és híven megfelelt a megbízatásnak, melylyel őt hazafias jellemének és tudományos szakképzettségének elismerésül polgártársai megtisztelték. Egész életén át egy eszme, egy alapérzelem volt vezetője: a tiszta hazaszeretet.

Rövid idő múlva gyakorlati életbe lépése után felbomlott hazánkban az iparos működésre elkerülhetetlenül szükséges béke és rend; a nemzet válságos helyzetbe jutott, melyben hű fiainak mindent feláldozó erőlködései mellett is elbukott és leveretett. E gyászos napok alatt is hű maradt Zsigmondy határozott jelleméhez; minden habozás nélkül és egész erejével működött szerény hatáskörében, hogy a gondjaira bízott államvagyon a pusztulástól megóvja és a magyar államnak megtartsa; és mikor a forradalom leveretett, férfias elszántsággal viselte a fogságban lánczait.

Ez időben, midőn nemzetünk fenmaradása forgott kérdésben, midőn a nagy megerőltetéstől kifáradva és a szenvedett veszteségektől elgyöngülve már alig számbavehető tényezőnek tekintettek bennünket elleneink: az volt szerencsénk, és az óvott meg a végpusztulástól, hogy akkor egy olyan nemzedék élte férfikorát, melynek lelkes hazafisága, polgári erényei és kitűnő szellemi tehetségei mindenkor büszkesé-

günk méltó tárgyát fogják képezni. Hogy e szomorú korszakra következett években nemzetünk el nem satnyult és meg nem semmisült, egyedül e lelkes nemzedéknek köszönhetjük, mely soha nem lankadó kitartással és buzgalommal, kimeríthetetlen türelemmel és önzetlen feláldozással törekedett államiságunk megmentésére és küzdött a hatalmat kiméletlenül használó elemekkel mindaddig, míg törekvését elvégre siker koronázta és a magyar állam újra föltámadt hamaiból.

E kiváló testi és szellemi erőkkel megáldott nemzedékhez tartozott elhunyt tagtársunk, Zsigmondy Vilmos is.

Midőn a szabadságért vívott küzdelmeink végét érték és a hazával együtt ő maga is lánczra veretett, az ő hazafias szívét is mély gyász és bánat tölté meg; de azért nem esett kétségbe és el nem csüggedett. Szerencséje volt, hogy fogságát Szilágy József tagtársunkkal, vele mindenben rokon-érzelmű barátjával tölthetné, kinek bölcsesége, férfias jelleme és magas műveltsége enyhíté bánatát és ébren tartá a nemzet újjá születésébe vetett bizodalmát, megerősítvén benne a hitet, hogy a nemzet el nem vesz, ha maga magát el nem hagyja és ha a kor kívánalmainak megfelelő szellemi munkásságot fejtven ki, lankadatlanul törekszik elérni a műveltség ama fokát, mely egyedül képes bennünket a nyugati nemzetek niveaujára emelni és köztök ismét számot tevő tényezőkké avatni.

Ettől az eszmétől áthatva, a mint fogságából kiszabadult, jellemének egész komolyságával hozzálátott a munkához és azóta folytonosan és soha ki nem fáradó tevékenységgel dolgozott azon, hogy hazánk a változott viszonyok követeléseinek eleget téve, az iparos államok sorában helyet foglalhasson. Tisztán tartotta szemei előtt a célt, a mennyiben az saját hatáskörében elérhető volt, és annak elérésére csak tiszta eszközöket alkalmazott. Az iparos vetélkedés és verseny sohasem csábította őt arra, hogy céljának elérésére kétes értékű eszközöket használjon, mert meg volt győződve, hogy az ilyen eszközökkel elért eredmény sohasem lehet az igazi haladás biztos alapja. Nagy mértékben elsajátította az emberekkel való megférés bölcsességét. Sikerei nem tették

elbízottá és ha munkásságában akadályokkal találkozott, nem csüggedt el, nem unta meg a törekvést és küzdelmet; mindig vigasztalást és új erőt talált tiszta lelkiismeretében és kötelességérzetében, melyek tevékenységének rugalmasságát fentartották, és ephemer eredmények hajhászásától megóvták.

Társalgása mindig szíves és elmés volt, de elmésségét sohasem használta mások gúnyolására vagy sértésére. Elméségén is áttetszett érzelmeinek nemessége és vidám társalgása annál hatásosabb volt, mert a szakjába vágó ügyeknek és tudományos kérdéseknek tárgyalásánál sohasem hagyta el komolysága. Így lett ő barátai körében a vidám társalgás élénkítője és fűszerezője.

Egész életében mindig törekedett a jót és nemest elérni és azok között foglalni helyet, kiknek körébe törekvéseik hasonlósága és nemessége vonzotta, és kikkel együtt működve remélhette, hogy nemzeti művelődésünk emelésére szolgáló tevékenységük nem fog minden eredmény nélkül maradni.

Mint a gróf Sándor uradalmához tartozott annavölgyi köszénbánya gondnoka megnősült, s nejével, Herglotz Idával, mind haláláig a legboldogabb házasságban élt. Az ég nem áldotta meg őket gyermekekkel, de Zsigmondy szívesen gyűjtötte maga köré rokonai gyermekeit, kikről atyailag gondoskodott.

Ilyen volt felejthetetlen tagtársunk *mint ember*; 1888. decz. 21-én költözött örök nyugalomba; nem mondhatjuk, hogy élete rövid volt, de azért mégis nagyon korán hagyott el bennünket, kik őt minden alkalommal szeretetünkre és becsülésünkre érdemesnek találtuk; s most, miután körünk-ből végkép eltávozott, élete mint követésre méltó fényes példa ragyog előttünk.

*

Lássuk már most, miképen működött Zsigmondy Vilmos *mint bányász*?

E kérdésre való feleletem csak akkor szolgálhat szakszerű működésének némi jellemzésére, ha mindenekelőtt

röviden ismertetem a tért és viszonyokat, melyek között tevékenységét kifejté; mert sajnos, bányászatunk még most is nagyon sokak előtt terra incognita!

Abból származik pedig ez a tájékozatlanság bányászatunk viszonyaiban, hogy nemzetünk eleinte nem akart a bányászattal foglalkozni, később pedig, 1867-ig, az alkotmány visszaállításáig, nem foglalkozhatott bányászatunkkal még ha akart volna is.

Keleti eredetünknek egyik folyománya, hogy árpádházi és vegyesházi királyaink sajátjuknak tekintették ugyan a bányákat, s azokat minden iratukban «*fodinae nostrae*»-nek nevezték, de nem tartották arra érdemeseknek, hogy művelésükkel tüzetesen bajlódjanak; kényelmesnek találták beszédni az úrbért és kamarai nyereséget, és e jövedelmek jelentőségét gyakran érezték; de nem tettek egy lépést sem arra, hogy a bányászatot fejlődésében előmozdítsák, vagy pedig közvetlenül saját közgeikkel műveltessenek bányákat.

Ősi hajlamunk még most is erre húz és szivesebben vesszük a minden fáradság nélkül nyert haszonbért, mint a gondos házi kezelés bővebb jövedelmét, mert ez csak sok gondnal, fáradsággal és munkával szerezhető meg.

Csak egyetlen egyszer történt a mohácsi vész előtt kísérlet, hogy e szokástól eltérjenek, de az is szerencsétlenül végződött.

Az úrvölgyi bányákat, melyek a Thurzóknak és Fuggeeknek dúsan jövedelmeztek, ragadta magához II. Lajos kincstárnoka, Fortunatus Imre, és azt vélte, hogy ha a bánya a kincstáré, folyni fog onnan a sok pénz Buda felé, hogy az üres kincstárt megtöltse; de nagy meglepetésére, a helyett, hogy pénz jött volna Úrvölgyről, a munkások kértek tőle fizetést, kérésük napról-napra sürgősebb és követelőbb lett; végre fellázadtak, s Verbőczynek kellett köztük a rendet helyre állítani.

Az osztrák házból származó Mária királyné, II. Lajos özvegye volt az első, ki a mohácsi vész után a körmöczyi bányák művelésének folytonosságát biztosítandó, saját közgeivel és saját költségén műveltette a körmöczyi altárót; fényes bizonyágát adván e tétével is a bányák nemzetgazdasági

értékének helyes felfogásáról és a bányászat iránti érdeklődéséről.

Az uralkodóház érdekei még szorosabban fűződtek azután a bányászat érdekeihez, midőn 1546-ban Fugger visszalépven az úrvölgyi bányák bérletétől, I. Ferdinánd értelmes, jó tiszteket hozatott csehországi és stájerországi bányáiból és a legjobb eredménynyel folytatta a művelést saját költségén; később pedig átvette Mária királynétól is a körmöczi vállalatot és bányáiban a kezelést az akkori viszonyokhoz mérve, mintaszerűen rendezte.

Az uralkodó érdeklődésének élénkségét tanúsítja, hogy Miksa király egy bánya-törvényjavaslatot terjesztvén az országgyűlés elé, midőn látta, hogy az illetők tájékozatlansága és a helyi érdekek sérelme miatt javaslata törvénynyé nem emelkedhetik, visszavonta azt és kinyilatkoztatta, hogy a bányászat ügyeinek intézését saját teendői közé sorolja és az országgyűlés befolyása nélkül fogja azt foganatosítani.

Az országgyűlés e határozatba belenyugodott és nem is gyakorolt 1867-ig — a forradalmi két évet kivéve — semmi befolyást a bányák kezelésébe, egyedül a pénzverés feletti ellenőrködést tartván fel magának.

E határozat volt az oka, hogy bányászatunk viszonyait a nemzet nem ismerte és saját hatáskörén kívül állóknak tekintette.

A XVII. század vége felé és a XVIII. elején nagy gondot fordított a kormány arra, hogy a törököktől visszafoglalt területeken a bányászatot ismét felélénkítse. Egyes szakembereket küldött Máramarosba, Biharba, a Bánságba és Erdélybe, kik a viszonyokat tanulmányozván, látókörüket és tapasztalataikat bővítették és a Selmecz vidékén fekvő bányák művelésének hiányait is felismervén, oda törekedtek, hogy a kezelést itt is rendezzék, szabályozzák és okszerű alapokra fektessék.

E törekvés adta meg az impulsust egy bányászati iskola felállítására, mert belátták, hogy minden törekvésük haszontalan lesz, ha saját bő tapasztalataikat nem közölhetik mindazokkal, kik a bányák kezelésére hivatva vannak.

Így keletkezett Mária Terézia királyunk alatt a selmeczi

bányász iskola, melyből néhány év múlva bányászati akadémia lett, s melybe sereglettek nem csak a magyarországi és osztrák birodalmi tanulók, hanem külföldiek is hallgatták az előadásokat, mert az akadémia tannyelve német lévén és a tanulók szokásai megegyezvén a német akadémiákon divókkal, egészen úgy tekinthették magukat, mintha Németországban lettek volna.

A magyar bányavárosok egy külön törvények alatt álló kerületet képeztek, melyet nem az ország alkotmányos törvényei szerint, hanem külön szabályokkal és utasításokkal a bécsi udvari kamara kormányozott.

Az országgyűléseknek állandó sérelmét képezte ugyan, hogy a bécsi udvari kamara valamely magyar hatóság (a bányavárosok) ügyeibe beleavatkozik; de azért minden úgy maradt, mint volt; és ámbár a bányavárosok maguk is folytonosan törekedtek, hogy ügyvitelüket a bécsi udvari kamarától függetlenné tegyék; de mert szabadalmaikat, melyek a magyar törvényekkel össze nem fértek, feláldozni nem akarták: egyedül az udvari kamaránál találhattak biztos védelmet, tehát ott is maradtak.

A bányavárosok ilyenén különállása a forradalomig tartott, midőn a privilegiumok megszűntek, a forradalom után pedig az alkotmány sorsában részesültek.

1867-ben helyreállított alkotmányunk, de most már más szellem uralkodott a bányavárosokban is, a privilegiumok visszaállítására és a bányavárosok elkülönítésére senki sem gondolt többé; az alkotmányosság áldásaiban részesültek a bányavárosok is és őszinte örömmel csatlakoztak a nemzethez, mely őket többi fiaival egyenlő kedvezményekben részesítette. Csak az octroyált bányatörvénynek néhány cikkét, melyek a nemzeti hagyományokat sértették, kellett módosítani; mit az országbirói értekezlet, melyben politikai és jogügyi kitűnőségeink közt Zsigmondy is részt vett mint szakértő, tapintatosan és a külön érdekeket lehetőleg kiegyeztető módon szerkesztett javaslatával meg is tett és az országgyűlés elfogadott.

Az alkotmány helyreállítása megindította a bányavárosok magyar oszódását és most Selmeczbánya egyike a felvidék

legmagyarosabb városainak. A kincstári bányaignazgatóság magyar ügyvitele, az akadémia tannyelvének megmagyarosítása és a lakosság lelkes hazafisága egy rövid évtized alatt egészen átváltoztatták a lakosság szellemét és nyelvét, mely azelőtt a műveltek közt kizárólag német, a nép között pedig tót vala; most alig lehet ott idegen szót hallani.

Nem így volt ez 1838-ban, midőn én Zsigmondyval együtt a selmeczi akadémiára jöttem. Német volt a tanítás, németek voltak a tanárok, németül folyt a bányák ügyvitele, a városi ügyek tárgyalása és a műveltek társalgása, német szellem uralkodott az egész vidéken és az akadémián is. Zsigmondy jól tudott németül, mert Pozsonyban nevelkedett; de magyar tanulótársaink nagy részének sok nehézséget okozott a német nyelvben való járatlanság; azonban abban az időben a selmeczi akadémia volt hazánkban az egyedüli intézet, melyben bányászok és technikusok a pályájukhoz szükséges tudományokban alapos oktatást nyerhettek; hogyha tehát Bécsbe vagy külföldre menni nem akartak, Selmeczre kellett jönniök és el is jöttek számosan, úgy, hogy 1839-ben az első évfolyamban 121 hallgató közt 69 volt magyar. Így volt ez akkoriban rendesen minden évben és valójában megdöbbenő, ha e számhoz hasonlítjuk a tanulók mostani számát, mely a 10-et ritkán haladja meg!

Akkor idegen nyelven kellett tanulni a hiányosan felszerelt tanintézetben a bányászat gyakorlásához szükséges tudományokat négy évig; most pedig édes anyanyelvünkön tanulhatunk mindent és intézetünk bőven el van látva minden szükséges taneszközzel, a tanfolyam pedig csak három évig tart; és mégis akkor tömegesen látogatták tanintézetünket a magyarok, most pedig évről-évre kisebbedik számuk!

Nagyon eltérnék mostani feladatomtól, ha e szomorú jelenségnek okát itt kimutatni akarnám; de megemlítését nem mellőzhettem, mint nagyon tanulságos jelét viszonyaink változásának.

Zsigmondy kitünően végezte tanulmányait az akadémián, a tanulói évek alatt szorgalmasan ellátogatott a bányákba és nagyjában megismerkedett viszonyaikkal; már

tanuló korában felismerte, mily rendkívül fontos egy bányája vezetőjére nézve, hogy vidékének geológiai szerkezetét ismerje; és gyakran tett e czélból kirándulásokat Selmecz környékén; általában határozott férfias jelleméhez mért komolysággal készítette elő magát a választott pályára, melyen tudományos képzettségének, tettejének és tevékenységének tágas terét látta maga előtt.

1842-ben végezte az akadémiát, és 1843 márczius 30-án lépett állami szolgálatba mint gyakornok.* A nándoraknai bánya vezetését bízta reá a selmeczi főkamagrófi hivatal, melynek élén akkor Svaiczér Gábor főkamagróf állott, ki Wiesner Antal akkori főbányatanácsossal együtt méltán megérdemelte a selmeczi bányák regeneratora nevét. Már rég nem voltak a selmeczi bányáknak oly kitünő főtisztjei, mint e kettő; meg is látszott működésük hatása az egész bányászatban, mely kezük alatt új életre ébredt. Nagy vállalatok voltak megindítva: a selmeczi, körmöczi és magurkai altárók, zúzóművek Selmeczen és Körmöczön, és a kohóművek ujonnan szervezve élénk működésben állottak; Svaiczér eszközölte ki az udvari kamarától annak az elynek kimondását, hogy a kohókat nem tekinti a kincstár jövedelmi forrásul; ettől az elvtől eltért ugyan későbbben az udvari kamara, de ismét felkarolta azt az alkotmány helyreállítása után a magyar kormány, és maig is alkalmazza.

Ilyen iskolában tette Zsigmondy első lépéseit a gyakorlati bányászat terén, és szorgalmával, a viszonyok helyes felfogásával, és okszerű intézkedéseivel annyira feltűnt a fiatal gyakornok, hogy a következő évben már a bécsi központi bányaigazgatóságnál, és azután nemsokára az udvari kamaránál kapott alkalmazást.

Itt azután rendelkezésére állottak: a terjedelmes könyvtár, a térképek tára, az irattárban levő régi és újabb jelentések, melyekben sok gyöngyszem is van eltemetve, az ásványgyűjtemények és a statisztikai adatok nagy halmaza; mind olyan tárgyak, melyekből a szenvedélyes fiatal bűvár ismereteinek tárházát nagy kincsekkel gazdagította; a tudományos

* Földtani közlöny. 1890. XX. kötet 265. lap.

érintkezések pedig szakjának legkitünőbb férfiával az áttekintésnek és tudományos felfogásnak mindinkább nagyobbuló körét tárták föl szemei előtt, és megoldandó feladatainak mindig bővebb és bővebb ismeretére vezették.

Világos volt már ekkor a gondolkozó fők előtt, hogy a bányamívelés régi rendszerét elhagyva, azt újabb és a kor követelményeinek megfelelőbb alapokra kell fektetni; mert az újabb kor a geologia, mechanika és chemia vívmányait felhasználva sokkal hathatósabb eszközökkel rendelkezik a bányamívelés körében, mint a régi kor; de ez eszközök használata aránytalanul nagyobb tőkék befektetésével jár, melyeknek hasznát csak akkor lehet kielégítőnek tekinteni, ha hosszú ideig és lehetőleg egyenlő mértékben élvezhetjük.

A régi bányászok nem szerettek rövid idő alatt nagy összegeket befektetni, inkább elkínlódtak hosszú évtizedeken át, sőt száz évig is, évenkénti kisebb befektetések mellett; de ha azután elérték czéljukat és megnyílt előttük az áldás, akkor elfelejtettek minden szenvedést, nem gondoltak sem multa sem jövőre, hanem teljes erővel aknázták ki az isten adományát a meddig tartott; hogy ha pedig elfogyott, újra kezdték a nyomorúságos mívelést!

Az újabb kor nem sajnálja a nagyobb befektetést, de nem elégszik meg ingadozó vagy csak rövid ideig tartó eredménnyel, hanem áldozatainak hasznát folytonosan és állandóan akarja élvezni.

A bányamívelés újkori vezetőjének tehát oly módon kell rendezni munkálatait, hogy a jövőt sohasem veszítse el szeme elől, és ha elérte a jó eredményt, annak bőségéből megtegye a folytonosság fenttarthatására szükséges áldozatot. Az élvezet állandósítása a fő cél, melyet az újabbkori jó bányász elérni óhajt!

Kell pedig ehhez fáradhatatlan szorgalom, és tevékenység, kiváló képesség, szakértelem és szerencse; — mindenek előtt szerencse! Igaz ugyan, hogy a szerencse néha a legbuzgóbb tevékenységtől és legelismertebb szakértelemtől is megtagadja a jutalmat, míg sokszor egészen váratlanul hullatja áldását kegyeltjeinek ölébe; de azért nagy fatalistáknak kellene lennünk, ha az áldás hullását minden tevékenység nél-

kül akarnók elvárni; mert annyi bizonyos, hogy biztosabban elérjük azt szakértelemmel és szorgalommal végzett munkánk mellett, mint a nélkül.

Zsigmondynak volt kiváló szaktudománya, fáradhatatlan szorgalma, buzgó tevékenysége, foglalatosságait a szakja iránti lelkesedés és szeretet kedvesekké tette előtte, és volt szerencséje is; különös érdeme pedig: hogy a szerencsét fel tudta használni.

1846. május 1-én Zsigmondy a Reschitza melletti dománi kőszénbányához gondnokká és bányamérnökké neveztetett ki.

A törököktől visszahódított Bánság délkeleti részében — a múlt század közepe táján végrehajtott kutatások következtében — a kincstár kezelése alatt élénk bányamívelés fejlődött, melynek vezetésére Orawiczán egy bányaigazgatóság székelt. Graenzenstein Gusztáv k. udvari kamarai tanácsos, az alkotmány helyreállítása után magyar pénzügyminiszteri államtitkár, volt akkor a bánsági bányakerület igazgatója, ki helyesen fogván fel a kőszénbányászat nemzetgazdasági fontosságát, nagy figyelmet fordított a Reschitza és Stájerlak vidékén található kőszéntelepek felkutatására. E telepeket a múlt század végén fedezték fel, és azóta magánosok mívelték csekély erővel és eredménnyel; pedig e telepek hazánk iparára nézve rendkívüli fontossággal bírtak, mert jó minőségű kokszolható fekete szenet tartalmaznak.

Graenzenstein indítványa következtében leutazott 1845-ben Layer udvari tanácsos Zsigmondyval együtt Orawiczára, és miután a kincstár számára megváltották a magánosoktól mívelt bányákat, megállapították a jövő nagyszabású mívelés tervét, mely szerint a termelést évenként két millió mázsára fokozni óhajtották. E tervezet végrehajtása nagy befektetéssel járt, aknákat, altárókat, vasútakat, munkáslakásokat kellett építeni, és időközben a széntelepeket a tömeges termelésre előkészíteni. E munka a telepek vastagságának változékonysága és a gyakori vetődések miatt rendkívüli figyelmet és szakképzettséget kívánt; és legvilágosabb tanúsága annak a bizodalomnak és becsülésnek, melylyel az akkori bányászat legkitünőbb férfiai közül Layer és Graen-

zenstein e fiatal bányamérnök iránt viseltettek, az, hogy e fontos munkálatok közvetlen vezetését reá bízták.

Zsigmondy teljes mértékben megfelelt e bizodalomnak annyira, hogy midőn Graenzensteint a magyar kormány Debreczenbe a központba rendelte 1849. május havában, Zsigmondyra bízott az igazgatói állomás helyettesítése mindaddig, míg Szlávy József oda meg nem érkezett. E két férfiú együttes tevékenységének — rendes viszonyok között — a legszebb eredménye lett volna; de nem sokáig működhetek együtt; megóvták ugyan a kincstári műveket a szétromboltatástól, de a forradalom leveretése után ők is fogságba jutottak.

Egy év múlva, 1850. július 24-én kiszabadulván fogságából Zsigmondy, a kincstári szolgálatból kizárva találta magát; azokba a körökbe, melyekben eddig működött és jó nevet vívott ki magának, többé be nem léphetett, s belépni nem is akart; működésének újabb tért kellett keresnie, és rövid idő alatt talált is; legelőször ismét Reschitzát kereste fel és megkezdte ott későbbi apósánál, Herglotz György bányabirtokosnál, a bányák felmérését; 1851. márczius 29-én azonban megnyerte Graenzenstein Gusztáv ajánlatára gróf Sándor Mórícz annavölgyi bányájának igazgatását.

A politikai zaklatásokat nyugodtan tűrve, szakmájának szeretetétől elteve, törhetetlen munkakedvvel fogott a gondjaira bízott bányák érdekes viszonyainak tanulmányozásához.

A sárisápi határban Esztergom mellett fekvő annavölgyi széntelepeket 1805-ben fedezték fel és azóta folytonosan művelték, de igen kevés gondot fordítottak arra, hogy a település viszonyait tisztázzák; ismeretlen volt a vidék földtani szerkezete, a szén lefejtésére olcsó, de veszedelmes módot alkalmaztak és a szállítás nagyon primitív és nehézkes vala; s egyáltalában nagyobb mennyiségű szénnek előállítására nem voltak a bányák berendezve.

Zsigmondy tekintettel a munkások biztosságára és a bányamű fentartartására, szabályozta a fejtés módját, melyvel elejét vette annak a veszedelemnek, hogy a bányában tűz támadjon; egyszersmind szabályozta és nagyobb mennyiségek kiemelésére is alkalmassá tette a szállítást. Intézke-

dései, melyeket e tekintetben foganatosított, igen czélszerűek és a bányamívelés eredményeinek állandósítására és jövedelmességére nagy befolyással valának; de ezeknél sokkal fontosabbnak és nem csak a kezelésére bízott bánya jövődjére, de általában az egész esztergomi szénmedencze bányászatára nézve a legüdvösebb hatásúnak tartom működésének azt a részét, melylyel a geologiai és települési viszonyok fölismerésére és tisztázására törekedett.

Hantken Miksa tagtársunk, akkor Doroghon bányatiszt, ugyane czélra törekedve, terjedelmes és tüzetes vizsgálatokat végzett az egész vidéken és rendkívül érdekes fölfedezéseket tett, melyek nagy figyelemben és elismerésben részesültek a szakkörökben.

Nagyon gyakran megtörténik ugyanis, hogy a bányászok ingadozó és bizonytalan alapokon indulnak a széntelepek fölkeresésére és sokszor nagy összegeket költenek eltévesztett kutató munkálatokra, mert nem ismerik a vidék földtani viszonyait részletesen; pedig az egyes rétegek és települések korának pontos meghatározása nélkül a szénre való kutatás csak tapogatódzás, és a fúrás, ha széntelepét nem talált, egészen kárba vészett munka marad. Különösen áll ez az esztergomi barnaszénterületre nézve, melyet a különböző korú rétegeknek egész sorozata alkotott.

Hantken azt tapasztalta vizsgálódásai közben, hogy minden rétegnek megvannak a maga sajátos foraminiferái, melyeknek segítségével biztosan meg lehet jelölni a réteg helyzetét az egész képződményben még akkor is, midőn a rétegben teljesen hiányoznak szabad szemmel látható kövületek.

E fölfedezés következtében rendkívüli fontosságot nyertek a fúrások, még oly esetben is, ha a szenet el nem érték; és a fúró iszapja, melyet azelőtt, ha szenet nem tartalmazott, mint értéktelen sarat eldobtak, igen értékes tárgya lett a tudományos góresői vizsgálatoknak, és a rétegek helyzetének felismerésére biztos alapul szolgálhatott.

Hantken vizsgálatai a sárisápi bányák viszonyait is teljesen megvilágították; Zsigmondy lett az ő legbuzgóbb és leghívebb tanítványa és a sárisápi bányák értéke az ő kuta-

tásai és föltárásai következtében — soha nem reménylett mértékben — emelkedett.

Elég lesz a sok közül csak egy példát említenem.

Az esztergomi harmadkorú medenczében eocen- és oligocenkorú széntelepek vannak; az eocenkorúak átlagos vastagsága 8—10 méter, az oligocenkorúaké 1—1½ méter. Sárísáp határában az oligocen széntelepnek voltak kibúvásai és a művelés e telepen történt. A művelés szélső határán hajtott föltáró vágattal egy vető lapra jöttek, melyen túl a széntelep rendkívüli vastagságban állott előttük. E bőséges áldásnak — természetesen — nagyon megörültek és csak azt sajnálták, hogy a telep vastagsága nem tartott 100 méterig sem és a telepet egy vető ismét elvágta.

Hantken és Zsigmondy tanulmányai nélkül nem lett volna e viszonyoknak mélyebben ható következménye; de ők megvizsgálván a feltárt kőzeteket és foraminifera-tartalmukat, meggyőződtek, hogy a vastag telep eocenkorú, a régebben ismert és műveltetett vékony telep pedig oligocenkorú, és alatta ugyanazon Nummulites Lucasana réteg fekszik, melyet ők a doroghi és tokodi szénbányákban az eocen-telepek felett 70—80 méter magasságban találtak.

Aztkövetkeztették ezekből, hogy a régen ismeretes 1—1½ méter vastagságú széntelep alatt 70—80 méter mélységben még 8—10 méter vastagságú szén fekszik, és azt szerencsésen meg is találták, mi által a bánya értéke rendkívüli módon emelkedett.

Zsigmondy annyira meg volt győződve Hantken fölfedezésének rendkívüli gyakorlati hasznáról, hogy még akkor sem hagyta el soha a fúróiszap gyűjtését és megvizsgálását, midőn artézi kútjait fúratta; és Hantken megjegyzi egyik értekezésében, hogy a fúróporral — fájdalom — még most is nagyon gondatlanul és könnyelműen bánnak el bányászaink, csak egyedül Zsigmondy az, ki a fúrópor tüzetes megvizsgálását soha el nem mulasztja.

Ily módon földerítve lévén az esztergomi barnaszén-képződmény viszonyai, tekintettel arra, hogy az észlelhető földtani jelenségek szerint a szénképződmény legalább 12 □ mérföldnyire terjed, és hogy egy □ mérföldnyi terület alatt

mintegy 5000 millió métermázsza barnaszén fekszik, melynek eddig feltárt részei mind legjobb minőségűek: valóban alig fogható fel, hogy ennek a vidéknek, ennek a nagyra fejleszthető bányászatnak még maig sincs vasútja! Nagyon érezte Zsigmondy is a vasút hiányát és meg volt győződve, hogy azon előbb-utóbb segítve lesz, de reményének teljeseését nem érhette meg.

A vasút hiányán kívül még egy nagy akadályát tapasztalta Zsigmondy az esztergomvidéki bányászat kifejlődésének az ott divatozó bérleti rendszerben.

A bányák birtokosai rendszeren nem maguk mívelik bányájukat, hanem bérbe adják lehető rövid időre. Ennek következménye nagyon akadályozza a széntermelés emelkedését, mert a bérlő vonakodik olyan terjedelmű föltárásoktól és nagy befektetésektől, melyeknek hasznát esetleg csak az utána következő bérlő láthatná. E körülményen csak a bányamívelés felszabadításával segíthetne a törvényhozás és Zsigmondy a legmelegebb szószólója volt annak, hogy a tervezett bányatörvény a bányamívelés megengedését és feltételeit függetlenné tegye a földbirtokos akaratától, és hogy a bányamívelőtől fizetendő megváltás díját a törvény határozza meg. Zsigmondy tagja volt az új bányatörvényjavaslat tervezetének megbírálására 1871-ben és 1884-ben összehívott bizottságnak, de — sajnos, — hogy nem érhette meg törekvéseinek teljesülését.

1859. végén megvált Zsigmondy az annavölgyi bányák igazgatásától, és 1860-ban Budapestre költözött; azt vélte, hogy az esztergomvidéki telepek földtani viszonyainak tüzetes ismerete folytán, mint magán bányamérnök és bányagynök igen jó szolgálatokat tehet a magán bányászoknak, kik gyakran fogják kikérni tanácsát. E várakozásában csalatkozott, és csak nagy nélkülözésekkel tarthatta fenn magát Budapesten; mert a szakértői véleményekről még most is rendszeren azt tartják nálunk az érdekeltek, hogy a tanács, melyet a szakértő látszólag minden fáradság nélkül és rövid idő alatt megadhatott, eléggé megvan jutalmazva a szíves vendéglátással, és majdnem zsarolásnak tartják, ha a szakértő ezenkívül még pénzt is kér!

Zsigmondy folytonos tevékenységhez szokva, a Budapesten bőven rendelkezésére álló időt egy *Bányatan* megírására használta fel, és annak első kötetét 1864-ben ki is adta, kiemertően tárgyalván benne a kutatást és földfúrást különös tekintettel a kőszénbányászatra, és röviden megemlékezvén az artézi kutak elméletéről és vizének befoglalásáról. Emunka volt magyar nyelven az első bányászati szakmunka és eltekintve az úttörő szakmunkákat annyira megnehezítő műszavak hiányosságától, a műnek szakszerű értéke igen jelentékeny ma is, és minden időben hű és okszerű tanácsadót fog benne találni a gyakorlati bányász vagy földfúró; igen világosan és okszerűen van benne előadva a kőszénkutatás és kísérleti művelések módja; legterjedelmesebb azonban és legrészletesebb a fúrásnál használatos eszközöknek, a fúrás végrehajtásának és a fúrásnál előfordulható akadályok és nehézségek legyőzésének leírása. E tekintetben bányászati irodalmunkat egy minden időben értékes munkával nyitotta meg Zsigmondy és csak sajnálhatjuk, hogy későbben már nem jutott ideje e munka folytatására, mely négy kötetre volt tervezve: a második kötet tárgyalta volna a kőszén megnyerésére vonatkozó munkálatokat, a harmadik a bánya terményeinek belső és külső szállítását, a negyedik pedig a víztartást, a bányában támadható tűz elleni védekezést és a bányáknak levegővel ellátását.

Világosan kitetszik e tervzetből is, hogy az egész munka főképen a kőszénbányászat feladatainak okszerű megoldását tartotta volna szemelőtt; főképen a kőszénbányászatnak kívánt vele Zsigmondy hasznos szolgálatot tenni és méltán elvárhatta, hogy azért illő jutalomban részesüljön; a véletlen szerencse azonban más irányba terelte munkája következményét úgy, hogy nem a bányászatnak tett jó szolgálatai, hanem az artézi kútak fúrásánál elért eredmények tették nevét ismertté az egész országban, sőt hazánk határain túl is, és megadták tevékenységének azt a jutalmat, melyben a bányászat terén csak nagyon korlátolt mértékben részesülhetett.

Bányatan-a nagyon csekély kelendőségnek örvendett, mert — sajnos — hazánkban a vagyonosabb magán banya-

birtokosok, és a néha nagy tökével rendelkező magán bányatársulatok nem tartják magukat hivatva a bányászati irodalom pártolására; bányászati szakkönyveket csak egyedül a — rendesen nagyon szűk anyagi viszonyok között élő — tisztviselők olvasnak, kiknek a tudomány szeretete és a haladásra törekvő igyekezet mindig nagy áldozatukba kerül.

Zsigmondynak évenként alig volt egyszer vagy kétszer alkalma bányaügynöki minőségében szakértői vélemény adására, vagy másnemű — magasabb szakképességet kívánó — munkák teljesítésére; 1863. óta bányászati tanácsadója volt ugyan gróf Sándor uradalma igazgatóságának; 1864-től 1866-ig mint a mátrai bányaegyesület részese felügyeletet gyakorolt a művelésre és számadásokra; 1868-tól 1875-ig a pesti kőszénbánya és téglagyár-társulat tanácsosa, 1876- és 1877-ben igazgatósági tagja, és 1877-től haláláig elnöke volt, és a társulat felvirágzására teljes erejével közreműködött. De mind e foglalatosságai mellett — különösen eleinte — nagyon szűken élhetett volna meg, ha az artézi kútak fúrásával magára nem vonja a közönség figyelmét.

Nagy szerencséje volt Zsigmondynak abban, hogy az első artézi kút fúrását oly helyen végezhetette, melynél alkalmatosabbat keresve sem találhatott volna az országban.

A harkányi hévíz minden 4—5 évben változtatván forrása helyét, a fürdő gondnoksága 1865-ben Zsigmondyhoz fordult, hogy adjon véleményt a forrás helyének és minőségének állandósításáról.

A vidék földtani szerkezetének megvizsgálásából kitűnt, hogy a harkányi források a villány-szt.-mártoni hegységgel egyközű vonalban fakadnak a liasmész rétegeit fedő negyedkori rakodmányokból. A liasmész rétegei Harkány felé dőlnek, és a villány-szt.-mártoni hegység területén fölfogván a légköri csapadékokat, a vizet a negyedkori rétegek alá vezetik, és ottan egy nagy víztartót képeznek, melynek vizei vulkanikus eredetű hasadékokban fölmelegedvén, nagy nyomás alatt a fedő rétegeken keresztül törnek, és összeelegyedvén a lösz homokjában a helybeli hideg vízzel, lehűlnek, a bennük feloldva volt anyagok nagy részét lerakják, s ezzel a homokat

összetapasztván, a kifolyás nyílását elzárják, és így mindig újabb és újabb helyen törnek keresztül.

Zsigmondy azt javasolta, hogy a meleg víznek biztos és tágas utat kell nyitni egy fúró-lyukkal, és azt a helyi hideg vizek beszüremlésétől meg kell védeni; akkor igen valószínű, hogy nagy mennyiségű és magas hőfokú víz fog fölszállani, mely úgy mennyiségére, mint hőségére nézve állandó lesz. Egy még 1865-ben kísérletképen lemélyített kis átmérőjű fúrólyuk bebizonyította e nézet helyességét, és így 1866. június 12-én hozzáfogtak az artézi kút fúrásához, és oly szerencsések voltak, hogy 20 öl lemélyítésével fölszálló hévvizet kaptak, és $3\frac{1}{2}$ havi könnyű munka után földadatukat megoldották, nyervén 24 óránként 88,000 akó 50 C. fokú hévvizet.

E fényes és aránylag rövid idő alatt kevés költséggel elért eredmény nagyon felbátorító vala hasonló czélok elérésére másutt is a fúrót alkalmazni; így kezdetett 1866. december 21-én Margitszigeten az artézi fúrás, mely 63 ölnyi mélységben hasonló fényes eredménnyel végeztetett 1867. május 13-án. Ezután következett 1867. július 18-án az alsuthi, 1868. november 15-én a városligeti, 1869. január 16-án a lippiki és 1870. június 15-én a rákherlányi artézi kutak fúrásának megindítása, melyek kivétel nélkül jó eredménnyel végződtek ugyan, azonban már sokkal nagyobb nehézségekkel küzdöttek, míg czéljukat elérhették; úgy, hogy például a városligeti fúrás $9\frac{1}{4}$ évig tartó munka és rendkívüli nehézségek leküzdése után csak 970 méter mélységben ütötte meg a bővizű forrást. E fúrásnak viszonyai és nehézségei részletesen vannak ismertetve «A városligeti artézi kút Budapestben» című igen érdekes és tanulságos füzetben.

Zsigmondy Vilmos 1868-ban megválasztatván a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának, 1871. április 17-én olvasta fel székfoglaló értekezését «Tapasztalataim az artézi szökőkútak fúrása körül» cím alatt; előadván a harkányi, margitszigeti, lippiki és alsuthi fúrások alkalmával szerzett tapasztalatait; értekezését azon meggyőződésének kifejezésével zárja be, hogy az artézi kutak hazánkban nagy szerepre hivatvák, és jelentőségük nem csak abban rejlik, hogy minden-

nemü célokra alkalmas vizet szolgáltathatnak, hanem főképen abban, hogy vizök öntözésre is felhasználható.

Magyarország térképét figyelmesen vizsgálva azt találjuk, hogy két fő hegysora, egyfelől a Kárpátok, másfelől az Alpok keleti ágazatai a Duna partján három helyütt egymással találkozáván, két medenczének keletkezésére szolgáltak; e két medencze belseje szintűgy, mint a Duna mellékfolyóinak öblei, részint mostkori, részint negyedkori lerakodmányokkal vannak kitöltve; a medenczék széleit ellenben mindenütt harmadkori képződmények fedik, melyek nagyobb részt Congeria-tályagból állanak. Ha a Congeria-tályag egy nagy tóban rakódott le, akkor a tályag a tó fenekét csakúgy fedi, mint a széleit, és vizet át nem bocsátó minősége következtében alatta egy nagyszerű földalatti víztartónak kellett előállani, melybe a Congeria-rétegek által fedett, és a magyar medencze szélein szintén számtalan helyen észlelhető Cerithium és Lajthamészbe beszivárgó összes víz kerül. E víznek öntözésre való értékesítése a nagy medencze bármely pontján lehetséges, mert tekintettel arra, hogy a Congeria-tályag a medencze szélein fel van emelve, artézi szökőkút mindenütt előállítható.

1872. január 27-én e tárgyban emlékiratot nyújtott át Zsigmondy Vilmos a földművelés és kereskedelemügyi Miniszteriumnak; ez emlékiratban bővebben megokolván nézetét, javasolja: hogy az alföldön 300 öl mélységű fúróluk mélyíttessék próbaképen; a költséget 188,000 forint-ra számítja, és a munkát három év alatt befejezhetőnek véli.

A pénzügyi viszonyok nem engedték a terv fogantatását, így az még most is csak terv; pedig végrehajtása — eltekintve az öntözés hasznától — tudományos szempontból is nagy fontosságú az alföldi medencze ismeretére, és nagyon hasznos lehetne.

Zsigmondy az említett artézi kutakon kívül még több kisebb fúrásokat is hajtott végre: 1867-ben Jászapátiban a gőzmalom számára fúrt 38 méter mély kútát; 1871-ben a zsilvölgyi köszénmedencze településének viszonyait feltáró 730 méter mély lyukat fúratott; 1874-ben a fiumei kikötőben talajfúrásokat tetetett a kormány rendeletéből; 1874-ben a buziási fürdőben is fúratott több lyukat, melyekkel a fürdő

vize kielégítő mennyiségre szaporodott; 1876-ban pedig átadta fúró vállalatait unokaöccsének, Zsigmondy Bélának, ki már régebb idő óta főrésze és jobb keze volt a fúrások végrehajtásában.

Fúrásainak szerencsés sikerei ismertté tették Zsigmondy Vilmos nevét a külföld előtt is; 1879-ben meghívták Teplitzbe, hogy az ottani források fentartása tárgyában tartott tanácskozásokban részt vegyen. Ez ügyben előadott véleményét «Denkschrift über die Thermen von Teplitz in Böhmen» cím alatt nyomtatva is közzé tette. 1882-ben a Magyar Mérnök és Építész-egyesület közlönyének XVI. kötetében a 154—169. lapon jelent meg a fúrásokat illető utolsó nyilvános dolgozata «A Herkulesfürdői hévforrások» címe alatt, melyben a forrás vízmennyiségének szaporítására a fúrást ajánlja. 1885-ben Zsigmondy Béla hajtotta végre e fúrást igen szép eredménynyel.

De a jövedelmes vállalatok mellett is megmaradt Zsigmondy Vilmos a bányászat terén a nemzet napszámosának; oly téren, mely a nemzet előtt alig vala ismeretes, és melyen a nemzet hálájára nem számíthatott, itt dolgozott ő kora ifjúságától haláláig folytonosan hazai iparunk előmozdításán, és a nemzet jóllétének emelésén. A fáradság és kitartó szorgalom, valamint a kiváló képesség, melylyel a magára vállalt munkákat kétségbe vonhatatlan jó eredménynyel teljesítette, megérdemli, hogy iránta őszinte elismeréssel és tisztelettel viseltessünk, és nevét azok között említsük, kik mindig méltók lesznek tiszteletünkre!

Fiatalkorától kezdve sokszor kellett az élet mostoha viszonyaival küzdenie, de férfias, komoly, nyugodt jellemével mindig megállotta helyét; küzdött és végre győzött, és teljes megnyugvással gyönyörködhetett tevékenységének, képességének és szorgalmának eredményeiben; megnyugodhatott abban a tudatban, hogy sok jót és maradandót alkotott.

*

A szerencse kedvezését teljes mértékben megérdemelte műszaki vállalatainál; a *közélet és politika* terén pedig buzgó hazafiságával és szilárd jellemével vívta ki magának a jó eredményt,

Ifjúságát abban a korban élte át, midőn a nemzet hoszszas álmából felébredve lázas tevékenységet fejtett ki, hogy a művelt nemzetek közt őt megillető helyet elfoglalhassa, és midőn a viszonyok arra kényszerítették a nemzetet, hogy államiságának és önállásának védelmére fegyvert fogjon. A legjobbakkal együtt működött ő ekkor is egész erejével, és velök együtt bukott el, velök együtt vesztette el szabadságát is.

De sem a küzdelmek, sem a szenvedett vereség és elnyomás nem voltak képesek lelki erejét megtörni. Fogságából kiszabadulva nyugodt, férfias, komoly magaviselete teljesen egybehangzott az egész nemzet magatartásával, melyből világosan kiderült az a tanulság, hogy minden hatalomnak egyedüli biztos alapja csak a nemzet őszinte bizodalma, melylyel az alkotmányt őszintén tisztelő és megtartó kormány iránt viseltetik.

A harez és küzdelmek után sokáig tartott hazánk egén a ború és sötétség, de végre derülni kezdett; Deák Ferencz magasan lobogtatta a jog és igazság fákláját; teljesen bizott benne a nemzet, és teljesen bízott benne a király: így azután lehetséges volt a kibékülés, és felviradt Magyarország legszébb alkotmányos korszaka.

E korszak előtt Zsigmondyt csak jó barátai ismerték; de ez után fúrásainak fényes eredményei oly annyira ismertté tévék nevét az egész országban, hogy bátran fölléphetett volna akárhol képviselőnek; annál biztosabban tehetette ezt a selmeczbányai választó kerületben, melynek választói nemcsak a tudóst, technikust és bányászt, hanem a buzgó lelkes hazafit és jellemes törekvő férfiút is tisztelték benne.

Megválasztatása azonban 1875-ben még sem történt akadály nélkül; mert nagy többségben voltak ugyan hívei, de a választás elnöke kijelentette a szavazás előtt, hogy, ha Zsigmondy nem tudja azonnal bebizonyítani, hogy ő maga is választó, akkor jelöltségét el nem fogadja.

Ámbár ez eljárás ellen fellebbezhettünk volna; mindazonáltal tudván azt, hogy biztosabban megtarthatjuk azt a galambot, mely már kezünkben van, mint a melyet más birtokából kell elhódítanunk; azt határoztuk a rendelkezésünkre

állott 10 perez alatt, hogy, miután Zsigmondy nem hozta magával a választóképességét bizonyító bárczát, legbiztosabban elérhetjük czélunkat, és a bányászat érdekeinek, valamint a választó polgárok akaratának leghatározottabban akkor felelhetünk meg, ha egyelőre nem pörölve senkivel és Zsigmondy jelöltségét elejtve, én magam lépek föl mint képviselőjelölt.

A választás elnöke nem tehetett az én jelöltségem ellen semmi kifogást; a választás megtörtént, és a választók nagy többsége nekem adta át a kerület mandatumát, és ügyünk meg volt nyerve!

E nap izgalmas eseményei legkedvesebb emlékeim közé tartoznak. Mert, ha a megtisztelés és bizodalom legmagasabb foka kívántatik ahhoz, hogy valakit képviselőnké megválasszunk; bizonyára még határtalanabb bizodalomnak a jelét adjuk, ha valakinek minden összebeszélés és korteskedés nélkül átadjuk a mandatumot, és nem kételkedünk, hogy ő nem fog visszaélni bizalmunkkal, hanem annak idejében ismét rendelkezésünkre bocsátja mandatumát.

És így is történt. Én a verificatio után azonnal lemondtam a képviselőségről; az új választás elrendeltetett, és most már minden eshetőségre készen, akadály nélkül megválasszottuk Zsigmondyt, ki minden tekintetben megérdemelte bizodal munkat, és kit tudománya, valamint ismert buzgó hazafisága és szilárd jelleme teljesen képessé tettek a törvényhozásban való részvételt; bányászati tapasztalatai következtében pedig a hazai bányaipar érdekeinek előmozdítására valamennyi képviselő között kiválóan ő volt hivatva.

Gyorsan emelkedett a szabadelvű párt jelesei közé, elnyerte képviselőtársainak becsülését és bizodalját, hosszú időn át egész haláláig a pénzügyi bizottság elnöke volt; nem beszélt sokat, de szorgalmasan dolgozott, mert meg volt győződve, hogy így használhat legtöbbet a hazának. A képviselőház 1878-diki május 6-án tartott ülésében a pénzügyi költségvetés tárgyalása alkalmával mondott nagyszabású beszédével örök hálára kötelezte a bányász-köröket, kiknek ügyét ő ismertette legelsőbbben a törvényhozás termében teljes szakértelemmel, és a viszonyok részletes ismeretéből folyó alapossággal.

Képviselői foglalatosságai közben ezenkívül még más irányban is maradandó emléket hagyott maga után a bányászok körében, részint az által, hogy az 1873-diki bécsi, 1878-diki párisi és 1885-diki budapesti kiállításokon terjedelmes szakismeretével, és soha nem pihenő tevékenységével nagyban előmozdította a bányászati kiállítás sikerét; részint pedig az által, hogy ő volt a társpénztárak újrászervezésének egyik legbuzgóbb közbenjárója.

A legrégebbi idők óta szokás volt a bányászoknál, hogy keresményük egy részét minden bérfizetés alkalmával félre tegyék a betegek, rokkantak, özvegyek és árvák számára a társpénztárba; hogy mikor keletkezett e szokás, azt nem tudjuk kimutatni, a Thurzók idejében már megvolt; 1600-ban készült a társládák első írott szabálya, mely azóta 1882-ig nagyon keveset változott. Különösen az ötvenes évek óta már nagyon érezhető volt e szabályok elégtelensége; mert az a csekély összeg, melyet az egész életét terhes munkában töltött bányász e szabályok szerint akkor kaphatott, midőn már a munkára képtelenné vált, és mely a régebbi időkben őt a szűkségtől és nyomorúságtól megóvni képes vala, most már az élelmi szerek drágulása folytán nem volt többé elégséges az élet fentartására; az özvegyeknek és árváknak nyújtott segítség is jelentéktelen alamizsnává törpült.

Mélyen érezték ezt a munkások és az egész bányászközség nem csak nálunk, de a külföldön is; és e körülmény adta az első okot a sorsukkal való elégedetlenségre, s ez adta külföldön az első impulsust, hogy, ha másképp nem tudnak magukon segíteni, a munkások nagy számában rejlő nyers erő alkalmazásával kényszerítsék sorsuk javítására a birtokost, kinek javára fáradoztak egész életükön át.

Az államhatalom kötelessége az efféle mozgalmakat figyelemmel kísérni és felügyelete alatt tartani; a munkás nép értelmi, erkölcsi, vallásos és hazafias érzelmeit helyes irányban vezetni; és valóságos szükségleteit ideje-korán kielégítve minden erőszakos kitörésnek elejét venni. A magyar kormány gondosan megfelelt e kötelességnek és 1882-ben a bányamunkások nyugalombérét, és az özvegyek és árvák ellátmányát a mostani élelmi viszonyokhoz mérve felemelte, és ez

által igen hathatósan helyreállította a munkások körében a megnyugvást, sorsukkal való meglegedést, és ujra felélesztette a kormány iránti bizodalmat.

Mindezek létrehozásában sokat fáradozott Zsigmondy; de nagy szolgálatokat tett ő polgártársainak másutt is mindenütt, a hol bizodalommal fordultak hozzája. Már 1861-ben megválasztatott Pest városa képviselő testületének tagjává, és a főváros képviselő bizottságának tagja maradt haláláig, különös tevékenységet fejtván ki a vízvezeték és Dunaszabályozás ügyeiben tartott tárgyalások alkalmával. 1874-től kezdve haláláig tagja volt a fővárosi közmunkák tanácsának. Üdvös tevékenységének emlékeül elhatározta a főváros törvényhatósága 1889-ben, hogy az ártézi kút körüli térség a városligetben Zsigmondy-térnek neveztessek.

Zsigmondy Vilmos működése elnyerte Felséges királyunk elismerését is, melyet 1875-ben a Ferencz-József-rend keresztjének, 1879-ben pedig a királyi tanácsosi címnek adományozásával tanúsított; a francia kormány is kitüntette őt 1878-ban a becsület-rend lovagkeresztjével. 1877-ben Erzsébetváros, 1884-ben pedig Selmezbánya város választották meg díszpolgárukká.

Rendes tagj avolt 1862. óta a Magyar Természettudományi társulatnak, és 1864. óta a Magyarhoni Földtani társulatnak, melynek 1866-tól 1883-ig választmányi tagja, ettől kezdve pedig haláláig alelnöke volt. 1867. óta tagja volt a Magyar Mérnök és Építész egyesületnek; 1871-ben megválasztatott a selmeczi természettudományi és orvosi egyesület tiszteletbeli tagjává. 1872. óta tagja volt a Magyar Földrajzi társulatnak; 1875-ben az Állat és Növényhonosító társaság alapító tagja lett; 1878-ban az erdélyi Természettudományi egyesület választotta tagjává; 1882-ben pedig a körmöczi Magyar egyesület tiszteletbeli tagjává választatott.

Körmöcz és Selmezbánya városoknak nagy szolgálatokat tett, részint a bányák ügyeinek elintézésében gyakorolt üdvös befolyásával, és a társpenztárak rendezésének előmozdításával, részint pedig a városok pénzügyeinek rendezésével, a reservált erdők ügyének a városokra kedvező lebonyolításával, Körmöcz város épületeinek veszélyeztetését elhárító

javaslatával, és a vihneyi fürdő emelésére szerencsésen végrehajtott fúrással.

Így mindenkitől szeretve, mindenkitől tisztelve oly jól, oly teljesen betöltötte a helyet, melyre őt polgártársai bizalma és becsülése állította, hogy soha eszünkbe sem jutott arra gondolni, hogy nem fog ő mindig azon a helyen maradhatni; s csak akkor, midőn őt a halál elragadta közülünk, csak akkor jöttünk annak teljes tudatára, hogy mi volt ő nekünk, és mennyire pótolhatatlan veszteséget szenvedtünk halálával, mely megfosztotta a nemzetet egy önzetlen lelkes hazafitól; megfosztotta a Magyar Tudományos Akademiát egy buzgó tagjától; megfosztotta a bányászatot egyik legtevékenyebb s legértelmesebb munkásától; és megfosztott engemet egy őszinte hű jó baráttól!

*

Irodalmi tevékenységének gyümölcseit kiváló szorgalommal gyűjtötte össze Böckh János tisztelt tagtársunk, kinek adatai szerint (Földtani Közlöny 1890. XX. kötet.) Zsigmondy Vilmos következő munkálatait sorolhatom fel:

Nyomatásban megjelentek:

1. *Federnde Schachtbühne*. Oest. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. 1857. 30—31. l.
2. *Bányatan kiváló tekintettel a kőszénbányászatra*. I. rész. 1865.
3. *A harkányi szőkőkút fúrájáról*. Rövid értekezés a Földtani Társulat Munkálatai IV. kötetében 101. l. 1867.
4. *Tapasztalataim az ártézi szőkőkútak fúrása körül*. (A harkányi, margitszigeti, alesuthi és lippiki szőkőkút.) Magy. Tud. Akad. Értekezések a természettudományok köréből. 1871.
5. *A Duna budapesti szakaszának szabályozása*. A Magy. Mérn. és Ép. Egylet Közlönye. VI. kötet, 467—496. l. 1872.
6. *Emlékirat az alföldön fúrandó ártézi kút tárgyában*. Földtani Közlöny. III. évfolyam. 20. l. 1873.
7. *Buziás vidékének földtani viszonyai*. A Magy. Földtani Társulat Munkálatai. IV. kötet. 105. l. 1874.
8. *A buzsiási gyógyfürdő és az ott legújabbán véghezvitt fúráások*. Földtani Közlöny. IV. évfolyam. 159. l. 1874.
9. *A városligeti ártézi kút Budapesten*. 1878.
10. *Zsigmondy Vilmos képviselő beszéde 1878. május 6-án*. Képviselőház naplója 17-ik kötet, 148—153. l.
11. *A Teplitz környékén gyűjtött megfigyelésekről*. Oest. Zeitschr. f. Berg- u. Hüttenwesen. 1879. 134. l.
12. *A teplitzi hévízek és a duxi szénbányák geológiai viszonyairól*. Földtani Közlöny. IX. évfolyam. 137. l. 1879.

13. *Denkschrift über die Thermen von Teplitz in Böhmen.* 1879.
14. *Fiume és Trieszt geologiai szempontból.* Ellenőr. 1882. január 22-én. 39. sz.
15. *A herculesfürdői hécforrások.* A Magy. Mérn. és Ep. Egylet Közlönye. XVI. köt. 154—169. l. 1882.

Ezekon kívül számos értekezése maradt írásban, melyek nyomtatásban nem jelentek meg, s melyek Böckh János tagtársunk adatai szerint (Földtani Közlöny. 1890. XX. kötet) a következők:

1. *Jelentés a szt-iványi szénbányáról.* 1861.
2. *Vélemény a petroszi vasműhöz tartozó vaskőbányákról.* 1861.
3. *Az antalóczi vasmű értékének meghatározása.* 1862.
4. *Éder pesti kereskedő nagykorúcsi szénbányájának becslése.* 1863.
5. *A losonczi vaspálya jövedelmezőségére vonatkozó nézetek.* 1863.
6. *A gödi hideg források.* 1866.
7. *Kútfürás a Széppuhásznánál.* 1866.
8. *A hidasdi szénbánya értékének megállapítása.* 1867.
9. *Vélemény dr. Heinrich úrnak a Rudasfürdő melletti házában megkezdett kút ásása felett.* 1868.
10. *Vélemény aziránt, vajjon a Gellért-hegy délnyugati oldalán nyitandó kőbánya a sárosfürdői hécforrásra káros hatással volna-e, vagy nem.* 1868.
11. *Vélemény a budai Rudasfürdőben felállítandó gőzfürdő tárgyában.* 1868.
12. *A briquettygár tulajdonát képező Györggybánya értékének kiszámítása a magyar-francia bank számára.* 1869.
13. *Vélemény a Berzaszka melletti rudinai szénbányáról.* 1869.
14. *Vélemény a neubruni (Porosz-Szilézia) szénbányáról.* 1869.
15. *Válaszok a Rákospataknak a legkedvezőtlenebb viszonyok között való vízmennyiségét, továbbá, egy a régi Rákosmalom közelében mélyesz-tendő artézi kút vízszolgáltató képességét és a Duna vizének a pesti parton való tisztátalanságát illető kérdésekre.* 1869.
16. *A vas megyei Szalónak melletti «Glashütte»-völgyben levő «Segen-Gottesberg»-i bánya és kohómű becslésének felülvizsgálata.* 1870.
17. *Jelentés Pécs városa bányabirtoka értékéről.* 1871.
18. *A hosszú-hetényi szénterület becslése.* 1872.
19. *Előrajz egy társulat alakítására, petroleumnak Gácsországban (Mraznica és Orow táján) mély fürás útján való nyerésére.* 1873.
20. *Szakvélemény a réglesi gránitokról.* 1875.
21. *Vélemény Drasche-nek Sopron városához intézett beadványa felett, mely a brennbergi bérleti szerződés módosítását célozta.* 1877.
22. *Vélemény a néhai gr. Károlyi Ede-féle bátonyi szénbányáról.* 1881.
23. *A szt-iványi szénbányára vonatkozó vélemény.* 1882.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. <i>Domanowszky Endre</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szeccsen Antal</i> t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> I. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. s tiszt. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Humfalvy Fül</i> r. tagtól	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> I. tagtól	„ 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. tag felett. <i>Hollósy Jusztinián</i> I. tagtól	„ 20 kr.

IV. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	Ára 30 kr.
II.	Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. <i>Budenz József</i> r. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. <i>Szvorényi</i> <i>József</i> t. tagtól (Tárkányi B. J. arcképével)	„ 30 kr.
V.	Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. <i>Mihalkovics</i> <i>Géza</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
IX.	Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	„ 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Korizmic László t. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	„ 10 kr.

V. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Fábíán Gábor r. tag felett. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 40 kr.
III.	Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. <i>Galgóczy</i> <i>Károly</i> l. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. <i>Gold-</i> <i>ziher Ignác</i> l. tagtól	„ 30 kr.
V.	Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	„ 20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	„ 20 kr.
VII.	Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. <i>Hay-</i> <i>nald Lajos</i> t. tagtól	„ 20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. <i>Bánóczy</i> <i>József</i> l. tagtól	„ 20 kr.
IX.	Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. <i>Duka Tiva-</i> <i>dar</i> l. tagtól	„ 10 kr.
X.	Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	„ 20 kr.

VI. KÖTET.

I.	Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	„ 20 kr.
III.	Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	„ 30 kr.
IV.	Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	„ 20 kr.
V.	Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. <i>Konkoly</i> <i>Miklós</i> tiszt. tagtól	„ 15 kr.
VI.	Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. <i>Hampel József</i> l. tagtól	„ 25 kr.
VII.	Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	„ 60 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Heer Oswald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	„ 40 kr.
IX.	Emlékbeszéd Balogh Kálmán, r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	„ 60 kr.
X.	Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	„ 20 kr.
XI.	Emlékbeszéd Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	„ 30 kr.
XII.	Emlékbeszéd Apáthy István r. tagról. <i>Matkovics Sándor</i> l. tagtól	„ 30 kr.
XIII.	Emlékbeszéd Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	„ 60 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 15. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
RÓNAY JÁNOS JÁCZINT

RENDES TAGRÓL.

PÓR ANTAL

L. TAGTÓL.

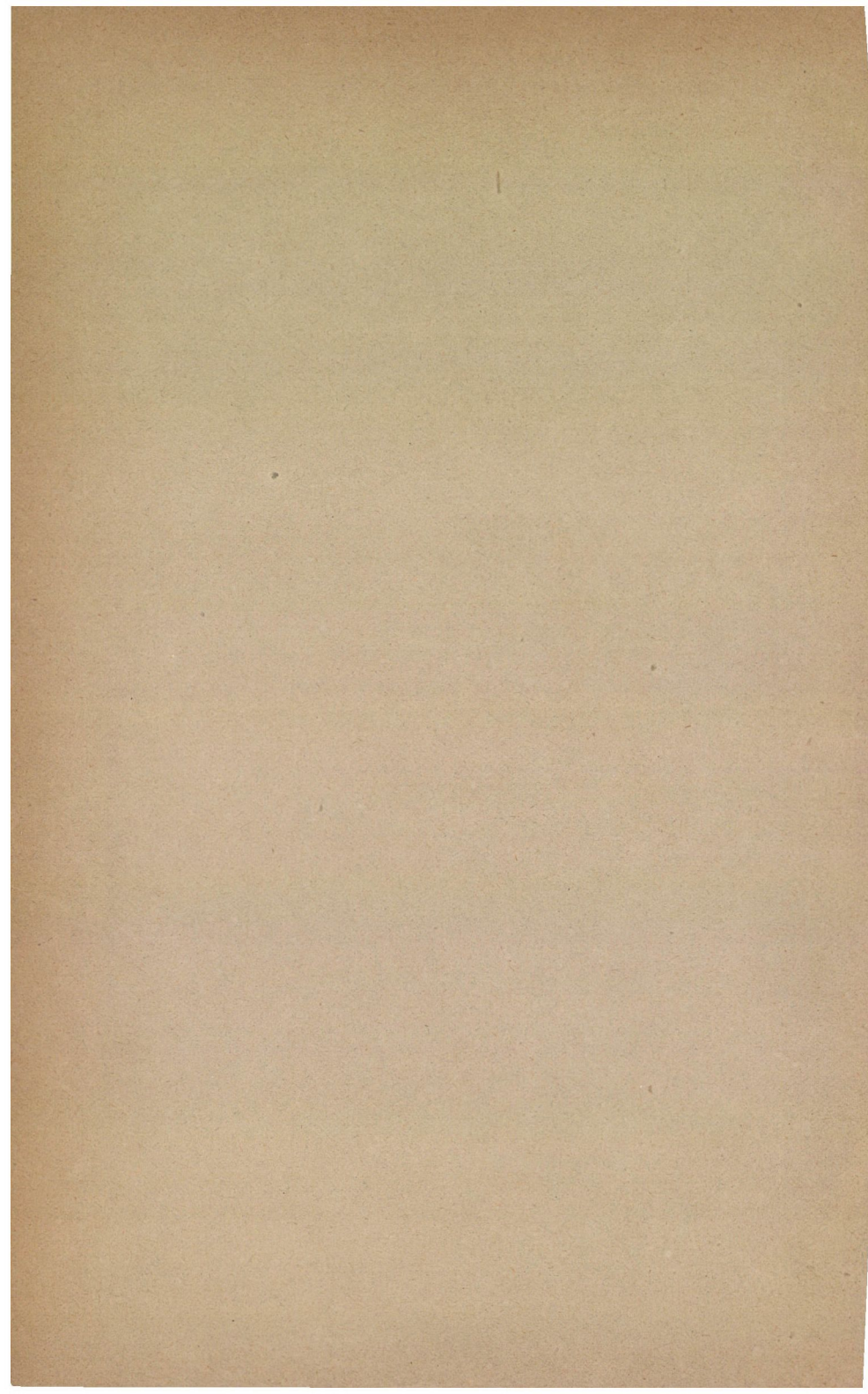
(Olvasatott az 1891. június 22-én tartott összes ülésen.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

RÓNAY JÁNOS JÁCZINT, R. T. EMLÉKEZETE.

PÓR ANTAL, levelező tagtól.

(Olvastatott az 1891. jún. 22. tartott összes ülésen.)

A Hortobágyon, a lóréi tanyán, az 1849-ből 1850-be átmenő szigorú télnek idején a bujdosók hadának egyik elzüllött tagja vont a magát.

Szabadságharczunk lezajlása után ezek, a hazában honatanok, féltett és gyakori vendégei voltak az alföldi jó magyar népnek.

Rónay Jácint, szent-benedek-rendi szerzetes tanár s a Magyar Tudós-Társaság levelező tagja volt a szerencsétlen, kit itt Hegyi Rudolfnak hitt a cselédség.

Megfosztva mindentől, távol mindentől, mi egykoron kedves életében, mint az üldözött vad, mely minden harasztzörgésre megriad, mert ösztöne szerint életét félti, ki-mondhatatlan szenvedések közt élte itt sivár napjait. Soha se hajtá nyugalomra árva fejét, mielőtt csomóba nem kötötte csekély holmiját, hogy az üldözés legkisebb szelére a nádasba vethesse magát, mely ablakától néhány lépésnyire nyílt meg előtte.

Vigasztalást egyedül a tudomány adott neki.

Megemlékezett róla, hogy az Akadémia pályadíjat tűzött volt ki a lélektan megírására. Munkához fogott tehát és dolgozott reggeltől estig, «mintha e munka befejezésétől függött volna a haza sorsa». Ott ült esténként a hosszú asztalnál és meg-megesett, hogy egyik végén tollat fosztottak, vagy búzáat szemeltek, míg a másikon ő törte fejét: miként alkalmazza a

természet törvényeit a szellemi élet tüneményeire? Csak így bírta keresztül élni a hosszú, kínos telet, mely e magányos és védtelen tanyán heteken keresztül a ház küszöbére szorította.

Márcezius kezdetén végre befejezte lélektani munkáját, aggodalmas nappalai, álmatlan éjjelei hí tanúját, és átadta szíves gazdájának, hogy azt alkalmilag rendeltetése helyére szállítsa. Ő pedig, kitérendő a mind zaklatóbbá vált kutató-sok elől, bucsút vett tőle, átment Nád-Udvarra és beállott gyógyszerész-segédnek.

Új gazdájának, a gyógyszerertár tulajdonosának, nem volt ugyan szüksége segédre, legkevesbbé olyanra, minő Rónayból telt, kinek minden gyógyszerészeti tudománya onnan eredt, hogy Pannonhalmán, a monostor gyógyszerertárában, mint papnövendék, sokszor készített szereket az orvos útmutatása mellett. De a becsületes hazafi barátsággal nyújtá kezét az idegennek, és habár családjával szűkebb anyagi viszonyok közt élt, megosztotta kenyerét az éhezővel.

Maradása azonban itt se sokáig volt az üldözötnök.

Éjfél utött május 22-én, 1850-ben, midőn hálószobája ablakán zörejt hallott. «Hegyi, bocsásson be; sürgős közlendőm van», mondá kívülről egy jó birtokú kereskedő, ki a gyógyszerertárban reggelenként szívesen társalkodott a *segéd*-del, s annyit tudott felőle, hogy bujdosó. Azután előadá, hogy az nap este két csendőr érkezett Nagy-Váradról, kik hozzá szállván, bizalmas beszélgetés közt bevallák, hogy a gyógyszerész segédje után járnak. «Egy óra múlva itt lesz a szekerem, — folytatá — saját fiammal elküldöm Miskolczig, ki, ha onnét tovább akarna menni, fog gondoskodni biztos fuvarosról.»

Miskolcztól Liptó-Szent-Miklósra, onnét Alsó-Kubinba, innét Bialába küldék, egyik kézből a másikba adván őt az önkéntes hazafi-mentők. Május 26-án a polhorai állomásnál már átkelt Magyarország határán; visszatért azonban még néhány pillanatra, hogy egy maroknyit a haza földéből keblére rejtse; melyet mindvégig megőrizett és haza visszahozott. Hagyatéka közt a keserves pillanatok e szent ereklyéjét megtaláltam.

A haza határán tehát már túl volt, de még a birodalom határán kellett keresztül jutnia, hogy végre elmondhassa: «Földönfutó koldus vagyok.»

Utolsó magyar pártfogója azzal biztatta, hogy másnap saját fogatán átviszi Plessbe, Porosz-Sziléziába, honnét vaspályán szabad a világ. Reggel hét órakor indultak, és hogy a kirándulás biztosabban megtörténjék, az utolsó állomásnál még a csendőr-tisztet is kocsijára édesgette a gazda azzal az ígérettel, hogy Plessben megvendégli, mialatt Rónayt mint gépészt mutatta be, ki a vidék erőműveit óhajtaná tanulmányozni. Ily fődözet alatt a vállalat jól sikerült és Rónay Boroszlón át csakhamar Hamburgba érkezék, hol már magyar menekültekkel találkozott.

De nyugta itt se volt. Útlevéért zaklatták, és mivel azt előmutatni nem tudott, kiutasították. Hasonlóképen járt Brüsszelben, míg végre elhatározta, hogy Angliában keres szabad hazát.

Ostendében kelt hajóra, mely 1850. július 10. reggelén tette ki Londonban. A vámház nagy termébe útasították a megérkezetteket mind. A terem már-már kiürült; egyik szögletében azonban, magát meghúzva, még mindig ott áll a magyarunk, mint a kinek nincs igazoló levele. Végre észrevették őt. Szerényen megvallá, hogy bujdosó és nincs útlevele. Le kellett írnia nevét és állását. Szolga vitte be a czédulát és rövid vártatva visszatért igazolványnyal — nagy öröme Rónaynak, mely örömét élte végeig nem hűtötte le azon tapasztalat, hogy immár kezében volt, miután annyi ideig buzgón epedett, az *igazság*, de soha senki se kérte tőle.

Tehát Londonban vala Rónaynk, második hazájában, mely tizenkét évig adott menedéket a száműzötteknek, szabadságot az üldözötteknek, kenyeret, tiszteletet a szorgalmas munkásnak és tanulságos szórakozást a fárasztó munka után. A világváros nagyszerűsége feledteté vele a jelen szorultságát, a megélhetés súlyos gondjait.

Örök becsületére válik az 1849-iki magyar emigráczió-
nak, hogy részesei egytől-egyig, azok is, kik otthon száz-
ezrekkel, milliókkal rendelkeztek, tiszta kézzel, szegényen me-
nekültek a hazából. Az összes emigráczióknak alig volt annya,

mint a mennyit egyetlen osztrák élelmezési tiszt, vagyis mint akkor hitták: császári pékmester, kinek viszonyait közelebbről ismertem, a forradalom alatt szerzett magának. Rónaynak minden vagyona megfért egy kendőben.

Legelső teendője tehát az angol nyelv megtanulása volt, hogy mindennapi kenyerét tisztességesen megkereshesse és saját munkája után becsülettel megélhessen. Nem kimélve fáradságot, a német, latin és franczia nyelv segédelmével rövid időn megértette ugyan az olvasottat, de beszélni e nyelven, melynek minden szója kiejtését külön kell megtanulni, mester nélkül nem ment; arra pedig, hogy mestert tartson, a szegény menekülttől nem telt. Szerencséje azonban, mely viszontagságai daczára híven szolgálta eddig, most se hagyta el. John Boid vak orvos, ki pályája legfényesebb szakán veszté el szeme világát, bejárós volt Rónay házi gazdájához, s alkalmilag értesülvén, hogy a harmadik emeleten magyar száműzött tartózkodik, fölkereste őt, felajánlotta szolgálatát az angol nyelv tanulásában, órákig elült mellette, javíttatván és simíttatván hibás kiejtését.

A szerencse máskép is kedvezett. Császár Ferencz, a Pesti Napló szerkesztője, azt az ajánlatot tette Rónaynak: írjon lapja számára tíz forint díjért hetenkint három levelet. Válogatni nem lehetett a kenyérkeresetben: harmadnap, 1850. július 23-án indult tehát az első levél, s utána rendszeren a többiek.

Rónay londoni levelei, melyek a Pesti Naplóban, később a Magyar Sajtóban s egyéb hazai lapokban megjelentek, épen nem ephemer becsüek. Nem csupán érdekes leírását tartalmazzák a londoni nevezetességeknek és hű krónikáját a világeseményeknek, hanem egyúttal becses kútfő az emigráció történetéhez. — London levén akkor az emigráció főhelye, melyet helylyel-közzel látogatásaikkal, rendszeren tudósításaikkal föl-fölkerestek a mind az öt világrészbe szétzüllyött, Amerikában új hazát alapított honfiak. Ez irodalmi foglalkozás a szűkölködéstől és nélkülözéstől ugyan nem, de megmentette Rónayt a nyomortól s a kegy pénz piritó elfogadásától.

Aránylag kevés idő, nem is egy év alatt, Rónay már

annyira elsajátította az angol nyelvet, hogy szíves mestere, a világtalan orvos tanítványt szerezhetett számára. S minthogy a tanítói pálya kezdete ha nem is volt fényes, jövedelmezett annyit, mint a napi sajtó; sőt a tanítványok szaporodására újabb kilátások nyíltak: Rónay 1851. június közepén felmondta a Pesti Naplónak a rendesen levelező szolgálatot, hogy kizárólag a nevelésnek és tanításnak, melyet élete földadatául tűzött ki, éljen. Fölhagyott a politikával, a *henyéléssel*, mint a politizálást nevezé, és szorgalmasan járt kenyere után. Tanítványokban hiányt nem szenvedett. Szerénysége, finomsága, tiszta jóindulata által mindenek szeretét, — chronometerszerű pontossága, buzgósága és ügyessége által mindenek tiszteletét ki tudta vívni. Mert továbbá a latin és görög, magyar és német nyelvek mellett a történelmet és földíratot, a számtan, mértan és földtan, a szépírás és rajz elemeit is tanította, distinguált házak igyekeztek őt megnyerni. Egészen új kör, tanítványai és ezek szülei köre képződött körülötte. E körben, nevezetesen Smith Benjamin parlamenti tag családjában, mindig és kivétel nélkül nagyra becsült és szívesen látott — nem is vendégül, de szinte családtagnak fogadták.

Jelesebb tanítványai voltak: Marchioness of Stafford, ki nem sokára Sutherland hercegné lett, kihez Széchenyi István gróf ajánlatára jutott, s kinél a magyar nyelvet tanította. Ez angol hölgy élénk rokonszenvvel viseltetett Magyarország iránt és nyelvét óhajtá megtanulni. Valamennyire meg is tanulta, hazánkat is meglátogatta s igen kedves emlékeket hozott onnét magával. Rónay londoni tanítványai sorában találkozunk Kossuth Ferenczcel és Kossuth Lajossal, kiket atyjok kívánságára másfél éven át a latin nyelv ismeretébe, «melyre a magyar embernek szüksége van, hogy régibb törvényeinket, történelmünket megértse», vezetett. A kitünő tehetségű és szorgalmú ifjak szép és gyors haladással, a szülők, különösen a gyermekek anyja, megelőző szívességgel és barátsággal fizettek mesterök fáradságáért.

Hallgatással nem mellőzhetem e helyt Rónay részét a londoni magyar katonai iskola vezetésében. Thaly Zsigmond honvéd mérnökkari alezredes, miután Kutahiából Londonba

érkezek, itt egy honvéd-iskola fölállítását tervezé. Célja az volt, hogy az angol segélyből gyűlt pénz a fiatalabb honvédtisztek közt azon föltétel alatt osszák szét, hogy ezek magokat tovább képezzék — ha szükséges lesz — a haza szolgálatára; addig pedig hasznosan foglalkozzanak, a munkátlan-ságtól és erkölesi sülyedéstől megóvatván. A terv szép volt, de kiviteléhez tankönyvek is, tanerők is hiányoztak. Rónay vállalkozott tehát. Francia és német művek után megírta a mértant, a sáncztant, a tábori hidászat és utászat alapvonalait. A rajz és mértan tanítását is magára vállalta, míg mások, de ugyancsak az ő (Rónay) kéziratából, a szorosan katonai tudományokról tartottak előadásokat. Mintegy harmincz honvéd tanuló vett részt az oktatásban, kiknek rendes napi segély mellett jutalom is járt. De az iskola fél évnél tovább nem tarthatott, minthogy a segély már alig csurrant. Vizsgát tartottak tehát az emigráció főbbjei jelenlétében. A tanulók szép jelét adván szorgalmuknak, bizonyítványt is kaptak, melynek nem egy vette hasznát közülök Amerikában.

Azonban mind e fárasztó tevékenység nem töltötte be Rónay lelkét. Neki komoly munka is kellett, mely megszokott hajlamait kielégíti, és meghozza lelkének a nyugalmat, talán az elégülést is. Értette pedig a komoly munka alatt lélektani tanulmányai folytatását.

Rónay áldozó pappá szenteltetvén (1839. július 20.) s a böselelettudori rangot elnyervén, a pannonhalmi főapát 1840. elején böseleti tanárnak nevezte ki őt a szent Benedek rendje győri lyceumához. Hogy hivatalát betöltse, szünet nélkül tanult. Gyakorlati elve lévén már akkor: a tudomány annyit ér, a mennyit használ, arra törekedett, hogy előadásait mentül népszerűbbekké tegye. Tanúskodik erről első irodalmi kísérlete, *Lélektana*, melyből mutatónak a Magyar Tudós Társaság Tudománytára (1844. XVI. k.) közölt egy részt, utóbb külön lenyomatban is megjelent. Követte e füzetet *Jellemisme* című műve, vagyis az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, a nő, férfiú s az életkorok jellemzése lélektani szempontból. E két értekezés szellemes tartalma, szép irálya figyelmet keltett. Előadása népszerű, könnyen felfogható, élénk, mindvégig érdekes. A M. T.

Akadémia kegyessége, talán bátorításul inkább, mint írói érde-
mei jutalmául, megválasztotta a *Lélektan* íróját levelező tag-
jának (1847. december 29.), a ki sietett széket foglalni benne
Az emberi agyról és befolyásáról a szellemi életre című érte-
kezésével, mely azonban a csakhamar bekövetkezett zavaros
idők miatt kiadást nem ért. Követte a hortobágyi pusztán
megírt könyve: *A lélektan természeti rendszere*.

Ezen munkája folytatásától várta Rónay hánykodó lelke
nyugalmát, elégtelenségét.

Már az 1852. évben vajúdott benne a terv, hogy megírja
Az élet történetét, melynek egyelőre kitűzött fejezetei lenné-
nek: a teremő és teremés, a világ alakulása, a földalakulás
korszakai, a keletkező földi élet természetes útai, az ember,
az emberi szellem. Ezt követné *Lélektani rendszerének* átdol-
gozása. — A munka az 1853. év első napján, barátjához
címzett levél alakjában megindult és szépen haladott. Első
kötete, huszonöt levél 328 nyolczadrét lapon gondosan leírva,
márczius végeig elkészült, és elkészült utána a II., III., és
IV. kötet is. De az ötödik kötet írása nem akart úgy folyni,
mint máskor. Rónay igyekezetében nem volt meg már azon
lelkesezés, mely eddig írásra serkentette; az elégtel is elma-
radt, ha egy-egy szakasz végére jutott. Ennek oka pedig nem
volt egyéb, mint a *geologia*, mely iránt oly erővel kezdett
érdeklődni, hogy végre is összezsomagolta philosophiai tanul-
mányait — még ugyan azon hiedelemben, hogy majd később
folytatni fogja még ezeket is, de most lelke egész melegevel
a földtannak, a földi élet keletkezése buvárlatának adta
magát.

Az új tanulmányok első eredménye *A tűzímádó bölcs*
vala. Üres óráiban, kivált az éj csöndjében készült e műve,
melynek első hét fejezete a Magyar Sajtó tárczájában jelent
meg. Csakhamar készen lett az egész, melynek teljes címe:
A tűzímádó bölcs az ősvilágok emlékeiről, és 1868. évi januá-
rius 1. napján szépen leírva, arany metszettel zöld szattyánba
kötve, újévi ajándéku a szerző örvendő szeme előtt feküdt,
ki azt legott elküldötte Szemere Bertalannak Párisba, hogy
bírálatot mondjon felőle.

Nem járok el talán helytelenül, ha Szemere bíráló sorait

közlöm: «Már magában gyönyör — úgy mond — oly szép kéziratot olvasni; de kedves olvasmány a munka is. Tiszta, szabatos, correct nyelv; könnyű, világos stíl; jól választott, találó, válogatott kifejezések: mind ez elbájol. De a formára észrevételem van. Miért választá ama profétai nyelvet, mely korunkban anachronismus? . . Nem szeretem, hogy a tudomány költői formát választott. Vagy költemény legyen, vagy tudomány; különben az olvasó nem fogja tudni, mi a való, mi a képzelődés. («Mintha biz ezt a tudós geologus is mindig tudná.» Rónay.) Bár a genesisztanban nem vagyok honos, annyit mégis tudok, hogy a mit költői alakban ad elő, az tudományilag is áll. Az elszórt eszmék komoly tudomány eredményei. Miért költeménykép előadni, a mi positiv tudomány?»

E könyv kiadásának története sem érdektelen.

A nagy Széchenyi István gróf műve, a híres *Blick* számára Rónay keresett Londonban nyomdát és talált bizományos könyvkereskedőt is, valaminthogy elég baja volt a kiadás körül. A nemes gróf Rónay fáradságát figyelemességgel viszonzozandó, megkérte, küldjön dolgozataiból valamit. Elküldé a *Tűzimádót*. Széchenyinek megtetszett a munka és Kilián Györgyben talált reá kiadót, ki azt ezer példányban kinyomatta, «jedoch ohne ein Honorar zu bezahlen», volt a kikötés.

Hogy pedig Rónay oly hévvel fordult a geológiához, annak indító okát — aligha csalódom — ha a következőkben keresem.

Szemere Bertalan a magyar lapokból lemásolta Magyar László áfrikai utazó itt-ott megjelent leveleit és Rónaynak küldé a csomagot, hogy nyújtsa be valamely londoni tudományos testületnél. Rónay időközben megismerkedett dr. Norton-Shaw úrral, a londoni királyi geográfiai társulat titkárával és fölemlítette előtte a magyar áfrikai utazót. E hír érdekelte a titkárt, és igen kérte Rónayt, fordítaná angolra az érintett levelekből azt, mi szorosan az utazásra, Afrika belsejére vonatkozik, ígervén, hogy kieszközli az ismertetés felolvasását a társulat valamely heti ülésén. Így is történt; az ismertetés megjelent a *Journal of the Royal Geographical Society* folyóiratában (London, 1853.); a társulat méltánylandónak találta

Magyar László szép törekvéseit és hajlandónak nyilatkozott őt a nehéz pályán segíyezni, ha viszont Magyar László elküldené utazására és fölfödözéseire vonatkozó iratait.

Ez időtől fogva Rónay szorgalmasan látogatta a geográfiai társulat heti üléseit, hova mindenkorra belépti jeggyel kedveskedtek neki. Itt ízlelte meg a földtant, melynek csakhamar buzgó művelője lett; itt közölte Magyar László áfrikai utazása, a M. T. Akadémia által kiadott első kötetének ismeretetését is.

Ezalatt kikelt az 1860-i októberi diploma s az alkotmány visszaállítása reményét költé fel a hazafiakban. Rónayt szülővárosa, Székes-Fehérvár megválasztotta képviselőjének, Győr vármegye bizottsági tagnak; a lapok pedig fölhítták, fogjon velök kezét a nemzeti ébredés küzdelmeiben. És ő újra megkezdé hirlapírói tevékenységét azzal, hogy a *Magyarország*-nak politikai czikkeket írt, a *Magyar Sajtló*-ban pedig tárczákat közölt a számkivetésben elhúnyt jeleseinkről: Mészáros Lázár, Kemény Farkas, Beöthy Ödön, Karády Ignác, Mednyánszky Caesar, Tüköri Lajos, Batthyány Kázmér és Lukács Sándor utolsó küzdelmeiről, összesen huszonhét közleményt. — Hanem az októberi diploma nyomában fakadt reményszálak hamar elfonnyadtak. Rónay is bucsút mondott újra a politikának, melynek síkos talajára vissza-visszatért, de a mely őt tartósan lekötni soha se tudta.

Lelkének egész hevével a földtant művelte tovább. Tanult és írt e szakban, mihelyt ideje engedte; mert a tudományt a tudományért szerette, a tanulást, a szellemi munkát önmagáért üzte; ha írt, magának írt, s ez megnyugvást hozott neki. Ha egyik, másik munkáját valamely lapban közölte, az többnyire úgy esett, hogy a szerkesztők kéziratot kértek tőle, s ő, ha volt, szívesen adott. Így kerültek a *Magyar Sajtlóba*: *A földtan újabb haladásáról* négy közleménye. *Sheridan Knowles. Napló-töredék*, tizenhét szám. *Dr. Livingstone és Magyar László. Anglia legnevezetesebb lovai. Utazás Éjszak-Angliában. Londoni levelek*, tizennégy. *A British-Muzeumban őrzött Corvin Codexek* ismertetése. *Fajkeletkezés*, kilenczvenegy számból álló czikksorozat, mely utóbb e czímen: *Az embernek helye a természetben és régisége* külön is

megjelent. (Pest, 1864. és 1867. 280 l.) — A *Hon*-ban: Az *ember régisége* tizenkét fejezet. — A *Pesti Napló*-ban: A *kék könyv*, vagyis a török birodalomban menekült magyarokra vonatkozó hivatalos diplomáciai levelezés, mely ő felsége az angol királynő parancsára 1851. februárius 28-án a Parlament elé terjesztetett. Összesen 142 levél, az eredeti angol és francia szöveg után fordítva. *Ernst és Joachim. Vámbéry Ármin Londonban* feliratú tárczáik. — A Szokoly Viktor által szerkesztett *Hazánk és Külföld* című lapban: Az *emberfajok kihalásáról* öt közlemény. A *Csontbarlangokról. Az Eyries barlangról a Beune patak közelében.* — A Schwarcz Gyula által szerkesztett *Új Korszak*-ban pedig *Irodalmi siker* című cikkeit tette közzé.

Viszont az angol lapokban is közölt a magyar viszonyokra vonatkozó cikkeket, melyek közül főlemlítjük a Márkfy Sámuel szent-benedek-rendű pap és pesti egyetemi tanár által fordított *Pesti codex graecus* ismertetését a *Times*-ben, nemkülönben *Eötvös József bárónak a Széchenyi-ünnepélyen mondott beszéde* angol fordítását ugyancsak a nevezett világlapban.

Más osztályba sorolandók Rónay *színügyi* dolgozatai.

Egressy Gábor fölkérte Rónayt, küldjön az általa szerkesztett *Magyar Színházi Lap* számára közleményeket. «Nálunk — úgymond — a színház ügye nemzeti ügy, most inkább, mint valaha volt; azért nem kétlem, hogy ön, t. uram, ez iránt érdeklél viseltetik.» Ez egyszerű férfias szavak Rónay szívéhez jutottak, s elhatározta, hogy pártolni fogja ez ügyet. A mikor lehetett, írt a M. Színházi Lapnak, összesen ötvenkét levelet. Cikkei sorozatát a karácsonyi bohózat, az úgynevezett *Christmas Pantomime* leírásával nyitotta meg; ezt követte *Macready életrajza*, a *Green Room története*, *Kean Edmund* viszontagságai és fényes színpadi eredményei.

A pálya új volt; de Rónay kedvteliséssel fogott a munkához. Szinte újra átélte növendék korát, midőn Pannonhalmán, a farsang három utolsó napjára, nemcsak írt néhány színdarabot (Szilágyi Mihály, Tihanyi remete, Az erény jutalma), de azokat előadni is segítette. A tudat, hogy a nemzeti ügy haladásához egy-egy gondolattal járul, emelte lelkét . . .

Utóbb pedig elővette mindazt, a mit szabad óráiban Egressy Gábornak az angol színvilágról írt, s e czímen: *Jellemrajzok az angol színvilágból: Kean Edmund, Macready Vilmos, Kean Károly.* (Pest, 1865. 210. l.) följánlotta az elaggott magyar színészek nyugdíj-intézetének, azon szegény kidőlt napszámosoknak, kik a haza legnehezebb óráiban se szüntek meg szolgálni a hazának, s az országos halotti csöndben elszántan hirdették azt, minek a civilizátorok már sírját megásták, a magyar nyelvet. — Rákosi Jenő még a minap (Budapesti Hirlap, 1891. 18. szám) szép elismeréssel írt «a nemes lelkű, tiszta érzésű» Rónay Jáczt ezen művéről, melyet «nagy érdekekkel, sok tanulsággal» olvasott.

Átélt szenvedések, megváltozott viszonyok, új helyzetek sokak életében annyira más kört vonnak, hogy meglazul bennök nem egy emlékszál, mely őket előbbi ismerőseikhez, rokonaikhoz, sőt a hazához fűzte . . . Nem így Rónaynál; talán azért nem, mert Londonban, «az újabb kor e nagyszerű Babylonában» is egyszerűen, szinte zárdai visszavonultságban élt. A mire szüksége volt, a kenyeret és függetlenséget megszerezte magának tanítás által, mely igen fáradalmas volt a londoni nagy távolságok és az időjárás miatt, minek rossz hatását megsemmisítette egészsége. De e fölött nem panaszkodott. Ellenben így dicsekvék (ha szabad e szóval élnem) egyik magyarországi barátjának: «Üres óráimat nemzeti irodalmunknak szentelem, s ezek legboldogabb pillanatai életemnek.» E szavakban halkan honvágya nyilatkozott, és hangosabban, midőn fejtegeté, hogy számkivetésében meggyőződése tartja, melyet «leírhatatlan szenvedések» közt is híven megőrizett.

Megérté e szót Rónay valamelyik hajdani tanítványa, ki megemlékezvén egykori tanára hazafias érdemeiről, azon indítványt tette: kérjék föl a M. T. Akadémiát, használja föl befolyását arra, hogy tudós tagja kegyelem-esdeklés nélkül visszatérhessen. A Győri Közlöny szerkesztője, kinek lapjában ez indítványt tették, pártolta azt, s egyenesen fölkerlte Rómer Flórist, hasson oda, hogy a M. T. Akadémia ez ügyben a kellő lépést tegye. (L. Győri Közlöny, 1862 febr. 13.) — Kommentárt a föntebbiekhez t. tagtársunk, Xántus János levele adott, melyben Rónayt értesíté, hogy Rómert följobbvalója

eltiltotta az indítvány megtételétől. Ő azonban (Xántus) a maga felelősségére szívesen megteszi azt, sőt szerencséjének fogja tartani, ha ez ügyben fölléphet. — De a száműzött válasza csak e sóhajban tört ki: Némulj el szegény sóvárgó szívem! A Győri Közlönynek pedig azzal köszönte meg szíves figyelmét, hogy néhány tárczabeli közleménynyel kedveskedett neki; milyenek: *A Nilforrások fölfedezése. — Garibaldi Londonban. — Shakspeare háromszázados ünnepélye. — Dahomey királya és amazonjai. — Vízpróba Angliában. — Magyarország történetére vonatkozó régi nyomtatványok.*

Ad vocem: «régi nyomtatványok» csak érinteni akarom, hogy Rónay az Erdélyi Múzeumnak egy-két, Londonban szerzett régi könyvet ajándékozott, a miért a múzeumi egylet alapító tagjául ismerte el.

A föntebbieknél nehezebb munkát adott Louis Lucien Bonaparte herczeg megbízása Rónay számára.

A herczeg, I. Napoleon testvérének fia, már évek óta visszavonultan a tudománynak, különösen a nyelvészetnek élt. Nagy előszeretettel viseltetik Európa legrégibb nyelve, a basque, szerinte: az ős iberi nyelv iránt, mely egykoron, a történeti kor előtt, az egész félszigetre elterjedt, most azonban csak a kis Basque tartományra szorítkozik. E nyelvet a herczeg nagy szorgalommal elsajátította, nyomozta eredetét, rokonságát. Ez vezette a magyar nyelvre is, melyet nem beszélt ugyan, de meglehetősen olvasott és értett.

Rónay a herczeggel csak egyszer, Crauford parlamenti tag estélyén találkozott, mely alkalommal hosszabban értekeztek együtt a magyar nyelvről. Néha-néha azonban összehozta őket a véletlen Williams és Norgate könyvkereskedőknél, a Széchenyi István *Blick*-je bizományosainál, s ezek által szólíttatá föl a herczeg Rónayt: nem volna-e hajlandó Reguly hagyományaiból a hitregéket és minden egyebet, mi a magyar és vogul nyelvek viszonyait tárgyalja, összesen mintegy 180 negyedréf lapot angolra fordítani, mit ő annak idején kinyomatni óhajtana — nem a világnak, hanem úgy, mint szokta eddigi munkáit, néhány példányban a párisi, szent-pétervári és saját könyvtára számára. — Rónay az ajánlatot elfogadta és miközben nehéz főadata megoldásával foglalko-

zik, ütött számára a szabadulás órája, mely hosszas számkivetésének véget vetett.

Az országgyűlést, ugyanis, időközben ismét egybehítták, hogy a kibékülést a korona és nemzet közt újból megkísértse. Csaknem egyidejűleg, 1865. szeptember 5-én a szent-benedek-rendiek is egybegyűltek Pannon-Halmán elárvult szerzetők élére új főapátot választandók. A többséget nyert kijelöltek ez alkalommal elhatározták, hogy a kit hármuk közül a király a főapátságra kiszemel, az ismerje kötelességének mindent elkövetni, hogy a szerzet jeles tagja, Jáczint atya visszatérhessen.

Rónay 1831. október 31-én öltözött szent Benedek fiai közé, kiknek az időben nesztorja, az ő anyai nagybátyja, Farkas Fülöp volt. Az atyai háztól buzgó vallásos érzelmekkel indult a monostorba; a szerzetes élet iránti szeretetet pedig jeles előjárói: az egyenes, magyar szívű és költői kedélyű Balázs Theophil, az istenfélő Gátser Leo, a tudós Beély Fidél, kivált a szelid és hazafias lelkű Guzmics Izidor, Akadémiánk néhai érdemes tagja, csöpögtették szívébe. Ragaszkodását a szent Benedek szerzete, ezen hazánk művelődése körül kitűnő érdemeket szerzett rend iránt meg is őrizte Rónay halálaig épp úgy, mint vonzódását a zárdai magány iránt. «A zárdában bárhol legyen is az, mindig honosnak érzem magam, mondogatá: az egykori csöndes, nyugott élet emléke feledhetetlen.»

Viszont szinte megható a bensőség, melylyel őt rendtársai haza hívogatták: «Jöjj haza te, szegény számkivetett. oly messze távolban idegenek közt szenvedő testvérem, régi barátom, szeretett rendtársam és most édes fiam!» írta neki Kruesz Chrysostom, az új főapát, Akadémiánknak is volt méltó tagja. És minthogy Rónay folyamodni nem akart, mert a hazaszeretetet, melyért számkivetést szenvedett, bűnnek nem tekinthette, a lelkes főapát ekként folytatta levelezését: «Tisztelem meggyőződését; de azért még se nyugszom, hanem rajta leszek, hogy visszatérését biztosabbá, gyorsabbá, édesebbé tegyem, mert szeretem . . . Szégyenelném magamat annak öntudatában, hogy szenvedő testvérem, sőt fiam irányában elmulasztám azt cselekedni, mit a szeretet parancsol...

Vissza fogom kérni, s akkor annál nagyobb joggal nevezhetem miénknek, enyémnek.»

Rónaynak még is aggságai voltak. Más véleményt vallott azonban Vukovics Sebő, az 1849. évi magyar igazságügyi miniszter, ki figyelemmel végig olvasván a főapát levelét, így nyilatkozott: «Nem látom, miért ne tehetnéd meg azt, mit a főapát annyi szívességgel kíván, s úgy, mint kívánja. Hogy nem akarsz a politikai hatóságokkal személyesen érintkezni, ezt helyeslem, én se tenném; de ha föltétlenül haza bocsátanak, miért ne tehetnéd? Annyi szeretetet, mennyit a szentbenedek-rend irányodban tanusít, háladatlanúság nélkül visszautasítani nem lehet.»

Londonból Rónay azonnal nem távozhatott. Voltak kötelezettségei tanítványaival szemben, melyek a félév végeig ott maraszták. Ezen kívül be kellett fejeznie Reguly Hagymányai fordítását Bonaparte herczeg számára, kitől engedelmet kapott, hogy fordítása bármely részét felolvashassa a londoni ethnologiai társaságnál, mely őt (Rónayt) az elmúlt évben tagjának választotta meg. A British Association augusztus 22-én kitűzött nottinghami gyűlésén értekezett is a *vogulokról, különös tekintettel a földteremtés legendájára*. Ez volt Rónay utolsó dolgozata Angliában, számkivetése utolsó emléke. A közönség kedvesen vette; az elnök megköszönte fáradozását, és az értekezés megjelent a társulat kiadásában. (British Association for the advancement of Science. 1866.)

Szeptember 17-én (1866.) bucsúzott el Rónay London-tól, John Birdtől, a világtalan orvostól és Vukovics Sebőtől, ki őt az indóházba kísérte. Szeptember 26-án üdvözölte szerető rendtársait, Pannon-Halmán, a szent hegyen.

Ah, de hiányzanak mintegy ötvenen a régiek közül, kik a csöndes sírban nyugovának; hiányzott főkép legkedvesebb barátja: Czuczor Gergely . . .

Mindenütt: Szent-Mártonban, Győrött, Székes-Fehérvárt, Pesten szívesen fogadták a visszatérőt; legszívesebben mégis Akadémiánk dícső emlékü elnöke, Eötvös József báró, ki legott tiltakozott Rónay azon óhajta ellen, hogy Szent-Mártonban elvonultan tisztán a tudománynak éljen.

«Önnek Pesten a helye, úgymond; hogy a legközelebbi

akadémiai nagy gyűlésen rendes taggá és jegyzővé választásuk, az én gondom.» Úgy is lön. A t. Akadémia 1867. januárius 30-án megválasztotta Rónayt rendes tagjának és jegyzőjének; a nemzeti színház drámbíráló bizottsága tagjának (mindkét helyen Czuczor Gergelynek lett utódja); Győr vármegye puszta (mai péri) kerülete pedig országos képviselőjének. Így folyt aztán ideje az Akadémia és Országház közt megoszlott tevékenységben. Részt vett a koronázásnál és *Az ősemlék haladásáról* című értekezésével rendes széket foglalt az Akadémiában. Míg az országgyűlésnek s az országgyűlési bizottságoknak, nevezetesen a tanügyinek szorgalmas látogatója volt; nem kevesebb buzgalommal üzte akadémiai teendőit, melyek az új szervezet életbe léptetése óta reá már nem mint jegyzőre, hanem mint a II. osztály titkárára háromlottak: szerkesztette a M. T. Akadémia Értesítője 1867—1871. évi folyamait; jegyzője volt azon bizottságoknak, melyek egyike az akadémiai alapítványokat vizsgálta meg tüzetesen, mérlegelte az alapító levelek biztosságát egyenkint, — másika a Kazinczy-emlék ügyét hozta napvilágra, — harmadika a Széchenyi szoboregylet ügyét intézte. Helylyel-közzel nehéz és bonyolalmas dolgok voltak ezek, melyeknél az Akadémia jelszava, *a borúra derű* érvényesült.

Mind e mellett jutott Rónaynak ideje, legalább esténként, geológiai tanulmányait folytatni. A szünet alatt a magyar orvosok és természetvizsgálók Rima-Szombatban tartott közgyűlésén (1867) értekezett az angolországi *Kent barlang*-ról, fejtegetve a cseppkő keletkezését és jellemezve azon idöket, melyek a barlangokat előidéztek. Ugyancsak az orvosok és természetvizsgálók egri gyűlésén pedig (1868) a *Jégkorszak*-ról tartott előadást, az utolsó geológiai idök azon nagy, valószínűleg századokig dúló katastrofájáról, melynek útait az úgynevezett vándor szirtek jelölik, és hirdetik a földgyenlítő felé terjedő jég uralmát, mely az éjszaki és déli földsarktól nagy-szerű növény- és állatvándorlást idézett elő, tartományokat süllyesztett a tengerbe és Angliát elszakítá az európai kontinenstől. A gyűlés jóakarata a természettudományi osztály egyik elnökévé is megválasztotta a jeles fölolvasót.

Kedves foglalkozása volt Rónaynak már Londonban föld-

tani tanulmányaiból magánelőadásokat adni. Tartott ilyeneket báró Eötvös József ajánlatára özvegy Vachottné intézetében, s egy egész télen át hetenkint egyszer fejtegette a földalakulás történelmét dr. Kovács Sebestyén Endre baráti házában, hol együtt volt az egész család, a rokonok és ismerők, nagy részben ifjak és fiatal hölgyek. — Barátai sürgetésére föllépett Székes-Fehérvárt is a Vörösmarty-Körben és két földtani előadást tartott, melyeket követett a M. T. Akadémia 1871. évi nagy gyűlésén ünnepi értekezése ily czím alatt: *A szerves élet haladása és a fajok kihalása*. Meg kell említenem e helyt még, hogy Rónay a *Reform* tárczájában megkezdte *Shakespeare életrajzát*. Írt összesen huszonöt fejezetet, s a dolgozat akkor szakadt meg, midőn a mondott lap más kézre került.

S ezzel Rónay sorsa újabb fordulatához értünk.

1871. április 20-án az országház folyosóján találkozék Rónay Deák Ferenczcel. A szokásos «jó reggel» re az öreg úr mosolyogva kezét nyújtá, és mintha rég megbeszélt, vagy tán épen sürgetett tárgyról volna szó, minden bevezetés nélkül mondá: «Tehát meglesz; szóltam Paulerrel (a vallás- és oktatásügyi miniszterrel), téged fog osztálytanácsossá kinevezni».

A meglepett Rónay megköszönte Deák proprio motu tett megemlékezését azon észrevétellel, ha nem volna-e szükséges tisztelegnie ő excellenciájánál? «Minek; úgysis meglesz». — S egy hónap alig telt el azóta, hogy az osztálytanácsosi kinevezés Rónay számára megérkezék, június 3-án meg Andrassy Gyula gróf miniszterelnök a Ház folyosóján szállítá meg Rónayt: «Ő felsége megbízott, ajánlanék az udvarhoz oly egyént, ki a trónörökösnek előadásokat tartana Magyarország történetéből. A minisztertanácsban Téged ajánlottalak, s örömemre szolgált, hogy társaim mind hozzájárultak ajánlatomhoz. Hajlandó volnál-e e szép hivatalt elvállalni?» Rónay, kinek egész élete tanítás közt folyt el, elemében érezte magát; készséggel följajánlá szolgálatát, még osztálytanácsosi állomásáról is hajlandó volt lemondani. Ebben azonban Andrassy meg nem egyezett, mert azt akarta, hogy mint magyar királyi osztálytanácsos működjék az udvarnál. Hanem a képviselőségről lemondott, és ugyanazt teszi vala az akadé-

miai osztálytitkársággal, ha Horváth Mihály püspök, az osztály elnöke, helyes okokból útját nem állja.

Közbevetőleg csak megemlíteni kívánom, hogy néhai Simor János hercegprimás ismételve tette Rónaynak az ajánlatot: lépjen át megyéjébe és legott kinevezi esztergomi kanonoknak. Rónay azonban egyelőre megmaradt egyszerű szerzetesnek.

Szeptember végén Bécsbe hítták Rónayt, hol Latour tábornok, a trónörökös nevelője e szavakkal fogadá őt: «Ő felsége különösen óhajtja, hogy a trónörökös magyar, s a mennyiben lehető, rögtönzött szónoklatokban gyakoroltassék. A fenség igen el van foglalva, s egyelőre három óránál többet nem szentelhetünk Magyarországnak történelmének. Az előadási nyelv kizárólag a magyar; a mi magát az előadandó történelmet illeti: igazságot akarunk; kövesse Ön meggyőződését».

Ezen utasítás mint balzsam ömlött Rónay tőprengő lelkére. Tiszta szándékkal, jó akarattal lépett az ismeretlen pályára, hogy a magasban a századokon keresztül életért küzdő magyar nemzet történelmét hirdesse.

Október 20-án történt Rónay bemutatása fenséges tanítványánál, ki őt ebédre hitta meg. A trónörökös nyílt, szelíd, értelmes tekintete, nyájas arca, első pillanatra megnyerő vidor kedve, gyermekded könnyűsége és élénksége örömmel tölté el és nagy reményekre jogosítá Rónayt azonnal. Megnyugtatásul szolgált, hogy a trónörökös csaknem kizárólag magyar nyelven társalgott az ebéd fölött is; nemzetünkre és ügyeinkre, túlhaladva korát, élénk érdeklődéssel több kérdést intézett.

A következő napon kezdődtek az előadások, melyekről Naplótöredéke V. kötetében kimerítő tudósítással szolgál Rónay. Ebből meggyőződünk, hogy a trónörökös oktatása a mily hazafias, épp oly vallásos irányban folyt. Míg a főherceg kívánatára átnyújtotta neki Rónay a származási kimutatást, melyben kijelölte, hogy ő fensége leányágon harmincznegyedik ivadéka a honszerző és királyi családot alapító Árpádnak, addig gondosan leírta számára szent István király gyönyörű intelmeit fiához, hadd szolgáljanak azok intelmül a jövőndő magyar királynak is, ki nem feledvén e részletet sem: «Min-

denek előtt parancsolom, tanácslom, javasolom, kedves fiam, ha tiszteletben akarod tartani királyi koronádat: oly gondosan őrizd meg az apostoli és katolikus hitet, hogy példányá légy alattvalóidnak, s az egyháziak méltán nevezhessenek keresztény férfinak» stb. Hozzá tévén: «Nyolcz század vonult el hazánk fölött azóta, hogy Magyarország első királya így szóllott fiához, az első trónörököshöz. A szent király szava most is szent; az intelmek igazsága még mindig áll, kegyelettel ajánlom Fenségednek».

Miket, noha magoktól értődnek, azért emelek ki, hogy boldogult prépostomat holmi kaján rágalmak ellen védjem. E rágalmas beszédek főleg Rónaynak a keresztes hadjáratokról való állítólagos nézeteivel táplálkoznak. Elmondom tehát, a mit Rónay Naplója e tárgyról tartalmaz és a minek alapján őt becsméri. «Azt tapasztalám, — írja Rónay, — hogy a Fenség *világtörténelmi ismeretei nyomán* kevés rokonszenvet tanúsít azok (a keresztes harcok) iránt». Íme tehát nem Rónay, kire csak annyiban tartozott a keresztes hadak érintése, mennyiben hazánkon pusztítva átvonultak, s utóbb II. Endre király is részt vett bennök; hanem a világtörténelem német tanára szolgáltatott (ha szolgáltatott!) némely német ujságírónak okot a botránkozásra. A miben ludas Rónay, az csak annyi, hogy Turóczy János krónikásunk következő följegyzését el nem hallgatta tanítványa előtt: «Konrád (német császár) nem mint Krisztus zárandokához illett volna, hanem mint zsarnok és rabló viselte magát (midőn keresztes hadával Magyarországon átvonult). Mert bár fegyelmet színlelt, engedelmet kérvén az átmenetre, mindazáltal nem kevés pénzt zsarolt ki az országban. Nem volt egyház, nem monostor az országban, melytől pénzt ki nem erőszakolt, s mely azt félelmében oda nem adta volna.

Sok jellemző s érdekes, hol a lelkiismeretes tanítóra, hol az igazat szomjazó, fönséges tanítványára kedvező világot derítő részletet tartalmaznak Rónay pontos följegyzései ezen, 1871—2. évi időszakból; de óvakodom közlésöktől, mert tiszteletben kívánom tartani Rónay végső rendelkezését, melylyel nem óhajtotta a hasonlóké közzé tételét. Pedig sok félreértésnek és ferdítésnek szegné inát ama részletek közlése. Ám ma-

radjon a jövőre . . . Hadd teljesedjék be rajtok, a magyar szerzetes tanítón és fönséges tanítványán: minél inkább eltávolodunk sirjaiktól, annál fényesebben tör ki belőlök nevök emlékezete.

A tanítás pedig folyt tovább Bécsben, Schönbrunnban és Salzburgban, hova a Bécs vidékén mutatkozott vörheny miatt a koronaörökös és tanárai költöztek; később Budán, Ischlben és Gödöllőn. — A fönséges tanítvány érdeklél hallgatta Magyarország történelmét, melyben két hónap alatt az Árpádkor végéhez érkezett. Rokonszenvvel kísérve nemzetünk visszavisszatérő szerencsétlenségét, örömmel üdvözölve fel-feltűnő jobb napjait: lehetetlen volt meg nem győződnie, hogy a magyar nemzet, mely annyi vészt megbírt, méltó az életre. «És ha gyenge szavam itt-ott feledésbe merülne is, — biztatá magát Rónay, — az elhintett mag, akarom hinni, merem remélni, nem veszend egészen kárba; s tán egykoron, ha majdan visszavonulandok a rég óhajtott nyugalomba, elmondhatom: Patriæ fidem servavi! Vitæ operam non perdidit!»

Záró jelentésében a Rudolf trónörökösnek 1871. évi október 21. napjától 1872. évi december 22. napjáig tartott előadásról ad Rónay számot a rendszerről, melyet követett s az eredményről, melyet elért.

E tanfolyam alatt, mond a jelentés, magyar nyelven adta elő Magyarország összes történelmét a legrégibb időktől napjainkig, s azt hetenkint három órai tanítás mellett százhuszonhét előadással befejezte.

Kézi könyvül Vaszary Kolosnak, Horváth Mihály nagyobb történelmi műve után középtanodák számára szerkesztett, *A magyarok története* című munkáját használta.

Az első két korszakot, a fejedelmek s az Árpád házból származott királyok korszakát februárius 13-án végezte el s a vizsgát a következő napon tartotta meg Budán. A vegyesházakból s a Habsburgi házból származott uralkodók történeteit december 14-én fejezte be.

Magyarországtörténelmét a pragmatikus rendszer nyomán, különös tekintettel az országgyűlésekre, míveltségi viszonyokra, a nemzet jellemére és szokásaira tárgyalta. Valamint el nem hallgatta a nemzet és vezetők gyöngeségeit és tévedéseit, úgy

erényeiket sem feledés az igazság ösvényéről nem tért le soha, szem előtt tartván azon egyetlen utasítást, melyet szerencsés volt nyerni: «Igazságot óhajtunk; kövesse meggyőződését!»

Ezen utasítást követte előadásaiiban lelkiismeretesen a nélkül, hogy a f. trónörökös korát és magas hivatását feledte volna; a nélkül, hogy egy alkalmat is elmulasztott volna a f. trónörököszt az eltérő nemzetiségi viszonyok nehézségeire figyelmeztetni és kitünőleg jó indulatát oda irányozni, hogy Magyarország s a monarchia külön nemzeteit ugyanazon szeretetben és méltánylatban részesítse.

Minden előadás tárgyát a következő órában kivonatilag újra elmondotta s a f. trónörökös azt ismételte, hogy a nyelvben gyakorlata s a tanulásban könnyebbége legyen. Ezenfelül nevezetesebb eseményeknél többször kérte a főnséget, hogy rövid rögtönzött beszédet tartson, melyek közül némelyeket írásba is foglalt.

A f. trónörökös előismeretei, fáradhatatlan szorgalma, éles ítéllete, igazság után törekvő és tudni vágyó szelleme, könnyű, vidám kedélye, mely az előadások egész folyamata alatt egy pillanatra se zavarodott meg: lelkesítette Rónay előadásait s a legszebb reményekre jogosította föl.

Eddig Rónay jelentése, melyhez hozzá adjuk Latour József gróf tábornok, a trónörökös nevelőjének hivatalos jelentéséből a következőket:

A második, a záró vizsgálat Gödöllőn, a magyar királyi kastélyban, 1872. évi december 23-án tartatott meg, melyre meghívtak: Horváth Mihály püspök, Hegedüs L. Kandid miniszteri tanácsos és Toldy Ferencz királyi tanácsos, egyetemi tanár.

A vizsgálat ő felsége jelenlétében reggeli 8 órakor kezdődött, kiterjeszkedett a magyarok történetére a XIV. század elejétől napjainkig és a fenséges tanítványnak nagy mértékben igényelte emlékező tehetségét épp úgy, mint ítélő képességét.

Ő fensége teljesen megfelelt a várakozásnak; megmutatta, hogy nem csupán a történelmi események felsorolásában járta, de azt is, hogy megítélni, megbírálni képes a viszonyokat, melyekből azok keletkeztek.

A vizsgálat magyar nyelven folyt, melyet — úgy tünt ki — ő fensége folyékonyan, könnyűséggel beszél.

Ő felsége ismételve kifejezte megelégedését fia, a trónörökös szorgalma eredményével és legkegyelmesebb elismerését nyilvánítván Rónay dr. iránt, a vizsgát féltíz órákor befejezte.

Rónay is, ki időközben pozsonyi préposttá, aztán címzetes püspökké neveztetett, befejezván ekként földadatát a magyar királyi udvarnál, visszatért az irodalmi pályára, hol egyedül talált elégtelést. «Azóta, hogy a tanodából kiszabadultam, — úgymond ő maga, — életemnek csak egy komoly célja volt: az irodalmi pálya; minden egyéb, mi utaimba került, a véletlen műve vala. Az irodalmi munkásság lelkesítette ifjú életemet, tette tűrhetővé hosszú számkivetésem nehéz éveit s midőn a végzet hazám földére hozott, ez vala kitűzött célja jövőmnek. De az akadémiai jegyzőség, az országgyűlési képviselőség, az udvari tanárság lesodort pályámról.» Eltökéllé tehát újra, hogy határozott célra törekvő irodalmi munkához fog. Tárgya volt elég: a természettani lélektan, Shakspeare életrajza, az ősemler, földtani jegyzetei, több évre, egész életére szóló naplója . . . «Előveszem egyiket a másik után; a munkát fölsoztom a nap órái közt; életemnek lesz legalább célja s ha az Ég úgy akarja, az elégtelenség nem fog elmaradni.» Ezzel biztatá magát.

Régi dolgozatai kiadását is szóba hozta egy előkelő budapesti könyvkereskedő. Rónay kapott az ajánlaton és noha «az éledő hiúság ellen komoly szót emeltek irodalmi eddigi kísérletei,» összeírta kiadandó művei sorozatát és bemutatta a kiadónak. Az első kötetnek állott volna *Természettani Lélektana*, mely huszonöt év óta kéziratban porlék; a másodiknak az *ősemlert* tárgyzó dolgozatok akadémiai székfoglalója nyomán; a harmadiknak *földtani* iratai, ideértve az átdolgozott *Tűzímádót*; a negyediknek a *Fajkeletkezés* a kéziratban levő igazolásokkal; az ötödiknek a *törökországi magyar menekültekre vonatkozó diplomáciai magyar levelezés*, mely a Pesti Naplóval rég feledésbe merült; azután *Shakspeare életrajza*, *Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből* s a *Jellemisme*.

A kiadónak e sorozat ellen nem leendett kifogása, csak-hogy első kötetnek a londoni magyar menekültek történelmét sürgette, melyhez Rónaynak — mint alkalmilag fölemlíté — sok adata volt. Hanem Rónay nem találta czélszerűnek e «darázs-fészek» bolygatását. S a szétágazó vélemények még ki nem egyenlődtek, midőn a Gondviselés Rónay tevékenységének ismét új irányt szabott.

Még 1871. végén Salzburgban fogadta ő felsége, a királyné Rónayt először; és kérdezősködött a trónörökös haladásáról a magyar történelemben. Majd áttérve Rónay személyére, kérdezé tőle a fölséges asszony, ha sokáig volt-e Angliában és mivel foglalkozott ott? «Tanítással, volt a felelet; többnyire ifjakat készítettem elő az egyetemre; de voltak leány-növendékeim is egy parlamenti tag családjában; két leányt tizenhat évig tanítottam». A felség aztán átment a gyermeknevelésre és tudni óhajtá Rónay nézeteit. Rónay őszintén megvallá, hogy az újabb tanrendszerben, főleg a gyermekekre vonatkozólag, a sok tanár és a sok, napról-napra szaporodó tantárgy aggasztja. «Mi csak tanítunk, mondá, de nem nevelünk; pedig én az angol közmondással tartok: «I prefer training to studying». «Helyeslem Ön nézeteit», hagyá helyben a felséges asszony és kezét nyújtá.

A következő husvét vasárnapján ő felsége a királyné újra magához kérte Rónayt és vele folytonosan kedves gyermeke, Mária-Valéria neveléséről társalgott. «Nem akarom, mondá a királyné, az eddigi rendszert követni, gyermekem nevelését és tanítását sok tanárra bízni, hanem csak egyre. Emlékezem még salzburgi nyilatkozatára. Ön e nevelési rendszert helyesli s ezért Önt szemeltem ki. Lesznek Valéria mellett angol, francia, német és magyar nők, de a nevelés vezetésével Önt szeretném megbízni, ha majd erre az idő elkövetkezik. A tanítást magyar nyelven óhajtom, különösen a vallásbeli oktatást. Gyermekekkel naponkint magyarul imádkozom; folytassa így. Ne legyen túlzó, de vallásos. Az életben mindnyájunknak nagy szükségünk van a vallás vigasztalásaira...»

A királyné óhajtására Rónay többször, Ischlben minden másodnap meglátogatta Valéria király-kisasszonyt, hogy a kis fenség hozzá szokjék és leendő nevelőjével megbarátkozzék.

Ily alkalommal volt tanuja annak is, midőn a kis baba magyar nemzeti szalagokkal összekötött virágbokrétát vitt felséges atyjához, titokzatosan elárulván, hogy a papának ma nevenapja van».

Végre 1875. évi februárius 5-én leérkezett az udvartól a hivatalos kinevezés, mely Rónayt ő csász. és királyi fönsege Mária-Valéria nevelése és oktatása vezetésével bízta meg. Indult tehát Rónay ismét Bécsbe és megkezdette új hivatalát leges-legelül és folytatta azt kilencz évig szakadatlanul. A főherczeg-asszony szépen haladott. A tanítás kizárólag magyar nyelven történt: magyarul imádta Istenét, magyarul társalkodott és levelezett felséges szüleivel és bátyjával, a trónörökösrel. Írt gyakorlatul teljesen önállóan, minden segítség nélkül, hetvennél több apró beszélyt és színművet szintén magyarul — oly könnyűséggel, nem feledve soha a bonyodalmak megoldását s az erkölcsi elégtételt, hogy meglepték tanítóját szép tehetségei s ez nem egyszer kérdé önmagától: mivé lehetne az irodalmi pályán e fejedelmi nő, ha élete czéljául tűzhetné ki.

Rónay pedig, a hetvenes évek felé haladó író, nehogy különbnek lássék udvari élete a zárdában vagy számkivetésben eltöltött éveinél, elszakgatott szabad pillanatait, minthogy komoly irodalmi törekvéseiről le kellett mondani, naplója és élményei letisztázásának és följegyzésének szentelé.

Gátser Leo, szent-benedek-rendi atya, a benediktinus ujoncz, Rónay Jácint szeretett mestere még 1831-ben figyelmeztette őt rendes naplóírásra. «A napló — jegyzé meg szelíden — önismeretre vezet, mely nélkül nincs önuralom. A ki nem ismeri meg önmagát, az elvégig indulatai játéka, szenvedélyei rabja lesz és marad. A küzdelmes emberi élet legszebb diala az önuralom. Fiam, vezess naplót. Ne alkonyodjék le a nap a nélkül, hogy számot vetnél önmagaddal. Rónay megfogadta az atya szavát. Jegyezgette napról-napra élete rövid örömeit és panaszait, kezdetben gyermekes őszinteséggel részletesen, utóbb higgadtabb észszel általánosan. Megesett, hogy naplója egy részét tűzbe veté; de meg újra felfogta a fonalat s a naplóírás keresztül kísérte az életen. Anyaga is évenként érdekesebb és több lett. A forradalom alatt tett föl-

jegyzései nem egy történeti momentumot örökítenek meg, míg angolországi naplója a magyar emigráció történetének jelentős része.

Midőn pedig a királyi udvarhoz került, az új pályának legparányibb eseményeit, legtitkosabb gondjait, reményteljes pillanatait és magas tanítványai haladását lépésről-lépésre, napról-napra töretlen szorgalommal följegyezte. Szórakozást, bizalmat nem keresvén, könnyebbülés végett önmagának mondotta el a nap eseményeit. «Ott állnak — mondja önmaga bizalmasan — a holt betűk, melyek napjaim történelméről tesznek tanuságot, néha tán balul, — néha túlérzékenyen fogva föl a körülményeket és személyeket; de mindig őszintén, mindig úgy, miként azokat a pillanat hatása alatt megítélém. Éltem tükre ez, mely egykor kedves volt. Most nehéz szívvel összetöröm, és csak egyes fényes, homályos darabkáit szemelem ki jellemzésül, hogy azokból Napló-Töredékeimet összeállítsam. A többi induljon enyészetnek.»

A terv, hogy a mult emlékeiből, jegyzeteiből memoirjait megszerkeszti, már 1871. évi november végén fogamzott meg Rónayban. Ez időtájt tanítványát, a f. trónörökös Schönbrunnban mutatkozó vörheny miatt rögtön elutaztatták Meran felé, egyelőre Salzburgba, őt pedig utasították, hogy várja be a híradó sürgönyt, melynek vételekor azonnal induljon utána. A hajdani magyar kanczellária bécsi palotájában útra kész bőröndei közt várta tehát reggeltől estig, hat egész napon át a sürgönyt. Hogy a várakozás könnyebben essék, előszedte régi naplóját, viszontagságos élete emlékeit és feledve a jelent, keresztül élte, keresztül érezte a multat.

E nagy házban, a várakozás örömtelenségében gondolt először arra, hogy naplója kiszemelendő töredékeit összeállítja. El is készíté azonnal tervét és íráshoz fogott. Írt össze tíz negyedrért kötetet, melyek mindegyike zárral van ellátva s ez idő szerint — végső rendeletéhez képest a szent Benedek rendje szent-mártoni főapátsága levéltárában őriztetnek. Midőn aztán 1883. évi május 29-én fölmentetvén nevelői állásától, mint valóságos belső titkos tanácsos, a vaskorona-rend nagy keresztese és több jeles rend tulajdonosa, visszaérkezett székhelyére Pozsonyba, nemcsak folytatta naplóját; de elhatá-

rozta, hogy kézirata ellenőrzéseül tíz példányban kinyomatja. 1885-ben került ki Stampfel, Eder és társaik pozsonyi nyomdájából az első öt kötet.

Rónay János Jácint naplóját Székes-Fehérvárt 1814. évi május 13 án történt születésével kezdi. Vázolja aztán boldog gyermekége korát, mely azonban azáltal, hogy szüleit álnok emberek csempéssége mindenökből kifosztotta, éppen akkor vált komorrá, midőn pályát kellett választania. Benedictinussá lett és elvégezvén tanulmányait, a bölcészet tanárának nevezték ki Györré, hol 1848-ban husvétkor a merő véletlen sodorta őt a politikai pályára. Érdekesen ecseteli azután életét a forradalom alatt a világosi lefegyverezésig, bujdosását a Hortobágyon, menekülését a hazából, viszontagságait a külföldön: Boroszlóban, Hamburgban, Brüsszelben, míg végre Londonban maradólag megtelepedett. Az első kötet 1851. évi áprilissal végződik.*

A második kötet a számkivetés második évében az 1851. május 1-én megnyílt londoni világtárlat leírásával kezdődik. Kossuth Lajos és a magyar emigráció londoni viselt dolgai, — a Jersey szigetére, Párisba, Amerikába, Konstantinápolyba költözött hazafiak sorsa elbeszélését s egyebek közt a hontalanságban elhalt magyarok: Kemény Farkas báró, Batthány Kázmér gróf, Beöthy Ödön, Mednyánszky Cæsar báró, Lukács Sándor, Beck báróné, Brocky Károly művész hazánkfia nekrológjait, — Rónay viszonyát Szemeréhez, Perczel Móriczhoz, Mészáros Lázárhoz, Kmetyhez stb. tartalmazza s elér az 1857. évhez.

A harmadik kötet. 1858. elejétől 1865. közepéig terjed és fölöleli a szerző hontalanságának 9—16. éveit. Tartalma jó részint Rónay személyére, nemkülönbben viszonyára Széchenyi István grófhhoz, Kossuthékhoz, egyes bujdosókhoz és hazafiakhoz vonatkozik. Tartalmaz azonban emlekezetes kortörténeti momentumokat is, például, a magyar legióról Itáliában, a

* Minthogy Rónay Napló-Töredékének, ezen legjelesb művének csakis néhány példányához férhet az olvasó, függelékben közlöm a napló mind a nyolcz kötetének tartalmát azon reményben, hogy a történetírást szolgálom vele.

Kossuth-bankóperről és egyebekről. E mellett bánatos funeratora a külföldön elhunyt magyaroknak, kik közül Karády Ignácot, Mészáros Lázárt, Tüköry Lajost, Kossuth Vilrát, Szabó István és Imre honvéd ezredeseket, első sorban Kmety Györgyöt, Karst hős védőjét, ki Rónay karjai közt hunyt el, említjük.

A *negyedik* kötet szerző Angliában töltött utolsó éve történetével kezdődik. Elbeszéli tudományos érdekű kirándulásait, a hazatérésére vonatkozó tárgyalásokat, végső napjait a számkivetésben, bucsúját második hazájából és beszámol keresetéről. Talán lesz, kit érdekelni fog, hogy Rónay, ki sem előbb, sem utóbb nem törődött az élet prózai oldalával, bujdosása idején, 1850-től 1866-ig, tehát tizenhat év alatt, Londonban mint nevelő és író 30,510 forintot keresett; legkevesebbet, azaz 18 L. sterlinget 1850-ben, legtöbbet, azaz 319 L. sterlinget 1862-ben. Ezen szép összegből Rónay nem csak szerény élete szükségletét fődözte; újra könyvtárt szerzett magának; segítette szeretett, de szegény sorsra jutott nővéreit Székes Fehérvárt: hanem félre is tett mintegy tízezer forintot, melyeket haza érkezvén, azonnal testvéreinek ajándékozott. Azóta nem is szerzett semmit. A pozsonyi prépostság zilált viszonyai, jótékonyossága mindenét fölemésztette. A mi a temetési költségek leszámítása után hagyatéka maradt, az alig több a fentebbi tízezer forintnál és azok időközben fölszaporodott kamatainál.

Rónay Londonból Brüsszelen, Bécsen és Grácson át, hol háromnapi lelki gyakorlatot tartott, vette útját Pannonhalmára. Apróra elmondja azután naplójában megérkezését, fogadtatását, országgyűlési képviselővé, akadémiai jegyzővé, végre miniszteri osztálytanácsossá történt megválasztatását, a mondott tisztségekben viselt dolgai és tudományos törekvéseit. Végződik pedig e kötet 1871. szeptember 27-én, midőn Rónay a királyi udvarnál magyar történelmi tanárnak kiszemeltetvén, Bécsben a trónörökös nevelőjénél, gr. Latour József tábornoknál magát bemutatja és tőle azon utasítást nyeri: «Kövesse Ön meggyőződését!»

Az *ötödik* kötet azon öt negyedévnek van szánva, mely idő alatt Rónay Rudolf trónörökösnek a magyar történelmet

előadta. Kivonatban hűségesen följegyzé az előadott tananyagot és minden egyebet, mely vele összefüggött. — 1872. évi karácsonykor végezte Rónay e föladatát, s aztán — minthogy székháza el volt foglalva — visszavonult nővéreihez Székes-Fehérvárra.

Napló-Töredékei kéziratul nyomtatott példányait ez ötödik kötettel szerző megszakítá, noha 1885-ben a többi kötetek is készen állának; de ezek kinyomatásához tekintettel haladott korára nem mert hozzá fogni.

Naplója hírét a véletlen — mert hisz a könyves polczán ékes sort kitevő tíz példány létezését legkevésbbé se titkolta — elvitte Bécsbe. Szeptember elején (1885) azon jelentés lepte meg, hogy ő felsége a királyné kegyesen venné, ha naplója egy példányát a Burgba küldené, hogy azzal a felséges anyja a közelgő névnapon (szeptember 8.) kedves gyermekének, Mária-Valéria főherczegasszonynak, öröndetes meglepetést szerezzen.

Kevéssel utóbb, ugyanazon évi októberben a budapesti kiállításon Rónaynak alkalma volt Rudolf trónörökös ő fenségével találkoznia, és fölszóllíttatván, kíséretében lennie. Ekkor szóba kerülén naplója, nem is tehette máskép, mint hogy annak második példányát az egykori kedves tanítványnak, kit az ötödik kötet legközelebről érdekelt, fölajánlotta.

A harmadik példány aztán Esztergomba vándorolt néhai Simor János herczeg-primáshoz, midőn 1886. őszén aranymiséjét mondotta. — A negyedik végre József főherczeghez, ki mindig kegyes volt Rónay irányában, «már akkor is, midőn a haza került bujdosóra csak fellegeken keresztül süttött a nap». És pedig ide nem csak az első öt kötet, hanem az időközben megjelent IV. és VII. kötet is megérkezett.*

Naplója folytatólagos kiadását a felséges királyné bátorítására határozta el Rónay. Ő felsége Rónay tizenkét évi hű és áldozatkész törekvéseit az udvarnál, melyeknek czélja a haza és azok boldogsága vala, kiket a magasban gondjaira bízta;

* Rónay végrendeletéhez képest a többi példányok a legjelentékenyebb közönyvtárakban (Akadémia, Nemzeti Múzeum, Pannoni halmi főapátság stb.) őriztetnek.

önzés nélküli, jó szándékkal és fáradhatatlanul végzett szolgálatait igen kegyesen appreciálta. Nem is érhetette Rónayt nagyobb jutalom és kitüntetés, mint fölséges és legkegyelmesebb asszonyának, kora és hazája legnemesebb leányának, Magyarország szerető édes anyjának és páratlan koronás királynéjának kegyes elismerése, melyet nyugalomba vonúlt agg szolgáljától se vont meg.

Rónay 1886-ban márcziusban elvesztette ifjabb nővérét, ki szerény házának gondjait viselte. Ő felsége a királyné és fenséges leánya, a «tisztelt Püspök úr hálás tanítványa, Valéria» nemcsak levelökben kegyeskedtek «legőszintébb részvétőket» kifejezni a veszteség fölött, hanem a fejedelmi hölgyek, kikhez Gizella főherczeg asszony is szegődék, legmagasb látogatásukkal is megtisztelték és vigasztalták a lesújtott főpapot Pozsonyban. Ez alkalommal a felséges asszony Rónayhoz naplójára vonatkozólag kegyesen néhány kérdést intézett, melyek azon határozatot keltették benne, hogy a hátralevő köteteket szintén kinyomatja. Határozatát — ez így volt szokása — hamarosan végrehajtotta. A VI. kötetet gyorsan követte a VII., a VIII. azonban nem sokkal halála előtt jelent meg. És ekkor is, valamint minden adott alkalommal határozottan tiltakozott a legmagasb udvarra vonatkozó részek nyilvánítása ellen, hanemha ő felségeik vagy egykori fenséges tanítványai megengednék. «Ezt — úgymond — még túl a síron is követeli tőlem a kegyelet és hálaérzet; és remélem, hogy barátaim ez egyedüli és utolsó kérésemet méltányolni fogják.»

A *hatodik kötetbe* kerültek az 1873—1878. évek, melyek közül az utóbbi négy Mária-Valéria főherczeg asszony nevelésével tölt el. Rónay gondosan registrálja fenséges növendéke haladását, közben nem egy gyakorlati revelészeti észrevételt ejtven el. És minthogy föladata a királyi udvarba, sőt a királyi család fenségébe vezette, finoman megfigyeli a körülötte folyt életet, melynek alkalmilag számos vonzó képét vázolja, helyenkint a politika elől se térve ki. Fönséges növendéke kíséretében elég gyakran kisebb, nagyobb utakat is tévén, ezek leírása nem kevésbbé érdekes. Legbecsesebbek mégis azon levelek, melyeket a fölséges és fönséges asszonyokhoz intéznie volt szerencséje és az ezekre netán nyert válaszok.

A *hetedik kötet* csaknem egészen, azaz 1883. évi június 3-ig, a meddig tudniillik Rónay udvari élete tartott, folytatása a hatodik kötetnek. Ugyanazon szellem leng rajta. Csak e kötet 280. lapjától fogva, mely *A nyugalom* fölirattal kezdődik, indul meg az új hangulat. «Még az nap — kezd meg élete e végső szaka naplóját — délután három órakor indultam vissza a hazába azon meggyőződéssel, hogy megtörve ugyan testileg, de szellemileg úgy térek vissza az alantabb körbe, mint azt 1871-ben elhagytam. Délután öt órakor ott valék boldog testvéreimnél Pozsonyban.»

«És én, ki véreimet boldogítám, boldog valék-e én? Kérdezi magától, megtelepedvén «az alantabb körben». Nem merném mondá — válaszolja; de nyugodtan nézek végig a gondteljes udvari élet évein. Tettem a magasban, a mit tettem, és — ami nagy vigasztalásom — szerencsés valék önállásomat megőrizni».

A magánember gondjai, irodalmi pepecselései, szórakozásai, fürdőzései, kirándulásai, a «magas»-ban fönmaradt összeköttetései kultiválása, betegsége és gyászhai foglalják el innentül e kötetnek hátralevő mintegy 80 lapnyi, s a *VIII. kötetnek* csaknem kétszer annyi terét.

Az utolsó örömet azon szíves sorokban őrizte meg kegyelele és naplója végső lapja, melyekkel az egykori *kis fenség* (így hitta volt Valéria főherczeg-asszonyt) a 74. születése napjára küldött fényképét kíséré ily fölirattal: «Hálás tanítványa Mária Valéria. Május 13-án 1888». Hogy a fönseges asszony pompás koszorúval tisztelte meg érdemes nevelője és tanítója ravatalát, azt följegyezni a mi kedves köteleességünk.

Ámde daczára annak, hogy Rónay Napló-Töredéke *VIII.* kötetébe fölvette *Levél a magyarok eredetéről, nyelvéről és rokonságáról* czímen összeírt gondolatait; továbbá *A megfordított családi czímerek* felíratú regényes korrajzát a Hunyadiak idejéből, melyet Pozsonyban nyilvánosan föl is olvasott; nem különben a bécsi *Neue Freie Presse* és párisi *Figaro* bírálatait Naplójáról és udvari pályájáról egész terjedelmökben; végre *Deák Ferencz* végső perceit tárgyaló följegyzéseit: e kötet csak félannyira nőtt, mint idősb testvérei. Hosszas, évről-évre súlyosabban visszatérő betegsége pedig, mely

a bujdosásban szegődött még élete társaul, kevés bizalommal töltötte el az iránt, hogy élményei leírásával töltendi be e kötetet is. Nehogy tehát e kötete félben maradjon, Shakspear-nak még Angliában megkezdett életrajzát, melyből évek előtt több tárczaczikket közlött a *Reformban*, újra átdolgozta és Napló-Töredéke VIII. kötetében kinyomatta.

Mintegy félévre rá, melyet kinos betegséggel töltött el, az Urban elhunyt . . .

Sírkövet Rónay maga készíttetett szeretett nővére elhunytá alkalmából magának és testvéreinek, melyekre e szavakat vésette: «Isten nem hagyott el bennünket, csak elválasztott, hogy újra és mindenkorra egyesüljünk. Legyen áldott az ő szent neve.» Nem méltatlan nyilatkozata Istenben bízó vallásos lelkének.*

A pozsonyi társas káptalan, midőn 1889. április 19-én főtiszteletű prépostját, ki ez ősrégi egyházi javadalom zilált viszonyait rendezte, és annak méltóságát magas állásának ritka fényével emelte, tartozó hűséggel sírjáig elkísérte, egy szelíd, mocsoktalan jellemű, tiszta életű és tudós főpaprak, hazáját és koronás királyát egyenlő odaadással szolgáló, kitűnő hazafinak adta meg a végső tisztességet, melyhez a tekintetes M. T. Akadémia követséggel és nemzeti színekkel pompázó babérkoszorúval járulni — csekélységemet pedig megbízni méltóztatott, hogy elköltözött rendes tagja fölött emlékbeszédet tartsak nagytekintetű színe előtt.

* Rónayt ez alkalommal főleg, mint tudóst és írók méltányoltam, életrajzát már előbb megírtam ily czímen: *Rónay Jácint pozsonyi prépost*. Életrajzi vázlat. (Pozsony-Budapest, kiadja Stampfel Károly udvari könyvkereskedő.) — Alig hogy Rónay szemeit behúnyta, a roszakarat máris rágódni kezdett emléken. Tartoztam az elhunyt emlékének, nemkülönben a tisztes testületnek, melynek ő dicső főpapja én pedig igénytelen tagja vagyok, hogy a méltatlan támadások ellen síkra szálljak. Ez ügyben a következő közleményeim jelentek meg: *Rónay Jácint és a trónörökös*. (Megjelent a *Magyar Sion* 1889. évf.) *Rónay Jácint szabadkőműves?* — *Calumniare audacter semper aliquid hæret.* — *A «Vaterland» és a Rónay-ügy*. (*Egyházi Közlöny* 1889. évf.)

FÜGGELÉK.

Rónay János Jácint *Naplótöredék*-ének (Hetven év reményei és csalódásai. Nyomatott kéziratul tíz példányban.)

TARTALOMJEGYZEKE.

I. kötet. Gyermekeveim. — Az életből a zárdába. — Philosophiai tanár Győrött. — A zárdá csendéből az élet zajába. — Az első lépés a politikai pályán. — Pesten mint akadémiai tag. — Pozsonyban mint nemzetőri tábori pap. — A győri nemzetőrökkel Komáromban. — Kossuth Lajos Győrött. — Tábori élet. — A schwechati csata. — Győr feladásáról hírt viszek Kossuth Lajosnak. — 1849. első reggelén. — Zárdafogás Pannonhalmán. — Szabadulás. — Budavár bevétele. — Czuczor Gergely szabadulása. — Mint népszónok Győrött. — Visszavonulás Pestre, Szegedre, Aradra. — Az aradi hivatalos könyv. — Világosról a hortobágyi tanyára. — Pályamunkám a Hortobágyon. — Gyógyszerész-segéd Nádudvaron. — Menekülésem viszontagságai. — Idegen földön: Boroszló, Hamburg. — Brüsszelből Londonba. — Londoni hazámfiái. — Beöthy Ödön. — Lukács Sándor Londonban. — A londoni parlament elnapolása. — Lajos Fülöp halála. — Haynau Londonban. — Hortobágyi politika. — A londoni holt season. — Christ's Hospital. — Az első angol estélyen Londonban. — Az aradi gyásznapi évfordulója. — Wiseman bibornok ajánlata. — Lamartine és Ledru-Rollin. — Guy-Fawkes ünnepély Londonban. — Vallási mozgalom az új k. püspöki címek ellen. — Ujházy levele Uj-Budáról. — Bujdosó magyar költő (Kerényi Frigyes). — Lukács Sándor Amerikában. — A Kristály-Palota. — Ismét a püspöki címek kérdése. — Telepedési hír Amerikából. — Hiú remények. — Bem halála. — Angol meeting. — Estély Cobden Richardnál. — A francia socialisták programja. — Irodalmunk az Athenæumban, s a hamburgi magyarok aggályai. — A parlament megnyitása. — A Westminster palota. — A püspöki címek kérdése véget ér. — A francia demokrata és socialista republikánusok gyűlése. — 231 lengyel és 9 magyar menekült érkezése. — A Times és Beöthy Ödön. — A nagy német banquet. — A londoni magyar menekültek segélyezése. — Az összes magyar menekültek tervezett gyűlése. — A török birodalomba menekült magyarok és lengyelek kiadatására vonatkozó diplomatikai levelezés. — Diplomatikai neheztelés Washington és Bécs között. — Blue-Book. — A német szövetség. — Dembinszki tábornok. — A londoni német demokraták tiltakoznak. — Ujabb amerikai hír. — Kossuth Lajosnak a magas Portához intézett tiltakozása.

II. kötet. A londoni világkiállítás megnyitása. — Meeting a magyar ügyben és botrány. — Mészáros Lázár és társai Angliában. — Ujabb hontalan magyarok érkezése. — Beck báróné üldöztetése és halála. — Kossuth Lajos Angliában. — Magyar katona-tanoda Londonban. — Kemény Farkas báró halála. — Kossuth Lajos megfeddi az európai hontalan magyarokat. — A hamburgi magyar szökevények. — Mészáros Lázár Jersey szigetén. — Perczel Móricz Angliában. — Thaly Zsigmond könyve Komárom feladásáról. — Görgey Arthur. — Klapka György jellemzése. — Találkozás Mazzinival. — Első kirándulásom Angliában. — Bujdosó magyar hölgy Székes-Fehérvárról. — Honvéd-vizsga Londonban. — Levelezés Szemere Bertalannal. — Magyar László. — Irodalmi törekvéseim. — Magyar László afrikai utazásai. — Tanítványaim 1853-ban. — Barátaim. — A magyar korona ügye. — Lukács Sándor Londonban. — Mészáros Lázár fellépése Amerikában. — A londoni lengyel meeting. — Szemere Bertalan levele. — Lukács Sándor betegsége. — Klapka és Czetz tábornokok a konstantinápolyi magyar ügyről. — Tanítványaim 1854-ben. — Garay özvegyének segélyt nyújtunk. — Lukács Sándor utolsó küzdelme, halála. — Gál Sándor viselt dolgai Konstantinápolyban. — Batthány Kázmér gróf halála. — Honfitársaim Jerseyben és a francia menekültek. — Jersey sziget leírása. — A magyar és a francia menekültek körében. — Emléklapok. — Londonban. — Perczel Móricz és Szemere Bertalan levele. — Beöthy Ödön halála. — Saját dolgozataim a londoni magányban. — Tanítványaim 1855-ben. — Husvéti kirándulás Huntingdonba. — Hivatal-ajánlat az angol hadügyi minisztériumban. — Brocky Károly hazánkfia halála. — Herne-Bayban. — Kmety György és Kars védelme. — Mészáros Lázár. — A francia menekültek Jerseyből kiutasíttatnak. — Vörösmarty halála. — Tanítványaim 1856-ban. — Szemere Bertalan Londonban. — Mészáros Lázár az amerikai magyarokról. — Lady Olivia Sparrow könyvtára. — «Tűzimádó böles» című munkám keletkezése. — Ujévi ajándék. — Tüköri Lajos levele. — Ál-Petőfi. — Tóth József, a m. nemzeti színház tagja Londonban. — Jersey szigeten. — Mednyánszky Csesár halála. — Az óriás «Great Eastern» hajón. — Találkozás a híres afrikai utazóval, Livingstoneal.

III. kötet. Az 1858. év kezdetén. — A londoni geographiai társulat. — A párisi merénylet. — Szemere Bertalan a «Tűzimádról». — Az Ál-Petőfi Jerseyben. — Anglia legnemesebb állatai. — Eywood. — Karády Ignác halála. — Mészáros Lázár halála. — «Ein Blick» Széchenyi István műve Londonban. — A tanpályán 1858. — Napoleon Szardínia védelmére fegyverkezik. — A magyar menekültek reményei. — Széchenyi István aggodalmai a Blick ügyében. — Kossuth Lajos látogatása. — Fiai, Ferencz és Lajos, tanítványaim lőnek. — A magyar «Szinházi lap». — A zürichi béke. — Garibaldi és hazánkfiái Siciliában. — Tüköri Lajos halála. — A magyar légio Itáliában. —

Jerseyi hazánkfiai aggodalmai. — Széchenyi István halála. — Tanítványaim 1860. — Kossuth Lajos levele. — A londoni vakok és süketnémák. — A magyar «Szinházi Lap» és Egressy Gábor. — Eywood Hastings. — Politikai levelezésem magyar lapokban. — Kossuth Lajos és a magyar bankó-ügy. — Egyházi szónoklatok a szabadban. — Cavour haláláról az angol parlamentben. — Corvin-codex a British-Muzeumban. — Nagy tűzvész Londonban. — Angol vélemény hazánk ügyéről. — Levél a magyar legio köréből. — Széchenyi István fia Angliában. — Tanítványaim 1861. — Kossuth Lajos és családja Itáliába költözködik. — Sutherland hercegné Magyarországra utazik. — Holmwood. — A földtan újabb haladása. — Franz Immermann levele Magyarországból. — Kossuth Lajos fiai megemlékezése. — Sutherland hercegné magyar levele. — Bartal György Jerseyben. — A görögök megemlékezése. — Szemere Bertalan Londonban. — Kossuth Vilma halála. — A második világkiállítás Londonban, s a Sutherland-hercegi estély. — Crouy-Channel és Klapka György. — Székes-fehérvári vendégeim. — Kossuth Lajos levele s az aldunai szövetség. — Szabó István honvéd-ezredes halála. — Pesti vendégeim. — Magyarországra a londoni világkiállításon. — Perczel Móricz családjával Belgiumba vonúl. — Levelezés Széchenyi Bélával, Pompéry szerkesztővel és Bell Tamás angol tudóssal. — Sheridan Knowles halála. — A kolozsvári Muzeum-egylet. — Perczel Móricz levele Belgiumból. — A «Budapesti Szemle» eljárása. — A «Nil-forrás» fölfedezése. — Dahomey királya és amazonjai. — Tanítványaim 1863. — Mayer György érkezése Magyarországból. — Háború Dánia ellen. — Garibaldi Londonban. — Shakespeare háromszázados ünnepélye. — Ernst-hangverseny. — Vámbéri Árnin Londonban. — Jellemrajzok című munkám. — Kaliforniai vállalatom. — Utazásom Belgiumba, Franciaországba. — Ismét Angliában. — Kossuth Lajos magyar segélyezési terve. — Magyarországra vonatkozó régi nyomtatványok. — Amerikai levél Molitortól. — Rapos József az óvodák ügyében. — A m. akadémiai titkárságról Perczel Móricz, Schwarz G. — Az év kezdetén 1865. — Szokoly V., Feleki M., Ürményi J. levelei. — Perczel Móricz és Kmety György betegsége. — Wiseman bibornok halála. — Patterson A., Szokoly V., Kossuth Ferencz levelei. — Lucien Bonaparte herceg és Reguly A. hagyományai. — Selina Gay angol író nő magyarul tanul. — Kossuth Ferencz levele. — Szabó Imre ezredes halála. — Kmety György tábornok halála és temetése. — A «Times» Kmety Györgyről. — A török szultán által Kmety Györgynek rendelt siremlék felirata. — Perczel Móricz és Kossuth Ferencz Kmety György haláláról.

IV. kötet. A számkivetés 16-ik évének folytatása. — Kossuth Ferencz levele. — Földtani kirándulás a déli angol parton. — A British Associatio Birminghamben. — Shakespeare szülővárosa és emlékei. — Pannohnalmán sürgetik visszatérésemet a hazába. — Hollósy Jusz-tinián s a szent-mártoni főapát levelei. — Válaszom a szent-mártoni

főapátnak. — A visszatérésre vonatkozó pannonhalmi levelezés. — Kossuth Lajosné sírirta. — Druid emlékek: Stonhenge, Abury. — Vukovics Sebő levele. — A British Associatio nottinghami gyűlése. — Newstead-Abbey, lord Byron egykori lakása. — Utolsó napjaim a számkivetésben. — Tanítványaim. — Keresetem. — Isten veled Anglia, második hazám. — Brüsszel, Bécs, Graz. — Három nap a zárdában. — Pannonhalmán. — Székes-Fehérvárott. — Pesten. — Toldy Ferencz üdvözlője. — A m. t. Akadémia. — Br. Eötvös József. — Győrött. — Pannonhalmán. — Széchenyi Béla gróf levele. — Jelöltség országos képviselőre. — A pesti drámabíráló bizottmányban. — A m. tud. Akadémia jegyzője. — Jegyzői választásom részletei. — Programm a györmegyei péri kerület választóihoz. — A választók körében. — Balesetem az Akadémia palotájában. — A jegyzői pálya. — A képviselői pálya. — A magyar orvosok és természet-vizsgálók rimaszombati gyűlésén. — Tihanyban, Füreden. — Perczel Mórícz Pesten. — Klapka György az országházban. — Székfoglaló értekezésem a M. T. Akadémiában. — Vukovics Sebő visszatérési gondolatai. — Akadémiai nagy-gyűlés. — Perczel Irma emlékezete. — Br. Eötvös József levele J. Stuart Millhez. — Perczel Mórícz fellépése az országgyűlésén. — A m. orvosok és természettudósok egri gyűlésén. — Vukovics Sebő az országházban. — Tompa Mihály és Magyar László halála. — A M. T. Akadémia physikai műterme. — Búcsuszó a péri kerület választóihoz. — Tűzvész az Akadémia palotájában. — Kortest. — Akadémiai nagy-gyűlés (1869). — Az egykori menekültek az országgyűlésén. — Szemere Mária elhunyt atyjáról. — Hontalan hazánkfiai végzetes halála. — Akadémiai nagy-gyűlés (1870). — A M. T. Akadémia vagyona s a Kazinczy-alapítvány. — A Széchenyi szoboregylet. — Fellépésem az országgyűlésén. — A King's-Bench kérdése. — A szobráncezi fürdőben. — Az alcsúthi szüreten. — Ö. F. József főhercegnél. — Az év utolsó küzdelmei az országházban. — Br. Eötvös József halála. — Deák Ferencz szívessége. — M. k. miniszteri osztálytanácsos volnék. — Magyar történelmi tanár az udvarnál. — Az osztálytanácsosi hivatalban. — A katolikus autonomia. — Találkozás Ö. Felségével a belga királynéval és József főherceggel a Balaton-parton. — Bécsben Latour József tábornoknál, Ö. Fensége, a koronaörökös nevelőjénél.

V. kötet. Tanári pályám az udvarnál. — Első találkozás a fens. koronaörökossal. — A vezérek kora. — A Fenség észrevétele az ősmagyarokról. — A kereszténység korszaka. — István király intelme Imre fiához. — Német hódítási törekvés Péter és Samu alatt. — Fogadtatás Ö. felségénél a királynál. — A német császárok támadása I. Endre, I. Béla és Salamon király alatt. — Magyarország dicsősége I. László. — Könyves Kálmán és fia István. — A f. koronaörökös Gizela főherceg-asszonynyal és tanáraival Salzburgba vonul. — Első előadásom Salzburgban: Vak Béla. — Magyarország görög befolyás

alatt. — A felséges királyné előtt. — Nézeteim a nevelésről. — A keresztreszt láz megszálja Magyarországot. — II. Endre és a Bulla Aurea. — IV. Béla. — A tatárjárás. — Kun László segély-hadat küld Habsburg Rudolfnak. — Az utolsó Árpád. — Utolsó találkozásom a f. koronaörökssel 1871-ben. — Az új év (1872) első napján. — Anjou befo-lyás országunk haladására: Róbert-Károly, Nagy-Lajos. — Észrevétel a történelem előadásáról. — Nagy-Lajos leányának szerencsétlen élete. — Zsigmond, a könnyelmű. — Hunyady János csillaga feltűnik a magyar égen. — A várnai csata és Hunyady János «Hosszú had-járata». — Salzburgból a f. koronaörökssel váratlanul Budára uta-zunk. — Hunyady János kormányzó. — Nándor-Fejérvár védelme. Hunyady János halála. — Hunyady Lászlót utóléri az ármány, Cil-leit bűnhődése, V. Lászlót végzete. — Saját dolgaim. — Corvin Má-tyás. — Nézetek I. Mátyás király országlatáról. — Előkészületek a fens. koronaörökös első vizsgájára. — A fens. koronaörökös és Gizela főhercegnő a Magyar Tudományos Akadémia palotájában. — Kihallgatás O Felségénél a királynénál. — Andrássy Gyula gróf kül-ügyénél. — A f. koronaörökös első vizsgája Magyarország történel-méből a budai várban. — A pozsonyi prépostság. — Mohács! — I. Ferdinánd és János. — A törökök elfoglalják Budavárát. — A ha-ladó törökfoglalás okai. — A magyar nemzet vallási egysége meg-szakad. — Első találkozásom Mária-Valéria főhercegnővel. — Az a négy betű, melyet Valéria főhercegnő életében először olvasott. — A prépostsági kinevezés és beiktatás. — A tanpálya folytatása Ischl-ben: Miksa, Rudolf. — Az idegen zsoldosok zsarolása hazánkban. — Báthory Zsigmond ingatagsága. — Négy főherceg véleménye a Bocs-kay felkelésről. — Mátyás főherceg erőhatalommal kényszeríti Ru-dolf királyt a lemondásra. — II. Ferdinánd a 30-éves vallási hábo-rúval kezdi és a harci zajban végzi országlatát. — Bethlen Gábor ismételt fölkelései. — III. Ferdinánd. — A f. koronaörökös szónok-lati gyakorlatai. — Reggeli sétáim Valéria főhercegnővel. — Lemon-dásaim a M. T. Akadémiában s a minisztérium hivatalkörében. — I. Lipót. — A magyar alkotmány eltörlése. — Budavár szabadulása. — A hős szabaudi Eugen. — II. Rákóczy Ferencz fegyvert emel. — I. József királyt a járvány elragadja. — II. Rákóczy Ferencz szám-kivetésben végzi reménydús pályáját. — III. Károly. — A Sanctio Pragmatica. — Találkozásom a jövődő tanítványnyal, Mária-Valéria főhercegnővel. — A f. koronaörökös a magyar főrendekhez intézendő beszédet fogalmaz. — Mária-Terézia. — Országlatának befolyása a magyar társadalmi életre. — II. József erőszakos intézkedései meg-mentik a magyar nemzet életét. — II. Lipót. — Az ébredő haza fel-karolja a nemzet árváját, a magyar nyelvet. — Reggeli sétáim Má-ria-Valéria főhercegnővel az Ischl partján. — Utolsó történelmi elő-adásaim Ischlben. — I. Ferencz. — A Bonaparte-harczok. — A titkos kémrendszer hazánkban. — A politikai ellenzék szilárdulása az or-

szággyűlésen és megyékben. A hazafiak tömörülése a gyakorlati és irodalmi pályán. — József nádor a magyar haza védszellemé. — Az 1825-ki országgyűlés. A nagy hazafi, Széchenyi István föllépése. — V. Ferdinánd. Az országgyűlések hazafias törekvése. — A szerencsétlen «Adminisztratori» kísérlet a nemzetet önszegélyezésre vezeti. — József, a nagy nádor megszűnik élni Magyarországnak. A haza gyászba borúl. — Az 1847-ki végzetes országgyűlés. — Az önvédelem önkénytelenül nyílt csatatérre vezetett. — Az 1848-ki események jellemzése és történelmi előadásaim befejezése. — Fogadtatás Ő Felségénél, a királynál. — Vukovics Sebő halála Londonban. — Zárjelentés történelmi előadásaimról. — A f. koronaörökös második vizsgája Magyarország történelméből Gödöllőn. — A befejezett vizsgáról szóló hivatalos jelentés. — Kihallgatás Ő Felségeiknél s a f. koronaörökösénél. — A székes-fehérvári magány csendében.

VI. kötet. Boldog új évet! (1873.). — Az udvari pálya megszakad. — Székes-fehérvári magányomban. — A pozsonyi prépostságban. — Pöstyén. — Bécsből az egykori rendtársak körébe. — Pesten a felsőházban. — Számadás az év végén. — Dolgozataim kiadásáról az (1874.) év kezdetén. — A budavári királyi palotában. — József főherczeg gyermekei első vizsgája. — Jáhn Mainrád halála. — Az aquinói sz. Tamás ünnepe Esztergomban. — Trefort miniszter segélyt kér a m. püspöki kártól. — A fehér papok fürdője Nagy-Váradon. — A szerzetesek, Keglevich Béla és a Jezsuiták. — Kormányválság. — Tervezett felsőházi beszédem. — A székes-fehérvári püspökség. — H. L. gróf udvari állásomról. — Az év kezdetén (1875.). — Ő F. a királyné bizalma. — Az udvari pálya. — Első előadásom Valéria főherczeg-asszonynál. — Ő F. a koronaörökösénél. — Ő F. a királynál. — A tanpálya folytatása. — A m. kormány taneszközei. — Valéria főherczegnő hetedik születésnapja. — Kereszt-feltalálás napján miért szolgáltam én az ünnepélyes misét? — Bécsből Ischlbe. — V. Ferdinánd halála. — A volt nápolyi király és királyné Ischlbe. — Valéria főherczegasszony első, felséges anyjához intézett levele. — Vilmos német császár látogatása Ischlben. — Az udvar a f. koronaörököst a Traun folyam partján üdvözlí. — Utazás a normandi tengerpartra. — Sassetot le Mauconduit. — A tengerparti élet. — Henri Cardinal de Bonnechose Archevêque de Rouen. — A szomorú emlékü szeptember tizenegyedike. — Sassetot-ból Párisba. — Párisból Schönbrunnba. — Gödöllőre. — Qui habitat in adiutorio altissimi. — Sz. Erzsébet napja. — A veszprémi püspökség. — Az 1876. év kezdete a budai királyi palotában. — Deák Ferencz az élet véghatárán. — Felséges asszony: Deák Ferencz tegnap este meghalt! — Deák Ferencz meghajolt Isten előtt; a f. királyné hódolt a tiszta hazafiságnak. — Ő F. a királynéhoz intézett leveleim (I. II. III. IV.). — A görög királyi család Bécsben. — Tanulunk Ischlben. — Valéria főherczegasszony első, hozzám intézett levele. — Possenhofban, a feje-

delmi rokonok körében. — Miramar. — Ő F. a királyné Görögországba utazik. — Valéria főhercegeasszony nevenapja a tengeren és isten házában. — Visszatérünk a hazába. — Gödöllő vendégei. — Wallersee bárónő magyarul tanul. — Valéria főhercegeasszony és Magyarország térképe. — Valéria főhercegeasszony újévi köszöntői. — A «Történelmi» társaságban sügetik a már lefizetett alapító díjt. — Deák Ferencz emlékezete a M. T. Akadémiában. — Valéria főhercegeasszony a gödöllői magányban. — A f. királynéhez intézett leveleim (V. VI. VII. VIII. IX.). — A főhercegeasszony Bécsben. — A f. koronaörökös vizsgája a «Magyar közjog»-ból. — A Konstantinápolyból küldött «Corvinák» Bécsben. — Trefort miniszter ügyemben a bécsi Nunciusnál jár. — A pálya folytatása Ischlben. — Ő F. a királyné és Valéria főhercegeasszony Münchenbe utazik. — Marienbadi életem. — Valéria főhercegeasszony levele. — Vilmos német császár Ischlben. — A királynéhez intézett (X.) levalem. — Valéria főhercegeasszony Gödöllőn. — Wallersee Mária báróné és Larisch György gróf esküvője Gödöllőn. — Ő Felsége a király. — A keleti kérdés. — A f. királyné nevenapja. — Trefort Ágost miniszter úr segílyt kér a m. püspöki kartól, s tőlem kétszeres adót. — Gyászom. — Ő F. a királyné születése napja. — Az újév (1878.) kezdete Ő F. a királynéhez intézett levelekben (XI. XII. XIII. XIV. XV. XVI. XVII. XVIII.). — Gödöllőről Bécsbe utazunk. — Ő f. Ferencz Károly halála. — A főhercegnő magyar dolgozatai: «Szegény Bimbó», «A cseresnyék». — Ő F. a királyné és Valéria főhercegeasszony husvétii ájtatossága. — Az udvari orvos súlyos aggályokat kelt. — A szerezsen Rustimo kereszteltetése Schönbrunnban. — Az udvar Ischlbe vonúl. — A felséges királynéhez intézett levelek (XIX. XX.). — Elmélkedés a török rokonság és Bosnia megszállása fölött. — Ő F. a királynéhez intézett levelek (XXI. XXII.). — A főhercegnő Gödöllőre utazik, s itt a Bécsből idézett orvos, Bamberger megszüntet a szív-baj-aggodalmakat. — Frigyes főherceg, Andrássy Gyula gróf és Kerkápolyi Károly Gödöllőn. — A f. királyné nevenapja. — Hiú rémhír. — Ő Felségeik Bécsbe utaznak, Valéria főhercegeasszonyt a bécsi aggodalmak eltiltják az utazástól.

VII. kötet. Az újév (1879) kezdete. — Ő felségéhez a királynéhez intézett leveleim (XXIII. XXIV.) — Valéria főhercegeasszony visszatér Bécsbe. — Londoni levél egykori tanítványaim szüleitől. — Az orvosi aggodalmak. — Német tanárt hoznak a kamrába. — Ő felsége a királyné Angliába utazik. — Jelentéseim (XXV. XXVI. XXVII. XXVIII.) — Ő császári és királyi felségeik 25 éves jubiläumuma. — Schönbrunnban. — Londoni levél tanítványaim szüleitől. — Bolgár Mihály utolsó látogatása. — Wenckheim Béla halála. — Negyven éves papságom ünnepe. — Találkozás Jókai Mórral. — A f. főhercegeasszony megemlékezik nevem napjáról. — Ő felségeik Gödöllőre utaznak. — A felséges királynéhez intézett levelek (XXIX., XXX.,

XXXI.) — A halottak napja Gödöllőn. — Végrendeletem. — Szent-Erzsébet napja. — A felséges királyné születése napja. — A főherceg-asszony magyar dolgozatai 1879-ben. — Az újév 1880. — A felséges királynéhez intézett levelek (XXXII. XXXIII. XXXIV. XXXV.) — Ő fensége a koronaörökös eljegyzi József nádor unokáját. — Valéria főhercegasszony első áldozása. — Kossuth Lajos emlékiratai. — A fenséges koronaörökös Prágában. — Ő fensége a királyné Valéria főherceg-asszonynyal Münchenbe utazik. — A tanpálya Ischlben. — Londoni vendégeim. — Vilmos német császár, Milán szerb és Károly román fejedelmek Ischlben. — Új változatok a tanpályán. — A felséges királynéhez intézett levelek (XXXVI. XXXVII.) — A végrendeleti engedély megadtott. — Sz.-Erzsébet ünnepe. — Az új kamarafőnöknő, Kornis Mária grófné. — A felséges királyné születése napja. — Mária Valéria magyar dolgozatai 1880-ban. — Az új év 1881. — A fenséges koronaörökös Egyiptomba s a szent földre utazik. — A felséges királynéhez intézett leveleim (XXXVIII. XXXIX. XL. XLI. XLII.) — Szini előadások a Burgban. — Magyarország jövődő királynéja — A fenséges koronaörökös esküvője. — Stefánia főhercegné a Tirol-kertben. — Trencsén-Teplicz. — Kirándulások a felső-ausztriai tavakra. — Szerencse a szerencsétlenségben. — A magyar országgyűlés megnyitása. — A gödöllői tanpálya. — Sz. Erzsébet napján. — A bécsi Ringtheater égésének híre. — A felséges királyné születése napja. — Az új év (1882) első napja. — Ifjúsági táncvigalom. — A felséges királynéhez intézett levelek (XLIII. XLIV.) — A fenséges koronaörökös-pár Bécsben. — Orosz vendégek az udvarnál. — Ő felségének a királynénak bemutatnom Valéria főhercegasszony magyar dolgozatait. — Mária Valéria főhercegasszony a bérnálási szentségben részesül. — Ő fensége a királyné Münchenbe utazik, Valéria főhercegasszony Ischlbe. — A trencsén-tepliezi fürdőben. — Magas vendégek Ischlben. — Ő felségeik Triestben. — Kirándulás Visegrádra. — A budai hegyeken. — Halottak napján Gödöllőn. — Az udvar a budai várban. — A pozsonyi prépostság jövedelme. — Az új év (1883) első napján. — A győri árvíz. — Udvari pályám befejezése. — Fölmentésemre vonatkozó jelentés. — Mailáth György megrendítő végzete. — Valéria főhercegasszony levele Baden-Badenből. — A schönbrunni utolsó napok. — Fölmentésem. — A nyugalomban. — Antisemitismus. — A spanyol király Pozsonyban. — A gödöllői udvar körében mint vendég. — Ő fensége a király Szegeden. — Gödöllőtől bucsúzó. — A keresztényszidó házasság a felsőházban. — Az újév (1884) kezdetén sürgetik megjelenésemet a Felsőháznál. — A szent-mártoni főpát levele és válaszem. — A Felsőház szegény diadala. — A budapesti Ötvösműkiállítás. — Horvát István százados jubilauma Székes-Fehérvárott. — Negyvenöt éves papságom ünnepe Tihanyban. — Nagy-Váradon Lipovniczky István püspöknél. — Napló-töredékem a nyomdában. — Három jó barát elhunyt. — Valéria főhercegasszony legújabb mun-

kája. — Az új év (1885) veszteségei. — Naplótöredékem egy példányát elküldöm a felséges királynénak Bécsbe. — A budapesti országos kiállításban a fenséges koronaörökssel és Valéria főhercegasszonynyal. — Naplótöredékem második példányát felajánlom a fenséges koronaörökösnek. — Az egykori hontalanok emlékiratai. — Földtani előadásom Pozsonyban. — Tünődés a Sylvesteréj csendében. — Az új év (1886) mély gyászt hoz reám. — Juliánna nővérem halála. — Fejedelmi látogatás a pozsonyi prépostságban. — Négy testvér sír-emléke.

VIII. kötet. Augusztus 16-a 1886. — Naplótöredékem ötkötetnyi harmadik példányát Esztergomba küldöm. — Mária Valéria főhercegasszony megemlékezése. — Levél a magyarok eredetéről, nyelvéről és rokonságáról. — Az új év (1887) első gondoljai. — A megfordított családi címerek. Regényes korrajz a Hunyadiak idejéből. — Naplótöredékeim VI. és VII-ik kötetét Bécsbe, Ischlbe és Esztergomba küldöm. — A «Neue Freie Presse» véleménye Naplómról és udvari pályámról. — A párisi «Figaro» megemlékezése. — Vágvölgyi kirándulás (Temetvény, Csejthe, Beczkó, Trencsén, Szkalka.) — Naplótöredékem egy példánya Alcsuthon. — Balatonvidéki kirándulás (Csobáncz, Szigliget, Badacson, Tátika, Sümegh.) — Füredről a Bakonyon keresztül Pannon-Halmára. — Deák Ferencz az élet véghatárán. — Trónbeszéd s a Deák-szobor leleplezése. — Odahaza: az év végeig betegség kísér.

Függelék. Első irodalmi kísérleteim félszázad előtt. Egressy Gábor levele. — A Shakespeareak ősei, apai és anyai részről. — Shakespeare János, a költő atyja. — A Shakespeare-családban történt születések, házasságok és halálozások. — Hogyan kell a Shakespeare nevet írni? — A költő gyermekévei. — Ifjú évei, házassága, tévedései. — A színészet a rómaiaknál és görögöknél. — A Mysteriumok és Moralitások. — Az angol színészet a XVI. században. — A színészet haladása. — A londoni színházak a múltban. — Shakespeare Vilmos Londonban. — Shakespeare színművei és költeményei sorozata. — G. Meres, a költő kortársa Shakespeare-ről. — Shakespeare Vilmos a stratfordi magányban. — A költő végrendelete. — Sírirata. — A Shakespeare-művek «Quarto» és «Folio» kiadásai. — Shakespeare Angliában. — Németországban és Franciaországban. — Shakespeare magyar, olasz, holland, dán, svéd, cseh, oláh, görög, lengyel, orosz és bengál nyelven. — Warwick város és vár. — Shakespeare szülővárosa; a ház, melyben született, meghalt; az egyház, hol eltemettetett. — A ház, melyben felesége született s a költő anyja lakott. — A Lucy-kastély, Charlecote. — Kenilworth-vár. — Az eveshami torony. A bosworthi csatátér.

EMLEKBESZÉDEK

M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Sándor János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. <i>Baltage Mór</i> r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárjás István</i> lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tandárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szecsen Antal</i> t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. tag felett. <i>Török József</i> r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. <i>Trefort Agoston</i> igazg. s tisz. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. <i>Hunfalvy Fál</i> r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. <i>Trefort Agoston</i> t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. <i>Vécsey Tamás</i> l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	" 10
X. Emlékbeszéd Kruesz Kriztófom r. tag felett. <i>Hollósy</i> r. tagtól	" 9

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól	20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szörényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arczkópével)	30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Mihálikovics Géza r. tagtól	10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. Mihálikovics György t. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól	10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Károly Pál l. tag felett. Vadnai Károly r. tagtól	10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. Szabó Károly r. tagtól	10 kr.
X. Emlékbeszéd Korizmic László t. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.

V. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Fábián Gábor r. tag felett. Zichy Antal t. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Tanárky Gedeon lev. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	40 kr.
III. Emlékbeszéd Dr. Zlamál Vilmos lev. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik k. tag felett. Goldziher Ignác l. tagtól	30 kr.
V. Emlékbeszéd Hornyik János lev. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól	20 kr.
VI. Emlékbeszéd Reichardt Henrik Vilmos felett. Kanitz Ágost l. tagtól	20 kr.
VII. Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund k. tag felett. Dr. Haynald Lajos t. tagtól	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Greguss Ágost rendes tag felett. Bánóczi József l. tagtól	20 kr.
IX. Emlékbeszéd Grote Arthur külső tag felett. Dr. Duka Tivadar l. tagtól	10 kr.
X. Emlékbeszéd Dr. Muraközi Rózsay József külső tag felett. Dr. Batizfalvy Sámuel l. tagtól	20 kr.

VI. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Petzval Ottó r. tag felett. Kondor Gusztáv l. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Ökröss Bálint lev. tag felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	20 kr.
III. Emlékbeszéd Hunfalvy János r. tag felett. Keleti Károly r. tagtól	30 kr.
IV. Emlékbeszéd Tóth Ágoston rendes tag felett. Hollán Ernő t. tagtól	20 kr.
V. Emlékbeszéd Oppolzer Tivadar külső tag felett. Konkoly Miklós tiszt. tagtól	15 kr.
VI. Emlékbeszéd Paúr Iván lev. tag felett. Hampel József l. tagtól	25 kr.
VII. Emlékbeszéd Pauer János l. tag felett. Dr. Ozobor Béla l. tagtól	60 kr.
VIII. Emlékbeszéd Heer Oszwald külső tagról. Klein Gyula l. tagtól	40 kr.
IX. Emlékbeszéd Balogh Kálmán r. tagról. Hógyes Endre r. tagtól	60 kr.
X. Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston k. tagról. Pecz Vilmos l. tagtól	20 kr.
XI. Emlékbeszéd Danielik János t. tagról. Szörényi József t. tagtól	30 kr.
XII. Emlékbeszéd Apáthy István r. tagról. Matlekovics Sándor l. tagtól	30 kr.
Emlékbeszéd Römer F. Flóris r. tagról. Hampel J. l. tagtól	60 kr.
Emlékbeszéd Zsigmondy Vilmos l. tagról. Péch Antal l. tagtól	25 kr.